

**Ж.Я. ЯХШИЛИКОВ
Н.Э. МУҲАММАДИЕВ**

**МИЛЛИЙ ҒОЯ –
ТАРАҚҚИЁТ
СТРАТЕГИЯСИ**

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Ж.Я.ЯХШИЛИКОВ, Н.Э.МУҲАММАДИЕВ

МИЛЛИЙ ҒОЯ – ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИ

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
“Фан” нашриёти
Тошкент – 2017

УЎК 323(575.1)

КБК 66.3(5Ў)

Я 91

Монографияда миллий ғоя ва мафкура фанининг объекти, предмети, мақсади, вазифалари, қонун ва категориялари, методлари, принциплари, шунингдек, ғоя ва мафкура тушунчалари, уларнинг тавсифи ва таснифи, тарихий илдизлари, фалсафий, дунёвий, диний, ижтимоий-иқтисодий асослари, бунёдкор ва вайронкор ғоялар ўртасидаги муросасиз кураш масалалари, тараққиётнинг «Ўзбек модели» ва унинг мантикий давоми бўлган Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси, глобаллашув шароитида янги дунёвий тартибнинг шаклланиши, мафкуравий жараёнларнинг кечиши, миллий мафкуранинг бош ва асосий ғоялари, жамиятнинг мафкуравий ҳаёти, мафкуравий муносабатлар, мафкуравий фаолият юритиш, мафкуравий хавфсизликни таъминлаш, мафкуравий иммунитетни шакллантириш, халқ билан мулоқот олиб бориш, яқка тартибда мафкуравий таълим-тарбия ишларини ташкиллаштириш каби масалалар атрофлича ёритилиб, миллий ғоя ва мафкурани халқ қалби ва онгига сингдириш йўлларига доир илмий ва амалий фикрлар баён қилинган.

Монография мутахассислар, ўрта мактаб, академик лицей ва касбухона коллеж ўқитувчилари, олий ўқув юртлари талабалари, магистрантлари, профессор-ўқитувчиларига ҳамда кенг китобхонлар оmmasига мўлжалланган.

М а с ъ у л м у х а р р и р :

З.Р. Қодирова – фалсафа фанлари доктори, профессор

Т а қ р и з ч и л а р :

С. Отамурадov – фалсафа фанлари доктори, профессор

Ў. Абилов – фалсафа фанлари доктори, профессор

Б. Тўраев – фалсафа фанлари доктори, профессор

ISBN 978-9943-19-405-2

© Ж.Я.Яхшиликов, 2017 й.

© Н.Э.Муҳаммадиев, 2017 й.

© ЎзРФА “Фан” нашриёти, 2017 й.

Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар ...

Миллий мафкура – бу халқнинг, миллатнинг ўтда ёнмайдиган, сувда чўкмайдиган ўлмас эътиқодидир.

Ислом КАРИМОВ

Мафкура соҳасида бўшлиқ деган нарсанинг ўзи ҳеч қачон бўлмайди. Чунки инсоннинг қалби, мияси, онгу тафаккури ҳеч қачон ахборот олишдан, фикрлашдан, таъсирланишдан тўхтамайди.

Демак, унга доимо маънавий озиқ керак. Агар шу озиқни ўзи яшаётган муҳитдан олмаса ёки бу муҳит уни қониқтирмаса, нима бўлади, айтинглар? Бундай озиқни у аста-секин бошқа ёқдан излайди. Шунга йўл бермаслигимиз керак. Мана, гап нима ҳақида кетаяпти!

Шавкат МИРЗИЁЕВ

*Мамлакатимиз мустақиллигини
мустаҳкамлаш йўлида маънавий
жасорат кўрсатаётган халқимизнинг
эрксевар, фидойи, меҳнаткаш, садоқатли
фарзандларига бағишланади*

КИРИШ

Мустақиллик йилларида ўзбек халқининг ҳаётида буюк ўзгаришлар содир бўлди. Буни одамларимизнинг дунёқараши тубдан ўзгариб – она-Ватанда озод ва обод яшаш, эркин ва фаровон ҳаёт кечириш мумкинлигига бўлган ишончининг тобора ортиб бораётганлигида; хусусий мулкка бўлган эгаллик ҳисси кучайиб, янада самарали меҳнат қилишга рағбати ортаётганлигида; ҳар хил мафқуравий хуруж ва найрангларнинг мақсад-муддаоларини тезликда англаш борасида ҳушёрлиги ўсиб бораётганлигида; мамлакатда тинчлик ва барқарорликни сақлашга астойдил бел боғлаётганлигида; ёшларнинг соғлом авлод бўлиб камол топиши тўғрисида тинмай қилаётган гамхўрликларида; аҳолининг саломатлигини сақлаш йўлида астойдил хизмат қилинаётганлигида; ёшларимизнинг эса аждодларининг анъаналарига содиқ қолган ҳолда илм-фан, санъат ва маданият чўққиларини эгаллаб, ўзбек деган номни бутун дунёга таратишни уринаётганлигида; жамиятимиз миллий мафқураси ғояларининг кишилар ҳаётидан ўрин олиб, уларни буюк мақсад сари сафарбар этаётганликларида яққол кўриш мумкин. Демак, ўз вақтида буюк давлат ва жамоат арбоби И.А.Каримов томонидан илгари сурилган ижтимоий тараққиётнинг миллий «*ўзбек модели*» ҳаёт синовларига бардош бериб, ўзининг бунёдкорлик кучини кўрсатиб, мамлакатимизнинг тинч ва барқарор ривожланишини таъминлаган бўлса, бугунги кунда қабул қилинган «*Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси*» эса халқ билан мулоқотини

йўлга қўйиш асосида инсон манфаатларини кўзлаб жамиятимизнинг мустақил ижтимоий тараққиётини янги сифатий босқичга олиб чиқиш учун дадил қадамлар қўйишда дастурий амал вазифасини ўтамоқда. Бундай ишончли, қатъий ва масъулиятли қадамлар қўйишнинг маънавий манбаини эса миллий мафкурамизнинг бош ва асосий ғоялари ташкил этиши, эндиликда ҳеч кимда шубҳа ўйғотмайди, десак муболаға бўлмайди.

Модомики, ҳаёт ривожланишда, ўзгаришда экан, миллий мафкурага бўлган эҳтиёж янада ошиб бораверади. Бу эса миллий ғоянинг жанговар руҳини янада кучайтириб, мамлакатимизнинг ичкараси ва ташкарасида тезкор кечаётган мафкуравий жараёнларнинг янги-янги қирраларини очиш, ҳар қандай бунёдкор ғояларни қўллаб қувватлаш, шунингдек, бузғунчи ғоялар тажовузининг ўз вақтида олдини олиш, ёшларни миллий ғоя руҳида тарбиялашнинг узлуксизлигини таъминлаш ишларини назарий ва амалий жиҳатдан кенгайтириб боришни тақозо этади.

Миллий ғоя бугунги кунда гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар қаторидан ўзига муносиб ўрин олган илм соҳаси ва ўқув фани ҳисобланади. Бу эса *биринчидан*, мазкур фаннинг объекти ва предмети доирасини, қонун ва категорияларини, метод ва принципларини, мақсад ва вазифаларини, ўзига хос хусусиятларини, бошқа фанлардан фарқ қилувчи томонларини янада равшанроқ ёритиш; *иккинчидан*, ғоя ва мафкура тушунчаларига фалсафий жиҳатдан таъриф ва тавсиф бериш ҳамда уларни таснифлашда мантикий изчилликни таъминлаш, шунингдек, улар ўртасидаги умумий ўхшаш ва фарқ қилувчи томонларни ҳар томонлама ёритиб бериш, уларнинг кўзлаган мақсад ва вазифаларини мустақил тараққиёт йилларида халқимизнинг эришган ютуқлари мисолида баён қилиш; *учинчидан*, миллий мафкуранинг бош ва асосий ғояларини ўрганиш борасида олиб борилаётган илмий изланишларнинг натижалари асосида уларнинг мазмуни ва моҳиятини янада теранроқ англаш ишларини кучайтириш; *тўртинчидан*, глобаллашув шароитида жаҳонда кечаётган мафкуравий жараёнларнинг мантиқини тезликда англаб олиш учун ишончли ахборот манбаларидан фойдаланиш, миллий мафкуранинг тарғибот ва ташвиқот ишлари билан шугулланадиган ходимларнинг янги авлодларини етиштириш; *бешинчидан*, замонавий мафкуравий кураш усулларининг тактикаси ва стратегиясини ишлаб чиқиш; *олтинчидан*, яқин келажакда жаҳон халқлари ҳаётида юз берадиган мафкуравий жараёнларнинг кечиши ҳақида илмий башорат қилиш каби масалаларни теранроқ ёритишни талаб этмоқда.

Глобаллашув жараёнлари шиддатли кечаётган бугунги кунда Ўзбек халқининг миллий ғоя ва мафқураси фан ҳамда тактик ва стратегик хатти-ҳаракат қилиш усули сифатида нафақат оламшумул назарий масалаларни, балки реал ҳаётий бўлган амалий масалаларни ҳам ҳар бир инсоннинг ёши, касб-кори, интеллектуал салоҳияти, дунёқараши, меҳнат ва хизмат жамоаларига мансублиги, яшаш жойи, турмуш тарзи, таълим-тарбия масканларида ўқиб эгаллаётган мутахассисликлари ва шунга ўхшаш кабиларнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда мафкуравий фаолият олиб боришни тақозо этади.

Мадомики, биз учун инсон энг олий қадрият экан, унинг дилидаги дардларига дармон топиш, эзгуликка йўғрилган орзу-истакларини руёбга чиқариш учун шарт-шароитлар яратиб бериш ҳам шунчалик улуғ иш ҳисобланади. Бу улуғ ишни миллий ғоя ва мафкура илми билан қуролланган, уни мамлакатимизда тинчлик, ҳамкорлик ва барқарор тараққиётни таъминлаш стратегияси эканлигини чуқур англаган барча бўғиндаги раҳбар ходимлар, зиёлилар жамоаси, аҳолининг фаол қатламлари бажаришга қодир бўладилар. Ана шу талаб ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда ёзилган мазкур монографияда кишиларни миллий ғоя ва мафкура руҳида тарбиялашнинг моҳияти, мазмуни, принциплари, қонун ва категориялари, мафкуравий фаолият юритишнинг усул ва воситалари, глобаллашув шароитида вужудга келаётган янги дунёвий тартиб масалалари, юз берадиган мафкуравий таҳдидлар, мафкуравий кураш одамларнинг жони ва танига катта зарар етказувчи вайронкор ғоялар ва уларни бартараф этиш борасида қўлланиладиган чора-тадбирлар, мамлакатни барқарор ривожлантириш стратегияси, аҳолини ғоявий-мафкуравий тарбиялаш масалаларига оид назарий ва амалий масалалар атрофлича ёритилган.

Монография миллий ғоя ва мафкура ҳақидаги барча билимларни қамраб ололмаслиги табиий. Шунинг учун ҳам уни такомиллаштириш ҳақида билдирилган барча фикр ва мулоҳазаларни мамнуният билан қабул қиламиз ҳамда ўз таклифлари билан ўртоқлашган китобхонларга миннатдорчилик билдираамиз.

1-ҚИСМ

МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАҒКУРА – ИЛМИЙ ВА АМАЛИЙ ФАН

XX асрнинг охири – XXI асрнинг бошларига келиб жаҳондаги барча халқларнинг ҳаётида катта, яъни йирик империяларнинг парчалашиб кетиши, миллий мустақил давлатларнинг тарих саҳнасига келиши, жамиятни автократик бошқаришдан демократик бошқарувга ўтиши, инсон ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг кучайиши, одамлар онгида демократик тафаккурнинг тез шаклланиб бориши, глобаллашув жараёнларининг шиддатли кечиши, нанотехнологияларнинг жадал суръатлар билан ишлаб чиқариш жараёнига жорий этилиши, экологик хавфсизликни таъминлашнинг тобора халқчил тус олиши, инсоннинг саломатлигини сақлаш борасида ақл бовар қилмайдиган технологияларнинг қўлланилиши каби мисли кўрилмаган ўзгаришлар содир бўлди. Жамиятда содир бўлаётган бундай ўзгаришлар моддий ва маънавий ишлаб чиқариш жараёни диалектикасини чуқур ўрганиш масаласини кун тартибига қўйди. Бу масаланинг ечимини топиш эса жаҳонда юз бераётган ғоявий ва мафкуравий жараёнларнинг тарихий илдизи, фалсафий асосларига назар ташлаб, уларнинг асл мақсад-муддаоларини билиб олиш, шунга мувофиқ тарзда мамлакатимизда оқилона ғоявий ва мафкуравий сиёсат юритишни тақозо этмоқда. Бу эса ўз навбатида «Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар»¹ фанини назарий жиҳатдан бойитиш, амалий жиҳатдан эса тезкор ҳаракат қилиш ишларини йўлга қўйишни талаб қилмоқда.

¹ Бундан кейин «Миллий ғоя ва мафкура» фани дейилади.

1-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

1-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг пайдо бўлиш сабаблари, унинг объекти ва предмети

1.1. Миллий ғоя ва мафкура фанининг пайдо бўлиш сабаблари. Ҳар қандай жамият ижтимоий тараққиётини илм-фаннинг ривожисиз тасаввур қилиш қийин. Чунки, улар моддий ва маънавий ишлаб чиқарувчи куч сифатида жамиятнинг бугунги кунини ва келгусидаги истиқболларини белгилаб берувчи омиллардан бири ҳисобланади. Зеро, шундай экан фан нима, деган савол туғилиши табиийдир. *Фан – бу табиат, жамият ва инсон тафаккури тўғрисидаги тушунчаларда, категорияларда, қонунларда акс эттирилган, ҳаққонийлиги амалиётда тасдиқланган билимлар тизимидир.* Ҳар бир фаннинг вужудга келиш, шаклланиш ва ривожланиш сабаблари² мавжуддир. Уларни объектив ва субъектив, ички ва ташқи сабабларга ажратиш мумкин.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги объектив сабаблар:

– етмиш йилдан ортиқроқ тарихий давр мобайнида ҳукмронлик қилган СССР давлатининг унда яшаётган элат, миллат ва халқларнинг эҳтиёж ва манфаатларига жавоб беролмасдан инкирозга учраши оқибатида парчаланиб кетиши;

– парчаланган “қизил империя” ўрнида ўн бешта мустақил давлатнинг пайдо бўлиши ва уларнинг ўзига хос тараққиёт йўлини танлашлари;

² **Сабаб** оламнинг ҳаракати ва бирон-бир вақт доирасида бўлган ўзгаришдан сўнг иккинчи бошқа бир натижанинг заруран келиб чиқишини таъминловчи асосий ҳодиса бўлса, **оқибат** эса ҳодисалар занжирида сабабнинг таъсиридан вужудга келадиган, янги ҳодиса ёки сабабнинг натижасидир.

– мустақил Ўзбекистон давлатининг пайдо бўлиши ва унинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) ва унга аъзо бўлган давлатлар томонидан халқро ҳамжамиятнинг мустақил субъекти сифатида тан олиниши;

– собиқ СССРдан қолган якка мулк ҳукмронлигига асосланган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ўрнига, тенг ҳуқуқли хилма-хил мулкчиликка асосланган бозор иқтисодиёти муносабатларининг ўрнатилиши ва бошқалар.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги субъектив сабаблар:

– собиқ СССР даврида якка ҳукмрон бўлган коммунистик мафкуранинг барча халқларнинг ҳаётига зўрлаб сингдирилганлиги туфайли тезликда инқирозга учраши жараёнининг кескинлашуви;

– азалдан ўзбек халқининг турмуш ва тафаккур тарзига етти ёт бўлган коммунистик мафкуранинг мавжуд ҳаёт синовларига бардош беролмасдан таназзулга юз тутиши, шу тариқа унинг якка ҳукмронлик мавкеидан четлатилиб халқимиз ҳаётидан суриб чиқарилиши;

– жамиятни бошқаришда раҳномаликни қўлга олиб ўзининг диктатурасини ўрнатган коммунистик партия фаолиятининг тўхтатилиши ва тарқатиб юборилиши;

– коммунистик партияга хизмат қилувчи барча ташкилот ва муассасалар (октябрят, пионер, комсомол ва бошқалар) фаолиятининг тўхтатилиши ва тугатилиши;

– коммунистик мафкурани кенг халқ оmmasига тарғибот ва ташвиқот қилувчи оммавий ахборот воситаларининг фаолиятига чек қўйилиши ва бошқалар.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги ички сабаблар:

– якка ҳукмрон бўлган коммунистик мафкуранинг инқирозга учраши туфайли ўзбек халқининг маънавий ҳаётида ғоявий бўшлиқ пайдо бўла бошлаши;

– вужудга келаётган ғоявий бўшлиқни янги миллий ғоя ва мафкура билан тўлғизмаса, унинг ўрнини бошқа ҳар хил ёмон мақсадларни кўзлаган ғоя ва мафкуралар эгаллаши, бунинг натижасида халқимизнинг ҳаётига маънавий таҳдид солиш хавфи кучайишининг олдини олиш;

– мустақил Ўзбекистонни ўзининг ватани деб билган барча элат, миллат, халқ вакиллари хар хил мафкурарий бузғунчиликлардан асраб, уларнинг тинч-тотув яшашларини кафолатлайдиган жамиятни барпо этишга хизмат қилувчи бунёдкор ғоя ва мафкуралар байроғи остида бирлаштириш ишларини амалга ошириш;

– Ўзбекистон халқининг эҳтиёж ва манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, уларнинг эркин ва фаровон ҳаёт кечирishiни таъминлайдиган жамиятни барпо этиш сари бошлаб боровчи янги миллий ғоя ва мафкуралар тизимини яратиш;

– яратиладиган миллий ғоя ва мафкураларнинг миллий хусусиятларини умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаштирган ҳолда олиб бориш ишларини ташкиллаштиришнинг методологик асосларини ишлаб чиқиш;

– миллий ғояга халқни ишонтириш ва уни амалга оширишнинг тактик ва стратегик йўналишларини белгилаб олиш заруратининг пайдо бўлганлигини ва бошқалар.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги ташқи сабаблар:

– ташқи томондаги ҳар хил вайронкор ғоя ва мафкураларнинг асл мақсадларини билиш ва уларнинг хуружига қарши тура оловчи ўзбекона миллий ғоя ва мафкуранинг назарий-методологик асосларини ишлаб чиқиш;

– дунё халқларига Ўзбекистон халқи миллий мафкурасининг бунёдкор ғоялардан иборат эканлигини илмий ва амалий жиҳатдан намойиш этиш ишларини амалга ошириш;

– хорижий давлатларда ўзларининг хизмат бурчини бажариш учун яшаётган, тижорат ишлари учун хориж сафарларига йўл олаётган ёки шунчаки саёҳат учун бораётган фуқароларимизнинг ўша жойларда миллий мафкурамиз асосий ғояларини тарғиб ва ташвиқ қилиш, унинг бунёдкорлик моҳиятини чет элларда намойиш қилишнинг энг мақбул йўлларини ишлаб чиқиш;

– глобаллашув шароитида авж олаётган “оммавий маданият”нинг салбий таъсирларига берилмасликнинг янгича маънавий ва моддий восита, усулларини яратиш ва бошқалар.

Юқорида келтирилган барча сабабларни умумлаштирган ҳолда шундай хулосага келиш мумкин, яъни **миллий ғоя ва мафкура фанининг вужудга келишидаги асосий сабаб** Ўзбекистон халқининг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик жамиятни шакллантириш ва ривожлантириш асосида муносиб ҳаёт кечирishiни таъминлаш сари бошлаб борадиган миллий мафкурамизнинг **бош ғояси** – *озод ва обод Ватанда, эркин ва фаровон ҳаёт кечирishi* ҳамда **асосий ғоялари** – *ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик* асосида бирлаштиришнинг назарий-методологик асосларини ва уни амалга оширишнинг амалий

усул ва воситаларини илмий жиҳатдан ишлаб чиқиш ҳамда ривожлан-тиришдан иборатдир.

Шунинг учун ҳам миллий ғоя ва мафкура Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2001 йил 18 январдаги “*Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар*” фани бўйича таълим дастурларини яратиш ва республика таълим тизимига эжорий этиш тўғрисида” номи фармойишига мувофиқ илм-фан соҳаси мақомини олиб, барча таълим муассасаларида ўқув фани сифатида ўқитила бошлади.

1.2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг объекти. Ҳар бир фанининг ўзига хос объекти ва унга мос келувчи предмети мавжуддир.

Фанининг объекти – кишиларнинг мақсади, фаолияти, диққат-этибори қаратилган объектив борлик, моддий ва руҳий дунё, воқелик, мавжудот, воқеа, ҳодиса, жараён, шахс, нарса, буюм ва ҳоказолардир.

Фанининг предмети ана шу объектлар ва уларни акс эттиришдан ҳосил бўлган билимларнинг мажмуи ва ўрганиладиган масалалар ташкил қилади.

Ҳар бир фанини ўрганиш, энг аввало, унинг объектини ва предмети аниқлаб олишдан бошланади. Бу эса ўрганилаётган фанининг бошқа фанлардан фарқини кўрсатади.

Барча фанларни объекти ва предметига кўра иккита катта гуруҳга бўлиш мумкин. *Биринчи гуруҳга* табиат қонуниятларини ўрганувчи математика, физика, химия, биология каби **табиий фанлар**, *иккинчи гуруҳга* эса кишилик жамиятининг ривожланиш қонуниятларини ўрганувчи фалсафа, тарих, иқтисодиёт, сиёсатшунослик, адабиёт, ҳуқуқшунослик, миллий ғоя ва мафкура каби **ижтимоий фанлар** киради.

Миллий ғоя ва мафкура фани – энг муҳим ижтимоий фанлардан бири саналади. Чунки у кишилик жамиятига хос бўлган ғоя ва мафкураларни яхлит ижтимоий ҳодиса ва воқелик сифатида ўрганади.

Демак, *мавжуд воқеликда юз бераётган, ғоя ва мафкураларга тегишли нарса, ҳодиса ҳамда жараёнлар миллий ғоя ва мафкура фанининг объектини* ташкил этади.

1.3. Миллий ғоя ва мафкура фанининг предмети. Ғоя ва мафкураларга тегишли нарса, ҳодиса ва жараёнлар турлича бўлиб, улар *бир томондан:* ғоя ва мафкураларнинг келиб чиқиш ва ривожланиш қонуниятлари; бир ғоя ва мафкуранинг ўрнига бошқа бир ғоя ва мафкуранинг вужудга келиши; ғоя ва мафкура тамойилларини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш; маънавий-мафкуравий муносабатларни ўрнатиш ишларини ташкил этиш; давлатнинг ички ва ташқи сиёсати; жамоат ташкилотлари, ижтимоий гуруҳлар, сиёсий партиялар билан

муносабатлари; халқлар ўртасида бўладиган ўзаро муносабатлар; **иккинчи томондан**: мафкураларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши; давлат, шахс, жамоалар ўртасида бўладиган мафкуравий муносабатлар; қонунчилик, ҳуқуқ-тартибот; мафкуралар шахс, мафкурасиз шахс; ғоя ва мафкурага зид хатти-ҳаракатлар; ғоявий масъулият, ғоявий маданият, ғоявий тарбия; мафкуравий онғ, мафкуравий тафаккур, мафкуравий муносабат, мафкуравий фаолият ва ҳ.к.ни қамраб олади.

Ғоя ва мафкураларга оид ходисалар, жараёнлар хилма-хил ва кўп қирралидир. Шу сабабли, ғоя ва мафкуралар табиий, гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларнинг турли соҳаларида ўрганилади.

Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкураларнинг назарий муаммоларини ўрганadi. Шу ўринда **“назария”** сўзининг маъноси нима, деган табиий савол тугилади. **Назария** – *жамият тараққиёти қонуниятларини мужассамлаштирган амалиётнинг мантиқан илмий умумлаштирилишидир.*

Назария ва амалиёт – ўзаро чамбарчас боғлиқ ходисалар. Назария бамисоли амалиётнинг йўлини ёритиб турувчи кучли маёқ бўлиб, амалиёт билан узвий боғланган, амалиётга хизмат қилади ҳамда амалиётдан келиб чиқади. Амалиётсиз назария – “чўлок”, назариясиз амалиёт “кўр”дир.

Ижтимоий фанларнинг муҳим таркибий қисми бўлган, миллий ғоя ва мафкура фани ҳам амалиёт билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ғоявий-мафкуравий амалиёт тараққиётининг йўналишларини белгилаб беради. У ғоявий-мафкуравий амалиёт хулосалари ва тажрибаларининг мантиқан умумлашмаси, синтезидир.

Миллий ғоя ва мафкура фани ҳаёт тарихий тараққиёт жараёнида илгари сурган вазифалар негизида ўз хулоса ва таклифларига аниқликлар киритади, уларни бойитади ва ривожлантиради. Ғоя ва мафкура ҳар бир жамият ижтимоий тараққиётининг муҳим кўрсаткичидир.

Миллий ғоя ва мафкура фани – *ғоя ва мафкуралар ривожининг умумий қонунилари ҳақидаги фан бўлиб, унинг предметини ғоя ва мафкураларнинг моҳияти, келиб чиқиши, ривожланиш принциплари ва қонуниятлари ҳақидаги билимлар ташиқил этади.*

Ҳар бир жамиятдаги демократик ўзгаришлар ва ислохотлар муҳим ижтимоий аҳамиятга эга. Бу жараёнларга жаҳон, давлат ва жамият тараққиёти талаблари, андазалари ва тамойиллари нуктаи назаридан қараш зарур. Бу, *бир томондан*, Ўзбекистондаги ислохотларнинг йўналишлари ва мезонлари, кадриятлари ва мақсадларини аниқ белгилашга ёрдам берса, *иккинчи томондан*, мамлакатимизда ғоя ва мафкуралар қачон пайдо бўлган, қандай ривожланган, қаёққа қараб

кетаяпти, унинг ўзига хос жиҳатлари, ривожланишининг шакл ва кўринишлари қандай, мезонлари борми ёки дунёдаги мавжуд миллий ва умуминсоний мазмундаги ғоявий тараққиёт ўзанидан кетаяптими, деган саволларга жавоб топиш имконини беради. Ана шу муаммолар миллий ғоя ва мафкура фанининг асосий масалаларини ташкил этади.

Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкураларга тегишли ҳодиса ва жараёнларининг муҳим, зарурий, умумий томонларини ўрганган ҳолда жамият тараққиётининг объектив қонуниятларини тушунтириб бериш, унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий мақсадларини белгилаш ва мавжуд ижтимоий муносабатларни бунёдкор ғоя ва мафкураларни кишилар онги ва қалбига сингдириш йўли билан бошқариш механизмларини очиш, уларнинг ривожланиш истикболларини кўрсатиб бериш билан шуғулланади. Шундай қилиб, миллий ғоя ва мафкура фанига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Миллий ғоя ва мафкура фани – *ижтимоий ҳодиса бўлмиш ғоя ва мафкураларнинг келиб чиқиши, шаклланиши, ривожланиши, фаолият кўрсатишининг умумий қонуниятларини ўрганувчи назарий ва амалий аҳамиятга молик бўлган фандир.*

2-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонун ва категориялари

2.1. Миллий ғоя фанининг қонунлари. Ҳар бир фаннинг ўз қонунлари ва категориялари бор. Миллий ғоя фанининг ҳам ғоя ва мафкураларга оид ҳодиса, воқеа, жараёнларни ўзида акс эттирувчи, уларнинг туб моҳияти ва аҳамиятини очиб берувчи қонунлари, категориялари мавжуд.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонунлари деб, *жамият ҳаётида мавжуд бўлган ғоявий ва мафкуравий ҳодисалар, жараёнларининг муҳим, зарурий, умумий, нисбатан барқарор бўлган, ривожланиш хусусияти ва йўналишларини белгилайдиган, аниқ бир натижаларни келтириб чиқаришига мойиллик тўғдирадиган муносабатлар мажмуига айтилади.*

Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонунлари ғоя ва мафкураларга тегишли ҳодиса ва жараёнларнинг барчасини эмас, балки уларнинг ўзига хос томонларини акс эттиради. Буларга қуйидагилар: кишилар онги ва иродасига боғлиқ бўлмаган объектив, муҳим, барқарор боғланишлар; сабаб-оқибат боғланишларидан келиб чикувчи, бир бирини тақозо этувчи, ўзаро таъсир қилувчи сабабий, зарурий

алоқадорликлар; ички имкониятдан, моҳиятдан келиб чиққан ҳолда, ғоя ва мафкураларнинг ривожланиш хусусияти ва йўналишларини белгилаб берувчи томонлар; муайян шарт-шароитлар мавжуд бўлганда маълум бир натижаларни келтириб чиқарувчи муносабатларни очиб берувчи хусусиятлар киради.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонунларини қуйидагилар ташкил этади:

Биринчиси – ғоя ва мафкураларнинг инсон ва жамият билан узвий алоқадорлиги, инсон ва жамиятнинг ғоя ва мафкураларнинг моддий, ғоя ва мафкураларнинг эса инсон ва жамиятнинг маънавий асосини ташкил этиши ва уларни уйғунлаштириши қонуни.

Иккинчиси – ғоя ва мафкураларнинг бир-бирини тақозо этиши, яъни ғоясиз мафкура, мафкурасиз ғояларнинг мавжуд бўлолмаслиги, уларнинг бир-биридан ажралмаслиги, мафкураларнинг ғояларни амалга ошириши қонуни.

Учинчиси – ғоя ва мафкураларнинг жамият ижтимоий тараққиётига боғлиқлиги, ғоя ва мафкураларнинг инсон ва жамиятни муайян мақсад сари етаклаши қонуни.

Тўртинчиси – бунёдкор ғоя ва мафкуралар билан вайронкор ғоя ва мафкуралар ўртасида ўзаро кураш, бунёдкор ғояларнинг жамиятда тинчлик ва барқарорликни сақлаш, вайронкор ғояларнинг эса жамиятда турли хил зиддиятларни келтириб чиқариши қонуни.

Бешинчиси – миллий ҳамда умуминсоний ғоя ва мафкураларнинг ўзаро мутаносиблиги, миллий ғоя ва мафкураларнинг мазмунан бойиб бориши, турли халқларнинг умумий манфаатларига жавоб бериши қонуни.

2.2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг категориялари. Миллий ғоя ва мафкура фанининг категориялари³ деб ғоя ва мафкураларга оид объектив мавжуд бўлган ҳодиса, воқеа, жараёнларнинг асосий хусусиятларини ва қонуниятларини акс эттирадиган ва муайян даврнинг ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги илмий-назарий тафаккури хусусиятини белгилаб берадиган умумий тушунчаларга айтилади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг категорияларини умумий, субстанционал ва функционал категорияларга ажратиш мумкин.

Бунда:

1) **умумий категорияларга** – ғоя, мафкура, бунёдкор ғоялар, вайронкор ғоялар, миллий ғоялар, умуминсоний ғоялар, дунёвий ғоялар, диний ғоялар, фалсафий ғоялар, ижтимоий-сиёсий ғоялар;

³ **“Категория”** грекча сўз бўлиб, “гувоҳ”, “таъриф”, “ифодаловчи”, деган маънони билдиради.

2) *субстанционал категорияларга* – миллий истиқлол мафкура-раси, мафкура эволюцияси, мафкура яккахокимлиги, мафкуравий вазият, мафкуравий полигон, мафкуравий мақсад, мафкуравий сиёсат, мафкуравий хавфсизлик, мафкуравий иммунитет, мафкуравий профилактика, мафкуравий тарбия, ғоявий мустақиллик, ғоявий зиддият, ғоявий бўшлиқ, ғоявий заифлик, ғоявий саводсизлик, ғоявий карамлик, ғоявий мутаассиблик, ғоявий парокандалик;

3) *функционал категорияларга* – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, Комил инсон, Ижтимоий ҳамкорлик, Миллатлараро тотувлик, Динлараро бағрикенглик каби тушунчаларни киритиш мумкин.

Умуман олганда, миллий ғоя ва мафкура фанининг категориялари: “а) шу соҳадаги муносабат, боғланишларни ифодаловчи умумий мазмун ва хусусиятга эга бўлган тушунчалар; б) бу соҳани кенг ва атрофлича тавсифлагани ҳолда, бир-бирини тақозо этади, бир бутунликда, ўзаро алоқадорликда намоён бўлади; в) объектив мазмунга эга, уларнинг ҳар бири ижтимоий воқеликда рўёбга чиқади, намоён бўлади, ушбу воқеликнинг ўзига хос хусусиятлари, томонлари, белгиларини ифодаловчи тушунчалар сифатида инсон тафаккурида акс этади; г) умумий тушунчалар сифатида инсоннинг шу соҳадаги ходисалар моҳиятини билишга қаратилган билиш жараёнининг натижалари ва ижтимоий жараёнларни янада чуқурроқ ўрганишнинг илмий воситасидир; д) нафақат назария ва илмий билиш жараёнидагина эмас, балки амалиётда ҳам ўзига хос роль ўйнайди ва аҳамиятини сақлаб қолади”⁴.

Хуллас, бу борадаги диалектика шундаки, миллий ғоя ва мафкура фанининг ғоя ва мафкурага тегишли нарса, ҳодиса, воқеа ва жараёнларни ўзида акс эттирувчи категориялари ҳар қандай шароитда ҳам бири иккинчисини тақозо қилади, уйғунликда ва ички алоқадорликдагина мавжуд бўлади. Демак, улар мантқан ўзаро узвий боғлиқ бўлиб, мазмунан бир-бирини тўлдиради.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг категориялари ўз манбаи, табиати жиҳатидан – онтологик⁵, билиш шаклига кўра гносеологик⁶ оддий хусусияти бўйича – методологик⁷ мазмунга эга. Бу категориялар ғоя

⁴ Қаранг: Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Akademiya, 2011. –Б.32.

⁵ “**Онтология**” грекча сўз бўлиб, “борлиқ” ва “таълимот” сўзларидан келиб чиққан, яъни “борлиқ тўғрисидаги таълимот”, деган маънони англатади.

⁶ “**Гносеология**” грекча сўз бўлиб, “билиш” ва “таълимот”, яъни “билиш тўғрисидаги таълимот”, деганидир.

⁷ “**Методология**” грекча сўз бўлиб, “билиш йўли, усули ҳақидаги таълимот”, деган маънони англатади.

ва мафкураларга тегишли ҳодиса, воқеа, жараёнларнинг моҳиятини очиб беришга ҳамда миллий ғоя фанини бошқа ижтимоий фанлардан фарқлашга хизмат қилади.

3-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг метод ва принциплари

3.1. Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари. Ҳар қандай ўқув фани муайян методларга, усулларга, яъни ўрганилаётган ҳодисаларни англаш воситаларига эга. Бундай методлар икки гуруҳга бўлинади: *биринчиси*, барча ўқув фанларига хос бўлган *умумий* методлар бўлиб, улар табиат, жамият ва тафаккурнинг энг умумий қонуниятларини билиш ва улардан фойдаланишга асосланади; *иккинчиси*, *махсус* методлар бўлиб, уларга системали ёндашув, тарихий, киёсий, социологик ва бошқа методлар киради.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкуралар ривожининг қонуниятлари, ҳозирги аҳволи ва моҳияти ҳақида билим олишга ёрдам берувчи усул ва воситалар бирлигидан иборат.

Жаҳонда рўй бераётган барча жараёнлар “инсон мезони” орқали баҳоланади. Миллий ғоя ва мафкура фанининг методологик асосларини, *биринчидан*, ғоя ва мафкуралар масаласига, инсонийлик нуқтаи назаридан ёндашиш, инсонга барча нарсаларнинг ўлчови сифатида қараш; *иккинчидан*, шахсга давлат машинасининг бир мурвати сифатида қарашга асосланган мустабид тушунчадан воз кечиб, шахсни фаол ижтимоий субъект сифатида қабул қилиш ташкил этади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методларн ғоя ва мафкураларни ўрганиш усуллари дир. Ҳар қандай фандаги каби, миллий ғоя ва мафкура фанида ҳам турли ёндашувлар, ҳар хил қарашлар мавжуд. Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкураларнинг моҳияти, турли жиҳатлари ва хусусиятларини, ривожланиш қонуниятлари ва принципларини ўрганишга имкон беради.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкураларнинг турли соҳалари ва жиҳатларини очиб беришга ёрдам беради. Улар ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги билимларни ўрганиш, тўплаш ва умумлаштириш калитидир.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкураларни бошқа ижтимоий ҳодисалар билан узвий алоқадорликда, ҳаракатда, микдорий ва сифат ўзгаришида ўрганишни тақозо этади.

Ғоя ва мафкуралар мавҳум эмас, балки реал ҳодисалар дир. Шу боис улар муайян вазият, муайян вақт, муайян жамият билан

алоқадорликда ўрганилиши лозим. Бинобарин, ғоя ва мафкураларни тушуниш учун улар шаклланган шароитларни, мавжуд бўлган тарихий даврнинг хусусиятларини билиш ва эътиборга олиш керак.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкураларнинг шаклланиш ва ривожланиш қонуниятларини билишга кўмаклашади, ғоя ва мафкураларнинг моҳияти ва вазифаларига, функциялари ва таракқиёт тамойилларига илмий ёндашиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ғоя ва мавкурага оид ҳодисалар, воқеалар, жараёнлар тўғрисидаги билимларни эгаллашда қўлланиладиган назарий тадқиқотлар ва амалий ҳаракат қилиш усуллари ва йўлларининг йиғиндисига миллий ғоя ва мафкура фанининг илмий ўрганиш методлари⁸ дейилади.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари хилма-хил бўлиб, уларни қуйидаги уч асосий гуруҳга бўлиш мумкин.

1. Энг умумий методлар – ҳар томонлама фикр юритишнинг асосий қонун-қоидаларини ўзида ифодаладиган дунёқараш шаклидаги усуллардир. Уларга *метафизика* ва *диалектик* методлар киради.

Метафизика⁹ методи билан иш кўрувчилар ғоя ва мафкуралар илгаридан мавжуд бўлган, бундан кейин ҳам бўлади, у абадий ва ўзгармасдир, ҳеч қандай бошқа ижтимоий ҳодисалар билан ички боғланишда эмас, ривожланишда эмас, қандай бўлса шундайлигича сақланиб қолади, деб фикр юритадилар.

Диалектика методи билан иш кўрувчиларнинг бирлари – ғоя ва мафкуралар парвардигори олам – Аллоҳнинг илоҳий кучи ила пайдо бўлган ва шу асосда ривожланади (объектив идеализм); иккинчилари – ғоя ва мафкуралар инсонлар онгининг, яъни уларнинг руҳияти, ҳис-туйғулари, сезгиларининг маҳсули (субъектив идеализм); учинчилари – ғоя ва мафкуралар муайян сабабларга кўра вужудга келган ва шу асосда ривожланади (объектив материализм); тўртинчилари – ғоя ва мафкуралар жўғрофий муҳитнинг, этник ва миллий хусусиятларнинг маҳсули (жуғрофий детерминизм), деб фикр юритадилар.

Метафизика, идеалистик ва материалистик диалектика методлари ғоя ва мафкураларга оид нарса, воқеа, ҳодиса, жараёнларнинг туб моҳиятини очиб беролмайдиган тадқиқот усулидир. Чунки ғоя ва мафкуралар соҳасида юз бераётган воқеа-ҳодисаларни қотиб қолган,

⁸ **“Метод”** – грекча сўз бўлиб, айнан “бирон нарсага бориш йўли”, демақдир.

⁹ **“Метафизика”** – грекча сўз бўлиб, луғавий маъноси “физика кетидан келадиган нарса”, бўлиб, ҳозирги кун фан тилида “қотиб қолган фикр юритиш усули”, маъносида ишлатилади.

бир-биридан ажралган ўзаро, боғланмаган ҳолда кўриш ёки фақат Тангри-таоло иродасига боғлаб қўйиш, уни ўрганмасдан, ўзгартирмасдан, қўл қовуштириб ўтириш ёки ҳаммаси фақат моддий асосларнинг маҳсули деб, маънавият омилларини назардан қочириш бизнинг билиш усулларимизга, методологиямизга мос келмайди.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг энг умумий методини – *илмий диалектика* ташкил қилади. Бу метод куйидагиларни тақозо этади:

биринчидан, ғоя ва мафкуралар соҳасидаги ҳар бир жараёнда моддий ва маънавий асосларнинг борлигини, инсон тафаккури уларни ҳар томонлама тўлиқ қамраб олишини эътироф этиш;

иккинчидан, ҳеч бир ғоя ва мафкуранинг, уларда юз бераётган воқеа, ҳодиса ва жараёнларнинг сабабсиз содир бўлмаслигини, улар ўзаро алоқадорликда ва ривожланишда эканлигини, эскилари йўқолиб, уларнинг ўрнига янгилари келишини тан олган ҳолда уларни ҳамма вақт ривожланишда ва ҳаракатда олиб қараш;

учинчидан, ҳар қандай ғоя ва мафкураларда юз бераётган воқеа, ҳодиса, жараёнларни билишга бутун халқ амалий фаолиятини жалб қилиш;

тўртинчидан, ғоя ва мафкураларга оид воқеа-ҳодисаларни билиш жараёнида эгалланадиган, ҳақиқатлар объектив, бир вақтнинг ўзида нисбий ва мутлақ хусусиятга эга бўлиб, мавҳум эмас, балки аниқ шаклда мавжуд бўлишини тан олиши ва шу асосда иш юритиш.

Шунинг учун ҳам ушбу метод миллий ғоя фанининг энг умумий методинигина эмас, балки методологик асосларидан бирини ҳам ташкил қилади.

2. Умумий илмий методлар. Улар энг умумий методлардан фаркли равишда, ғоя ва мафкуралар соҳасида юз бераётган воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни билишнинг маълум босқичларида қўлланиладиган усуллардир. Уларга анализ ва синтез, системали ва функционал ёндашув каби методлар киради.

Анализ¹⁰ методи – ғоя ва мафкура соҳаларида юз берган воқеа, ҳодиса, жараёнларни таркибий қисмларга, томонларга фикран ажратиш, бу таркибий қисмларнинг мазкур ҳодисадаги, воқеадаги, жараёндаги ўрнини белгилаш, умумийларини хусусийларидан, зарурийларини тасодифийларидан, муҳим, асосий, ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлганларини муҳим бўлмаган, иккинчи даражалиларидан ажратиш, шу орқали уларнинг моҳиятини муҳим объектив боғланишларини очишга асосланган тадқиқот усулидир.

¹⁰ **“Анализ”** – грекча сўз бўлиб, “ажратиш, бўлиш”, деган маънони англатади.

Синтез¹¹ методи – ғоя ва мафкура соҳасида юз бераётган воқеа-ҳодисалар ва жараёнларнинг қисмларини, томонларини фикран бирлаштириш асосида янги билимларга, яъни янгиликка эга бўлишдир. Анализ ва синтез узвий бирликда бўлиб, умум илмий билишдаги аналитик-синтетик усулнинг ўзаро таъсир қилувчи жиҳатларидир.

Системали¹² метод – ғоя ва мафкура соҳасида юз бераётган воқеа-ҳодисалар ва жараёнларнинг “горизонтал” ва “вертикал” йўналишлари яхлитлигини, яъни уларнинг ўзаро боғланган ва яхлитликни ташкил этувчи барча унсурларини биргаликда ўрганишдир. Масалан, Ўзбекистон халқининг миллий ғояси ҳодисаларига системали ёндашадиган бўлсак, унинг ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби ғоялардан ташкил топганлигини, айни вақтда уларнинг ҳар бири бошқа шахслар, ижтимоий гуруҳлар, партиялар, миллатлар билан турлича алоқада эканлигини, улар ўртасида бир қадар яхлитлик борлигини кўрамыз. Аниқланган мазкур яхлитлик, шубҳасиз, системали ёндашувнинг маҳсулидир.

Системали метод ғоя ва мафкураларни ҳар томонлама ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Бу метод, ғоя ва мафкураларни турли ижтимоий ҳодисалар тизимида ўзаро боғлиқликда ўрганиш учун имконият яратди. Миллий ғоя фани ғоя ва мафкуралар масаласига системали ёндашишни ҳисобга олган ҳолда илмий ҳолислик – объективлик, тарихийлик принциплари асосига қурилади.

Функционал¹³ метод – ғоя ва мафкураларга оид воқеа-ҳодисалар ва жараёнларнинг вазифаларини аниқлаш орқали улар ўртасидаги муносабатларни тушунтиришдир. Масалан, биз миллий ғояни бир неча турларга ажратар эканмиз, энг аввало, уларнинг ҳар бирининг функцияларини аниқлаб оламиз, шундан кейин улар ўртасидаги муносабатларни тушуниб олишга ўтамиз. Бундай усул – функционал ёндашув ҳисобланади.

3. Хусусий илмий методлар. Табиий, ижтимоий, техникавий фанларнинг тараққиёти натижасида келиб чиқаётган янги илмий методларни ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишда қўллаш катта фойда беради. Бу гуруҳга социологик, статистик, кибернетик, киёсий ва бошқа методлар киради.

Социологик метод – сўров, анкеталаштириш, кузатувлар олиб бориш, жамоатчилик фикрини ўрганиш, керакли ҳужжатларни таҳлил

¹¹ “Синтез” – грекча сўз бўлиб, “қўшиш, бирлаштириш”, деганидир.

¹² “Система” – грекча сўз бўлиб, “қисмлардан таркиб топган мажмуа”, деган маънони англатади.

¹³ “Функция” – лотинча сўз бўлиб, “бажариш, юзага чиқариш”, деган маънони англатади.

қилиш асосида ғоя ва мафқураларга оид воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишнинг илмий усулларидан бири ҳисобланади. Ана шу усулларни қўллаш нағижасида ғоя ва мафқуралар тўғрисида аниқ маълумотлар олинади. Олинган маълумотлар мафқуравий жараёнларни бошқариш, ислоҳотларни амалга ошириш, янги ишларни режалаштириш, уларнинг ривожланиш йўналишларини белгилаш учун кенг имкониятлар яратади. Бу усул демократик ҳуқуқий давлатни куриш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилган барча ислоҳотлар ва амалий тадбирларнинг самарадорлигини аниқлашда ёрдам беради.

Статистик¹⁴ метод – ғоя ва мафқуралар институтлари тўғрисидаги математик ҳисоб-китоблар ёрдамида миқдорий маълумотларни олишга қаратилган илмий усуллардан биридир. Бу усул, олинган миқдорий маълумотларни умумлаштириш асосида ғоя ва мафқураларни ривожлантиришнинг миқдорий йўналишларини белгилаб олишга хизмат қилади.

Кибернетик¹⁵ метод – ҳозирги замон ахборот техника воситаларининг тушунчалари, қонунларининг тизими ёрдамида ғоя ва мафқура соҳасидаги ҳодисаларини ўрганиш усули ҳисобланади. Масалан, ЭҲҚ (электрон ҳисоблаш қурилмалари) ёрдамида ғоя ва мафқуралар функцияларидан биронтасининг модели тузиб чиқилади ва ана шу модель асосида унинг бундан 10–20 йил кейинги ҳолати қандай бўлиши ўрганилади.

Кибернетик метод, математика ва статистика методларини қўллаган ҳолда мафқура соҳасига оид статистика ва ахборотни компьютерлар ёрдамида қайта ишлашга, турли хил техника воситаларидан фойдаланишга ғоя ва мафқуралар соҳасидаги ахборот-қидирув тизимини яратишга ёрдам беради.

Қиёслаш методи – муайян ғоя ва мафқураларни бошқа жойдаги, бошқа шаклдаги ғоя ва мафқуралар билан фикран таққослаш асосида маълумотлар олиш, улардан илмий хулосалар чиқариш, янги билим ҳосил қилиш усули ҳисобланади.

Ушбу метод турли ғоя ва мафқураларга асосланган тизимларнинг умумий ва ўзига хос томонларини билиш ҳамда ана шу асосда ғоя ва мафқуралар тараққиётининг қонуниятларини очишга, ғоя ва мафқура соҳасидаги ҳодисалар ва жараёнларни ўзаро солиштириш асосида улар ўртасидаги ўхшашлик ва фарқларни аниқлашга имкон беради.

Ғоя ва мафқураларни ўрганишда яна *тарихийлик*, *мантиқийлик* ва бошқа методлардан ҳам фойдаланилади.

¹⁴ **“Статистика”** – лотинча сўз бўлиб, “ҳисоб-китоб”, деган маънони англатади.

¹⁵ **“Кибернетика”** – грекча сўз бўлиб, “бошқариш санъати”, деган маънони билдиради.

Шундай қилиб, **миллий ғоя ва мафкура фанининг методлари ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни билишга, уларнинг қонуниятларини очишга қаратилган умумфалсафий, умуммиллий, хусусий-илмий усуллар, йўллар, қоидалар ва воситалар тизимидир.** Улардан амалда фойдаланиш олиб борилаётган тадқиқотнинг предмети ва вазибаларига боғлиқдир.

3.2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг принциплари. Миллий ғоя ва мафкура фани ўзининг принципларига¹⁶, яъни ғоя ва мафкураларга оид воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишда рию қиладиган асосий қонун-қоидаларига эга. Бу асосий қонун-қоидаларга объективлик, тарихийлик, мантиқийлик, ижтимоий ёндашув, миллий ва маҳаллий хусусиятларни ҳисобга олиш киради.

Объективлик принципи ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодиса ва жараёнларнинг вужудга келиши ва ривожланишини (ҳеч бир шахс ёки индивиднинг хоши-иродасига боғлиқ эмаслигини таъкидлаб) ҳолисона, ҳеч қандай ўзгартиришларсиз, аниқ ҳужжатлар, ишончли далиллар асосида барча қирраларини, қарама-қарши, салбий ва ижобий томонларини ҳисобга олган ҳолда яхлит ҳодиса сифатида ўрганишни тақозо этади.

Тарихийлик принципи – муайян, ғоя ва мафкуралар билан уларнинг тафаккурдаги инъикоси ўртасидаги нисбатни ифодалайдиган қоидалардир. Бунда тарихийлик – ғоя ва мафкураларнинг шаклланиш ва ривожланиш жараёни, яъни воқеликда рўй берган реал тарихдир.

Мантиқийлик принципи – ривожланган ва ривожланаётган ғоя ва мафкураларнинг барча муҳим қонуний алоқа ва муносабатларини назарий жиҳатдан акс эттиришдир. Ушбу принцип ғоя ва мафкураларнинг ўзаро таъсирини таҳлил қилиш орқали тарихийликни фикран қайта ҳосил қилишни англатади. Мантиқийлик тарихийликни тушуниш калитидир.

Тарихийлик ва мантиқийлик узвий бирликда бўлган тушунчалар бўлиб, бир-бирини тўлдириб туради. Тарихийлик ва мантиқийликни алоҳида-алоҳида олиб қарайдиган бўлсак, улар билишнинг асосий методларидан эканлигига амин бўламиз. Бунда *мантиқий метод* – ғоя ва мафкуралар объектининг моҳиятини, асосий мазмунини назарий шаклда, абстракциялар, мантиқ қонуниятлари асосида ўрганади. У оқилона ва изчил хулоса чиқаришни назарда тугади. *Тарихий метод* – ғоя ва мафкураларнинг тарихий ривожланишдаги турли босқичларини хронологик изчилликда ўрганишни тақозо қиладди.

¹⁶ “Принцип” – лотинча сўз бўлиб, “асосий қонун-қоида, нуқтаи назар”, деган маъноларни англатади.

Ижтимоий ёндашув принци – ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишга моддий неъматларни ишлаб чиқариш жараёнида жамиятда вужудга келган барча гуруҳлар, партиялар, ижтимоий қатламларнинг манфаатларини ифодаловчи миллий мафкура талабларига мос равишда ёндашиш қондасидир.

Миллий ва маҳаллий хусусиятларни ҳисобга олиш принци – ҳар бир миллат тенг ҳуқуқли бўлиб, ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқига эга, деган қоидага асосланган. У ғоя ва мафкураларнинг институтларини ўрганишда, уларни бошқаришда ҳар бир миллат ва элатнинг дини, тили, руҳияти, урф-одати, расм-русумлари, маросимларини тўлиғича ҳисобга олишни ва шу асосда иш юритишни назарда тутати.

Миллий ғоя ва мафкура фанининг принципларини унинг методларига қарама-қарши қўйиш, улардан ажратиш мумкин эмас. Улар бир-бирларини тўлдиради, бир жойда метод шаклида, иккинчи жойда принцип тарзида амал қилади.

4-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг мақсади, вазифа ва функциялари

4.1. Миллий ғоя ва мафкура фанининг мақсади. *Мазкур фанинг асосий мақсади* – бу Ўзбекистоннинг бош стратегик мақсади бўлмиш ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамиятни барпо этиш учун миллий истиқлол мафкурасининг бош ва асосий ғояларини халқнинг қалби ва онига сингдиришдан иборатдир.

4.2. Миллий ғоя ва мафкура фанининг функциялари. Миллий ғоя ва мафкура фани ўз олдига қўйган мақсадларини адо этиш учун қуйидаги асосий функцияларни¹⁷ бажаради.

Биринчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *эвристик*¹⁸ *функцияси*. Миллий ғоя ва мафкура фани объектив воқелик – ғоя ва мафкураларни ҳар томонлама билиб олишнинг мантикий усуллари ва методик қоидалари тизимига эга. Бу функция ғоя ва мафкураларни изоҳлаш, тушунтириш, ғоя ва мафкураларга оид ҳодисаларини шарҳлаш билангина эмас, балки бу ҳодисаларнинг моҳиятини очиш орқали янги-янги қонуниятларини топиш билан ҳам шуғулланади. Мана шу эвристика функциясидир. Эвристика – ҳақиқатни топиш санъати ҳисобланади. Шунга қўра, миллий ғоя ва мафкура фани реал воқелик – ўзбек халқи

¹⁷ **“Функция”** – лотинча сўз бўлиб, “бажариш”, “юзага чиқариш”, “вазифа”, деган маъноларни англатади.

¹⁸ **“Эвристика”** – грекча сўз бўлиб, “топаман”, деган маънони англатади.

миллий мафкурасининг янги-янги кирраларини топиш санъати вази-
фасини бажаради.

Иккинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *методологик функци-
яси*. Ғоя ва мафкуралар ғоя ва мафкура жараёнларини ўрганиш восита-
лари бўлган қонунлар, категориялар ва тушунчаларни илмий жиҳатдан
ишлаб чиқади. Ишлаб чиқилган бу илмий тушунчалар, таърифлар,
қоидалар, принциплар бошқа махсус ва амалий гуманитар ва ижтимоий-
иктисодий фанлар учун йўриқнома вазифасини ўтайди. Шунга кўра,
миллий ғоя фани бошқа фанлар учун методологик функцияни бажаради.

Учинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *сиёсий функцияси*.
Ғоя ва мафкуралар доимо сиёсатнинг объекти бўлиб келган. Сиёсат-
нинг асосий мақсади эса ҳамisha давлат ҳокимиятини эгаллаш, шу
орқали жамиятни бошқаришни ташкил этишдан иборат бўлган. Шу-
нинг учун ҳам сиёсатни – давлатни бошқариш санъати деб ҳам аташа-
ди. Шу маънода миллий ғоя ва мафкура фани Ўзбекистондаги давлат
ҳокимияти ва бошқа сиёсий ташкилотларни ўз ичига олувчи сиёсий
ҳокимиятни амалга оширишни ташкил этишга кўмаклашади. Бу мил-
лий ғоя ва мафкура фанининг сиёсий функциясидир.

Тўртинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *амалий функцияси*.
Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкура ҳодисалари, институтла-
ри тўғрисидаги билимларни амалда қўллаш вазифасини ҳам бажара-
ди. У Ўзбекистонда жамият, давлат фаолиятини такомиллаштириш,
фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, тинч-тотув яшашларини
таъминлаш, давлатнинг ички ва ташқи сиёсатини барқарорлаштириш
бўйича амалий тавсияларни ишлаб чиқади.

Бешинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *илмий башорат
қилиш функцияси*. Илмий башорат – мавжуд воқеликнинг объектив
қонунларини билиш асосида, келажакда юз берадиган ёки юз бериши
мумкин бўлган воқеа, жараён ва ҳодисаларни олдиндан кўра билиш,
айтиб беришдир. Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва мафкуралар
ривожланишининг объектив қонуниятларини ўрганиш асосида улар-
нинг келажакдаги тақдири тўғрисида илмий башорат қилиш функци-
ясини ҳам бажаради.

Олтинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *дунёқарашни
шакллантириш функцияси*. Миллий ғоя ва мафкура фани ғоя ва
мафкураларга оид ҳар бир ҳодиса, воқеа, жараёнларнинг юзага ке-
лиш ва ривожланиш қонуниятларини ўрганиб, одамларнинг ақл-
заковатини ўстириш асосида ғоя ва мафкуралар ривожини тўғрисидаги
қарашларнинг яхлит илмий манзарасини яратади. Бу ушбу фаннинг
дунёқарашни шакллантириш функциясидир.

Еттинчиси – миллий ғоя ва мафкура фанининг *ғоявий-тарбиявий функцияси*. Миллий ғоя ва мафкура фани миллатимизнинг истиқлол туфайли ўсиб бораётган ўзини ўзи англаш, билиш эҳтиёжларини кондиришга, давлатимизни жаҳон давлатлари билан қиёслаб ўрганиш асосида миллий онгимизни ўстиришга, янгича миллий ғурур ва туйғуни шакллантиришга хизмат қилади. Бу унинг ғоявий-тарбиявий функциясидир. Ушбу функция, шунингдек, миллий мафкурамизнинг ҳуқуқий асоси бўлган – Конституция ва қонунларнинг устунлигини, қонун олдида барча фуқароларнинг тенглиги қоидаларига оғишмай амал қилишни, миллатимизни умуминсоний қадриятларнинг энг яхши анъаналарига содиқ ҳолда тарбиялашни ҳам ўз ичига олади.

4.3. Миллий ғоя ва мафкура фанининг асосий вазифалари.

Илм соҳаси бўлган миллий ғоя – ўқув фани сифатида қуйидаги асосий вазифаларни: 1) ёш авлодни Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги каби олийжаноб ғоялар руҳида тарбиялаш; 2) миллий истиқлол ғоясининг Ўзбекистон тараққиёти ва мустақиллигини мустаҳкамлашнинг мафкуравий тамойиллари тўғрисидаги яхлит назария эканини тушунтириш; 3) юксак фазилатларга эга, эзгу ғоялар билан қуролланган қомил инсонларни вояга етказиш; 4) ўсиб-униб келаётган ёш авлод қалби ва онгида мафкуравий иммунитет асосларини шакллантириш; 5) ёшларни ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик ғоялари руҳида қамол топтириш; 6) ёшларни жамиятимизга ёт ва бегона, бузгунчи ва зарарли ғояларга қарши қурашишга ўргатиш, уларда огоҳлик ва ҳушёрлик қўникмалари ҳосил қилиш ишларини бажаради.

5-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг гуманитар ва табиий фанлар тизимида тутган ўрни

Ғоя ва мафкура масалалари турли ижтимоий фанлар томонидан ўрганилади. Ҳар бир ижтимоий фан ғоя ва мафкуранинг у ёки бу жиҳатларини ўз предмети нуктаи назаридан талқин этади.

Миллий ғоя ва мафкура фани турли гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар билан узвий боғлиқдир. Ушбу алоқадорлик мазкур фанлар ўрганадиган объектнинг умумийлигидан келиб чиқади. Улар ўз предмети доирасида ғоя ва мафкураларни ижтимоий ҳодиса сифатида ўрганадилар. Шу билан бирга, бу фанларнинг ҳар бири муайян хусусиятга, ўзи ўрганадиган фан соҳасига эга.

Миллий ғоя ва мафкура фани ижтимоий фанлар бўлмиш фалсафа, иқтисодиёт назарияси, социология, сиёсатшунослик, маданиятшуно-

слик, маънавият асослари, диншунослик, тарих каби фанлар билан ҳам боғлиқдир. Айти пайтда миллий ғоя ва мафкура фани бу фанлардан фарқ ҳам қилади.

5.1. Миллий ғоя ва фалсафа. Фалсафа табиат ва жамият, инсон тафаккури ривожланишининг умумий қонуниятларини ўрганади. Шу боис, у ғоя ва мафкура масалаларини умумий тарзда, ижтимоий ходиса сифатида кўриб чиқади.

Миллий ғоя ва мафкура фани фалсафанинг хулосаларига таянган ҳолда, ғоя ва мафкура муаммоларини аниқлаштиради ҳамда бир қатор махсус назарий масалаларни ўрганади. Бунда фалсафа билан миллий ғоя ва мафкура фани бир-бирини такрорламайди, балки тўлдиради.

Фалсафа борлиқнинг онга, инсоннинг уни ўраб турган агроф-мухитга муносабатининг умумий принциплари ҳақидаги билимлар тизимидир. Фалсафа ғоя ва мафкураларнинг моҳияти, табиати, унинг ижтимоий ҳодисалар тизимидаги ўрнини аниқлайди ва фақат шунинг ўзи билан чекланади. Миллий ғоя ва мафкура фани эса ғоя ва мафкураларни барча кўринишлари ва белгилари билан бир бутун ҳолда батафсил ўрганади. Агар фалсафа ғоя ва мафкураларнинг моҳиятини аниқлаш калитини берса, миллий ғоя ва мафкура фани фалсафани ижтимоий тараққиёт, ғоя ва мафкураларнинг умумий тамойилларини ифодалаш билан қуроллантиради.

Фалсафанинг умумий қонун ва категорияларидан ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишда амалий фойдаланиш, *бир томондан*, ғоя ва мафкуралар ҳақида тўпланган барча билимларни илмий жиҳатдан умумлаштириб, бу билимларни миллий ғоя ва мафкура фанининг категорияси сифатида баён қилиш имкониятини беради; *иккинчи томондан*, миллий ғоя ва мафкура фанининг илмий тадқиқотлари натижасида олинган ҳамда амалиётда тасдиқланган билимлар, маълумотлар фалсафанинг объектив қонунларни очиши ва умумий категорияларни ишлаб чиқиши учун эмпирик маълумотлар бўла олади.

Шундай қилиб, фалсафа фани миллий ғоя ва мафкура фани учун таянч нуқталаридан бири бўлиб, методология вазифасини бажаради, миллий ғоя ва мафкура фани эса фалсафа учун эмпирик маълумот манбаи вазифасини ўтайди.

5.2. Миллий ғоя ва сиёсатшунослик. Сиёсатшунослик фани сиёсат, унинг шакллари, сиёсий жараёнлар ва сиёсий бирлашмалар, жумладан, партиялар, сиёсий ҳокимиятга ва давлат ҳокимиятига эришиш воситалари, фуқаролик жамияти, давлат ва шахснинг ўзаро муносабати каби ҳодисаларни ўрганади. Сиёсатшунослик инсон сиёсий

маданиятини ижтимоий-сиёсий муносабатлар тизими орқали, яъни фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш орқали ўрганади.

Миллий ғоя фанининг сиёсатшунослик фани билан боғлиқлиги ҳар иккала фаннинг ҳам бир объектни, яъни жамият сиёсий тизимининг муҳим элементи бўлмиш ғоя ва мафкураларни илмий жиҳатдан тадқиқ этишида яққол кўзга ташланади. Бунда миллий ғоя фани ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши, ривожланиши, амалий фаолиятининг умумий қонуниятларини ўрганса, сиёсатшунослик фани давлатнинг мафкуравий сиёсатини, аниқроғи, жамиятда юз бераётган сиёсий ҳодисалар ва жараёнларни, яъни сиёсат назарияси ва амалиётини ўрганади. Уларнинг ҳар иккаласи бир предмет – давлатнинг мафкуравий сиёсатини, унинг давлат ички ва ташқи сиёсатини турли томонлардан ўрганади, илмий тадқиқотлар натижасида олинган билимлар билан бир-бирларини тўлдиради. Оқибатда, миллий ғоя фани ўзининг кенг қамровлигига кўра, сиёсатшунослик фани учун методологик асослардан бири вазифасини бажаради.

5.3. Миллий ғоя ва иқтисодиёт назарияси. Иқтисодий фанлар ишлаб чиқариш муносабатлари тизими, хўжалик ҳаётини ташкил этиш, хўжалик соҳалари, меҳнат, молия, кредит каби масалаларни ўрганади. Миллий ғоя ўқув фани сифатида ғоя ва мафкураларни ўзининг асосий предмети деб ҳисоблайди. Иқтисодий фанлар ҳамда миллий ғоя фанининг ўзаро таъсири, уларнинг бир-бири билан ўзаро алоқаси, ғоя ва мафкураларнинг иқтисодиётга қанчалик боғлиқ эканлигини аниқлашга имкон беради.

5.4. Миллий ғоя ва социология. Миллий ғоя фани социология фани билан ҳам ўзаро алоқада. Чунки социология фани ҳам жамиятни яхлит, уюшган тизим сифатида тадқиқ этиб, жамият аъзоларининг, хусусан, турли хил жамоаларнинг, аҳоли турли қатламларининг ғояга, мафкурага қандай муносабатда бўлишини, уларнинг ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларини “инсон мезони” бўлмиш амалий кўрсаткичлар, аниқ математик ҳисоб-китоблар асосида ўрганади. Шунга кўра, социология фани миллий ғоя фани учун дастлабки эмпирик маълумотларни тўплаб бериш вазифасини бажаради, Миллий ғоя фани эса, ўз навбатида, социология фани берган маълумотларни умумлаштириб, улардан назарий хулосалар чиқаради.

Социология яхлит тизим бўлмиш жамият, ҳамда у билан алоқадорликда ўрганиладиган алоҳида ижтимоий гуруҳлар, социал жараёнлар ҳақидаги фандир. Социология ўзининг хулосаларида эмпирик маълумотларга, ижтимоий тажрибаларга асосланади. Барча

ижтимоий ҳодисалар, жумладан, ғоя ва мафкуралар ҳам социологик тадқиқотларнинг объектига айланади. Социология ҳам, фалсафа сингари, ғоя ва мафкураларни билишнинг умумий воситаси ҳисобланади. У ғоя ва мафкураларни ўрганиш асосида ўзининг предметини чуқурлаштиради ва ойдинлаштириб олади.

5.5. Миллий ғоя ва ҳуқуқшунослик. Миллий ғоя ва мафкура фани ҳуқуқшунослик фанлари билан бевосита алоқадор бўлиб, у ҳуқуқшунослик илми томонидан ишлаб чиқиладиган ҳар бир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга миллатимизнинг ғоявий-мафкуравий руҳини беради. Айни вақтда ҳуқуқшунослик фанлари эса илгари суриладиган ғоя ва мафкураларнинг инсонийликка хос бўлган жиҳатларига қонуний куч ато этади. Худди шу жойда миллий ғоя ва мафкура ҳамда ҳуқуқ илми ўзаро синтезлашади, натижада ҳуқуқий мафкура вужудга келади, шаклланади ва ривожланади. Миллий ғоя ва мафкура ўзининг ҳуқуқшунослик илмидаги амалий кўриниши сифатида мамлакатимизнинг бугунги кундаги ҳуқуқий манзарасини яратиш ва ҳуқуқий доктринасини ишлаб чиқиш, уни такомиллаштириб боришда методологик асос вазифасини ўтайди.

5.7. Миллий ғоя ва табиатшунослик фанлари. Табиатшунослик фанлари табиатда содир бўладиган нарса ва ҳодисаларнинг вужудга келиш сабабларини, уларнинг келтириб чиқарадиган оқибатларини ўрганувчи механика, физика, кимё, биология каби фанлар тизимидан ташкил топган бўлиб, инсониятнинг моддий эҳтиёж ва манфаатларини қондиришга хизмат қилади.

Табиатшунослик фанлари гарчанд табиат сирларини ўрганганлиги учун, ғоя ва мафкуралардан холидек кўринсада, бироқ, мазкур фан: *биринчидан*, ўз олдида қўйган мақсади ва унинг мазмун-моҳиятига; *иккинчидан*, қўзланган мақсадни амалга оширишда қўлладиган усул ва воситаларнинг инсонийлик табиатига; *учинчидан*, эришилган натижаларнинг қандай соҳаларда амалда қўлланиладиганлигига кўра бевосита ёки билвосита миллий ғоя ва мафкура билан боғланган бўлади. Шу нуқтаи назардан қараганда, миллий ғоя ва мафкура фани жамиятдаги сиёсий муҳит қандай бўлишидан қатъи назар табиатшунослик илмига ҳамма вақт дунёвийлик тамойиллари асосида ёндашиш учун кенг имкониятлар яратиб беради. Чунки, табиатшунослик илмида эришилган барча ютуқлар ҳамма вақт ўзбек халқининг эркин ва фаровон яшашини таъминлашга хизмат қилади. Бу эса халқимизнинг ўзига муносиб ҳаёт кечириши жараёнида табиатшунослик фанининг миллий ғоя ва мафкура билан узвий алоқадорлигини, яъни бирининг руҳий қувват, иккинчисининг моддий куч сифатида уйғун ҳаракат қилишини таъминлайди.

5.6. Миллий ғоя ва тиббиётшунослик. Жаҳонда инсон ва унинг ҳақ-ҳуқуқлари олий кадрият ҳисобланади. Ана шу олий кадриятнинг мағзини эса инсон саломатлиги ташкил қилади. Инсон саломатлигини сақлаш ҳар қандай тиб илмига оид фанларининг асосий мақсади ва ба-жарадиган вазифаларига киради. Умуман олганда **тиббиётшунослик фани** деб инсон, элат, миллат, халқ, жамият саломатлиги сақлаш қонуниятларини ўрганувчи, уларнинг амал қилиш механизmlарини ҳаётга жорий этувчи, хусусан беморларни даволашнинг усул ва во-ситаларини назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ этиб, шу асосда уларнинг дардига даво топишга қаратилган илмий ва амалий хатти-ҳаракатларнинг бир бутун тизимига айтилади.

Кўриниб турибдики, тиббиётшунослик бир томондан назарий фан бўлса, иккинчи томондан амалиёт соҳаси ҳамдир. Ана шу икки то-монни бир вақтда ўзида мужассамлаштирган тиббиётшунослик фани миллий ғоя ва мафкура илми билан ҳам узвий боғланиб кетгандир. Бунда миллий ғоя ва мафкура фани соғлом авлод ғоясини илгари сураб экан, бу ғоя, ҳеч шубҳасиз, тиббиётшунослик фани учун ме-тодологик вазифани ўтайди. Айни вақтда фақат соғлом инсон, элат, миллат, халқ ва жамиятгина эзгу фикрларни ўйлашга, тинчлик ва баркарорликни таъминлашга, миллий мафкура тамойилларини ҳаётга жорий қилишга кодирдир. Миллий ғоя ва тиббиётшунослик фанлари ўртасидаги узвий боғланишнинг моҳияти ҳам ана шундан иборатдир.

Шундай қилиб, *миллий ғоя ва мафкура фани гуманитар ва таб-бий фанлар тизимида қуйидагича ўрин тутади.*

Биринчидан, миллий ғоя фани гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар жумласига кирувчи фалсафий фанларининг таркибий қисмидир. У фалсафага нисбатан хусусийлик, бошқа гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларга нисбатан эса, алоҳидалик касб этади.

Иккинчидан, миллий ғоя фани бошқа гуманитар ва табиий фанлар сингари жамият ижтимоий эҳтиёжларининг маҳсули сифатида пайдо бўлган. У бошқа гуманитар ва табиий фанлар билан биргаликда ғоя ва мафкураларга тегишли воқеа-ҳодисалар ва жараёнларни ҳар томон-лама ўрганади, бошқа фанларнинг методларидан методологик асос сифатида фойдаланади. Айни вақтда, миллий ғоя фани гуманитар ва табиий фанларни ғоя ва мафкурага оид аниқ маълумотлар билан таъ-минлаб, назарий ва амалий жиҳатдан қуроллантиради.

Учинчидан, миллий ғоя фани фалсафа фани орқали ғоя ва маф-куралар билан қизиқаётган ҳар қандай гуманитар ва табиий фан соҳасининг илмий тадқиқот мавзuidан ўрин эгаллаши мумкин.

Тўртинчидан, ҳозирги кунда суверен Ўзбекистон давлати ўзбек халқининг муштарак мақсадларига мувофиқ тарзда ва мустақил ра-

вишда мафкуравий сиёсат олиб бормоқда. Бу эса Ўзбекистон давлатининг мафкуравий сиёсатини бир неча гуманитар ва табиий фанларнинг тадқиқот объектига айлантормоқда.

Масалан, Ўзбекистон давлатининг мафкуравий сиёсати жамиятни бошқариш фаолиятида – бошқарув, маъмурий фанларнинг; иқтисодий-хўжалик юритиш фаолиятида – иқтисодиёт фанларининг; сиёсий фаолиятида – сиёсатшунослик фанларининг; жамиятни яхлит тизим сифатида ўрганиш фаолиятида эса социология фанининг илмий тадқиқот объектига айланган. Ҳосил бўлган билимлар эса ушбу фанлар предметларининг таркибий қисмларини ташкил қилади. Бу ғоя ва мафкураларнинг кўпгина гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар объектига айланиб бораётганлигидан дарак беради. Бу миллий ғоя фанининг тобора гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар тизимида тутган ўрни янада мустаҳкамланиб бораётганлигини кўрсатади.

Миллий ғоя фанининг барча гуманитар ва табиий фанлар билан алоқаси ҳам икки томонламадир. Миллий ғоя фани гуманитар ва табиий фанларнинг хулосаларига асосланган ҳолда хилма-хил фалсафий, тарихий материалларни умумлаштириб, ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши сабабларини, тараққиёт босқичларини, ғоя ва мафкураларнинг моҳиятини, мазмуни ва шаклларини очиб беради. Шу маънода миллий ғоя фани бошқа гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларни такрорламайди, балки тўлдиради. Бу ҳол эса миллий ғоя фани ўзининг предмети ва хусусиятларига эга эканлигини яна бир бор тасдиқлайди.

6-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг ўзига хос хусусиятлари

Миллий ғоя ва мафкура фани бошқа фанлардан куйидаги ўзининг назарий ва амалий аҳамиятга молик бўлган хусусиятлари билан ажралиб туради.

6.1. Миллий ғоя ва мафкуранинг назарий фан сифатидаги хусусиятлари. Мазкур фан: *биринчидан*, ижтимоий фан бўлиб, унинг ўрганадиган соҳаси муҳим ижтимоий ҳодисалар бўлмиш ғоя ва мафкуралардир. Бундан ташқари, миллий ғоя ва мафкура фани бошқа ижтимоий фанлардан фарқли равишда, бевосита ғоя ва мафкураларга, миллий мафкура ва миллий ғоя, миллий менталитетга оид масалаларни яхлит тизим сифатида ўрганади.

Иккинчидан, миллий ғоя ва мафкура фани – *назарий фан*, зеро у ғоя ва мафкуралар ривожининг умумий қонуниятларини очиб беради.

Бинобарин, у ғоя ва мафқураларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши қонуниятларини назарий жиҳатдан умумлаштиради, ғоялар фалсафаси фанининг асосий тушунчалари ва қоидаларини, яъни категориялари ва принципларини ишлаб чиқади.

Учинчидан, миллий ғоя ва мафқура фани *фалсафий хусусиятга эга бўлган фан*, чунки у ғоя ва мафқураларнинг қонуниятларини ёритиш билан бирга, фалсафанинг шахс ва жамият, моддий ва маънавий-мафқуравий муносабатлар ҳақидаги умумий қонунларини ҳам очиб беради.

Тўртинчидан, миллий ғоя ва мафқура фани – *методологик фан*. У гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанларнинг барча соҳаларини умумий ғоявий – мафқуравий методология билан қуроллантиради. Миллий ғоя ва мафқура фани ишлаб чиққан илмий ҳулоса ва амалий таклифлар барча гуманитар соҳаларини ўрганишда методологик аҳамиятга эга.

6.1. Миллий ғоя ва мафқуранинг амалий фан сифатидаги хусусиятлари. *Биринчидан*, миллий ғоя ва мафқура фани – *амалиётга йўналтирилган фан*, чунки у демократик ҳуқуқий ислохотларни амалга оширишда назарий асос бўлиб хизмат қилади, ҳуқуқий демократик давлатни, миллий истиқлол мафқураси тизимни шакллантиришда амалий аҳамиятга эга. Ғоя ва мафқуралар назариясини шунчаки билиш билан чекланмасдан, балки уни амалиётга татбиқ этиш ҳам зарур. Назарий ғоявий-мафқуравий қоидалар ва уларни амалда тўғри қўллаш демократик давлат қуришнинг муҳим шартидир.

Иккинчидан, миллий ғоя ва мафқура фани – *ўқув-тарбиявий аҳамиятга молик фан*, чунки у кишиларнинг ғоя ва мафқуралар тўғрисидаги тасаввурларини, билимларини кенгайтиради, уларда мафқуравий тафаккурни, ғоявий дунёқарашни таркиб топтиришга, ғоя ва мафқураларнинг моҳияти, ривожланиши ва истиқболларини тушуниб олишга ёрдам беради.

Учинчидан, миллий ғоя ва мафқура фани – мамлакатимиз халқларининг келгусидаги такдири, уларнинг орзу-умидлари, эркин ва фаровон турмуш кечириш учун бажарадиган ишлари, жаҳонда тинчлик, миллатлар ва давлатлараро ҳамкорлик муносабатларини белгилаб берувчи тактик ва стратегик аҳамиятга молик бўлган фан ҳисобланади.

Бугунги кунда миллий ғоя ва мафқура тамойилларига асосланиб тактик ва стратегик фаолият олиб бораётган давлатимизнинг истиқболи парлоқ бўлиб, у ўзбек халқининг бунёдкорлик кучини асрлар оша бутун дунёга тараннум этади.

7-§. Миллий ғоя ва мафкура фанини ўрганишнинг аҳамияти

Ўз олдига мустақил мамлакатимиз учун хизмат қилишни мақсад қилиб қўйган ҳар бир шахс Ўзбекистон халқи миллий мафкурасининг бош ва асосий гояларининг моҳияти-мазмунини, миллий ва умуминсоний тамойилларини яхши ўзлаштириб олиши шарт.

Мамлакатимизнинг таълим муассасаларида таълим-тарбия олаётган илму-толиблар, уларни тамомлаган мутахассислар учун миллий ғоя ва мафкура илмини ўрганишнинг қуйидаги аҳамиятлари мавжуд.

Биринчидан, миллий ғоя ва мафкура илмини ўрганиш бўлажак халқимиз фидойилари учун ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши ва ривожланиши қонуниятларини тушуниб олиш имконини беради. Бўлажак баркамол авлод ва ёш мутахассислар шу илми ўрганишлари туфайли Ўзбекистон демократик давлатининг кишилик жамияти сиёсий ва ҳуқуқий тизимида, дунё давлатлари ўртасида тутган ўрнини билиб оладилар, мустақилликнинг миллатимиз учун нақадар буюк неъмат эканлигини англаб етадилар. Бу билан миллий ғоя ва мафкура илми ёш мутахассисларнинг қалбида ўзбек халқига, ўзбек давлатига нисбатан чуқур эҳтиром, ишонч уруғларини экади. Натижада, давлатга, халққа унинг куч-қудратига ишонч ҳар бир ёш мутахассиснинг ички маънавий эътиқодига айланади. Бу маънавий-руҳий эътиқод ёш мутахассисларнинг давлатга, халққа чин дилдан, виждонан, ҳалол, садоқат билан хизмат қилишларини таъминлайдиган маънавий омил ҳисобланади.

Иккинчидан, миллий ғоя ва мафкура илми Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва адолатли фуқаролик жамиятини шакллантиришда таълим-тарбия муассасалари ходимларининг вазифаларини тўғри белгилаб олишларига кўмаклашади. Чунки миллий ғоя ва мафкура илми Ўзбекистон халқининг турмуш тарзини, унинг иқтисодий, сиёсий, маънавий ишлаб чиқариш соҳасида таълим-тарбия муассасалари ходимларининг тутган ўрнини ва бажариши лозим бўлган вазифаларини ҳам кўрсатиб беради.

Учинчидан, миллий ғоя ва мафкура илми таълим-тарбия муассасаларида илм чўққиларини забт этаётган толиблар ва бошқа ходимлар учун жаҳонда ва мамлакатимизда ғоя ва мафкуралар соҳасида бўлаётган воқеаларнинг моҳиятини тезда илғаб олишга имкон берувчи маънавий-маърифий кўрсаткич вазифасини ўтайди. Бу эса давлат ва нодавлат муассасалари ходимларининг кундалик амалий фаолиятидаги ҳар бир воқеани ғоявий-мафкуравий жиҳатдан тўғри баҳолай олиш-

ларига, миллий ғоя ва мафкура талабларига мос равишда ҳаракат қилишларига ёрдам беради.

Тўртинчидан, миллий ғоя ва мафкура илмининг қоидаларини, ҳулосаларини ўрганиш бўлғуси касб-ҳунар усталарининг бошқа махсус ва амалий фанларни пухта ўзлаштириб олишларига замин ҳозирлайди. Бу билан, миллий ғоя ва мафкура илми *бир томондан*, таълим-тарбия муассасалари ва ёш мутахассислар ўртасида мафкуравий тадбирларни қўллаш, ғоявий тарбия, ғоявий тарғибот ишларининг маънавий-мафкуравий жиҳатларини методология шаклида белгилаб беради; *шкинчи томондан* мутахассисларнинг ғоявий-мафкуравий билимларни омма орасида тарғиб қилишлари орқали ўзбек халқининг ғоявий-мафкуравий фаоллигини ошириш воситаларидан бири бўлиб хизмат қилади. Зеро, ҳар қандай **“Фаннинг вазифаси келажакимизнинг шакли-шамойилини яратиб бериш, эртанги қунимизнинг йўналишларини, табиий қонуниятларини, унинг қандай бўлишини қўрсатиб беришдан иборатдир”**¹⁹.

¹⁹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.149–150.

2-БОБ. ҒОЯ ВА МАҒКУРА: ТУШУНЧА, ТАЪРИФ, ТАСНИФ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАР

1-§. Ғоя тушунчаси, унинг турлари ва ижтимоий характери

1.1. Ғоя тушунчаси, унинг онтологик ва гносеологик табиати.

“Ғоя” аслида арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида – мақсад, интилиш, ният, қасд деган²⁰ маъноларни англатсада, кишиларнинг кундалик илмий ва амалий фаолиятида эса *биринчидан*, объектив борликни, воқеликни киши онгида акс эттирувчи, айни замонда кишининг объектив борлиққа, воқеликка муносабатини ифодаловчи, кишиларнинг дунёқарашлари асосини ташкил этувчи, одамларни мақсад сари етакловчи фикр, тушунча, тасаввур; *иккинчидан*, бадий, сиёсий ёки илмий асарнинг мазмуни, туб моҳиятини белгиловчи асосий фикр; *учинчидан*, бирор иш-ҳаракат қилиш ҳақидаги фикр, ўй, ният, мақсад деган маъноларни англатиш учун ишлатилади. Бироқ, ғояни бундай кундалик содда, оддий тарзда тушуниш унинг туб моҳиятини очиб беролмайди. Шунинг учун ҳам ғоя нима, у қандай пайдо бўлади, шаклланади ва ривожланади, деган саволларга жавоб топиш масаласи азалдан барча ақли расо одамларни қизиқтириб келган ва у бугунги кунда ҳам шундай бўлиб қолмоқда.

Ҳар қандай ғоянинг туғилиши, шаклланиши ва ривожланиши кишилик жамиятининг мавжудлик шаклларига боғлиқдир. Ғоя, биринчи навбатда, кишилик жамияти тарихий ривожланишининг маҳсулидир. Кишилик жамиятидан ташқарида ғоя мавжуд эмас. Ғоя моддий ва маънавий борлиқнинг кишилар онгидаги инъикоси сифатида вужудга келади, шаклланади ва ривожланади. Шу нуқтаи назардан қараганда ҳар бир ғоянинг табиатига объективлик²¹ ва субъективлик²² хосдир.

²⁰ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.В. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.455.

²¹ **Объективлик** (лот. object – нарса) – инсон ва унинг онгидан мустақил мавжуд бўлган реаллик. Ташқи олам предмет ва ҳодисаларини қандай бўлса, шундай баён қилиш.

²² **Субъективлик** (лот. subjectus – остида, пастда, асосида турувчи) фаол фаолият кўрсатувчи, билувчи, онг ва иродага эга бўлган индивид ёки ижтимоий гуруҳ. Объектни “инсонийлаштирувчи” шахс, ижтимоий гуруҳларнинг фаол фаолияти.

Бунда ғоянинг объективлик хусусияти *биринчидан*, унинг вужудга келишига, шаклланишига, ривожланишига туртки берадиган объектив реалликнинг, яъни ташқи олам – табиат, жамиятнинг, уларга тегишли бўлган нарса, ҳодиса, воқеа, жараёнларнинг мавжудлиги; *иккинчидан*, бир ғоя ва мафкуралар тизимининг иккинчи бир ғоя ва мафкуралар тизимига боғлиқ бўлмаган ҳолда фаолият олиб бориши; *учинчидан*, ғоянинг бирон-бир шахс томонидан ўзича хаёлан ўйлаб топилмаганлиги; *тўртинчидан*, унинг реал тарихий шахс фаолияти билан боғлиқлигида кўринади. Бу ҳаётда амал қилаётган ғояларнинг ташқи олам, табиат ва жамиятда содир бўлган жараёнлар асосида шаклланган ижтимоий ҳодиса, яъни *онтологик табиатга* эга бўлган воқелик эканлигини кўрсатади. Бу эса ўз навбатида ғояни онтологик жиҳатдан тушуниш имконини беради. Демак, ғоя онтологик жиҳатдан мавжуд ижтимоий борлиқни ўзида акс эттирувчи объектив мазмунга эга бўлган маънавий ҳаёт шаклларида биридир.

Ғоянинг онтологик табиати унинг гносеологик хусусиятга эга эканлигини кўрсатса, аксинча ғоянинг гносеология табиати эса унинг онтологик табиатига хос бўлган хусусиятларини билиш орқали жамият ҳаётини моддий ва маънавий жиҳатдан бойитиш имкониятларининг мавжудлигини билдиради. Ғоянинг онтологик ва гносеологик табиатини билгувчи, ўрганувчи, уларни бир бирига боғловчи, мослаштирувчи ва ҳаракатга келтирувчи куч одамзот насли ҳисобланади. Одамзот ақли мавжудот сифатида доимо ўзини қуршаб турган дунёни билишга, унинг сир-асрорларидан вокиф бўлишга ҳамда уни ўзининг эҳтиёж ва манфаатларига мослаб ўзгартиришга ҳаракат қилиб келган. Шу сабабли у субъектив мазмунга эга бўлган куч сифатида ўзини намоён этади. Демак, “ғоя ана шу икки томон, яъни ташқи реаллик (онтология – Н.М.) ва одамзот (гносеология – Н.М.) орасидаги муносабат (таъсир ва акс таъсир) натижасида шаклланадиган субъектив ҳодиса, объектив реалликнинг субъектив натижаси, инсон онгида ташқи олам, дунё ва ҳаёт ҳодисаларининг акс этиш шаклларида бири. Шу сабабли ғоя гносеологик нуктаи назаридан “ғоя – инсон онгининг таркибий қисми; ташқи оламнинг образли, инъикоси ва акси; инсон ва ҳодисаларни англаш шакли; инсон онгининг ташқи олам ва ҳаёт ҳодисаларига нисбатан акс таъсирининг намоён бўлиш шаклларида бири”²³, – деган маънони англатади. Демак, ғоянинг гносеологик табиатини фалсафий жиҳатдан англаш, уни илмий тушунча сифатида таърифлаш, тавсифлаш ва таснифлаш имконини беради ҳамда ғояни сийқалаштириш мақсадга мувофиқ эмаслигини кўрсатади.

²³ Қаранг: Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Akademiya, 2011. –Б.42.

1.2. Ғоянинг фалсафий таърифи ва унинг намён бўлиш хусусиятлари. Ғоянинг онтологик ва гносеологик табиатидан келиб чиққан ҳолда унга қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин:

Ғоя деб инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикрга айтилади.

Ҳар қандай ғоя дунёни билишнинг муайян босқичи ва ўзига хос шакли сифатида бир қатор хусусиятларга эгадир. Бунда, *ғоянинг намён бўлиш хусусиятлари деб унинг ўзига хос, бошқалардан ажралиб турадиган томони, ўзига хос белгиларига айтилади.* Уларга қуйидагилар киради:

1. Ғоя энг аввало, муайян мақсадни ифодалайди, одамларни ана шу мақсадга эришиш учун чорлайди, сафарбар этади.

2. Ғоя ҳаётий ва илмий далилларга асосланган ҳолда иш кўради, фаолият олиб боради.

3. Ғоя бирон-бир ижтимоий воқеликнинг инъикоси бўлиб объект ва субъектнинг ўзаро диалектик бирлигига асосланади.

4. Ғоя муайян мафкура учун асос бўлиб хизмат қилади.

5. Ғоя назарий ва амалий билимлар бирлигига таянади.

6. Ғоя бирон-бир фаразни ифодалайди.

1.3. Ғоянинг ижтимоий характери. *Ғояларнинг ижтимоий характери деб тарихий макон ва замонда яшаган тарихий шахслар томонидан ўртага ташиланиб, муайян ижтимоий гуруҳлар томонидан қўллаб-қувватланиб: элат, миллат ва халқларнинг руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлаган, мақсад-муддао сари етаклаган кучли, теран фикрларнинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва ривожланиб бориши жараёнларига айтилади.*

Демак, ғояларнинг ижтимоий характери: а) инсоннинг пайдо бўлиши, унинг шаклланиши ва ривожланиши; б) жамиятнинг келиб чиқиши, унда юз бераётган нарса, ҳодиса ва жараёнларнинг генезиси, қарор топган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий муносабатларнинг ривожини; в) жамиятда мавжуд бўлган турли хил ижтимоий гуруҳларнинг мақсад-муддаоларини ифодалашини; г) ғоянинг етук шахслар томонидан яратилиши ва унинг ижтимоий гуруҳлар мафкурасига айланиши жараёнларининг тарихий тақдири қабилар билан ифодаланади.

Шуни унутмаслик керакки, ҳар қандай ғоянинг асосида билим ётади. Билимларнинг ғояга айланиши учун *биринчидан*, ўрганилаётган ҳодиса ёки воқеа ҳақидаги билимларнинг аниқ бўлиши, билимлар ходисада, воқеада, жараёнда бўлаётган ўзгаришларни аниқ ва тўла акс эттирган

бўлиши, *иккинчидан*, тўпланган билимларни амалиётга қўллаш учун эҳтиёж, яъни заруриятнинг ортиб бориши, *учинчидан*, билимларни ишлаб чиқарган кишиларни (олимлар, шоирлар, ёзувчиларни) жамиятда содир бўлаётган воқеалар ёки табиий муҳитда вужудга келган муаммоларни тезроқ бартараф этиш учун ўз олдидарига қўйган мақсад-вазифалари аниқ режалари пухта ишлаб чиқилган бўлиши лозим. Янги ишлаб чиқилган ғоялар фақат моддий воситалар ёрдамида эмас, балки инсоннинг рухий, маънавий энергияси ёрдамида ҳам амалга ошиши мумкин.

1.4. Ғояларнинг турлари ва уларнинг таснифи, таърифи ва тавсифи. *Ғояларни таснифлаш деб уларнинг онтологик, гносеологик ва методологик табиатидан келиб чиққан ҳолда ўзлигини намоён қилиш хусусиятларига қараб бир нечта турларга ажратишга айтилади.* Инсон табиат ва жамият қўйнида яшар экан, у албатта, бу ерда бўлаётган жараёнларнинг бевосита ёки билвосита иштирокчисига, қолаверса, ҳаракатлантирувчи кучига айланади. Инсоннинг табиат ва жамият ҳодисаларига бўлган таъсири ёки уларнинг акс таъсири натижасида унинг онгида турли хил фикрлар пайдо бўлади. Шулар ичида айримлари амалий тажрибадан келиб чиққанлиги сабабли етакчилик қилади. Ана шу етакчи фикр асосида ғоялар пайдо бўлади. Бу ғоялар табиатда содир бўлаётган турли туман ҳодисаларнинг сир-асрорларини, жамиятда юз бераётган ҳар хил воқеаларнинг туб моҳиятини билиш ва уни ўз эҳтиёж ва манфаатларига мослаб ўзгартиришга қаратилганлиги сабабли турли хил шаклларда ифодаланади. Шундай экан ғояларни онтологик, гносеологик ва методологик табиатига кўра, табиат ҳодисаларини билиш ва уни ўзгартиришга қаратилган табиий илмий ғоялар, жамиятда содир бўлаётган нарса, воқеа, ҳодиса, жараёнларни билиш ва уни тадрижий ёки Инқилобий йўл билан ўзгартиришга қаратилган ижтимоий ғоялар туркумига ажратиш мумкин.

Умуман олганда, ғояларни *намоён бўлиш хусусиятларига* қараб қуйидаги турларга: *бунёдкор ва вайронкор; илмий ва хаёлий; фалсафий; дунёвий ва диний; бадиий; ижтимоий-сиёсий; миллий ва умуминсоний; маънавий ва маърифий; ахлоқий ва эстетик; тарбиявий ғоялар* ва ҳоказоларга ажратамиз.

Бунёдкор ғоялар. *Бунёдкор ғоялар жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва қатламлар, миллат ва давлатларни тараққиёт сари етакловчи, халқни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи ғоялар бўлиб, уларга озодлик, мустақиллик, адолат, тинчлик, тенглик, дўстлик, бирдамлик, хурфикрлик, ҳамкорлик, халқпарварлик, инсонпарварлик ва бошқалар киради. Ўзбек халқи миллий мафқурасининг бош ва асосий ғоялари ҳам шулар жумласидандир.*

Вайронкор ғоялар. *Вайронкор ғоялар деб, инсон ва жамиятни тубанликка бошлайдиган, одамларни гаразли ният ва қабиҳ мақсадларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназзул ва ҳалокатга маҳкум этадиган ғоялар бўлиб, уларга мустабидлик, боскинчилик, террорчилик, ақидапарастлик, жаҳолатпарастлик, иркчилик, миллатчилик, маҳаллийчилик, ватансизлик, ёвузлик ғоялари киради.*

Бунёдкор ғоя ва вайронкор ғоялар ўртасидаги кураш муросасиз тарзда кечади. Бунда бунёдкор ғоялар инсониятни ҳалокатлардан сақлаб турувчи куч сифатида майдонга чиқади, ва у албатта, ғолиб бўлади.

Дунёвий ғоялар. *Дунёвий ғоялар деб, ҳар бир элат, миллат, халқ, давлат ва жамият эҳтиёж ва манфаатларидан келиб чиққан ҳолда инсон ҳуқуқи ва эркинликларини, демократик қадриятларнинг устуворлигини таъминлаш асосида уларни эзгу мақсадлар сари етаклайдиган соғлом фикрлар мажмуига айтилади. У бугунги кунда демократик тараққиёт, ҳаётни эркинлаштириш, виждон эркинлиги, инсон манфаатларини таъминлаш, фикрлар ранг-баранглиги, мулкий плюрализм, ижтимоий ҳамкорлик ва бағрикенглик тамойилларига таянади.*

Дунёвий ғоялар адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик руҳини, тараққиёт йўлидаги олийжаноб мақсад-муддаоларни ўзида ифода этиб, Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун хизмат қилади. Улар ҳурфикрли, мутелик ва журъатсизликдан холи бўлган, билими ва кучига ишониб яшайдиган, ўзининг мустақил қарашларига эга бўлган кишилар жамиятининг ғояларидир.

Шунинг учун ҳозирда демократик, умуминсоний мазмундаги ғоялар, ирки, миллати ва жинсидан қатъи назар, инсонлар, кўп сонли мамлакатлар ҳаётига чуқур кириб бориб, уларнинг асосий ғояларига айланиб бормоқда.

Демократия асосида шакллантирилган ижтимоий бағрикенглик ва адолат ҳам унинг таркибий қисмларидан ҳисобланади. Бу ғоялар дунёвий давлатдаги турли миллат ва дин вакилларининг эркин фаолияти, ҳамжиҳатлиги ва ҳақ-ҳуқуқларини кафолатлайди.

Ҳозирги кунда дунёвий ғоялар эзгулик йўлида бугун жамият аъзоларининг ҳамкорлигини назарда тутаяди, тинчлик ва барқарорликни таъминлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Демак, дунёвий ғоялар *биринчидан*, муайян ғояларни ифодалаш учун қўлланиладиган тушунча бўлса, *иккинчидан*, жамият ва инсонни эзгу мақсадлар сари етаклайдиган соғлом фикрлар мажмуи ҳисобланади. Бу ғояларни, ўз навбатида мазмун-моҳиятига кўра, умуминсоний, илмий, фалсафий каби бир неча турларга бўлиш мумкин.

Диний ғоялар. *Диний ғоялар деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асосини, диний имон-эътиқоднинг негизини ташкил этувчи*

даъватлар, ақидалар, қадрият ва мақсадлар ифодаланган қарашлар мажмуиға айтилади. Улар муайян диннинг мавжудлигини таъминлаб берувчи омил бўлиб хизмат қилади.

Виждон эркинлиги, инсонларнинг ирки, миллати, дини, насл-насаби, жинсидан катъи назар, ўзаро тенглиги таъминланган умуминсоний ғоялар кўп сонли давлатлар ҳаётига сингиб бораётган ҳозирги даврда диний ғоялар ўзининг туб моҳиятини сақлаган ҳолда, одамзот ҳаёти, бахту саодати, тарбияси, маърифатида етакчи ғоялардан бири бўлиб келмоқда.

Диний бағрикенглик ғоясига таянган кўплаб давлатларда хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган турли миллат вакиллари ҳамжиҳат бўлиб, бир осмон остида тарихий, маданий, маънавий, руҳий муштаракликда яшаб, меҳнат қилмоқда. Бу эса, кишиларнинг бир замин, бир Ватан учун, олийжаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашини англатади.

Қуръони Карим китобининг 50-Қоф сурасида: “*Эй инсонлар, дарҳақиқат, Биз сизларни бир эркак ва бир аёлдан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишингиз (дўст-биродар бўлишингиз) учун сизларни турли-туман халқлар ва қabila-элатлар қилиб қўйдик*”²⁴, – деган оят диний ғоялардаги тотувлик, ўзаро ҳамжиҳатликнинг ёрқин намунасиدير.

Ҳозирги замонда бу ғоя – эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки бутун жамият аъзоларининг ҳамкорлигини назарда тутати, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Илмий ғоялар. *Илмий ғоялар деб, табиий ва ижтимоий фанларнинг табиат, жамият, инсон тафаккурида юз бераётган нарса, ҳодиса, жараёнларнинг сир асрорлари қонуниятларини билиш орқали қилинган илмий кашфиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан соҳаларининг асосий тамойиллари (принциплари), устувор қоидаларини (постулатларини) ташкил қиладиган илмий фикрлар мажмуиға айтилади.*

Илмий ғояларни табиат соҳасида қилинадиган кашфиётлар натижасида пайдо бўладиган ҳамда гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий соҳада қилинадиган кашфиётлар туфайли шаклланган илмий ғояларга ажратиш мумкин. Масалан, Анаксимандр томонидан илгари сурилган – фазонинг чексизлиги назарияси; Пифагорнинг – теоремаси; Гиппократнинг – темпераментлар ҳақидаги назарияси; Демокритнинг – атом назарияси; Евклиднинг – геометрияси; Ал-Хоразмийнинг – алгебраси; Зигмунд Фрейднинг – туш кўриш назарияси; Макс Планкнинг – квант назарияси; Альберт Эйнштейннинг – нисбийлик назарияси;

²⁴ Қаранг: Қуръони Карим. Маънолар таржимаси (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол). –Т.: «Шарқ», 2008. –Б.517.

Александр Флемингнинг – пенициллинни кашф этиши; Эрвин Шрёдингернинг – тўлкинлар назарияси; Сэр Джеймс Чедвикнинг – нейтронни кашф этиши; Фредерик Бантингнинг – инсулинни кашф этиши; Уильям Шоклингнинг – транзисторни кашф этиши ва бошқалар илмий ғоялар жумласига кирadi²⁵.

Табиат ходисаларини ўрганишга қаратилган илмий ғоялар ижтимоий соҳадаги илмий ғояларга нисбатан турғун бўлади. Улар янги қилинаётган илмий кашфиётлар асосида тўлдирилиши ёки инкор қилиниши ҳам мумкин.

Фалсафий ғоялар. *Фалсафий ғоялар деб табиат, жамият, инсон тафаккури ҳақидаги таълимотларнинг асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва қарашлардан иборат бўлган, методологик аҳамият касб этадиган фикрлар мажмуига айтилади.* Улар дунёни билиш жараёнида, кишилиқ жамиятининг тараққиёти мобайнида тўпланган фалсафий билимларни умумлаштириш, инсон ҳаётининг маъно-мазмуни, унинг бахт-саодати каби масалалар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади. Масалан, оламнинг асосида нима ётади, деган фалсафий саволга жавоб беришларига қараб монизм, дуализм, плюрализм, идеализм, материализм каби фалсафий ғоялар вужудга келган ва фалсафий таълимот сифатида тарих саҳифаларидан жой олган.

1. Монизм (юн. *monos* – бир, *ягона*) – оламнинг ибтидоси битталигини, бутун мавжудотнинг ягона моҳиятга эгаллигини эътироф этувчи фалсафий ғоя, ёндашув. Дунёнинг вужудга келиши, мавжудлиги ва ўзгариши негизида қандай моҳият, қандай асос борлигини фалсафий талқин этишда монизм дуализм ва плюрализмдан фарқ қилади. Монизмнинг тарихий шакллари сифатида *материализм* ва *идеализм* алоҳида ўринга эга.

Дунёнинг ибтидоси ягона, деб тан олиш билан бир вақтда, унинг моҳиятини турли оқимлар ҳар хил тушунтирадilar. *Материализм* йўналишида бутун мавжудот асосида деб материя тан олинади. Материализм тарихида моддий асос саналмиш материяни содда тушунишдан чуқур мураккаб англашгача тасаввурлар бўлган. Дастлаб моддий элементлар (тупроқ, сув, ҳаво, олов) сифатида тасаввур этилган материяни, энг кичик моддий зарра “атом” ҳақидаги қарашлар, сўнг масса, ҳажм, энергия каби хусусиятларга эга моддалар билан боғлаб тушунтиришлар юзага келган. Оламнинг ранг-баранг ходиса ва қонуниятларини биз идрок этадиган хоссалар орқалигина тушунтириш чекланганлиги сабабли, кейинроқ материяни мавҳум ва умумий фалсафий талқин этиш зарурияти келиб чиқди. Шу тарзда материя объектив воқелик сифати-

²⁵ *Қаранг:* 100 ученых изменивших мир. –Мн.: Харвест, 2006. –304 с.

да талкин этила бошлади. Олам моҳиятан моддий бўлиб, ҳеч кимнинг онги ва иродасига боғланиб қолмайди. Барча ҳодисалар материянинг турли кўринишлари, ҳаракати шакллари, деб уқтирилади.

Идеализм эса, барча ҳодисаларнинг ягона ибтидоси руҳ, ғоя, онг ёки тафаккур деб ҳисоблайди. Барча ҳодисаларнинг келиб чиқиш сабаби ҳам, мавжудлиги ҳам маънавий-ғоявий асосга эга, деб тушунтиради. Олам ва одамнинг яратилиши ва ривожланишида материализм моддийликни мутлақлаштиради, идеализм рухийлик ва илоҳийликни мутлақлаштиради. Бундай мутлақлаштириш бу икки йўналиш орасидаги баҳсга, рақобат ва зиддиятга олиб боради. Материализмда ҳам, идеализмда ҳам оламни билиш ва ўзлаштириш учун қимматли бўлган рационал мазмун мавжуд эканидан келиб чиқилса, фалсафий мушоҳадада уларнинг иккаласидан ҳам ўз ўрнида самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ саналади. Монизм ҳодиса ва жараёнларни бир нуктаи-назардан, ягона ёндошув асосида ўрганиш ва талкин этиш ҳисобига яхлит концепция яратиш имкониятини бериши билан жозибадордир. Унга муқобил бўлган дуализм ва плюрализм эса, ҳар томонлама ёндашувларни инкор этмаган ҳолда, бир вақтда турли нуктаи-назарларни муросага келтира олувчи, бирлаштирувчи, келиштирувчи концепция яратиш имконини яратади. Шу жиҳатдан, айниқса, ижтимоий воқеликка оид, турли ва ранг-баранг ҳодисаларни ўрганиш ҳамда тушунтириб бериш учун монизм билан бирга дуалистик ва плюралистик ёндашувлардан беғараз фойдаланиш фалсафий мушоҳадани тўлиқ ва самарали бўлишига ёрдам беради.

2. Дуализм (лот. *dualis* – икки ёқлама) – оламнинг вужудга келиши, мавжудлик қонуниятлари ҳам руҳий-илоҳий, ҳам моддий асосга эгаллигини эътироф этувчи фалсафий ғояга асосланган таълимот.

Дуализм Шарқнинг диний-фалсафий қарашлари доирасида кенг тарқалган. Зардуштийликнинг муқаддас китоби бўлмиш “Авесто”да тирикликнинг маъно-мазмунни азалдан икки мавжудот – Аҳура Мазда ва Аҳриман (Анхра – Маню) ўртасидаги, яхшилик, эзгулик, ёруғлик билан ёмонлик, қоронғулик, зулмат ўртасидаги курашдан иборат, деб қайд қилингани фикримизнинг далили бўла олади. Бу хилдаги қарашлар Марказий Осиёда ислом дини қарор топганига қадар ҳам устувор бўлиб келган.

Марказий Осиё пантеизми²⁶ оламнинг яратувчиси Аллоҳ, лекин табиат ривожига ўз-ўзидан содир бўлади, деган ғояни қайд қилади. Шу-

²⁶ **Пантеизм** (юнонча pan – ҳамма, theos – Худо) – Худо билан табиат бир-бирига тамоман мос бўлиб тушади, улар айнан бирдир, уларни бир-бирига қарама-қарши қўйиш мумкин эмас, деган фалсафий ғояга асосланган таълимот. Бу атамани 1705 йилда инглиз файласуфи Ж.Толанд киритган.

нинг учун ҳам, Марказий Осиё Уйғониш даврининг мутафаккирлари табиий билимларни ҳам, исломий билимларни ҳам чуқур ўрганишга ҳаракат қилганлар.

Янги замон фалсафасида Р. Декарт оламнинг асосини ҳам моддий, ҳам рухий субстанция ташкил қилади, деб талқин қилган. У борлиқни фикрловчи субстанция (руҳ) ва материяга бўлади. Шундан келиб чиққан ҳолда, Декарт бу икки субстанциянинг инсон учун аҳамияти масаласини ҳал қилади. Бунга кўра, психологик ва физиологик ҳодисалар бир-бирига боғлиқ эмас. Бу даврда онтологик дуализм билан бир қаторда билиш субъектини билиш объектига қарама-қарши кўювчи гносеологик дуализм ривож топганини ҳам таъкидлаш зарур. Дуализм терминини немис файласуфи Х.Вольф (1679–1754) киритган.

3. Плюрализм (лот. *pluralis* – кўплик) – бир-биридан мустақил бўлган ва қандайдир ягоналикка келтирилмайдиган борлиқ турлари, манфаатлар, гоялар, қарашлар ва социал институтлар кўпчилигини билдирувчи фалсафий гояга асосланган дунёқараш, таълимот. Фалсафий нуқтаи-назардан плюралистик қараш турли-туман фикрлар курашини эмас, балки уларнинг жамият ижтимоий ташкилланишининг намоён бўлиши, деб қаралади. Плюрализм ижтимоий ҳаётнинг турли-туманлиги ва ана шундай турли-туманлик орасидаги зиддият, рақобат, муҳолифатнинг ижтимоий тараққиёт манбаи эканини билдиради. Бундай ҳодисаларнинг демократик тарзда, қонунлар доирасида ҳал қилиниши кўзда тутилади. Плюрализм атамаси биринчи марта 1712 йилда Х.Вольф томонидан киритилган эди. Фалсафада плюрализмга қарама-қарши маънода монизм атамаси ишлатилиб, у бутун борлиқнинг ягона асоси мавжуд, деб ўргатади. XIX ва XX асрларда монистик қараш асосан ҳукмрон эди. Плюрализмнинг кейинги даврларда кенг тарқалиши сабаби жамият тараққиётининг демократиялашуви билан боғлиқ, дейиш мумкин. Айтиш мумкинки, ҳар бир шахс ўзига хосдир ва такрорланмасдир, ҳар бир кадрият ўзига хос ва кадриятларни кадрлаш ҳам ўзига хосдир. Қолаверса, оламнинг илмий манзараси ҳам, унинг турли жиҳатларини ифодаловчи назариялар ҳам турли туман, ранг-барангдир.

Жамият тўлақонли ривожланиши учун унда турли фикрловчи гуруҳлар, кишилар, ҳаракатлар, партияларнинг бўлиши мақсадга мувофиқ саналади. Улар ўз фикрларини очиқ-ойдин ифодалашлари, ўзгалардаги нуқсонларни, камчиликларни танқид қилишлари имконига эга бўлиши ва бунда ҳеч қандай тазйикларга дуч келмаслиги керак. Бунда танқид нафақат юқоридан пастга, балки пастдан юқорига ҳам амалга оширилиши керак. Бироқ, бундай плюралистик тизим сама-

рали ишлаши учун кўпчилик томонидан маъқулланган қонунларнинг нуқсонсиз ишлаш механизми яратилиши керак. Буни давлат ёки жамият амалга ошириши керак бўлади.

4. Идеализм (юн. *idea* – *гоя, тасаввур, тушунча*) – *олам ва одамнинг яралиши, табиат ва жамиятнинг моҳияти ва ривожда руҳий, моддий бўлмаган омилларни устувор деб билувчи фалсафий гояга асосланган йўналиш*. Идеализм тарихи буюк юнон фалсафуфи Афлотун таълимотидан бошланади. У турли хил фалсафий фикрларни таҳлил қилар экан, ўзини идеализм намояндаси дея очиқ тан олади. Худди шу даврдан бошлаб, фалсафий қарашларда идеализм ва материализм таълимотлари пайдо бўлган. Идеализм ўз тараққиётида бир қатор даврларни бошдан кечирган. У Афлотун, Фома Аквинский, Шеллинг, Гегель, неотомизм йўналиши намояндалари таълимотида объектив идеализм шаклида, Беркли, Юм ва бошқа баъзи ҳозирги замон Ғарб фалсафий фикри намояндалари таълимотларида эса, субъектив идеализм шаклида ривож топган.

XIX асрда шаклланган марксистик фалсафада онгнинг материяга, руҳнинг табиатга муносабати масаласи мутлақлаштирилди ва идеализм билан материализм ўртасида метин девор тикланди. Улар ўртасидаги муносабат сиёсийлаштирилиб, материализм илғор, тараққийпарвар кучларнинг, идеализм эса қолоқ, реакцион кучларнинг мафқураси сифатида таърифланди.

Идеализм фалсафий йўналиш сифатида ўз ғояларини фалсафий назариялар, тамойиллар, мантиқ қонуниятлари ёрдамида асослашга интилади. Шу сабабдан, идеализмнинг моҳиятини тушуниш унинг гносеологик ва ижтимоий илдизларини ҳисобга олишни тақозо этади.

Объектив идеализм тушунчалар, мавҳум тафаккурнинг аҳамиятини, субъектив идеализм эса, идрок ва сезгиларнинг аҳамиятини мутлақлаштиради. Бироқ, бу идеализм билан материализм ўртасидаги диалектик характерга эга бўлган қарама-қаршилиқни мутлақлаштириш учун сабаб бўла олмайди. Чунки ғоя билан моддийлик орасида ўтиб бўлмас чегара йўқ.

Ижтимоий борлиқ бирламчи, ижтимоий онг эса, иккиламчи, деган ғоя инсонни жамиятда содир бўлаётган сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий жараёнларнинг заиф бир иштирокчиси ва кузатувчиси қилиб кўяди. Ҳолбуки, жамият, унда содир бўладиган воқеа ва ҳодисалар инсон онгли фаолиятининг маҳсулидир. Ижтимоий борлиқ инсоний ғояларнинг моддий кўриниши бўлса, ғояларнинг мазмуни эса маънавийдир. Шу сабабдан, идеализмнинг асосий хусусияти ғоянинг аҳамиятини мутлақлаштиришда эмас, балки унинг мавжудлигини тан олишда намоён бўлади.

5. Материализм (лат. *materialis* – моддий) – борлиқ, олам, табиат, жамият ва одамнинг мавжудлиги, яшаш ва ривожланиш хусусиятларини талқин қилишда модда (материя) ва унинг хоссаларини устувор деб билишга асосланган фалсафий йўналиш. Антик даврда кишиларнинг ташқи оламни объектив мавжудлигига стихияли ишониши тарзида пайдо бўлган материализм, кейинчалик илмий-фалсафий тараққиёт давомида, муайян дунёқараш сифатида шаклланди. Материализм тарафдорлари бўлган файласуфлар таълимоти асосини моддийликнинг бирламчилиги ва рухийликнинг иккиламчилиги ҳақидаги ғоя ташкил қилади. Материализмни ҳам яхлит таълимот деб бўлмайди. Табиатни тушунишда материалист, жамият ёки руҳиятни тушунишда идеалист бўлган файласуфлар ҳам бор.

Онгни ва умуман маънавийликни материянинг маҳсули деб қарар экан, материализм уларни ташқи оламнинг инъикоси деб баҳолайди. Бу эса, ўз навбатида, идеалистик йўналишдаги таълимотларнинг аҳамиятини пасайтириш анъаналари пайдо бўлишига олиб келди. Айниқса, марксизм таълимотида фалсафанинг партиявийлиги ғояси асосида материализм илғор, тараққийпарвар кучларнинг дунёқарашини, идеализм эса реакцион кучларнинг мафқурасидир деган тушунча устуворлик қилди. Совет даври фалсафасида эса бундай нуқтаи назар мутлақ ҳақиқат даражасига кўтарилди. Кўп минг йиллик жаҳон фалсафа тарихи тараққийпарвар материализм ва реакцион идеализм кураши тарихи деб кўрсатилди. Бу эса фалсафа тарихини сиёсийлаштириш ва илмий жиҳатдан сохталаштиришга олиб келди.

Аслида материализмга баҳо беришда иккита жиҳатни бир-биридан ажратиш керак. Бир томондан, табиат, жамият ва инсон тараққиётида моддий омилларни асос қилиб олувчи фалсафий материализм турли фан ютуқларини умумлаштириш, илмий билимлар ўсишига, илмий методларнинг такомиллашувига бир қадар кўмаклашди. Бу ҳол, ўз навбатида, ўрта асрларда фан ва техниканинг ривожланишига муайян таъсир кўрсатди. Иккинчи томондан, материализм томонидан идеалистик қарашларнинг мутлақ инкор қилиниши фалсафа ривожига ўта салбий таъсир қилди. Шарқ, шу жумладан, Марказий Осиёлик мутафаккирларнинг фалсафий таълимотлари камситилди. Материя бирламчи, онг иккиламчи, яъни унинг пассив инъикоси деб қараш кишилар ақли, тафаккури ва маънавий омилларнинг жамият тараққиётидаги ўрни ва аҳамияти камситилишига олиб келди.

Ҳолбуки, материализм ва идеализм бир-бирини бутунлай инкор этувчи таълимотлар эмас. Фалсафада бу икки оқимнинг ҳам ўз ўрни бор. Улар доирасида ривожланган фалсафий тафаккур натижалари

бир-бирини такозо қилади, табиат ва жамиятдаги моддий ва маънавий жараёнларнинг ўзига хослиги, бирлиги ва боғлиқлигини тўларок билишга имкон беради.

6. Атеизм (юн. *a* – инкор, *theos* – худо; худони, динни инкор этиши) – *фалсафий-материалистик таълимот*. Атеизм динлар воқеликни нотўғри акс эттиради, деб эътироф этади. Атеизм ҳар қандай дин, ғайритабиий куч, худолар, рухлар мавжудлигини, рухнинг абадийлиги ва бир мавжудотдан бошқасига ўтиши, дунё ва ундаги барча нарсаларни йўқдан бор бўлишини инкор этади. Атеизм моддий дунёнинг абадийлиги ва яратилмаганлиги, табиат ва жамиятларнинг ўз қонунларига кўра ривожланишини, ғайритабиий кучларни инкор этиб, ҳаётнинг фақат бу дунёда мавжудлигини таъкидлайди. Атеизм атеистик фикр тарихини, материалистик дунёқарашнинг шаклланиш усул ва воситаларини ўрганади.

Ҳозирги даврда атеизм “худо” сўзини англаувчи нарсанинг мавжудлигини мутлақо инкор этиш шаклида (радикал атеизм.) ёки агар Худо мавжуд бўлса, унинг инсонлар томонидан билиш мумкинлигини рад этиш шаклида (агностицизмга асосланган атеизм) намоён бўлади. Диний таълимотлар турли-туман бўлганлиги (бутпарастлик, кўпхудолик, христианлик, ислом, яҳудийлик ва ҳ.к.) сабабли уларнинг инкор этилиши ҳам турли шаклларда ифодаланади. Масалан, Европа маданиятида атеизм деганда, одатда, шахсий худони, яъни ақл ва иродага эга ҳамда ғойибона равишда барча моддий ва маънавий жараёнларга таъсир этувчи ғайритабиий мавжудотни, бошқача қилиб айтганда, теизмни инкор этиш тушунилади.

Турли маданий-тарихий контекстларда атеизм деганда, диний хурфикрлик (хукмрон дин томонидан белгиланган Худо тўғрисидаги тасаввурлардан воз кечиш), диний агаостацизм (Худони билиш мумкинлигига шубҳаланиш), айна маънодаги атеизмнинг ўзи (Худонинг мавжудлигини мутлақо инкор этиш) тушунилади. Ёркин ифодаланган шаклдаги радикал атеизм ҳозирги замон материализм тарафдорлари, айниқса, марксизм ва позитивизмга хосдир. Агностицизмга асосланган атеизм юнон файласуфлари ўртасида тарқалган бўлиб, Сократ, ундан аввал яшаб ўтган файласуфлар (Демокрит ва б.), софистлар (Протагор, Горгий), Эпикур ва унинг мактаби, илк киниклар ва скептиклар қарашларида акс этган. Ўрта асрларда хукмрон диннинг танқиди диссидентлик, хурфикрлик, у ёки бу диний ақидаларни рад этиш (антиклерикализм) ва бу асосда янги диний йўналишлар (сектантлик)нинг вужудга келиши билан ифодаланади. Капитализмнинг шаклланиши атеизмнинг ривожланиши ва жамиятдаги секуляризация жараёнига туртки берди.

20-аср давомида содир бўлган ижтимоий фалокатлар (жаҳон урушлари ва тоталитаризм жиноятлари) оқибатида турли антисциентистик ва диний-мистик таълимотлар қайта жонланди. “Дин – атеизм” антитезиси янги шаклларда намоён бўлди. Шу билан бирга инсоний ақлнинг ижтимоий тараққиётни таъминлаб беришга қодир эканлигига ишонган рационалистларнинг таъсири кучайди (Б.Рассел – фалсафада, У.С.Моэм, М. дю Гар – адабиётда), атеистик экзистенциализм йўналишига хос қарашлар (Ж.П. Сартр, А. Камю ҳамда М. Хайдеггер) кенг тарқалиб борди. Турли диний-мистик, ибтидоий динларга хос таълимотлар, фанга қарши бўлган ва хурофотга оид тасаввурлар жонланди. Ер юзида турли динлар ва майда диний фиркалар мисли кўрилмаган даражада кўпайиб кетган бугунги реал воқеликда атеизмнинг ўзига ҳам эътиқод сифатида қараш урф бўляпти. Кўпгина халқаро ҳужжатларда, хусусан, Инсон ҳуқуқлари декларациясида: “Ҳар бир инсон фикр, виждон, дин ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эгадир”, деб ёзилган. Замонавий демократик жамиятларда, шу жумладан, Ўзбекистонда фуқаролар учун ҳақиқий виждон эркинлиги ҳуқуқи, яъни ҳар қандай динни эркин танлаб олиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик Конституция билан кафолатланган. Бизда бу борада “Дунёвийлик – даҳрийлик эмас”, деган тамойилга амал қилинмоқда.

7. Теизм (юн. *theos* – худо) – оламни Худо томонидан яратилганини тан олган диний-фалсафий таълимот. Худо оламдан ташқарида туради, оламни ўз иродаси билан яратган ва унда мавжуд бўлган мутлақ шахс деб тушунади. Нариги дунёдаги худони тан олиш теизмни пантеизмдан, худонинг доимий фаоллигини тан олиш эса деизмдан фарклантириб туради. Теизм келиб чиқиши жиҳатидан ўзаро яқин бўлган иудаизм, христианлик ва ислом динлари учун хосдир. “Теизм” атамасини дастлаб инглиз файласуфи Р.Кедворт (1617–1688) қўллаган. Теизм масаласи билан теософия шуғулланади.

8. Теософия (юн. *theos* – Худо ва *sophia* – донишмандлик, билиш) – фалсафий таълимот. Теософия таълимотига кўра, барча тирик мавжудотлар ҳаётининг танасини бошқариб турувчи илоҳий жон, руҳнинг фаолияти билан боғлиқ. Инсон ўзининг юксак заковати ёрдамида аслида ўзининг илоҳий жон эканини, шу жон билан табиати бир бўлган Худонинг табиатини англаб етиш имкониятига эга бўлган. Худо – ўзининг қуввати билан бутун борликда мавжуд бўлган энг кичик тирик зарранинг ҳам, энг катта тирик мавжудотнинг ҳам ичида алоҳида мавжуд бўла оладиган, айни пайтда бутун борликни назорат қилиб бошқариб турадиган, чексиз қудратга эга бўлган Олий Руҳдир. Жон эса Худо қувватининг ажралмас бўлаги ҳисобланган руҳдир. Алоҳида

руҳнинг мавжуд эмаслигига қараб, борлик тирик ёки ўлик, жонли ёки жонсиз мавжудотларга бўлинади. Теософия илмига асосан, Худо – ягона мутлақ манба, унинг табиати уч турли кўринишда намоён бўлади: бутун борлик Худонинг ички ва ташқи қувватидан таркиб топган; Бутун оламни ана шу икки қувватдан таркиб топган икки оламга бўлиш мумкин: руҳий ва моддий олам. Худонинг ички қуввати олий, руҳий қувват, ташқи қуввати эса, куйи моддий қувват ҳисобланади. Руҳий қувват моддий қувватдан устун ва уни бошқариб туради. Руҳ ўз хоҳиши билан руҳий оламда, ёки моддий оламда яшаши мумкин. Руҳларнинг моддий оламни бошқариш фаолияти аралаш қувват, яъни руҳнинг моддий ҳаётидир. Руҳнинг моддий оламдаги, бир танадан иккинчи танага ўтиб, ривожланиш фаолияти руҳнинг эволюцияси, деб аталади. Инсон тирик мавжудотлар ичида ривожланган онга эга, шу сабабли руҳ ва модданинг бир-биридан фарқини англаб етишга қодир мавжудот. Инсонни бошқа тирик мавжудотлардан ажратиб турувчи ягона хислати ўзининг руҳ эканини англаб етиши ва ҳаётда ана шу илми асосида яшай олиш қобилиятига эгалигидан иборат. Инсоният тарихида фақат инсонлар жамиятидагина мавжуд бўлган турли диний-фалсафий таълимотлар замон, макон ва шароитга мос равишда асосан ана шу ягона таълимот, руҳ ва тананинг бир-биридан фарқ қилишини ўрганади.

Бадий ғоялар. *Бадий ғоялар деб сўз санъатининг маҳсули сифатида яратилган адабиёт ва санъат асарларининг асосий маъно-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиладиган етакчи фикрлар мажмуига айтилади.* Улар ҳаётдан олинади, бадий талкинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғотади. Адабий қаҳрамонларни севиш, уларга эргашиш ҳоллари ҳам ана шу асосда рўй беради. Бадий таъсир воситалари жуда катта кучга эга. Инсон ва жамият онгини ўзгартиришда, шахс руҳиятига таъсир ўтказишда, одамларни ҳаракатга келтиришда бадий адабиёт ва санъатнинг аҳамияти бекиёс. Буни она ҳақида, она-Ватан ҳақида битилган куй ва кўшиқлар, роман ва ҳикоялар мисолида кўришимиз мумкин.

Ижтимоий-сиёсий ғоялар. *Ижтимоий-сиёсий ғоялар деб ҳар бир элат, миллат ва халқларнинг озодлик, мустақиллик, ободлик, адолат ва ҳақиқат каби орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайдиган, эркин ва фаровон ҳаёт тарзини тараннум этадиган фикрлар мажмуига айтилади.* Буларга озодлик, мустақиллик, адолат ва ҳақиқат, тинчликсеварлик ва инсонпарварлик каби ғоялар киради.

Булардан ташқари ғояларни уларнинг **соҳиблари, яъни ҳаракатлантирувчи кучлари** кимлар эканлигига қараб синфий, миллий, умумхалқ, умуминсоний ғояларга ажратиш мумкин.

Синфий ғоялар. *Синфий ғоялар деб бирон-бир синфнинг жамият ҳаётида тутган ўрнини, унинг мақсад-муддаоларини ифодалайдиган фикрлар мажмуига айтилади.* Синфий ғояларнинг мақсади, мазмуни, шакли ва уни амалга ошириш йўллари асосан муайян синфнинг етакчи ташкилоти бўлмиш сиёсий партияларнинг низомларида белгилаб қўйилган бўлади.

Синфий ғоялар муайян бир халқ оммасини маълум тарихий шароитда ҳаракатга ундаётган бир шароитда умуминсоний бўлиши ҳам ёки тор манфаатларни кўзлайдиган ғоя сифатида жамият ва инсон манфаатларига зид бўлиши ҳам мумкин. Собик СССРда ҳукмрон бўлган КПССнинг синфий кураш ғояси асосида, яъни ишчи ва камбағал деҳқонларга душман синф сифатида ўзига тўқ деҳқонларни йўқ қилиш мақсадида “қулоқлаштириш” сиёсатини олиб борганлиги бунинг яққол мисоли бўлади.

Миллий ғоялар. *Миллий ғоя* бу миллатнинг ўтмиши, бугуни ва истикболини ўзида мужассамлаштирган, унинг туб манфаатлари ва мақсадларини ифодалаб, тараққиётга хизмат қиладиган ижтимоий ғоя шакли ҳисобланади.

Миллий ғоя ўз моҳиятига кўра, халқ, миллат тақдирига дахлдор бўлган, қисқа ёки узоқ муддатда ҳал этилиши керак бўлган вазифалар ва мўлжалларни акс эттиради. Масалан, бунга ўз даврида (1941–1945 йилларда) фашистлар босиб олган Францияда “қаршилик кўрсатиш” ғоясининг миллий ғоя даражасига кўтарилгани ва Франциянинг озод этилиши билан ўз аҳамиятини йўқотгани фикримизга далил бўла олади.

У ёки бу ғоянинг миллий ғоя сифатида майдонга чиқиши миллатнинг ўтмиши, мавжуд ҳолати билан бевосита боғлиқдир. Зеро, ана шу икки негизга таянган ҳолдагина у миллатнинг қисқа ёки узоқ вақтда эришиши лозим бўлган мақсад-муддаolari ва мўлжалларини тўғри ифодалай олиши мумкин.

Том маънодаги миллий ғоя, охир-оқибатда, озми-кўпми инсоният тақдирига таъсир қилади. Шу маънода, ҳар қандай миллий ғояда умуминсоний моҳият мавжуд бўлади. Аммо, аниқ бир миллат ёки умуман инсоният учун аҳамиятли бўлган ғоялар ҳам бор. Айтайлик, “Миллий яраш” ғояси фуқаролар уруши кетаётган давлат учун ҳаётий мазмунга эга бўлса, “Манфаатли ҳамкорлик” ғояси дунёнинг барча мамлакатлари учун бирдек аҳамиятлидир. Ҳар бир халқ ўз тарихининг *бурилиши* нуқталарида, аввало мафкура масаласини, унинг ўзагини ташкил этадиган, ўзига хос ўқ, бирлаштирувчи ядро вазифасини ўтайдиган ижтимоий ғояни шакллантириш муаммосини ҳал қилади.

Умумхалқ ғоялари. *Умумхалқ ғоялари деб ҳар бир халқнинг озод ва обод, эркин ва фаровон ҳаёт кечирishiлари, тинч-осуда яшashiлари,*

ўзгалар билан тенга-тенг муносабатда бўлишларини ўзида мужас-самлаштирган фикрлар мажмуига айтилади. Буларга ўзаро тенглик, ижтимоий ҳамкорлик, тотувлик, бағрикенглик, ўзаро хурмат каби гоёларни киритиш мумкин.

Умуминсоний гоёлар. Умуминсоний гоёлар деб ҳазрати инсонни буюк мавжудот деб биладиган, унинг эркин ва фаровон яшаши учун шарт-шароитлар яратиб беришга, ўзаро муносабатларидаги ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя этишга, наслини давом эттиришга қаратилган энг олийжаноб орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифода-лайдиган фикрлар мажмуига айтилади. Буларга инсонпарварлик, конунийлик, жамоатчилик, меҳрибонлик, саховатпешалик, ўзаро ёр-дам, яхши кўшничилик ва бошқалар киради.

Умумбашарий гоёлар. Умумбашарий гоёлар деб инсониятни ҳар хил офат ва қулфатлардан сақлаб қолишга қаратилган фикрлар мажмуига айтилади. Бунга тинчликсеварлик, ўзаро ҳамкорлик, биродарлик, бағрикенглик, оптимизм ва бошқалар киради.

Бу билан гоёларни таснифлаш тугамайди, ҳаёт ўзгариши билан янги гоёлар пайдо бўлади, шаклланади, ривожланади вақти келиб эса бошқа гоёларга ўзининг ўрнини бўшатиб беради. Фақатгина, умуминсоний ва умумбашарий гоёлар даражасига кўтарилганларигина умрбоқий бўлиб қолади. Бизнинг миллий гоёмиз ана шундай умуминсоний ва умумбашарий гоёлар жумласига киради.

2-§. Мафкура тушунчаси, унинг шакллари, мақсад ва вазифалари

2.1. Мафкура тушунчаси ва унинг фалсафий тавсифи. Маълумки, ҳар қандай гоё у амалга ошириш усул ва воситалари тизимига эга бўлмаса, шунчаки айтилган фикр тарзида қолиб кетиши мумкин. Демак, ҳар қандай гоё ўзининг амалга ошириш усул ва воситаларига эга бўлгандагина у ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларига кириб боради ва ўзлигини намоён этади. Бу вазифани мафкура бажаради.

“Мафкура” арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб, *“фикр юритиш”, “тафаккур”, “эътиқод ва маслаклар тизими”*²⁷ деган маъноларни англатган ҳолда инсонларнинг кундалик ҳаётида *жа-миятдаги муайян сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадиий, фалсафий, илмий қарашлар, фикрлар ва гоёлар мажмуи*, деган маъноларни ифода-далаш учун ишлатилади. Мафкуранинг кундалик ҳаётда ишлатилади-

²⁷ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.П. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.558.

ган оддий – содда тушунчаси, унинг туб фалсафий мохиятини очиб беролмаслиги, табиийдир. Шунинг учун ҳам мафкурашунос файласуф олимлар унга куйидагича таъриф берадилар.

Мафкура – муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, элат, миллат, халқ жамият, давлат эҳтиёж ва манфаатлари, орзу-истак, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган гоялар, уларни амалга ошириш усул ва воситалари тизимидир.

Шунинг учун учун ҳам мафкуранинг жамият ҳаётида тутган ўрни ҳақида давлат ва жамоат арбоби **И.А.Каримов**: “Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараш ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги кун ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир гояни мен жамият мафкураси деб биламан”²⁸, – деган эди.

Инсоният тарихида турли-туман мафкуралар бўлган. Турли халқлар ва ижтимоий кучларнинг ғоявий раҳнамолари, мутафаккир ва арбоблари, ўзларининг манфаат ва мақсадларидан келиб чиқиб, мафкуравий таълимот ва дастурлар ишлаб чиққанлар. Мафкуралар муайян диний, фалсафий таълимот асосида яратилади, маълум илмий қараш ва ахлокий тамойилларга таянади. Мафкуралар ўз мохияти ва таъсир кучига кўра жамиятни бирлаштириши ёки уни бир-бирига қарама-қарши тарафларга бўлиб юбориши, давлатнинг жаҳондаги обрў ва мавқеини ошириши ёки тушириши, халқларни юксакликка кўтариши ёки таназзулга дучор этиши мумкин. Юксак мақсадлар, бунёдкор гояларга асосланган мафкуралар ижтимоий-иқтисодий тараққиётга туртки бўлади, маънавиятни юксалтиради, инсонларни улуғвор ишларга сафарбар этади. Озодлик, эркинлик, мустақиллик, тинчлик, ҳамкорлик ғоялари асосида шаклланган, эзгу мақсадларга хизмат қиладиган мафкуралар бунёдкорлик хусусиятига эга бўлади.

Вайронкор ғоялар асосида шаклланган мафкуралар эса жамият тараққиётига ғов бўлади, миллат ва халқларни асоратга солади. Бундай мафкуралар, ўз мазмун-мохиятига кўра, ҳукмрон, мустабид, тажовузкор, босқинчилик, экстремистик, ақидапарастлик шаклларида намоён бўлади.

2.2. Мафкураларнинг таснифи. *Мафкуранинг таснифи*²⁹ *деб турли даврлар-да ва ҳозирда мавжуд бўлган мафкураларнинг ўзига*

²⁸ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин // *Унинг ўзи*. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.84, 89.

²⁹ “Тасниф” арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “танлаб олиш; турларга ажратиш”, деган маъноларни англатади.

хос белгилари, хусусиятлари, хусусан, мақсад-муддаолари, усул ва воситалари, ҳаракатлантирувчи кучлари ва таъсир-оқибатларига қараб турларга, туркумларга ажратилишга айтилади.

Инсоният тарихида қанча ижтимоий-сиёсий куч, қанча миллату элат бўлган эса, шунча хил мафкура бўлган. Ҳозирги даврда ҳам мафкураларнинг турли кўринишлари мавжуд бўлиб, улар диний, дунёвий, миллий, сиёсий ва шу кабилардир.

Ҳозирги пайтда аксарият ривожланган мамлакатлар халқлари умуминсоний қадриятлар даражасига кўтарилган эркинлик, адолат, қонун, инсон ҳуқуқлари, миллатлараро ҳамжиҳатлик, диний бағрикенглик каби ғояларни таранум этувчи мафкураларга таянмоқда.

Айни пайтда ўз талаб-эҳтиёжларини бошқа халқлар ҳисобига қондиришни, босқинчилик ва талончиликни ёқловчи тажовузкор (экстремистик) мафкуралар ҳам учраб туради. Ғаразли мақсадларни жозибали ғоялар ниқобига яшириб одамлар онги ва қалбида ҳукмрон бўлишга интиладиган шовинизм ва ирқчилик, фашизм ва коммунизм, диний ақидапарастлик каби мафкура шакллари ҳам бор.

Ижтимоий кучлар манфаатини ифода этишига кўра мафкуралар синфий, миллий, умумхалқ ва умуминсоний мафкураларга бўлинади.

Жамиятдаги турли синф ва гуруҳлар (масалан, ишчилар, деҳқонлар, тадбиркорлар, зиёлилар ва х.к.)нинг ҳам ўз эҳтиёжлари, мақсад-муддаолари бўлиши табиий. Бинобарин, уларни ифода этадиган мафкуралар ҳам бўлади. Агар бирон-бир гуруҳнинг манфаатлари бошқа қатламлар эҳтиёжларига қарама-қарши қўйилса, жамиятда низо ва зиддиятлар кучаяди, ижтимоий ҳамкорлик тамойилларига путур етади.

Миллий мафкура халқнинг туб манфаатларини ифода этиб, олий жаноб мақсадларни кўзласа, бошқа халқларни ўзаро ҳурмат ва ҳамкорликка чорласа, миллатни тараққиёт сари етаклайди, унинг ўз-лигини англашига ва жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашига олиб боради. Агар миллий мафкура фақат шу миллатни кўкларга кўтариб, бошқа халқларга қарама-қарши турса, турли фалокат, урушларни чиқариши билан бирга, шу миллатнинг ҳам таназзулига сабаб бўлади.

Шундай қилиб, мафкураларни инсон ва жамиятга таъсир қилиш хусусиятларига кўра қуйидагича таснифлаш мумкин.

1. Инсон ва жамиятга таъсир қилиш хусусиятига кўра ижобий на-тижа берадиган мафкуралар.

Буларга киради:

1.1. Реал (амалий) мафкуралар.

1.2. Тадрижий (эволюцион) мафкуралар.

1.3. Либерал мафкуралар.

1.4. Прогрессив мафкуралар.

1.5. Бунёдкор мафкуралар.

2. Инсон ва жамиятга таъсир қилиш хусусиятига кўра салбий на-тижа берадиган мафкуралар.

Буларга киради:

2.1. Утопик (хаёлий) мафкуралар.

2.2. Инқилобий (революцион) мафкуралар.

2.3. Мустабид (тоталитар) мафкуралар.

2.4. Регрессив мафкуралар.

2.5. Вайронкор мафкуралар.

2.3. Мафкураларнинг мазмуни ва шакллари. Ҳар бир нарса ва ҳодиса мазмун ва шаклга эга бўлганидек, ҳар қандай мафкуранинг ҳам мазмун ва шакли мавжуддир. *Мафкуранинг мазмуни деб унинг ўзига хос сифати, хусусиятлари, муҳим белгилари, элементларининг йиғиндисига айтилади.* Масалан, миллий истиқлол мафкурасининг мазмунини инсон қалби ва онгига ижобий таъсир этадиган тушунча ва туйғулар, гўзал ва ҳаётий ғоялар; миллат, халқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч-эътиқоднинг манбаи бўлиш; юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилиш; миллий ва умуминсоний кадриятлар, демократия тамойилларига асосланиш кабилардан иборат бўлса, унинг шаклини либерал-демократик кўринишда ўзини намоён қилиши ташкил этади. Демак, *мафкуранинг шакли бу унинг ички ва ташқи тузилишини ўзида ифодаловчи структураси, яъни мавжудлик усулидир.* Шунга кўра мафкуранинг қуйидаги: анархия, монархия, тоталитаризм, либерализм, демократия каби шакллари мавжуддир.

Анархия. *Анархизм (юн. *anarchia* – бебошлик, ҳокимиятсизлик) – ҳар қандай ҳокимият ва давлатни инкор этувчи, ҳар ким ўзига-ўзи хўжайин, деган қарашни асос қилиб олувчи ғоялар асосида шаклланган ижтимоий-сиёсий оқим.* У жамиятнинг умумий манфаатларини фуқароларнинг индивидуал, яъни хос манфаатларига қарама-қарши қўйиш, умумий манфаатларни ҳисобга олиб, жамиятни бошқарувчи, бирлаштирувчи, тартибга солувчи давлат ҳокимиятини тан олмаслик ғоясига таянади. Бу ғоя бебошлик ва тартибсизликка олиб боради, тараққиёт йўлидан адаштиради. Шунинг учун у реакцион, яъни вайронкор моҳиятга эга.

Анархизм ғоялари К.Шмидт (1806–1856), Ж.Прудон (1809–1865), М.Бакунин (1814–1876), П.Кропоткин (1842–1921) кабилар қарашларида илгари сурилган бўлиб, индивидуализм, субъективизм, волюнтаризмни мутлақлаштиришга асосланади. Бу оқим давлатни

бекор қилишни даъво қилиб, унинг жамият ҳаётини бошқариш, тартибга солиш ва йўналтиришдаги аҳамиятини инкор этади, индивидуализмни мутлақлаштириб, бир томонлама талқин этиш шахс эрки ва мустақиллигини нотўғри тушунтиришга олиб келади.

Анархистик индивидуализм ғоясининг хавфли томони шундаки, у кишиларни бошқаларнинг манфаатлари билан ҳисоблашмасликка, ижтимоий қадриятларни менсимасликка, фақат ўз шахсий манфаатини ўйлаб яшашга чақиради. Бундай ғоя доирасида бошқаларга муайян мақсадга эришиш учун восита сифатида қаралади. Бунга йўл қўймаслик учун жамият ҳаётини ташкил этиш ва бошқариш жараёнида гуманистик, демократик тамойилларга риоя этган ҳолда соғлом индивидуализмга кенг йўл очиш, шахс манфаатларини жамият манфаатлари билан уйғун тарзда ҳимоя қилиш, инсоннинг ўзига ҳослиги ва бетакрор фазилатлари эркин камол топиши учун зарур шарт-шароитларни яратиш зарур.

Анархизм ғоялари ўтган асрнинг 20-йилларигача Россияда, 30-йилларда Испанияда сезиларли таъсир кучига эга бўлган ҳамда коммунистик ва фашистик диктатураларга туртки берган бўлса, Иккинчи жаҳон урушидан сўнг баъзи Осиё ва Лотин Америкаси мамлакатларида тарқалиб, диктаторлик тартибининг юзага келишида ўз таъсирини кўрсатди.

Анархизмнинг бузғунчи ғоялари ҳозирда ҳам жаҳондаги турли сиёсий кучлар, гуруҳ ва ҳаракатлар (анархо-синдикалистлар, анархо-террорчилар, анархо-коммунистлар, янги сўллар кабилар) учун озиқ бериб келмоқда. Улар қандай шаклда (тартибсизлик, зўравонлик ва шу кабилар тарзида) бўлмасин, миллий ва умумбашарий қадриятларга ёт эканини чуқур англаган ҳолда, уларга қарши курашиш ҳар бир тараққийпарвар ва ҳурфикрли шахснинг фуқаролик бурчидир³⁰.

Монархия. “Монархия” сўзи юнончада “якка ҳокимлик” маъносини билдиради. Монархия олий ҳокимият якка ҳоким – давлат бошлиғининг қўлида бўлган ва бу ҳокимият мерос қилиб бериладиган давлат бошқарувини илгари сурувчи ғоялар тизимидан иборат бўлган, вайронкор мафкура шаклидир.

Монархияни тараннум қилувчи ғояларнинг асосий белгилари куйидагилардан иборат: 1) монарх давлатни шахсийлаштиради, ташқи ва ички сиёсатда давлат бошлиғи сифатида майдонга чиқади; 2) монарх давлатни якка ўзи бошқаради; 3) монарх ҳокимияти муқаддас деб эълон қилинади; 4) монарх ўз фаолиятида расман мустақилдир; 5) ҳокимиятни ўрнатиш, қабул қилиш (легитимлаштириш)нинг

³⁰ Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007. –Б.88–90.

алохида тартиби мавжуд; 6) муддатсиз, умрбод бошқарув; 7) монарх ўз бошқарувининг натижаси учун юридик жихатдан жавобгар эмас.

Монархия *мутлақ* ва *чекланган* (ёки *парламентар*) шаклларда бўлади. Давлат ҳокимиятини бошқа биронта идора билан чекланмаган монарх (қирол, подшо, император) амалга оширса (масалан, Саудия Арабистонида), бундай монархия *мутлақ монархия* дейилади.

Агар монархнинг ҳокимияти конституция асосида амал қиладиган бирон-бир ваколатли идора билан чекланган бўлса, бундай монархия *чекланган, конституциявий, парламент* шаклидаги монархия бўлади (масалан, Буюк Британия, Дания, Норвегия, Швеция).

Тоталитаризм. **Тоталитаризм** (лот. *totalitare* – бутунлик, тўлалик, мукамаллик, *totalis* – жами, тўла) – жамият ҳаётининг барча соҳаларини давлат томонидан тўла назорат қилиш, демократик ташкилотларни таъқиб қилиш, конституция-вий ҳуқуқ ва эркинликларни тугатиш, ҳар қандай шахс, ижтимоий қатлам, гуруҳ манфаатларини давлат манфаатларига бўйсундирилишини талаб қиладиган сиёсий ғоялар тизими ва улар асосида шаклланадиган давлат тузуми. Тоталитар бошқарув шакли жорий қилинган мамлакатларда жамият ҳаётининг барча соҳаларида давлатнинг тўла ҳукмронлиги ўрнатилади, ошқора ижтимоий-сиёсий ташкилотларнинг фаолияти устидан қаттиқ назорат олиб борилади, демократик ташкилотлар фаолияти чеклаб қўйилади. Бу ғоя тарафдорлари ўта марказлашган ҳокимият тизими ўрнатилган кучли давлатни ташкил қилиш, мамлакатни бошқаришда яккаю ягона куч ёки партиянинг ҳукмронлигини таъминлашга алохида эътибор берадилар. Жамиятда барча давлат органлари, мансабдор шахслар фаолияти ва омма ҳаёти устидан тўла назоратни ўрнатиш, давлат ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишларини марказий ташкилот томонидан белгилаб берилиши, давлатга раҳбарлик қилишни якка шахс қўлида тўплашдек ғоялар устувор қилади. Тарихдан маълум бўлган фашистик тузумлар ва собиқ Совет Иттифоқи ва унинг иттифокдошлари бунга мисол бўлиши мумкин. Тоталитар бошқарув тизимидаги давлатда жамиятнинг барча соҳаларида муайян мафқуранинг яккаҳокимлиги мавжуд бўлади. Мафқура яккаҳокимлиги бўлган жамиятнинг эса келажаги йўқ. Тоталитар тузум эрта ёки кеч – ҳалокатга учрайди.

Тоталитар тузум ҳукмрон бўлган собиқ Иттифок ўрнида юзага келган, ўз мустақиллигини қўлга киритган давлатларнинг барчаси бу тузумдан, давлатни тоталитар бошқарув шаклидан воз кечди. Ҳозирги кунда мустақил Ўзбекистон ўз олдига ҳуқуқий демократик жамият қуришни мақсад қилиб қўйган. Ўзбекистон Республикаси Консти-

туциясининг 34-моддасида “Ўзбекистон Республикаси фукарolari касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек, ҳокимият вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадрқимматини ҳеч ким камситиши мумкин эмас”, – деб ёзиб қўйилган.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилишга қодир бўлган парламент туркумидаги қатор сиёсий партия ва ҳаракатлар, турли жамғарма ва институтлар фаолият кўрсатмоқда.

Ҳар қандай демократик жамият тоталитар тузумга ва унинг мустабид мафкурасига тубдан қарама-қаршидир. Демократик жамиятда ҳеч қандай мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас. Бу тамойил Ўзбекистонда ҳам қонун билан белгилаб қўйилган³¹.

Либерализм. Либерализм (лот: *liberalis* – эркинлик) – ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркинлик устувор бўлишини, жамиятнинг эволюцион ривожланиш йўлини эътироф этувчи ва асословчи назария, амалиёт, ижтимоий сиёсий ва мафкурaviй оқим.

Либерализм ғояси, ўзининг маъно-моҳиятига кўра, муроса фалсафаси бўлиб, волюнтаризм, субъективизм, догматизм, радикализм ва абсолютизмнинг ҳар қандай кўринишларини рад қилади. Шахс манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларининг устуворлиги, умуминсоний ахлоқий кадриятлар ва миллий маънавий асосларга таяниш, ғоялар эркинлиги тамойилларининг тарихий тараққиётга мос ўзгариши, ижтимоий-сиёсий тизимда кескин зиддиятга бормаслик – либерализмга хос хусусиятлардир. Либерализм учун бир хил андозадаги, қатъий белгилаб қўйилган ахлоқий меъёр ва қонун-қоидалар мавжуд эмас. Шунинг учун либерализм ғояси жамият сиёсий тизимини динамик ўзгартиришни зўравонликсиз амалга оширадиган куч ва имкониятларни топишга интилиши билан характерланади. Либерализмнинг асосий тамойили – ҳуқуқлар, имтиёзлар, имкониятлар тенглиги шароитида ҳаётнинг барча соҳаларидаги эркинликни таъминлашдир. Либерализмдаги эркинлик рақобатлашаётган ғояларнинг барчасига ривожланиш учун имконият яратади. Демак, либерализм, *бир томондан*, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлигига, *иккинчи томондан*, жамиятнинг маънавий-ахлоқий меъёр ва кадриятларига асосланиши билан ўзининг умуминсоний моҳиятини намоён қилади.

³¹ Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007. –Б.272–273.

Жамият ривожланиши билан либерализм ғоялари ҳам ўзгариб бормоқда, уларнинг мақсад ва вазифаларида ички бирлик вужудга келаётир. Улар, ҳозирги даврда неолиберализм шаклида намоён бўлмоқда. XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида дунёнинг қарама-қарши тузумларга бўлиниш жараёнининг барҳам топиши билан либерализм ғояларида ҳам ўзига хос йўналишлар пайдо бўлди. Жумладан, Ўзбекистонда эркин демократик ҳуқуқий давлатнинг шаклланиши либерализм ғояларининг янги тамойиллар билан бойиганини кўрсатмоқда. Давлат ва жамоат арбоби Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган бозор муносабатларига *Ўтишнинг машҳур беш тамойилининг* ҳаётга жорий этилиши Ўзбекистондаги либерализм ғояларининг миллий хусусиятларини намоён қилади.

Замонавий либерализм инқилобий ўзгаришлардан, сиёсий қарашлардаги радикализмдан воз кечиш, муқобил ғояларнинг мавқеини эътироф этиш ва ҳурмат қилиш, халқаро муносабатларда сиёсий плюрализм тамойилларига амал қилиш, сайлов тизимини демократик тамойиллар асосида ташкил этиш, турли шаклдаги ҳокимият тармоқлари фаолияти мустақиллигини таъминлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ишининг фуқаролар томонидан назорат қилинишига эришиш каби мақсад ва вазифаларни ўз ичига олади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш даврида бу вазифаларнинг изчил амалга оширилишида либерализм ўзининг ижобий, ҳаётий мазмунини намоён қилмоқда. Чунки, гоёлар эркинлиги, ижтимоий-сиёсий ҳаёт эркинлигининг асосидир³².

Демократия. *Демократия* (юн. “demos” – халқ ва “kratos” – ҳокимият) – халқ ҳокимияти, фуқароларнинг озодлиги ва тенглиги тамойилларини эълон қилишга асосланган сиёсий тузум шакли. Тарихий тараққиёт давомида демократия тушунчаси шаклан ва мазмунан бойиб борган. Бу жараён бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Зеро, демократия энг ривожланган давлатларда ҳам юқори такомил нуқтасига, идеал даражасига эришгани йўқ. Ҳар бир миллат ва жамият, айни пайтда ҳар бир давр ўз демократиясига эга. Бошқача айтганда, уни тушуниш, талқин этиш ва амалиётда қўллашда ўзига хослик барча даврларга хосдир. Бу ўзига хослик халқнинг босиб ўтган тарихий йўли, миллий менталитети, анъаналари, амалдаги ижтимоий муносабатларнинг характери каби бир қатор омиллар билан белгиланади.

Шундай бўлсада, барча миллатлар ва жамиятлар, даврлар ва давлатлар учун мавжуд тузумнинг демократик характерини белгиловчи

³² Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007. –Б.180–182.

умумий мезонлар бор. Бу ҳам бўлса демократия тамойиллари (принциплари)га риоя қилиниши, демократик институтларнинг мавжудлиги ва уларнинг фаолияти билан боғлиқдир. Ана шу мезонлар асосида демократиянинг реал ёки формал характери ҳақида гапириш мумкин бўлади. Демократия моҳиятан инсоннинг ҳар томонлама камол топиши учун берилган имконият, шахс билан жамият манфаатларидаги уйғунликни таъминловчи омилдир. Айни пайтда демократия қабул қилинган қонунлар, амалдаги тартиб-қоидалар ёрдамида шахс ҳаёти ва фаолиятини тартибга солувчи механизм ҳамдир. Бугунги кунда аксарият мамлакатларда демократия жамиятнинг яшаш мезонига айланиб қолди. Одатда, вакиллик демократияси ва бевосита демократия бир-биридан фарқланади.

Вакиллик демократиясида фуқаролар қонунчилик, ижроия ва бошқа функцияларни бажарувчи органларни сайлайдилар. Бошқача айтганда, фуқароларнинг ўзлари бу функцияларни амалга оширишда бевосита иштирок этмайдилар. Бевосита демократия шаклида эса, фуқаролар у ёки бу масалаларни ўзлари тўғридан-тўғри ҳал қиладилар. Плебесцит, референдумлар бевосита демократиянинг намоён бўлиш шакллари дир.

Демократия асосида кизиқиш, интилиш ва манфаатларни мутаносиблаштириш, мувофиқлаштириш, мурасага келтириш ва келишиш сиёсати ётади. Шу маънода демократия жамиятдаги кучларни бирлаштиришга, мамлакат салоҳиятини тараққиёт учун сафарбар қилишга хизмат қилади³³. Унинг маъно-моҳияти ҳақида И.А. Каримов: “Ҳақиқатдан ҳам демократия – фақат назария ёки сиёсий жараёнгина бўлиб қолмай, шу билан бирга халқнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналари, маданияти, психологиясининг хусусиятлари ҳамдир. Демократия жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак”³⁴, – деган эди.

2.3. Мафқурадан кўзланган мақсадлар. *Мафқуравий мақсад деб ижтимоий қатлам, сиёсий гуруҳ, миллат, жамият манфаатлари, орзу-интишишлари ва хоҳиш-иродасини ифода этувчи тушунчалар тизимига айтилади.*

“Ҳар қандай мафқура қуйидаги асосий мақсадларни кўзда тутади: 1) муайян ғояга ишонтириш; 2) уюштириш; 3) сафарбар этиш;

³³ Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007. –Б.130–131.

³⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.160.

4) маънавий-руҳий рағбатлантириш; 5) ғоявий тарбиялаш; 6) ғоявий иммунитетни шакллантириш; 7) ҳаракат дастури бўлиш. Мафкура ўз олдига қуйилган шу каби мақсадларни бажара олсагина, амалий самара бериши мумкин³⁵. Бунда, асосан ҳар бир мафкурани мазмун-моҳиятига кўра, эзгу ниятларни ўзида акс эттирадиган, халқ томонидан эътироф этиладиган, қўллаб-қувватланадиган ижобий ва гаразли ниятларни ифодалайдиган салбий, шаклига кўра ички ҳамда ташқи ёки геоиктисодий, геосиёсий, геомафкуравий мақсадларни фарқлаш лозим.

Ташқи ёки геоиктисодий, геосиёсий, геомафкуравий мақсадлар ўз мазмун ва моҳиятига кўра, давлатнинг халқаро майдондаги мавқеини мустаҳкамлашга йўналтирилган бўлиб, бундай мақсадлар ўзаро манфаатли ҳамкорликка асосланган бўлса – ижобий, бошқа халқлар ва давлатларга мафкуравий тазйик ўтказишга қаратилган бўлса – салбий характер касб этади.

1. Одамларни муайян ғояга ишонтириш. Ҳар қандай кишилик жамиятида юз бераётган ижобий ёки салбий нарса, воқеа, ҳодиса ва жараёнлар туфайли вужудга келаётган, шаклланаётган ва ривожланаётган мафкуралар *бир томондан* муайян ғоя ёки ғоялар тизимини амалга ошириш воситаси сифатида, бирон-бир ғояни тарғиб этиш, кишиларни шу ғоянинг тўғри ва ҳаётий эканлигига ишонтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўйса, *иккинчи томондан* эса кишилар ўзларининг ҳаётий эҳтиёж ва манфаатлари, мақсад ва интилишларини акс эттирадиган ғоя ва ғоялар тизимини танлашга, уни ҳимоя этишга ва ривожлантиришга интиладилар. Бундай вазият ҳар бир мафкура олдига одамларни ана шу мафкурада акс эттирилган ғояларга ишонтириш ҳамда ишонтира олишнинг усул ва воситаларини қўллай билиш вазифасини юклайди.

Одамларни муайян ғояга ишонтириш *деб ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришиш учун кишиларнинг руҳи, кайфияти, ҳиссий кечинмалари, қалби ва шуурига таъсир қилган ҳолда одамларни мазкур мафкурани ташкил этган ғояларни ҳақиқат, чин деб билиш, унга эътиқод қилиш, суяниш даражасига етказишга қаратилган хатти-ҳаракатларига айтилади.*

Кенг халқ оммасини бирон-бир ғоянинг илғор ва инсонпарвар эканига ишонтирмоқ учун, аввало, мазкур ғоя халқ ҳаётига яқин, бевосита дахлдор бўлиши, иккинчидан, уни одамлар онгига етказишнинг энг қулай восита ва усулларини аниқлаб олиш керак бўлади. Бунда давлат сиёсатининг устувор йўналишлари, мақсад ва вазифаларини мафкуравий жиҳатдан асослаш муҳим аҳамият касб этади.

³⁵ *Қаранг:* Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.20–21.

Замон руҳи, халқ психологияси, эҳтиёж ва талаблари мафкурада ҳар томонлама акс этиши, ҳаётнинг энг долзарб муаммолари, унинг стратегик мақсадлари билан узвий боғланиши зарур. Ана шундагина келажакка интилиш ва қатъий ишонч муқаррар равишда катга ижтимоий юксалишга туртки беради. Фан ва техника тараққиёти борасида эришилган ютуқлар билан бирга мафкуранинг жонли, эҳтиросли ва жозибадор ғояси инсонлар қалбини ларзага келтиради, уларни фаол ҳаракатга ундайди, яхши ва саодатли кунларга ишонч ҳиссини уйғотади.

Мафкуравий фаолиятнинг муваффақиятини белгилайдиган шундай ҳаётий қонуният бор: бошқаларни бир ғояга ишонтирмак учун, аввало, унга ўзинг юракдан ишонинг, бошқаларни сафарбар этмок учун ўзинг фаол бўлишинг шарт! Ғоянинг халқпарвар, тараққийпарвар эканига бўлган ишонч кундалик ҳаёт синовларидан ўтсагина, сўз ва иш бирлигига эришилсагина мустаҳкам эътиқодга айланади. Бундай эътиқод устувор бўлган ерда чинакам инсоний ҳаёт куриш мумкин бўлади, эзгуликка хизмат қиладиган ғоя тантанаси учун кураш жараёнида инсон шахси шаклланади, у бунёдкор кучга айланади.

2. Ғоя асосида одамларни уюштириш. Ҳар қандай ғоя кўзлаган мақсад-муддаосига эришиш учун одамларни уюштириш қобилиятига эга бўлиши зарур. *Ғоя асосида одамларни уюштириш деб ғоя субъектларининг ўзлари кўзлаган мақсад йўлида шахс, элат, миллат, халқ, жамиятни ўзаро биргалашиб, жипслашган ҳолда ҳаракат қилишга қаратилган хатти-ҳаракатларнинг муайян тизимига айтилади.* Ғоя асосида одамларни уюштириш ишларини амалга ошириш биринчидан, барчанинг умумий манфаатларига тўғри келадиган воқелик атрибутини топиш; *иккинчидан*, топилган атрибутнинг ҳаққонийлигига одамларни ишонтириш; *учинчидан*, уни амалга ошириш механизмлари ҳамда бажариш муддатидан кишиларни хабардор қилиш; *тўртинчидан*, маслақдошларнинг фикрини ўрганиб, уларни янги уюшган уюшмаларни ташкил қилишга сафарбар этиш билан ифодаланади. Бусиз бирон-бир мафкура ўзининг кўзлаган мақсадига эриша олмайди.

3. Ғояни амалга ошириш учун одамларни сафарбар этиш. Ҳар қандай ғоянинг эгаси, яъни соҳиби бўлмиш ҳаракатлантирувчи кучлари бўлади. Бу кучлар ўз ғояларини амалга ошириш учун кўпчилликни сафарбар этишга ҳаракат қиладди. *Ғояни амалга ошириш учун одамларни сафарбар этиш деб ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун одамларни жанговар, тайёр ҳолатга келтириш, фаоллик билан ишга солишга қаратилган хатти-ҳаракатларнинг муайян тизимига айтилади.*

Ғояни амалга ошириш учун одамларни сафарбар этишдан кўзланган мақсадлар бунёдкорлик ишларини амалга оширишга – она-

Ватанни чет эл босқинчиларидан ҳимоя этиш, халқнинг манфаатларини кўзлаб янги ишлаб чиқариш тизимини йўлга қўйиш, улкан иншоотларни куриш, ҳар хил табиий офатларнинг олдини олишга қаратилган бўлиши ёки аксинча, вайронкорлик, бузғунчилик ишларини йўлга қўйишга – ўзга халқларнинг мустақиллигига тажовуз қилиш, инсон ҳақ-ҳуқуқларини менсимаслик, ҳар хил катта ва кичик уруш, минтақавий мажораларни келтириб чиқариш, давлат тўнтариши орқали ҳокимиятни эгаллаш, майда элат, миллат ва халқларни ер юзидан йўқ қилиш ва бошқаларга қаратилган бўлиши мумкин.

4. Кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш. Маълумки, жамият тараққиётининг бурилиш нуқталарида асосий маънавий мезон вазифасини ўтаб келган ғоя ва мафкуралар кадрсизланиб, ўзининг кучини, эгаллаб келган мавқеини йўқота бошлайди. Шундай бир шароитда унинг ўрнига янги ғоя ва мафкуралар кириб келади. Уларнинг барчаси ўзларининг кўзлаган мақсадларидан келиб чиққан ҳолда жамиятни иқтисодий, сиёсий, маънавий таназзулдан қутқазиб учун кишиларнинг маънавий-руҳий дунёсига таъсир ўтказиб орқали уларни қўллаб қувватлашга ҳаракат қилишга тушадилар. Шу тариқа, ғоя ва мафкуралар томонидан кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш масаласи юзага келади ва у долзарб муаммога айланади. Демак, ғоя ва мафкуралардаги энг муҳим хусусиятлардан бири энг оғир дамларда одамларни маънавий-руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ҳисобланади. *Кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш деб, ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун одамларни миллий тараққиётнинг энг оғир, мураккаб даврларида, айниқса, бир ижтимоий-сиёсий тузумдан янгисига ўтиш жараёнида кенг халқ оммасини маънавий-руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга, уларда порлоқ келажакка бўлган ишонч туйғусини уйғотишга қаратилган хатти-ҳаракатларининг муайян тизимига айтилади.*

Бунда шунини унитмаслик керакки, шахс, элат, миллат, халқ қайси ғоя ва мафкурада ўзининг бахтли турмуш кечиришини, келгуси авлодларининг бахт-икболини кўрса, ўша ғоя ва мафкурадан маънавий-руҳий куч-қувват олади, унга ишонади ва сафарбарликка шай ҳолатда туради.

6. Ғоявий тарбиялаш. Кишилиқ тарихи саҳнасига келган ҳар қандай ғоя ва мафкура, биринчи навбатда, ўзининг тарафдорлари ўқитиш орқали уларнинг ғоявий саводхонлигини шакллантиришга, ривожлантиришга, шу асосда садоқатли мафкурачиларнинг янги авлодини тарбиялаб етиштиришга, иккинчи навбатда, ана шу тарбияланган ғоявий саводхон мафкурачилар томонидан ўз сафларига янги аъзоларни жалб қилишга уринадилар. Бунинг учун мактаб, ўқув курслари,

илмий-амалий анжуманларни ташкил этиш, оғзаки ва ёзма равишдаги тарғибот-ташвиқот ишлари олиб бориш ишларини ўзида мужассамлаштирган кенг қамровли таълим-тарбия тизимини ишга туширишга ҳаракат қиладилар. Шу тариқа ғоявий тарбия ишлари йўлга қўйила бошлайди. Демак, жамиятдаги мавжуд ғояларга фаол муносабат, фаол ҳаётий позицияни тарбиялаш мафқуранинг муҳим мақсадларидан бири саналади. **Ғоявий тарбиялаш деб, ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун одамларни ўзлари илгари сураётган ғояга ишонтириш, уюштириш, сафарбар этиш, маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш учун таълим-тарбия тизимини ташкил этиш орқали ўзларининг сафларини ғоявий жиҳатдан садоқатли, етук мафқурачилар билан тўлдиршига, тарафдорларини кўпайтиришига қаратилган хатти-ҳаракатларнинг муайян тизимига айтилади.**

Ғоявий тарбия ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа тарбия шакллари билан узвий боғлиқ бўлиб, улар биргаликда ғоя ва мафқуралардан кўзлаган мақсадларини амалга оширишга хизмат қилади.

7. Ғоявий иммунитетни шакллантириш. Ҳар бир янги ғоя ва мафқура тарих саҳнасига қарама-қаршилиқларга учрамасдан кириб келмайди. Улар доимо ғоявий курашда ғолиб келишга, ўзга ғояларнинг таҳдид ва тажовузларига бардош беришга, ўзини ўзи тирик организм сифатида ҳимоя қилишга ҳаракат қилади. Бундай вазифанинг ҳал этилиши организмнинг иммунитет (ташқи таъсирлар ва касалликларга қаршилиқ кўрсатиш) қобиляти даражасига боғлиқ бўлади. Шунга кўра, **ғоявий иммунитетни шакллантириш деб, ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун соҳиблари ўзлари бўлган ғоя ва мафқураларига етти-ёт бўлган ғоя ва мафқураларнинг хавfli ва зарарли таъсирларига қаршилиқ кўрсатиш қобилятини шакллантириш, мустаҳкамлашга қаратилган хатти-ҳаракатларининг муайян тизимига айтилади.** Демак, ғоя ва мафқураларнинг соҳиблари ўзларининг ҳаётийлигини саклаш учун тарафдорларининг ғоявий-мафқуравий иммунитетини кучайтиришга аълоҳида эътибор бериш зарур бўлади. Бунда ғоявий иммунитетни жамият миқёсида шакллантириш аҳоли орасида ғоявий-тарбиявий ишларнинг қандай йўлга қўйилганлигига боғлиқ бўлишини назардан четда қолдирмаслик керак.

8. Ҳаракат дастури бўлиши. Янгидан шаклланиб, эски ғоя ва мафқуралар ўрнини эгаллаётган ғоя ва мафқуралар: *биринчидан*, кўпчиллик аҳолининг манфаатларини ифодаловчи мақсадларни кўзлаётган; *иккинчидан*, кўзлаётган мақсадлари ҳаёлийликдан холи бўлиб дастурий таъминоти мантиқий жиҳатдан изчил ва аниқ; *учинчидан*, унда умуминсоний ва миллий кадриятларнинг ўзаро муштараклиги ўз ифодасини топ-

ган бўлса, уларни халқ ҳаракат дастури сифатида идрок этиши мумкин. Шунга кўра, **ҳаракат дастури бўлишлик деб, ғоя субъектларининг кўзлаган мақсадларига эришишлари учун кўпчиликнинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда мақсадлари аниқ ифодаланган, умуминсоний ва миллий қадриятлар муштараклиги асосида қурилган, хаёлийликдан мутлақо холи, мантиқий жиҳатдан изчил ва аниқ дастурий таъминотга эга бўлган ғояларнинг муайян мафкуравий тизимига айтилади.** Соҳиблари ўз ғояларини жамиятда ҳаракат дастури даражасига кўтариш учун унинг умумхалқ томонидан эътироф этилиши кераклигини ёдда сақлаш зарурдир. Акс ҳолда, у шунчалик кичик доирадаги одамлар гуруҳининг ҳаракат қилиш дастури бўлиб қолаверади.

2.4. Мафкуранинг функциялари. *Мафкуранинг функциялари деб миллатлар ва давлатлар, турли ижтимоий-сиёсий кучларнинг ўз ғоявий тизимларини яратishi ва тарғиб қилишдан кўзлаган мақсад-муддаолари ҳамда ўз мафкуралари орқали ҳал қилиши лозим бўлган вазифаларининг мажмуига айтилади.*

Ҳар қандай мафкура қуйидаги функцияларни: а) муайян ғояни одамларнинг онгига ва руҳиятига сингдириш; б) аҳолининг турли гуруҳларини бирлаштириш; в) кўзланган мақсад ва ниятларга эришиш учун одамларни сафарбар этиш; г) уларни маънавий-руҳий рағбатлантириш; д) аҳолини, айниқса, ҳаётга кириб келаётган ёш авлодни ғоявий тарбиялаш ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш; е) бошқа мафкуравий ва ғоявий таъсирлардан ҳимоя қилишларни бажаради.

Юксак ғояларга асосланган, манфаатлар ва фикрлар хилма-хиллигини эътироф этадиган мафкуравий тизимлар ўз соҳибларини тараққиётга элтади. Тор миллий ё синфий талаб-эҳтиёжларни бошқа халқлар ёки гуруҳлар ҳисобига қондиришини ният қилган мафкуралар охир-оқибат барбод бўлади, ўз тарафдорларини таназзул ва ҳалокатга дучор этади.

3-§. Ғоя ва мафкура ўртасидаги умумий ўхшаш ва фарқ қилувчи томонлари ҳамда бажарадиган умумий вазифалари

3.1. Ғоя ва мафкураларнинг ўртасидаги умумий ўхшаш томонлари. Ғоя ва мафкура айнан бир нарса эмас. Улар ўртасида умумий ўхшаш ва фарқ қилувчи томонлар мавжуд.

Ғоя ва мафкура ўртасидаги умумий ўхшаш томонлар қуйидагилардан иборат.

1. Ғоя ва мафкура мавжуд реал воқеликнинг инсон онгидаги инъикоси ҳисобланади, яъни объектив оламнинг субъектив образи сифатида гавдаланади.

2. Ғоя ва мафкура ҳар иккаласи учун ҳам умумий бўлган битта моддий ва маънавий манбалардан озикланади.

3. Ғоя ва мафкуранинг мақсад ва вазифалари мантиқан битта нарсага қаратилган бўлади, яъни кўзланган мақсад ва вазифалар муштарак ҳолда бажарилади.

3.2. Ғоя ва мафкуралар ўртасидаги фарқ қилувчи томонлар. Ғоя ва мафкура ўртасидаги фарқ қилувчи томонлар қуйидагилардан иборат.

1. Фикр асосида ғоя, ғоя асосида эса мафкура шаклланади. Яъни, инсон муайян мақсадни мўлжаллаб, уни амалга оширишга қатъий аҳд қилса, бу ғоя ҳисобланади. Ғоя конкрет инсон, гуруҳ, миллат ёки жамиятнинг ҳаётий эҳтиёжларидан келиб чиқиб, манфаатларини ифода-лаб, уларнинг ишонч-эътиқоди ва фаолиятига асос бўлса, мафкурага айланади. Демак, олдин ғоя, кейин эса ғоя асосида мафкура вужудга келади.

2. Ғоя – мақсад бўлса, мафкура уни амалга ошириш усули – воситасидир. Бошқача айтганда, инсон ёки миллатнинг асосий мақсадлари ғояларда намоён бўлса, уни рўёбга чиқаришга қаратилган ишларнинг мазмун-моҳияти мафкурани ташкил қилади.

3. Ғоя назария бўлса, мафкура методологиядир.

4. Ғоя нисбатан турғун, қатъий бўлса, мафкура эса динамик³⁶ характерга эга.

5. Ғоя – ботиний³⁷ бўлса, мафкура – зоҳирийдир³⁸. Демак, ғоя – асл ички моҳиятнинг ўзи бўлса, мафкура эса ғоянинг манфаатлашган мазмуни, шакли, қисми, томони, кўриниши, қиёфаси ва характери дир³⁹.

“Бизга аёнки, мафкура ижтимоий тараққиётда орқада қолиши ҳам ва ундан ўзиб кетиши ҳам мумкин. Агар орқада қолса, жамият тараққиётига гов бўлади ёки ҳаддан ташқари илгарилаб кетса, халқдан узоқлашиб ёки узилиб қолади. Бунга узоқ ва яқин мамлакатларнинг

³⁶ “**Динамик**” – юнонча “dynamikos – кучга оид; кучли”, деган сўздан олинган бўлиб, ижтимоий ҳаётда “ўсиш, ривожланиш, ўзгарувчанлик, жўшқинлик” деган маъноларни англатади.

³⁷ “**Ботиний**” – арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “ички, яширин, сирли”, деган маъноларни англатади.

³⁸ “**Зоҳирий**” – арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “аниқ равшан, ташқи кўриниш, ташқаридаги, сиртқи”, деган маъноларни англатади.

³⁹ Қаранг: Мамашокиров С., Тоғаев Ш. Эркин ва фаровон ҳаёт қурилишининг ғоявий-мафкуравий масалалари. –Т.: «Маънавият», 2007. –Б.7–10.

ижтимоий тараққиётидаги воқеа-ходисаларни мисол қилиб келтириш мумкин. Бизда ҳозирги кунда халқимизни халқ, миллатимизни миллат қилишга хизмат этадиган жамиятимиз мафқураси шаклланмоқда. Бу жараён узлуксиз давом этаверади. Жамиятимизнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бутун бир тизими бўлмиш мафқураимизни ҳаракатдаги ғоя деб таърифлашга қарор қилдик. Хўш, нима учун, қайси омилларга асосланиб шундай демокдамиз? Энди бу фикримизни исботлашга баҳоли қудрат бир уриниб кўрамиз.

Кўпчилик зиёлиларимиз, жумладан, файласуфларимиз “мафкура” атамаси ҳақида сўз борганида, “мафкура” атамаси фикр, яъни “идея” демакдир. Идея эса “идеал” сўзидан келиб чиққан. “Идеал” грекча “тасаввур” деган маънони англатади дейдилар. Бу таърифда, аввало, бир ноаниқлик бор: идея сўзи идеал сўзидан келиб чиққанми, ёки идеал сўзи идея сўзига қўшимча қўшилиб яратилганми? Келиб чиқиши бўйича арабча бўлган **фикр**, **афкор** ва **мафкура** сўзларининг ўзаги битта: фикр, фикр сўзининг кўплик шакли афкор. Лекин бизнинг тилимизда *афкор сўзи фикрловчи, илгор фикр юритувчи* маъноларини англатиш учун қўлланилади. Масалан, жаҳон афкор оммаси – тараққийпарвар инсоният деганидир. Яъни ҳар қандай оммага, масалан, бебошвоқ оломонга нисбатан *афкор* иборасини қўллаб бўлмайди. Бизнинг тушунчамизга кўра **мафкура атамаси ҳаракатга келтирувчи, ҳаракатдаги ғоя, деган маънони, ниятни мақсадга айлантиришга ундовчи, деган маънони англатади. Бирор фикр киши онгида пайдо бўлса, у ҳаракатга келгунича фикр сифатида мияда сақланиб тураверади. Уни ҳаракатга келиши учун мафкура керак.** Масалан, истиклолдан олдин ҳам Куръони Карим ва Ҳадиси шарифларни ўзбекчага таржима қила олувчи мутахассисларимиз бор эди. Лекин бу ишларни ҳаракатга келтирувчи ғоя йўқ эди. Ёки бўлмаса, бугунги кунда чет элларда аъло баҳоларда ўқиб келаётган ва ўқиб турган ёш авлодимиз илгари ҳам бор эди. Лекин уларни чет элларга юборишни ўртага қўядиган, ҳаракатга келтирадиган ғоя – мафкура йўқ эди. Диндор кишиларимизга маълумки, намознинг фарз, вожиб, суннат ва нафл турлари бор. Ихтиёрий, қўшимча бўлмиш (ўқиса савоб олади, ўқимаса гуноҳкор бўлмайди) нафл намозини ўқишга ният қилинганда, адо этилмаса, гуноҳор бўлишади, чунки ният қилингандан кейин нафл намози ҳам фарзга айланади. Ният сўзи маъноси билан мақсад сўзининг маъноси ўртасидаги фарқни англатиш учун намозга доир ушбу изоҳни тилга олиб ўтдик. Хуллас, мафкура атамасида ҳаракатга келтирувчи ғоя маъноси мужассам. Шунга кўра, **мафкура деб муайян**

*бир ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бир бутун тизимига айтилади*⁴⁰.

3.3. Ғоя ва мафқураларнинг асосий вазифалари. Ғоя ва мафқураларнинг асосий вазифалари куйидагилардан иборат.

1. Дунёқарашни шакллантириш. Ҳар бир ғоя ва мафқура ўзининг кўзлаган мақсади, моҳият-мазмунидан келиб чиққан ҳолда табиат, жамият, инсон тафаккурида юз бераётган нарса, ҳодиса ва жараёнларни тушунтириб беришга, улар ҳақида одамларнинг онгида муайян фикрларни туғдиришга ҳаракат қилади. Натижада, улар ҳақида одамлар онгида янгича дунёқараш шакллана боради. Масалан, ўзбек халқининг онгига мустақилликнинг буюк неъмат эканлиги, мустақил бўлмаган халқнинг келажаги йўқлиги, мустақиллик ҳимоя қилингандагина абадий бўлишини сингдириш асосида мустақил Ўзбекистоннинг ўтмиши ва келажаги тўғрисида янгича дунёқараш пайдо бўлади, шаклланади ва мустақиллик ҳақида эътиқод пайдо бўлади. Демак, шу маънода одамларда ўзига хос дунёқараш ва тафаккурни шакллантириш – ҳар қандай мафқуранинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

2. Мустақил тафаккур қилишни шакллантириш. Озодликка эришиб, ўзининг эркини қўлга киритган ҳар бир элат, миллат ва халқ мустақил яшашга, мустақил фикр юритишга интилади. Халқларнинг озод ва обод, эркин ва фаровон яшашини мақсад қилиб қўйган бунёдкор ғоя ва мафқуралар ҳар бир фуқаронинг мустақил ўз фикрига эга бўлишини, эркин ва мустақил тарзда бўлаётган ҳар бир нарса ва воқеага нисбатан фикр билдиришини шакллантиришни ўзининг вазифаси деб билади. *Мустақил тафаккур қилувчи шахс деб, ўзини қуршаб турган олам, мавжуд реал воқелик тўғрисида мустақил фикрга эга бўлган, уларга нисбатан эркин муносабат билдириб, қатъий дунёқарашга эга бўлган кишиларга айтилади.* Чунки, мустақил фикрга эга бўлган, эркин фикрлайдиган одамгина она-Ватан тақдири учун ўзини масъулиятли шахс даражасида кўради. Масъулият бўлмаган жойда тартиб-интизом бўлмайди. Тартиб-интизом бўлмаган жойда эса тараққиёт ҳам, барқарорлик ҳам, тинчлик ҳам, адолат ҳам, эркинлик ҳам бўлмайди.

3. Ижтимоий муҳитни яратиш. Ҳар қандай жамиятда мавжуд бўлган ижтимоий муҳит, унинг кундалик тақдирини ва келажакдаги истиқболларини белгилаб беради. Зеро, шундай экан бунёдкор ва вайронкор ғоялар ўзларининг ижтимоий табиатидан келиб чиққан ҳолда жамиятда янги ижтимоий муҳитни яратишга ҳаракат қилади.

⁴⁰ Қаранг: Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.:Шарқ, 2011. –Б.195, 202–203.

Ижтимоий муҳит деб кишилар ўртасида адолатпарварлик таъминлашлари асосида таъминланган этилган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий муносабатларнинг қанчалик даражада уйғунлашган тарзда ҳаракат қилишлари натижасида жамиятда вужудга келган ҳолатга айтилади. Бунда, бунёдкор ғоя ва мафкуралар тинчлик ва барқарорлик ҳукм сурадиган ижтимоий муҳитни яратишга ҳаракат қилсалар, вайронкор ғоя ва мафкуралар эса жамиятда ечимини топиш мушкул бўлган зиддиятлар, уруш, жанжал, ғийбат, бўҳтон, зўровонлик каби қусурлар илдиз отган ижтимоий муҳитни яратишга интиладилар. Демак, жамиятда зарур ижтимоий муҳитни яратмай туриб, муайян ғояларнинг устуворлигини таъминлаб бўлмайди.

4. Эҳтиёж ва манфаатларни ифодалаш. Тарих саҳнасига кириб келаётган ҳар бир ғоя ва мафкура ўзи таянган ижтимоий асос, қатлам, партия, миллат ва бошқаларнинг туб эҳтиёж ва манфаатларини ифода этиши орқали мавжуд воқеликнинг инъикоси бўлган ғоялар дунёсидан ўзига муносиб ўрин эгаллайди. Бунда эҳтиёж – бу тирик организм, инсон шахси, ижтимоий гуруҳ, элат, миллат, халқ ва умуман жамиятнинг яшаш ва фаолият кўрсатиш учун бирор нарсага бўлган зарурий ҳожати, талаби, муҳтожлиги бўлса⁴¹, манфаат эса мазкур субъектларнинг турли эҳтиёжларини қондириш орқали бирон-бир наф кўришларидан иборат бўлган фаолияти ҳисобланади⁴². Давлат ва жамоат арбоби Ислон Каримов ғоя ва мафкураларнинг бу муҳим хусусияти тўғрисида: “Ҳар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшай олмайди. Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилади”⁴³, – деган эди.

6. Ворисийликни таъминлаш. Ғоя ва мафкуралар ўзича бўш жойдан пайдо бўлмайди. Улар, бир неча авлодларнинг ақл-заковати билан яратилади, кейинги авлодлар томонидан янги мазмун билан бойитилиб борилади. Унда ажодлар билан авлодлар ўртасидаги ворислик ўз аксини топади, ажодларнинг асрий орзу-умидлари мужассам бўлади. Шунга кўра ғоя ва мафкураларнинг соҳиблари ўтмишдан, ота-боболаридан мерос қолган моддий ва маданий бойликларга эга-

⁴¹ «Эҳтиёж» арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида «муҳтожлик»; «зарурият», «талаб», «ҳожат», деган маъноларни англатади.

⁴² «Манфаат» арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида «фойда», «даромад», «наф», деган маъноларни англатади.

⁴³ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир // *Унинг ўзи*. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.490.

лик қилган ҳолда, уларнинг ишларини давом эттириб келгуси авлодларга етказиб берадилар. Демак, ғоя ва мафкуралар ўтмишни келажак билан боғловчи маънавий кўприк вазифасини ҳам ўтайди. Бу хусусда И.А.Каримов: “Жаҳон тажрибасига назар ташласак, миллатнинг мафкураси бир эмас, балки бир неча авлоднинг умри давомида ишлаб чиқилиши ва такомилга эришувига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бутун халқни бирлаштирадиган байроқ бўлмиш мафкурани шакллантириш учун инсоният тарихининг турли даврларида Худонинг ўзи ақлзаковат, истеъдод, куч-қувват ато этган, ёрқин тафаккурга эга бўлган буюк шахслар заҳмат чекканини кўрамиз”⁴⁴, – деган эди.

7. Фаолият мезони бўлиш. Ғоя ва мафкура тизими одамлар ҳаёти фаолиятининг ўзига хос мезони вазифасини ҳам бажаради. Бу ҳақда И.А.Каримов: “Мафкуранинг ҳаётийлиги унинг халқ табиати-га, турмуш ва тафаккур тарзига нечоғлик мос бўлиши, энг муҳими, жамиятнинг миллий манфаатларини, орзу-интилишларини қай даражада ақс эттириши билан ўлчанади. Фақат шундай мафкурагина ҳаёт ва давр синовларига бардош беради, одамлар унга ишониб, ўзининг иймон-эътиқоди сифатида қабул қилади. Шундагина у энг замонавий қуроладан ҳам кўра кучли руҳий-маънавий қудрат касб этади”⁴⁵, – деган эди.

8. Ғоявий ҳимоя воситаси. Ҳар бир ғоя ва мафкура ғоявий ҳимоя воситаси вазифасини ҳам бажаради. Бу унинг жамият мафкураси макомини олган ғоялар тизимининг шу жамиятни ҳар хил мафкуравий тажовузлардан, хуружлардан, таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун мафкура майдонига бел боғлаб курашга чиқишини аниқлатади. Мафкуравий курашдаги ғолиблик эса жамият аъзоларининг тинч-осуда фаолият юритишини ҳар томонлама таъминлайди, келгусидаги олийжаноб эзгу ниятларини амалга ошириш ишларига чорлайди.

⁴⁴ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир // *Унинг ўзи*. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.501.

⁴⁵ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир // *Унинг ўзи*. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.491.

3-БОБ. МУСТАҚИЛЛИК – ЎЗБЕК ХАЛҚИ МУСТАҚИЛ ҲАЁТ КЕЧИРИШ ФАОЛИЯТИНИНГ ҒОЯВИЙ-МАФКУРАВИЙ ЗАМИНИ

1-§. Мустақиллик – ўзбек халқи мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг ғоявий-методологик асоси

1.1. Мустақиллик тушунчаси, унинг моҳияти ва методологик аҳамияти. Дунёда инсон зоти борки, у ўзининг туғилган жойида, диёрида мустақил, эркин, осуда ҳаёт кечиришни истайди. Унинг бу истакларини амалга оширувчи асосий омил давлат, яъни ҳар қандай давлат эмас, балки миллий жихатдан мустақил бўлган демократик давлат ҳисобланади. Агар давлат бўлса-ю, аммо у мустақил бўлма-са, ҳар қандай миллатнинг, халқнинг эркинлиги, мустақил яшаши хом ҳаёл бўлиб қолаверади. Шундай экан, мустақиллик ҳар бир давлатнинг бош атрибути бўлиб, уни ўрганиш ва ҳаётга татбиқ қилиш миллий истиқлол мафкурасининг асосий масаласи ҳисобланади. Зеро, мустақиллик бўлмаса, миллий давлат ҳам, унинг туб манфаатларини ифода этувчи, порлоқ келажак сари бошлаб боровчи миллий ғоя ва мафкураси ҳам бўлмайди.

Хўш, мустақиллик нима? Бу саволга жавоб топиш ҳамма вақт файласуф, ҳуқуқшунос, сиёсатшунос, иқтисодчи, тарихчи, мафкурачи олимларнинг диққат марказида бўлиб келган. Мустақиллик сўзи: «**Мустақил** [арабча – эркин, озод; тобе бўлмаган, алоҳида] – 1) ихтиёри ўзида бўлган; тобе, қарам бўлмаган; 2) ўзганинг ёрдамисиз ёки раҳбарлигисиз иш қила оладиган, ўзича фикр юрита оладиган, яшай оладиган; 3) фақат ўзига тааллуқли, ўзгалар иштирокисиз, таъсирисиз бўладиган»⁴⁶, – деган маъноларни билдиради. Шундан келиб чиққан ҳолда мустақиллик тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

⁴⁶ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.И. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.652.

Мустақиллик деб – ҳар бир инсоннинг, миллатнинг, халқнинг, давлатнинг ўз моддий, маънавий бойликларига тўла ҳуқуқли қонуний соҳиб бўлиб, у ўз ихтиёри билан, бировларга тобе ва қарам бўлмасдан, ўзгаларнинг ёрдамсиз, раҳномаю раҳбарлигисиз иш қила олишига, фикр юрита билиши ва ҳаёт кечирishiга айтилади.

Мустақилликнинг моҳияти ҳар бир инсон, миллат, халқ ва давлат ҳаётида куйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади: яъни, мустақиллик, *биринчидан*, унга эришмаган миллатлар ва халқлар учун ғоя, орзу-умид бўлиб, пировардида, унга эришиш учун кураш олиб боришлардан иборат бўлса; *иккинчидан*, оғир азоб-уқубат, камситилиш, таҳқирланишларни, мутелик ва қарамликни, қулликни енгиб, озодликка эришган халқ учун реаллик, бахт-саодат ва ана шу бахтни қўлдан чиқармаслик учун амалга оширилаётган самарали ижодий меҳнатдан иборатдир. Зеро, мустақилликнинг ҳақиқий моҳияти ана шу тушунчаларни англаб етишда!

Шундай экан, биз учун мустақилликнинг моҳияти мустақиллик меъмори И.А.Каримов айтганларидек: “Биз учун мустақиллик – энг аввало ўз тақдиримизни қўлимизга олиш, ўзлигимизни англаш, миллий қадриятларни, урф-одатларимизни тиклаш, ҳаммамиз учун мўътабар шу заминда, ҳар бир хонадонда тинчлик-осойишталикни, барқарорликни саклашдир. Азиз ватанимизда адолат, инсоф, дину диёнат, меҳру-окибатни қарор топтиришдир.

Биз учун мустақиллик – Оллоҳнинг ўзи эл-юртимизга инъом этган табиий бойликларга эғалик қилиш, халқимиз қудрати, салоҳияти ақлу заковатига таяниб, Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир инсон, ҳар бир оила учун муносиб ҳаёт қуриш, келажак авлодлар учун озод ва обод Ватан қолдиришдир.

Биз учун истиқлол – миллатимиз, мамлакатимизнинг жаҳонда обрў-эътибори, шон-шавкати кўтарадиган соғлом авлодни, ҳар жихатдан баркамол ва фидойи ўғил-қизларни тарбиялаш, уларни вояга етказиш ва бахтини кўришдир. Ҳар бир фуқаромиз учун – миллати, ирқи ва диний эътиқодидан қатъи назар – эркинлик, тенглик, биродарлик учун муносиб шароит яратиб беришдир.

Биз учун истиқлол – давлатчилигимизни мустаҳкамлаш, буюк келажагамизнинг пойдеворини қуриш, миллий онгимиз ва фахримизни юксалтириш, жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрнимизни эгаллашдир⁴⁷.

Мустақиллик ўзбек халқига нима берди? Мустақиллик туфайли ўзбек халқи:

⁴⁷ Каримов И.А. Мустақиллигимиз боқий бўлсин // *Унинг ўзи*. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.283–284.

– Чор Россияси ва шўро империяси доиралари истибдодидан озод бўлиб, уларга бўлган қарамлик, тобелик, мутелик занжирларидан қутулиб, ўзининг ҳақиқий она-Ватани – Ўзбекистонга, унинг жамики ер ости ва ер усти бойликларига эга бўлди;

– «улуғ оғачилик» исканжасидан қутулиб, ўзининг она тили – ўзбек тилига, давлат тили мақомини берди ва уни ҳар томонлама ривожлантириб, унинг овозини жаҳон халқларига етказишга эришди;

– шахснинг, унинг миллий ғурури, онги ва ҳаётини бадном қилувчи сирти ялтироқ, ичи қалтироқ “хуқук”лардан холи бўлиб, озод Ўзбекистонда яшовчи ҳар бир катта-кичик фуқаронинг хуқук ва эркинликларини кафолатловчи Асосий қонун – Конституцияга эга бўлди;

– миллий давлатчилигини инкор этишдан, халқни давлатга раҳбарлик қилиш ишларига аралаштирмаслик касалликларидан батамом қутулиб, ўзининг ҳақиқий миллий давлатчилигига, унга раҳбарлик қилувчи Президентига, давлат бошқарувида халқ ҳаётига мос келувчи тизимларига эришди;

– собиқ КПССнинг ўта даҳрий сиёсатини рад этиб, ўзининг ҳақиқий маърифий исломий динига эътиқод қилиш, унинг муқаддас китобларини ўз она тилларида ўқиш бахтига мушарраф бўлди;

– рус шовинизмининг қонли қатағон қиличи сиёсатидан озод бўлиб, ўзининг адолатли, меҳмондўст, меҳнатсевар халқ эканлигини жаҳонга кўрсата олиш, улуғ аждодларининг номини қайта тиклаш, уларнинг иззат-ҳурматини жойига қўйиш, ўз тарихини ўзи битиш бахтини қўлга киритди;

– халқаро доираларда тенглар ичида тенг бўлиб, ўзлигини бутун дунёга танитиш ва тан олдириш ҳуқуқига эга бўлди;

– бокибеғамлик, бокимандалик балоларига чек қўйиб, она-Ватан равнақи йўлида тинмай меҳнат қилиш, ўзининг ақлий ва жисмоний салоҳияти билан, фан-техника ютуқларидан халқни баҳраманд қилиш каби имкониятга эришди ва ҳ.к.

Мустақилликнинг умумметодологик аҳамияти шундаки, у миллат, халқ манфаатларидан келиб чиқиб, барча соҳаларга – ишлаб чиқариш, фан-техника, иқтисод, сиёсат, ҳуқуқ, маънавият, маданият, турмуш тарзига ҳам озодлик ва ободлик руҳини берди. Ва айни ана шу мустақиллик руҳи ҳар бир воқеа, ходиса, жараёнларнинг методологик асоси бўлиб хизмат қилади. Бу – мустақилликнинг қонуниятини бўлиб, ундан бошқача йўл бўлиши ҳам мумкин эмас. Бошқача йўл – бу яна озодликдан маҳрум бўлиш, тобелик, қуллик, мутелик, адолатсизлик сари босилган аянчли қадам бўлурди. Шундай экан, мустақиллик – ўзбек халқи учун яшаш ҳуқуқи, у ҳаёт-мамот масаласи. Бу ҳуқуқ

фақат кураш, меҳнат қилиш, адолат ўрнатиш ва Ватан бахт-саодати ривожини мустақкамлашдир. Мустақилликнинг жамият ҳаётидаги туб моҳияти ҳақида **Ш.М.Мирзиёев**: «*Агар ҳар бир халқ, ҳар бир давлат мустақил бўлмаса, бошқалар унинг нафақат деҳқонини, нафақат ишчисини, ҳатто шоиру олимини ҳам, давлат арбобини ҳам истганча таҳқирлаши, инсоний шаънини тупроққа қориши мумкин экан. Биз яқин тарихимизда кечган ана шундай аянчли воқеалар мисолида мустақиллигимизнинг аҳамияти ва моҳиятини, қадр-қимматини янада теран англаб етишимиз, уни ҳар қандай ёвуз кучлардан ҳимоя қилишга доимо тайёр туришимиз шарт*»⁴⁸, – деган эди.

1.2. Мустақиллик шакллари, белгилари ва уларнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати. Мустақилликнинг асосан қуйидаги шакллари мавжуд: биринчиси – сиёсий мустақиллик, иккинчиси – иқтисодий мустақиллик, учинчиси – маънавий-маданий мустақиллик.

Сиёсий мустақиллик деб, ҳар бир миллат ва халқнинг ўз давлат ҳокимиятига, давлат муассасаларига, конституциясига, фуқаролигига, тилига, миллий пулига, давлат рамзларига, давлат чегарасига эга бўлган ҳолда ўзини ўзи идора этиш, мустақил ички ва ташқи сиёсат юргизиш, ўз тақдирини ўзи ҳал қилишдан иборат бўлган мақомига айтилади.

Сиёсий мустақиллик, энг аввало, ҳар бир миллат ва халқнинг давлат ҳокимиятини қўлга киритишдан бошланади. Давлат ҳокимияти қўлга киритилмаса, мустақилликка эришиб бўлмайди. Зеро, сиёсий мустақилликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати, энг аввало, давлат ҳокимиятини қўлга киритиш, унинг қонунийлигини таъминлаш, сўнгра, давлатнинг фаолият кўрсатиш учун зарур бўлган қонунқоидаларини ишлаб чиқиш, мамлакатда қонун устуворлигини ўрнатиб, қатъий тартиб-интизом ўрнатиш билан характерланади.

Ўзбекистон сиёсий мустақиллигининг асосий белгилари қуйидагилардан иборатдир:

- 1) давлатимизнинг дунё мамлакатлари орасида ҳуқуқий мақомини белгиловчи асосий қонуни – Конституциясининг мавжудлиги;
- 2) давлатнинг бўлинмас ҳудуд ва дахлсиз чегараларига, яъни – дунё халқлари ўртасида макон ва замонга эгаллиги;
- 3) давлатнинг суверен ҳокимиятга эгаллиги ва у демократик тамойиллар асосида ташкил этилиб, уч асосий тармоққа – қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд ҳокимиятига бўлинганлиги;

⁴⁸ *Мирзиёев Ш.М.* «Шундай ўлка доим бор бўлсин» // *Унинг ўзи*. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курашимиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017. –Б.344.

4) давлатни ҳар қандай тажовузлардан ҳимоя қилувчи қуролли кучларининг борлиги;

5) давлатнинг миллий манфаатларини ўзида ифодалаган, умуминсонийлик принципларига асосланган қонунлари, кодекслари ва бошқа норматив – ҳуқуқий ҳужжатларининг мавжудлиги;

6) давлатнинг ўз рамзлари – байроғи, герби, мадҳияси ва пойтахтига эга эканлиги;

7) ўзбек халқининг референдумлар орқали давлатни бошқариш ишида бевосита ва фаол қатнашиши;

8) давлатнинг халқаро майдонда мустақил ташқи сиёсат юргизиши ва ҳоказолар.

Иқтисодий мустақиллик деб, ҳар бир миллат ва халқнинг ўз табиий ва моддий бойликларига тўла ҳуқуқий соҳиб бўлиб, ишлаб чиқариш, истеъмол, тақсимот, айрибошлаш муносабатларини мустақил равишда ташкил этиш, яшаш учун зарур бўлган моддий неъматларни яратиш фаолиятига айтилади.

Иқтисодий мустақилликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати – *биринчидан*, табиий ресурсларга, ерга, завод-фабрикаларга эгалик қилишда кўринса; *иккинчидан* – ишлаб чиқаришни ташкил этиш, айрибошлаш, тақсимот, истеъмолни амалга оширишнинг ўзига хос йўлини ишлаб чиқиш ва унинг қонунийлигини таъминлашда яққол намоён бўлади.

Ўзбекистон иқтисодий мустақиллигининг асосий белгиларини:

– давлатнинг табиий ва моддий бойликларга эгалиги;
– давлатнинг ўзига хос бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётининг мавжудлиги;

– давлатнинг бюджет, молия, солиқ ва божхона, банк тизимларига эгалиги;

– давлатнинг олтин захираси ва бошқа қимматбаҳо буюмлардан иборат хазинаси, ўзининг миллий валютаси – пулининг борлиги;

– давлатнинг мустақил равишда бошқа мамлакатлар билан ташқи иқтисодий алоқалар олиб бориши ва ҳоказолар ташкил қилади.

Маънавий-маданий мустақиллик деб, ҳар бир инсон, миллат ва халқнинг оламда юз бераётган воқеа, нарса, ходиса ва жараёнларга нисбатан эркин фикр билдиришига, ўзининг миллий хислатларини, фазилатларини умуминсоний қадриятларга мос равишда намойиш қилиш асосида бетакрор маданий борлиқ яратиш фаолиятига айтилади.

Маданий-маънавий мустақилликнинг ижтимоий-ҳуқуқий табиати эса ўзлигини ва ўзини англаш билан характерланади. Ҳолбуки, бебаҳо

инсон И.А.Каримов айтганидек: «*Тафаккур озод бўлмаса, онг ва шуур тазйиқдан, қулликдан қутулмаса инсон тўла озод бўлолмайди*»⁴⁹.

Ўзбекистон маънавий-маданий мустақиллигининг асосий белгиларига қуйидагилар киради:

1) ўзбекларнинг халқ сифатида 3000 йилдан буён тарихий макон ва замонда ўз ўрнига эгаллиги;

2) ўзбек тилининг давлат тили сифатида қарор топиб, фан ва ижод тилига айланиб ўзбек халқи аجدодларининг жаҳон цивилизацияси ривожига қўшган бебаҳо ҳиссасининг бекиёслиги;

3) мамлакатимизда миллатимиз фахри ва ғурури бўлган тарихий ёдгорликлар, китоблар, халқ амалий санъати дурдоналарининг мавжудлиги ва уларнинг дунё миқёсида тан олинганлиги;

4) ўзбек халқининг ўзига хос, ўзига мос миллий урф-одатлари, анъаналари, маросимлари ва динининг қадимийлиги ҳамда бетакрорлиги;

5) ўзбекларнинг инсонпарварлиги, ватанпарварлиги, садоқатлиги, болажонлиги, меҳмондўстлиги, меҳрибонлиги, сахийлиги ва хоказолар.

Сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий мустақиллик ўзаро узвий алоқадорликдадир. Уларни бир-биридан ажратиш мумкин эмас, зеро, улар бир-бирларини мунтазам тўлдириб бораверади.

2-§. Мустақиллик – ўзбек халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-мафқуравий замини

Ҳар қандай миллат, халқ ўз мустақиллигини қўлга киритиши билан ўзинг яшашини ва келажагини таъминловчи асосларини яратиши ҳам лозим. Бундай асослар мустақилликка эришган мамлакатнинг иқтисодиёти қай тарзда ташкил этилганлиги, халқнинг қандай ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлганлиги, давлат ҳокимияти қўлига қандай ваколатлар берилганлиги, ҳамда халқнинг қандай маънавий-маданий имкониятлари борлиги каби мезонлар, аниқроғи, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий-маданий асослар билан белгиланади

Халқларнинг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятларининг асослари деб, ҳар бир миллат, халқнинг мустақиллигини таъминловчи моддий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий омилларнинг мавжудлиги ва уларнинг мазкур миллат, халқ

⁴⁹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари // *Унинг ўзи*. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: «Ўзбекистон», 1996. –Б.34.

хаётини, унинг эҳтиёжларини тўла қондиришга қаратилган имкониятларнинг амалга ошиш даражаларига айтилади.

2.1. Ўзбек халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг сиёсий-ҳуқуқий асослари. *Ўзбек халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг сиёсий-ҳуқуқий асослари деб, ўзбек халқининг мавжуд эканлигини барчага эътироф этиб, унинг эркин яшаш ва фаолият кўрсатишини ҳар томонлама кафолатловчи, таъминловчи қонунлар ва уларни амалга оширувчи ҳуқуқий-сиёсий механизмлар мажмуасига айтилади.*

Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг ҳуқуқий асосларини қуйидагилар ташкил этади:

1. Ўзбек деган миллат, халқнинг шу ёруғ дунёда мавжудлиги, унинг ватани Туронзамин – Ўзбекистон эканлиги. Ҳозирги кунда дунёда ўзбек миллатига мансуб бўлган 34 миллион киши мавжуд бўлса, шуларнинг 28 миллиони Ўзбекистонда яшайди. Ана шу халқнинг яшаш ҳуқуқи, хусусан мустақил яшаш ҳуқуқ Ўзбекистон халқи мустақил ҳаёт фаолияти сиёсий-ҳуқуқий асосларининг ўзагини ташкил этади. Шунинг учун ҳам И.А.Каримов: “Ўзбекистон ўз номи билан ўзбекларники. Асрлар мобайнида бошиқаларга қарам бўлиб келган ўзбек халқининг иқтисодий ва маънавий равнақ топишини таъминлаш – мустақил Ўзбекистон Республикасининг олий бурчи”⁵⁰, – деган эди.

2. Ўзбек халқи мустақил ҳаёт фаолиятининг ҳуқуқий асосларини ўзида биринчи бор акс этган ҳужжат – бу «Мустақиллик декларацияси»дир. Бу ҳужжатда асосий олға сурилган ҳуқуқий қоида – сиёсий асос ўзбек халқининг мавжуд эканлигини сиёсий жиҳатдан дунёга маълум қилиш, унинг давлат суверенитетининг асосий атрибутларини бирма-бир баён этишдан иборат эди. Бу мустақил ҳаёт кечириш учун қуйилган биринчи ҳуқуқий асоснинг тамал тоши эди.

3. «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги Конституциявий қонуннинг қабул қилиниши бу ўзбек халқи мустақиллигининг ҳаётда ҳуқуқий жиҳатдан қонунийлаштирилишидир. Шу қонун асосида ўзбек халқининг миллий мустақиллиги жаҳонда эътироф этилган. Шунинг учун ҳам бу тарихий ҳужжат ўзининг сиёсий-ҳуқуқий мазмунига кўра ўзбек халқи учун азиз ва қимматлидир.

4. Ўзбекистон халқи мустақил ҳаёт фаолиятининг ҳуқуқий асосларини таъминловчи асосий ҳужжат – бу Ўзбекистон Республикаси-

⁵⁰ Каримов И.А. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар // Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: «Ўзбекистон», 1996. –Б.16.

нинг Конституциясидир. Унда Ўзбекистон халқининг ҳаётдаги ўрни, ҳуқуқий бурчи ва вазифалари ўзининг сиёсий-ҳуқуқий ифодасини топган бўлиб, у ҳақиқий маънода демократик, инсоният яратган конституциявий билимларни умумлаштирган, умуминсоний кадриятларни, миллий руҳ, миллий анъаналарни ўзида мужассамлаштирган Конституциядир.

Ўзбекистон халқи мустақил ҳаёт фаолиятининг сиёсий асосларини куйидагилар ташкил этади:

1. Ўзбекистон давлатининг мустақил давлат сифатида мавжудлиги ва унда яшовчи халқларнинг ўз тақдирини, ўзи белгилаши.

2. Ўзбекистонда давлат ҳокимиятининг суверенлиги, унга бошчилик қилувчи раҳбарнинг халқ томонидан эркин тарзда сайлаб қўйилганлиги.

3. Ўзбекистон халқи давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи эканлиги. Барча ишларнинг халқ иродаси орқали бажарилиши. Бевосита ва билвосита демократиянинг мавжудлиги.

4. Ўзбекистон давлатида яшовчи барча миллат ва элатларнинг жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенглиги, ҳар қандай камситишлар учун жавобгарликнинг муқаррарлиги.

5. Ўзбекистон давлатида яшовчи ҳар бир фуқаронинг сиёсий партияларга, жамоат ташкилотларига аъзо бўлишига, митинглар, йиғилишлар, намойишларда иштирок этишига қонуний йўл билан руҳсат этилиши.

6. Фуқароларнинг ариза, таклиф ва шикоятлар билан ҳар қандай давлат органларига, уларнинг бошлиқларига мурожаат қилишлари ва жавоб олишларининг муқаррарлиги.

7. Ўзбекистон давлатининг Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо эканлиги ҳамда унинг юздан ортиқ давлатлар томонидан мустақил давлат сифатида тан олинб, ўзининг ички ва ташқи сиёсатини юргизиши, яъни халқаро ҳуқуқнинг тўлақонли субъекти эканлиги.

8. Ўзбекистон давлати ўзининг мустақиллигини сақлаш, уни ички ва ташқи хавфдан, тажовуздан ҳимоя қилиш учун қуролли кучларига, ҳуқуқли муҳофаза қилувчи идораларига эга эканлиги. Яхши кўшничилик, тинчлик ва барқарорликни таъминлаш учун тинмай иш олиб бориш давлатнинг асосий сиёсати эканлигининг қонуний тан олинганлиги, амалда бажарилиши ва хоказолар.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг ҳуқуқий ва сиёсий асослари бир-биридан ажралмас, яъни ҳуқуқий асослар сиёсий асосларнинг

қонунийлигини таъминласа, сиёсий асослар ҳуқуқий асосларнинг қанчалик ҳаётийлигини амалда тасдиқлайди.

Ушбу фикрларни хулосалаб шуни айтиш мумкинки, “Биз учун мустақиллик – ўз эркинлигимизни англашгина эмас, балки аввало ўз ҳаётимизни ўз иродамиз билан ва миллий манфаатларимизни кўзлаган ҳолда ташкил этиш, ўз келажагимизни ўз кўлимиз билан қуриш ҳуқуқидир”⁵¹.

2.2. Ўзбек халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асослари. *Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асослари деганда мана шу заминда яшаётган халқни боқиб учун зарур бўлган табиий бойликлар, хомашёлар, тайёр маҳсулотлар, мавжуд ишлаб чиқариш воситалари ва ишлаб чиқариш муносабатларини ташкил этиш тизими тушунилади.* Шунга кўра ўзбек халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асосларини куйидагилар ташкил этади:

1. Ўзбекистонда яшаб, истиқомат қилаётган меҳнаткаш халқ миллий мустақилликнинг иқтисодий асосларини ярагувчи ва уни ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади. Бугунги кунда Ўзбекистон қатта меҳнат салоҳиятига эга. Иқтисодий фаол аҳоли 13767,7 минг кишини, яъни мамлакат барча аҳолисининг 72 фоизини ташкил этади.

Шундан 13058,3 минг киши мамлакат иқтисодиётида фаол иштирок этади⁵². Бу деган сўз, ўзбек халқи азалдан меҳнаткаш, ўзини-ўзи боқибга қодир халқ. Ўзини-ўзи боқиб эса мустақил ҳаёт кечириш фаолияти иқтисодий асосининг ўзагини ташкил этади. Шунинг учун ҳам бу хусусда И.А.Каримов: “Ўзбекистоннинг ҳақиқий бойлиги ва мулки унинг меҳнатсевар, сахий ва меҳмондўст халқидир”⁵³, – деган эди.

2. Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асосларидан яна бир муҳим бўғинини – унинг ҳудудида мавжуд бўлган табиий бойликлар ва ёқилғи-энергетика ресурслари ташкил қилади. Масалан, ҳозирги кунда Ўзбекистон ҳудудида турли хил фойдали бойликларнинг 2700 дан ортиқ қонлари топилган бўлиб,

⁵¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: «Ўзбекистон», 1998. –Б.241.

⁵² Қаранг: Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. 2016 йил. Статистик тўплам. –Тошкент. Ўзбекистон республикаси Давлат статистика қўмитаси, 2016. –Б.43.

⁵³ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: «Ўзбекистон», 1998. –Б.208.

улар минерал хомашёларнинг 93 турини ўз ичига олади. Ғоят муҳим стратегик манбалар – нефт ва газ конденсати, табиий газ бўйича 155 та истиқболли кон, кимматбаҳо металллар бўйича – 40 дан ортиқ, рангли нодир ва радиоактив металллар бўйича – 40, кончилик-кимё ашёси бўйича 15 та кон қидириб топилган. Айти вақтда Ўзбекистон олтин захиралари бўйича дунёда 4-ўринда, уни қазиб олиш бўйича 8-ўринда, мис захиралари бўйича 10–11 ўринда туради. Энг муҳим ёнилга-энергетика ресурсларига кирадиган газ захиралари 2 триллион кубометрни, кўмир – 2 миллиард тоннани ташкил этса, нефть конлари 160 дан ортиқдир. Бу бойликларнинг барчаси мамлакатимиз аҳолисининг эҳтиёжларини тўла қондиради ва ортиб қолади.

3. Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятини иқтисодий жиҳатдан таъминловчи асосий омиллардан яна бири бу – унинг ер-сув ресурсларидир. Ўзбекистон азалдан унумдор тупроққа, қулай иқлим шароитларига эга бўлган ўлка. Бу ердан икки-уч маротаба ҳосил олса бўлади, Ернинг унумдорлига, қулай иқлими туфайли олинадиган ҳосил аҳолининг нонга, кийим-кечакка, мева-чеваларга бўлган эҳтиёжини тўла қондиради. Бу эса куйидаги маълумотларда ўзининг тасдиғини топган:

Ўзбекистоннинг умумий ер майдони 447,9 млн.га ни ташкил этиб, шундан 27,9 миллион гектари қишлоқ хўжалигига қарашли бўлиб, унинг 5–6 миллион гектари деҳқончиликда фойдаланилади. Жами суғориладиган ерлар эса 4,2 млн.га ни ташкил этади. Бу ерларда қишлоқ хўжалик маҳсулотларнинг деярлик барча турлари етиштирилади.

Амударё ва Сирдарё асосий сув манбаларини ташкил қилса, ўзбек халқининг меҳнатқаш қўли билан яратилган Катта Фарғона, Аму-Бухоро, Аму-Занг, Мирзачўл каби бир қатор каналлар асосий қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етказиладиган жойларни сув билан таъминлайди.

4. Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асосларидан яна бирини унинг саноати ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ташкил этади. Ҳозирга кунда Ўзбекистон саноатида газ, нефть, кўмир, бензин, пўлат, автобомиллар, тракторлар, қишлоқ хўжалик машиналари, экскаваторлар, минерал ўғитлар, кийим-кечаклар, дори-дармонлар ва бошқа турли хил нарсалар ишлаб чиқарилади. Қишлоқ хўжалиги соҳасида пахта, ғалла, қаноқ, кунжут, каби юзлаб маҳсулотлар етиштирилади. Масалан, мамлакат пахта етиштириш бўйича жаҳонда 4-ўринни эгалайди.

5. Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асосини кўпмулкчиликка асосланган, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти ташкил этади. Кўп мулкчилик – инсонни

боқимандалик кайфиятидан озод қилиб, унинг эркин ижодий меҳнат қилишига ва ўз меҳнатининг натижаларидан тўлиқ баҳраманд бўлишига кенг имкониятлар яратиб беради.

6. Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асосларидага муҳим соҳа бу мустақил пул-молия-кредит, банк тизимларининг мавжудлига ҳисобланади. Айниқса, миллий валюта – сўмнинг мавжудлиги ҳамда олтин жамғармаларининг борлиги мамлакат ичкарасида ва ташқарисида янгича иқтисодий сиёсат юритишнинг кафолати ҳисобланади. Бу барча жаҳондаги ишбилармон доиралар билан тенг шерикчилик асосида иш юритиш имкониятини беради.

7. Ҳар қандай иқтисодий мустақилликнинг муҳим омили бу мазкур давлатнинг ўз транспорт алоқа коммуникацияларига эга бўлишидир. Ўзбекистон ўзининг темир йўл, автомобиль, ҳаво йўли, сув транспортларига эга. Бу йўллар орқали у бемалол жаҳон бозорларига чиқа олади.

Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асослари хилма-хил. Масалан, Ўзбеки ҳозирга кунда темир йўлларнинг узунлиги қарийиб 5,7 минг километрни ташкил этади. Транспорт алоқа тизимларининг мамлакат ҳаётидаги ўрни тўғрисида И.А.Каримов: “Ўзбекистоннинг иқтисодий ҳаётида транспорт ва алоқалар тизими ҳал қилувчи ўрин тутади. у мамлакат ичкарасида ва ташқарисида юк ҳамда йўловчилар ташишни, яқин ва олис хорижий мамлакатлар билан алоқаларни таъминлайди”⁵⁴, – деган эди. Зеро, шундай экан, биз бу йўллар орқали жаҳон бозорларига чиқамиз ва у ерларда ўзлигимизни дунёга танитамиз ва тан олдирамиз.

Кўриниб турибдики, Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асослари жуда мустаҳкам, шунинг учун ҳам “Ўзбекистон ўтмишнинг оғир оқибатларини бартараф этишга, танглиқдан чиқиб олишга, иқтисодий мустақилликка эришиб, ривожланган мамлакатлар сафига қўшилишга имкон берадиган етарли куч-қудратга эгадир”⁵⁵.

Бу хусусда **Ш.М.Мирзиёев: «Иқтисодий мустақилликка эришмасдан туриб, сиёсий мустақилликни таъминлаб бўлмайди»**, деган қоидага амал қилган ҳолда, биз мамлакатимизнинг иқтисодий қудратини ошириш, жаҳон майдонида унинг рақобатдошлигини таъминлаш, иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш

⁵⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли // Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: «Ўзбекистон», 1996. –Б.299.

⁵⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли // Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: «Ўзбекистон», 1996. –Б.295.

жараёнларини изчил давом эттирамиз»⁵⁶, – деган эди. Бир сўз билан айтадиган бўлсак, ўзбек халқи мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг энг муҳим атрибутини «иктисодий мустақилликка эришмасдан туриб, сиёсий мустақилликни таъминлаб бўлмайди», деган қоидадан келиб чиққан ҳолда иқтисодий мустақиллик ташкил қилади ва у ҳар қандай жамият сиёсий-ҳуқуқий ва маънавий-мафқуравий ҳаёт фаолиятининг тамал тоши ҳисобланади.

2.3. Ўзбек халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг маънавий-маданий асослари. *Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг маънавий-маданий асослари деб, ўзбек халқининг ўз она-Ватанини севиши, унинг мустақиллиги, озодлиги ва ободлиги йўлида жон фидо қилиши, унинг миллий ғурури, ўзига хос миллий фазилатлари ҳамда шу асосда қурилган маданий борлигининг бир бутун тизимига айтилади.*

1. Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг маънавий-маданий асосларини биринчи навбатда ўқишни, ёзишни, тафаккур қилишни биладиган саводхон халқи, унинг Ватан равнақи йўлида қилаётган онгли, самарали меҳнати, ташаббускорлик фаолияти, уларнинг дунёвий илмларни эгаллашдаги ақлий-илмий салоҳияти ташкил этади. Масалан, ҳозирги кунда Ўзбекистонда ҳақли равишда айтиш мумкинки, саводсиз кишилар йўқ. Барча аҳоли ўзининг ёшига қараб бирон-бир маълумотга эгадир. Чунки Ўзбекистонда бошланғич таълим, умумий ўрта ва касб-ҳунар таълими мажбурийдир. Ана шу ялпи саводхонлик, яъни саводхон ўзбек халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг маънавий-маданий асосини ташкил этади.

2. Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг маънавий-маданий асосларидан яна бирини ўз касбини пухта ва чуқур биладиган, замонавий фикрлайдиган, халқига садоқатли кадрлар ташкил қилади. Миллий истиқлол ғояларини салоҳиятли кадрларсиз тасаввур қилиш қийин. Шунинг учун ҳам И.А.Каримов: “Биз олдимизга қандай вазифалар қўймайлик, қандай муаммоларни ечиш зарурати туғилмасин, гап охир-оқибат, барибир кадрларга ва яна кадрларга бориб тақалаверади. Муболағасиз айтиш мумкинки, бизнинг келажагимиз, мамлакатимизнинг келажаги, ўрнимизга ким келишига ёки бошқачароқ айтганда, қандай кадрлар тайёрлашимизга боғлиқ”⁵⁷, – деган эди.

⁵⁶ Мирзиёев Ш.М. Гўзал ва бетакрор ўлка // Унинг ўзи. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017. –Б.85.

⁵⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда // Унинг ўзи. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Т.7. –Т.: «Ўзбекистон», 1999. –Б.381.

3. Ўзбек тили – ўзбекларнинг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг энг катта маънавий-маданий асосидир. Биз ана шу тилда гаплашамиз, ўзимизнинг энг яхши истақларимизни, фикр ва ғояларимизни шу тилда баён қиламиз. Тил равнақи бу – миллат, эл-юрт равнақи демак. **Ўзбек тили – она тилимиз она суги, она алласи билан танимизга кириб келадиган, жон билан чиқиб кетадиган тилимиздир. Ўзбек тилисиз мустақиллик сукунатдир. Ўзбек тили туфайли мустақиллик жан-рангдордир, у миллий ифтихоримиз, гуруримиз, шууримиз, онгимиз, билишимиз, келажакимиздир.** Ўзбек тили – илм-маърифат, маданият, дўстлик, қардошлиқ, биродарлик тилидир. Ўзбек тили ота-боболаримиз тили, фарзандларимиз тили, давлатимиз тили, унинг келажак истикболи тилидир. Ўзбек тили – ўзбекларнинг дунёвий макондаги, замондаги қалб гавҳари, дил изҳоридир, мустақилликнинг тамал тошидир. Дарҳақиқат, “Она тили – бу миллатнинг рухидир. Ўз тилини йўқотган ҳар қандай миллат ўзлигидан жудо бўлиши муқаррардир”⁵⁸.

4. Ўзбек халқининг воқеаларга бой тарихи, маданий мероси, аждодларимизнинг маънавий-маданий мероси – мустақл ҳаёт кечириш фаолиятининг маданий асосларидан бирини ташкил қилади. Ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, ўзбек халқи ўзининг тарихий маконда эгаллаган ўрнига кўра миллион йиллик, давлатчилик тарихига кўра, унинг келиб чиқишига кўра 3 минг йиллик тарихга эга. Бу тарихни синчиклаб ўрганадиган бўлсак, унинг кўп қисми фақат мустақиллик учун олиб борилган курашлардан иборат эканлигини кўрамиз. Шунинг учун ҳам ҳақли равишда айтиш мумкинки, ўзбек халқининг тарихи бу мустақиллик учун, озодлик ва ободлик учун кураш тарихидир. Чунки бугунги кунда биз фақат мустақиллик туфайли ўз тарихимизга, ўзимизнинг ота-боболаримиздан қолган маънавий-маданий меросга эга бўлдик. Шунинг учун ҳам И.А.Каримов: “Ҳар бир халқ ўз юртига ҳақиқий эга бўлганда унинг тарихи ва салоҳияти бўй-бастини, унинг гўзаллигини дунё кўз ўнгида тўла-тўқис намоён эта олади”⁵⁹, – деган эди.

Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг маънавий-маданий асосларини санаб ўтиш ва уни ёритиб бериш жуда катта масъулият ва меҳнат талаб қиладиган ишдир. Шундан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг маънавий-маданий асосларининг ҳақиқий ўзагини ташкил қилувчи асосий белгилари:

⁵⁸ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси – халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир // Унинг ўзи. Озод ва обод Ватан, эркин ва фарвон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: «Ўзбекистон», 2000. –Б.502.

⁵⁹ Каримов И.А. Бухоро шахрининг 2500 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги табрик сўзи // Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: «Ўзбекистон», 1998. –Б.372-6.

а) Ўзбек халқининг миллий ғурури ва асосий фазилатлари уларнинг туркий халқларга мансублигида, улар билан яқин қонқардошлигида, уларнинг тили ва дини, маданий ва тарихий илдизларининг бирлигида;

б) Ўзбекларнинг барча Шарқ халқлари – қозоқ, қирғиз, туркман, тожик, афғон, эрон, араб, хитой, ҳинд ва бошқалар билан яқинлигида, улар билан ўзаро кўп минг йиллик яқин этник маданий муносабатларида;

в) Ўзбекларнинг ўзига хос шарқона мустақил маънавий тараққиёт йўлининг бошқа қардош маданиятлар билан узвий ривожланишида;

г) Ўзбекларнинг ислом маданиятини ва маърифатпарварлигини ўзига хос идрок этишида ва равнақ топтиришида;

д) Ўзбекларнинг қадимдан Европа, кейинчалик рус маданияти билан яқин ҳамкорлигида;

е) Ўзбекларнинг очиқлигию меҳмондўстлигида, хоҳ мамлакат ичида, хоҳ ташқарисида барча миллат ва эллатлар, дин вакиллари билан тенг ҳуқуқли ҳамкорликка мойиллигида;

ё) Ўзбекларнинг кўп асрлик оғир ва зиддиятли тарихида, буюк миллий давлатчилик намуналарию тарқоқлик ўқинчларини, мустамлака зулмларию тўла қарамликни бошдан кечирганлигида;

ж) Ўзбекларнинг истиқюл шарофати туфайли буюк миллат, халқ бўлиб бирлашуви, жипслашуви учун имкон яратилганида ва тараққиёт сари ўз мустақил йўлидан боришида;

з) Ўзбекларнинг ўз кучига ишонишида меҳнатсеварлигида, тинибтинчимаслигида, ишчанлигида, билимдон ва ташаббускорлигида;

и) Ўзбекларнинг халққа, Ватанга садоқатида, фидойилигида, жонқуярлигида⁶⁰ яққол кўзга ташланади.

Хулосалаб шуни комил ишонч билан айтиш мумкинки, йиллар ўтиши билан халқимизнинг фидокорона меҳнати туфайли ўзбек халқининг мустақил ҳаёт кечириш фаолиятининг иқтисодий асослари янада баққувват бўлиб бораверади, сиёсий-ҳуқуқий асослари янада мустаҳкамланади, маънавий-маданий асослари миллий мафкура заминида ривожланиб, ўзининг куч-қудратини намойиш этади.

Мустақилликнинг ижодкори ўзбек халқидир. Биз энди сиёсий жиҳатдан ҳам, иқтисодий жиҳатдан ҳам ҳеч кимга қарам ва муте бўлмаимиз, бу ҳақиқат. Эндиликдаги асосий хавф – бу фикр қарамлигидир, халқимизнинг қандайдир гайри инсоний ғоялар таъсирига тушиб қолишидир. Шунинг учун ҳам И.А.Каримов бу тўғрисида: **“Фикр**

⁶⁰ Қаранг: Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. Дарслик. Т.1. –Т.: ИИВ Академияси, 1998. –18–19-б.

қарамлиги, тафаккур қўлиги ҳар қандай иқтисодий ёки сиёсий қарамликдан ҳам даҳшатлидир⁶¹, – деган эди. Зеро, шундай экан, дунёга келаётган ҳар бир ўзбек халқи фарзандининг бутун вужуди миллий истиқлол мафқураси нури билан тўлдирилиши, унинг маънавияти ҳар қандай ғоявий хавф-хатарларни енгиб ўтувчи кучга айланиши зарур. Бунинг учун курашиш керак, яъни кўзлаган мақсадимизни амалга ошириш учун, унга етишиш учун курашиш керак. Ғоявий кураш чоғида И.А.Каримов айтганидек “ғояни, фикрни таъкик билан, маъмурий чоралар билан енгиб бўлмайди. Ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин”⁶². Ўзгача бўлиши мумкин эмас. Бу йўл мустақиллик йўлидир, ундан оғишмай борсак ўз мақсадларимизга эришамиз. “Мақсад дегани – халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғурур-ифтихорини, керак бўлса, кудратини, орзу интилишлари мужасамлаштирадиган улуғ кучдир. Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улуғворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи, бу мақсад халқни – халқ, миллатни – миллат қила билсин, қўлимизда енгилмаб бир кучга айлансин”⁶³.

⁶¹ Каримов И.А. Жамиятимиз мафқураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат қилсин // Унинг ўзи. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т. Т.: «Ўзбекистон», 1999. –Б.85.

⁶² Каримов И.А. Жамиятимиз мафқураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат қилсин // Унинг ўзи. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: «Ўзбекистон», 1999. –Б.88.

⁶³ Каримов И.А. Жамиятимиз мафқураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат қилсин // Унинг ўзи. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: «Ўзбекистон», 1999. –Б.89.

4-БОБ. ЖАМИЯТ ҲАЁТИНИНГ МАФКУРАВИЙ СОҲАСИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ҚОНУНИЯТЛАРИ

1-§. Жамият ҳаётининг мафкуравий соҳаси. Идеосфера тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари

1.1. Жамият ҳаётининг мафкуравий соҳаси. Юқорида ғоя ва мафкуралар ҳақида келтирилган фикрлар, ижтимоий-фалсафий таҳлиллар ҳар қандай жамият ҳаётининг ўзига хос бўлган ғоявий-мафкуравий соҳасининг ҳам мавжудлигидан дарак беради.

Маълумки, **жамият ҳаёти** – бу ижтимоий субъектлар (шахс, ижтимоий гуруҳ, синф, жамият)нинг муайян тарихий шароитда мавжуд бўлган воқеликни ўзлаштириш ва ўзгартиришга қаратилган фаолият тур ва шаклларида ташкил топган реал жараён ҳисобланади. Бу жараённинг негизини инсон меҳнат фаолиятига асосланган моддий ва маънавий ишлаб чиқариш ташкил этади. Бунда моддий ишлаб чиқариш кишиларнинг моддий (озик овқат, кийим-кечак, уй-жой ва бошқалар), маънавий ишлаб чиқариш эса уларнинг маънавий (илм-фан, адабиёт-санъат, китоб, газета, ахборотлар олиш, кадриятлар ва бошқалар) эҳтиёжларини қондирувчи нарсаларни яратиш жараёнларини ўз ичига олади. Бунда маънавий ишлаб чиқариш – ижтимоий онг шакллари, маънавий кадриятлар, ғоялар оламида ташкил топади ва уни такрор ишлаб чиқаришга, яъни кўпайтиришга, хусусан авлодлар ўртасидаги маънавий ворисийликни таъминлашга хизмат қилади. Ижтимоий онг маънавий ишлаб чиқаришнинг ўзаги, квинтэссенцияси ҳисобланади.

Ижтимоий онг мураккаб тузилишга, динамик хусусиятга эга бўлган феномен бўлиб, асосан иккита: гносеологик ва социологик аспектда ўрганилади. Ижтимоий онг гносеологик аспектда мавжуд борлиқни акс эттиришнинг кундалик ва назарий даражаси, социологик аспектда эса унинг фаолият моменти, фаолият олиб боришидаги

муносабатлар тизими сифатида талкин ва тадқиқ қилинади. Социологик аспектга кўра ижтимоий онгни ижтимоий психология ва мафкура (идеология)га бўлиб ўрганиш қабул қилинган.

Ижтимоий психология – бу шахс, ижтимоий гуруҳ, элат, миллат, халқларнинг бевосита меҳнат ва турмуш шароитлари таъсирида вужудга келадиган кундалик қарашлари, одатлари, сезгилари, ахлоқий хусусиятлари, туйғулари, янгилишувлари ва хаёлларининг йиғиндисидир.

Мафкура (идеология) – бу ижтимоий гуруҳ, синф, миллат, жамиятнинг мавжуд реалликни ўзининг манфаатлари, идеали, мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ифодалайдиган қарашлар, ғоялар, тамойиллар тизими бўлиб, у жамиятда ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган бўлади.

Мафкура ва ижтимоий психология ўртасидаги фарқ қуйидагилардан иборат:

1) ижтимоий психология бирон-бир ижтимоий гуруҳ ёки синфнинг манфаатларини бевосита тарқоқ ҳолда акс эттириш туфайли юзага келса; мафкура эса маънавий ишлаб чиқариш соҳасида банд бўлган муайян кишилар гуруҳи томонидан бирон-бир мақсадни кўзлаган ҳолда яратилади;

2) ижтимоий психология воқеликни акс эттиришнинг биринчи қуйи даражаси – оддий онгни ташкил этса, мафкура эса воқеликни ифодалашнинг тартибга солинган ва илмий жиҳатдан шакллантирилган иккинчи юқори даражаси – назарий онг сифатида ўзини намоён қилади;

3) ижтимоий психология одамларнинг барча қарашларини яхлит қоришиқ тарзда қамраб олса, мафкура эса бир-биридан ажратилган сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, бадний, диний, эстетик қарашлар тизимидан ташкил топган бўлади.

4) ижтимоий психология кундалик ҳаётий вазифаларни амалда ечишга, мафкура эса глобал ижтимоий вазифаларни ҳал этишга йўналтирилган бўлади.

Жамият ҳаётининг ядросини ташкил қилувчи моддий ва маънавий ишлаб чиқариш жараёнларининг гоҳида уйғун, гоҳида зиддиятли кечиши, уларнинг ижтимоий онг шакллари сифатида акс этиб, мафкура тарзида ўзлигини намоён қилиши шахс, ижтимоий гуруҳ, элат, миллат, синф ва жамият ҳаётида мафкуравий соҳанинг мавжудлигидан дарак беради.

Жамият ҳаётининг мафкуравий соҳаси деб жамиятда ҳаётинида юз бераётган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маданий-маърифий жараёнларни ўз орзу-истак, мақсад-муддаоларига мос равишда изчил кечишини таъминлашга қаратилган шахс, ижтимоий гуруҳ, синф, элат, миллат кабиларнинг ғоявий-назарий қарашлари

ва уларни амалга ошириш усул ва воситаларини ўзида мужассамлаштирган институционал тизимларига айтилади.

Жамият ҳаётининг мафкуравий соҳаси ўз ичига: мафкуравий вазият, мафкуравий мақсад, мафкуравий сиёсат, мафкуравий тажовуз, мафкуравий хавфсизлик, мафкуравий толерантлик, ғоявий бўшлик, ғоявий зиддият, ғоявий қарамлик, ғоявий парокандалик, ғоявий заифлик, ғоявий ва мафкуравий тарбия, мафкуравий майдон, мафкуравий полигон, мафкуравий иммунитет, мафкуравий профилактика кабилар жамият ҳаётида кечаётган барча ғоявий ва мафкуравий жараёнларни, уларнинг тур ва шакллари ўз ичига камраб олади. Бу эса унинг кўп киррали макро- ва микро соҳалардан ташкил топганлигини кўрсатади.

Демак, жамият ҳаётининг мафкура соҳасини ўрганаётганда, унинг кўп киррали мафкуравий фаолият юритиш тизимидан иборат эканлигини инобатга олган ҳолда мазкур соҳанинг қуйидаги жиҳатларига: “муайян ғоялар, уларнинг намоён бўлиш шакллари, хусусиятлари ва мафкура йўналишидаги фаолият тизими; жамиятнинг шу соҳасига хос ижтимоий муносабатлар ва инсонлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни тартибга солувчи баъзи талаб ва қоидалар мажмуи; ғоя ва мафкура соҳасидаги таълим-тарбия, тарғибот ва ташвиқот тизимидан иборат яхлит ҳодисалар ва жараёнлар мажмуи; инсоннинг ғоявий-мафкуравий жараёнлар доирасида амалга оширадиган, ўзини ва ўзи яшаётган муҳитни такомиллаштирувчи ижодий фаолияти ва унинг натижалари; инсоннинг эзгу ғоялар ва идеалларга интилиши, камолоти, унинг маънавий қиёфасининг такомиллашув даражаси; жамиятнинг барча соҳалари билан ўзаро алоқадор бўлган, муайян ғоя ва мафкура асосида шаклланадиган талаблар ва тамойиллар ҳамда инсон ҳаёти ва фаолиятини белгиловчи мезонлар тизими”⁶⁴, – эканлигига алоҳида эътибор бериш керак бўлади.

1.2. Идеосфера тушунчаси ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари. Инсонни ўраб турган объектив борлиқнинг тузилиш, ўзаро боғланиш ва ривожланиш қонуниятларини билиш жараёни чексиз давом этадиган жараён бўлиб, унинг натижасида табиат ва жамиятнинг янгича типдаги таркибий тузилишини ўзида ифодалайдиган бир қатор соҳалар пайдо бўлади. Шунга мувофиқ тарзда уларнинг туб моҳиятини ўзида ифодалайдиган тушунчалар, атамалар ҳам юзага келди. Масалан, биосфера, геосфера, гидросфера, литосфера, ноосфера каби атамалар шулар жумласидандир. Шунга кўра жамият ҳаётининг мафкура соҳасини ўрганувчи мутахассислар, ушбу соҳани тадқиқ қилишда «идеосфера»⁶⁵ атамасини қўллашни мақсадга мувофиқ деб

⁶⁴ Қаранг: Назаров Қ.Н. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Академия, 2011. –Б.135.

⁶⁵ **Идеосфера** – идея – мафкура ва сфера – соҳа сўзларидан олинган бўлиб, «мафкура соҳаси», деган маънони англатади.

ҳисобламоқдалар. Ушбу атаманинг келиб чиқиш тарихига назар ташлайдиган бўлсак, бунда Ғарбий Европада шаклланган жамиятларнинг ғоявий-мафкуравий ҳаётини ўрганиш, у ҳақида таълимот яратишга ҳаракат қилган франзуц файласуфи ва иқтисодчиси **А.Л.К.Дестют де Трассе** ўзининг 1815 йилда ёзган “Идеология элементлари” номли китобида **биринчи марта “идеология”** сўзини фалсафий тушунча сифатида ишлатганлигини учратамиз.

Бугунги кунда нашр этилаётган илмий-фалсафий адабиётларда «ғоя», «мафкура», «идея» ва «идеология» тушунчалари ишлатилмоқда. Булар асосан синоним тушунчалар бўлиб, ўзбек тилидаги адабиётларда «ғоя» ва «мафкура», хорижий тиллардаги, шу жумладан, рус тилидаги адабиётларда эса «идея» ва «идеология» тушунчалари тарзида қўлланилмоқда.

«Идея» ибораси юнон тилидаги «*idea* – ғоя» сўзидан олинган бўлиб, «идеология» сўзи учун ўзак вазифасини бажарган ҳолда «ғоя» ёхуд «тушунча», «фикр» маъносини англатади. Идеология (юнонча *idea* – ғоя, тушунча, *logos* – таълимот) атамаси эса сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, фалсафий, диний ва ш.к. қарашлар ва ғоялар тизимини ўзида ифодалаган ҳолда қуйидаги икки хил: *биринчидан*, ғояларнинг мазмуни, шаклланиши, аҳамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайдиган илмий соҳа; *иккинчидан*, муайян ғояни амалга ошириш, мақсадга етиш усуллари, воситалари, омиллари тизими деган маъноларни англатиш учун ишлатилади. Шундай қилиб, «идея» ўзбек тилидаги «ғоя», «идеология» эса «мафкура» маъносида қўлланилиб, жамият ҳаётининг ғоявий-мафкуравий соҳасини ўзида акс эттирувчи «идеосфера» атамасини қўллаш учун фразеологик асос бўлиб хизмат қилади.

Бугунги кунда олиму-фозиллар «идеосфера» тушунчасини икки хил ёндашув асосида: *бир томондан*, жамият мафкуравий ҳаётининг турли хил жабҳаларида содир бўлаётган жараёнларни, уларни мақсадга йўналтириш, тартибга солиш, бошқариш борасида олиб борилаётган мафкуравий фаолият юритиш ишларини; *иккинчи томондан* эса, инсонни ўраб турадиган ғоя ва мафкуралар дунёси мавжуд, унда ғоялар ва мафкуралар вужудга келади, амал қилади, ўтмишга айланади ёки сақланиб қолади, одамлар доимо уларнинг таъсири остида яшайди. Унда ҳеч бир ғоя изсиз йўқолмайди. Ҳар қандай киши томонидан бирон-бир замонда баён қилинган ғоя унда муайян ўрин эгаллайди, зарур ҳолларда намоён бўлади, одамларга таъсир кўрсата⁶⁶, деган маънони ифодалаш учун қўллаётганлигини кўраамиз.

Биринчи ёндашувга кўра, идеосферанинг объектини мафкуравий фаолият предметлари ташки этса, унинг субъектини эса мафкуравий

⁶⁶ Қаранг: Назаров Қ.Н. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Академия, 2011. –Б.135.

фаолиятни мақсадга йўналтириш, тартибга солиш, бошқариш функцияларини профессионал даражада амалга оширувчи, шу соҳада эгалланган касби ҳисобига ўз эҳтиёжларини қондирувчи одамлар ва уларнинг бирлашмалари ташкил этади. Буларнинг ваколатлари қонунда белгилаб қўйилган бўлиб, қонундан ташқари бўлган барча мафкуравий фаолият субъектлари мақсад-муддаолари, амалий хатти-ҳаракатларига қараб ҳуқуқий жиҳатдан баҳоланади. Борди-ю, уларнинг ғоявий қарашлари, мафкуравий хатти-ҳаракатлари қонунга зид бўлса, ўзбек халқининг менталитетига мос келмаса, булар норасмий мафкуравий ташкилот, бирлашма сифатида қаралиб, уларнинг фаолияти тўхтатилади. Аниқроғи, халқ томонидан эътироф этилган бунёдкор мафкуралар, расмий тан олинган идеосфера доирасидан ўзига жой олади, тан олинмаган вайронкор мафкуралар эса ундан четга суриб чиқарилади.

Иккинчи ёндашувга кўра идеосферани икки қисмга, яъни дунёвий ва диний идеосферага ажратиш мумкин.

Дунёвий идеосфера – *бу табиат, жамият, инсон борлигини илмий жиҳатдан билиш орқали ҳосил қилинган ғоялар тизимидан ташкил топган, ҳақиқатлиги амалиётда тасдиқланган илмий ғоялар ва мафкуралар дунёсидир.*

Дунёвий идеосферага хос бўлган хусусиятлар:

1) ғоя ва мафкураларнинг аниқ табиий, гуманитар ва ижтимоий-иктисодий фанлар негизида пайдо бўлиши;

2) илмий ғоя ва мафкураларнинг табиий, гуманитар ва ижтимоий-иктисодий фанлар негизини ташкил этиб, унинг келгусидаги истиқболларини белгилаб бериши;

3) илмий ғоя ва мафкураларнинг тарихий макон ва замонда қадрият мақомини олиб, ўтмишни бугунги кун ва келажак билан боғлашда ворисийликни таъминлаши;

4) илмий ғоя ва мафкураларнинг ўзига хос бўлган тушунтириш аппаратининг мавжудлиги ва унинг замон талабларига мос равишда такомиллашиб бориши;

5) илмий ғоя ва мафкураларнинг пировард мақсади инсониятнинг тинч ва барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилганлиги;

6) илмий ғоя ва мафкураларнинг вайронкор – бузғунчи ғоя ва мафкуралар хуружига қарши одамларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш имкониятининг бисёрлиги қабиларда намоён бўлади.

Диний идеосфера – *бу табиат, жамият, инсон борлигини, унинг ривожини ва таназзулини, келгусидаги тақдирини Яратганнинг иродасига боғлаб тушунтирувчи ғоя ва мафкуралар тизимидан ташкил топган мўъжизакор ғоялар ва мафкуралар дунёсидир.*

Диний идеосферага хос бўлган хусусиятлар:

1) дунёда мавжуд бўлган барча жонли ва жонсиз нарсалар, одамлар Яратганнинг иродаси туфайли пайдо бўлган ва уларнинг тақдири олдиндан белгилаб қўйилган;

2) Яратган тирик жонзодлар ичида инсонга энг олий – ақлли мавжудод мақомини берган;

3) Яратган олдида ҳамма инсонлар тенгдир;

4) илм ўрганиш – Яратганнинг мўжизакор кучини англаш демакдир, деган ғояларни ўзида мужассамлаштирган муқаддас диний китоблар Таврот, Забур, Инжил, Куръони Карим ҳамда Ҳадис китобларида муфассал баён қилинган. Айниқса, буюк бобокалонларимиз ат-Термизий ва ал-Бухорий томонидан тўпланган “Ҳадис”лар китобида баён қилинган ғоялар ислом динига хос бўлган диний идеосферанинг бунёдкорлик хусусиятларини ўзида мужассамлаштирганлиги билан инсоният тарихида бунёдкор ғоя сифатида алоҳида аҳамият ксб этади.

Идеосфера доирасида хизмат қилувчи мутахассислар, катта-кичик ходимлар, хизматчилар – идеологлар (мафкурачилар) деб аталади. Улар фаолиятининг объектини одамлар ташкил қилади. Идеологларнинг вазифаси эса одамларнинг онги ва тафаккурини давр талаб қилаётган ғоявий ва мафкуравий мезонларга мос равишда ўзгартириш асосида янгича дунёқарашни шакллантиришдан иборатдир.

2-§. Мафкуравий онг ва унинг идеосфера атрибути сифатидаги хусусиятлари

2.1. Мафкуравий онг тушунчаси ва унинг хусусиятлари. Бугунги кунда инсон онгини, унинг хусусиятларини тушуниб етиш масаласи энг мураккаб ва жумбокларга бой бўлган муаммолар қаторига киради. Бунга сабаб уни қўл билан ушлаш, кўз билан кўриш, турли хил асбоблар билан ўлчаш орқали билиш имкониятининг йўқлигидир. Шундай бўлишига қарамасдан одамлар минг йиллар давомида унинг моҳиятини ўрганиш, сир-асрорларини билишга ҳаракат қилиб келганлар ва бу соҳада муайян ютуқларни қўлга киритганлар. Масалан, замонавий тиббиёт одам миясини онгнинг манбаи деб билган ҳолда унинг анатомик тузилиши, унда юз бераётган жараёнларнинг топография жойлашуви, унинг нейрофизиологик хусусиятлари, мия ярим шарларида жойлашган турли хил нейронларнинг бажарадиган функциялари, уларнинг ҳасталаниш сабаблари ҳамда мазкур ҳасталикни даволаш усул ва воситалари ҳақидаги ҳосил қилинган билимлари шулар жумласидандир.

Хўш, онг нима? Бу саволга файласуф олимлар ҳозирги кун илм-фан ютуқларидан келиб чиққан ҳолда қуйидагича жавоб берадилар.

Инсон онги: *биринчидан, юксак даражада ташкил топган материя – инсон миясининг хусусиятидир; иккинчидан, воқеликни инъикос этишнинг олий шакли, моддий дунёнинг маънавий образидир; учинчидан, ижтимоий-тарихий тараққиётнинг маҳсулидир; тўртинчидан, инсоннинг мақсадга йўналтирилган фаолиятини тартибга солувчиси, бошқарувчисидир. Шундай қилиб, онг – бу инсон томонидан мавжуд воқеликни акс эттириши ва маънавий ўзлаштиришининг ўзига хос хусусияти бўлиб, юксак даражада ташкил топган материя – инсон миясининг маҳсули, объектив оламнинг субъектив образи, бирон-бир фаолият юритишнинг ҳаракат дастурини яратиши, уни амалга ошириши ва бошқариши учун керакли бўлган ахборотларни олиши, тўплаши, сақлаши, қайта ишлаши ташкил қилишига қаратилган фаолият шаклидир.*

Онг ижтимоий характерга эга бўлиб, уни олимлар сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, эстетик, иқтисодий, дин, фан, санъат каби шаклларга бўлиб ўрганадилар. Ижтимоий онгнинг мазкур шакллари мавжуд воқеликдаги вазиятга қараб бирон-бир мафкураининг объекти бўлиб хизмат қилади. Мафкура эса ижтимоий онг шакллариининг мазкур воқеликни қандай даражада инъикос этганлигига қараб, уларни бирон-бир мақсад сари йўналтиради. Бу эса мафкуравий онгнинг қанчалик даражада шаклланганлигига ва ривожланганлигига боғлиқ бўлади. Демак, шундай экан мафкуравий онг нима ва у қандай хусусиятларга эга деган савол туғилади.

Мафкуравий онг – *бу жамият ҳаётининг мафкуравий соҳасида юз бераётган нарса ва ҳодисаларнинг келиб чиқиши, шаклланиши ва ривожланиши жараёнларини юқори даражада ташкил топган моддий аъзо – инсон миясида сезги, идрок, тасаввур, тушунча, ҳукм, ҳулосалар тарзида акс эттирилишидир.*

Мафкуравий онгга хос бўлган хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

1) мафкуравий онг маънавий ишлаб чиқариш соҳасида банд бўлган муайян кишилар гуруҳи томонидан бирон-бир мақсадни қўзлаган ҳолда яратилади;

2) мафкуравий онг ижтимоий онгнинг воқеликни ифодалаш борасидаги тартибга солинган ва илмий жиҳатдан шакллантирилган юқори даражаси – назарий онг сифатида ўзини намоён қилади;

3) мафкуравий онг бир биридан ажратилган сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, бадий, диний, эстетик қарашлар тизимидан ташкил топган бўлади;

4) мафкуравий онг кундалик ҳаётий вазифаларни амалда ечишга эмас, балки глобал ижтимоий вазифаларни ҳал этишга йўналтирилган бўлади.

Юкоридаги фикрлардан ҳам кўриниб турибдики **мафкуравий онгнинг объектини** жамият ҳаётининг мафкуравий соҳаси – идеосфера, **унинг предметини** эса инсоннинг ғоя ва мафкура соҳасидаги турли шаклларда намоён бўладиган, муайян мақсадга қаратилган ижтимоий фаолияти ташкил қилади.

Мафкуравий онгнинг идеосфера атрибути сифатидаги асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1. Ҳар қандай мафкуравий онг кишилиқ жамиятида пайдо бўлади, шаклланади ва ривожланади. Шу туйғайли у ижтимоий аҳамият касб этади.

2. Мафкуравий онг жамиятни, ижтимоий жараён ва ходисаларни ғоявий нуктаи назардан англаб етишнинг ҳосиласидир.

3. Мафкуравий онг ижтимоий онгнинг бошқа шаклларида уларга хизмат қилувчи мутахассисларнинг дунёқарашига, эгаллаган позициясига қараб фарқ қилади.

4. Мафкуравий онг табиий-техник ва гуманитар-ижтимоий характердаги ғояларнинг мавжудлигини инкор этмайди, балки, уларни диалектик бирликда деб билади.

5. Мафкуравий онг ижтимоий онгга тегишли бўлган барча нарса, ҳодиса ва жараёнларни унинг ўзига ҳам тегишли деб ҳисоблайди.

6. Мафкуравий онг мавжуд бўлган ғоя ва мафкуралардан кимлар, қандай мақсадларда фойдаланаётганлигини, ундан қандай наф кўраётганлигини назардан четда қолдирмайди.

7. Идеосферанинг ўзига хос амал қилиш тамойиллари ва қонунлари мавжуд бўлиб, уларни аниқлаш ва фойдаланиш мафкуравий онгнинг асосий мақсадларидан бири ҳисобланади.

8. Мафкуравий онг идеосферада содир бўлаётган мафкуравий жараёнлар ва ходисаларнинг тез ўзгарувчанлиги, уникаллиги, такрорланувчанлигини тушунтириб беришда фалсафа илмининг яққалиқ, хусусийлик ва умумийлик диалектикасидан методологик асос сифатида фойдаланади.

9. Мафкуравий онг ғоя ва мафкуралар билан боғлиқ амалиётда уни тушунтириб бериш учун тил қоидаларига қатъий амал қилган ҳолда оддий сўз ва илмий атамалардан унумли фойдаланади.

10. Мафкуравий онг «одам ва олам» муносабатларини тушунишда фақат «субъект – объект» тарзида эмас, балки «субъект – субъект» муносабатлари шаклида ҳам мафкуравий фаолият юритишни рағбатлантиради.

2.2. Мафкуравий башорат. Идеосферанинг ажралмас таркибий қисми бўлган мафкуравий онгнинг муҳим хусусиятларидан бири – бу халқлар ҳаётининг келажакда қандай бўлишини ғоявий-мафкуравий жиҳатдан башорат қилиш, яъни айтиб бериш, кўра билиш ҳисобланади. Башорат деганда, одатда қисқа ва узок муддат ичида бирон-бир шахс, ижтимоий гуруҳ, жамият, давлат ҳаётида содир бўладиган ўзгаришларни олдиндан айтиб бериш тушунилади. Шунга кўра башоратлар илмий ёки ҳаёлий, прогрессив ёки регрессив бўлиши мумкин.

Илмий башорат – *бу келгусида бўладиган ҳодисалар, воқеалар ёки жараёнларни объектив реал тараққиётнинг қонунлари тўғрисидаги илмий билимлар асосида олдиндан кўра билишдир.* У фақат инсон онгига хос бўлган хусусият бўлиб, у бор бўлган жойда башорат бўлади, йўқ жойда эса ҳеч қандай башорат бўлмайди. Мадомики, илмий башорат инсон онгига хос бўлган хусусият экан, у албатта жамият ҳаётининг мафкуравий соҳаси – идеосферада хизмат қилаётган субъектларнинг мафкуравий онгига ҳам тегишли хусусият ҳисобланади. Демак, мафкуравий онгнинг муҳим хусусият (хосса)ларидан бири – бу мафкуравий башорат бўлиб, у мафкуравий соҳанинг келгусидаги истиқболларини олдиндан кўра билишга замин яратади. Шунга кўра **мафкуравий башорат** деб *идеосферада амал қилувчи объектив қонунларни билиш асосида келгусида унда юз берадиган ёки юз бериши кўзда тутилаётган воқеа, жараён ва ҳодисаларни олдиндан айтиб беришга айтилади.*

Мафкуравий башорат бирданига эмас, балки олдиндан ҳис этиш, олдиндан пайқаш, олдиндан топа олиш, прогнозлаштириш каби механизмларнинг ишга тушиши орқали баён қилинади. Бунга, идеосферада хизмат қилувчи мутахассислар томонидан олдиндан миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларининг қандай бўлиши ва қандай натижаларни келтириб чиқариши ҳақида айтган фикрлари мисол бўла олади. Илм-фан соҳасида М.В.Ломоносов, Д.И.Менделеев, Дж.Уйлер кабиларнинг, шунингдек, мафкуравий ҳаёт соҳасида Нострадамус, Ванга, айниқса, Расули Акрам Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам томонидан қилинган башоратлар ўзининг мўжизавийлиги билан одамларни ҳайратга солиб туради. Буюк давлат ва жамоат арбоби И.А.Каримов томонидан айтилган “*Ўзбекистон – келажакда буюк давлат, деб таъкидламоқ учун барча асослар бор. Республикада ҳамма нарса: табиий бойликлар, унумдор ер, қудратли иқтисодий ва илмий-техникавий, инсоний ва маънавий салоҳият мавжуд. Энг*

муҳими – бу диёрда меҳнатсевар ва истеъдодли халқ яшайди”⁶⁷, – деган фикрлари ҳам илмий, ишончли мафкуравий башоратнинг ёрқин намунаси ҳисобланади.

Хулоса қиладиган бўлсак, **мафкуравий башорат** – бу биринчидан, жамият ҳаётида содир бўлаётган иқтисодий, сиёсий, маънавий жараёнларни аналитик таҳлилдан ўтказиш; **иккинчидан**, одамларнинг турмушида юз бераётган ҳар бир ғоявий-мафкуравий жараённинг сабабларини, келтириб чиқарадиган оқибатларини аниқлаш; **учинчидан**, халқ эътикод қиладиган ғоя ва мафкураларнинг объектив ривожланиш қонуниятларини билиш; **тўртинчидан**, жамият ҳаётидан жой олган прогрессив ва консерватив ғоя ва мафкураларнинг ўзаро нисбатини баҳолай олиш орқали келгусида қандай ғоя ва мафкуралар пайдо бўлиши ҳақида чиқарилган мантикий хулоса бўлиб, унинг мазмун-моҳиятини келгусида халқнинг эркин ва фаровон яшашини таъминлайдиган янгидан янги бунёдкор ғояларга бўлган эҳтиёжини қондиришни таъминлаш масаласини илмий-амалий жиҳатдан ҳал этиш ташкил қилади.

2.3. Мафкуравий мақсад. Ҳар қандай мафкуравий башорат бирон-бир мақсадни кўзлаб амалга оширилади. Хўш, мақсад нима? Бу саволга адабиётларда: “Мақсад – инсон амалий фаолиятининг аввалдан фикран ўйланган натижаси”⁶⁸, “Мақсад – амалий иш натижасини олдиндан пайкаш”⁶⁹, “Мақсад – инсон амалий фаолиятининг аввалдан ўйлаб тайёрланган режаси ва натижасидир”⁷⁰, “Мақсад – эришиш, амалга ошириш учун кўзда тутилган нарса, мурод, муддао”⁷¹, – деган бир қатор таърифлар берилган. Мазкур таърифлар тўғри бўлсада, бироқ уларда инсон у ёки бу нарсага бўлган эҳтиёжини қондиришга бўлган қизиқиши туфайли мақсаднинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва ривожланиши масаласига эътибор қаратилмаган. Аслида, ҳар қандай мақсад қандай бўлишидан қатъи назар инсон эҳтиёжини қондириш йўлида қилинган мурод ва муддао сифатида кўзга ташланади. Аниқроғи, ҳар қандай мақсад, энг аввало, эҳтиёж туфайли инсон онгида зоҳир бўлади. Юқорида келтирилган фи-

⁶⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли // Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: «Ўзбекистон», 1996. –Б.295.

⁶⁸ Қаранг: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 5-жилд. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. –Б.546.

⁶⁹ Қаранг: Философия луғати. –Т.: Ўзбекистон, 1976. –Б.298.

⁷⁰ Қаранг: Назаров Қ.Н. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Академия, 2011. –Б.135.

⁷¹ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.II. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. –Б.570.

қрларни умумлаштирган ҳолда мақсад тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Мақсад деб инсон онгида унинг эҳтиёж вaманфаатларини қондириш борасида бўладиган муносабатлар туфайли келиб чиқиши олдиндан кўзда тутилаётган мурод-муддаоларга айтилади. Мақсад фақат инсонларгагина хос бўлиб, у ҳар қандай эҳтиёжни эмас, балки ижтимоий эҳтиёжни қондиришни кўзлаган ҳолда олдиндан ўйланган мурод, муддао⁷² шаклида ўзини намоён қилади.

Мафкуравий онг пировардида идеосферанинг барча томонларини билиш ва ўзгартиришни кўзда тутар экан, бунини жамият ҳаётининг иқтисоди, сиёсий ва маънавий соҳаларининг ғоявий мазмунини ўзида мужассамлаштира оладиган мафкуравий мақсадларни кўзлаш ва уни амалга оширишни эса зарурий бир объектив ҳолат деб илмий жиҳатдан талқин қилади.

Мафкуравий мақсад деб шахс, ижтимоий қатлам, сиёсий гуруҳ, элат, миллат, халқ, жамиятнинг эҳтиёж ва манфаатларини қондириш борасида уларнинг индивидуал ва ижтимоий онгида олдиндан иқтисодий, сиёсий, маънавий ҳаёт соҳаларининг ғоявий мазмунини ўзида ифода этадиган мурод-муддаоларига айтилади.

Мафкуравий мақсадларни қуйидаги турларга: реал ва реал бўлмаган; қисқа ёки узок муддатга мўлжалланган; асосий ва иккинчи даражали; ички ва ташқига ажратиш мумкин.

Реал мафкуравий мақсадлар деб шахс, ижтимоий қатлам, сиёсий гуруҳ, элат, миллат, халқ, жамиятнинг эҳтиёж ва манфаатларини қондиришга қодир бўлган мавжуд реал воқеликнинг ҳолати, унинг объектив ривожланиш қонуниятлари, субъектларининг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда олдиндан пухта ўйланиб ва амалга ошириш имконияти мавжуд бўлган мантикий фикр, ўй, мурод-муддаоларга айтилади. Масалан, “Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” ана шундай реал мафкуравий мақсадлар қаторига киради.

Реал бўлмаган мафкуравий мақсадлар деб одамларнинг мавжуд объектив шарт-шароити, мафкуравий вазиятини ҳисобга олмасдан, олдиндан ўйланган, бироқ амалга ошириш имконияти йўқ бўлган, фақат ҳаёлий орзу-истакларни ўзида мужассамлаштирган мурод-муддаоларга айтилади. Масалан, панамерканизм, панславянизм, пантуркизм, панисломизм кабиларнинг кўзлаган мақсади ана шундай но-реал бўлган мафкуравий мақсадлар жумласига киради.

⁷² **Мурод** – эришиш, амалга ошириш кўзда тутилган орзу. **Муддао** – кишининг дилидаги нияти // Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.П. Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. –Б.626, 645.

Ўзоқ муддатли мафқуравий мақсадлар деб бу шахс, ижтимоий қатлам, сиёсий гуруҳ, элат, миллат, халқ, жамиятнинг стратегик жиҳатдан мавжуд реал воқеликнинг ҳолати, унинг объектив ривожланиш қонуниятлари, субъектларининг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда олдиндан пухта ўйлашиб ва ўзоқ муддат давомида амалга ошириш имконияти мавжуд бўлган мантиқий фикр, ўй, мурод-муддаоларга айтилади. Масалан, миллий истиқлол мафқурасининг бош ғоясини, мамлакатимизнинг бош стратегик мақсадига мос равишда амалга ошириш бунга мисол бўла олади. Бунда бизнинг бош стратегик мақсадимиз – бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамият барпо этишдир⁷³. Халқимизнинг бу мақсади узоқни кўзлаган мақсаддир. Чунки, эркин демократик жамият бир йилда эмас, балким бир неча ўн йиллар мобайнида аста-секин қарор топади. Ана шу узоқ мақсадга эришиш учун, аввало, яқин мақсадларни амалга ошириш керак бўлади.

Қисқа яқин муддатли мафқуравий мақсадлар – бу шахс, ижтимоий қатлам, сиёсий гуруҳ, элат, миллат, халқ, жамиятнинг қисқа муддат, яъни бир, икки ёки уч йил ичида аниқ бир ишни бажариш учун олдиндан ўйланган ҳолда баён қилинган мурод-муддаолари бўлиб, уларни бажариш вазифалари ҳам белгиланган бўлади. Масалан, таълим муассасалари, маҳалла, сиёсий партиялар ва бошқалар томонидан ёшларнинг тиббий маданиятини яқин йиллар, яъни бир йил ичида шакллантириш учун қилиниши лозим бўлган ишларнинг мақсади ва вазифалари бўйича эълон қилинган ҳужжатлар шулар қаторига киради.

Мафқуравий мақсадларнинг туб моҳиятини билиш учун объектив ва субъектив омиллар ўртасидаги боғлиқликни мантиқан тўғри англаш керак бўлади. Бунда асосий эътиборни объектив шароит ҳисобланмиш: эски жамиятнинг ўрнига янгисининг келиш сабаблари; янгининг иқтисодий жиҳатдан яшовчанлик қобилиятининг қандай даражада эканлиги; мавжуд аҳоли қатламларининг кимни қўллаб-қувватлаши; халқаро ҳамжамиятнинг унга нисбатан бўлган муносабати кабиларга қаратиш зарурдир.

Мафқуравий мақсадларни амалга оширишда фақат объектив шарт-шароитларнинг ўзи етарли эмас. Айни вақтда объектив шароит билан бирга субъектив омил – ўзбек халқининг онглилиги, саводхонлиги, уюшқоқлиги ҳам зарурдир. Ана шу икки зарурий шартлар, яъни объектив моддий шарт-шароит ва иккинчидан, мақсадни амалга оширувчи кишиларнинг онглилик, саводхонлик ва уюшқоқлигидан иб-

⁷³ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: "Ўзбекистон", 2001. –2001. –Б.28.

рат бўлган субъектив омилларсиз, бу шарт-шароит ва омилларнинг диалектик бирлигисиз мафкуравий мақсадни амалга ошириш мумкин эмас.

Мафкуравий мақсадларни белгилаш ва уларни амалга оширишда:

1) жамият тараққиётининг объектив қонуниятларини тўлиқ ҳисобга олиш;

2) жамиятнинг объектив эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ҳаёт тараққиётининг прогрессив тенденциялари билан боғланиш;

3) ижтимоий ҳаёт ривожининг ҳар бир конкрет давридаги тараққиёти занжирларининг асосий халқаларини топа олиш;

4) ижтимоий тараққиётдаги объектив ва субъектив омиллар ўртасидаги диалектик муносабатларни тўғри баҳолай олиш керак бўлади.

Шундай қилиб, ўзбек халқи миллий мафқурасининг асосий мақсади – бу миллий истиқлол мафқурасининг бош зояси – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт ва асосий бўлган – Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, Комил инсон, Ижтимоий ҳамкорлик, Миллатлараро тотувлик, Динлараро бағрикенглик зояларини халқнинг қалби ва онгига сингдириш орқали Ўзбекистоннинг бош стратегик мақсади – ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамиятни барпо этишдан иборатдир.

2.4. Мафкуравий мўлжал. Ҳар қандай мафкуравий мақсад мафкуравий мўлжал орқали амалга оширилади. Хўш, мўлжал нима? Мўлжал – бу кўзланган мақсадни амалга ошириш учун олдиндан ўйлаб қўйилган иш, нарса, режадир⁷⁴. Шунга кўра **мафкуравий мўлжал** – бу мафкуравий мақсадга эришиш учун олдиндан пухта ўйлаб қўйилган ишлар режасидир.

Мафкуравий мақсадни амалга ошириш учун мафкуравий мўлжални тўғри олиш керак. Бунинг шартлари эса:

а) дунёнинг мафкуравий манзарасида содир бўлаётган мафкуравий жараёнларни тўғри баҳолай олиш;

б) дунёда илм-фан ва техника-технология соҳасида юз бераётган ўзгаришларнинг истиқболларини назарда тутиш;

в) мафкура майдонларида бўлаётган мафкуравий кураш ва маънавий рақобат сирларидан вокиф бўлиш;

г) мамлакат мустақиллигига, давлат суверенитетига, халқнинг тинч ва осойишта яшашига хавф солаётган мафкуравий таҳдидларнинг салмоғини билиш;

⁷⁴ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.П. Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. –Б.668.

д) ёшларнинг мафкуравий иммунитетини кўтариш, шунингдек, мафкуравий профилактика чора-тадбирларини ўқатишда қўлланиладиган воситаларини танлаш;

е) ғоявий ва мафкуравий таълим-тарбия ҳамда тарғибот-ташвиқот қилиш ишларининг усул ва воситаларини тўғри танлаш кабиларни қатъий тарзда ҳисобга олишдан иборат.

Мафкуравий мўлжаллар одатда чораклик, ярим йиллик, бир йиллик, беш йиллик ва ундан ҳам кўпроқ муддатларга тузилиши мумкин. Уни тузиш одатда мафкуравий вазият такозосига қараб бажарилади.

2.5. Мафкуравий идеал. Мафкуравий мўлжалнинг ички мазмун-моҳиятида мафкуравий идеал-тимсол жойлашган бўлади. Чунки, инсоният бор экан у ҳамини эзгуликка интилиб, идеал жамиятда, идеал одамларга эргашиб, кимгадир идеаллик намунаси бўлиб яшашга интилади. Шундай экан, идеал нима деган савол туғилади. Бунга “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да: «Идеал [фр. *ideal* <юн. *idea* – ғоя, тушунча, тасаввур; образ, тимсол] биринчидан, жамиятнинг, шахннинг энг олий мақсади, энг юксак орзу ва тилаги; *иккинчидан*, ҳар жиҳатдан баркамол, мукамал, ҳаёлан орзу қилинадиган, лекин ҳали ҳаётда мавжуд бўлмаган нарса, ҳодиса; *учинчидан*, олийжаноб, намуна бўладиган, орзу-мақсадга мос, мувофик келувчи»⁷⁵, – деган маъноларни англатади, деб жавоб берилган. Уларни умумлаштирган ҳолда **мафкуравий идеал** – бу шахс, ижтимоий гуруҳ, элат, миллат, халқ ва жамиятнинг олий мақсади ва унга мос келувчи юксак ва олийжаноб орзу ва тилакларни ўзида мужассамлаштирган ғоялар тизимидир. Демак, мафкуравий идеал ижтимоий-маънавий идеалнинг бир шакли бўлиб, у жамият қайққа, қандай мақсадда қадам олишида ғоявий-мафкуравий ва маънавий-руҳий йўл кўрсатиб турувчи маёқ ҳисобланади.

Бунда: «**ижтимоий идеал** – ватан, миллат, халқ ёки айрим ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларидан келиб чиқиб, улар назарида энг адолатли, мукамал кўринган фаровон жамият қурилишига, бахт-саодатга эришув йўлларида оид ғоя, фикр, таълимот»⁷⁶ бўлса, «**маънавий идеал** – инсоннинг руҳий-ахлоқий оламига хос бўлган ғоя, фикр ва қарашлар мажмуи»⁷⁷ ҳисобланади. «**Мафкура соҳасидаги идеал** эса шахс ва жамият маънавиятини шакллантирувчи, йўналтирувчи ва ҳаракатлантирувчи, уни савоб ишлар, бунёдкорликка сафар-

⁷⁵ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.П. Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. –Б.173.

⁷⁶ Қаранг: Фалсафа: қомусий луғат. Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ. Назаров. –Т.: «Шарқ», 2004. –Б.146.

⁷⁷ Қаранг: Қаҳҳорова М. Маънавий идеал. –Т.: “Маънавият”, 2008. –Б.17.

бар қилувчи эзгу ғоя, орзу-мақсад ва ижобий намуналар мажмуини ифодалайди»⁷⁸.

Ўзбек халқи мафкуравий идеалининг асосий вазифаларини:

– *шахснинг мафкуравий идеали кўрсаткичи бўйича* – эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амални амалда бажариш учун савоб ишни ҳар ким қилиши керак, савоб ишни ҳар кун қилиш зарур;

– *ижтимоий гуруҳлар, меҳнат ва хизмат жамоаларининг мафкуравий идеали кўрсаткичи бўйича* – озод ва обод Ватанда, эркин ва фаровон яшаш учун ташаббускорлик, тadbиркорлик, ўзаро ҳамкорлик билан ҳалол ва самарали меҳнат қилиш керак;

– *давлат ҳокимиятининг мафкуравий идеали кўрсаткичи бўйича* – инсон ва унинг манфаатларини ҳамма нарсадан устун деб билган ҳолда, унинг эркин яшаши учун зарур бўлган барча шарт-шароитларни яратиб бериш ва шу қабилар ташкил қилади.

2.6. Идеосферадаги мафкуравий башорат, мақсад ва мўлжал ўртасидаги умумий ўхшаш ва фарқ қилувчи томонлар. Мафкуравий башорат, мақсад ва мўлжал ўртасидаги умумий ўхшаш томонлар куйидагилардан иборат:

1. Башорат, мақсад ва мўлжал объектив реалликнинг қонунларини билиш асосида вужудга келади.

2. Уларнинг барчаси инсон онгининг ўзига хос хусусиятлари – мафкуравий онгнинг ижтимоий борлиқдан илгарилаб бориш хусусиятининг маҳсули ҳисобланади.

3. Қилинган мафкуравий башорат, кўзланган мафкуравий мақсад, ишлаб чиқилган мафкуравий мўлжал (режа) илмий бўлса – уларнинг келгусида реал воқеликка айланиш имкониятининг мавжудлиги ҳам шунчалик бўлади.

4. Уларнинг барчаси мафкуравий онг негизига қурилган келгусини олдиндан кўра билишнинг босқичлари эканлиги билан характерланади.

Мафкуравий башорат, мақсад ва мўлжал ўртасидаги фарқ қилувчи томонлар куйидагилардан иборат:

1. *Мафкуравий башорат* – келгусини илмий кўра билишнинг барча томонларини, яъни унинг келиб чиқиш томонларини ва уни амалга ошириш имкониятларини ўзида мужассамлаштирувчи умумий категория бўлса, мафкуравий мақсад ва мўлжал (режа) эса қилинган мафкуравий башоратни реал воқеликка айлантиришда хизмат қилувчи тушунча ҳисобланади.

2. *Мафкуравий мақсад* – ўзининг конкретлиги, реаллиги ва бўлишининг муқаррарлиги билан қилинган мафкуравий башоратларни амалга

⁷⁸ Қаранг: Назаров Қ.Н. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Академия, 2011. –Б.161.

оширишдаги биринчи босқич ҳисобланади. Агар мафкуравий башорат назарий тадқиқотлар босқичида турса мафкуравий мақсад эса назарий тадқиқотлар билан уларни амалга ошириш воситалари ўртасида туради.

3. *Мафкуравий мўлжал (режа)* – кўзланган мафкуравий мақсадни амалга ошириш учун хизмат қилади. Мафкуравий мўлжал (режа) мафкуравий мақсадни янада конкретлаштиради ва уни амалга оширишнинг комплекс йўналишларини: унга эришишнинг усуллари, воситалари, реал имкониятлари ва бажарилиш вақтларини олдиндан кўрсатиб беради.

Мафкуравий онг хусусиятларига кирувчи мафкуравий башорат, мафкуравий мақсад, мафкуравий мўлжал (режа) ўртасидаги бу фарқлар нисбий бўлиб, одатда башоратсиз мақсад, мақсадсиз башорат, мақсадсиз мўлжал (режа), мўлжал (режа)сиз мақсад бўлмайди. Чунки улар объектив оламда мавжуд бўлган нарса, ҳодиса ва жараёнларнинг бир йўналишдаги турли босқичларини ифодалайдилар. Шу сабабли улар бир-бирларини тўлдириб, янгилаб турадилар.

3-§. Мафкуравий жараён тушунчаси, мазмун-моҳияти ва хусусиятлари

3.1. Мафкуравий жараён: тушунчаси ва таркибий қисмлари.

Ғоя ва мафкуралар шунчаки оддий тушунчалар бўлмасдан, балки одамларни ҳаракатга чорловчи маънавий қудратга эга бўлган воситалар жумласига киради. Бу воситалар ўз навбатида инсоннинг ақл-заковати орқали ишга туширилади. Зеро, шундай экан, мафкуравий башорат, мафкуравий мақсад, мафкуравий мўлжал, мафкуравий сиёсат кабилар мафкуравий жараёнларни юзага келтирувчи инсон ақл-идрокининг маҳсули бўлмиш мафкуравий онг компонентлари ҳисобланади. Буларнинг бевосита иштирокисиз мафкуравий жараёнлар содир бўлмайди. Хўш, шундай экан мафкуравий жараёнлар деб нимага айтилади? Бу саволга профессор А.Очилдиев: “Энг умумий маънода “мафкуравий жараён” тушунчаси муайян ғоявий қарашлар тизимининг шаклланиши, ривожланиши ва тарқалиши билан боғлиқ босқичларнинг узвий бирлигини ифодалайди. “Мафкуравий жараён” тушунчаси мафкуравий қарашлар-билимлар, баҳолар, мақсадларнинг шаклланиши ҳамда мафкуравий қарашларнинг тарқалиши, ғоявий тарбиянинг амалга оширилиши билан боғлиқ сифатий ҳолатни ифодалаш учун ҳам ишлатилади”⁷⁹, – деган таърифни беради. Ўзбек ти-

⁷⁹ Қаранг: Очилдиев А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар. –Т.: «Муҳаррир», 2009. –Б.9–10.

лида одатда жараён деганда бирон-бир бажарилаётган иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг бирин-кетин бориши, ривож, окими тушунилади. Шунга кўра, мафкуравий жараён тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин. **Мафкуравий жараён деб шахс, элат, миллат, халқ ва жамиятнинг бирон-бир мақсадни кўзлаб юритаётган мафкуравий фаолиятларининг кетма-кетликда бориши, ривож ва оқимига айтилади.**

Мафкуравий жараённинг таркибий қисмларига: а) мафкуравий онг ва унинг компонентлари; б) мафкуравий муносабатлар; в) мафкуравий соҳа ҳақида мавжуд бўлган билимлар тизими; г) мафкура субъектларининг билимлилик даражалари; д) қатъий қарор топган маънавий қадриятлар; е) давлат ҳокимияти томонидан олиб борилаётган мафкуравий сиёсат тамойиллари ва шу кабилар киради.

3.2. Мафкуравий жараённинг мазмун-моҳияти ва хусусиятлари. Мафкуравий жараёнларнинг **мазмун**и мавжуд борликда реал мавжуд бўлган ижтимоий тузумнинг таркибий тузилиши, улар ўртасидаги алоқадорликларнинг хусусиятлари, **моҳияти** эса унинг кимларнинг манфаатини кўзлаб, қандай йўсинда содир бўлаётганлигига сабаб бўлувчи ички қарама-қаршиликларнинг қандай кечаётганлиги билан белгиланади.

Мафкуравий жараёнларга хос бўлган хусусиятлар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин: Мафкуравий жараёнлар:

1. Ўз-ўзидан юз бермайди, у муайян сабабларга кўра мафкура илмининг қонунларига мос равишда объектив тарзда содир бўлади.
2. Тарихий макон ва замонда абадий эмас, балки ўзгарувчан характерга эгадир.
3. Ўзига хос таянч, негиз ролини ўйнайдиган ғоя ва мафкура тамойиллари асосида ҳаракат қилади.
4. Диалектик тарзда кечади ва мафкуравий фаолият юритишнинг истиқболларини мантикий жиҳатдан белгилаб олиш имкониятини ярагади.
5. Бунёдкор ва вайронкор ғоялар ўртасидаги кечаётган муросасиз кураш натижаси ўларок янгича мазмун ва моҳиятга эга бўла боради.

Бугунги кунда жаҳонда кечаётган мафкуравий жараёнларнинг ҳаракатлантирувчи кучлари хилма-хилли бўлиб, улар транснационал характерга эга бўлиб бормоқда. Мафкуравий жараёнлар алоҳида олинган мамлакатлар, минтақалар доирасида ҳам, глобал миқёсда ҳам бунёдкор ва вайронкор ғоялар ўртасидаги курашнинг кескинлашиб, бунда бузғунчи ғояларнинг жамият ривожига салбий таъсирининг кучайиб бораётганлиги кўзга ташланмоқда. Бундай вайронкор

Ғояларнинг таъсирига қарши кураш бутун инсониятни эзгуликка йўнатишга даъват этмоқда. Инсониятнинг келгусидаги ривожда эзгулик ғояларининг ёвузлик ғоялари устидан ғолиб келиши муқаррардир. Чунки, инсоният доимо тинчлик учун ўзаро ўрнатилган мафкуравий муносабатлар туфайли биргаликда ҳамжиҳат бўлиб курашиб келган ва бу курашда ғолиб бўлган.

4-§. Жамият ҳаётидаги мафкуравий муносабатлар ва уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари

4.1. Муносабат тушунчаси ва унинг объектив характери. Объектив оламда ўзининг турли хил миқдор ва сифат кўрсаткичларига эга бўлган нарсалар мавжуд бўлиб, улар бир-бирлари билан бевосита ёки билвосита боғланганлар. Нарса, ҳодиса ва жараёнлар ўртасидаги ўзаро боғланишлар даврида бир лаҳзада, фурсатда, паллада, мавридда содир бўладиган бевосита алоқалар муносабатни келтириб чиқаради. Демак, *муносабат* деб объектив оламда мавжуд бўлган нарса, ҳодиса, жараёнларнинг миқдорий ва сифатий хоссалари ўртасида бир лаҳза, фурсат, палла, маврид ичида содир бўладиган бевосита алоқаларига айтилади.

Объектив оламдаги нарсалар қанчалик объектив бўлса, улар ўртасидаги муносабатлар ҳам шунчалик объектив ва универсал бўлади. Ҳар қандай нарсанинг мавжудлиги, унинг ўзига хос хусусиятлари ва хоссалари ҳамда ривожланиши объектив оламнинг бошқа нарсаларига бўлган муносабатларининг бутун мажмуига боғлиқдир. Шунинг учун назардан қараганда муносабатлар турли туман ва хилма-хилдир. Уларни жамиятда амал қилиш даражасига қараб катта икки гуруҳга *моддий* ва *маънавий* ишлаб чиқариш муносабатларига ажратиш мумкин.

Моддий ишлаб чиқариш муносабатларига кишиларнинг моддий шаклдаги – озиқ-овқат, кийим-кечак, тураржой ва бошқаларни яратиш ҳамда ишлаб чиқариш учун зарур бўлган хизматлар – юк ташиш, ахборот узатиш, йўлни ташиш кабиларни бажариш вақтида бўладиган алоқалари киради.

Маънавий ишлаб чиқариш муносабатлари деб умуминсоний ва миллий қадриятлардан иборат бўлган маънавий бойликларни яратиш учун кишилар ўртасида ишлаб чиқариш, айирбошлаш, тақсимлаш ва истеъмол қилишни ташкил этиш борасида бўладиган ўзаро диалектик алоқалар тизимига айтилади. Масалан, ижтимоий онг шакллари – фан,

ахлоқ, дин, ҳуқуқ, сиёсат, санъат, мафкура ва ш.к. яратиш ва такрор ишлаб чиқариш борасидаги бўладиган муносабатлар шулар жумласига киради. Маънавий ишлаб чиқариш муносабатлари ичида мафкуравий муносабатлар алоҳида аҳамият касб этади.

4.2. Мафкуравий муносабатлар тушунчаси, уларнинг объекти ва субъекти. Инсоннинг маънавий дунёси *биринчидан*, объектив оламда мавжуд бўлган нарсаларнинг инъикоси, *иккинчи томондан*, жамиятда содир бўлаётган барча ўзгаришларнинг ҳосиласи, *учинчи томондан*, ғоявий ижодиётининг маҳсули эканлиги билан ажралиб туради. Фикр орқали туғиладиган ғоя, гоёлардан ташкил топадиган мафкура ўзининг генезиси, эволюцияси ва ривожланиш жараёнида турли хил нарсалар билан муносабатда бўлади ва ўзининг бунёдкорлик ёки вайронкорлик хусусиятларини намоён қилади. Демак, жамият ҳаётининг идеосферасида мафкуравий муносабатлар *биринчидан*, реал воқеликнинг инъикоси шаклида объектив – онтологик; *иккинчидан*, мазкур воқеликнинг субъектив образи тарзида субъектив – гносеологик мазмунга эга бўлган ўзаро боғланишларнинг бир лаҳза, фурсат, паллада содир бўладиган ўзаро алоқаларининг мажмуи сифатида мавжудлиги билан ифодаланади. Шундай экан, мафкуравий муносабатлар деб нимага айтилади, деган савол туғилади? Бунга мафкура ва муносабат тушунчаларининг мазмун-моҳиятидан келиб чиққан ҳолда қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Мафкуравий муносабатлар деб – муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, элат, миллат, халқ жамият, давлат эҳтиёж ва манфаатлари, орзу-истак, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган гоёлар субъектлари ўртасида бир лаҳза, фурсат, палла, маврид ичида ўзлигини бунёдкорлик ёки вайронкорлик хусусиятлари орқали намоён қиладиган алоқалар, уларни амалга ошириш усул ва воситалари тизимига айтилади.

Мафкуравий муносабатларнинг объектларига қуйидагилар киради.

1. *Жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти ва унда юз бераётган нарса ва ҳодисалар.* Булар ичида, энг муҳим объект вазифасини **мулкка** бўлган муносабат ташкил қилади. Ушбу объект доирасида бўладиган мафкуравий муносабатларнинг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида: “Ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли (36-модда), Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир 53-модда), Мулкдор мулккага ўз хоҳишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади

(54-модда)”, деган қоидалар орқали белгилаб қўйилган. Демак, мулк шакллари қанчалик кўп бўлса, уни тасарруф этган одамларнинг ишчанлик, ташаббускорлик, тадбиркорлик, меҳнатсеварлик, манфаатдорлик каби бунёдкорликка йўғрилган фазилатлари ҳам шунчалик серкирра бўлади. Бу эса жамиятда *«Тадбиркор ва халқ бой бўлса – мамлакат ҳам бой бўлади»⁸⁰*, аниқроғи *«Халқ бой бўлса, давлат ҳам бой ва қудратли бўлади»⁸¹*, деган ғоявий дунёқарашга асосланган мафкуравий муносабатлар тизимини шакллантириш зарурлигини кўрсатилади.

2. *Жамиятнинг сиёсий-ҳуқуқий ҳаёти ва унда юз бераётган жаъраёнлар бўлиб, улар ичида демократия ва қонун устуворлигини таъминлаш* энг муҳим объект ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида: *«Ўзбекистон – суверен демократик республика (1-модда), Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади (2-модда), Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаидир (7-модда), Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар (18-модда)»*, дейилган. Бу қоида шу соҳада мафкуравий муносабатлар ўрнатишнинг ҳуқуқий заминларини ташкил этади. **Ш.М.Мирзиёев** айтганидек: *«Ҳақиқий демократия очик, тенг мулоқотдан, бир-бирининг фикрини эшитиб, баҳс ва тортишувлар орқали умумий ҳулосага келишдан бошланади»⁸²*. Демак, *давлат ва фуқаро, жамият ва шахс ўртасидаги мафкуравий муносабатларни «Адолат – қонун устуворлигида»⁸³*, деган ғоявий дунёқарашга асосланган ҳуқуқий мафкура тамойилларига мос равишда олиб бориш зарурлигини билдиради.

3. *Жамиятнинг маданий-маънавий ҳаёти ва унда юз бераётган ходисалар.* Булардаги энг муҳим мафкуравий муносабатлар объектини – инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қимматининг олий кадрият эканлиги ташкил қилади. Бу хусусда Ўзбекистон Республика-

⁸⁰ *Мирзиёев Ш.М.* Тошкент барчамиз учун онадек улуғ ва мўътабардир // *Унинг ўзи.* Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамыз. –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. –Б.453.

⁸¹ *Мирзиёев Ш.М.* Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамыз // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 15 декабрь.

⁸² *Мирзиёев Ш.М.* Олтин водий дурдонаси // *Унинг ўзи.* Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамыз. –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. –Б.44.

⁸³ *Мирзиёев Ш.М.* Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 8 декабрь.

сининг Конституциясида: “Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади (8-модда), Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларига асосланади, унга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий кадрият ҳисобланади (13-модда)», дейилган. Демак, инсон ва инсон, инсон ва жамият ўртасидаги мафкуравий муносабатларни **Ш.М.Мирзиёев** кўрсатиб берганидек: “*Инсон манфаати ҳар нарсадан улуг, деган эзгу гоъ*”⁸⁴вий дунёқараш таъминлиги мос равишда ўрнатиш зарурлигини англатади.

Мафкуравий муносабатларнинг субъеклари. Ҳар бир инсон ўзининг дунёқарашига, гоъвий эътиқодига, мафкуравий идеалини амалга ошириш учун ҳаракат қилиш дастурига эга. Буларнинг барчаси ўзга шахслар, катта ва кичик ижтимоий гуруҳлар, меҳнат ва хизмат жамоалари билан бўладиган муносабатлар орқали амалга оширилади. Шу нуқтаи назардан қараганда мафкуравий муносабатларнинг субъектларини: *биринчидан*, муайян билим асосида шаклланган дунёқарашга эга бўлган шахслар; *иккинчидан*, кўзлаган мақсадлари муштарақ бўлган меҳнат ва хизмат жамоалари; *учинчидан*, бирон-бир гоъни амалга ошириш учун бирлашган ижтимоий гуруҳлар, партиялар, давлат ва нодавлат ташкилотлари; *тўртинчидан*, жамиятнинг стратегик мақсадини амалга ошириш билан бевосита шуғулланаётган давлат ва жамоат арбоблари; *бешинчидан*, гоъвий ва мафкурвий тарғибот-ташвиқот ишлари билан бевосита шуғулланадиган мутахассис мафкурачилар; *олтинчидан*, ҳар қандай алоқаларни таъминлашга ва уларни йўналтиришга хизмат қилувчи тарғибот-ташвиқот воситалари ташкил этади. Демак, **мафкуравий муносабатларнинг субъектлари** – бу гоъвий-мафкуравий мақсадлар муштарақлиги асосида, уни амалга ошириш учун ўзаро муносабатга киришаётган шахслар, меҳнат ва хизмат жамоалари, ижтимоий гуруҳлар, партиялар, давлат ва нодавлат ташкилотлари, мафкурачи мутахассислар, давлат ва жамоат арбоблари ҳамда улар ўртасидаги мафкуравий алоқаларни тартибга солишга, йўналтиришга хизмат қилувчи турли хил тарғибот-ташвиқот воситаларидан иборат бўлган тизимдир.

4.3. Мафкуравий муносабатларнинг намоён бўлиш хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1. Жамият ҳаётининг мафкуравий соҳасидаги муносабатлар жамият ҳаётининг ўзи сингари объективдир. Субъективлик ана шу объективликнинг намоён бўлишидир.

⁸⁴ *Мирзиёев Ш.М.* Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 8 декабрь.

2. Жамият ҳаётининг мафқуравий соҳаси мафқуравий муносабатлардан ташқарида мавжуд бўлолмайди. Мафқуравий муносабатлар ҳамиша жамият ҳаётининг мафқуравий соҳасидаги муносабатлардир.

3. Ҳар қандай мафқуравий ҳодисанинг мавжудлиги, унинг ўзига хос хусусиятлари ва хоссалари, унинг ривожланиши жамият ҳаётининг бошқа соҳаларига бўлган мафқуравий муносабатларининг бутун мажмуига боғлиқдир.

4. Бирон-бир мафқуравий ҳодиса, жараёнга заруран хос бўлган хоссаларининг ўзи фақат уларнинг бошқа нарса, ҳодиса ва жараёнларга бўлган мафқуравий муносабатларида юз беради. Мафқуравий ҳодисанинг ривожланиши унинг бошқа ҳодисалар билан муносабатининг ўзгаришига, яъни бир мафқуравий муносабатларнинг йўқолиб, иккинчи мафқуравий муносабатларнинг пайдо бўлишига олиб келади.

5. Жамият ҳаётидаги нарса, ҳодиса, воқеа ва жараёнлар ва уларнинг хоссалари хилма-хил бўлгани сингари, мафқуравий муносабатлар ҳам хилма-хилдир. Бунда, ички ва ташқи мафқуравий муносабатлар тафовутининг нисбий характерини, уларнинг бир-бирига ўтиб туришини, ташқи мафқуравий муносабатлар ички мафқуравий муносабатларга боғлиқ эканлигини, уларнинг зухуроти ва намоён бўлиши эканлигини ҳисобга олмоқ зарур.

6. Ҳар қандай мафқуравий муносабат яратилган маънавий бойликларни истеъмол қилиш, тақсимлаш, айирбошлаш каби таркибий қисмлардан ташкил топган бўлиб, улар ўзлигини ўзаро бўладиган мулоқотлар орқали намоён қилади. Бундай мулоқотлар бунёдкор ёки вайронкор ғоялар тамойилига қараб ўрнатилади ва муайян мафқуравий муносабатларнинг ўзига хос бир тарзда жамиятнинг мафқуравий фаолият юритиши учун замин ҳозирлайди.

5-§. Жамият ҳаётидаги мафқуравий фаолият ва уни амалга ошириш тамойиллари

5.1. Фаолият тушунчаси, унинг тур ва шакллари. Жамият ҳаётида юз берадиган мафқуравий муносабатлар мафқуравий фаолият олиб боришнинг дебочаси ҳисобланади. Мафқуравий фаолият ҳақида баҳс юритишдан олдин фаолият нима деган саволга жавоб топиш зарур.

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да: «Фаолият [арабча – ҳаракатчанлик; таъсирчанлик; самарадорлик] – бирор соҳада олиб бориладиган иш, машғулот, ҳаракат, жараён»⁸⁵, «Фалсафа: энциклопедик

⁸⁵ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.ИВ. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.326.

луғат»да: «Фаолият – инсон мавжудлигининг муҳим хусусиятларидан бири, кишиларнинг ташқи дунёга фаол муносабати шакли, инсоннинг ўзини ўзи мақсадга мувофиқ тарзда ўзгартириш усули»⁸⁶, – деган изоҳ ва таъриф берилган. Ушбу изоҳ ва таърифни камситмаган ҳолда фаолият тушунчасига куйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин. **Фаолият** – бу инсоннинг табиат ва жамиятда содир бўлаётган нарса, воқеа, ҳодиса ва жараёнларнинг туб моҳиятини билиш асосида уни ўзлаштириш ва мақсадга мувофиқ тарзда ўзгартиришга қаратилган ҳаракатчанлик, таъсирчанлик, самарадорликдан иборат бўлган машғулот, иш-ҳаракатларидан ташкил топган муҳим ҳаётий хусусиятидир.

Инсон фаолиятининг асосий манбаини меҳнат ташкил қилади. **Меҳнат** – бу инсоннинг наф етказадиган фаолияти бўлиб, у орқали табиат ва жамиятдаги нарсаларга таъсир этади, уларни ўз эҳтиёж ва мақсадларига мувофиқлаштиради. Унинг натижаси ўрганиш ва ўзлаштиришда кўринади. Ўзгаришларни амалга ошириш хусусиятига кўра, инсон фаолияти икки: *биринчидан, репродуктив* – қайта ишлаб чиқарувчи; *иккинчидан, продуктив* – янгини яратувчи турларга ажратилади. Шу билан бир қаторда шахс, элат, миллат, халқ, жамиятнинг эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда фаолият шакллари куйидаги туркумларга ажратиш мумкин:

1) моддий фаолият (ташқи табиатни ўзгартириш орқали одамнинг бирламчи эҳтиёжлари – озиқ-овқат, кийим, меҳнат курулларига бўлган эҳтиёжини қондириш);

2) ижтимоий-сиёсий фаолият (ижтимоий муносабатларга таъсир этишининг турли шакллари, ижтимоий ҳаётни ташкил этиш);

3) маънавий фаолият (фан, санъат, дин, мафкура ва ҳоказолар соҳасидаги фаолият)⁸⁷.

Инсон ва жамият фаолиятининг барча шакллари, турлари, аввало, меҳнат тақсимоти, одамлар, жамият эҳтиёжининг ўсиб бориш жараёнида ўзгариб, ривожланиб боради. Шундай хусусиятга эга бўлган фаолият шаклларида бири – бу мафкуравий фаолият ҳисобланади.

5.2. Мафкуравий фаолият тушунчаси, унинг тизими ва элементлари. Жамиятда яшовчи турли хил миллат, элат, халқ, ирк, диний эътиқод, ижтимоий табақа, синф, партия каби уюшма, бирлашма, ташкилот, жамоаларга мансуб бўлган одамлар орасида, уларнинг шахсий ҳамда умумий манфаатларини ифодаловчи ғоя ва мафкуралар тизи-

⁸⁶ Қаранг: Фалсафа: энциклопедик луғат. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2010. –Б.281.

⁸⁷ Қаранг: Фалсафа: энциклопедик луғат. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2010. –Б.281–282.

мини яратиш, уларни ҳаётга татбиқ этиш мафкуравий фаолият орқали амалга оширилади. Алалхусус, мафкуравий фаолиятсиз ҳеч бир жамият яшай олмайди, бу сиз яшаб келаётган жамиятни тарихда ҳам, бугунги кунда ҳам ҳеч ким учратган эмас.

Жамиятда кимларнинг ақл-идроки, ташаббуси, илмий-амалий изланишлари орқали яратилган фикр, ғоя, мафкура ўз-ўзидан тарқалиб, кишилар онгига автоматик тарзда сингиб боравермайди. Демак, муайян ғоявий тамойиллар ва таълимотлар ишлаб чиқилишининг ўзи уларнинг кишилар фаолиятини белгилаб берувчи, унга таъсир кўрсатувчи ижтимоий ҳодисага айланиши учун етарли эмас. Бунинг учун улар кишилар орасида тарқалиши, одамлар ана шу ғоялар руҳида тарбияланиши лозим. Акс ҳолда, ҳар қандай ғоя ва мафкура қанчалик тўғри, жозибадор бўлмасин, муайян ҳодиса сифатида тарих саҳифасида қолиб кетаверади. Айни пайтда, ҳар қандай ғоя ва қарашлар тарқалиши учун, энг аввало, улар ишлаб чиқилиши билан бирга, тарғиб ва ташвиқ этилиши зарур. Мафкуравий фаолият эса ҳамиша шаклланган ғоявий қарашлар, баҳолар ва мақсадлар тизимини одамларга етказиш, уларнинг онгига сингдириш борасидаги ишларни амалга ошириш жараёнини англатади.

Шу маънода, **мафкуравий фаолият – бу бирон-бир ғояни амалга ошириш, уни аҳоли онги ва қалбига сингдириш, муайян ғоявий қарашлар тизимини шакллантириш, унинг амалиётини таъминлаш, ёт ва бегона мафкураларга қарши кураш билан боғлиқ чора-тадбирлар мажмуидан иборат бўлиб, у ғоявий қарашлар – билимлар, баҳолар, мақсадларни шакллантириш ҳамда уларни тарқатиш, ғоявий тарбияни амалга ошириш, мафкуравий профилактика ва иммунитетни шакллантириш жараёнини ҳам ўз ичига қамраб олади.**

Мафкуравий фаолият юритишнинг мазмун-моҳияти жамиятда ўрнатилган тизимга боғлиқ бўлиб, уни мусахкамлаш ва ривожлантиришга қаратилган бўлади. Хўш, тизим нима? **Тизим – бу жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий тузилиши, уларни ташкил этувчи, бир-бирларини тақозо этувчи, ўзаро таъсир ўтказувчи элементларнинг мажмуидир.** Тизимлар ўзининг қамровига кўра кенг ёки кам қамровли, катта ва кичик, умумий, хусусий ва алоҳида бўлиши мумкин. Масалан, Ўзбекистонда қарор топаётган жамият – демократик мазмунга, либерал шаклга эга бўлган тизим ҳисобланади. Унинг тактик ва стратегик мақсадларини амалга ошириш учун бир қатор иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, мафкуравий аҳамиятга молик бўлган хусусий ва алоҳида тизимлар фаолият олиб боради. Шундай тизимлардан бири – бу мафкуравий фаолият юритиш ҳисобланади.

У ўзининг жамият ва инсон ҳаётидаги ўрнига қараб кенг қамровли фаолият юритиш тизимига киради. Чунки, бугунги кунда мафкура кириб бормаган соҳанинг ўзи йўқ. Шунга кўра **мафкуравий фаолият юритиш тизими деб** мафкуравий мақсадларининг муштараклиги туфайли уни амалга ошириш учун бирлашган шахс, ижтимоий гуруҳ, жамоат ва давлат ташкилотлар ва улар томонидан қўллайдиган восита ва усуллардан ташкил топган элементларнинг ҳаракатчанлик, таъсирчанлик, самарадорликлардан иборат бўлган иш, машғулот, ҳаракат, жараёнларининг мажмуига айтилади. Бундай тизимда **мафкуравий фаолият юритиш тизими элементларига** кирувчи мафкуравий онг, мафкуравий мақсад, мафкуравий мўлжал (режа), мафкуравий идеал, шунингдек, мафкуравий муносабатларни тартибга солиб турувчи субъектлар сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа ижтимоий институтлар ҳал қилувчи роль ўйнайди. Мафкуравий фаолият юритиш тизимидан жой олган барча элементлар биргаликда амал қилади, натижада айрим элементларга хос бўлмаган умумий хусусиятлар пайдо бўлади. Мафкуравий фаолият юритиш тизими – бу ҳар хил элементлар таъсирида пайдо бўладиган ўзига хос бўлган умумийлик ҳисобланади.

5.3. Мафкуравий фаолиятнинг намоён бўлиш хусусиятлари. Мафкуравий фаолият жараёнининг намоён бўлиш хусусиятларига куйидагилар киради:

1. Мафкуравий фаолият жараёни кенг оммани эзгу ғоялар асосида тарбиялаш, уларнинг умумий-сиёсий ва маънавий савиясини юксалтириш, ижодий қобилиятларини ривожлантириш, бўш вақтларини самарали ўтказишга кўмак берувчи тадбирларни амалга оширишга қаратилганлиги унинг энг муҳим хусусиятларидан бири саналади.

2. Мафкуравий фаолият кенг маънода ўқув муассасалари, таълим-тарбия масканлари, клублар, ахборот-ресурс марказлари, маданият ва истироҳат боғлари фаолиятини ҳам муайян даражада қамраб олиши билан ўзгача хусусият касб этади. Бунда музей, кинотеатр, театр ва бошқа маданий-маърифий муассасалар, шунингдек, ОАВ (газета-журналлар, Интернет, радио, ТВ) муҳим ўрин тутади.

3. Мафкуравий фаолият мафкуравий ишлар билан шуғулланадиган муассасалар кенг тармоғининг ташкил этилиши, уларнинг ўсиши ва такомиллашуви билан унга раҳбарлик қилиш жараёнининг ҳам мукамаллашиб бориши, раҳбарлик қилиш санъатининг янги қирраларини топишга бўлган эҳтиёжнинг кучайиб бориши билан ҳам айрича хусусиятга эга бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 августдаги “Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги қарорига биноан Республика

Маънавият ва маърифат кенгаши фаолияти ҳамда таркибий тузилиши қайта кўриб чиқилди. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг илмий-амалий йўналишда фаолият олиб борадиган ва давлат бюджети ҳисобидан молиялаштириладиган “Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази” ташкил этилди. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг амалий тарғибот йўналишида фаолият олиб борадиган Республика Маънавият тарғибот маркази шакллантирилди. Барча вилоятларда ҳокимларнинг маънавий-маърифий ишлар бўйича ёрдамчилари фаолияти йўлга қўйилди. Республикамиздаги маҳалла оксоқоллари ва фуқаролар йиғинлари раисларининг маънавий-маърифий ишлар бўйича маслаҳатчилари тизими шакллантирилди.

4. Мафкуравий фаолиятнинг навбатдаги муҳим хусусиятларидан бири, унинг ҳамиша конкрет тарихий мазмунга, мақсад-муддаога эга бўлганлиги билан ифодаланади. Бу, энг аввало, инсон билимлари, шу жумладан, мафкуранинг мазмун-моҳияти ҳақидаги билимларнинг ривожланганлик даражаси билан белгиланади. Мафкура тизимидаги билимлар тўғри ёки нотўғри, прогрессив ёки реакцион мазмунга эга бўлиши мумкин. Мазкур билимлар, ўз навбатида, улар асосида шаклланадиган баҳоларнинг тўғри ёки нотўғрилигига замин яратади. Шаклланадиган баҳоларда эса реал ёки кутилаётган ҳодиса, жараёнларга мавжуд эҳтиёжлар, манфаатлардан келиб чиқиб, ўзига хос муносабат ифодаланади. Билимлар қанчалик чуқур бўлса, ҳосил қилинган баҳоларга ишонч шунчалик юқори бўлади. Шу маънода, баҳолар – қадриятлар кишиларда ишонч, эътиқоднинг шаклланишига хизмат қилади. Баъзида эришилган билимлар, уларга асосланган баҳоларнинг мутлақ тўғрилигига ишонч догматизмга айланиб кетишини, бу мафкуравий турғунликни юзага келтиришини ҳам унутмаслик зарур.

5. Мафкуравий фаолиятнинг яна бир ажойиб хусусияти ғоявий қарашлар доирасида белгилаб олинган мақсадларни баён этишда истиқболга, эртанги кунга ишонч туйғусини шакллантиришни кўзлаши билан белгиланади.

6. Мафкуравий фаолият ғоявий қарашларни тарқатиш ва унга мос тарбияни амалга оширишни ифодалаш хусусиятига ҳам эга бўлиб, мафкуравий қарашларни тарқатиш тизими, механизмлари, усул ва воситалари доимо такомиллашиб боришни тақозо этади. “Одамзот бахти учун ҳамма нарсадан воз кечишга ўргатадиган эзгу ғояларни кишиларга сингдириш буюк санъатдир”, деб ёзган эди француз ёзувчиси Стендаль. Шу нуқтаи назардан қараганда, мафкуравий фаолият ғоявий тарбияни ўзгарувчан воқелик ва ижтимоий гуруҳларга хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда доимий такомиллаштириб боришни англатади.

7. Мафкуравий фаолиятни ташкил этишда техника ва технологиялар, тарғибот ва ташвиқот олиб бориш усулларининг ривожланганлик даражаси ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Ҳозирги даврда ОАВ мафкуравий фаолиятни амалга оширишнинг муҳим бўғини ҳисобланади. Яқин истиқболда техника ва технология ривожини одамлар онгига таъсир ўтказиш, яъни мафкуравий фаолиятни ташкил этишнинг янгидан-янги механизмларини топишига олиб келади, шу асосда мафкуравий фаолиятни илмий асосда ташкил этиш ишларини мунтазам равишда такомиллаштириб боришга кенг йўл очиб беради.

8. Мафкуравий фаолият ўзининг моҳият-мазмунига кўра ўзгарувчан хусусиятга ҳам эгадир. Мафкуравий фаолият стихияли тарзда кечмайди, балки онгли, тизимли ва тадрижий тарзда, бирон-бир аниқ мақсадни кўзлаб, мавжуд мафкуравий вазиятдан келиб чиққан ҳолда олиб борилади⁸⁸.

Ҳозирги кунда мафкуравий фаолият олиб боришдан мақсад миллий истиқлол мафкурасининг ғояларини халқ қалби ва онгига синдириш ишларини ташкил этишдан иборат.

5.4. Мафкуравий фаолият юритиш тамойиллари. Мафкуравий фаолият жамият аъзолари, уларнинг субъектлари томонидан кўзланган мақсадларига қараб муайян тамойиллар асосида олиб борилади. Уларни ғоя ва мафкураларнинг жамиятда тутган ўрнига қараб бир бирига қарама-қарши бўлган икки турга ажратиш мумкин.

1. Бунёдкор ғояларни амалга оширишга қаратилган мафкуравий фаолият тамойиллари. Буларга киради:

а) *яратувчанлик* – инсоннинг тинч ва осуда ҳаёт кечиришини, оғир ва машаққатли меҳнатини янгиллаштиришга қаратилган яшашини самарали ижодий меҳнат;

б) *гуманизм* – инсон қадр-қиммати, эркинлик ва қобилиятларининг ҳар томонлама намоён бўлиши учун курашиш, кишиларнинг бахт-саодати, тенг ҳуқуқлиги, адолатли ҳаётини таъмин этишга интилиш;

в) *плюрализм* – фикрлар, ғоялар, қарашларнинг хилма-хиллигига асосланган, мафкуравий яқка ҳукмронликни чекловчи тафаккур эркинлиги;

г) *толерантлик* – хилма-хил эътиқодда бўлган кишиларнинг олийжаноб ғоя ва мақсад, ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашга интилиш;

д) *ҳурфикрлилик* – муайян ақидаларга эътиқод хусусида эркин фикр юритиб, бирон-бир ғояни мутлақлаштиришга қарши бўлган,

⁸⁸ Қаранг: Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. –Т.:«Akademiya», 2011. –Б.167–168.

мафкуравий газйиқларни инкор қилувчи ва ҳақиқатни топишда ақлга асосланувчи тафаккур тарзи⁸⁹ ва бошқалар.

2. Вайронкор ғояларни амалга оширишга қаратилган гайриинсоний мафкуравий фаолият тамойиллари. Буларга:

а) *бузғунчилик* – одамлар орасида игвогарлик, ғаламислик, чақимчилик, ғийбат, тухмат қилиш каби ахлоққа зид иллатлар билан шуғулланиб, жамиятда нотинчлик, парокандалик, вайроналикни келтириб чиқариш;

б) *босқинчилик ва талончилик* – ўзгаларнинг мол-мулкани зўрлик йўли билан талаш, қурол кучи билан ўзга юртини босиб олиш, агрессия, тажовузкорлик;

в) *фаҳишиятлик* – зино ишларига ҳаддан ташқари берилиш, бузуклик, ахлоқсизлик ва шахвоний нафс балосига йўлиқиш;

г) *ғоясизлик* – ҳаётда юксак ғояси, эзгу орзу-интилишлари бўлмаган, маънавияти тубан, имон-эътиқоди суст, мафкураси бузук, ўз ўтмиши ва насл-насабини билмайдиган, ота-онасига қўл кўтаришдан ҳам тап тортмайдиган, ўз Ватанини сотишга кодир кимсалар амал қиладиган гайриинсоний қоидалар;

д) *ақиданарастлик* – муайян шароитда, бирон-бир ғоя ёки тамойилга қатъий ишонч ва уни мутлақлаштириш асосида шакланган қоида ва тартибларни, бошқа шароит, ҳолат, вазиятни ҳисобга олмаган ҳолда, кўр-кўрона қўллашга уриниш⁹⁰ ва бошқа шу кабилар киради.

Шундай қилиб, *мафкуравий фаолият юритиш тамойиллари деб жамиятнинг маънавий-мафкуравий онгида ишлаб чиқилган, инсоннинг гоёвий-мафкуравий эътиқоди моҳиятига, бурчига, ҳаётининг мазмунига ва кишилар ўртасидаги ўзаро гоёвий-мафкуравий алоқаларнинг табиатига таалуқли бўлган умумий талабларни ақс эттирадиган, инсонлар фаолиятининг умумий йўналишини кўрсатиб берадиган ва муайян гоёвий-мафкуравий хулқ-атвор нормаларига асос бўлиб хизмат қиладиган қонун-қоидаларга айтилади.*

5.5. Мафкуравий фаолият олиб боришнинг устувор йўналишлари. Ҳозирги шароитда «*Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси*» талабларидан келиб чиққан ҳолда мафкуравий фаолият олиб боришнинг устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси талабларини қатъий ва сўзсиз бажариш, қонун устуворлигини таъминлаш, фуқароларнинг

⁸⁹ Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: «Akademiya», 2007. –Б.343–344.

⁹⁰ Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: «Akademiya», 2007. –Б.93.

хуқуқ ва эркинликларини таъминлайдиганички ва ташқи сиёсатни амалга ошириш.

2. Мамлакатда ҳукм сураётган миллатлар ва фуқаролар тотувлиги, ўзаро ҳурмат ва меҳр-оқибат муҳитини кўз қорачиғидай сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш.

3. Халқимиз азалдан юксак кадрлаб келадиган, ҳамма нарсадан устун кўядиган адолат туйғусини ҳаётимизда янада кенг қарор топтириш.

4. Ёши улуғ инсонлар, катта авлод вакилларига эътибор ва амалий ғамхўрликни кучайтириш.

5. Оналар ва болалар соғлигини муҳофаза қилиш, аёлларнинг турмуш шароитларини ҳисобга олган ҳолда, иш билан таъминлаш, опасингилларимизнинг оғирини енгил қилиш учун ҳар томонлама имконият яратиш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётимиздаги ўрни ва нуфузини ошириш.

6. Зиёлиларимиз – илм-фан ва техника намоёндаларининг илмий ва ижодий изланишларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, улар учун зарур шарт-шароитлар яратиш.

7. Иқтисодиётнинг барқарор суръатлар билан ўсишини таъминлаш. Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва озиқ-овқат ҳафсизлигини таъминлаш.

8. Аҳолининг моддий аҳволи ва фаровонлигини, унинг ҳаёт даражаси ва сифатини ошириш.

9. Аҳоли билан доимий мулоқот қилиш, унинг қонуний талаблари, сўров ва таклифларини амалга ошириш учун аниқ чоралар кўриш.

Мамлакатимизнинг янги ривожланиш босқичида мафкуравий фаолият олиб боришнинг мазмун-моҳияти ҳақида Президент **Ш.М.Мирзиёев**: *«Хаммамизни тарбиялаган, вояга етказган – шу халқ. Барчамизга туз-насиба берган ҳам – шу халқ. Бизга ишонч билдирган, раҳбар қилиб сайлаган ҳам айнан шу халқ. Шундай экан, биз биринчи навбатда ким билан мулоқот қилишимиз керак – одамларимиз билан. Ким билан бамаслаҳат иш тутишимиз керак – аввало халқимиз билан. Шунда халқимиз биздан рози бўлади. Халқ рози бўлса, ишимизда унум ва барака бўлади. Халқ биздан рози бўлса, Яратган ҳам биздан рози бўлади.*

Шу маънода, буюк Алишер Навоий бобомизнинг *"Одамий эрсанг, демагил одами, Ониким, йўқ халқ ғамидин ғами"*, деган сатрларида қанчалик чуқур ҳаётий ҳикмат, фалсафа бор. Яъни, бу дунёда инсонларнинг дарду ташвишларини ўйлаб яшаш – одамийликнинг энг олий мезонидир, халқнинг ғамидан узоқ бўлган инсонни одам қаторига

кўшиб бўлмайди, деб таъкидламоқда улуғ бобомиз. Бу ўлмас сатрлар бизнинг бугунги ҳаётимиз билан, бизнинг орзу-интилиш ва амалий ҳаракатларимиз билан нақадар ҳамоҳанг экани одамни хайратга солади»⁹¹, – деган эди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, мамлакатимизда олиб борилаётган мафкуравий фаолиятнинг асосий устувор йўналишларини миллий истиқлол мафкурамизнинг **бош ғояси** – *озод ва обод Ватанда, эркин ва фаровон ҳаёт кечирishi* ҳамда **асосий ғоялари** – *ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенгликни* халқимизнинг қалби ва онгига сингдириш ишларини узлуксиз тарзда олиб бориш ташкил қилади.

⁹¹ *Мирзиёев Ш.М.* Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамыз // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 14 декабрь.

5-БОБ. ЎЗБЕКИСТОННИНГ БОШ СТРАТЕГИК МАҚСАДИ. ТАРАҚҚИЁТНИНГ ЎЗБЕК МОДЕЛИ ВА УНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

1-§. Ўзбек халқининг бош стратегик мақсади ва уни амалга оширишга қаратилган асосий вазифалар

1.1. Ўзбекистон давлатининг бош стратегик мақсади. Ҳар қандай шахс, ижтимоий гуруҳ, элат, миллат, халқ, давлат ва жамиятнинг ўз олдига қўйган мақсади ва уни амалга оширишга қаратилган вазифалари бўлади. Шунингдек, Ўзбекистон ҳам мустақилликни қўлга киритгач ўз олдига ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлатни бунёд этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришни бош стратегик мақсад қилиб қўйди. Демак, бизнинг **бош стратегик мақсадимиз** – ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамият барпо этишдир⁹².

1.2. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти: тушунчаси ва элементлари. Жаҳонда юз бераётган глобал иқтисодий интеграция шароитидан келиб чиққан ҳолда «бозор иқтисодиёти» тушунчасига қуйидаги кенг ва тор маънода таъриф бериш мумкин. *Кенг маънода, бозор иқтисодиёти* – бу товарлар билан пулларнинг ҳаракатини таъминловчи ишлаб чиқариш ва истеъмол, сотувчи ва харидор ўртасидаги муносабатлар рақобат асосида тартибга солиб туриладиган, иқтисодий эркинликка таянган ҳолда фаолият юритиш орқали жамиятнинг эҳтиёжларини қондириш учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматларни ишлаб чиқарувчи ижтимоий-иқтисодий тизимдир. *Тор маънода эса бозор иқтисодиёти* – бу товарлар билан пулларнинг ҳаракатини таъминловчи ишлаб чиқариш ва истеъмол, сотувчи ва ха-

⁹² Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: «Ўзбекистон», 2001. –Б.28.

ридор ўртасидаги муносабатлар асосида жамиятнинг эҳтиёжларини қондириш учун зарур бўлган моддий неъматларни ижтимоий ишлаб чиқариш тизимидир⁹³. Бозор муносабатларига ўтишнинг инсон тафаккурига таъсири қуйидагилар: 1) одамларнинг ўз мулкига бўлган эгалик тафаккурини ҳар томонлама ривожлантириб, хўжайинлик туйғусини ошириши; 2) ўзи ва оиласи учун меҳнат қилиб, боқимандаликка хотима бериши; 3) тежамкорона хўжалик юритиш асосида харажатларни камайтириб талон-тарож ва лапашангликка чек қўйиши; 4) илм-фан, техника ва технологияларнинг энг сўнги ютуқларини дадил ва ғайрат билан хўжалик юритиш жараёнига жорий этиб, катта даромад топишга ундаши; 5) ҳар бир кишини ўз касб-корининг мохир устаси бўлишини заруриятга айлантириши кабилар билан белгиланади. Шунинг учун ҳам **И.А.Каримов**: “Бозорга ўтиш муқаррар. Бу – давр амри, объектив реалликдир. Аини вақтда бозор фақат мақсад эмас, балки янги қадриятларни шакллантириш, одамлар фаровонлигининг сифат жиҳатидан тубдан юқори даражасига эришиш услуби ва воситасидир”⁹⁴, – деган эди.

Бозор иқтисодиётининг энг муҳим шаклларида бирини ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти ташкил этади. Олима Ш.Ш.Негматова ёзганидек: «**Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти** – бу турли мулкчиликка таянган иқтисодий эркинликка асосланган, соғлом рақобат орқали тартибга солиниб демократик тарзда фаолият юритадиган, кучли ижтимоий ҳимоя қилиш натижасида аҳолининг кескин табақаланиб кетишига йўл қўймайдиган, ҳар бир инсоннинг эҳтиёж ва манфаатларини тўлиқ қондиришга қаратилган, давлат томонидан бошқарилиб туриладиган ижтимоий-иқтисодий тизимдир»⁹⁵.

Ўзбекистонга хос бўлган ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг энг муҳим элементларини қуйидагилар ташкил этади.

1. Кишиларнинг фаровонлигини оширишни таъминлайдиган пировард натижага эришишга қаратилган ижтимоий йўналиш.

⁹³ Қаранг: *Негматова Ш.Ш.* Ўзбекистонда соғлом рақобатни ривожлантиришнинг маънавий, ахлоқий ва ҳуқуқий жиҳатлари: Монография. –Т.: «Фан», 2016. –Б.20.

⁹⁴ *Каримов И.А.* Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли // *Унинг ўзи.* Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.63.

⁹⁵ Қаранг: *Негматова Ш.Ш.* Ўзбекистонда соғлом рақобатни ривожлантиришнинг маънавий, ахлоқий ва ҳуқуқий жиҳатлари: Монография. –Т.: «Фан», 2016. –Б.21.

2. Иқтисодий тартиб барқарорлаштириш муаммосини ҳал этиш билан меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан етарли даражада таъминлаган ҳолда макроиқтисодий тартиб ўстириш ўртасидаги тенг нисбат.

3. Қиймат, талаб ва тақлифлар қонунининг амал қилиши асосида барча хўжалик юритувчи субъектларни ишлаб чиқаришдан энг кўп самара олиш йўлини излашга ундашни таъминловчи бозор механизмидан фойдаланиш асосида иқтисодий бошқариш.

4. Ишлаб чиқаришнинг бевосита давлат томонидан бошқарилишидан узоқлашиш, иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқликдан келиб чиққан ҳолда, фаолият турини, етиштириладиган маҳсулот ҳажмини ва хилини, ишлаб чиқариш хўжалик алоқалари доирасини аниқлаш эркинлигини товар ишлаб чиқарувчиларнинг ўзларига бериш.

5. Инвестиция сиёсатининг устувор жиҳатларини танлашда ва чет эл сармоясини жалб этишда мақсадга мувофиқ шартларни жорий этиш, иқтисодий дастаклар ва рағбатлардан фойдаланиш, ишончли ижтимоий кафолатларни таъминлаш йўли билан иқтисодий тартиб бошқаришда давлатнинг фаол ролини сақлаб қолиш.

6. Бозор муносабатларини шакллантиришнинг барча босқичларида, биринчи навбатда, аҳолининг ижтимоий жиҳатдан кам таъминланган қатламларини – болаларни, нафақадорларни, ногиронларни, талаба ва ўқувчи ёшларни ва бошқаларни ҳимоя қилишга йўналтирилган кучли ижтимоий сиёсатни ўтказиш⁹⁶.

1.3. Ҳуқуқий демократик давлат ва унинг асосий белгилари.
Ҳуқуқий демократик давлат – ҳуқуқнинг ҳукмронлиги, қонуннинг устунлиги, барчанинг қонун ва мустақил суд олдида тенглиги таъминланадиган, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолатланадиган, ҳокимият ваколатларнинг бўлиниши принципи асосида ташкил этилган давлатдир.

Ҳуқуқий демократик давлатнинг **асосий белгиларига** қуйидагилар қиради:

1. *Ҳуқуқнинг ҳукмронлиги.* Давлат ҳудудида бўлган барча шахслар – ушбу давлат фуқаролари, хорижликлар, фуқаролиги бўлмаган шахслар, юридик шахслар, мансабдор шахслар, давлат ҳокимияти идоралари ҳуқуққа бўйсундилар.

2. *Конституция ва қонунларнинг устунлиги.* Конституция ва қонунлар ҳуқуқий нормалар тизимида олий юридик кучга эгадир. Тур-

⁹⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли // Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: «Ўзбекистон», 1996. –Б.305.

ли хил давлат идоралари чиқарадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қонунларга зид бўлмаслиги керак.

3. *Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилиши, уларнинг ҳимоя қилиниши ва таъминланиши.* Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари унга туғилганидан тегишли бўлиб, улар инсондан ажралмасдир. Гап, энг аввало, инсоннинг яшаш, эркинлик, дахлсизлик ва хавфсизликка эга бўлиш ҳуқуқлари ҳамда бошқа ҳуқуқ ва эркинликлари тўғрисида бормоқда. Барча фуқаролар қонун ва мустақил суд олдида тенгдирлар.

4. *Давлат ва фуқаронинг ўзаро масъулияти.* Давлат қонунларда шахс эркинлигининг меъёрини белгилаб қўяр экан, худди шу чегараларда ўзини ҳам қарор қабул қилишда чеклаб қўяди.

5. *Жамиятда ҳокимиятнинг қонунийлиги (легитимлиги).* Ҳокимият қонуний деб эътироф этилиши учун у қуйидаги талабларга жавоб бериши шарт: демократик сайловлар йўли билан шакллантирилган бўлиши; самарали фаолият юритиб, жамиятда барқарорлик ва қатъий тартибни таъминлаши; ҳам мамлакат ичкарисида, ҳам халқаро миқёсда тан олинishi.

6. *Ҳокимият ваколатларининг бўлиниши.* Давлат ҳокимияти бир қўлда тўпланиб қолмаслиги учун ҳокимиятнинг учта тармоғини – қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятини ажратиб қўйиш керак. Ушбу ҳокимият тармоқларининг ҳар бири ўз ваколати доирасида амал қилади.

7. *Суднинг мустақиллиги.* Суд давлат ҳокимиятининг бошқа икки тармоғи каби мустақилдир. Бошқача айтганда, суд фаолиятига ҳеч кимнинг аралашishiга йўл қўйилмайди.

8. *Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларнинг самарали ишлаши.* Агар инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари поймол этилса ёки бунга таҳдид мавжуд бўлса, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар унга ёрдам беришлари керак, ушбу ҳуқуқ ва эркинликларни ҳимоя қилишлари керак.

9. *Ҳуқуқий маданиятнинг юксак даражада эканлиги.* Ҳуқуқий маданиятнинг энг муҳим кўрсаткичи жамиятдаги ҳуқуқий онг даражасидир. Ҳуқуқий онг – ҳуқуққа муносабат, қонун талабларини бажариш зарурлигини англаш даражасини ифодалайдиган ҳуқуқий қарашлар йиғиндиси. Ҳуқуқий маданият амалдаги қонунларни билиш, ҳуқуқни ҳурмат қилиш ва ҳуқуқий қоидаларга риоя этишда намоён бўлади.

10. *Демократиянинг ривожланиши ва такомиллашуви.* Сиёсий ҳуқуқлар ва эркинликлар кафолатланиши, халқ давлат бошқарувида доимо иштирок этиши, ривожланган фуқаролик жамиятини шаклланиши ва маълум бир муҳолифатнинг бўлиши зарур⁹⁷.

⁹⁷ Қаранг: Саидов А., Таджиханов У., Одилқориев Х. Давлат ва ҳуқуқ асослари: Дарслик. –Т.: Шарқ, 2002. –Б.19–20.

Ҳуқуқий демократик давлатни бунёд этишдаги энг устувор вази-фаларнинг мазмун-моҳияти ҳақида Ўзбекистон Республикасининг Президенти **Ш.М.Мирзиёев**: «Конституциямизда белгиланган қонун устуворлиги принципи жамиятимизда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, барча ислоҳотларни амалга оширишнинг муҳим кафола-тидир. Қонунларни қабул қилиш – бу ишнинг бир қисми, холос. Асо-сий масала – қонунларнинг мазмун-моҳиятини халқимизга ва масъул ижрочиларга ўз вақтида етказиш, уларнинг ижросини тўғри ташкил этиш ҳамда қонун талабларига қатъий амал қилишни таъминлашдан иборат. Қонун устуворлигини таъминлашда ҳуқуқий маданиятни юк-салтириш, фуқароларни қонунга ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади. Бунда халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак ва бу ҳақиқатни, аввало, бўғиндаги раҳбарлар яхши тушуниб олиши зарур»⁹⁸, – деган эди.

Умуман олганда ҳуқуқий демократик давлатнинг *иқтисодий ил-дизларини* хилма-хил мулкчилик, уларнинг дахлсизлиги; *ижтимоий заминларини* фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш, кишиларнинг ўз қобилиятларини эркин намоён қилишлари, аҳолининг ижтимоий жиҳатдан ҳимояланиши, фикрлар хилма-хиллиги; *ахлоқий асослари-ни* эса инсон кадр-қиммати, ҳуқуқ ва эркинликларининг олий кадрият эканлиги, инсонпарварлик ва адолат принципларининг ҳар томонлама қарор топганлиги ш.к. ташкил қилади. Шундай қилиб ҳуқуқий демок-ратик давлат фуқаролик жамиятининг вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланишига хизмат қилувчи асосий таянч нуқталардан бири ҳисобланади.

1.4. Фуқаролик жамияти ва унинг асосий белги ва хусусиятла-ри. Кишилиқ жамияти узок давом этган эволюцион ривожланишлардан сўнг онг ва ирода қобилиятига эга бўлган индивидларнинг уюшмаси сифатида пайдо бўлган оламшумул феноменлардан бири ҳисобланади. Хўш, шундай экан аслида жамиятнинг ўзи нима, деган савол туғилади.

Жамият – бу кишиларнинг манфаатларини ва эҳтиёжларини қондириш мақсадида, уларнинг ўзаро бирлашуви ва кишилар ўртаси-даги иқтисодий, ахлоқий, маънавий ҳамда бошқа ижтимоий муноса-батлари йигиндисидан ташкил топган мажмуасидир.

Ҳар қандай кишилиқ жамиятининг тараққиётига таъсир қилувчи: иқтисодий куч – бунга жамиятдаги ишлаб чиқариш қуроллари, ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатлари; сиёсий куч – жа-миятдаги сиёсий, ҳуқуқий, маънавий асослар ва қарашлар мавжуддир.

⁹⁸ *Мирзиёев Ш.М.* Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 8 декабрь.

Жамиятнинг субъекти бўлиб фуқаролар, миллатлар, элатлар, синфлар, гуруҳлар табақалар катнашади. Унда биологак қонунлар эмас, ижтимоий қонунлар ҳаракат қилади ва куйидага учта назарий ҳулоса келиб чиқади: *биринчидан*, кишилиқ жамияти турли ижтимоий иқтисодий босқичларга бўлинади. *Иккинчидан*, ижтимоий турмуш иқтисодиёт, сиёсат ва маънавият каби муҳим соҳаларни ўз ичига олади. *Учинчидан*, ижтимоий муносабатнинг субъектлари шахе, оила, миллат, элат, синф ва турли табақалардир.

Кишилиқ жамияти ривожланиш тарихининг XX асрдаги буюқ кашфиёти – бу фуқаролик жамияти қуриш бўлди. Бундан олдинги тарихий тузумларда инсон, яъни жамият аъзоларининг манфаатлари фуқаролик жамиятидаги каби ифодаланмаган. Чунки фуқароларнинг асосий манфаатлари бу эркин, озод яшаш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашдир. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йилнинг 10 декабрида қабул қилинган бўлиб, унда жаҳондаги барча давлатлар қайси ижтимоий тузумда яшашидан қатъий назар, инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини амалга ошириш ҳамда жамиятнинг барча соҳаларини демократлаштиришда тенг ҳуқуқли эканлиги қайд қилинган. АҚШ, Англия, Франция, Германия, Япония, Италия сингари тараққий этган мамлакатлар ривожининг асосий сабаблари ҳам улардаги тузумнинг чуқур демократиялашганлиги, фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатнинг барпо этилишидадир.

Барча жамиятларни ҳам фуқаролик жамияти деб бўлмайдди. Бунинг ўзига хос бўлган сабаблари ҳақида И.А.Каримов: “Маърифатли дунёда “фуқаролар давлати” деб гапирилмайди. “Фуқаролар жамияти” дейилади. Давлат – бошқа нарса, фуқаролар жамияти бошқа нарса. Бундай жамиятда давлат ташкилотларидан кўра жамоат ташкилотларининг кадри баландроқ туради. Куч ишлатувчи тузилмалар, вазирликлар, маҳаллий ҳокимият давлат ташкилотлари тизимига киради. Жамоат ташкилотлари эса фуқароларнинг ихтиёрий бирлашиши асосида ташкил топади. Шунинг учун ҳам бизнинг асосий мақсадимиз – бир киши ёки жамоат ташкилотларининг фикри давлат тузилмаларининг фикридан устунроқ бўладиган фуқаролар жамияти қуришдан иборат”⁹⁹, – деган эди.

Демак, давлат, ҳуқуқ ва жамият ўзаро боғлиқ. Улар орасида жамият кенгроқ тушунча бўлиб, унинг ривожланиши билан давлат пайдо бўлади. Давлатнинг сиёсий ҳукмронлигини амалга ошириш учун эса барча

⁹⁹ Каримов И.А. Мақсадимиз – тинчлик, барқарорлик, ҳамкорлик // Унинг ўзи. Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. –Т.: «Ўзбекистон», 1996. –Б.80.

давлат ва жамият аъзолари учун мажбурий бўлган ҳуқуқ пайдо бўлади. Мамлакатда ижтимоий-сиёсий муносабатлар нақадар юксак бўлса, жамият ва давлатнинг вазифалари ҳам аниқ, унинг аралашувисиз ҳал қилинади. Шу маънода И.А.Каримов: “Демократик жамият – бу, энг аввало, фуқаролик жамиятидир. Чинакам демократиянинг олий мазмуни – шахсларро, миллатларро, давлат ва ижтимоий-сиёсий муносабатларни уйғунлаштиришдан иборат. Бунда инсон ва жамият, жамият ва давлат ҳокимияти тинч-тотув яшайди”¹⁰⁰, – деб кўрсатган эди.

Ўзбек халқининг жаҳон маданиятига бекиёс хисса қўшган Абу Наср Форобий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Мирзо Бобур, Имом Бухорий, Имом Термизий каби буюк алломалари ва мутафаккирлари ҳам фуқаролар жамияти халқ манфаатини ифодалаши ҳақида ўз асарларида назарий жиҳатдан ижтимоий таълимот яратганлар. Уларнинг барча фикрларини умумлаштирган ҳолда фуқаролик жамияти тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Фуқаролик жамияти – бу инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий кадрият ҳисобланган, унинг манфаатлари устуворлиги, ҳуқуқий анъана ва қонунларга ҳурмат ва итоаткорлик муҳити шаклланган, умуминсоний кадриятларни эъозлаш, ҳар бир инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари сўзсиз амалга ошиши кафолатланган, жамоатчилик назоратида самарали фаолият кўрсатаётган демократик ҳуқуқий давлат мавжуд бўлган, юксак маънавий-маданий кадриятларга асосланган инсоний муносабатлар ҳукмронлик қилувчи адолатли, эркин ижтимоий макондир.

Фуқаролик жамиятининг асосий белги ва хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

– жамият ва шахс эҳтиёжлари тизимида фаол ижобий фаолият ва меҳнатнинг роли алоҳида мазмунга эга бўлиши. Меҳнатга асосланган ижтимоий эҳтиёж ва манфаатлар тизимининг қарор топиши;

– жамият мазмуни, унинг ривожланиш қонуниятлари моҳиятининг хусусий мулкчилик муносабатлари орқали белгиланиши;

– хусусий мулк барча мулк шакллари қатори равнақ топиши ва уни муҳофазалашда қонуннинг, давлат ҳокимиятининг алоҳида ўрин тутиши;

– фуқароларнинг ҳуқуқий жиҳатдан бир хил мақомга эгаллиги ва қонун олдида тенглиги. Жамиятда адолатли суд тизимининг қарор топиши ва унинг фуқароларни ҳимояловчи посбон идорага айланиши;

¹⁰⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида // Унинг ўзи. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: «Ўзбекистон», 1996. –Б.362–363.

– шахснинг хусусий ҳаёти ва иқтисодий фаолиятига давлат аралашувининг конун доирасида чекланиши. Ҳуқуқий давлатчиликнинг мавжуд бўлиши;

– шахснинг давлат ҳокимиятига нисбатан мулкӣ ва иқтисодий мустақиллиги;

– давлат, давлат идоралари ва фуқаролар ҳуқуқнинг тенг субъекти сифатида муносабатга кириша олиши, уларнинг судда тенг тарафлар сифатида майдонга чиқа олиши. Фуқаролар ҳуқуқларини кафолатлаш ва устувор таъминлаш механизмларининг яратилганлиги;

– фуқаролик жамиятининг таркибий институтлари, жумладан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тизимининг мавжудлиги;

– жамиятнинг юксак маънавий-маданий ва ахлоқий ривожланганлиги инсонлар ўртасидаги муносабатлар ўзаро ҳурмат, иймон-инсоф доирасида, шахс кадрини эъзозлаш асосига қурилганлиги¹⁰¹;

– жамият ҳаётининг барча соҳаларида соғлом рақобатнинг амал қилиши.

Давлат, ҳуқуқ ва жамият муайян алоқадорликдадир. «Жамият» – нисбатан кенг тушунча. Давлат унинг ичида мавжуд бўлади. Давлат ҳуқуқни келтириб чиқаради, аммо ҳуқуқ ҳам давлатни шакллантиради ва йўналтиради. Жамият давлат ва ҳуқуқ таъсирида у ёки бу томонга ўзгаради. Ҳуқуқ ҳамма учун мажбурий бўлиб, давлат учун ҳам, жамият аъзолари учун ҳам муҳимдир.

Давлат ва жамият ўзаро алоқадор, аммо тенг аҳамиятли эмас. Давлат билан жамият айнан бир нарса эмас. Мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий муносабатлар қанчалик мукамал бўлса, жамият ва давлатнинг функциялари (вазифалари) шунчалик аниқ ажралиб туради. Фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат уйғун муносабатга эга. Жамият ўзининг ижтимоий ва иқтисодий ҳаётига оид кўплаб муаммоларни давлатнинг ёрдамисиз (ва аралашувисиз) ҳал қилади. Ҳуқуқий давлат жамиятнинг ўзи эплайдиган масалаларда фуқаролик жамияти (ва унинг айрим аъзолари)га васийлик қилиши шарт эмас. Фуқаролик жамияти ўзини ўзи бошқаради ва ҳуқуқий давлат сиёсатида, ундаги ҳуқуқий тизимга ҳал қилувчи таъсир ўтказа олади.

Фуқаролик жамияти давлатнинг фуқаролари, уларнинг ихтиёрий равишда бирлашган гуруҳ, жамоа ва ташкилотлари, яъни ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан боғлиқ, юксак сиёсий ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлган кишилардан иборат жамиятдир. Фуқаролик жамияти нафақат давлатнинг мажбурлов кучи билан, балки унинг аъзолари бўлмиш фуқароларнинг бевосита ўзлари, уларнинг жамоалари орқали

¹⁰¹ Қаранг: Одилқориев Ҳ.Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. –Т.: «Шарқ», 2002. –Б.171–175.

онгли равишда бошқариб туриладиган ва қатъий тартиб-интизом қарор топган жамиятдир. Бундай жамият бошқа жамиятлардан ўзини ўзи юксак даражада ташкил этиши ва бошқариб туриши билан ажралиб туради. Фуқаролик жамиятига давлатнинг кучли таъсири талаб этилмайди. Унда давлат, унинг органлари ва мансабдор шахслари кенг жамоатчилик назоратида бўлади, чунки давлат фуқаролар жамиятининг «ёлланма хизматкори»га айланади¹⁰².

Шундай қилиб, Ўзбекистоннинг бош стратегик мақсади – ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлатни вужудга келтириш, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожланишдан иборат экан, уни амалга оширишдаги устувор вазифалар қуйидагилардан иборат

1.5. Ўзбекистоннинг бош стратегик мақсадини амалга оширишга қаратилган устувор вазифалар. Ўзбекистоннинг бош стратегик мақсадини амалга оширишга қаратилган тактик вазифалар қуйидагилардан иборат.

Сиёсий соҳада:

Жамият ҳаётини демократлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш, унинг изчиллиги ва самарадорлигини таъминлаш – мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислохотларнинг энг асосий йўналишидир.

Биринчидан, мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, унда миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган сиёсий маданиятни шакллантириш.

Бу жараёнда демократия, фикр ва виждон эркинлиги, плюрализм ва инсон ҳақ-ҳуқуқларини таъминлаш, гуманизм ва умуминсоний қадриятларга риоя қилиб яшаш тамойилини жамият ҳаётининг асосий мезонига айлантириш.

Иккинчидан, жамиятимизда мавжуд бўлган турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган самарали механизмни шакллантириш, сиёсий ҳаётда ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик тамойилини қарор топтириш.

Учинчидан, демократик институтларнинг мустақил фаолият кўрсатиши учун янада кенгроқ шарт-шароит яратиш, ҳокимият тизимлари бўлинишининг конституциявий тамойилига қатъий амал қилиш, жамият аъзоларининг барча сиёсий, ижтимоий салоҳиятини, ташаббус эркинлигини рўёбга чиқариш учун зарур имкониятларни вужудга келтириш.

¹⁰² Қаранг: Саидов А., Таджиханов У., Одилқориев Х. Давлат ва ҳуқуқ асослари: Дарслик. –Т.: Шарқ, 2002. –Б.8–9., 26–27.

Бу – мамлакатимизда демократия тамойилларига асосланган, ҳеч қандай сиёсий кучларнинг субъектив хоҳиш-иродасига қарам бўлмасдан ишни фаол ташкил қиладиган, ўз моҳиятига кўра, жамиятнинг олға силжишига ҳалақит бераётган иллат ва асоратларни бартараф этишга қодир бўлган самарали тизимни шакллантириш демакдир.

Тўртинчидан, маҳаллий ҳокимият ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолият доирасини кенгайтириш, уларга давлат ваколатларининг бир қисмини босқичма-босқич ўтказиб бориш, нодавлат ва жамоат тузилмаларининг ҳуқуқ ва мавқеини оширишни кўзда тутадиган **“Кучли давлатдан – кучли жамият сари”** концепциясини ҳаётга жорий қилиш.

Бу – одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаоллиги юксалиб боргани сари, давлат вазифаларини нодавлат тузилмалар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтиши, маҳаллаларнинг нуфузи ва мавқеининг ошиши, уларга кўпроқ ҳуқуқлар берилиши демакдир.

Бешинчидан, давлатнинг ислоҳотчилик вазифаларини демократик талаблар асосида, халқимиз ва жамиятимиз манфаатларига мос ҳолда амалга оширадиган истеъдодли, изланувчан, чуқур билимли ва юксак малакали, ошши, заминимизга садоқатли ёш кадрларни танлаш, жой-жойига қўйиш ва янгилашга имкон берадиган тизимни такомиллаштириш.

Бу – ҳеч қайси замонда осонликча ҳал бўлмайдиган, одамларнинг тафаккури ва дунёқараши ўзгаришини тақозо этадиган, одатда субъективизм, манфаатпарастлик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик каби кўп-кўп иллатларни бартараф этиш, жамиятни тубдан янгилашни талаб қиладиган мураккаб жараёндир.

Иқтисодий соҳада:

Иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида эркинлаштириш жараёнини изчиллик билан амалга ошириш ва олиб борилаётган ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллигини ошириш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўлидаги мавжуд тўсиқларни бартараф этиш – бу соҳадаги ўзгаришларнинг асосий йўналишларидир.

Биринчидан, иқтисодиётни эркинлаштиришдаги бош вазифа – энг аввало, давлатнинг назоратчилик ва бошқарувчилик вазифаларини – функцияларини қисқартириш, унинг корхоналар хўжалик фаолиятига, биринчи галда, хусусий бизнес фаолиятига аралашувини чеклаш.

Бу – хусусий бизнесга, умуман, иқтисодий фаолиятнинг бозорга хос механизмларига кўпроқ эркинлик бериш, бунинг учун тегишли

ҳукукий замин, ташкилий ва иқтисодий шарт-шароит ва кафолатларни яратиш, институционал ўзгаришлар, молия ва банк тизимини ислох этишни янада чуқурлаштириш, ривожланган бозор инфратузилмасини барпо этиш, рақобат муҳитини шакллантиришга асосий эътибор қаратиш демакдир.

Иккинчидан, хусусийлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш ва шу асосда амалда мулкдорлар синфини шакллантириш, бу жараёнга тармоқларнинг асосини ташкил қилувчи йирик корхоналарни жалб этиш.

Бу – хусусий мулкнинг миқёси ва улуши узлуксиз ортиб борадиган кўп укладли иқтисодиётни ривожлантириш, жамиятда мулкдорларнинг кўпчиликни ташкил этишига эришиш орқали ижтимоий ҳаётдаги барқарорлик ва фаровонликни кафолатлаш демакдир.

Учинчидан, иқтисодиётга хориж сармоясини, аввало, бевосита йўналтирилган сармояларни кенг жалб этиш учун қулай ҳукукий шарт-шароит, кафолат ва иқтисодий омилларни янада кучайтириш.

Бу – салоҳиятли хорижий шериклар билан фаол ҳамкорлик қилиш, улар билан бирга замонавий, халқимиз эҳтиёжига мос, дунё бозорида рақобатга бардош бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни амалга ошириш демакдир.

Тўртинчидан, мамлакат экспорт салоҳиятини ошириш, унинг халқаро меҳнат тақсимотида тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли шартлар асосида иштирок этиши, иқтисодиётимизнинг жаҳон иқтисодий тизимида кенг қўламда интеграциялашувини янада кучайтириш.

Бу – Ватанимизнинг дунё бозоридаги ўрни ва нуфузини, фуқароларимизнинг ўз юрти иқтисодий салоҳияти ва қудрати билан фахрланиш туйғусини юксалтириш демакдир.

Бешинчидан, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш.

Бу – бой табиий захираларимиз, интеллектуал ҳамда илмий-техникавий салоҳиятимиздан тўлиқ ва самарали фойдаланиш, иқтисодиётда мукамал технологик жараёни ўз ичига оладиган, тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган, минерал ва қишлоқ хўжалиги хомашёсини сифатли қайта ишлайдиган қувватлар етакчи ўрин тутишини таъминлаш, хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш, уларнинг иқтисодиётдаги ўрнини кучайтириш, қишлоқда янги иш ўринларини яратиш демакдир.

Ижтимоий соҳада:

Жамият ҳаётининг барча жабҳаларида туб ўзгаришлар амалга ошириляётган, бозор муносабатлари устувор бўлиб бораётган ҳозирги

шароитда кучли ижтимоий сиёсат юритиш тараққиётимизнинг асосий тамойилларидан бири бўлиб қолаверади.

Биринчидан, халқ моддий фаровонлигини босқичма-босқич ва изчил ошириб боришни таъминлаш, юртдошларимизнинг муносиб ҳаёт кечириши ва камол топиши учун зарур шарт-шароитларни яратиш, аҳолини, энг аввало, унинг ёрдамга муҳтож қатламлари – болалар, қариялар, ногиронлар, ўқувчи ёшларни ижтимоий муҳофазалашнинг аниқ йўналтирилган механизмини янада такомиллаштириш.

Иккинчидан, халқимиз учун муқаддас қўрғон, маънавият бешиги бўлган оила, оналар ва аёлларимизнинг жамиятдаги ўрни ва мавқеини ошириш соҳасида олиб борилаётган ишларни изчил давом эттириш.

Учинчидан, фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги ва қонун устуворлигини, жамият манфаатлари ва аҳоли хавфсизлигини янада самарали кафолатловчи давлат тузилмалари фаолиятини такомиллаштириш.

Тўртинчидан, келажаги буюк давлатни соғлом мафқурали, маънавий баркамол авлод барпо эта олишини назарда тутиб, комил инсонни тарбиялаш борасидаги ишларни истиқболда ҳам давлат сиёсати даражасида кучайтириб бориш ва умумхалқ ҳаракатига айлантириш.

Маънавий соҳада:

Маънавий қадриятларимизни илм-фан ва тараққиёт ютуқлари билан бойитиб бориш, ўзлгимизни чуқурроқ англаш, миллий ғоя ва истиқлол мафқураси тамойилларини халқимизнинг қалби ва онгига сингдириш, муқаддас динимиз ва тарихимизни сохталаштириш, улардан сиёсий мақсадларда фойдаланишга йўл қўймаслик – бу борадаги асосий вазифаларимиздир.

Биринчидан, юртдошларимизни маънавий янгиланиш ва ислохотлар жараёнининг фаол иштирокчисига айлантириш. Уларнинг куч ва салоҳиятларини ижтимоий ҳамкорлик ва миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик каби эзгу мақсадларга хизмат қилдириш.

Бу – маънавиятнинг куч-қудратидан эзгу мақсадлар йўлида самарали фойдаланиш, ижтимоий муносабатларни инсонийлик ғоялари асосида ривожлантириш демакдир.

Иккинчидан, турли қараш ва фикрга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос орзу-интилишларини уйғунлаштирувчи ғоя – Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги – барча юртдошларимиз учун муқаддас мақсадга айланишига эришиш.

Бу – кўппартиявийлик ва плюрализм тамойилларига амалда риоя қилган ҳолда, миллий ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлаш демакдир.

Учинчидан, ота-боболаримиз динининг гуманистик моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш борасидаги ишларни давом эттириш. Токи, бу дин халқимизнинг минг йиллик тарихи, бугунги маънавий ҳаётимизнинг ҳам асоси, мухтасар айтганда, Аллоҳ доимо калбимизда, юрагимизда эканини юртдошларимиз онгига сингиб борсин.

Шу маънода, буюк аждодимиз Баҳоуддин Нақшбанднинг “*Дилинг – Аллоҳда, қўлинг – меҳнатда бўлсин*”, деган ҳикмати биз учун муҳим ҳаётий тамойил бўлиб қолаверади.

Тўртинчидан, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш борасидаги ишларни изчил давом эттириш, таълим-тарбия тизимини замон талаблари асосида муттасил такомиллаштириб бориш.

Бу – давлатимиз қудрати, мамлакатимиз келажаги билимли, доно ва маънавий баркамол кадрларга боғлиқ эканини чуқур англаган ҳолда фаолият юритиш демакдир.

Бешинчидан, Ўзбекистонда яшаётган барча миллат ва элатларнинг кадриятлари, тили, маданияти, диний эътиқоди, урф-одат ва анъаналарини ҳурмат қилиш, уларни асраб-авайлаш ва ривожлантиришга кўмаклашиш.

Бу – кўп миллатли мамлакатимиз фуқаролари орасида, уларнинг миллий ва диний мансублигидан қатъи назар, ҳамжиҳатлик ва биродарлик туйғуларини кучайтириш, “Шу азиз Ватан – барчамизники”, ғоясининг амалга ошишини таъминлаш демакдир¹⁰³.

2-§. Жамият ривожланишининг замонавий миллий моделлари. Тараққиётнинг ўзбек модели ва унинг асосий тамойиллари

2.1. Жамият ривожланишининг замонавий миллий моделлари. Бундай улкан вазифани бажаришдан олдин жаҳонда мавжуд бўлган иқтисодий ривожланиш моделларини ўрганиш зарур эди. Маълумки, жаҳонда миллий тараққиёт моделлари кўп бўлиб, уларни асосан Европа ва Осиё тараққиёт моделларига ажратиш мумкин. Бу моделлар шу қатъада яшаётган туб аҳолисининг номи билан аталади. Бунда Европа мамлакатлари иқтисодий тараққиёт моделлари туркумига: немис, британ, француз, швед; Осиё мамлакатлари иқтисодий тараққиёт моделлари гуруҳига: япон, корейс, ҳинд, хитой моделлари киради.

Бунда, *немис модели* ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига, *британ модели* иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишга, *фран-*

¹⁰³ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: «Ўзбекистон», 2001. –Б.29–36.

уз модели давлат тадбиркорлигига, **швед модели** ижтимоий тенглик ва адолатни таъминлаш устуворлигига асосланган ҳолда иқтисодий фаолият олиб боришга қаратилганлиги билан ажралиб туради.

Осиё мамлакатларидаги **япон модели** иқтисодиётни японча ҳаёт тарзи анъаналарига мувофиқ “**оила+ жамоа**”ни уйғунлаштириш асосида жамиятни ижтимоий ташкил этиш, **корейс модели** инвестицияларни жалб этиш; **ҳинд модели** корхоналарнинг инновацион фаоллиги; **хитой модели** индустриаллаштириш, шаҳарлаштириш, маркетинглаш ва байналмилаллашув, шунингдек, иқтисодиёт, сиёсат, маданият, жамият ва экология синтезига асосланади¹⁰⁴. Ушбу моделларнинг ишлаш механизмлари, улар келтириб чиқарадиган натижалар тўлиқ ўрганиб чиқилгандан сўнг, улардан нусха кўчирилмасдан, ўзбек халқининг манфаатларига мос келадиган ва уларни порлоқ келажак учун бошлаб борадиган тараққиётнинг янги “**ўзбек модели**” буюк давлат ва жамоат арбоби И.А.Каримов томонидан 1992 йилда ёзилган “*Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли*” номли китоби ва кейинги асарларида илмий жиҳатдан асосланган ҳолда ишлаб чиқилди ва ҳаётга татбиқ этилди.

2.2. Тараққиётнинг ўзбек модели ва унинг асосий тамойиллари. Ўзбек моделининг **асосий мақсади** бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамиятни барпо этишдан иборат бўлса, **асосий вазифалари** эса иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий ва бошқа соҳаларда туб ўзгаришлар ва ислохотларни амалга ошириш, халқнинг турмуш фаровонлигини юксалтириш, комил инсонларни тарбиялаб вояга етказишдан иборат.

Ўзбек моделининг **моҳияти-мазмунини** миллати, тили ва динидан қатъи назар, давлатимизда яшовчи барча кишилар учун муносиб ҳаёт шароитини яратиш бериш, ҳар бир инсон учун ижтимоий кафолатланган турмуш даражасини ва эркинликларини таъминлаш, халқимизнинг кадриятлари ва менталитетига, миллий давлатчилик анъаналарига таяниш, дунё тажрибасининг илғор ютуқларига асосланиш, умуминсоний кадриятлар устуворлигини таъминлаш масалалари ташкил этади.

Ўзбек моделининг асосий тамойилларини қуйидагилар ташкил қилади:

Биринчи тамойил. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги. Иқтисодий ислохотлар ҳеч қачон сиёсат ортида қолмаслиги керак, у бирор мафкурага бўйсундирилиши мумкин эмас. Ички ва ташқи иқтисодий муносабатлар мафкурадан холи бўлиши лозим.

¹⁰⁴ Қаранг: Тўхлиев Н. Ўзбек модели: тараққиёт тамойиллари. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2014. –Б.68.

Иккинчи тамойил. Давлат – бош ислохотчи. У ислохотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, янгиланиш ва ўзгаришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан амалга ошириши лозим.

Учинчи тамойил. Жамият ҳаётининг барча соҳаларида билан қабул қилинган Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма хурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этиши лозим.

Тўртинчи тамойил. Аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда, кучли ижтимоий сиёсат юритиш. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда, аҳолини, айниқса, кам таъминланган оилаларни, болалар ва кексаларни ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар кўрилиши лозим.

Бешинчи тамойил. Бозор иқтисодиётига объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, тадрижий асосда, пухта ўйлаб, босқичма-босқич ўтиш¹⁰⁵.

1.3. Ўзбек моделининг кишилар тафаккурини янгилашда тутган ўрни ва роли. Жамиятни ривожлантириш борасида ҳар бир янгидан яратилган модел ўзининг амал қилиш тамойилларига кўра кишиларнинг онги ва тафаккурига ўзининг таъсирини ўтказди. Худди шу маънода ўзбек моделининг *кишилар тафаккурини янгилашда тутган ўрни ва роли* қуйидагилар:

биринчидан, одамларнинг дунёқарашини тубдан ўзгартириб, мустақилликнинг улуғ саодат эканлигига ишончини мустаҳкамлаганлиги;

иккинчидан, иқтисодий эркинлик – шахс, оила, меҳнат жамоаси, ижодий гуруҳларнинг ташаббускорлиги ва тадбиркорлигини кучайтириб халқ фаровонлигини ошираётганлиги;

учинчидан, хусусий мулкнинг дахлсизлигини таъминлаб, унинг мавқеини кучайтираётганлиги;

тўртинчидан, аҳолининг ночор қатламлари, болалар, талабаларнинг ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватланаётганлиги;

бешинчидан, таълим-тарбия тизимини тубдан ўзгартириб, комил инсонларни вояга етказишга хизмат қилаётганлиги;

олтинчидан, жаҳонда ўзбек деган халқнинг борлигини ҳар томонлама намоён қилаётганлиги ва бошқалар билан ифодаланади.

Шунинг учун ҳам бу моделининг ўзбек халқи ҳаётида тутган ўрни ва роли ҳақида И.А.Каримов: “биз танлаган тараққиёт стратегиясининг нақадар тўғри бўлганини ҳаётнинг ўзи яна ва яна бир бор

¹⁰⁵ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: «Ўзбекистон», 2001. –Б.36–37.

тасдиқлаб бермоқда”¹⁰⁶, – деган эди. Бу хусусда Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев: *«Давлатимиз раҳбари асослаб берган, дунёда тараққиётнинг «ўзбек модели», «Ислом Каримов модели» деб тан олинган стратегик йўлнинг моҳияти ва аҳамиятини, унинг вақт ўтган сари юзага чиқётган потенциал имкониятларини ҳар қачонгидан ҳам чуқур ҳис этамиз»*¹⁰⁷, – деганда, ҳақ гапни гапирган эди.

¹⁰⁶ Каримов И.А. Мамлакатимизни демократик янгилаш ва модернизация қилишга қаратилган тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириш – бош мақсадимиздир // Унинг ўзи. Эришган марралар билан чегараланмасдан бошлаган ислохотларимизни янги босқичга кўтариш – бугунги кундаги энг долзарб вазифамиздир. Т.23. –Т.: «Ўзбекистон», 2015. –Б.102–103.

¹⁰⁷ Мирзиёев Ш.М. Саҳро бағрида мўжизалар яратаётган эл // Унинг ўзи. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017. –Б.373.

6-БОБ. «ЎЗБЕКИСТОННИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ» – «ЎЗБЕК МОДЕЛИ»НИНГ МАНТИҚИЙ ДАВОМИ

1-§. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси»нинг мақсади ва вазифалари

1.1. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси»ни ишлаб чиқиш зарурати. Мустақиллик йилларида мамлакатда ҳуқуқий демократик давлат, кучли фуқаролик жамияти куришга, эркин бозор муносабатларига ва хусусий мулк устуворлигига асосланган иктисодиётни ривожлантиришга, халқ осойишта ва фаровон ҳаёт кечириши учун шарт-шароитлар яратишга, халқаро майдонда Ўзбекистоннинг муносиб ўрин эгаллашига қаратилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди. Буларнинг барчаси Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти, мустақиллик меъмори И.А. Каримов томонидан тараққиётнинг янги йўналиши сифатида ишлаб чиқилган ва ҳозирги кунда олиб борилаётган ислохотларнинг назарий-амалий пойдевори бўлиб хизмат қилаётган «Ўзбек модели»нинг ҳосиласи, десак хато қилмаган бўламиз.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти, мустақиллик меъмори, буюк давлат ва жамоат арбоби И.А. Каримовнинг ўзбек халқи олдидаги тарихий хизматларига баҳо берар экан, ўзининг барча нутқ ва маърузаларида: *«Биринчи Президентимиз И.А.Каримов биз учун янги ҳаёт, янги жамият асосчиси, мустақил Ўзбекистон бунёдкори сифатида тарихимизда мангу қолади, юксак ибрат намунаси бўлиб*

халқимиз қалбида абадий яшайди. Албатта, Ислом Абдуганиевичнинг сиёсий меросини қанча кўп ўргансак, унинг қандай улкан хазина эканини янада чуқурроқ англаймиз. Биз бу ибрат мактабига, унинг сабоқларига қаерда, қайси лавозимда бўлмайлик, доимо мурожаат қиламиз ва ундан ўзимизга ҳаётий дастур, қўлланма бўладиган янги-янги фикр ва гоялар топамиз. Шахсан мен улуғ Юртбошимиз асос солган, дунёда «ўзбек модели» деб тан олинган тараққиёт йўлини, у киши раҳбарлигида амалга оширилган барча-барча эзгу ишларни давом эттиришни ўзимнинг муқаддас бурчим ва вазифам деб биламан¹⁰⁸. Биз тараққиётнинг ўзбек моделига асосланган йўлни қатъий давом эттириб, мамлакатимизнинг иқтисодий қудратини ошириш, жаҳон майдонига унинг рақобатдошлигини таъминлаш, иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилишга қаратилган ишларни янги боسقичга кўтарамиз¹⁰⁹.

Азиз Ислом Абдуганиевичнинг сиёсий мероси, давлат ва жамият қурилиши бўйича келажакни олдиндан кўриб ишлаб чиққан стратегик гоялари, белгилаб берган мақсад ва вазифалари бизнинг фаолиятимиз учун бундан буён ҳам асосий қўлланма бўлиб хизмат қилади.

Халқ манфаати, юртимиз тинчлиги, Ватанимиз равнақи учун улуғ Йўлбошчимиз каби бор куч ва салоҳиятим, бутун борлигимни сифарбар этишни мен ўзимнинг муқаддас бурчим деб биламан»¹¹⁰, – деган эди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг чин юрагидан отилиб чиққан ушбу пурмаъно сўз ва доно фикрлар ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, баркамол авлодларимизнинг буюк аждодларимизга, ақли расо фазандларимизнинг мўътабар ота-оналаримизга, дили тоза набираларимизнинг мутафаккир бобоколонларига бўлган ўзбекона эҳтиромининг ёрқин намунаси бўлиб, ҳар биримизни аждодлар ворисийлигининг маърифий-маънавий тамойилларига мос равишда, одилона иш юритиб, ҳалол ризқ топиб, озод ва обод она-Ватанимиз Ўзбекистонда тинч ва осуда, серфайз, мазмундор ҳаёт кечиришга чорлайди.

Ўзбек халқи мустақиллик йилларида тинимсиз меҳнат қилиб мамлакатимизнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий мустақиллигини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш борасида оламшумул ютуқларни

¹⁰⁸ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. –Б.41–42.

¹⁰⁹ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. –Б.20.

¹¹⁰ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. –Б.109–110.

қўлга киритди. Бироқ, ўзбек халқининг меҳнатсеварлиги ҳамда жаҳонда юз бераётган турли хил жараёнлар эришган ютуқларимиздан эсанкираб қолиш ҳуқуқини ҳеч кимга бермайди. Балки, аксинча, эришган марраларни, йўл қўйилган камчилликларни мунтазам равишда таҳлил қилиш, яқин ва узоқ келажакда қилинадиган ишларни пухта ўйланган режалар асосида олиб боришни талаб қилади. Чунки, ҳаёт доимо ўзгариш ва ривожланишдадир. Бу яшаш учун курашдир. Бу ҳаёт фалсафаси, унинг зиддиятларга тўла бўлган томонларини диалектик тафаккур юритиш асосида ечиш демакдир.

Зеро, шундай экан мамлакатимизда «халқ ҳокимият манбаини ташкил этади», «инсон манфаатининг ҳар нарсадан улуғ», «ислоҳот – ислоҳот учун эмас, аввало инсон учун», «халқ бой бўлса, далаат ҳам бой ва қудратли бўлади», «халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халққа хизмат қилишлари керак», «энг катта бойлик – инсонларнинг саломатлиги», «халққа тинчлик ва омонлик керак», деган ғояларни ўзида мужассамлаштирган ҳаётий тамойилларга қанчалик даражада амал қилинаётганлигини танқидий таҳлил қилиш асосида танлаган йўлимиздаги ривожланишимизни янги босқичга қўтаришни ҳаётнинг ўзи зарурият сифатида кун тартибига қўймоқда.

Танқидий таҳлил натижалари, мамлакатимизнинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган ҳолатларнинг ҳам мавжудлигини кўрсатмоқда. Бундай ҳолатларнинг объектив ва субъектив сабабларига қуйидагиларни:

1) одамларнинг ўз касби ва қизиқишига мос келувчи иш жойларининг етарлича яратилмаганлиги, яъни ишсизликнинг тугатилмаганлиги;

2) одамларнинг яхши яшашлари, самарали меҳнат қилишлари учун барча қулайликларга эга бўлган ўй-жойлар, тўйимли озиқ-овқат маҳсулотлари, ичимлик суви, газ ва электр энергиясиси билан таъминланмаганлиги ва бошқа маданий-маиший шарт-шароитларнинг тўлиқ қониқарли даражада яратилмаганлиги;

3) инсон саломатлигини сақлаш учун етарлича шарит-шароитлар: дори-дармонларнинг ҳаддан ташқари қиммат нархларда сотилиши, тез ёрдам соҳаси ходимларининг етарли даражада фаолият юритмаслиги, жойларда малакали шифокор мутахассисларнинг етишмаслиги, тамағирликнинг авжга чиқиши;

4) ҳар бир инсоннинг табиий яшаш ва шахсий ҳуқуқ ва бурчларини оғишмай бажариши, уларни бузувчиларга нисбатан муросасиз кураш олиб бориш борасида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар ва уларнинг ходимлари томонидан ўз хизмат вазифаларини суиистеъмол

қилиш, ғайриконуний ишлар содир этиш, айникса, адолат мезонларини атайлаб бузиш ҳолаглариининг мавжудлиги;

5) саноат, кишлок хўжалиги, транспорт, алоқа, ахборот технологиялари каби соҳаларда ишларни ташкил этиш борасида мутасаддилар томонидан белгиланган топшириқларни ўз вақтида бажармаслик, ўз манфаатини халқ манфаатидан устун қўйиш, амал сеҳрига берилиб оёғининг ердан узилиши, оддий одамларни менсимаслик каби ҳолатларнинг одатий тусга кириб қолиши;

6) илм-фанни ривожлантиришда ҳақиқий олимнинг ижодий меҳнатини кадрламаслик, ўзини ҳаммуаллиф сифатида тикиштириш, жонкуяр ташкилотчи олимлар устидан ҳар хил иғволарни уюштириш, таълим муассасаларида таълим-тарбия бериш ўрнига, юзсизларча тамағирлик қилиш;

7) ўзининг бебурдлигини яшириш мақсадида давлат раҳбаридан ёки ўзининг бошлиғидан “худо ясаб” унинг олдида тилёғламачилик қилиш, лаганбардорлик билан шуғулланиш, орқасидан эса “тош отиш”;

8) ўзини боқаётган халқнинг нонини еб, дардига кулоқ солмаслик унинг тузлиғига тупуриш, оддий деҳқон ёки ишчи, хизматчини менсимаслик, энг ёмони соткинлик йўлига кириб, унинг «яловбардор»ига айланиш кабиларни киритиш мумкин.

Мана шундай хато ва камчилликларни ўз вақтида жойида бартараф этмасдан туриб, мамлакатимизни янги сифатий тараққиёт босқичига олиб чиқиш мумкин эмас. Бу эса, ўз навбатида, олдимизга босиб ўтилган йўл ва орттирилган тажрибани холисона баҳолаш, мустақиллик йилларида эришилган ютуқларни таҳлил қилиш ҳамда замон талабларидан келиб чиққан ҳолда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва мамлакат тараққиётини жадаллаштиришнинг муҳим устуворликларини ҳамда аниқ марраларини белгилаш вазифасини қўйди.

Мазкур вазифани амалга ошириш йўлида аҳолининг кенг қатламлари, жамоатчилик ва ишбилармон доиралар вакиллари, давлат органларининг раҳбарлари ва мутахассислари билан амалий суҳбат ҳамда муҳокамалар олиб борилди, шунингдек, амалдаги конун ҳужжатлари, миллий ва халқаро ташкилотларнинг ахборот-таҳлилий материаллари, маърузалари, тавсиялари ва шарҳлари ўрганилди, ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаси таҳлил қилинди.

Келиб тушган таклифларни жамлаш, чуқур ўрганиш ҳамда умумлаштириш асосида «*Ўзбекистон Республикасини янада ривожлан-*

тириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси» ишлаб чиқилди ва ҳаётга татбиқ этишга киришилди.

1.2. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси»нинг мақсад ва вазифалари. «Ўзбек модели»нинг мантикий давоми сифатида Ўзбекистон Республикасининг Президенти томонидан **2017 йил 7 февралда «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» Фармон қабул қилинди.**

Ҳаракатлар стратегиясига Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан кенг жамоатчилик, ишбилармон доиралар вакиллари ҳамда давлат органлари билан учрашувлар чоғида билдирилган мамлакатни ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий, маданий-гуманитар ривожлантиришнинг концептуал масалалари киритилди.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг мақсади олиб борилаётган ислохотлар самарадорлигини тубдан оширишдан, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланишини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратишдан, мамлакатни модернизациялаш ва ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштиришдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида мамлакатимизни ривожлантиришнинг 5 та устувор йўналиши белгилаб берилган бўлиб, улар:

1. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш.
2. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш.
3. Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш.
4. Ижтимоий соҳани ривожлантириш.
5. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритишдан иборат.

Мазкур йўналишларнинг ҳар бири мамлакатдаги ислохотларни ва янгилашни янада чуқурлаштиришга оид аниқ бўлим ва уларни амалга оширишга қаратилган вазифалардан¹¹¹ иборат бўлиб, уларни амалда бажариш эса, Ўзбекистон Республикасининг мамлакатни ислоҳ қилиш ва модернизациялаш, ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлат, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш, қонун устуворлигини, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни, давлат чегараларининг дахлсизлигини,

¹¹¹ Вазифалар кейинги параграфда кўрсатилган.

жамиятда миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш йўлидаги шахдам ҳаракатларига янги куч бағишлайди¹¹².

2-§. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси»нинг устувор йўналишлари

2.1. Давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари

2.1.1. Демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилишда Олий Мажлис, сиёсий партияларнинг ролини янада кучайтириш:

– давлат ҳокимияти тизимида Олий Мажлиснинг ролини ошириш, унинг мамлакат ички ва ташқи сиёсатига оид муҳим вазифаларни ҳал этиш ҳамда ижро ҳокимияти фаолияти устидан парламент назоратини амалга ошириш бўйича ваколатларини янада кенгайтириш;

– қабул қилинаётган қонунларнинг амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва суд-ҳуқуқ ислохотлари жараёнига таъсирини кучайтиришга йўналтирган ҳолда қонун ижодкорлиги фаолияти сифатини тубдан ошириш;

– сиёсий тизимни ривожлантириш, давлат ва жамият ҳаётида сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш, улар ўртасида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш.

2.1.2. Давлат бошқаруви тизимини ислох қилиш:

– давлат бошқарувини марказлаштиришдан чиқариш, давлат хизматчиларининг касбий тайёргарлик, моддий ва ижтимоий таъминот даражасини ошириш ҳамда иқтисодиётни тартибга солишда давлат иштирокини босқичма-босқич кискартириш орқали давлат бошқаруви ва давлат хизмати тизимини ислох қилиш;

– мамлакатни ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича вазифаларни амалга оширишда ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг самарасини оширишга қаратилган давлат-хусусий шерикликнинг замонавий механизмларини жорий этиш;

– давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларига оид ахборотни тақдим қилишнинг замонавий шакллари жорий этиш;

¹¹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармонида ШАРҲ // «Халқ сўзи» газетаси, 2017 йил 8 февраль.

– «Электрон ҳукумат» тизимини такомиллаштириш, давлат хизматлари кўрсатишнинг самараси, сифатини юксалтириш ва бу хизматдан аҳоли ҳамда тадбиркорлик субъектлари томонидан фойдаланиш имкониятини ошириш.

1.3. Жамоатчилик бошқаруви тизимини такомиллаштириш:

– халқ билан мулоқотнинг самарали механизмларини жорий этиш;
– жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг замонавий шакллари ривожлантириш, ижтимоий шерикликнинг самарасини ошириш;

– фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш, уларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ошириш;

– маҳалла институтининг жамият бошқарувидаги ўрни ва фаолияти самарадорлигини ошириш;

– оммавий ахборот воситаларининг ролини кучайтириш, журналистларнинг касбий фаолиятини ҳимоя қилиш¹¹³.

2.2. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари

2.2.1. Суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, суднинг нуфузини ошириш, суд тизимини демократлаштириш ва такомиллаштириш:

– судьялар ва суд аппарати ходимларининг мавқеини, моддий рағбатлантириш ва ижтимоий таъминот даражасини ошириш, судларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш;

– судьяларга ғайриқонуний тарзда таъсир ўтказишга йўл қўймаслик бўйича таъсирчан чоралар кўриш;

– суднинг мустақиллиги ва беғаразлиги, суд процессида томонларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги тамойилларини ҳар томонлама татбиқ этиш;

– «Хабеас корпус» институтини қўллаш соҳасини кенгайтириш, тергов устидан суд назоратини кучайтириш;

– судларни янада ихтисослаштириш, суд аппаратини мустаҳкамлаш;

– судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш.

2.2.2. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш:

– фуқароларнинг мурожаатларини ўз вақтида ҳал этиш, мурожаатларни кўриб чиқишда сансалорлик, расмиятчилик ва лоқайд

¹¹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонида 1-ИЛОВА.

муносабатда бўлиш ҳолатларига йўл қўйганлик учун жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш, шунингдек, бузилган ҳуқуқларни тиклашнинг барча зарур чораларини кўриш;

– суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш;

– фуқароларнинг хусусий мулкка бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш кафолатларини мустаҳкамлаш;

– фуқароларнинг одил судловга тўсқинликсиз эришишини таъминлаш;

– суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатлари ижроси самарадорлигини ошириш.

2.2.3. Маъмурий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик қонунчилигини такомиллаштириш:

– жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш ва либераллаштириш, алоҳида жиноий қилмишларни декриминаллаштириш, жиноий жазолар ва уларни ижро этиш тартибини инсонпарварлаштириш;

– одил судловни амалга ошириш самарадорлиги ва сифатини ошириш, маъмурий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик суд иш юритувининг процессуал асосларини такомиллаштириш;

– жиноят, фуқаролик ва хўжалик ишларини кўриб чиқиш тартибини такомиллаштириш, бир-бирини такрорлайдиган ваколат ва инстанцияларни қисқартириш;

– электрон тартибда суд ва ижро ишини юритишнинг замонавий шакл ва усулларини жорий этиш.

2.2.4. Жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш:

– жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасидаги фаолиятни мувофиқлаштиришнинг самарадорлигини ошириш;

– диний экстремизм ва терроризмга, уюшган жиноятчиликнинг бошқа шакллариغا қарши курашиш бўйича ташкилий-амалий чораларни кучайтириш;

– коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш ва коррупцияга қарши курашиш тадбирларининг самарадорлигини ошириш;

– аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва онгини юксалтириш, бу борада давлат тузилмаларининг фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари билан ўзаро самарали ҳамкорлигини ташкил этиш.

2.2.5. Суд-ҳуқуқ тизимида қонунийликни янада мустаҳкамлаш:

– ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари ишини самарали режалаштириш ва унинг натижаларини таҳлил қилиш, тизимли ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ҳамда уларга имконият яратаётган сабаб ва шароитларни бартараф этиш;

– суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари ходимларини ўқитиш, танлаш, тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малақасини ошириш, ротация қилиш тизимини такомиллаштириш;

– ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари ходимлари орасида ҳуқуқбузарликларни олдини олиш, профилактика қилиш ва бартараф этиш бўйича идоравий назоратнинг замонавий механизмларини жорий этиш;

– ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари фаолияти устидан жамоатчилик назорати механизмлари самарадорлигини ошириш, фуқароларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимига бўлган ишончини мустаҳкамлаш.

2.2.6. Юридик ёрдам ва хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш:

– давлат органларининг юридик хизмати фаолияти самарадорлигини ошириш;

– адвокатура институтини ривожлантириш, жиноят, фуқаролик, маъмурий ва ҳўжалик ишларини кўриб чиқишда адвокатларнинг ролини ошириш;

– нотариат ва фуқаролик ҳолатлари далолатномаларини ёзиш органлари тизимини ислоҳ қилиш¹¹⁴.

2.3. Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари

2.3.1. Макроиктисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш:

– макроиктисодий мутаносибликни сақлаш, қабул қилинган ўрта муддатли дастурлар асосида таркибий ва институционал ўзгаришларни чуқурлаштириш ҳисобига ялпи ички маҳсулотнинг барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлаш;

– харажатларнинг ижтимоий йўналтирилганини сақлаб қолган ҳолда Давлат бюджетининг барча даражаларида мутаносибликни таъминлаш, маҳаллий бюджетларнинг даромад қисмини мустаҳкамлашга қаратилган бюджетлараро муносабатларни такомиллаштириш;

¹¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонига 2-ИЛОВА

– солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини содалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш;

– илғор халқаро тажрибада қўлланиладиган инструментлардан фойдаланган ҳолда пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш, шунингдек, валютани тартибга солишда замонавий бозор механизmlарини босқичма-босқич жорий этиш, миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш;

– банк тизимини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш ва барқарорлигини таъминлаш, банкларнинг капиталлашув даражаси ва депозит базасини ошириш, уларнинг молиявий барқарорлиги ва ишончилигини мустаҳкамлаш, истиқболли инвестиция лойиҳалари ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашни янада кенгайтириш;

– суғурта, лизинг ва бошқа молиявий хизматларнинг ҳажмини уларнинг янги турларини жорий қилиш ва сифатини ошириш ҳисобига кенгайтириш, шунингдек, капитални жалб қилиш ҳамда корхона, молиявий институтлар ва аҳолининг эркин ресурсларини жойлаштиришдаги муқобил манба сифатида фонд бозорини ривожлантириш;

– халқаро иқтисодий ҳамкорликни янада ривожлантириш, жумладан, етакчи халқаро ва хорижий молиявий институтлар билан алоқаларни кенгайтириш, пухта ўйланган ташқи қарзлар сиёсатини амалга оширишни давом эттириш, жалб қилинган хорижий инвестиция ва кредитлардан самарали фойдаланиш.

2.3.2. Таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш:

– миллий иқтисодиётнинг мутаносиблиги ва барқарорлигини таъминлаш, унинг таркибида sanoat, хизмат кўрсатиш соҳаси, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушини кўпайтириш;

– ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш;

– юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали sanoatни янада модернизация ва диверсификация қилиш;

– иқтисодиёт тармоқлари учун самарали рақобатбардош муҳитни шакллантириш ҳамда маҳсулот ва хизматлар бозорида монополияни босқичма-босқич камайтириш;

– принципиал жиҳатдан янги маҳсулот ва технология турларини ўзлаштириш, шу асосда ички ва ташқи бозорларда миллий товарларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш;

– ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни рағбатлантириш сиёсатини давом эттириш ҳамда, энг аввало, истеъмол товарлар ва бутловчи буюмлар импортининг ўрнини босиш, тармоқлараро саноат кооперациясини кенгайтириш;

– иқтисодиётда энергия ва ресурслар сарфини камайтириш, ишлаб чиқаришга энергия тежайдиган технологияларни кенг жорий этиш, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш, иқтисодиёт тармоқларида меҳнат унумдорлигини ошириш;

– фаолият кўрсатаётган эркин иқтисодий зоналар, технопарклар ва кичик саноат зоналари самарадорлигини ошириш, янгиларини ташкил этиш;

– хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматларнинг ўрни ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматлар таркибини, энг аввало, уларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш;

– туризм индустриясини жадал ривожлантириш, иқтисодиётда унинг роли ва улушини ошириш, туристик хизматларни диверсификация қилиш ва сифатини яхшилаш, туризм инфратузилмасини кенгайтириш;

– экспорт фаолиятини либераллаштириш ва соддалаштириш, экспорт таркибини ва географиясини диверсификация қилиш, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва сифарбар этиш;

– йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш, иқтисодиёт, ижтимоий соҳа, бошқарув тизимига ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш.

2.3.3. Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш:

– таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш;

– пахта ва бошокли дон экиладиган майдонларни қисқартириш, бўшаган ерларга картошка, сабзавот, озука ва ёғ олинадиган экинларни экиш, шунингдек, янги интенсив боғ ва узумзорларни жойлаштириш ҳисобига экин майдонларини янада оптималлаштириш;

– фермер хўжаликлари, энг аввало, кишлок хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан бир қаторда, қайта ишлаш, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжаликларини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

– кишлок хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр ва тайёр озиқ-овқат ҳамда қадоқлаш маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган янги қайта ишлаш корхоналарини қуриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш;

– кишлок хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, ташиш ва сотиш, агрокимё, молиявий ва бошқа замонавий бозор хизматлари кўрсатиш инфратузилмасини янада кенгайтириш;

– суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш, мелиорация ва ирригация объектлари тармоқларини ривожлантириш, кишлок хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усулларни, энг аввало, сув ва ресурсларни тежайдиган замонавий агротехнологияларни жорий этиш, унумдорлиги юқори бўлган кишлок хўжалиги техникасидан фойдаланиш;

– касаллик ва зараркунандаларга чидамли, маҳаллий ер-иқлим ва экологик шароитларга мослашган кишлок хўжалиги экинларининг янги селекция навларини ҳамда юқори маҳсулдорликка эга ҳайвонот зотларини яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш бўйича илмий-тадқиқот ишларини кенгайтириш;

– глобал иқлим ўзгаришлари ва Орол денгизи қуришининг кишлок хўжалиги ривожланиши ҳамда аҳолининг ҳаёт фаолиятига салбий таъсирини юмшатиш бўйича тизимли чора-тадбирлар кўриш.

2.3.4. Иқтисодийда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш:

– хусусий мулк ҳуқуқи ва кафолатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнес ривожини йўлидаги барча тўсиқ ва чекловларни бартараф этиш, унга тўлиқ эркинлик бе-

риш, «Агар халк бой бўлса, давлат ҳам бой ва кучли бўлади», деган тамойилни амалга ошириш;

– кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорлик тузилмаларининг фаолиятига давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари томонидан ноқонуний аралашувларнинг катъий олдини олиш;

– давлат мулкни хусусийлаштиришни янада кенгайтириш ва унинг тартиб-таомилларини соддалаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг устав жамғармаларида давлат иштирокини камайтириш, давлат мулки хусусийлаштирилган объектлар базасида хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

– инвестиция муҳитини такомиллаштириш, мамлакат иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий, энг аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни фаол жалб қилиш;

– корпоратив бошқарувнинг замонавий стандарт ва усулларини жорий этиш, корхоналарни стратегик бошқаришда акциядорларнинг ролини кучайтириш;

– тадбиркорлик субъектларининг муҳандислик тармоқларига улашиши бўйича тартиб-таомил ва механизмларини такомиллаштириш ва соддалаштириш;

– мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини тартибга солишда давлат иштирокини камайтириш, давлат бошқаруви тизимини марказлаштиришдан чиқариш ва демократлаштириш, давлат-хусусий шерикликни кенгайтириш, нодавлат, жамоат ташкилотлари ва жойлардаги ўзини ўзи бошқариш органларининг ролини ошириш.

2.3.5. Вилоят, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, уларнинг мавжуд салоҳиятидан самарали ва оптимал фойдаланиш:

– ижтимоий-иқтисодий ривожланишни жадаллаштириш, халқнинг турмуш даражаси ва даромадларини ошириш учун ҳар бир ҳудуднинг табиий, минерал-хомашё, саноат, қишлоқ хўжалиги, туристик ва меҳнат салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш;

– ҳудудлар иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш кўламини кенгайтириш, ривожланиш даражаси нисбатан паст бўлган туман ва шаҳарларни, энг аввало, саноат ва экспорт салоҳиятини ошириш йўли билан жадал ривожлантириш ҳисобига минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидаги фарқларни камайтириш;

– янги саноат корхоналари ва сервис марказларини ташкил этиш, кичик саноат зоналарини ташкил қилиш, йирик хўжалик бирлашмаларининг маблағларини, банкларнинг кредитларини ва хусусий хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳисобига кичик шаҳарлар ва шаҳарчаларни жадал ривожлантириш;

– саноат ва хизматлар кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш ҳисобига субвенцияга қарам туман ва шаҳарларни камайтириш ва маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини кенгайтириш;

– саноат корхоналари ва бошқа ишлаб чиқариш объектларини жойлаштиришга қулай шарт-шароитлар яратиш, хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш ҳамда аҳолининг турмуш шароитини яхшилаш мақсадида ҳудудларнинг ишлаб чиқариш, муҳандис-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма тармоқларини янада ривожлантириш ва модернизация қилиш¹¹⁵.

2.4. Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари

2.4.1. Аҳоли бандлиги ва реал даромадларини изчил ошириш:

– аҳолининг реал пул даромадларини ва харид қобилиятини ошириш, кам таъминланган оилалар сонини ва аҳолининг даромадлари бўйича фарқланиш даражасини янада камайтириш;

– бюджет муассасалари ходимларининг иш ҳақи, пенсия, стипендия ва ижтимоий нафақалар ҳажмини инфляция суръатларидан юқори миқдорда изчил ошириш;

– янги иш ўринларини яратиш ҳамда аҳолининг, энг аввало, ўрта махсус ва олий ўқув муассасалари битирувчилари бандлигини таъминлаш, меҳнат бозори мутаносиблигини ва инфратузилмаси ривожланишини таъминлаш, ишсизлик даражасини камайтириш;

– меҳнатга лаёқатли аҳолининг меҳнат ва тадбиркорлик фаоллигини тўлиқ амалга ошириш учун шароитлар яратиш, иш кучи сифатини яхшилаш, ишга муҳтож шахсларни касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини кенгайтириш.

2.4.2. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш:

– аҳолига мажбурий ижтимоий кафолатларни таъминлаш, аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини ижтимоий ҳимоясини ҳамда кексалар ва имконияти чекланган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни кучайтириш, ижтимоий хизмат кўрсатишни ях-

¹¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонига 3-ИЛОВА.

шилаш, аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатишда давлат-хусусий ше-
риклигини ривожлантириш;

– аҳолига тиббий ва ижтимоий-тиббий хизмат кўрсатиш кулайлиги
ҳамда сифатини оширишга, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини
шакллантиришга, тиббиёт муассасаларининг моддий-техника база-
сини мустаҳкамлашга йўналтирган ҳолда соғлиқни сақлаш соҳасини,
энг аввало, унинг дастлабки бўғинини, тез ва шошилишчи тиббий ёр-
дам тизимини янада ислоҳ қилиш;

– оила саломатлигини мустаҳкамлаш, оналик ва болаликни
муҳофаза қилиш, оналар ва болаларнинг сифатли тиббий хизматдан
фойдаланишни кенгайтириш, уларга ихтисослаштирилган ва юқори
технологияларга асосланган тиббий ёрдам кўрсатиш, чақалоқлар ва
болалар ўлимини камайтириш бўйича комплекс чора-тадбирларни
янада кенгроқ амалга ошириш;

– хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш,
уларни давлат ва жамият бошқарувидаги ўрнини кучайтириш, хотин-
қизлар, касб-хунар коллежи битирувчи қизларининг бандлигини
таъминлаш, уларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш, оила
асосларини янада мустаҳкамлаш;

– пенсионерлар, ногирон, ёлғиз кексалар, аҳолининг бошқа
эҳтиёжманд тоифаларининг тўлақонли ҳаёт кечиришларини таъмин-
лаш учун уларга тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизимини янада
ривожлантириш ва такомиллаштириш;

– фармацевтика саноатини янада ривожлантириш, аҳоли ва тиб-
биёт муассасаларининг арзон, сифатли дори воситалари ва тиббиёт
буюмлари билан таъминланишини яхшилаш, дори-дармонлар нарх-
ларининг асоссиз ўсишига йўл қўймаслик бўйича чора-тадбирларни
амалга ошириш;

– аҳоли ўртасида касалланиш кўрсаткичлари пасайишини ва умр
узайишини таъминлаш.

**2.4.3. Арзон уй-жойлар барпо этиш бўйича мақсадли дастурларни
амалга ошириш, аҳолининг ҳаёт шароитлари яхшиланишини таъ-
минловчи йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий
инфрагузилмани ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш:**

– аҳоли, энг аввало, ёш оилалар, эскирган уйларда яшаб келаёт-
ган фуқаролар ва уй-жой шароитини яхшилашга муҳтож бошқа
фуқароларнинг яшаш шароитини имтиёзли шартларда ипотека кре-
дитлари ажратиш ҳамда шаҳар ва қишлоқ жойларда арзон уйлар
қуриш орқали янада яхшилаш;

– аҳолининг коммунал-маиший хизматлар билан таъминланиш

даражасини ошириш, энг аввало, янги ичимлик суви тармоқларини қуриш, тежамкор ва самарали замонавий технологияларни босқичма-босқич жорий этиш орқали қишлоқ жойларда аҳолининг тоза ичимлик суви билан таъминлашни тубдан яхшилаш;

– одамларнинг экологик хавфсиз муҳитда яшашини таъминлаш, маиший чиқиндиларни қайта ишлаш комплексларини қуриш ва модернизация қилиш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, аҳолини чиқиндини йўқ қилиш бўйича замонавий объектлар билан таъминлаш;

– аҳолига транспорт хизмати кўрсатишни тубдан яхшилаш, йўловчи ташиш хавфсизлигини ошириш ва атроф муҳитга зарарли моддалар чиқишини камайтириш, ҳар томонлама қулай янги автобусларни сотиб олиш, автовокзал ва автостанцияларни қуриш ҳамда реконструкция қилиш;

– йўл инфратузилмаси қурилиши ва реконструкция қилинишини давом эттириш, энг аввало, минтақавий автомобиль йўлларини ривожлантириш, хўжаликлараро қишлоқ автомобиль йўлларини, аҳоли пункти кўчаларини капитал ва жорий таъмирлаш;

– янги электр энергия ишлаб чиқариш қувватларини қуриш ва мавжудларини модернизация қилиш, паст кучланишли электр тармоқлари ва трансформатор пунктларини янгилаш асосида аҳолини электр энергияси ҳамда бошқа ёқилғи-энергия ресурслари билан таъминлашни яхшилаш, шунингдек, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш;

– театр ва томоша масканларини, маданий-маърифий ташкилотлар ва музейлар фаолиятини ривожлантириш ҳамда такомиллаштириш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш.

2.4.4. Таълим ва фан соҳасини ривожлантириш:

– узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш;

– таълим муассасаларини қуриш, реконструкция қилиш ва капитал таъмирлаш, уларни замонавий ўқув ва лаборатория асбоблари, компьютер техникаси ва ўқув-методик қўлланмалар билан жиҳозлаш орқали уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш юзасидан мақсадли чора-тадбирларни кўриш;

– мактабгача таълим муассасалари тармоғини кенгайтириш ва ушбу муассасаларда болаларнинг ҳар томонлама интеллекту-

ал, эстетик ва жисмоний ривожланиши учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш, болаларнинг мактабгача таълим билан камраб олинишини жиддий ошириш ва фойдаланиш имкониятларини таъминлаш, педагог ва мутахассисларнинг малака даражасини юксалтириш;

– умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллар, информатика ҳамда математика, физика, кимё, биология каби бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш;

– болаларни спорт билан оммавий тарзда шуғулланишга, уларни мусиқа ҳамда санъат дунёсига жалб қилиш мақсадида янги болалар спорти объектларини, болалар мусиқа ва санъат мактабларини куриш, мавжудларини реконструкция қилиш;

– касб-хунар коллежлари ўқувчиларини бозор иқтисодиёти ва иш берувчиларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган мутахассисликлар бўйича тайёрлаш ҳамда ишга жойлаштириш борасидаги ишларни такомиллаштириш;

– таълим ва ўқитиш сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш асосида олий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини ошириш, олий таълим муассасаларига қабул квоталарини босқичма-босқич кўлайтириш;

– илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология марказлари ва технопаркларни ташкил этиш.

2.4.5. Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш:

– жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш;

– ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим муассасалари битирувчиларини ишга жойлаштириш ҳамда хусусий тадбиркорлик соҳасига жалб этиш;

– ёш авлоднинг ижодий ва интеллектуал салоҳиятини қўллаб-қувватлаш ва рўёбга чиқариш, болалар ва ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш, уларни жисмоний тарбия ва спортга кенг жалб этиш;

– ёшларни ижтимоий ҳимоя қилиш, ёш оилалар учун муносиб уй-жой ва ижтимоий-маиший шароитларни яратиш;

– ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, таълим муассасалари, ёшлар ва бошқа ташкилотларнинг самарали фаолиятини ташкил этиш¹¹⁶.

2.5. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш ҳамда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат соҳасидаги устувор йўналишлар

2.5.1. Хавфсизлик, диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувликни таъминлаш соҳасидаги устувор йўналишлар:

– Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузуми, суверенитети, худудий яхлитлигини муҳофаза қилиш;

– ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва ахборотни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш, ахборот соҳасидаги таҳдидларга ўз вақтида ва муносиб қаршилик кўрсатиш;

– фуқаролик, миллатлараро ва конфессиялараро тинчлик ҳамда тотувликни мустаҳкамлаш;

– давлатнинг мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг жанговар қудрати ва салоҳиятини ошириш;

– атроф-табиий муҳит, аҳоли саломатлиги ва генофондига зиён етказадиган экологик муаммоларни олдини олиш;

– фавқулудда вазиятларни олдини олиш ва бартараф этиш тизимини такомиллаштириш.

2.5.2. Чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат соҳасидаги устувор йўналишлар:

– давлат мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, мамлакатнинг халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатидаги ўрни ва ролини ошириш, ривожланган демократик давлатлар қаторига кириш, Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил қўшничилик муҳитини шакллантириш;

– Ўзбекистон Республикасининг халқаро нуфузини мустаҳкамлаш, мамлакатда олиб борилаётган ислохотлар тўғрисида жаҳон ҳамжамиятига холис ахборот етказиш;

– Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасини ҳамда халқаро ҳамкорликнинг шартномавий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш;

¹¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонига 4-ИЛОВА.

– давлат чегарасини делимитация ва демаркация қилиш масалаларини ҳал этиш¹¹⁷.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси» – бу *биринчидан*, ҳаёт талабларидан келиб чиққан ҳолда тузилган, мақсад ва вазифалари аниқ кўрсатилган; *иккинчидан*, бажарилиши қатъий режа асосида тузилган, масъулари белгиланган; *учинчидан*, бажарилиши моддий ва маънавий жиҳатдан таъминланган; *тўртинчидан*, бутун маъно-мазмуни ўзбек халқининг эҳтиёж ва манфаатларини тўла қондиришга қаратилган; *бешинчидан*, адолатпарварлик тамойилидан келиб чиққан ҳолда ватанпарварлик ғоялари руҳи билан суғорилган жаҳонда камдан-кам учрайдиган миллий аҳамиятга молик бўлган дастурдир. Уни бажариш эса яхши яшашга интилаётган барча одамларнинг вазифасидир. Зеро, эркин ва ижодий, ташаббус ва тadbиркорлик билан қилинган самарали меҳнат – мазкур Ҳаракатлар стратегиясининг руҳий куч-қуввати; жони; ғоявий-мафқуравий иродасидир.

¹¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонига 5-ИЛОВА.

2-ҚИСМ **БУНЁДКОР ҒОЯЛАР**

7-БОБ. БУНЁДКОР ҒОЯЛАР ИНСОНИЯТНИ ТИНЧЛИК, ҲАМКОРЛИК ВА БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ САРИ ЕТАКЛОВЧИ СТРАТЕГИК КУЧ

Инсоният пайдо бўлгандан бошлаб унинг маънавий вужудида икки куч – эзгулик ва ёвузлик доимо бир бири билан курашиб келади. Эзгулик одамларни тинч-осуда яшашга, ёвузлик эса уларни кабиҳ ишларни амалга оширишга чорлайди. Бу дин арбобларининг тили билан айтганда «рахмон» ва «шайтон» ўртасида одамларни ўз измига оғдириб олиш учун бўладиган курашдан иборатдир. Асрлар мобайнида давом этиб келаётган ана шу кураш йўлларидаги эзгулик ва раҳмонийлик – бунёдкор ғоя ва мафкураларнинг, ёвузлик ва шайтонийлик – вайронкор бузгунчи ғоя ва мафкураларнинг келиб чиқишига олиб келган бўлса, ажаб эмас.

Инсоният тарихи ва тараққиёти ана шу икки қарама қарши ғоя ва мафкуралар курашида ғолиб ва мағлуб бўлган томонларнинг бир неча бор алмашиниви сифатида давом этиб келаётган узлуксиз жараён эканлигини кўрсатади. Демак, инсоният тарихи нафақат одамлар, халқлар ўртасида жанг майдонларида бўлиб ўтган уруш-тўполонлар тарихидан, балки ғоялар ўртасидаги курашлар тарихидан ҳам иборатдир.

1-§. Бунёдкор ғоялар ва уларнинг жамият ижтимоий тараққиётида тутган ўрни ва аҳамияти

1.1. Бунёдкор ғоя тушунчаси, унинг тур ва шакллари. Инсониятни ҳар қандай ҳалокатлардан сақлаб қоладиган куч – бу эзгуликдир. Эзгулик эса бунёдкор ғоя ва мафкуралар пайдо бўлиши, шаклланиши ва ривожланишининг тамал тошидир. Ҳар бир инсон онадан ботир ёки

кўрқоқ, сахий ёки хассис, тўғри ёки ўғри, меҳнатсевар ёки ялқов, дўст ёки душман, бой ёки камбағал, садоқатли ёки хиёнаткор, вафодор ёки бевафо бўлиб туғилмайди. У онадан оддий инсон боласи бўлиб дунёга келади. Инсондаги ижобий ёки салбий хислат ва фазилатлар унинг ҳаёти давомида оилада, мактабда, маҳаллада, иш жойида олган тарбияси, жамиятдаги маънавий-ахлоқий муҳитнинг таъсири натижасида шаклланади ва ривожланиб боради. Оиладаги соғлом турмуш, мактабдаги илгор таълим-тарбия, меҳнат жамоаларидаги соғлом маънавий-ахлоқий муносабатлар, жамиятда давлат томонидан ўрнатилган адолатли қонун-қоидалар ҳар бир шахснинг онгида она-Ватанга садоқат, илмга бўлган чанқоқлик, меҳнатда эзгулик ва бунёдкорликка интилиш, инсонни олий кадрият деб билиш, тинчлик, ҳамкорлик ва барқарор тараққиётни таъминлаш йўлида тинмай меҳнат ва ижод қилиш, одамларнинг оғирини енгил қилиш учун техника ва технологияларнинг янги авлодини яратиш ва ҳаётга татбиқ этиш, давлат ва жамоат ишларида фаол иштирок этиш орқали демократик ҳаракатларни кенгайтириш каби бунёдкорлик ҳис-туйғуларининг вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланишига олиб келади. Бу эса бунёдкор ғоя ва мафкураларнинг пайдо бўлиб, жамиятда қарор топишига сабаб бўлади. Демак, бунёдкор ғоялар «инсоннинг эзгуликка ва бунёдкорликка интилиши, ички яратувчанлик моҳияти, ижодкорлик табиатидан келиб чиқади, одамларни комиллик ва фозиллик сари ундайди, иймон-эътиқодини мустаҳкамлайди, ҳаётга ижобий мазмун бахш этади»¹¹⁸.

Шундан келиб чиққан ҳолда бунёдкор ғоялар тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Бунёдкор ғоялар деб, жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва қатламлар, миллат ва давлатларни тараққиёт сари етакловчи, халқни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишига ундовчи ғоялар мажмуига айтилади.

Бунёдкор ғояларни ҳаётдаги амал қилиш ўрнига қараб бунёдкор илмий дунёвий ғоялар ва бунёдкор диний ғояларга ажратиш мумкин.

1.2. Бунёдкор дунёвий ғоя ва мафкуралар. *Бунёдкор илмий дунёвий ғоялар деб, макон ва замонда мавжуд бўлган реаллик – табиат ва жамиятнинг қонунларини билиш заминида шаклланиб, унинг тинч, барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилган илмий-амалий ғояларнинг муайян тизимига айтилади.* Буни ўз ичида яна иккига: *биринчиси*, табиат сирларидан унумли фойдаланишни, *иккинчиси эса* ижтимоий ҳаёт соҳасини юксак даражага кўтаришни кўзда тутадиган ғояларга ажратиш мумкин.

¹¹⁸ Қаранг: Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. –Т.:«Akademiyа», 2011. –Б.74.

Инсоният пайдо бўлганидан бошлаб табиат сирларини билишга интилиб келади. Бунинг натижасида сон-саноксиз кашфиётлар қилинган бўлиб, улар бир томондан, яқин келажакда туғилажак муайян бир илмий табиий ғояларнинг заминини ташкил қилишига, иккинчи томондан эса инсониятни эзгуликка ёки тубанликка бошловчи қандайдир мафкуравий ғояларга хизмат қилишини кўришимиз мумкин. Масалан, тиббиёт соҳаси бўйича 1962 йилда Нобель мукофотига сазовор бўлган, 1928 йилда туғилган америкалик олим Джеймс Дьюи Уотсон томонидан илгари сурилган ДНК (дезоксирибонуклеин)нинг «қўш спиралли» тузилишига эга эканлиги ҳақидаги ғоясининг амалда тасдиқланиши ДНКнинг табиатини янада фаолроқ ўрганишга, шунингдек, генетик информациялар тузилиши ҳамда уларни узатиш механизмини янада такомиллаштириш ишларига кенг йўл очиб берди. Бу эса ўз навбатида озиқ-овқат маҳсулотларини генетик модификация қилиш, одам наслини клонлаштириш, ДНК таҳлилига қараб оталикни аниқлаш, жиноятларни очиш, унинг натижаларига қараб судда одамларнинг тақдирини ҳал этиш ишларида кенг қўлланила бошлади¹¹⁹. Бундан ташқари, 1955 йилда туғилган Англиялик олим Тим БЕРНЕРС-Ли томонидан 1989 йилда интернетдан унумли фойдаланиш бўйича «ЎРГИМЧАК ТЎРИ» номли кашфиёти¹²⁰ атрофида бўлаётган илмий ғояларга бўлган муносабатда ҳам шундай аҳволни кузатиш мумкин. Худди, шунингдек, атом сирларини очиш орқали энергия манбаи сифатида фойдаланишга қаратилган илмий-амалий ғоялар бунёдкор ғояларга, ундан атом бомбаси – оммавий қирғин қуроли сифатида фойдаланишга уриниш эса вайронкор ғоялар қўлидаги дахшатли қурол вазифасини ўташ ишига хизмат қила бошлади.

Жамиятнинг ижтимоий ҳаёт соҳасини юксак даражага кўтаришга қаратилган илмий ижтимоий ғоялар жумласига: инсон ҳуқуқларини ҳар томонлама таъминлаш ва ҳимоя қилиш; иқтисодий ҳар томонлама ривожлантиришда инновацион сиёсат юргизиш; эркин демократик сайловларни ҳаётга татбиқ қилиш; давлатнинг инсонпарварликка йўғрилган янги ҳуқуқий доктринасини яратиш; маънавий-мафкуравий иммунитетни шакллантириш; инсоннинг саломатлигини сақлаш; яхши қўшничиликни йўлга қўйиш; давлатлар ўртасида ҳар томонлама ўзаро ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган бир қатор ғоялар қиради. Масалан, мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлатни бунёд этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш ғояси шундай бунёдкор ғоя ва мафкура ҳисобланади.

¹¹⁹ Қаранг: **100 ученых, изменивших мир** / Авт. -сост. М.В.Адамчик. –Мн.Харвест, 2006. –С.294–296.

¹²⁰ Қаранг: **100 ученых, изменивших мир** / Авт. -сост. М.В.Адамчик. –Мн.Харвест, 2006. –С.300–302.

Илмий аҳамиятга эга бўлган табиий ва ижтимоий ғоялар, инсониятга хизмат қилиш, унинг орзу-истак, мурод ва мақсад, муддао ва иддаоларини ифодалашларига қараб бунёдкор ғая ва мафкураларга ёки вайронкор бузғунчи ғоя ва мафкураларга хизмат қилиши мумкин. Бундаги асосий вазифа – илмий дунёвий ғояларни эзгулик йўлда халқ манфаатларига хизмат қилдиришни ташкил этишдан иборатдир.

1.3. Бунёдкор диний ғоя ва мафкуралар. Инсоният тарихи қанчалик қадимий бўлса, дин тарихи ҳам шунчалик қадимийдир. Инсон асрлар мобайнида диний эътиқодларга кўра «фоний» дунёга келиб, диний маросимлар орқали «боқий» дунёга кузатиб қўйилган. Демак, дин – бу инсон маънавий вужудидан ажралмайдиган олий мақомга эга бўлган ижтимоий феномендир. Бу феномени йўқ қилишга уруниш бесамар иш бўлиб, унинг туб моҳиятини англаш эса бу дунёнинг ўткинчи эканлигини, унда инсон ўзидан яхши из қолдиришини англаб етиши демакдир. Дин – бу Яратган тимсолида энг олийжаноб эзгу ниятларни англаш ва уни амалга ошириш демакдир. Бу инсонни олий кадрят, унинг яшаш каби ҳақ-ҳуқуқларини паймол қилиш, айниқса, беғуноҳ болалар, аёллар, қариялар, хасталар, бева-бечоралар, етимлар ҳаётига тажовуз қилиш, уларнинг ҳақини ейишни кечириб бўлмайдиган гуноҳ деб билиш демакдир. “Дин, – И.А.Каримов айтганидек, – азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифатида одамзотнинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган ғоя ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир”¹²¹. Диннинг ана шу мазмун-моҳиятидан келиб чиққан ҳолда бунёдкор диний ғоялар тушунчасига куйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Бунёдкор диний ғоялар деб, муқаддас диний китобларда ўз ифодасини топган таълимотларнинг инсонпарварлик моҳиятидан келиб чиққан ҳолда одамлар ўртасида тенглик, тинчлик ва ўзаро ҳамқорорликни таъминлашга қаратилган ғоялар мажмуига айтилади.

Бунёдкор диний ғоя ва мафкураларга хос бўлган хусусиятлар:

1) Яратганга мавжуд дунёда тинч ва осуда ҳаёт кечираётгани учун шукроналар айтиш тимсолида барча одамларга тинчлик ва саломатликни тилаш каби эзгу истакларнинг борлигида;

2) Яратганга, берган ризкига шукроналик келтириб, уни исроф қилмасдан фойдаланиш каби инсонийлик фазилатларининг кўнгил риштасига айлантирилганлигида;

¹²¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: “Маънавият”, 2008. –Б.36.

3) Танҳоликни Яратганга хос деб билган ҳолда жамоат билан бирга бўлиб, уларни кадрлаб, иззат-хурматини жойига қўйиб яшаш иштиёқини кучайтираётганлигида;

4) Яратганнинг мўжизаларига иқроп бўлиш учун илм ўрганиш, уни фойдали ишларга сарфлашни тинмай тарғиб ва ташвиқ қилиб келётганлигида;

5) Одамлар охиратининг хайрли яқун топиши учун ўз ҳаёти давомида кўплаб хайрли, савоб ишларни қилиш, тинчлик ва биродарликни асраб авайлаш, вафотидан кейин савоби етиб турадиган амали солиҳларни қилиш зарурлигини уқтираётганлиги ва бошқаларда яққол кўзга ташланади.

Ислом динининг бунёдкор ғоя ва мафкура сифатидаги вазифалари «Қуръони Карим» ва «Ҳадис» китобларида ўзининг яққол ифодасини топган бўлиб, уни қуйидаги «Ҳадис» намуналарида кўриш мумкин:

– Аллоҳга энг ёмон кўринадиган киши – гина ва адоватни узоқ сақловчи одамдир.

– Аллоҳ таолога сўзларнинг севимлиси ростдир.

– Агар қўйиниларинг сени яхши деяётганини эшитсанг, демак яхшисан. Ёмон дейишаётганини эшитсанг – ёмонсан.

– Агар яхшиларингиз ҳоким бўлиб, бойларингиз сахий, очиқ қўл бўлиб, ишларингиз ўртада маслаҳат билан ҳал қилинаётган бўлса, сизларга ернинг остидан усти яхшироқдир. Агар ёмонларингиз ҳоким бўлиб, бойларингиз бахил бўлиб, ишларингиз хотинлар қўлида бўлса, ернинг устидан ости сизларга яхшироқдир?.

– Бир соат илм ўрганиш кечаси билан намоз ўқиб чиққандан афзалдир. Бир кун илм ўрганиш уч ой рўза тутгандан яхшироқдир.

– Эй Алоҳнинг бандалари! Даволанинглар, чунки Аллоҳ таоло бирор касалликни давосиз яратмаган, илло бир касалликнинг давоси йўқдир – бу қарилдикдир.

– Яхшилик қилмоқ – ёмон фалокатлардан асрайди.

– Меҳмон кутмайдиган одамда яхшилик йўқдир¹²².

Ислом динининг бунёдкор ғоя сифатидаги куч-қудрати ҳақида **Ш.М.Мирзиёев:** «Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна солаётган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиши, камолга етишига интилишига эътибор қаратиши ҳар қачонгидан гам муҳимдир. Ай-

¹²² Ушбу «Ҳадис» намуналари «Муҳаммад пайғамбар алайҳиссалом қиссаси. Ҳадислар» (–Тошкент: Камалак, 1991). номли китобдан келтирилди. 51, 54, 57, 57–58, 93, 94, 96, 119-бетлар.

нан таълим ва маърифат башарият фаровонлигининг асосий омилларидан ҳисобланади, инсонларни эзгуликка даъват этади, саховатли, сабр-қаноатли бўлишга ундайди. Муқаддас ислом динимиз бизга айнан шуни ўргатади. Бундай ёндашув давр талабидир. Ислому ҳақиқатни англаш демакдир, у одамзотни эзгу амалларни бажаришга ундайди, ҳар биримизни яхшилик ва тинчликка чорлайди, ҳақиқий инсон бўлишни ўргатади»¹²³, – деган эди.

1.3. Бунёдкор ғояларнинг намоён бўлиш хусусиятлари. Бунёдкор ғоя ва мафкура бутун бир бошли халқни порлоқ келажак сари бошлар экан, у ўзига хос бўлган хусусиятларини:

а) одамлар, турли гуруҳ ва қатламлар, барча-барчани эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундашида, тараққиёт сари етаклашда;

б) ҳар бир халқ, умуман, башариятнинг орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалашида, эркин ҳаёт ва адолатли тузумни тараннум этишида;

в) инсон кадр-қимматини ҳар томонлама юксалтириш, халқ фаровонлигини оширишдаги саъй-ҳаракатларида;

г) ҳар бир кишининг жамият, юрт, миллати, ўзи ва оиласи олдидаги бурчи ҳамда масъулиятини қандай даражада бажараётганлигини белгилайдиган маънавий мезонлигида;

д) мафкуравий фикрлаш услуби сифатида жамиятда юзага келадиган муаммоларга қандай ечимларни топаётганлигида;

е) мавжуд воқеликда содир бўлаётган нарса, воқеа, ҳодиса ва жараёнларни уйдирма шаклида эмас, балки ҳаққоний равишда баҳолай олиш, таҳлил қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш имкониятларининг бор ёки йўқлигида кўриш мумкин.

2-§. Ўзбекистон жамиятининг миллий истиқлол мафкураси – бунёдкор ғоя сифатида

2.1. Миллат, миллий ғоя, миллий мафкура, миллий истиқлол мафкураси тушунчалари. Миллий истиқлол мафкураси тушунчасига таъриф ва тавсиф беришдан олдин “миллий ғоя” ва “миллий мафкура” тушунчаларини тушуниб олмоқ зарур.

Миллат тушунчаси. Тарихдан маълумки, миллатсиз миллий ғоя ҳам, миллий мафкура ҳам бўлмайди ва аксинча. *Миллат* – кишиларнинг ягона тил, ўзлигини англаш руҳияти, маънавияти, урф-одатлар, анъана-

¹²³ Мирзиёев Ш.М. Тинчлик, маърифат ва бунёдкорлик йўлида ҳамкорлик // Халқ сўзи, 2016 йил 19 октябрь.

лар, кадриятлар ягоналиги асосида маълум худудда яшовчи ўз давлатига эга бўлган, ижтимоий-иқтисодий алоқалар билан боғланган мустақил субъект сифатида ўзига хос моддий ва маънавий бойликларни ифодаловчи ҳамда яратувчи кишиларнинг этник бирлигидир¹²⁴. Демак, бирон-бир миллатга тегишли бўлган нарсани, бошқа миллатга тегишлисидан фарклаш учун “миллий”, “миллийлик” тушунчаси ишлатилади.

Миллий ғоя тушунчаси. Шунга кўра, *миллий ғоя деб, муайян бир миллат ўзининг тафаккурида ўтмиши, бугуни ва истиқболини мужассамлаштирган ҳолда жамият ва одамларнинг руҳиятига кучли таъсир ўтказиб, уни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикрга айтилади.* И.А.Каримов таъбири билан айтганда: “Миллий ғоя деганда, аждодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар кайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадларини ўзимизга тасаввур қиладиган бўлсак, ўйлайманки, бундай кенг маъноли тушунчанинг мазмун-моҳиятини ифода қилган бўламыз”¹²⁵.

Бугунги кунда яшаётган ўзбек миллатининг бош ғояси – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш бўлса, асосий ғоялари эса ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик ҳисобланади.

Миллий мафкура тушунчаси. *Миллий мафкура деб, миллатнинг ижтимоий бирлик сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишини, унинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи ҳамда ҳаракатга келтирувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, ахлоқий ва эстетик қарашларнинг бутун бир тизимига айтилади.* Бунда миллий мафкурани фақат битта миллат ёки халқнинг мафкураси, деб тушуниш тўғри эмас. У муайян давлат ёки жамиятнинг умумий мафкураси маъносини ҳам англатади. Шу нуқтаи назардан қараганда, миллий мафкура тушунчаси Ўзбекистонда яшаб унда фаолият кўрсатаётган барча миллат вакилларига тегишлидир. “Демак, ўзбек халқининг миллий мафкураси миллатимизнинг туб манфаатларини назарий асословчи ва ҳимоя қилувчи фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик қарашларнинг бутун бир тизимидир. Мафкурасиз ижтимоий гуруҳ, жамият ёки миллат бўлиши мумкин эмас. Миллат ва миллий мафкура тушунчалари ўртасида ўзаро узвийлик бор.

¹²⁴ Қаранг: Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.75.

¹²⁵ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: «Маънавият», 2008. –Б.71.

Миллат тушунчаси синфий тушунча эмас. Миллат вакили бўлиш-лик мулкдор ёки мулкдор эмасликка боғлиқ ҳам эмас. Миллат тушунчаси – синфлардан, табақавий фарқлардан устувор тушунча. Такрорлаб айтганда, миллат – бу, кишиларнинг жипс тарихий бирлиги, умумиктисодий турмуш, тил, худуд бирлиги, маданият, онг, рухият уйғунлиги ва муштараклиги демакдир. Ўз давлатисиз ўз киёфасига эга миллат бўлмайди, давлатчилигини кўлдан бой бериб қўйса, бора-бора миллий киёфасини йўқотиб юбориши мумкин. Миллатнинг метиндек жипслиги ўз давлатининг қудратига боғлиқ. Ва аксинча, миллатнинг метиндек жипслиги давлати қудратининг даражасини белгилайди. Миллат ва давлат тушунчаларини бир-биридан айирган ҳолда таърифлаб бўлмайди”¹²⁶.

2.2. Миллий истиқлол мафкураси тушунчаси. Миллий истиқлол мафкураси ҳақида фикр юритганда биринчидан, “истиқлол” сўзининг маъносини, иккинчидан “истиқлол мафкураси”нинг ғайри инсоний, ғайри миллий миллий мазмунини теран англамоқ зарур бўлади.

Истиқлол (араб. – озодлик, мустақиллик, эркин бўлиш) – инсон, миллат, давлатнинг эркин ривожлана олиш имкониятини ифода этувчи тушунча ҳисобланади.

“Истиқлол” сўзи “мустақиллик” сўзи учун ўзак ҳисобланади ва унга нисбатан бирламчи асос вазифасини ўтайди. Араб тилидан кириб келган бу сўзлар асрлар давомида кўлланиб, халқ тафаккурига сингиб кетган. Аслида, мустақилликка эришиш истиқлолнинг тўла маънода воқеликка айлангани, яъни бошқаларга тобе бўлмай, ўз эрки билан яшаш, ўзини-ўзи бошқариш ва ўз тақдирини ўзи белгилаш тамойилларининг тўла-тўқис амалга ошганини билдиради. Истиқлол, кўп ҳолларда, сиёсий жиҳатдан эркин бўлишни англатади, мустақиллик – барча соҳаларда тўла-тўқис озодликка эришилгани, ихтиёри тўлиқ ўзида эканини ифода-лайди¹²⁷. Истиқлол истиқлолга қарши тинимсиз олиб борилган курашлар натижасида қўлга киритилади. Истиқлол учун кураш, биринчи навбатда, истиқлол мафкурасига қарши курашдан бошланади.

Истиқлол мафкураси – босиб олинган халқ ёки юртни турли йўл ва воситалар билан тутқунликда сақлаб қолишга, унда яшайдиган кишилар тафаккурини қарам қилишга қаратилган ғоявий қарашлар, мафкуравий усуллар тизими ҳисобланади.

Истиқлол бирон-бир давлатнинг ўз иқтисодий, сиёсий, маданий, геостратегик ва бошқа тор манфаатларидан келиб чиққан ҳолда бошқа

¹²⁶ Қаранг: Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011. –Б.195.

¹²⁷ Қаранг: Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011. –Б.164.

халқ ёки давлатни босиб олишга интиланган, босиб олган, унинг маданияти, тили, урф-одатларини йўқ қилишга, барча соҳаларда ўз ҳаётий стандартларини, қарашларини зўрлик билан жорий этишга уринган жойда ва вақтда юзага келади. Истибдод мафқураси эса, ана шундай тафаккур тарзи ва амалиётининг гўё тўғри эканини ҳар томонлама асослашга, тушунтиришга, адолатли, деб баҳолашга ва кенг халқ оммаси онгига сингдиришга қаратилган қараш ва ғоялар тизимидан иборат бўлади.

Инсоният босиб ўтган тарихий йўлга назар ташлар эканмиз, истибдод мафқураси ирқчилик, фашизм, шовинизм каби кўринишларда намоён бўлганини кўрамиз. Улар бир-биридан фақат айрим жиҳатларига кўра фарқланса-да, моҳиятан тўқиб чиқарилган, ҳеч қандай илмий заминга эга бўлмаган, эрксизлик ғоясини сохта мезонлар асосида асослашга қаратилган бўлади.

Афсуски, инсонийликка хилоф бўлган, башариятнинг келажаги ва бир бутунлигига хавф соладиган бундай мафқура шакллари янги минг йилликда ҳам ўзининг мудҳиш қиёфасини дунёнинг турли бурчакларида намоён қилмоқда¹²⁸.

Истибдод мафқурасига қарши эрксевар халқлар мунтазам тарзда кураш олиб борганлар. Ана шундай курашлар натижасида эрксевар ўзбек халқи 1991 йил август-сентябрь ойида истиклолга эришди. Ўзининг мустақил давлатига, буюк келажак сари бошлаб борувчи истиклол мафқурасига эга бўлди.

Истиклол мафқураси – миллат ва давлатнинг мустақил ривожланишини таъминлашга қаратилган ғоявий-назарий қарашлар тизими бўлиб, у истибдод мафқураси ва амалиётига қарши, озодликка интилиш зарурати туфайли пайдо бўлади. Унинг асосий вазифаси озод ва эркин тараққиёт йўлидаги олийжаноб мақсадлар атрофида халқни бирлаштириш, улкан бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш, унда ғоявий иммунитет, мустаҳкам эътиқод асосларини шакллантиришга қаратилгандир.

Истиклол мафқураси мустақилликка эришгунча орзу, мақсадни ифодалаш, кейинроқ шу мустақилликни мустаҳкамлаш омилидир. Ҳар икки ҳолатда ҳам унинг халқни уюштириш, сафарбар қилишдан иборат асосий вазифалари ўз аҳамиятини сақлаб қолади. Озодлик йўлидаги интилишлар қонга ботирилганини кўрсатувчи мисоллар жаҳон халқлари тарихида кўплаб топилди. Шундай бўлса-да, улар олға сурган ҳаётбахш қарашлар ҳеч қачон изсиз кетмаган. Кўхна тарих бу ғоялар янги шароит ва вазиятларда мустақиллик учун курашнинг янги тўлқинларини тайёрлашга хизмат қилганидан далолат беради. Миллий

¹²⁸ Қаранг: Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011. –Б.163.

озодлик ғоясининг мустақилликка эришилгандан кейинги даврдаги характерли хусусиятлари унинг олдида турган янги ва вазифаларда ёрқин намоён бўлади. Бу даврда у мустақилликнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий асосларини мустаҳкамлашни ғоявий жиҳатдан таъминлашга хизмат қилади.

Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафқураси истибод иллатларига барҳам бериш, мустақиллик, озодлик ва бунёдкорлик каби кадриятларнинг маъно-мазмунини чуқур англаб етиш, уни одамларнинг қалби ва онгига сингдириш, жамият ҳаётида огоҳлик, ҳамкорлик, миллий тотувлик муҳитини таъминлаш, Республикамининг халқаро ҳамжамиятнинг тўлақонли аъзоси сифатида барқарор ривожланиш йўлига чиқиб олиши, ўз мустақиллигини ҳар томонлама мустаҳкамлаши учун аҳамиятли бўлган ғоявий қарашлар тизимини ўзида ифодалайди¹²⁹.

Шундай қилиб: *“Ўзбекистон жамиятининг миллий истиқлол мафқураси, ўз моҳиятига кўра, халқимизнинг асосий мақсад-муддаоларини ифодаладиган, унинг ўтмиши ва келажagini бир-бири билан боғладиган, асрий орзу истакларини амалга оширишга хизмат қиладиган ғоялар тизими*дир”¹³⁰.

2.3. Миллий истиқлол мафқурасининг хусусиятлари. Миллий истиқлол мафқурасининг асосий хусусиятлари куйидагилардан иборат:

– Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий ва умуминсоний кадриятлар, демократия тамойилларига асосланади;

– халқимизнинг асрлар давомида шаклланган юксак маънавияти, анъана ва удумлари, улуғ бобокалонларимизнинг ўлмас меросидан озиқланади;

– адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик ғоялари ҳамда халқимизнинг ишонч ва эътиқодини акс эттиради;

– юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади;

– жамият аъзоларини, аҳолининг барча қатламларини Ўзбекистоннинг буюк келажagini яратишга сафарбар этади;

– миллати, тили ва динидан қатъи назар, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси қалбида она Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояларига садоқат ва ўзаро ҳурмат туйғусини қарор топтиради;

– жамоатчилик қалби ва онгига фикрлар хилма-хиллиги, виждон эркинлиги тамойилларига риоя қилган ҳолда маърифий йўл билан сингдирилади.

¹²⁹ Қаранг: Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011. –Б.16–165.

¹³⁰ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.43.

Миллий мафкура фақат бугун эмас, балки ҳамма замонларда ҳам энг долзарб сиёсий-ижтимоий масала, жамиятни соғлом, эзгу мақсадлар сари бирлаштириб, унинг ўз муддаоларига эришиши учун маънавий-рухий куч-қувват берадиган пойдевор бўлиб келган. У ҳар бир ватандошимизнинг оиласи, жамият, эл-юрт олдидаги бурч ва масъулиятини қай даражада адо этаётганини белгилайдиган маънавий мезондир.

Бу – Ўзбекистонда истиқомат қиладиган ва ўз тақдирини шу муқаддас замин билан боғлаган ҳар бир кишининг “Ватаним менга нима берди”, деб эмас, балки “Мен Ватаним равнақи учун нима қиляпман”, деган масъулият туйғуси билан яшаши демакдир¹³¹.

2.4. Миллий истиқлол мафкурасининг мақсади – Ўзбекистоннинг стратегик мақсадларини амалга ошириш учун бош ғоямиз озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш ҳамда ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро ҳамжиҳатлик, диний бағрикенгликдан иборат бўлган асосий ғояларимизга: одамларни ишонтириш; унинг атрофида уюштириш; уни амалга ошириш учун сафарбар этиш; маънавий-рухий рағбатлантириш; ғоявий тарбиялаш; ғоявий иммунитетни шакллантириш; ҳаракат дастури бўлишдан иборат.

2.5. Миллий истиқлол мафкурасининг асосий вазифалари. Миллий истиқлол мафкураси куйидаги асосий вазифаларни бажаради:

- мустақил дунёқараш ва эркин тафаккурни шакллантириш;
 - хур фикрли, мутелик ва журъатсизликдан холи бўлган, ўз билими ва кучига ишониб яшайдиган инсонни тарбиялаш;
 - одамларимиз, айниқса, ёшларимизнинг иродасини бақувват қилиш, иймон-этиқодини мустаҳкамлашга хизмат қиладиган маънавий муҳит яратиш;
 - ватандошларимиз тафаккурида ўзликни англаш, тарихий хотирага садоқат, муқаддас кадриятларимизни асраб авайлаш, ватанпарварлик туйғусини камол топтириш;
 - халқимизга хос бўлган иймон-этиқод, инсоф-диёнат, саховат, ҳалоллик, меҳр-оқибат, шарму ҳаё каби фазилатларни янада юксалтириш.
- мамлакатимизнинг кўп миллатли халқи онги ва қалбида “Ўзбекистон – ягона Ватан” деган тушунчани шакллантириш ва ривожлантириш.

Бу вазифаларнинг бажарилиши фуқароларимизни ҳозирги шиддаткор ҳаёт талабларига жавоб бера оладиган шахсларга, янги жамият қурилишининг фаол иштирокчиларига айлантиришга хизмат қилади¹³².

¹³¹ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.43, 44.

¹³² Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.46.

2.6. Миллий истиқлол мафқураси ифодаладиган умумий манфаатлар. Миллий мафкура ҳақида гапирганда шуни назарда тутиш керакки, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси плюрализм, фикр ва қарашлар эркинлиги тамойилларини тўлиқ таъминлайди. Асосий Қонуниimizнинг 12-моддасида бу қоида қуйидагича ифодаланган:

“Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади.

Ҳеч қайси мафкура давлат мафқураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”¹³³.

Бу қоида Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган партиялар, ҳаракат ва ижтимоий-сиёсий гуруҳлардан бирортасининг дастурий ғоялари ягона давлат мафқураси бўла олмаслигини англатади. Миллий истиқлол мафқураси турли сиёсий партия ва ижтимоий гуруҳлар мафқурасидан устун турадиган социал феномен – ижтимоий ҳодисадир. Бу мафкурада бирон-бир дунёқараш мутлақлаштирилмайди ёки у мавжуд сиёсий ҳокимиятни мустақамлаш мақсадида сиёсий қуролга айлантирилмайди. Миллий истиқлол мафқураси, ўз мазмун-моҳиятига кўра, Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий тараққиётига хизмат қилади, барча сиёсий партиялар, гуруҳ ва қатламларнинг – бутун халқимизнинг қуйидаги умумий манфаатларини ифодалайди:

– мамлакатнинг мустақиллиги, ҳудудий яхлитлиги, сарҳадлар дахлсизлиги;

– юрт тинчлиги, давлатнинг ҳарбий, иқтисодий, ғоявий, экологик, информацион таҳдидлардан муҳофаза этилиши;

– мамлакатда фуқаролараро ва миллатлараро тотувлик, ижтимоий барқарорлик муҳитини таъминлаш;

– ҳар бир оила ва бутун халқнинг фаровонлиги;

– жамиятда адолат устуворлиги, демократия, ўз-ўзини бошқариш тамойилларининг амал қилиши.

Истиқлол мафқураси том маънодаги **миллий мафкурага айла-ниши учун қуйидаги талабларга жавоб бериши зарур**: 1) инсон қалби ва онгига ижобий таъсир этадиган тушунча ва туйғулар, гўзал ва ҳаётий ғоялар тизимини ўзида мужассам этиши; 2) миллат, халқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч-эътиқод манбаи бўлиши; 3) ҳар қандай илгор ғояни ўзига сингдириши ва ҳар қандай ёвуз ғояга қарши жавоб бера олиши; 4) замон ва давр ўзгаришларига қараб, ўзи ифодаладиган манфаат, мақсад-муддаоларни амалга оширишнинг янги-янги воситаларини тавсия эта олиши¹³⁴.

¹³³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.6.

¹³⁴ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.46.

2.7. Миллий истиқлол мафкурасининг миллий хусусиятлари. Истиқлол мафкураси халқимизнинг табиати, иродаси, орзу-интилишларини ифодалайдиган қуйидаги **миллий хусусиятларни** замон талаблари асосида янада бойитишни назарда тутди: а) халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устунлиги; б) жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги; в) ота-она, маҳалла-қўй, умуман жамоатга юксак ҳурмат-эътибор; г) миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат; д) каттага – ҳурмат ва кичикка – иззат; е) меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи – аёл зотига эҳтиром; ё) сабр-бардош ва меҳнатсеварлик; ж) ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоказо.

2.8. Миллий истиқлол мафкурасининг умумбашарий тамойиллари. Истиқлол мафкураси қуйидаги **умумбашарий кадриятларни** эътироф этади ва улардан озикланади: 1) конун устуворлиги; 2) инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва ҳурфикрлилик; 3) турли миллат вакилларига ҳурмат ва улар билан баҳамжиҳат яшаш; 4) диний бағрикенглик; 5) дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик; 6) ўзга халқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш ва ҳоказо¹³⁵.

3-§. Миллий ғоя ва мафкуранинг тарихий илдизлари, диний негизлари, фалсафий ва дунёвий асослари

3.1. Миллий ғоя ва мафкуранинг тарихий илдизлари. Миллий ғоя ва мафкура тарихий макон ва замонда ўзининг генезисига ва эволюциясига эгадир. Тарихийлик ва мантиқийлик нуктаи назаридан қарайдиган бўлсак, ғоя ва мафкураларнинг дастлабки куртаклари инсоният ривожининг тарихининг “меҳнат таксимоти” даврида пайдо бўлганлигини кўрамыз. Бу эса ҳар бир нарсанинг ўз тарихи, яъни тарихий илдизлари борлигидан дарак беради. Фалсафий жиҳатдан қараганда “тарихий илдиз” тушунчасини тор ва кенг маънода талқин қилиш мумкин. “Тарихий илдиз” тушунчаси кенг маънода бугунги кунда мавжуд бўлган барча нарса ва ҳодисаларнинг тарихий макон ва замонда жой олган барча томонлари, тор маънода эса муайян субъектлар томонидан билиш ва ўзгартиришга қаратилган нарса ва ҳодисаларнинг тарихий макон ва замонда эгаллаган ўрнини англатади. Масалан, миллий ғоя ва мафкура фанининг тарихий илдизларини кенг маънода тушуниш деганда Ўзбекистон ҳудудида энг қадимги одамларнинг пай-

¹³⁵ *Қаранг:* Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.49–50.

до бўлиши, уруғ ва кабилаларининг келиб чикиши, давлатчилигининг шаклланиши, ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил этиши, илмий ва диний билимлардан фойдаланиш, фалсафа, ахлоқ, ҳуқуқ ва бошқа шу каби нарса ва ҳодисаларнинг бир бутун тизим сифатида тарихий макон ва замонда эгаллаган ўрни, тор маънода эса муайян олим ёки илмий жамоатчилик томонидан ўргатилаётган ғоя ва мафқуранинг тарихий макон ва замонда эгаллаган томони тушунилади.

Миллий ғоя ва мафқуранинг тарихий илдизлари деб, ўзбекнинг ўзлигини англашга, озод ва обод Ватани равнақи йўлида тинмай самарали эркин меҳнат қилишга, олам сирларини кашф этиб, уни инсоният тараққиётига хизмат қилишга, инсонийликни улуг фазилат деб билишга, комил фанзандларни вояга етказишга, алаҳсус, унинг бутун жисмоний ва маънавий вужудини маънавий жасорат кўрсатишга чорлайдиган асрлар мобайнида турли синовларга бардош бериб, тарихий макон ва замондан абадий жой олиб, ота-боболаримиздан қолиб келаётган моддий ва маънавий ашёлар тизимига айтилади.

Ўзбек халқининг тарихий илдизи ҳақида И.А.Каримов: “Мустақилликка эришганимиздан кейин халқимизнинг ўз юрти, тили, маданияти, кадриятлари тарихини билишга, ўзлигини англашга қизиқиши ортиб бормоқда. Бу – табиий ҳол. Одамзот борки, авлодаждоди кимлигини, насл-насабини, ўзи туғилиб вояга етган қишлоқ, шаҳар, хулласки, Ватанининг тарихини билишни истайди.

Ҳозир Ўзбекистон деб аталувчи ҳудуд, яъни бизнинг Ватанимиз нафақат Шарқ, балки умумжаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлганини бутун жаҳон тан олмоқда. Бу қадимий ва табаррук тупроқдан буюк ашломалар, фозилу фузалолар, олиму уламолар, сиёсатчилар, саркардалар етишиб чиққан. Диний ва дунёвий илмларнинг асослари мана шу заминда яратилган, сайқал топган. Эрамизгача ва ундан кейин қурилган мураккаб сув иншоотлари, шу кунгача кўрку файзини, маҳобатини йўқотмаган осори атиқаларимиз қадим-қадимдан юртимизда деҳқончилик, хунармандчилик маданияти, меъморчилик ва шаҳарсозлик санъати юксак бўлганидан далолат беради¹³⁶, – деган эди.

Миллий ғоя ва мафқура фаннинг тарихий илдизларига қуйидагилар киради:

1. Энг қадимги одамларнинг пайдо бўлганлиги ва яшаганлиги. Ўзбекистон ҳудудида, аниқроғи Фарғона водийсининг Сўх туманидаги Селунғур ғоридан бундан 1-1,5 миллион йил олдин яшаган одамзот аждодларининг суяк қолдиқлари топилган. Унга олимлар

¹³⁶ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажгимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.132.

“Фарғона одами”, “Фенгантроп” деб ном беришган. Бу тарихий ашё ўзбекларнинг жуда ҳам қадимий халқ эканлигини исботлайди.

2. Маданият ва маънавият илдининг қадимийлиги. Ўзбекистон ҳудудидан миллоддан аввалги 100–40 минг йилликларда ясалган меҳнат қуроллари, Сурхондарё вилоятидаги Зараутсой қоятошларига чизилган расмларнинг топилганлиги ўзбекларнинг қадимий маданиятга эга бўлганлигидан дарак беради. Шунинг учун ҳам бу хусусда И.А.Каримов: “Биз халқни номи билан эмас, балки маданияти, маънавияти орқали биламиз, тарихнинг тағ-томиригача назар ташлаймиз”¹³⁷, – деган эди.

3. Миллий давлатчилик анъаналари. Мамлакатимиз ҳудудида миллоддан аввалги VII–VI асрларда илк давлатлар ташкил топади. Демак, ўзбеклар бундан 2700–3000 йил олдин илк давлат курган халқлардан бири саналади. Юртбошимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “бино қанчалар баланд бўлса, унинг пойдевори ҳам шу қадар чуқур бўлади. Биз буюк давлат қуришни ўз олдимишга мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунинг учун замонавий сиёсий, иқтисодий, илмий-техникавий, маънавий имконларимиз билан бир қаторда тарихий асосимиз ҳам бор. 2700 йиллик буюк давлатчилик ўтмишимиз бор”¹³⁸.

4. Ҳаққоний ёзилган тарих. Тарих ҳаққоний ёзилмаса, у халқни маънавий жиҳатдан қашшоқ қилиб, охир-оқибатда ўзлигидан айиради. Ўзлигидан айрилган халқ эса манкуртга айланади. Шу сабабли И.А.Каримов: “Биз юртимизни янги босқичга, янги юксак маррага олиб чиқмоқчи эканмиз, бунда бизга ёруғ ғоя керак. Бу ғоянинг замирида халқимизнинг ўзлигини англаши ётади. Ҳаққоний тарихни билмасдан туриб эса ўзликни англаш мумкин эмас”¹³⁹, – деган эди.

5. Халқнинг тарихий хотираси. Ҳар бир халқ ўзининг тарихий макон ва замонда эгаллаган ўрнини унутмасдан, тарих сабоқларидан хулоса чиқариб, ўтган кунларини хотирлаб яшаса, у албатта, ўзининг танлаган йўлидан кўзланган эзгу мақсадлари сари адашмай, дадил қадамлар ташлаб бораверади. Бундай вазифанинг уддасидан чиқиш учун эса тарихни унутмаслик зарур. Бу хусусда: “Маънавиятини тиклаши, тугилиб ўсган юртида ўзини бошқалардан кам сезмай, бошини баланд кўтариб юриши учун инсонга, албатта, тарихий хотира керак. Ҳар қайси инсон мен шу миллат фарзанди эканман, менинг аجدодларим кимлар бўлган, миллатимнинг ибтидоси қайда, унинг оёққа тури-

¹³⁷ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.144.

¹³⁸ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.144.

¹³⁹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.153.

ши, тикланиш, шаклланиш жараёни қандай кечган, деган саволларни ўзига бериши табиий. Тарихий илдинини излаган одам, албатта, бир кун мана шундай саволларга дуч келади, ва аминманки, тўғри хулосалар чиқаради. Тарихий хотираси бор инсон – иродали инсон. Такрор айтаман, иродали инсондир.

Ким бўлишидан қатъи назар, жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз ўтмишини яхши билса, бундай одамларни йўлдан уриш, ҳар хил ақидалар таъсирига олиш мумкин эмас. Тарих сабоқлари инсонни хушёрликка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди¹⁴⁰, – деган эди И.А.Каримов. Ўзбек халқи – тарихий хотираси бор халқ, тарих сабоқларини унутмайдиган халқ. Ўз эрки учун курашиб келган халқ.

6. Ёзма манбалар. Ўзбекистон ҳудудида ёзув милоддан аввалги V–IV асрларда пайдо бўлган. Ёзма манбаларнинг ўрни ҳақида И.А.Каримов: “Бешафкат давр синовларидан омон қолган, энг қадимги тошёзувлар, битиклардан тортиб, бугун кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган 20 мингдан ортиқ қўлёзма, уларда мужассамлашган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, физика, кимё, астрономия, меъморчилик, деҳқончиликка оид ўн минглаб асарлар бизнинг бекиёс маънавий бойлигимиз, ифтихоримиздир. Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ дунёда кам топилади. Шунинг учун ҳам бу борада жаҳоннинг санокли мамлакатларигина биз билан беллаша олиши мумкин, деб дадил айта оламан¹⁴¹, – деган эди. Шундай ёзма манбалардан бири “авесто”дир. Унинг яратилганлигига 3000 йил бўлган. Бу китоб ўлкамизда жуда қадим замонларда буюк давлат, маънавият, маданият бўлганлигидан гувоҳлик берувчи тарихий ҳужжат ҳисобланади.

7. Халқ оғзаки ижоди. Халқ оғзаки ижоди деб афсонавий қаҳрамонлар тимсолида халқнинг эзуликка интилувчи қаҳрамонона кураш ғояларини ўзида мужассамлаштирган ҳолда тараннум этувчи оғзаки тарзда асрлар оша тилдан-тилга, дилдан-дилга ўтиб, халқ томонидан куйланиб келаётган қўшиқ, дoston ва эпослар туркумига айтилади. Халқ оғзаки ижодиётининг миллий ғоя ва мафқурани шакллантириш ва ривожлантиришдаги тарихий ўрни ҳақида И.А.Каримов: “Маълумки, бу дунёда ҳар қайси миллатнинг ўз афсонавий қаҳрамонлари, ўзи севиб ардоқлайдиган паҳлавонлари бўлади. Халқимиз азалдан ўз вужуди, ўз томирида мавжуд илоҳий қудратга муносиб бўлмоққа интилиб, ўз ўғлонларини мардлик ва ҳалоллик, жа-

¹⁴⁰ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажақ йўқ // Унинг ўзи. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.136–137.

¹⁴¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажақ йўқ // Унинг ўзи. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.136–137.

сурлик рухида, эл-юрт учун жонини ҳам аямайдиган асл паҳлавонлар этиб тарбиялаб келган.

Шу маънода, халқ оғзаки ижодининг ноёб дурдонаси бўлмиш “Алпомиш” достони миллатимизнинг ўзлигини намоён этадиган, авлодлардан авлодларга ўтиб келаётган қахрамонлик қўшиғидир. Агарки, халқимизнинг қадимий ва шонли тарихи туганмас бир дoston бўлса, “Алпомиш” ана шу дostonнинг шох байти, десак, тўғри бўлади. Бу мумтоз асарда тарих тўфонларидан, ҳаёт-мамот синовларидан омон чиқиб, ўзлигини доимо сақлаган эл-юртимизнинг бағрикенглик, матонат, олийжаноблик, вафо ва садоқат каби эзгу фазилатлари ўз ифодасини топган.

Шу боис “Алпомиш” достони бизга ватанпарварлик фазилатларидан сабоқ беради. Одил ва ҳақгўй бўлишга, ўз юртимизни, оиламиз кўрғонини кўриклашга, дўсту ёримизни, ор-номусимизни, ота-боболаримизнинг мукаддас мазорларини ҳар қандай тажовуздан ҳимоя қилишга ўргатади”¹⁴², – деган эди. Бундай халқ оғзаки ижодиётига “Кунтуғмиш”, “Тўруғли”, “Фарҳод ва Ширин” каби ўнлаб эпосларни киритиш мумкин.

8. Буюк мутафаккирларнинг мероси. Бунга ўзбек халқининг буюк алломалари томонидан дунё илм-фанига қўшган бебаҳо ҳиссаларини киритиш мумкин. Масалан, Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий – биринчилар қаторида ўнлик позицион ҳисоблаш тизимини яратиб, алгебра фанига, Аҳмад Фарғоний эса асосий астрономик асбоб – устурлоб назариясини ишлаб чиқди ҳамда фазовий тригонометрия фанига асос солди¹⁴³. Шунингдек, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Маҳмуд Замахшарий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Тошмуҳаммад Саримсоқов, Ҳабиб Абдуллаев, Обид Содиқов, Саъди Сирождидинов каби юзлаб олимлар томонидан кашф қилинган – алгебра, алгоритм, юлдузлар жадвали, геодезия, эҳтимоллар назарияси, ер ости бойликларини топиш усули, алкоидлар назарияси ва бошқалар бунинг исботи ҳисобланади.

9. Санъат ва адабиёт дурдоналари. Ўзбек халқининг санъат ва адабиёти шунчалик қадимийки, шунчалик бойки, унга унча-мунча халқ санъати ва адабиёти тенглашолмайди. Инсоннинг рухий камо-

¹⁴² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: «Маънавият», 2008. –Б.32–33.

¹⁴³ Каримов И.А. “Ўрта асрлар шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқ // *Унинг ўзи*. Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислоҳотлар йўлининг тасдиғидир. Т.22. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.281–282.

лоти тарихида мусиқа санъатининг ўрни ҳақида И.А.Каримов: “бу мақсадга мусиқа санъатисиз эришиб бўлмайди. Халқимиз ҳаётида мусиқа азалдан бекиёс ўрин тутиб келади. Самарқанд яқинидаги Мўминобод қишлоғидан 3 минг 300 йил муқаддам суякдан ясалган най чолғуси топилгани ҳам шундан далолат беради. Мусиқа садолари қайси халқ ёки миллат вакили томонидан ижро этилмасин, энг эзгу, юксак ва нозик инсоний кечинмаларни ифода этади”¹⁴⁴, – деган эди. Бунга Алишер Навоийнинг “Хамса” шеърӣ асари, Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романи, миллий меросимизнинг “Шашмаком”, каби мусиқа тўплами каби минглаб санъат асарлари ва адабиёт дурдоналарини киритиш мумкин.

10. Миллий қаҳрамонлар ҳаёти, фаолияти ва мероси. Ўзбек халқининг миллий қаҳрамонлари жуда кўп. Масалан, уларга Тўмарис, Широқ, Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Амир Темур, Етимхон, Дарвешхон, Дукчи Эшон, Мадаминбек, Иброҳимбек каби халқ озодлиги учун курашган қаҳрамонларни киритиш мумкин. Булар ҳақида гап кетганда Амир Темур ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Амир Темурнинг халқимиз тарихидаги ўрни ҳақида И.А.Каримов: “Чунки тенгсиз азму шижоат, мардлик ва донишмандлик рамзи бўлган бу мумтоз сиймо буюқ салтанат барпо этиб, давлатчилик борасида ўзидан ҳам амалий, ҳам назарий мерос қолдирди, илму фан, маданият, бунёдкорлик, дин ва маънавият ривожига кенг йўл очди.

Шахсан мен “Темур тузуклари”ни ҳар гал ўқир эканман, худдики ўзимга қандайдир руҳий куч-қувват топгандек бўламан. Ўз иш фаолиятимда бу китобга такрор-такрор мурожаат қилиб, ундаги ҳеч қачон эскирмайдиган, инсон маънавияти учун бугун ҳам озик бўладиган ҳикматли фикрларнинг қанчалик ҳаётий эканига кўп бор ишонч ҳосил қилганман. Масалан, “Тажрибамда кўрилганким, азми қатъий, тадбиркор, хушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбирсиз, лоқайд кишидан яхшироқдир”, деган сўзлар бугунги кунда ҳам маънавий жиҳатдан нақадар долзарб аҳамиятга эга экани барчамизга аён.

Амир Темур бобомизнинг бундай чуқур маъноли ҳикматлари халқимизда қадимдан мавжуд бўлган “Билаги зўр бирни, билими зўр мингни йиқар”, деган мақолга ғоят ҳамоҳанг бўлиб, инсонни доимо ақл-идроқ, адолат ва юксак маънавият асосида яшашга даъват этиши билан эътиборлидир”¹⁴⁵, – деган эди.

¹⁴⁴ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: «Маънавият», 2008. –Б.140.

¹⁴⁵ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.44–45.

3.2. Миллий ғоя ва мафқуранинг фалсафий асослари. Ҳар қандай ғоя ва мафқура асос вазифасини ўтавчи бирон-бир фалсафий, дунёвий, диний ва бошқа турли таълимотлар асосида яратилади. Айни вақтда уларнинг ижодкорлари эса илм-фан ютуқларидан назарий асос сифатида унумли фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Бу эса одамларнинг муайян ижтимоий-сиёсий кучлар ғоя ва мафқурасига бўлган ишончини янада кучайтиради ва унинг халқчил бўлишини таъминлашга хизмат қилади.

Миллий ғоя ва мафқуранинг фалсафий асослари деб ҳар қандай ғоя ва мафқуранинг вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиши учун маънавий асос бўлиб, назарий-методологик вазифани ўтайдиган илмий фалсафий таълимотларга айтилади.

Буларга қиради: кишилиқ жамиятининг тарихий тараққиёт йўлини ўзгартиришни мақсад қилиб қўйган файласуф мутафаккирлар томонидан яратилган фалсафий таълимотлар; олимлар томонидан коинот, табиат, жамият ривожи сир-асрорларини билиш учун амалга оширилган дунёвий кашфиётлар; ҳар бир миллатни – миллат қилишга қилишга бел боғлаган миллий мактаблар заминида вужудга келган фалсафий таълимотлар; мустақиллик фалсафаси ва унинг миллий ва умуминсоний тамойиллари ва бошқалар.

3.3. “Авесто” миллий ғоя ва мафқура фанининг фалсафий асоси сифатида. Авесто – “Ҳаёт йўриқномаси”, деб аталган китоблар тўплами бўлиб, халқимизнинг милоддан олдинги даврдаги ҳаёти, дунёқараши, олам ва одам тўғрисидаги тасаввур, урф-одат ва маънавий кадриятлари, ғоялари, диний қарашлари ҳақида маълумот берувчи асосий ёзма тарихий манба ҳисобланади. 30 аср муқаддам яратилган ва тарихий воқеаларни ўзида акс эттирган Авесто миллий ғояларни асраб-авайлаш, халқни жипслаштириш, уни маънавий юксакликка даъват этиш, одамлар ўртасида меҳр-окибат туйғуларини мустаҳкамлаш ва халқ анъаналарини сақлаб қолишда муҳим аҳамият касб этган.

И.А. Каримов “Авесто” китобининг 2700 йиллигига бағишланган “Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амални улуғлаган китоб” номли маърузасида таъкидлагани каби “Ушбу нодир китоб айни замонда бу қадим ўлкада, бугун биз яшаб турган тупроқда буюк давлат, буюк маданият, буюк маънавият бўлганидан гувоҳлик берувчи бебаҳо тарихий ҳужжат бўлиб, минг йиллар, асрлар давомида авлод-аждоқларимиз учун маънавий-руҳий таянч, чексиз куч-қувват манбаи бўлиб келган”¹⁴⁶.

¹⁴⁶ Каримов И.А. “Авесто” китоби яратилганлигининг 2700 йиллигига бағишланиб барпо этилган ёдгорлик мажмуини очиш маросимидаги “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал улуғланган китоб” мавзусидаги 2001 йил 3 ноябрдаги нутқи // “Халқ сўзи” газетаси, 2001 йил, 6 ноябрь.

“Авесто”да китобида: “Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амални олқишлайман. Фикр, сўз ва амал оламидан эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амални танлайман. Мен барча ёмон фикр, ёмон сўз ва ёмон амалдан юз бураман”¹⁴⁷ – деган фикр асосий ғоя ҳисобланади. Шу ғоя асосида унда бир қатор фалсафий меъёрлар ҳам ўз ифодасини топган. Ундаги фалсафий таълимотга биноан, олам нур ва зулмат, ҳаёт ва ўлим, тана ва жон, яхшилик ва ёмонлик, эркинлик ва тобелик сингари ҳодисаларнинг азалий ва абадий курашидан иборат. Шунга кўра, ҳаётнинг кечиши табиатда (нур ва зулмат), борликда (ҳаёт ва ўлим), ижтимоий ҳаётда (яхшилик ва ёмонлик), нафосат оламида (гўзаллик ва хунуклик), динда (Ахура Мазда билан Аҳриманнинг азалий ва абадий келишмаслиги) турли хил кучлар ўртасидаги кураш шакллари сифатида намоён бўлади.

Бу хусусда И.А.Каримов: “Авесто”нинг туб маъно-моҳиятини белгилаб берадиган “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал”, деган тамойилни оладиган бўлсак, унда ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни, эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг устувор ғояси сифатида талқин этиш бизнинг бугунги маънавий идеалларимиз билан боғлиқ, нечоғлиқ мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани, айниқса, эътиборлидир”¹⁴⁸, – деган эди.

Мазкур китобда соғлом авлод ғоясини амалга ошириш борасида ҳам бир қатор фалсафий фикрлар илгари сурилган. Масалан, биринчи навбатда, оила курадиган йигит ва қизчаларнинг ҳар жиҳатдан бенуқсон, соғлом бўлиши, иккинчидан, ҳомиладор аёл изтироб чекмаслиги, асабийлашмаслиги, кўпроқ мева, гўшт истеъмол қилиши, фақат ҳалол меҳнат эвазига топилган ризқни ейиши, учинчидан, болани тарбиялашда узвийликка амал қилиш, яъни чақалоқ икки ёшга қадар она сути билан тўла таъминланиши, учинчи ёшга ўтгандагина мол сути ва сутдан тайёрланган овқатлар билан парвариш этиш лозимлиги уқтирилган. Она сугидан ажралган гўдак, албатта, 5 ёшгача сигир сути истеъмол қилишини қанда қилмасликка риоя қилишлик махсус таъкидланган.

Зардуштийликда кўп хотинлик қатъий манъ этилган. Айни пайтда ҳаётни бўйдоқ ўтказиш ҳам қораланган. Балоғатга етган қиз бола ота-она, жамоанинг раъйини писанд қилмай, ўзидан зурриёт қолдиришни истамай, қасдан турмушга чиқмай умргузаронлик қилиб юрса, у

¹⁴⁷ Қаранг: Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. –Т.: Шарқ, 2001. –Б.34.

¹⁴⁸ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. –Т.: «Маънавият», 2008. –Б.32.

қопга солиниб 25 дарра калтакланиш билан жазоланган; йигит зурриёт қолдириш қобилияти бўла туриб, атайлаб уйланмай юрса, у бадном қилиш мақсадида ҳар доим темир камар боғлаб юришга мажбур этилган.

“Авесто”да никоҳни бекор қилиш ва талоқ масаласида ҳам диққатга сазавор фикрлар билдирилган бўлиб, унда эру хотиннинг тенг ҳуқуқлигига алоҳида эътибор берилган ва никоҳ бекор қилинишининг қуйидаги ҳолатлари санаб ўтилган.

Никоҳдан сўнг томонларнинг бирида асабий ноқислик, телбалик аломати зоҳир бўлса, солим томон бу никоҳдан воз кечиш ҳуқуқига эга.

Эр эркаклик қобилиятига эга бўлмаган тақдирда аёл талоқ қилиш имкониятидан фойдалана олади.

Уч йил давомида ҳам эр оиланинг моддий жиҳатини таъминлай олмай келса, ҳатто аёлини боқа олмаса хотин бундай эрни ташлаб кета олади, яъни талоқ қилади.

Агар томонлар бир-бирларининг бошқа эр ва хотин билан зино қилганликларини сезса, бундай никоҳ “ҳаром” бўлади ҳамда солим томон нопок томонни гуноҳкор сифатида талоқ қилади.

Агар хотиннинг ҳаёти эр зулмидан хавф остида қолса, у ўз жуфтини талоқ қилиш ҳуқуқидан фойдаланади.

Хотин ўз эридан қониқмай ноҳўя, ғайри-шаръий хатти-ҳаракатлар қилса, эркак бундай аёлдан воз кеча олади. Эркак киши уйланиш пайтида олдинги хотинини бекитсаю, тўйдан кейин бу сир фош бўлса ҳам бундай никоҳ ботил ҳисобланади.

Эркак ёки хотин Зардуштий динидан юз ўгирса, яъни бошқа динни қабул этса, талоқ вожибдир. Зардуштийликда оила муқаддас саналгани учун бошқа сабабларга кўра, жумладан, иғво, туҳмат эр-хотиннинг ўзаро келишмовчилигига, ота-она билан чиқиша олмаслик баҳонаси билан никоҳни бекор қилишга йўл қўйилмаган. Хотин-қизлар орасида учраб турадиган бўҳтон, чақимчилик, хусумат гуноҳи азим сифатида қаттиқ қораланган. Гап ташувчи иғвогарлар дарра уриш билан жазоланган.

Қуйидаги фикр аёл зотининг жамиятда, оилада, инсоният тарихида тутган ўрнига берилган энг адолатли баҳодай туюлади: “Дастлабки кундаёқ Аҳурамазда аёлларга буюрди: Эй аёл! Сени эътиқодли ва паҳлавон эркакларни вужудга келтириб меҳр тўла оғушингда парвариш эт, деб яратдим. Токи улар нодурустлик ва нопоклик илдизини ер юзидан йўқотсинлар”¹⁴⁹.

¹⁴⁹ “Авесто” ҳақидаги маълумотлар Ҳомиджон Ҳомидийнинг “Авесто”дан “Шоҳнома” гача номли китобидан келтирилган // Ҳомидий Ҳ. “Авесто”дан “Шоҳнома” гача. –Т.: Шарқ, 2007. –Б. 76–77, 112–114.

3.4. Абу Наср Форобийнинг “Фозил одамлар шахри” китоби миллий ғоя ва мафкура фанининг фалсафий манбаи. Ўрта аср Шарқ Уйғониш даврининг буюк алломаларидан бири Абу Наср Форобий ўзининг семаҳсул ижоди, илм-фандаги кўп қиррали фаолияти, камтарона турмуш кечирганлиги, доимо камолот сари интилиб яшаганлиги билан халқнинг қалбидан жой олган камтарин инсон бўлган.

Форобий асрлари ичида “Фозил одамлар шахри” номли китоб ўзининг сермазмунлиги билан ажралиб туради. Бу асарнинг миллий ғоя ва мафкура фани учун фалсафий асослиги куйидагилар билан белгиланади.

1. Оламнинг реал мавжудлиги ва унинг ижодкори борлиги ҳақидаги таълимоти. Форобийнинг фикрича, оламдаги ҳамма нарса-нинг ижодкори “Биринчи мавжуд”дир, унинг шериги ва зидди йўқдир. Бунда “Биринчи мавжуд бошқа барча мавжудот борлигининг биринчи сабабидир. У барча камчилликлардан холидир. Унинг бир ўзи бу борликда яккаю ягонадир. Унинг зидди йўқдир, у олим, ҳаким, ҳақ ва барҳаётдир”¹⁵⁰. Бу Яратганни тан олиш, яъни оламнинг яратилиши ҳақидаги одамларнинг диний ҳис-туйғуларига нисбатан шакко-клик қилмасдан, диннинг жамият ҳаётида ўз ўрни борлигини англаш орқали, унга чуқур ҳурмат бажо келтириш демақдир.

2. Инсоннинг муккамал зот эканлиги, унда ақлнинг пайдо бўлиши ва унинг қудратли куч эканлиги тўғрисидаги ғоялари. Бу хусусда Форобий: “Тил ва тушунча соҳиби бўлган тирик зот (инсон – М.Н.)дан ортиқроқ мукамал бўлган бирор зот йўқдир”¹⁵¹. Инсоннинг борликка келиши билан олдин ғизолантирувчи (бокадиган), кейин туйғу (таъм, хид, овоз каби сезиладиган ва ранг, зиё каби кўриладиган), сўнгра амир, хаёл суриш, нотика ва ниҳоят ақл қуввати майдонга чиқади. Ақл қуввати туфайли инсон гўзал билан хунукни бир-биридан айира олади, санъат билан билимни яратади”¹⁵², – деб ёзади. Демак, у инсоннинг ақлини ривожлантириш орқали, уни мустақил фикрлайдиган қилиб тарбиялаш масаласини янги жамият қуришнинг муҳим шартларидан бири сифатида қараган.

3. Инсонларнинг бахт-саодатга эришувлари тўғрисидаги қарашларида илгари сурилган:

– ҳар ким илм-ҳикматни деса, уни ёшлигидан бошласин, соғлом,

¹⁵⁰ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б.130–140.

¹⁵¹ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б.144.

¹⁵² Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б.149–150.

яхши ахлоқ ва одобли, сўзининг уддасидан чиқадиған, хиёнат, макр ва хийладан узоқ, билимдон ва нотик, илмли ва доно кишиларни хурмат қиладиган, илм ва аҳли илмдан мол-дунёсини аямайдиган, барча реал, моддий нарсалар тўғрисидаги билимларни эгаллайдиган;

– ақли, фазилатли, ўткир мулоҳазали, фойдали ишларга берилган, зарур нарсаларни кашф ва ихтиро этишда зўр истеъдодга эга бўлиб, ёмон ишлардан ўзини четга олиб юрадиган, деган фикрлари фалсафий асос бўлиб хизмат қилади.

Шу билан бир қаторда Форобий томонидан ишлаб чиқилган одамнинг “ўн икки туғма хислат”ларга асосланган куйидаги ахлоқий қоидалари: “1) одамдаги барча аъзоларнинг мукамал ривож топиши; 2) муҳокама мулоҳазани тез ва тўғри тушуна олиши; 3) кучли хотира сохиби бўлиши; 4) зехни ўткир бўлиши; 5) сўзларни аниқ гапириши, фикрини раво ва равшан ифода этиши; 6) билиш ва ўқишдан чарчамаслиги; 7) овқатланишда очкўз бўлмаслиги, қимор ўйинларидан жирканиши; 8) ҳақиқат ва ҳақиқат тарафдорларини севиши, ёлғон ва ёлғончиларга нафрат билан қараши; 9) руҳий қуввати кучли, инсонийлик ғурури баланд бўлиши; 10) дирҳам, динор ва шу каби турмуш буюмларидан жирканиши; 11) ҳар қандай адолатсизликка, жабр-зулм ўтказувчиларга нафрат билан қараши; 12) адолат олдида қайсарлик қилмаслиги, пасткашлик олдида лафзли бўлиши, қатъиятли, жасур, қўрқинч ва ожизликни билмаслиги”¹⁵³, – ҳақидаги ахлоқий-фалсафий таълимоти ҳозирги кунда ҳам ўзининг аҳамиятини йўқотмасдан миллий ғоя ва мафкурамизнинг фалсафий, ахлоқий-маънавий асосларини ташкил этиб келаётганлиги биз учун қувончлидир. Шунинг учун ҳам Президентимиз И.А.Каримов: “Форобийнинг “Фозил одамлар шахри” асари бундан минг йилча муқаддам яратилганлигига қарамасдан, бугунги ўқувчи ҳам бу асрдан ҳозирги ҳаётнинг мураккаб муаммоларини ҳал қилишда асқадайдиган муҳим фикр ва йўл-йўриқларни топа олади”¹⁵⁴, – деган эди.

3.5. Алишер Навоий маънавий меросининг миллий ғоя ва мафкура фанининг фалсафий манбаи сифатида тутган ўрни ва роли. Буюк мутафаккир ва улуғ шоир Алишер Навоийнинг ҳаёт йўли ва у қолдирган маънавий меросининг миллий ғоя ва мафкура фанининг шаклланиши ва ривожланишидаги ўрнини таъриф ва тавсиф қилиш осон иш эмас, албатта. Шундай бўлсада, бу улуғ инсон қолдирган

¹⁵³ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –Б.182,186,187.

¹⁵⁴ Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин // Унинг ўзи. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.90.

маънавий мероснинг мингдан бир қисми миллий ғоя ва мафкура фани учун фалсафий асос бўлиб хизмат қилаётганлигини кўрсатиб беришни лозим топдик.

1. Адолатли подшоҳ ғояси. Алишер Навоийнинг фикрича: “Адолатли подшоҳ Ҳақ-таолонинг халойиққа кўрсатган марҳаматидир; бундай шоҳ мамлакат учун тинчлик ва фаровонлик сабабчисидир...

Одил шоҳ куёш билан баҳор ёмғиридан қора тупроқдан гуллар очади ва мамлакат халқи бошига олтин билан дурлар сочади. Камбағал ва бечора одамлар унинг яхши, мулойим муомаласидан роҳатда; золим амалдор ва миршаблар унинг сиёсати тиғидан кўркувда. Адолатли шоҳ шундай кўриқчики, унинг сояйи давлатида кўй-кўзилар бўри хавфидан омон; ёмонларга шафқатсизлигидан йўлдаги мусофирлар йўл тўсарлар ваҳимасидан эсон. Марҳаматидан мактабларда болалар шовқин-сурони Ҳайбатидан йўлларда қароқчилар йўқ ва халқ қўли ўз моли билан тўлик. Забтидан амалдорлар қалами синиқ ва золимлар байроғи йикик. Ғамхўрлиги ва фаолиятдан масжидлар жамоат билан тўла ва мадрасалар илм устида бахслашувчилар билан ғала-ғула. Қасоскор тиғидан ўғри қўли эл молига етмайди ва ўч олиш хавфидан йўлтўсарларнинг қадами йўқлик биёбонидан нарига ўтмайди. Савдо қилиш учун тун бўйи дўконларда шамъ ўчмайди, олди-сотди қилувчилар кўчаларда безорилар дайдишидан кўркмайди. Шомдан то саҳаргача масжиду хонақоҳларнинг эшиги очиқ; хилват-хоналар ибодат нуридан ёруғ. Шаҳарда кўчалар посбони у, далада қўйлар чўпони у. Аҳолининг ховли-боғи унинг шарофатидан обод; сипоҳлар орзу-умидларига етиб шодон. Одил шоҳ шарофатидан кечалари турк аёлларининг аллалари тинмайди; болалар эса, бемалол ошиғини ўйнайди. Адолатпарвар шоҳ халқни рози қилса, Ҳақ-таоло шоҳдан рози бўлади, кишиларнинг арзу додини тинглаганда, бу иш юзасидан халқ олдида суроқ беришни ўйлаб, изтироб чекади”¹⁵⁵. Демак, адолатли, ҳақгўй давлат бошлиғи мамлакатдаги тинчлик ва халқ фаровонлигининг кафолатидир.

2. Диёнатли ва диёнатсиз беклар, вазирлар ва бошиқа мансабдорлар тўғрисидаги фикрлари. Улуғ шайх Алишер Навоийнинг фикрича: “Бек (Ҳоким – Н.М.) камбағал бечораларнинг паноҳи ва подшоҳ давлатининг – хайрихоҳи. Бек шоҳга бу дунё ҳақида чин сўз дегувчи ва охират ғамин егувчи, ундан ёмонларнинг кўнгли вайрон, яхшиларнинг мушқули осон. Унинг кўнглида халқ молига тама йўқ; дунё йиғишнинг хаёли йўқ. Муроди – аҳолининг тинч-

¹⁵⁵ *Навоий Алишер. Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси).* –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.15–16.

омонлиги; мақсади – жамиятнинг равнақи. У мусулмонларни рози қилувчи киши, мусулмонлар эса уни дуо қилади. Унинг зоти тузук, шоҳ эшигида ҳам қилмиши яхшилик.

Шоҳ эшиги бундай беклардан холи бўлмасин, давлат осмонида бундайларнинг умри қуёши завол кўрмасин¹⁵⁶.

Вазир сўзи – “визр” (гуноҳ) сўздан келиб чиққандир. Бу ҳол унинг табиатига жуда мос ва лойиқдир. Вазирликни ғоятда ўрнига қўйиб бажарган Сулаймон пайғамбарнинг вазирини Осаф бўлиб, у ўз узугига: “Инсофли одамни Худо раҳмат қилсин!” деб ёзиб қўйган экан. Ўша Осаф дунёдан кетар чоғида инсофни ҳам ўзи билан бирга олиб кетди ва инсоф гавҳарини ноинсофлар орасида қолдирмади. Киши ўзини ҳар қаёнга елдек ургани билан, Осафни бу дунёда қайдан топади?! Агар, дунё аҳлидан бирор зотни Осаф сифат дейиладиган бўлса, ишонмангким, Сулаймон тахти аллақачон барбод бўлиб, Осаф ҳам аллақачон ўлиб кетган.

Бу золимлар (инсофсиз вазирлар – Н.М) мамлакатни барбод қилувчи, халқнинг йиққан-терганини йўқотгувчилардир. Энг яхшиси, бирор кимса булар ҳақида қалам тебратмагай ва бу қаламдек юзи қоралар номини қалам тилига келтирмагай. Дори ўрнига заҳар бериб, беморларни ўлдирувчи табиблар буларга жуда ўхшаш ва яқиндир. Бу икки тоифадан ҳар бири илондир, шоҳ бундайларни ер билан яксон қилиши зарур.

Буларнинг ҳаммаси чаён; халойиққа етказди кўп зиён. Улар қаламининг учи – чаён найзаси; аҳоли жонига у найзадан ўлим даҳшати. Бу найза мазлумларга қанчайин санчилса, у золим вазирларнинг боши ҳам ажал тоши билан шунча янчилади, деб умид қиламиз¹⁵⁷.

Виждонсиз, ҳаром-ҳаришдан тортинмовчи, бедиёнат садрлар (мансабдорлар) – ҳеч зарурати бўлмаган бидъатдек нарсадир. Агар бу нокас илмсиз бўлса, бутун қилмиши – бузуклик, фиску фужурдир. Унинг базмидаги соз ва куй оҳанглари илм ва тақвога тугилган азанинг мотам фарёдидир.

Аслида, садр (мансабдор) – олимларга дастёр, шайхларга хизматкор, саййидларга кўмакчи ва фуқаро хизматига ҳамиша тайёр бўлмоғи керак. Улар зулм риштасини узгувчи, вақф ерларнинг бузилганини тузувчи ва зироат-деҳқончиликни авж олдиришга саъй-ҳаракат кўргизувчи бўлмоғи керак¹⁵⁸.

¹⁵⁶ *Навоий Алишер*. Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.16.

¹⁵⁷ *Навоий Алишер*. Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.18–19.

¹⁵⁸ *Навоий Алишер*. Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.19.

3. Табиблар тўғрисидаги ғоялари. Алишер Навоий шифокорлик касби билан шуғулланувчилар ҳақида: “Табиб ўз фанининг моҳир билмидони бўлиши; беморларга раҳм-шафқат билан муомала қилиши; асли тиб илмига табиати келишмоғи, донишмандлар сўзига риоя қилиб, уларга эргашмоғи; мулойим сўз ва бемор кўнглини кўтарувчи, андешали, хушфёъл бўлмоғи керак. Ўткир ва шафқатли табиб Исога ўхшайди. Исонинг иши чиққан жонни дуо билан танга киритиш бўлса, бунинг иши эса тандан чиқмокчи бўлган жонни даво билан чиқармасликдир. Бундай табибнинг юзи хасталар кўнглида севимлидир; сўзи эса, беморлар жонига ёқимлидир. Унинг ҳар бир нафаси беморларга даво; ҳар қадами эса, хасталарга шифодир. Унинг юзи нажот келтирувчи Хизрни, берадиган шарбати эса тириклик сувини эслатади.

Табиб агар, ўз касбида моҳир бўлсаю, аммо ўзи бадфёъл, бепарво ва кўпол сўз бўлса, беморни ҳар қанча муолажа қилганда ҳам, бари бир унинг мизожида ўзгариш пайдо қила олмайди. Табобат фанидан саводсиз табиб худди жаллоднинг шогирди қабидир. У тиф билан ўлдирса, бу захар билан азоблайди. Шубҳасиз, жаллод бундай табибдан яхшироқдир: зеро, у гуноҳкорларни ўлдиради, бу эса бегуноҳларни ҳалок қилади. Ҳеч гуноҳкор жаллод қўлида хор бўлмасин; ҳеч бир бегуноҳ касалманд бундай табибга зор бўлмасин”¹⁵⁹ – деган ахлоқий-маънавий фикрни билдирган.

Ҳазрат мир Алишер Навоийнинг жаҳон ва туркий халқлар маънавияти хазинасига қўшган улкан ҳиссаси тўғрисида И.А.Каримов: “Ўзбек халқи маънавий дунёсининг шаклланишига ғоят кучли ва самарали таъсир кўрсатган улуғ зотлардан яна бири – бу Алишер Навоий бобомиздир.

Агар бу улуғ зотни авлиё десак, у авлиёларнинг авлиёси, мутафаккир десак, мутафаккирларнинг мутафаккири, шоир десак, шоирларнинг султонидир.

Она тилига муҳаббат, унинг бекиёс бойлиги ва буюклигини англаш туйғуси ҳам бизнинг онгу шууримиз, юрагимизга, аввало, Навоий асарлари билан кириб келади. Биз бу бебаҳо меросдан халқимизни, айниқса, ёшларимизни қанчалик кўп баҳраманд этсак, миллий маънавиятимизни юксалтиришда, жамиятимизда эзгу инсоний фазилатларни камол топтиришда шунчалик қудратли маърифий қуролга эга бўламиз”¹⁶⁰, – деган эди.

¹⁵⁹ *Навоий Алишер.* Маҳбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –Б.25.

¹⁶⁰ *Каримов И.А.* Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.47–48.

Ўзбек халқининг узок мозийга бориб тақалувчи тарихидан бундай далилларни фалсафий асос сифатида қўлаб келтириш мумкин.

3.3. Миллий ғоя ва мафқуранинг диний неғизлари. *Миллий ғоя ва мафқура фанининг диний¹⁶¹ неғизлари деб шахс ва жамият мафқура-расининг вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиши учун замин вазифасини ўтайдиган Худога эътиқод қилишга асосланган инсониятни эзгулик сари етаклайдиган диний дунёқараш, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуига айтилади.*

Буни қуйидагиларда:

1) инсониятнинг тинч-тотув яшаши каби энг яхши орзу-умидларини ифодаловчи ғоялардан ташкил топган мафқураларнинг “Забуру”, “Таврот”, “Инжил”, “Қуръони Карим” каби илохий китобларда ўз ифодасини топганлигида;

2) диний таълимотларга асосланган мафқураларнинг баъзи бир халқларнинг тараққиёт йўлини асослаб берганлигида;

3) диний ва дунёвий мафқуралар бир-бирини бойитиш орқали ижтимоий тараққиётнинг юксак босқичга қўтарилишини таъминлаши мумкинлигида;

4) ҳозирги кунда амалиёт фалсафаси деб тан олинаётган прагматизм ва экзистенциализм (хаёт фалсафаси)нинг ҳам дунёвий ва диний ғоялардан озикланаётганлигида кўриш мумкин.

Миллий ғоя ва мафқура фанининг диний илдизлари бақувватдир. Чунки у ота-боболаримиз дини бўлган – исломнинг инсониятни ҳидоят сари бошловчи дурдоналаридан озикланади, баҳра олади. “Ислом дини, – деб ёзган эди И.А.Каримов, – бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик. У қуруқ ақидалар йиғиндиси эмас. Ана шу маърифатни кишиларимиз жон-жон деб қабул қиладилар ва яхши ўғитларга амал қиладилар. Меҳр-оқибатли, номусли, ориятли бўлишга, иззат-эҳтиром тушунчаларига риоя этишга ҳаракат қиладилар”¹⁶².

Миллий ғоя ва мафқура фанининг диний неғизларини ташкил этувчи ислом динининг гоёларига қуйидагиларни киритиш мумкин.

1. *Ислом динининг муқаддас китоби “Қуръони Карим”да баён этилган мангуликка дахлдор фикрлар.* Қуръон (араб. – ўқимок, қироат қилмоқ) – ислом динининг муқаддас китоби. У Яратган томонидан Муҳаммад алайҳиссаломга 23 йил, яъни 13 йил мобайнида Маккада ва 10 йил давомида Мадинада нозил қилинган. Мазкур муқаддас ки-

¹⁶¹ “Дин” арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб, “этиқод, ишонч”, деган маъноларни англатади.

¹⁶² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари // *Унинг ўзи*. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.40.

тоб 114 сура ва 6274 оятдан иборат бўлиб, ҳар бир суранинг ўз номи бор. Сураларнинг энг каттаси 286 оятли “Бақара”, (“Сигир”) сураси бўлиб, энг кичиги эса 3 оятли “ал-Кавсар”, (“Жаннат булоғи”) сура-сидир. Ҳар бир суранинг аввалига “Бисмиллаҳир роҳманир роҳим” – “Раҳмли ва меҳрибон Аллоҳ номи билан” калимаси битилган. Фақат 9-суранинг, яъни “Тавба” сурасининг олдида бу сўзлар битилмаган.

Қуръон оятларида баён этилган кўпгина хулосалар бугун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Улар инсонларни ўзаро тинчлик-ҳамжихатликда яшашга, адолатпарвар, ҳақиқатгўй бўлишга чакиради. Барча одамлар миллати, ирқи ва насабидан катъи назар Аллоҳ олдида тенг эканликларини таъкидлаб, бир-бирларини камситиш, бир-бирларига зулм қилишдан қайтаради¹⁶³.

2. Ислом динининг диний таълимот ва амалиёт даражасига кўтарилишига бебаҳо ҳисса қўшган буюк алломалар. Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳовуддин Нақшбанд, Имом Бухорий, Абу Исо Муҳаммад ибн Исо Термизий, Имом Мотуридий, Бурҳониддин Марғиноний каби юзлаб алломаларимиз томонидан ёзилган асарлар ва уларда илгари сурилган гоъвий таълимотларни киритиш мумкин.

Масалан, **Муҳаммад ибн Али Ҳаким ат-Термизий** ўз хикматларида шундай деганлар:

– “*Ҳеч бир йўқотишдан қайғуриши керак эмас, фақат ниятни йўқотишдан қайғуриши керак. Чунки бирор хайрли иш ниятсиз дуруст бўлмайди*”.

– “*Шайтоннинг бир соат ичида ҳалок қилганини юзта оч арслон бир сурув қўй ичида қила олмас. Нафснинг бир соат ичида одамга қиладиган вайронлик ишини эса юзта шайтон қила олмас*”.

– “*Болаларнинг тузалуви, тарбияси – мактабларда; қароқчиларнинг тузалуви, тарбияси – қамоқхоналарда; аёлларники – уйларда; ёшларники илмда; кексаларники эса масжидлардадир*”¹⁶⁴.

Бурҳониддин Марғиноний “Ал-Ҳидоя” (“Тўғри йўлдан олиб бориш”) асарига назар ташлайдиган бўлсак, унда вақф, савдо-сотик, савдода ихтиёрий қилиш шарти, молни кўриш ихтиёри, молдаги айбни кўрганда бериладиган ихтиёр, бузилган савдо, бўлиб ўтган савдо-ни бузиш (иқола), пишмаган (салам) савдо, васият, қасам, каффорат (гуноҳидан ўтиш), жиноят ва жазо ҳақида исломий ҳуқуқий таълимотга асос солинганлигини кўраимиз. Масалан, “Ал-Ҳидоя”да тухмат қилувчи шахсга нисбатан қачон, қай ҳолатда, қай тарика, кимлар томо-

¹⁶³ *Қуръони Карим. Маънолар таржимаси* (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол). –Т.: Шарқ, 2008.

¹⁶⁴ *Қаранг: Кенжабек М. Термиз тазкираси.* –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001. –Б.28, 29, 30.

нидан шаръий (дарра уриш) жазо қўлланилиши баён қилинган бўлиб, тухматчи киши ўз сўзига тўртта гувоҳ келтира олишлиги, агар келти-ра олмаса, унинг сўзи тухмат деб эътиборга олинаши ҳамда тухматга учраган эркак ёки аёл даъво кўтариб чиқишлари шарт қилинган.

Бу улуғ зотнинг ислом дунёсидаги тарихий ўрни ҳақида И.А.Каримов: “Ўзининг беқиёс салоҳияти билан буюк илмий мак-таб яратиб, гўзал Фарғона диёрини жаҳонга тараннум этган ис-лом ҳуқуқшунослигининг яна бир улкан намояндаси Бурҳониддин Марғиновичнинг табаррук номини бутун мусулмон дунёси юз йиллар давомида эъзозлаб келади. Бу мўътабар алломанинг Шарқ оламида “Бурҳониддин ва милла”, яъни “Дин ва миллатнинг ҳужжати”, деган юксак унвонга сазовор бўлгани ҳам буни яққол исботлайди.

Марғиновичнинг ўлмас мероси, хусусан, элик етти китобдан иборат “Ҳидоя” – “Тўғри йўл” деб аталган асари, мана, саккиз асрдирки, мусул-мон мамлакатларида энг нуфузли ва мукаммал ҳуқуқий манба сифатида эътироф этиб келинаётгани, албатта, бежиз эмас”¹⁶⁵, – деган эди.

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийнинг энг ишончли ҳадислар тўплами – “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” (Ишонарли тўплам) бўлиб, унда буюк аллома томонидан жами тўпланган 600 минг ҳадисдан, факат 7275 та энг “саҳиҳ” ҳадислар баён этилган¹⁶⁶. Ундан баъзи бир намуналар келтирамиз:

– “*Ҳаё иймондандир*”.

– “*Учта хислатни ўзида мужассам қилган кишининг имони му-каммал бўлгайдир: инсофли ва адолатли бўлмоқ; барчага салом бермоқ; камбағалларга ҳам садақа бериб турмоқ*”.

– “*Мунофиқнинг учта аломати бор: сўзласа, ёлгон сўзлар; ваъда қилса, бажармас; омонатга хиёнат қилур; уришиб қолса, кек сақлагайдир ва ноҳақлик қилгайдир*”.

– “*Қуйдагилар қиёмат аломатларидир: илмнинг сусаймоғи; жаҳолатнинг кучаймоғи; зинонинг авж олмоғи; хотинларнинг кўпаймоғи; эркакларнинг озаймоғи, нодонлик, арақхўрлик*”.

– “*Илмнинг офати унуттидир. Уни ноаҳил кишига гапирши эса уни зое қилишидир*”.

– “*Эй одам боласи, тонг отиб кўз очаркансан танинг сиҳат, ои-ланг тинч, бир кунлик таоминг бўлса бор, ортиқча бойлик исташни қўй!*”

¹⁶⁵ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.36, 40, 41.

¹⁶⁶ Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Исмоил. Ҳадис. 4-китоб. К.1. Ал-жомеъ ас-Саҳиҳ: (Ишонарли тўплам). –Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1991. –Б.5.

- “*Ҳеч қачон ҳеч кимни сўкма!*”
- “*Юзга эҳтиёт бўлинглар, юзга урманглар!*”
- “*Яхши кўрган кишингни ўртачароқ яхши кўр, балким бир кун келиб у ёмон кўрганнинг бўлиб қолар. Ёмон кўрган кишингни ҳам ўртачароқ ёмон кўрки, бир кун келиб яхши кўрганнинг бўлиб қолиши мумкин*”.
- “*Агар бир ёмонлик қилсанг, орқасидан уни ўчирадиган бир яхшилик қил*”.
- “*Илму ҳунарни Хитойдан бўлса ҳам бориб ўргандинглар*”.
- “*Нонни ҳурматланглар!*”
- “*Эркак кишининг жамоли тилидир*”.
- “*Жаннат оналарнинг оёқлари остидадир*”.
- “*Аёлларни фақат улуғ одамлар ҳурмат қилади, Уларни фақат насткаш одам хорлайди*”.
- “*Пора берган ҳам, пора олган ҳам дўзахга тушади*”.
- “*Отага итоат қилиш – Аллоҳга итоат қилишидир. Отага осий бўлиш – Аллоҳга осий бўлишидир*”¹⁶⁷.

“Илм эгалланг ! Илм – саҳрода дўст, ҳаёт йўлларида – таянч, ёлғизлик дамларида – йўлдош, бахтиёр дақиқаларда – раҳбар, қайғули онларда – мададкор, одамлар орасида – зебу зийнат, душманларга қарши курашида – қуролдир”¹⁶⁸.

“Буюк мутафаккир ва алломаларимизнинг ислом маданиятини раванк топтиришга кўшган бетакрор хиссаси тўғрисида сўз юритганда, энг аввало, – дейди И.А.Каримов, – ҳақли равишда мусулмон оламида “муҳаддислар султони”, дея улкан шуҳрат қозонган Имом Бухорий бобомизнинг муборак номларини ҳурмат-эҳтиром билан тилга оламиз. Бу мўътабар зот меросининг гултожи бўлмиш энг ишончли ҳадислар тўплами – “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” китоби ислом динида Қуръони Каримдан кейинги иккинчи муқаддас манба бўлиб, аҳли ислом эътиқодига кўра, у башарият томонидан битилган китобларнинг энг улуғи ҳисобланади. Мана, ўн икки асрдирки, бу китоб миллионлаб инсонлар қалбини иймон нури билан мунаввар этиб, ҳақ ва диёнат йўлига чорлаб келмоқда”¹⁶⁹.

Буюк алломаларимизнинг юкорида келтирилган фикрларидан шундай хулосага келиш мумкинки, уларда диний ақидапарастлик, терроризм каби вайронкор ғоялардан асар ҳам йўқдир, фақат ин-

¹⁶⁷ Ал-Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Исмоил. Ҳадис. 4-китоб. К.1. Ал-жомеъ Ас-Саҳиҳ: (Ишонарли тўплам). –Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1991. –Б.17,18,20,36.

¹⁶⁸ Муҳаммад пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. –Т.: Камалак, 1991. –Б.43.

¹⁶⁹ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.38.

сонларни яхши амаллар қилишга, эзгулик сари интилишга, озод ва обод Ватанда эркин ва фаровон яшашга, тинчлик ва саломатлик учун шукроналик қилишга, бир-бирларига ҳасад билан эмас, балки ҳавас билан қараб, қувониб, завқланиб яшашга чорлашгина мавжуддир, шу туфайли уларнинг халқимиз қалбидан мангу жой олиб, энг буюк эътиқодга айланганлигини кўрамиз, уни дилдан ҳис этиб яшаймиз.

3.4. Миллий ғоя ва мафқуранинг дунёвий асослари. *Миллий ғоя ва мафқуранинг дунёвий илдиэлари* деб, *реал маърифий дунёда шахс ва жамиятнинг ғоявий-мафқуравий тафакқурини юксак даражада ривожлантиришга қаратилган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий муносабатларнинг яхлит тизимига айтилади.* Инсоният асрлар мобайнида босқичма-босқич дунёвийлик сари интилиб келди. Миллий ғоя ва мафқуранинг дунёвий илдиэлари деганда қуйидаги уч жиҳатнинг ўзаро бирлигини тушунмоқ керак бўлади.

Биринчидан, табиат ҳодисаларини ўрганиш борасида қўлланаётган усул ва воситалар натижасида олинган ҳақиқатлиги амалиётда тасдиқланган илмий назарий ғоялар ва амалий ишланмалар. Масалан, инсоннинг қон айланиш тизими тўғрисидаги замонавий тиббиёт назариялари, унинг иш фаолиятини яхшилашга қаратилган амалий ишланмалар. Шунингдек, космонавтика, кибернетика, клонлаштириш, генмуҳандислиги каби буюк кашфиётлар ҳам одамларнинг ғоявий-мафқуравий дунёқарашининг кескин ўзгаришига сабаб бўлмоқда. Улардан оқилона фойдаланиш масаласи эса, жамият учун соғлом ғоя, соғлом мафқура зарурлиги масаласини ҳам келтириб чиқармоқда.

Иккинчидан, жамият ҳаётидаги ўзгаришларни ўрганиш асосида ҳосил қилинган назарий-амалий билим ва ишланмалар. Масалан, ҳозирги кунда умумэтироф этилган тамойиллар: қонун устуворлиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби хусусиятлар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этиши.

Учинчидан, инсон ҳақ-ҳуқуқларининг қонун йўли билан ҳимоя қилиниши. Масалан, ҳозирги кунда жаҳондаги аксарият мамлакатларда инсоннинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари, жумладан, виждон эркинлиги ҳам қонун йўли билан кафолатланган. Ана шундай жиҳатларнинг ўзаро бирлиги жамият мафқурасини “Дунёвийлик”¹⁷⁰ – даҳрийлик¹⁷¹ эмас”, деган тамойил асосида ривожлантиради. Бу эса,

¹⁷⁰ “Дунёвий” – арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб, “бутун жаҳонга, реал ҳаётга, моддий дунёга оид”, деган маъноларни англатади.

¹⁷¹ “Даҳрий” – арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб, “Аллоҳнинг борлигига ишонмовчи, худосиз, шаккок”, деган маъноларни англатади.

асло диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини инкор этмайди. Мустақил Ўзбекистон ҳар бир фуқаронинг табиий яшаш ҳуқуқи, виждон ва диний эркинлигини таъминлайдиган дунёвий суверен демократик давлатдир. Бу хусусда И.А.Каримов: “Дунёвийлик, айрим ақидапараст кимсаларнинг даъволаридан фаркли ўлароқ, асло даҳрийлик эмас. Биз бундай нотўғри ва ғаразли талкинларга мутлақо қаршимиз”¹⁷², – деган эди.

3.5. Миллий истиқлол мафқурасининг ижтимоий-иқтисодий асослари. Миллий истиқлол ғоясининг ижтимоий-иқтисодий асосларимамлакатимизда рўй бераётган туб ўзгаришлар, ҳаётнинг барча соҳаларидаги ислоҳотлар билан узвий боғлиқдир.

Миллий истиқлол мафқурасининг ижтимоий-иқтисодий асослари: 1) бу мафқура оила ва фуқарони муносиб турмуш даражасини таъминлайдиган фаровон ҳаётга эришишга чорлайди; 2) ҳар бир инсонни, у қайси шаклдаги мулкчилик асосида меҳнат фаолияти билан шуғулланмасин, ўз манфаатини халқ ва Ватан манфаатлари билан уйғун ҳолда кўришга даъват этади; 3) мулкдор одамлар жамият ичида, халқ орасида фақат бойлиги билан эмас, балки юксак маънавий фазилатлари билан ҳам ажралиб туриши зарурлиги, “шахсий ва оилавий фаровонликка эришиш имконияти ҳар кимнинг ўз қўлида”, деган ҳаёт ҳақиқатини замонавий дунёқараш сифатида шакллантиради; 4) “Ҳар бир фуқаронинг фаровонлиги – бутун жамиятнинг фаровонлиги” ғоясини илгари суради¹⁷³.

Булардан ташқари, мулкнинг хилма-хиллиги, иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш, бу соҳадаги плюрализмни ва соғлом рақобатни янада юксак даражада ривожлантириш ҳам истиқлол мафқурасининг ижтимоий-иқтисодий асослари қаторига киради. Шу билан бирга, миллий истиқлол мафқураси, бу соҳаларда ана шу тамойилларнинг қадрланиши ва мустаҳкамланиши ҳамда фуқароларимиз ҳаётининг таркибий қисмига айланиши учун хизмат қилади.

¹⁷² Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончидир // *Унинг ўзи*. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.504.

¹⁷³ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.43.

8-БОБ. ЎЗБЕКИСТОН ЖАМИЯТИ МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИНИНГ БОШ ВА АСОСИЙ ҒОЯЛАРИ

1-§. Ўзбек халқи миллий мафкурасининг бош ғояси ва уни амалга оширишдаги устувор йўналишлар

Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғояси – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Бунда асосий ўрин озодлик ғоясига берилади.

1.1. Озод Ватан ғояси. Бугунги кунда ўзбек халқининг тарихий макон ва замонда бир миллион йиллик ўрни борлиги тарихий ҳақиқат сифатида кўпчиллик илм аҳлига маълум. Бу халқнинг давлатчилиги тарихи эса 3 минг йилдан ортиқроқ вақтни ўз ичига қамраб олади. Улар ана шу тарихий давр ичида жуда кўплаб бахтли ва бахтсиз онларни, яъни тараққиёт ва инқироз, барқарорлик ва беқарорлик, ғалаба ва мағлубият, ҳукмронлик ва тобелик, саховатпешалик ва мутелик, садоқат ва хиёнат каби ҳаётнинг тотли ва аччик дамларини бошдан кечирганлар. Айниқса, улар ўз ҳаётларининг 200 йилини аҳамонийлар, 180 йилини грек-македонияликлар, 200 йилини араб халифалиги, 150 йилини мўғул босқинчилари, 130 йилини рус ва совет истилочилари, яъни жами бўлиб 800 йилини ўзгалар қўлида куллик, қарамлик, тобелик, мустамлакачилик шароитида ўтказишга мажбур бўлганликлари сабабли озод Ватанда эркин яшашнинг нима эканлигини ўзгалардан кўра яхшироқ англайдилар. Шу туфайли “озод Ватан” тушунчаси ўзбек халқи миллий мафкурасининг бош ғоясига айланган.

“Озод” сўзи форс тилидан ўзбек тилига кириб келган бўлиб, луғавий жиҳатдан “эркин, хур; асоратдан қутулган; ғам-ташвишдан холи; олийжаноб; саховатли” деган маъноларни билдирган ҳолда кишиларнинг кундалик ҳаётида: 1) ўз эрки, ҳақ-ҳуқуқи ўз қўлида бўлган, озодликка эришган; эркин, хур; 2) кулликдан озод этилган, эркинлик-

ка чикқан, асоратдан кутилган; 3) ўз холига, майлига қўйилган, бўшатиб юборилган, ҳеч қандай мажбурият билан боғланмаган; бўш; 4) тик, тикка, кўкракни кериб юрадиган одам, элат, миллат, халқ маъносини англатиш учун ишлатилади¹⁷⁴. Шундан ҳам кўриниб турибдики, озодлик шунчалик оддий сўз эмас, балки ўзида чуқур фалсафий маънони акс эттирган ғоявий аҳамиятга молик бўлган тушунчадир.

Озодлик тушунчасининг фалсафий мазмундаги ғоявий табиати:

биринчидан, ҳар бир инсон, элат, миллат, халқ ва давлатнинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишида;

иккинчидан, уларнинг ўз эркини қўлга киритиб, эркин ва фаровон яшашга интилишида;

учинчидан, ҳаётий адолатни қарор топтириб, тенглар ичида тенг бўлиб, тикка, кўкрак кериб юришга интилиши сари қилаётган хатти-ҳаракатларида;

тўртинчидан, келгуси авлодларга озод ва обод Ватан қолдириш мақсадида олиб бораётган машаққатли, айни вақтда шарафли ишларни амалга ошириш учун қанчалик даражада сафарбарлик вазифасини уदдалаётганлигида яққол намоён бўлади. Шунга кўра, озодлик тушунчасига ғоя сифатида қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Озодлик – бу мутелик ва тобеликнинг ҳар қандай кўринишларини инкор этган ҳолда, ҳар бир инсон, элат, миллат, халқ ва давлатларни куллик ва қарамлик балосидан қутилиб ўз эркини қўлга киритиш, ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ҳаётий адолатни қарор топтириб, тенглар ичида тенг бўлиб, эркин ва фаровон яшаш учун курашга чорлайдиган, уларни шу йўлда бирлаштирадиган ва сафарбар қиладиган бунёдкор ижтимоий-сиёсий ғоядир.

Инсоният тарихидан шу нарса маълумки, ҳар бир инсон, элат, миллат, халқ ўзига тегишли бўлган она-Ватанида, давлатида озод ва эркин яшайди. Она-Ватандан ташқаридаги озодлик ҳақиқий озодлик эмас, балки унга ўзгалар томонидан инъом этилган эркинликдир.

Шунинг учун ҳар бир ақли расо инсон ҳамиша ўз она-Ватанининг озодлиги учун курашиб келган. Шу сабабли озодлик ғояси инсоният тарихининг азалий йўлдоши, ўтмишдан ҳозирга қадар ўз аҳамиятини сақлаб келаётган эзгу кадрият ҳисобланади.

Озодлик ғоясининг мазмун-моҳиятини бир неча йўналишда талқин ва таҳлил қилиш мумкин. У ижтимоий маънода – жамият ҳаётининг қандайлиги ва қай тарзда ташкил этилганини, сиёсий маънода – мустақил ва эмин-эркин яшашни, иқтисодий маънода – мулк

¹⁷⁴ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.3. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. –Б.95.

ва моддий бойликларга барчанинг тенг эга бўлиш имкониятини, маънавий маънода – инсон ва жамиятнинг турли тазйиқлардан холилиги, фикр, эътиқод ва сўз эркинлигини англатади.

Озодлик ғоясини умуминсоний, миллий ва шахсий нуктаи назарлардан ҳам талқин қилиш мумкин. Умуминсоний жиҳатдан, бу ғоя бутун Ер юзида тараққиёт ва эркинлик учун курашаётган кишиларнинг музаффар байроғи, демократик жамият ва давлатлар ҳаётининг устувор тамойилларидан бирини ифодалайди. Миллий жиҳатдан, у ҳар бир миллат ва халқнинг ўз мустақил тараққиёт йўли, ўз тақдирини ўзи белгилай олиши, миллий давлатчилигига эга бўлишини англатади. Шахсий даражада озодлик – инсон ҳақ-ҳуқуқларининг рўёбга чиқиши, унинг ижтимоий-маънавий жиҳатдан эркинлигини билдиради.

Файласуф олим Қ.Н. Назаров ёзганидек: “Озодлик ғоясининг қудрати шундаки, у одамларнинг ўзаро муносабатлари, мамлакатлар ва давлатлараро муносабатларни меъёр-мезонга солиди, турли камситишлар ёки ортиқча таъзим-тавозега чек қўяди”¹⁷⁵. Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда “озод Ватан” ғоясини қуйидагича таърифлаш мумкин.

Озод Ватан – ўз тақдирини ўзи мустақил ҳал этиш ҳуқуқини тўла рўёбга чиқара олган миллатнинг яшаш макони бўлиб, жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнига, нуфузига ва мавқеига эга бўлган мамлакатдир¹⁷⁶. Шунинг учун ҳам: “Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғоясида озодлик тушунчасининг устувор ва етакчи ўринда туриши Ватан мустақиллиги барча орзу-интилишларимиз, амалий фаолиятимиз ва ёруғ келажагимизнинг асоси эканидан далолат беради”¹⁷⁷.

1.2. Обод Ватан ғояси. Инсон барча тирик мавжудотлардан фарқли ўларок, ўзининг яшаётган масканини обод қилишга ҳаракат қилиб келган. Шу туфайли жаҳон цивилизациясининг ободликни тараннум этувчи ўчоқлари яратилган. Обод яшаш учун кураш инсониятнинг азалий орзу-умиди бўлиб, у ҳаёт синовларидан ўтгандан сўнг энг илғор ижтимоий-сиёсий бунёдкор ғоялар сафидан жой олган. Худди, шу маънода И.А.Каримов “Ўзбекнинг феъл-атвори барчага аён. У ерни, табиатни севади. Дўпписида сув ташиб бўлса ҳам, дарахт кўкартиради. Ўзбек том маънода бунёдкордир”¹⁷⁸, – деган эди. Ўзи-

¹⁷⁵ Қаранг: Назаров Қ.Н. Ғоялар фалсафаси. –Т., 2011. –Б.80.

¹⁷⁶ Қаранг: Миллий ғоя ва раҳбар масъулияти. –Т.: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. –Б.255.

¹⁷⁷ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б.51.

¹⁷⁸ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажақ йўқ // Унинг ўзи. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.142–143.

нинг яшаётган жойини обод қилган ҳолда кун кечириш ҳар бир ўзбекнинг қон-қонига сингиб кетган фазилатдир. Шу туфайли обод Ватан тушунчаси ҳар бир ўзбек боласи ва унинг оиласи учун муқаддас ғоя ҳисобланади.

“Обод” сўзи форсча бўлиб, ўзбек тилидаги луғавий маъноси “одам яшайдиган, ишлов берилган, гуллаб яшнаётган” деган маъноларни англатган ҳолда кишиларнинг кундалик турмушида: 1) кўркем бинолар, чиройли кўчалар, боғу роғлар билан гўзаллик касб этган, гуллаб-яшнаган ўлка, мамлакат; 2) яхши қаров, парвариш билан етилтирилган боғлар, пахта, ғалла каби экин майдонлари; 3) халқ кўп йиғиладиган, гавжум ва серфайз жойлар; 4) одамлари хурсанд, шод деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади¹⁷⁹.

Ўзбек халқи мустақилликка эришгандан сўнг И.А.Каримов обод Ватан ғоясини назарий ва амалий жиҳатдан ёритиб берар экан, унинг тушунчаси маъно-мазмун, тарихий илдизи ҳақида куйидаги фикрларни билдиради.

“Барчамизга яхши аёнки, ҳар қайси инсон, миллати, тили ва динидан қатъи назар, бу дунёга бахтли яшаш учун келади. Бундай юксак орзуга етишнинг шарти ва гарови бўлган омиллар кўп. Лекин улар орасида ҳаётимизга маъно-мазмун берадиган, уни янада ёруғ ва файзли қиладиган бир омил борки, у ҳам бўлса, одамнинг ўз уйи, ўз юртини ҳар томонлама гўзал ва обод қилиб, шундан ўзи мамнун бўлиб, рози бўлиб яшашида яққол намоён бўлади.

Шуни таъкидлаш керакки, обод деган сўзнинг маъносини биз жуда кенг ва чуқур тушунамиз. Обод деганда, халқимиз, миллатимиз нафақат кўркем ва чиройли, шу билан бирга, тинч ва осойишталик, ўзаро меҳр-оқибат, аҳиллик, файз-барака ҳукмрон бўлган жойларни, доимо пок ният ва соғлом интилиш билан яшашни тасаввур қилади.

Мустақиллик йилларида “Ободлик кўнгилдан бошланади” деган чуқур мазмунли ибора эл-юртимиз ўртасида кенг тарқалиб, одамларимизни бунёдкорлик туйғуси билан яшашга даъват этиб келаётгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди.

Бундай мулоҳаза ва фикрларни умумлаштириб, ўзбекона айтадиган бўлсак, барчамизнинг ҳаракат ва интилишларимиз негизида, авваламбор, юртимиз, Ватанимизни ҳар томонлама обод қилиш, инсон эркин нафас оладиган, тинч ва фаровон яшайдиган ҳаёт барпо этиш ғояси мужассам эканини, ўйлайманки, ҳаммамиз яхши тушунамиз.

Ана шундай орзу-ниятлар билан кундалик ҳаётимизни тўлдириш,

¹⁷⁹ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.Ш. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2007. – Б.74.

уларни ҳаётимизнинг мақсадига айлантириш, шундай ғоя ва интилишни амалга ошириш учун давлатимиз ва жамиятимизнинг барча куч ва имкониятларини сафарбар этиш, ҳеч шубҳасиз, бугунги кунда муҳим ва долзарб аҳамият касб этади”¹⁸⁰.

Юқорида билдирилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда обод Ватан тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Обод Ватан бу инсон ҳар томонлама эркин нафас олиб тинч ва фаровон яшайдиган, хавфсизлиги ҳар томонлама таъминланган, осойишталик ва барқарорлик, самарали ижод ва яратувчанлик, ўзаро меҳроқибат, аҳиллик, файз-барака, жисмоний ва маънавий поклик ҳукмрон бўлган ҳудуддир.

1.3. Эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш ғояси. Инсониятнинг ривожланиш тарихида меҳнаткаш халқ ҳал қилувчи вазифалардан бирини ўтаб келган. Чунки, улар ҳар қандай мамлакат фуқароларининг энг зарурий озик-овқат маҳсулотлари, кийим-кечакларга бўлган эҳтиёжини қондиришнинг моддий манбасини яратиш билан шуғулланганлар. Шунинг учун ҳам ақли зукко давлат арбоблари меҳнаткаш халқнинг турмушини яхшилаш борасида қайғурганлар. Соҳибқирон Амир Темур обод қилиш масаласида: “Хароб бўлиб ётган ерлар эгасиз бўлса, холиса тарафдан обод қилинсин. Агар эгаси бўлса-ю, лекин обод қилишга қурби етмаса, унга турли асбоблар ва керакли нарсалар берсинлар, токи ўз ерини обод қилиб олсин. Катта-кичик ҳар бир шаҳар, ҳар бир қишлоқда масжид, мадраса ва хонақоҳлар бино қилсинлар, факиру мискинларга лангархона (йўловчилар кўниб ўтадиган ер; мискин ва етим-есирга таом бериладиган жой; ғарибхона) солсинлар, *касаллар учун шифохона қурдирсинларва уларда ишлаш учун табиблар тайинласинлар*”¹⁸¹, – деган топшириқларни берган ва унинг ижро этилишини қаттиқ назорат остига олган. Аждодларимизнинг бундай олийжаноб ишлари миллий ғоямизнинг бош мақсадини мамлакатимизда амалга оширишнинг мустаҳкам тарихий илдизга эга эканлигидан далолат беради.

Масалан, Собик СССР даврида Ўзбекистон қишлоқларида яшовчи аҳоли қулоқлаштириш, коллективлаштириш, совхозлаштириш, аграрсаноат асосида йириклаштириш каби бир қатор тажриба-синов

¹⁸⁰ Каримов И.А. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиз // *Унинг ўзи*. Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни қатъият билан давом эттириш йўлида. Т.21. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.111.

¹⁸¹ Қаранг: Темур тузуклари. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. –Б.124–125.

майдонига айлантирилди. Натижада, пахта толаси ва қорақўлнинг 90 фоизи, табиий жуннинг 71 фоизи республикадан арзимас баҳо билан четга олиб кетилаверди¹⁸². Шу тариқа бу ерда пахта яккахокимлиги ўрнатилди. Қишлоқда яшаётган 240 минг нафар оила ерсиз бўлиб, даромад топишдан маҳрум эди. Вазиятнинг бундай шаклда ёмонлашиб бориши қишлоқ аҳолисининг витаминларга бой овқатлар емасдан турли хил касалликларга чалинишига олиб келди. Коммунистлар ваъда қилган ердаги жаннатий ҳаёт – коммунистик обод турмуш ўзининг сароб эканлигини кўрсатди.

Ўзбек халқи мустақилликка эришгач ўз олдида моддий ва маънавий ишлаб чиқаришнинг барча соҳаларида йирик ислохотларни амалга ошириб мамлакатимиз фукарolari учун эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишни бош мақсад қилиб қўйди. Бу мақсадни амалга оширишда И.А.Каримов томонидан: “Барчамизнинг илдизимиз, томиримиз, авваламбор, қишлоқ заминига бориб тақалади. Она Ватан деган улуғ ва муқаддас тушунча одамзот учун гуёки қишлоқ тимсолидан бошланади. Юртимизнинг янада обод, халқимиз ҳаётининг янада фаровон бўлиши ва олдимизда турган юксак вазифаларнинг бажарилиши, ҳеч шубҳасиз, қишлоқларимизнинг тақдири ва келажаги билан боғлиқдир. Қишлоқ тараққий топса, юртимиз обод, ҳаётимиз янада фаровон бўлади”¹⁸³, – деб айтган сўзлари методологик асос бўлиб хизмат қилади.

Мамлакатимизда эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш нималарни англатади? **Эркин** деганда, одатда кишиларнинг ҳар қандай тўсиқ, ғов, монелик ва шу кабилардан холи бўлган ҳолда қийналмай, қисилмай, очик-ойдин, бемалол юриш-туриши, яшаши тушунилади. **Ҳаёт** (*арабча – яшаш, мавжуд бўлиш, тириклик*) бу инсонларнинг туғилгандан ўлгунга қадар бўлган тириклик, мавжудлик, яшаш ҳолати ҳисобланади. Фаровон ёки фаровонлик (форсча – мўл, жуда кўп, ортик, зиёда) эса одамларнинг ҳар жиҳатдан таъминланганлик, ҳамма нарсаси мўл-кўл, тўқ, серфайз бахтиёр ҳолатини англатади. Юқорида келтирилган “эркин”, “фаровон”, “ҳаёт” сўзларининг маъносидан келиб чиққан ҳолда эркин ва фаровон ҳаёт тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Эркин ва фаровон ҳаёт деб мамлакат аҳолисининг ҳаётий

¹⁸² Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011. –Б.240.

¹⁸³ Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз // *Унинг ўзи*. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. Т.17. –Т.: Ўзбекистон, 2009. –Б.61, 62, 65.

заруриятларини англаб етган ҳолда ҳеч қандай қаршиликларсиз, тўсиқларсиз, очиқ-ойдин, қийналмасдан ўз қобилиятларини ҳар томонлама намоён қилишлари орқали ҳамма нарсанинг тўкин-сочин, мўл-кўлчилигини таъминлашга эришиши натижасида гўзал турмуш, осуда, серфайз ҳаёт кечирishiга айтилади.

Бундай ҳаётга эришиш учун унинг моддий ва маънавий омилларини билиш, уларнинг ривожланиш қонуниятларини фалсафий жиҳатдан ўрганиш зарур.

Масалан, қишлоқда эркин ва фаровон ҳаёт – обод турмушни бунёд этишнинг моддий омилларига қуйидагилар киради: *биринчидан*, табиат омили: тупроқ, сув, ўсимлик ва ҳайвонот олами, дашту-далалар; *иккинчидан*, ишлаб чиқариш омили: пахтачилик, ғаллачилик, шоликорлик, мевачилик, полизчилик, сабзавотчилик, чорвачилик ва бошқалар; *учинчидан*, ишлаб чиқарувчи куч ва воситалар омили: қишлоқ хўжалиги техникалари, маҳсулотларга қайта ишлов берувчи қурилмалар, малакали ишчи кучлари – дехқонлар, чорвадорлар ва бошқа керакли мутахассислар; *тўртинчидан*, ижтимоий турмуш омили: замонавий турар жойлар: одамларнинг уй, шахсий эхтиёжлар учун ажратилган томорқа ер ва чорва моллари.

Қишлоқда эркин ва фаровон ҳаёт – обод турмушни бунёд этишнинг маънавий омилларига қуйидагиларни киритиш мумкин: табиатни муҳофаза қилишга қаратилган билим ва ҳаракатлар, яъни экологик онг, ҳуқуқ ва маданият; ишлаб чиқариш омилини ривожлантириш, яъни пахтачилик, ғаллачилик, чорвачилик ва бошқалардан мўл ҳосил олишга қаратилган билимлар (аграномия, зооветернария, тупроқшунослик ва ш.к.) ва тўпланган амалий тажрибалар; ишлаб чиқарувчи куч ва воситаларни такомиллаштиришга йўналтирилган иқтисодий ва техникавий билим ҳамда тажрибалар; замонавий турар жойларни гўзаллаштиришга қаратилган меъморий илмлар; болалар боғчаси, мактаб, ўқув марказлари, маданият саройлари, спорт иншоотлари; аҳоли ўртасида азалдан давом этиб келаётган урф-одатлар, анъана ва маросимлар, кадрият даражасига кўтарилган бошқа маънавий иш-ҳаракатлар.

Умуман олганда эркин ва фаровон ҳаёт – обод турмушни бунёд этишнинг ана шу икки омили ўртасида диалектик қонуният мавжуддир. Бу ҳақда И.А.Каримов: “инсонга хос орзу-интилишларни рўёбга чиқариш, унинг онгли ҳаёт кечирishi учун зарур бўлган моддий ва маънавий оламини бамисоли парвоз қилаётган қушнинг икки қанотига қиёсласак, ўйлайманки, ўринли бўлади. Қачонки, ана шу икки муҳим омил ўзаро уйғунлашса, том маънодаги қўш қанотга

айланса, шундагина инсон, давлат ва жамият ҳаётида ўсиш-ўзгариш, юксалиш содир бўлади”¹⁸⁴, – деган эди. Демак, эркин ва фаровон ҳаёт – обод турмушни бунёд этиш масаласида ундаги моддий ва маънавий омилларни қанчалик даражада уйғунлаштирган ҳолда ривожлантириб боришимизга боғлиқдир.

Хулоса тарзида шуни айтиш мумкинки, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт ғояси: *биринчидан*, ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган, киндик қонимиз тўкилган муқаддас заминнинг дахлсизлигини, хавфсизлигини таъминлаш; *иккинчидан*, маънавий-руҳий жиҳатдан миллий ўзликимизни англаш ва унинг ифодаси бўлган кадриятларни сақлаш, бойитиш ва авлодларга мерос қолдириш; *учинчидан*, эрксевар халқимизнинг асрий орзу-умидлари бўлган мустақилликни мустаҳкамлашга барчани сафарбар қилиш; *тўртинчидан*, ҳар бир кишининг фаровонлиги давлат, миллат фаровонлиги асоси эканлигини англаган ҳолда ташаббускорлик, тадбиркорлик билан фидокорона меҳнат қилишга асосланади. *Бешинчидан*, бу ғоя келажакка қаратилган бўлиб, халқни уюштириш, сафарбар қилиш вазифасини бажаради. *Олтинчидан*, бу ғояда мамлакатимизда яшаётган барча миллат вакиллариининг пировард мақсадлари ифодаланган бўлиб, у кишиларни келажакка чорловчи улуғвор ва жозибали шиор тарзида намоён бўлади.

Бу ғояни халқимиз онгига, қалбига чуқур сингдириш мустақилликни мустаҳкамлаш, буюк келажак қуриш ва Ўзбекистонни илғор давлатлар қаторига қўшилиш жараёнининг муҳим омили ҳисобланади.

1.4. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш ғоясини амалга оширишнинг устувор йўналишлари. Мамлакатимизда озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш ғоясини амалга оширишнинг устувор йўналишлари қилиб қуйидагилар белгиланган:

“*Биринчидан*, Ўзбекистонимизда тинчлик-осойишталик ва хавфсизликни, фуқаролар ва миллатлараро аҳиллик ва ҳамжиҳатликни кўз қорачиғидек сақлаш ва мустаҳкамлаш бундан буён ҳам энг муҳим, ҳал қилувчи вазифамиз бўлиб қолиши даркор.

Албатта, бу масала бўйича масъул бўлган тегишли идоралар бор, куч-қудратимиз ҳам етарли. Лекин қачон юрт тинч ва обод бўлади? Қачонки, ҳар қайси уйда, ҳар қайси маҳаллада яшаётган одам тинчлик ва осудаликнинг қадрига етиб, уни мустаҳкамлашни, уни ҳимоялашни

¹⁸⁴ Каримов И.А. Юқсак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.67.

Ўзининг бурчи, деб билса, тинчлик учун курашсагина бу мақсадга эришиш мумкин.

Иккинчидан, обод ҳаёт деган тушунча азал-азалдан халқимизнинг онгу тафаккурида, авваламбор, фаровонлик, тўқинчилик, мўл-кўлчилик, кут-барака, бозорларда арзончилик маъносини ўзида мужассам этиб келади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда халқ фаровонлиги тушунчаси Ватан равнақи ва юрт тинчлиги деган, биз учун энг азиз ва муқаддас бўлган кадриятлар билан биргаликда миллий гоёмизнинг асосий мазмун-моҳиятини ташкил этмоқда.

Бу ғояни амалга оширишда аҳоли фаровонлиги, унинг реал даромадларини ошириш бандлик масаласини ечиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, фермерлик ҳаракатини янада ривожлантириш, давлат томонидан бериладиган аниқ манзилли ижтимоий ёрдам тизимини такомиллаштириш каби вазифалар эътиборимиз марказида бўлиши лозим.

Бир сўз билан айтганда, халқимизнинг “Меҳнатдан келса бойлик – турмуш бўлар чиройлик”, деган мақоли замирида мужассам бўлган ҳақиқатни ҳаётимиз тарзига айлантириш йўлида катта-катта ишларни амалга оширишимиз зарур.

Учинчидан, обод турмушнинг яна бир муҳим шarti – бу инсон саломатлигини мустаҳкамлаш билан боғлиқ эканини барчамиз яхши тушунамиз.

Ҳақиқатан ҳам, одамларимиз қачон, қаерда бўлмасин, дуога қўл очар экан, аввало, “Тани соғлиқ, тинчлик-хотиржамлик бўлсин, юртимиз обод бўлсин”, деб ният қилиши бежиз эмас, албатта.

Шу боис халқимизнинг саломатлигини ҳимоялаш, бунинг учун соғлиқни сақлаш тизимини энг замонавий даволаш воситалари, техника ва технологиялар билан таъминлаш, профилактика, яъни касалликларнинг олдини олиш ишларини янада кучайтириш, бу соҳада фидокорона меҳнат қилаётган тиббиёт ходимларининг машаққатли ва масъулиятли меҳнатини моддий ва маънавий рағбатлантириш масалалари биз учун доимий вазифа бўлиб қолади.

Тўртинчидан, халқимизнинг ҳаёт сифати ва даражасини юксалтириш, жумладан, янги уй-жойлар, замонавий йўл ва коммуникация тармоқларини барпо этиш, аҳоли пунктларини тоза ичимлик суви билан таъминлаш, коммунал хизмат соҳасидаги муаммоларни ечиш каби долзарб масалалар бўйича ҳам аниқ чора-тадбирлар белгиланиши керак.

Бешинчидан, биз турмушимизни янада обод қилиш вазифасини олдимизга қўяр эканмиз, бир ҳақиқатни чуқур англаб олишимиз

зарур. Яъни, ҳаётимизни обод қилишнинг муҳим шарти – бу аввало, маҳаллани обод қилиш демакдир.

Шу борада маҳалла идорасининг, маҳаллада яшайдиган аҳолимизнинг ўзини ўзи бошқариш тизимини, керак бўлса ижтимоий ҳимоялаш тизимини янада такомиллаштириш, маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётимиздаги ўрни ва таъсирини янада кучайтириш, унга янги ҳуқуқ ва ваколатлар бериш бўйича ҳам кенг жамоатчилик иштироқида амалий таклифлар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Олтинчидан, ҳаётимизни янада соғлом ва обод қилиш, аввало аёл зотининг жамиятимиздаги ўрни ва нуфузини, ижтимоий фаоллигини янада ошириш, хотин-қизларнинг турли жабҳа йўналишларда қилаётган ишларини муносиб баҳолаш, ҳар қайси хонадон, уй бекаси бўлмиш опа-сингилларимизнинг оғирини енгил қилиш асносида турмушимизни фаровон этиш билан узвий ва чамбарчас боғлиқдир¹⁸⁵. Бу улуғвор вазифаларни амалга ошириш учун тактик ва стратегик жиҳатдан ҳали кўп ишларни бажариш керак бўлади.

2-§. Ўзбек халқи миллий мафкурасининг асосий ғоялари ва уларни амалга оширишдаги устувор вазифалар

2.1. Ватан равнақи ғояси

2.1.1. Ватан тушунчаси, унинг моҳияти ва аҳамияти. “Ватан” арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “туғилиб ўсган жой, она юрт” деган луғавий маънони билдириб, кишиларнинг кундалик ҳаётида: 1) кишининг туғилиб ўсган ўлкаси, шаҳри ёки қишлоғи, юрти, маскани, уйи, диёри; 2) киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг фуқароси ҳисоблаган мамлакати, она юрти; 3) турар жойи, бошпанаси, маскани, уйи; 4) бирон-бир нарсанинг асли келиб чиққан ери, жойини ифодалаш учун ишлатилади¹⁸⁶. “Ватан, – деган эди файласуф олим Ҳ.Пўлатов, – мукаддас қадрият. Тараққиёт Ватандан бошланади. У инсоннинг киндик қони тўкилган жой, инсонни ижтимоий етимликдан асровчи манзил, ҳар кимнинг бирлигини қадрловчи, ўз-ўзига сиёсий беклиги-

¹⁸⁵ Каримов И.А. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиз // *Унинг ўзи*. Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни қатъият билан давом эттириш йўлида. Т.21. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.112–115.

¹⁸⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.1. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.444.

ни ифодаловчи замин, маънавий камолот ва фуқаролик майдони, ҳаёт мактаби, фаровонлик ва бахт-саодат ўчоғидир”¹⁸⁷.

Шундай қилиб, “Ватан – инсоннинг киндик қони тўкилган тупроқ, уни камол топтирадиган, ҳаётига маъно-мазмун бахш этадиган табаррук маскандир. У аждодлардан авлодларга қоладиган буюк мерос, энг азиз хотира. Ватан – ота-боболаримизнинг хоки поклари жо бўлган, вақти-соати етиб ҳар биримиз бош қўядиган муқаддас заминдир. Ватани бор одамнинг ғурури-ифтихори юксак, мақсад-муддаолари аниқ бўлади. Тоғдек таянчи – Ватани борлигини ҳис этган инсон ҳаётнинг ҳар қандай синовларига доимо тайёр туради”¹⁸⁸. “Ватанни севмоқ иймондандир”, – деган эдилар пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом.

Ватан бу – кишиларнинг ўзи яшаб турган, авлод ва аждодлари туғилиб ўсган, миллати шаклланган жой, ижтимоий муҳит, мамлакатдир. Ватан бир-бирини тақозо этувчи (уй, маҳалла, шаҳар, кишлоқ, мамлакат каби) бир катор ҳудудларни ўзида ифодалайдиган, ижтимоий муҳит ва инсон, унинг ҳаёти каби қўллаб маънавий тушунчаларни ўз ичига олади, авлодлар туғилиб ўсган ва камол топган жой, замин, ўлкани англатади.

Ватан остонадан бошланади, деб бежиз айтилмайди. Бирок, киши улғайгани сайин унинг Ватан ҳақидаги тасавури ҳам кенгайди. Аввал уй, сўнгра маҳалла, кишлоқ ёки шаҳар ҳамда бутун мамлакат Ватан экани аста-секин англаб олинади. Ватанга боғлиқлик, уни қадрлаш тарихий ривожланиш жараёнида пайдо бўлиб, муҳит ва давр таъсирида шаклландиган ижтимоий-руҳий туйғудир.

Миллатлар ва элатлар ўртасидаги иктисодий, ижтимоий ва маданий алоқаларнинг ўсиши, авваллари фақат бир элат ёки миллат учун Ватан бўлган ўлкани шу ўлкада яшаб турган барча халқлар учун Ватанга айлантиради. Ҳозирда юртимизда яшаётган юздан зиёд миллат ва элатлар вакиллариининг Ўзбекистонни ўз Ватани деб билиши ҳам ана шундай жараёнлар натижасидир. Шу боисдан, Ватан бу бир жой, замин, ўлкада яшаётган кишиларни, миллати ёки динидан қатъи назар, бирлаштирувчи ижтимоий тушунчадир.

Халқ маданияти, анъаналари, урф-одатлари, миллий онг ҳам она юрт тушунчаси билан мустаҳкам боғлиқ бўлиб, улар Ватандан ташқарида ривожланмайди. Ватан тушунчаси мустақиллик шароитида алоҳида аҳамият касб этди. Маълумки, истибодод йилларида хукмрон мафкура кишиларимизнинг онгидаги Ватан тушунчаси-

¹⁸⁷ Қаранг: Пўлатов Ҳ. Мустақиллигимиз кадриялари // Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкуриси. –Т.: Ўзбекистон, 1993. –Б.76.

¹⁸⁸ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б. 51.

ни бузиб, унинг ўрнига мавҳум ва умумий тушунчани зўрлик билан сингдирмоқчи бўлди. “Ўзбекистон – Ватаним маним” дейиш у даврда миллатчилик, миллий чекланганлик деб баҳоланди. Ҳолбуки, Ватан – аниқ тушунча. У кўп ҳолларда муайян ҳудуд, мамлакат ёки давлатга ўз номини берган ва шу ерда яшайдиган миллат ёки халқ номи билан аталади. Масалан, Ўзбекистон, Арабистон, Туркменистон ва ҳоказо.

2.1.2. Ватан равнақи тушунчаси. Она-Ватани бор ҳар бир ақли расо инсон унинг тараккий этишини, гуллаб яшнашини истайди ва шу йўлда тинимсиз тер тўкиб, меҳнат қилади, заҳмат чекади. “Равнақ” сўзи форсча бўлиб, ўзбек тилида луғавий жиҳатдан “ёруғ, нурли, ёрқин, аниқ, кўринарли” деган, кундалик ҳаётда эса: 1) порлаш, хусн, кўрк; 2) тараккиёт, ривож, барқ уриш, гуллаб яшнаш деган маъноларни англатиш учун ишлатилади. Шунга кўра, Ватан равнақи деганда ҳар бир инсоннинг ўзи туғилиб ўсган, яшаётган жойи – она-Ватанини гуллаб яшнаши, барқ уриб ривожланиши, унинг ҳуснига – хусн, кўркига – кўрк кўшиши, осмондаги куюш каби порлаб нур сочиб туриши учун фидокорона меҳнат қилиши, заҳмат чекиши натижасида уни дунёдаги энг гўзал масканлардан бирига айлантириш иштиёқида қилинаётган ғоявий фикрлар ва амалий хатти-ҳаракатлар тушунилади.

2.1.3. Ватан равнақи ғоясини амалга ошириш йўллари. Ватан равнақи ғоясини амалга ошириш бевосита жамиятнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий-маданий ривожланишига боғлиқ. Бунда биринчидан, ҳозирги ижтимоий барқарорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, жамиятни бошқаришда оммавий ташкилотларнинг (хусусан, маҳалланинг) мавқеини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тамойиллари ниҳоятда муҳим. *Иккинчидан*, ҳаётда демократик тамойилларнинг устуворлиги, муқобил партиялар, жамиятнинг барча жабҳаларини эркинлаштириш, давлатнинг ислохотчилик функцияси, аҳоли сиёсий онги ва маданиятини ошириш катта аҳамиятга эга. *Учинчидан*, бозор муносабатларига хос муқобил мулкчиликнинг шаклланиши, иқтисодиётнинг таркибий тизимидаги ўзгаришлар, кичик ва ўрта бизнес, ишбилармонлик ва тадбиркорликни ривожлантириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, ташқи иқтисодий алоқаларни кучайтириш бунда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. *Тўртинчидан*, тарихий меросимизнинг тикланиши, аҳоли интеллектуал салоҳиятини ошириш, фан ва илмий муассасалар, санъат ва адабиётни ривожлантириш, комил инсонни тарбиялаш бўйича миллий таълим дастурининг қабул қилиниши ва изчил амалга оширилиши, халқаро маданий алоқаларни кучайтириш ҳам Ватан равнақига хизмат қилади. *Бешинчидан*, мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида қонун устуворлигига эришиш,

хуқуқий-демократик жамият қуриш соҳасидаги тажрибалар, давлати-мизнинг халқаро хуқуқ нормаларига амал қилиши Ватан равнақини таъминлайдиган шарт-шароитлардир.

Ватан равнақи ғояси ҳар бир инсоннинг тақдирида ўз ифодасини топади, келажак авлодларга озод ва обод Ватан қолдириш учун ҳаммага бирдек масъулият ва мажбурият юклайди. Уни англаш эса, инсон камолотининг муҳим мезонидир. Бу ғоя ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади.

Миллий истиқлол ғояси барча юртдошларимиз қалбида Ўзбекистонни севиш, унинг фаровонлиги йўлида фаол меҳнат қилиш фазилатларини камол топтиришга хизмат қилади, “Ўзбекистон – ягона Ватан” туйғусини шакллантиради.

2.1.4. Ватан равнақи ғоясини амалга оширишда ватанпарварликнинг туганган ўрни ва роли. Ватан равнақи – миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири сифатидаги мазмунини – ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирувчи, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ундовчи бунёдкор ғоя эканлиги, Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг эл-юрт камоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалашни ташкил этади.

Ватан равнақи, аввало, унинг фарзандлари камолига боғлиқ. Бу эса, ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади. Бу эса, ватанпарварлик туйғусида намоён бўлади.

Ватанпарварлик – Ватанга нисбатан садоқат, унга хизмат қилиш, юрт тинчлигини асраш, Ватан равнақи учун фаол бўлишга ундайдиган ижтимоий, маънавий-ахлоқий фазилат. Унинг мазмуни – Ватанга меҳр-муҳаббатли ва содиқ бўлишдан, юртнинг ўтмиши ва ҳозир учун фахрланишдан, мамлакат манфаатларини ҳимоя қилишга интилишдан иборат. Ватанпарварлик ота-боболардан мерос қолган заминни севиш, халқ урф-одатларини, кадриятларини асраш ва ривожлантириш, ўз она Ватанини душманлардан, ёт ва бегона ғоялардан ҳимоя қилиш, унинг озодлиги ва мустақиллиги учун жонини ҳам аямасликни назарда тутади.

Ватанпарварлик аниқ бир ҳаётий муҳитда, ижтимоий заминда ва мавжуд маънавий-ахлоқий кадриятлар асосида шаклланади. Унинг тўла ва тўғри шаклланиши, юксак намуналарини кўрсатиш

учун ҳам халқ ва Ватан мустақил бўлиши лозим. Ана шу сабабдан, мустақилликни эъзозлашимиз, қадрига етишимиз, уни қадам-бадақам мустақамлаб боришимиз зарур. Шу йўлдаги олийжаноб фазилат ва эзгу интилишлар бугунги кунда ҳақиқий ватанпарварлик намунасидир.

Ватанпарварлик миллий истиқлол ғояларини тарғиб қилиш, мамлакатимизда яшаётган турли миллат ва элат вакиллари ўртасидаги дўстлик, тинчлик ва аҳилликни мустақамлаш учун курашишда ҳам намоён бўлади. Ватан равнақини ватанпарварлик ғоясисиз тасаввур этиб бўлмайди. Бундай ғоя ва унинг асосида шаклланидиган соғлом мафкура ҳеч қачон Ватандан ташқарида илдиз отмайди ва ривожланмайди. У халқнинг миллий ватанпарварлик туйғусини ўзида акс эттирмаса, жамиятнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўла олмайди.

Ватанпарварликни камол топтириш кўпгина ижтимо-иқтисодий, маданий, мафкуравий, тарбиявий омиллар билан боғлиқ. Бу — ниҳоятда катта меҳнат талаб қилувчи мураккаб вазифадир. Барча касбдаги зиёлилар, тарбиячиларнинг ҳозирги муҳим вазифаларидан бири кишиларда, хусусан, ёшларда Ватанга садоқат, фидоийлик каби фазилатларни камол топтиришдир.

Ватанпарварлик ғояларини ёшларимиз онгига сингдириш, аваламбор, оиладан бошланади. Она Ватан, Ватанга муҳаббат, Ватан туйғуси каби илк тушунчалар ҳам, аввало, оила муҳитида шаклланади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади. Инсон ўзлигини англагани, насл-насабини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанча чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар ортади. Ватанпарварлик ғояларини ёшлар қалби ва онгига сингдиришда таълим ва тарбиянинг турли шакллари ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ватанпарвар инсонгина ҳозирги кунда ўзларининг ғаразли ва жирканч ниятларини амалга ошириш мақсадида юртимизга ҳар хил йўллар билан кириб келаётган, мустақил дунёқараши шаклланиб улгурмаган ёшларимизнинг қалби ва онгини қандайдир зарарли ва бузғунчи ғоялар билан эгаллашга ҳаракат қилаётган ёвузларга қарши кураша олади ва ўз юртини ҳимоя қилади. Хулоса қиладиган бўлсак, буюк устоз И.А.Каримов айтганидек: “Ўзбекистон фуқаросининг ватанпарварлиги — бу қайта ўзгаришлар йўлини кўрсатувчи, кўзланган мақсаддан четга чиқмайдиган йўлчи юлдуз, ишончли компасдир”¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли // Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. —Т.: Ўзбекистон, 1996. —Б.83.

2.2. Юрт тинчлиги ғояси

2.2.1. Юрт тушунчаси. Ўзбек халқи азалдан тинчликсевар халқ. “Унга бировнинг ери керак эмас. Мабодо қўлига қурол олгудай бўлса, фақат ўзини ҳимоя қилиш учунгина олади”¹⁹⁰. Юртда тинч ва осойишта яшаш ўзбекнинг менталитетига хос бўлган хусусиятдир. Одатда, юрт деганда биринчидан, маълум халқ, аҳоли яшаб турган жой, ўлка, мамлакат, ватан; иккинчидан эса бирор мамлакат ёки ўлкада яшовчи халқ, эл, аҳоли тушунилади¹⁹¹. Худди шу маънода ўзбеклар юрти деганда ўзбек халқи яшаётган мустақил Ўзбекистон мамлакатини тушунмоқ керак. Юрт сўзидан юртбоши, юртгарчилик, юртдош, юртфуруш деган иборалар келиб чиққан. Бунда юртбоши деганда эл-юрт бошлиғи, сардори, ҳукмдори, оқсоқали тушунилади. Бу сўз бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг Президентига нисбатан ҳурмат маъносида қўлланилмоқда. Шунингдек, юртгарчилик деганда юртда бўладиган турли таомил, муносабат, урф-одатлар; юртдош деганда эса бир юртда яшовчи ёки яшаган кишиларнинг ҳар бири, бир-бирига нисбатан бўлган муносабати тушунилади; юртфуруш деб ўз юрти ёки ватанига хиёнат қилувчи, ватанфуруш, хоинларга айтилади. Демак, юрт тушунчаси кенг қамровли бўлиб, кишиларда ўзининг киндик қони тўкилган жойни теран англатиш учун ишлатилади.

Юртда доимо тинчлик ва барқарорлик бўлиши тараққиёт мезони ҳисобланади.

2.2.2. Тинчлик ва барқарорлик тушунчаси, унинг моҳияти ва табиати. Инсоният пайдо бўлибдики, унинг ақли зукко вакиллари доимо тинчлик учун курашиб келмоқдалар. Тинчликда ҳосият катта. Чунки у ҳар қандай шахс, элат, миллат ва жамиятнинг мавжудлик шарти, келгусидаги тараққиётнинг асосий омили ҳисобланади. “Тинчлик” сўзи одамларнинг кундалик ҳаётида 1) ғала-ғовур, шовқин-сурон кабилардан хоилилик; 2) кишини безовта қилмайдиган осойишталик; 3) уруш-жанжалсиз ҳамма нарса меъёрида, жойида бўлишлилик; 4) уруш, ўзаро зиддиятли тўқнашувлардан холи бўлган шароит, деган маъноларни англатиш учун ишлатилади¹⁹². Шундай қилиб, *тинчлик бу ҳар бир инсон, элат, миллат, халқ ва давлатлар-*

¹⁹⁰ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // *Унинг ўзи*. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.143.

¹⁹¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.Ҳ. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.93.

¹⁹² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.104–105.

нинг ҳаёти фаолиятига салбий таъсир кўрсатмайдиган, уларни ҳар хил ёмонликлар билан безовта қилмайдиган беташвиш, уруш-жанжалларсиз осойишта яшашлари учун тўс-тўполонлардан, ўзаро зиддиятли тўқнашувлардан, катта-кичик урушлардан холи бўлган шароитдир.

Ўзбек халқи тинчликни юксак қадрлайди, уни ўз орзу-интилишлари, мақсад-муддаолари рўёбга чиқишининг шarti деб билади. Шунинг учун ҳам доимо Яратгандан тинчлик ва омонлик тилайди. Ислом Каримов тинчликнинг ҳозирги ва келажак ҳаётимиз учун аҳамиятини куйидагича таърифлаган эди: “Биз – Шарқ фарзандларимиз. Шарқ мамлакатларининг қаерига борманг, одамлар бир-бири билан учрашганда, авваламбор, “Ассалому алайкум!” дейишади. Ушбу калом арабчадан олинган бўлиб, “Сизга тинчлик ёр бўлсин”, деган маънони англатади. “Салом”, яъни “тинчлик” сўзи Қуръони Каримда 40 марта учрайди. Бу муқаддас китобнинг оятларидан бирида шундай дейилади: “Меҳрибон Парвардигор томонидан одамларга олқиш маъносида “тинчлик” сўзи айтилуру. Кўриниб турибдики, тинчлик, тотувлик, ҳамкорлик ғояси Аллоҳга ҳам, бандаларига ҳам ҳуш келадиган эзгу ғоядир”¹⁹³. Тинчлик бўлган жойда барқарорлик ҳам бўлади.

Барқарорлик деганда одатда: 1) жамият ҳаётининг осойишталиги; 2) ижтимоий тузум элементларининг уйғунлиги; 3) жамиятдаги ижтимоий бирликлар вакилларининг ҳамкорлиги ва ҳамжихатлиги тушунилади. Фалсафий маънода, *барқарорлик – бу тинчлик туфайли жамият ҳаётининг қатъи, доимий, муқим, мустаҳкам, бир текис тарзда фаолият кўрсатиш асосида ривожланиш имкониятларига айтилади*. Тинчлик барқарорликнинг ўқ илдизи бўлса, барқарорлик тинчликнинг ҳосилидир. *“Тинчлик ва барқарорлик бўлган жойдагина одамлар ўқиб-ўрганишни, ҳар томонлама ривожланишни истайди. Одамлар кечаси ўйқуга ётиб, эрталаб туришга қўрқмайдиган, эртага уларнинг бошига қандайдир муаммо ёки офатлар келмаслигини билган тақдирдагина шундай бўлади”*¹⁹⁴. Шунинг учун ҳар бир инсон тинчлик учун, барқарор тараққиёт учун курашмоғи керак.

¹⁹³ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари // *Унинг ўзи*. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.53.

¹⁹⁴ Каримов И.А. “Ўрта асрлар шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривождаги роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқ // *Унинг ўзи*. Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислохотлар йўлининг тасдиғидир. Т.22. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.278.

2.2.3. Уруш ва беқарорлик тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти.

Тинчликнинг душмани урушдир. Оддий-содда маънода уруш бу инсон, элат, миллат, халқ ва давлатларни ўз гирдобига тортиш оқибатида уларни ҳалокатга олиб келувчи ваҳшиёна ҳагги-ҳаракатдир. Ижтимоий фалсафий маънода *уруш деб қабилалар, давлатлар ёки ижтимоий гуруҳлар ўртасида иқтисодий ва сиёсий мақсадларни амалга ошириш учун уюшган тарафда олиб борадиган қуролли кураш, жанг, тўқнашувларга, юргизаётган сиёсатларини зўрлик воситалари билан давом эттиришларига айтилади.*

Кишилиқ тарихидан шу нарса маълумки, босқинчилик ҳаракатлари, миллий, диний ва бошқа низолар оқибатида урушлар олиб борилиши минг йиллар мобайнида жамият тараққиётига тўсқинлик қилиб келди. Ўтган беш минг йилда инсоният 15 мингдан ортиқ урушни бошидан кечирди. XX асрдаги иккита жаҳон урушида 60 млн. киши ҳалок бўлди. Афсуски, бу иллатдан инсоният ханузгача тўла кутулиш имконига эга бўлмапти. Уруш бор жойда беқарорлик ҳукм суради, одамлар ўртасида меҳр-оқибат кўтарилади, хонадонлардан файз-барака кетади. Одамлар бегуноҳ ҳалок бўлган жигар-бандлари учун матом тутадилар. Жамиятда беқарорликнинг пайдо бўлишига: 1) қонунларнинг ишламаслиги; 2) турли жиноий гуруҳларнинг пайдо бўлиши; 3) ижтимоий адолат мезонларининг бузилиши; 4) носоғлом рақобатнинг кескин тусе олиши қабилар сабаб бўлади. Зеро, шундай экан, *беқарорлик бу турли хил зиддият ва урушлар туфайли жамият ҳаётининг издан чиқишидир, одамларнинг ороми бузилиши, бошбошдоқликнинг кучайиши, ҳар хил бузғунчи гояларнинг одамлар онгини заҳарлашга қаратилган ҳаракатлари туфайли содир бўладиган гоясизликдир, гоявий заифликнинг авж олишидир.* Уруш беқарорликка олиб келса, беқарорлик одамларни иқтисодий муҳтожликка, сиёсий парокандаликка, маънавий кашшокланишга, мафкуравий бузғунчиликнинг кучайишига олиб келади. Хулоса қиладиган бўлсак, *“Чиндан ҳам, тинчлик бўлган жойда тараққиёт бўлади. Бир-бирини қўролмасдан, гижгижлашган, низо-адоватга борган жамоада ҳам, эл-юртда ҳам ҳеч қачон ривожланиш, равнақ бўлмайди. Бу ҳақиқатни онгу шууримизга чуқур сингдириб, унинг қадр-қимматини унутмаслигимиз зарур”*¹⁹⁵.

2.2.4. Юрт тинчлиги тушунчаси, унинг моҳияти ва табиати.

Инсоният пайдо бўлибдики, унинг ақли зукко вакиллари доимо юрт тинчлиги учун курашиб келмоқдалар. Тинчликда хосият катта. Чунки у ҳар қандай шахс, элат, миллат ва жамиятнинг мавжудлик шарти, келгусидаги тараққиётининг асосий омили ҳисобланади.

¹⁹⁵ Каримов И.А. Ўзбек халқига тинчлик ва омонлик керак // Унинг ўзи. Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни қатъият билан давом эттириш йўлида. Т.21. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.354

Юрт тинчлиги деб, ҳар бир инсоннинг ўзи тугилиб ўсган жойида, истиқомат қилаётган юртида ўзи ва ўзгаларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилган ҳолда, ички ва ташқи келишмовчиликларни ўзаро ҳамжиҳатлик, музокара йўллари билан ечиб, ҳар хил ёмонликлар билан безовта қилмайдиган бетаъшиш, уруш-жанжалларсиз осойишта яшашлари учун тўс-тўполонлардан, ўзаро зиддиятли тўқнашувлардан, катта-кичик урушлардан холи бўлган шароитнинг мавжудлигига айтилади.

Юрт тинч бўлсагина, одамларнинг турмушида, меҳнатда ҳузур-ҳаловат бўлади. Мамлакатда тараққиёт юз беради, халқнинг ўз олдида кўйган буюк мақсадлари ижобат бўлади. Демак, ҳар бир инсон учун юрт тинчлиги бебаҳо неъмат, улуғ саодатдир. Уни кадрлаш, сақлаш учун кураш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчидир.

2.2.5. Юрт тинчлиги ғоясини амалга оширишнинг асосий йўналишлари. Юрт тинчлиги ғоясини амалга ошириш учун кўйидаги бир қатор: 1) мамлакатимизнинг ҳудудий бўлинмаслиги ва сарҳадларининг дахлсизлигини қонуний йўл билан узлуксиз равишда таъминлаб бориш ишларини кучайтириш; 2) мамлакатимизнинг мустақиллиги ва давлат ҳокимиятининг суверенитетини ҳимоя этувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва қуроли кучларимизнинг жанговар шайлигини ошириш ва такомиллаштириш; 3) ёшларни ватанпарварлик ва фидокорлик руҳида тарбиялаш ишларини замон талаблари даражасида олиб бориш; 4) мамлакатимиз аҳолисининг фуқаролик бурчи ва Ватанга садоқат туйғусини янада ошириш; 5) жаҳолатга қарши маърифат билан курашишни изчил йўлга кўйиш; 6) мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш йўлида бирлашиш ишларини такомилга етказиш каби ишларни амалга ошириш зурур бўлади.

Юрт тинчлиги – Ватан озодлиги ва истиқлоли билан чамбарчас боғлиқ. Бировга қарам халқ ҳеч қачон эркин ва фаровон яшай олмайди. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз Конституциясида Ватан ҳимояси, юрт тинчлиги учун курашиш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчи экани қайд этиб кўйилган. Халқимизнинг тинч ва осойишта яшаши, ойдин келажаги Ватан, юрт тақдири билан боғлиқ. Шунинг учун бугунги кунда ҳар бир фуқаро юртим тинч – мен тинч, элим тўқ бўлса, мен ҳам тўқман. Элимнинг бошига кулфат келса, менинг бошимга ҳам тегирмон тоши тушади, демак, юртим мен учун, мен эса юртим учун жавобгарман, ўзимни, ўз уйимни ўзим асрамоғим даркор, деган ҳақиқатни шиор қилиб олиши лозим.

Юксак маънавият, сиёсий маданият, миллатнинг ғоявий ва мафкуравий етуклиги – юрт тинчлигини сақлашнинг муҳим омилдир.

Халқимиз учун муқаддас бу ғоя жамиятдаги турлича фикр ва қарашга эга бўлган барча куч ва ҳаракатларни бирлаштиришга ва шу орқали миллий ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Хулоса қилиб айтганда, юрт тинчлигини сақлаш бу шунчаки, мафкуравий фаолият олиб бориш эмас, балки уни таъминлаш, яъни “осуда ҳаёт учун, мусаффо осмон учун, албатта, баҳоли қудрат курашишимиз даркор”¹⁹⁶.

2.3. Халқ фаровонлиги ғояси

2.3.1. Халқ тушунчаси. Ҳар бир мустақил мамлакатда яшаётган халқ фаровон турмуш кечиришни истайди ва бу истакни амалга оширишга ҳаракат қилади. “Халқ” сўзи арабчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб, луғавий жиҳатдан “яратиш, ижод қилиш, яратилган жонзот ва одамлар”, деган маъноларни билдиради. Кишиларнинг кундалик ҳаётида эса бу сўз: 1) одамлар; 2) қабила, элат, миллат; 3) муайян жой аҳолиси; 4) бирор жойга тўпланган одамлар ҳалойиқ, оломон; 5) касб, машғулот, тоифа, ёки жинсга мансуб кишилар гуруҳини билдирувчи сўз; 6) умум томонидан эътироф этилган муассасалар, лавозим ва унвонларни ифодалаш учун ишлатилади¹⁹⁷.

Демак, халқ деганда муайян жойда яшаётган одамлар, элат, миллатлар тушунилади. Шунга кўра, “Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади”¹⁹⁸.

2.3.2. Фаровонлик тушунчаси. Ҳар бир инсон яшаши учун моддий ва маънавий неъматларнинг мўл-кўл бўлишини орзу қилади. Шу аснода фаровон турмуш кечириш учун тинмай меҳнат қилади, заҳмат чекади.

“Фаровон” сўзи форсчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб, луғавий жиҳатдан “мўл, жуда кўп, ортиқ, зиёда” деган маъноларни англатган ҳолда одамларнинг кундалик ҳаётида: 1) ҳар жиҳатдан тўлатўқис таъминланган, ҳамма нарсаси мўл-кўл; 2) кўп миқдорда мавжуд бўладиган – сероб; 3) обод, яшнаган, бахтиёр деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади¹⁹⁹.

Демак, фаровонлик деб, бирон-бир киши турмушининг, элат, мил-

¹⁹⁶ Каримов И.А. Биз доим тарихдан сабоқ чиқариб, тинчликни қадрлаб, ғурур ва ифтихор билан яшайдиган халқимиз // *Унинг ўзи*. Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислохотлар йўлининг тасдиғидир. Т.22. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.264.

¹⁹⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.381–382.

¹⁹⁸ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.5.

¹⁹⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.330–331.

лат ва халқнинг эркинликка асосланган фидокорона ижодий меҳнати туфайли эришган тўкин-сочинлик, мўл-кўлчилик, серфайз ҳолатига айтилади.

2.3.3. Халқ фаровонлиги ғояси тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти. Халқ фаровонлиги ғояси деб муайян мамлакатда истиқомат қилаётган ҳар бир инсон, оила, элат, миллат, халқнинг эркинлик, тadbиркорлик, ташаббускорлик билан меҳнат қилишлари асосида тўкин-сочинлик, мўл-кўлчилик, серфайз турмуш кечириш ҳолатига эришишини таъминлашга қаратилган фикрлар мажмуига айтилади.

Мустақиллик шарофати туфайли мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг олий мақсади – халқимизга муносиб турмуш шароити яратишдан иборат. Ўзбекистонда барпо этилаётган жамиятнинг иқтисодий асоси – ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётидир. Бугунги дунёдаги кўп мамлакатлар айнан шу йўл билан тараккий этиб, ўз халқининг фаровонлигини таъминлашда ўр-нак бўлмоқда. Ўзбекистон ҳам худди шундай оқилона йўлни танлади. Бугун юртимизда амалга оширилаётган ислохотлар шунчаки ислохот учун эмас, айнан инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилади. Жамиятимизда амалга оширилаётган ҳар қандай янгиланиш, ўзгаришнинг моҳиятида ана шундай эзгу мақсад ётгани барчамизга ғайрат-шижоат бахш этади.

Бунда шуни унутмаслик керакки, собиқ шўро тузуми одамлар он-гига барча фалокатларнинг сабаби – хусусий мулкдаир, деган ғояни сингдириб, сохта тенгликни қарор топтирмоқчи эди. Оқибатда, ишламаган одам ишлаган одамдан яхшироқ яшай бошлаган эди. Ҳатто совет кишисининг ўзи ҳам давлат машинасининг мурватига айлан-тирилган эди. Меҳнатга ҳақ тўлашдаги адолатсизлик боқимандалик кайфиятини, ишлаб чиқаришдаги исрофгарчиликни, ташмачиликни кучайтирди. Афсуски, ўша даврдан мерос бўлиб келаётган “Дав-лат бор, ҳаммани боқади”, деган кайфият айрим кишилар онгида ҳанузгача яшаб келмоқда. Бугун ҳам маълум кишилар иш ахтариш, ўз аравасини ўзи тортиш, янги касб эгаллаш ўрнига турли идоралардан моддий ёрдам сўраш билан овора, ҳолбуки, давлат ҳаммага текин мол улашадиган корхона эмас. Буни англаб етмаганлар “Берсанг – ейман, урсанг – ўламан” кабилида лоқайдлик билан ҳануз ҳаракат қилиш ўр-нига бир четда томошабин бўлиб турибди. Одатда, мустабид тузумлар халқ фаровонлигидан, унинг бойиб кетишидан манфаатдор бўлмайди. Совет тузуми ҳам оммани сунъий равишда турмуш ташвишларига бо-тирган эди. Ҳақиқатан ҳам, кун кўриш машаққатидан боши чикмаган халқ объектив нарсалар хусусида ўйлашга, фикрлашга имкон топол-

май қолади. Шўролар ҳам шу тарика ўзлари юритган сиёсатни танқид қилишга қодир ижтимоий-сиёсий оқимлар пайдо бўлишининг олдини олишга уринган. Лекин эски тузумнинг барча уринишлари бекор кетди, у охир-оқибатда ўз-ўзини еб тугатди.

Ўзбекистон истиқлолга эришган дастлабки кунларданок якка давлат мулки ҳукмронлигини рад этиб, мулк шакллари хилма-хиллигига, жумладан, хусусий мулкка кенг йўл очди. Бугунги кунда мамлакатимизда мулкдорлар синфи шаклланмоқда. Мулксиз одам ўзига ҳам, ўзгага ҳам, жамиятга ҳам кўп фойда келтира олмайди. Энди қашшоклик билан мақтаниш, уни пеш қилиб, имтиёз сўраш замони ўтиб кетди. Аксинча, тадбиркорлар, мулкдорлар замони бошланмоқда. Биз энди рақобатсиз ўсиш, юксалиш, тараққиёт бўлмаслигини англаб етдик. Лекин, тўрт мучаси бут, рангли, ақлли ва фаол одамнинг камбағал яшаши уят саналадиган давр келганини ҳали ҳамма ҳам англаб олгани йўқ.

Бугунги кунда фаровон турмуш асоси – эркинлик, тадбиркорлик, ташаббускорликдир. Бу ҳақиқатни одамлар онгига сингдириш, кенг аҳоли қатламларининг ислохотлар моҳиятини англаб етишига ва унинг фаол иштирокчисига айланишига эришмоғимиз даркор. Бунинг учун эса уларнинг дунёқарашини, ҳаётга, меҳнатга, ерга муносабатини тубдан ўзгартириш муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодий ўтган тузумда айрим мутахассисларнинг иши бўлса, бугун умумхалқ, умумжамиятнинг манфаатига дахлдор масала бўлиб қолди. Бутун халқ янги иқтисодий тафаккур билан қуролланмоқда. Бизнинг мулкка, меҳнатга муносабатимиз тубдан ўзгара бошлади. Миямизга сингиб қолган “давлат мулки” деган тушунча ёнига бугун хусусий мулк, пайчилик жамиятлари, ширкат, фермер, оила пудрати деган янги тушунчалар қўшилди. Мамлакатимизда истиқлол йилларида ўта марказлашган ва яккаҳокимлик асосига қурилган, ўзини оқламаган тизимга барҳам берилди. Тадбиркорлик фаолиятининг эркинлиги учун конституциявий, ҳуқуқий ва иқтисодий шарт-шароит ва кафолатлар яратилди. Мулкдорлар синфини шакллантириш, уларнинг ҳуқуқини мустаҳкамлаш, нуфузини ошириш ва кафолатлаш борасида сезиларли ишлар амалга оширилди.

Ташаббускорлик ва тадбиркорликни рағбатлантириш, одамларда мулкка эгалик ҳиссини тарбиялаш, кичик ва ўрта корхоналарни изчил ривожлантириш, аҳоли фаровонлиги ва даромадларининг ортишида, ишсизлик муаммосини ечишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бугунги кунда халқимизда мулкка эгалик ҳиссини шакллантириш, унинг хўжалик юритишнинг замонавий усулларини ўзлаштиришига

эришиш, унда ўз кучига ишонч туйғуларини камол топтириш миллий ислохотларнинг энг устувор вазифаларидан биридир.

2.3.4. Халқ фаровонлиги ғоясини амалга оширишдаги асосий вазифалар. Мазкур бунёдкор ғояни амалга оширишдаги асосий вазифалар қуйидагилардан: 1) мамлакатимизда ўтказилаётган барча турдаги ислохотларни босқичма-босқич амалга ошириш. Бунда “ислохот – ислохот учун эмас, ислохот халқ фаровонлигини таъминлаш учун” деган тамойилга оғишмай амал қилиш; 2) бозор муносабатларини шакллантириш ва ривожлантириш, уни адолатли тарзда халқ фаровонлигини таъминлашнинг амалий механизмига айлантириш; 3) ҳар бир фуқарода мулкка эгаллик ҳиссини тарбиялаш. Эгаллик ҳиссининг халқ фаровонлигини таъминлашдаги асосий тежамкор омил эканлигини ёшларнинг онгига сингдириш; 4) замонавий усуллар билан хўжалик юритиш. Бунда асосий эътиборни кам чиқимли, экологик тоза маҳсулотларни ишлаб чиқаришда янги замонавий технологиялардан унумли фойдаланишга қаратиш ишларини йўлга қўйиш; 5) ташаббускорлик ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш; 6) кучли ижтимоий ҳимоя сиёсатини фаровон ҳаётнинг асосий шартига айлантириш; 7) турмушга янги муносабатни шакллантириш. Оилада тежамкорликни йўлга қўйиш, фарзандларни тежамкорликка ўргатишдан иборат.

Бунда мамлакатимизнинг табиий бойликлари, ер ресурслари, иқтисодий салоҳияти ҳар бир фуқаронинг эҳтиёжларини кондириш, ўзлигини намоён этиш ва бунёдкорлик қобилиятини рўёбга чиқаришнинг асосий омилларидир. Фақат одамлар мазкур омилларга нисбатан онгли муносабатда бўлгандагина халқ фаровонлигини таъминлаш орзудан реал воқеликка айланади. Бунга қозоқ оқини Абай эътироф этиб айтган қуйидаги сўзлар мисол бўлади. “Ўзбеклар етиштирмайдиган ва мўл ҳосил олмайдиган экиннинг ўзи йўқ, ер юзида ўзбек савдогарининг оёғи етмаган жой йўқ, ўзбеклар удалай олмайдиган ишнинг ўзи йўқ. Ўткир зехн, маҳорат, абжирлик ва тадбиркорлик – буларнинг ҳаммаси ўзбекларга хос хусусиятдир. Вазминлик ва хушёрлик ҳам шуларда”²⁰⁰. Демак, меҳнаткаш, миришкор, ишнинг кўзини биладиган Ўзбекистон халқи ўз турмушини ўз қўли билан фаровон қилишга қодир. Ҳар қайси инсон ва оила бадавлат бўлса, жамият ва давлат ҳам кучли ва қудратли бўлади, деган ҳақиқатга асосланган бугунги иқтисодий ислохотларимиз яқин келажакда, ал-

²⁰⁰ Каримов И.А. Дўстлигимиз қуёши минг йилликлар қаъридан нур сочади // Унинг ўзи. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.101.

багта, ўз мевасини беради²⁰¹. Ўзбек халқи фаровон турмуш кечиради. Унинг барча орзу-умидлари ижобат бўлади.

2.4. Комил инсон ғояси

2.4.1. Инсон тушунчаси. Инсон – ҳар қандай фалсафий таълимотнинг асосини ташкил этувчи фундаментал фалсафий категория ҳисобланади. Инсон тушунчасига аниқ таъриф бериш учун уни оламда мавжуд бўлган бошқа биологик мавжудотлардан ажратиб турувчи энг муҳим хусусиятларни аниқлаш зарур. Таъкидлаш зарурки, энг аввало, инсон бошқа тирик мавжудотлардан ўзининг хотираси, тафаккури, тили борлиги билан ажралиб туради. Айниқса, тил унинг ажодлари ва авлодлари орасидаги ворисийлик, алоқадорлик вазифасини бажаради. Инсон наслига хос барча генетик хусусиятлар, ахлоқий нормалар, унинг фаолиятини бошқарувчи дастурлар худди шу тил орқали ажодлардан авлодларга узатилади. Бошқа тирик мавжудотлардан инсоннинг туб сифатий фарқини ифодаловчи хусусиятлардан яна бири унинг ўз амалий фаолиятини тартибга сола билишидир. Бу ҳолат инсоннинг инсонийлигини белгиловчи энг муҳим хусусият, маданият эканлигини ифодалайди. Шунингдек, инсоннинг ўз турмуши учун зарур бўлган моддий ва маънавий бойликларни ишлаб чиқариш малакасига эгаллиги ҳам ана шундай хусусиятлардан бири ҳисобланади.

Инсон ҳаётида меҳнат асосий рол ўйнайди. Меҳнат туфайли инсон ўзи яшаётган табиий муҳитни ўзгартиради, моддий ва маънавий бойликлар яратади, ўз-ўзини ўзгартиради.

Бугунги кунда файласуфлар инсон учта буюк кудрат – тана, руҳият ва маънавиятнинг йиғиндиси эканлигини уқдирмоқдалар. Бунда инсоннинг биологик ҳолати деганда унинг танасида содир бўладиган морфологик, генетик, миясида рўй берадиган электрохимик ўзгаришлар, унинг ёши, ирки ва жинсини ифодаловчи аломатлар; тушунилади. Инсоннинг руҳий ҳолати ҳақида фикр юритганда унинг ҳис-туйғулари, кайфияти, кечинмалари, иродаси, темпераменти англанади. Инсоннинг маънавияти жамиятда мавжуд бўлган объектив шарт-шароитлар ва субъектив омиллар натижасида шаклланган фазилатлар, ҳислатлар, қобилиятлар, малакалар йиғиндиси. Юқоридаги фикр-мулоҳазалар инсоннинг мураккаб, бир бутун биосоциал жонзот эканлигидан далолат беради.

Юқорида баён қилинган фикрларни умумлаштирган ҳолда инсон тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

²⁰¹ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Янги аср авлоди, 2001. –Б.160.

Инсон деб онгли тарзда меҳнат қилиш, ижодий илмий фаолият юритиб табиат, жамият ҳодисаларининг сир-асрорларини билиш ва уларни ўз эҳтиёжларига қараб ўзгартириш, ўзидан тузилган фарзандларини тарбиялаб вояга етказиш, бошқаларнинг дардларига малҳам бўлиш, ўзидаги жисмоний ва маънавий баркамолликни уйғунлаштириш қобилиятига эга бўлган фаҳм-фаросатли, тирик ақлли мавжудотга айтилади.

2.4.2. Комил инсон тушунчаси. “Комил” сўзи арабчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб “етук, тўлиқ, мукамал”²⁰², деган маънони англатади. Шунга кўра, комиллик деб меҳр-мурувват, адолат, тўғрилиқ, виждон, ор-номус, ирода, тadbиркорлик, матонат каби кўплаб асл инсоний хислат ва фазилатларнинг мажмуига айтилади. Ана шундай комилликка эришган инсонлар жамиятни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этган. Шу туфайли комил инсон ғояси дунёга келган.

Хўш, комил инсон ким? Бу саволга И.А.Каримов шундай жавоб берган эди: *“Биз комил инсон тарбиясини давлат сиёсатининг устувор соҳаси деб эълон қилганмиз. Комил инсон деганда биз, аввало, онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, хулқ-атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз. Онгли, билимли одамни олди-қочди гаплар билан алдаб бўлмайди. У ҳар бир нарсани ақл, мантиқ тарозисига солиб кўради. Ўз фикр-ўйи, хулосасини мантиқ асосида қурган киши етук одам бўлади”*²⁰³. Демак, миллий ғоямизнинг асосий мақсадларидан бири – ҳар томонлама комил инсонни тарбиялашдан иборат. Комил инсон эса, бу – озод шахс, эркин фикр этувчи, ўз халқининг идеаллари учун курашувчи инсон, ўз Ватанига ҳалол хизмат қилувчи кишидир.

2.4.3. Комил инсон ғоясини амалга оширишдаги устувор вазифалар. Ўзбек халқи мустақилликка эришгач комил инсон ғояси янги-ча мазмун-маъно касб эта бошлади. Ҳозирги кунда комил инсонга хос бўлган қуйидаги хусусиятларни шакллантириш вазифаси қўйилган:

1. Ҳар бир одамни жисмонан соғлом қилиб тарбиялаш. Жисмоний танаси носоғлом бўлган одам қанчалик урунмасин комиллик даражасига кўтарила олмайди.

2. Ҳар бир катта-кичик одамнинг дунёвий (табiiй ва гуманитар, ижтимоий-иқтисодий) билим асосларини чуқур ўзлаштиришини йўлга қўйиш. Дунёвий билимларни пухта ўзлаштирмаган одам тараққиётнинг нима эканлигини тушунмайди, техника ва технология-

²⁰² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.393.

²⁰³ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.134.

лардан, хўжалик ва давлатни бошқариш санъатидан тўғри фойдалана олмайди.

3. Ҳар бир фуқаро диний билим асосларидан хабардор бўлишлари учун шарт-шароитларни яратиш. Диний билим асосларидан хабардор бўлмаган одамлар кўр-кўрона бошқа йўлларга кириб кетиши, яъни диний экстремизм каби вайронкор ғояларнинг қурбонига айланиши мумкин.

4. Одамларни маънавий-руҳий жиҳатдан ҳам соғлом бўлиши ҳақида қайғуриш. Маънавий қашшоқлик, руҳий хасталик балосига гирифтор бўлган одамни ҳеч ким комил инсонлар сафига қўшмайди.

5. Кишиларни қандай бўлмасин бирон-бир фойдали касб-хунарнинг эгаси, яъни ўз касбининг устаси, аниқроғи етук мутахассис қилиб етиштириш. Касб-хунарсиз одамлар билан фаровон ҳаёт қуриб бўлмайди.

6. Ёшларни онгли, мустақил фикр юритадиган, ҳар томонлама билимли, воқеалар ривожидан мантиқан тўғри хулоса чиқара оладиган қилиб тарбиялаш. Ақлсизлик жаҳолатга олиб келади. Жаҳолат эса ҳалокатга олиб келади.

7. Кишиларнинг маънавий вужудида юксак ахлоқий-маънавий фазилатларни шакллантириш. Инсон миллий ва умуминсоний қадриятларга қанчалик амал қилса, унинг ахлоқий-маънавий фазилати ҳам шунчалик юксак бўлади.

8. Ёшларни озод ва эркин, ўз Ватанини жондан ортиқ севгувчи шахс қилиб вояга етказиш. Унинг вужудига Ватаннинг мустақиллик руҳини сингдириш.

Юқорида билдирилган фикрларга асосланган ҳолда комил инсон тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Комил инсонлар деб, *дунёвий билим асосларини тўхта эгаллаган, диний билим асосларидан хабардор бўлган, жисмонан соғлом, руҳий жиҳатдан нуқсонсиз, бирон-бир фойдали касб-хунарнинг устаси бўлган, мустақил фикр юритадиган, онгли, мантиқан тўғри хулоса чиқарадиган, юксак ахлоқий-маънавий фазилатларни ўзида мужассамлаштирган, она-Ватан озодлиги ва ободлиги йўлида жон фидо қиладиган, ҳақиқий ватанпарвар, халқпарвар кишиларга айтилади.*

Шу сабабли комил инсон ғояси нафақат алоҳида шахсларни, балки бутун-бутун халқларни юксак тараққиёт сари етаклаган, уларни маънавият ва маърифат соҳасида тенгсиз ютуқларга илҳомлантирган. Комилликни орзу қилмаган, баркамол авлодларни вояга етказиш ҳақида қайғурмаган халқнинг, миллатнинг келажаги йўқ. Бундай халқ ва миллат таназзулга маҳкумдир.

Мустақил Ватанимиз олий мақсад қилиб олган озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни баркамол, эзгу ғояларни ҳаётий эътиқодига айлантирган етук инсонларгина бунёд эта олади. Шунинг учун янги-ланаётган жамиятимизда соғлом авлодни тарбиялаш, эркин фуқаро маънавиятини шакллантириш, маънавий-маърифий ишларни юксак даражага кўтариш орқали комил инсонларни вояга етказишга юксак эътибор берилмоқда.

2.5. Ижтимоий ҳамкорлик ғояси

2.5.1. Ижтимоийлик тушунчаси, унинг моҳият-мазмуни. Кишилик жамияти пайдо бўлганидан бошлаб одамлар табиат кучларига қаршилик кўрсатиш учун биргалашиб меҳнат қилганлар, ўзларининг турмуш шароитларини яхшилаш учун ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйганлар. Бундай муносабатлар охир-оқибатда ўзаро ҳамкорлик қилаётганларнинг бир мурасага келиб, ўзларининг бахт-саодати йўлида биргалашиб хизмат қилишларига олиб келган, яъни улар ўртасида ижтимоийлашиш жараёни содир бўла бошлаган.

“Ижтимоий” деган сўз арабчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб, луғавий жиҳатдан “жамоа, жамиятга оид”, деган маънони билдириб, кундалик ҳаётда: 1) инсон ва жамият ҳаётига оид; 2) жамиятдаги табақа, синф ва шу кабиларга мансубликни белгилаш; 3) жамият билан боғланган, жамиятга, жамоатчиликка оид; 4) жамиятнинг, жамоатчиликнинг эҳтиёжлари учун ихтиёрий хизмат этувчи; 5) жамоатчиликка тегишли, жамоатчилик ўртасидаги, деган маъноларни англатиш учун ишлатилади²⁰⁴. Шундай қилиб, ижтимоий деганда кишиларнинг умумий мақсад йўлида мурасага келиб, муайян гуруҳларга бирлашиши асосида ўзларининг ҳаёт фаолиятини эзгу мақсадлар йўлида давом эттиришини тушунмоқ керак. Ижтимоийлик кўп ҳолларда шахс, ҳуқуқ, сиёсат ва бошқаларнинг умуминсонийлик тамойиллари асосида инсон ва жамият ҳаётига қайтиши, уларнинг инсонларга хизмат қилишлари, яъни ижтимоийлашуви сифатида ҳам талқин қилинади. Шунга мувофиқ тарзда “шахснинг ижтимоийлашуви”, “ҳуқуқни ижтимоийлаштириш”, “ижтимоий ҳимоя”, “ижтимоий сиёсат” каби бир қатор тушунчаларнинг ишлатилаётганлигининг ҳам гувоҳи бўламиз.

2.5.2. Ҳамкорлик тушунчаси, унинг моҳият-мазмуни. Инсонлар бор жойда ўзаро ҳамкорликнинг бўлиши табиий ҳолдир. Лекин, унинг мақсад-муддаолари турлича бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам ҳамкорлик тушунчасининг моҳият-мазмунини тўғри англаб етиш

²⁰⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.177–178.

ҳаётий зарурат ҳисобланади. Ҳамкорлик форсча “ҳамкор – бирга ишловчи, ҳамкасаба” сўздан олинган бўлиб: 1) бирор иш-юмушни бирга бажариш, бирга амалга ошириш; 2) иш-фаолиятда ўзаро кўмакдош бўлиб, бамаслаҳатлик билан ишлаш; 3) иш-фаолиятда бир ишни биргалашиб тенг бажариш; 4) бир соҳада ўзаро боғланиб, бир-галикда иш олиб бориш, деган маъноларни англатади²⁰⁵. Шундай қилиб, ҳамкорлик деганда одамларнинг бирор соҳада ўзаро боғланиб, аҳиллик ва ҳамжихатлик билан иш-фаолият олиб боришлари тушунилади. Ҳамкорликсиз одамлар жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлай олмайдилар.

2.5.3. Ижтимоий ҳамкорлик тушунчаси. Ижтимоий ҳамкорлик тушунчасига таъриф беришдан олдин жамиятнинг ижтимоий таркиби тўғрисида тасаввурга эга бўлиш керак. Жамиятнинг ижтимоий таркиби деб этник, синфий, демографик, профессионал ҳамда истикомат қилиш жойининг хусусиятларига қараб тузилган ижтимоий бирликлар тизимига айтилади. Масалан, мамлакатимизда мавжуд бўлган жамиятнинг таркибий тузилиши:

- 1) этник таркибига кўра – турли хил уруғ, қабила, элат, миллатлардан;
- 2) демографик таркибига кўра – эркаклар, аёллар, кичик, катта ёшдагилар, жисмоний ва руҳий жиҳатдан соғлом кишилардан;
- 3) синфий таркибига кўра – синфлар, табақалар, қатламлардан;
- 4) профессионал таркибига кўра – деҳқончилик, чорвачилик, ҳунармандчилик, савдо-тижорат ҳамда аклий ва жисмоний меҳнат билан шуғулланувчилардан;
- 5) истикомат қилаётган жойига кўра – шаҳар, қишлоқ, туман, посёлка, овулларда яшаётганлардан ташкил топганлигини кўрамиз.

Жамиятнинг ижтимоий таркибини ташкил этувчи бу ижтимоий бирликларнинг ўзига хос бўлган мақсад ва вазифалари ҳам мавжуддир. Энг асосийси, уларни ягона мафкуравий мақсад байроғи остида бирлаштиришдир. Бу шарафли вазифани бажарадиган энг муҳим ғоялардан бири – жамиятдаги турли тоифалар, сиёсий кучлар ва партиялар ўртасидаги ижтимоий ҳамкорликдир.

Ижтимоий ҳамкорлик – *ижтимоий структуралар ҳамда институтлар ўртасидаги жамият ҳаётининг барча соҳаларига доир муносабатларда келишув, ўзаро ишонч ва ҳурмат, тенгликни таъминлашга қаратилган, фуқаролик жамияти асосларининг мустаҳкамланишига хизмат қиладиган назария ва амалиётдир.*

²⁰⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.5. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.499–500.

Умуман олганда, ижтимоий ҳамкорлик жамиятнинг барча соҳалари ва структуралари ўртасида кечадиган демократик ҳодиса бўлиб, шартли равишда унинг қуйидаги шаклларини кўрсатиш мумкин:

- миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатлик;
- дин ва конфессиялараро бағрикенглик;
- шахс, ижтимоий гуруҳ, жамият ва давлат (социал структуралар)

ўртасидаги ижтимоий алоқадорлик.

Шундай қилиб, ижтимоий ҳамкорлик ўзининг моҳият-мазмунига кўра замонавий ижтимоий муносабатларнинг ривожланган тизими бўлиб, шартнома ва келишувлар асосида ишчилар, иш берувчилар, тадбиркорлар, турли социал гуруҳ, қатлам ва улар уюшмаларининг манфаатлари ҳимояси ва ўзаро мувофиқлигини таъминловчи, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий ривожланишнинг муҳим йўналишлари бўйича консенсусни²⁰⁶ англатади.

Демак, жамиятдаги тотувлик ва барқарор тараққиёт юқорида зикр қилинган ижтимоий бирликлар ҳамда турли шахслар ўртасидаги ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка боғлиқ. Шахснинг манфаатлари миллат ва жамият манфаатларига уйғунлаштирилаган ҳолдагина юксак тараққиётга эришиш мумкин. Аҳолининг турли қатламлари орасидаги муносабатлар ва ўзаро ҳамкорликни яхшилаш жамиятдаги барқарорликни мустаҳкамлашга замин яратади. Аксинча, ана шу ҳамкорликнинг издан чиқиши ёки муносабатларнинг ёмонлашуви барқарорликнинг бузилишига олиб келади, ижтимоий бекарорлик, сиёсий бошбошдоқлик ва миллий парокандаликни келтириб чиқаради.

Юқорида баён қилинган фикрлардан шундай хулосага келиш мумкин.

Ижтимоий ҳамкорлик ғояси: *биринчидан*, жамиятнинг энг устувор мақсад ва манфаатларини ўзида мужассам этгандагина илғор ғоя сифатида миллий тараққиётни ҳаракатга келтирувчи кучига; *иккинчидан*, жамиятдаги ҳар бир ижтимоий тоифа ёки гуруҳ ўзининг дастурий мақсадлари ва амалий фаолиятини ана шу устувор ғоянинг миллий ғоялар билан уйғунлаштириши миллий тараққиётнинг заруратига; *учинчидан*, ҳар бир шахс, ижтимоий мавқеи, дунёқараши ва эътиқодидан қатъи назар, жамиятнинг устувор мақсад ва манфаатларини акс эттирадиган миллий ғояларнинг амалга ошиши учун ўзини масъул деб билиши бу жараённинг асосий тамойилига айланади.

3.4. Ижтимоий ҳамкорлик ғоясини амалга ошириш йўллари.

Бу ғояни амалга ошириш йўллари қуйидагилардан иборат:

1. Жамиятдаги сиёсий кучлар ва ижтимоий қатламларнинг ҳамжиҳатлигини таъминловчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тизимини яра-

²⁰⁶ "Консенсус" – лотинча сўз бўлиб, "розилик", "ҳамжиҳатлик", деган маъноларни билдиради.

тиш ва ишга тушириш, келгусида уларни такомиллаштириб боришни йўлга қўйиш.

2. Турли миллат, ирқ ва дин вакилларининг ўзаро ҳамкорлигини умуминсоний ва миллий кадриятларни уйғунлаштириш асосида йўлга қўйишни ташкил этиш.

3. Жамият тараққиётининг етакчи тамойилларини ўзида инъикос этувчи илғор бунёдкор ғояларнинг ўзаро уйғунлигини таъминлаш ишларини оғишмай бажара боришни таъминлаш.

4. Ҳар бир шахс ва ижтимоий гуруҳнинг мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш учун ўзини масъул деб билиш руҳида тарбиялашни амалга ошириш.

5. Элат, миллат, халқларнинг туб манфаатларидан келиб чиққан ҳолда тузилган ижтимоий бирликлар ўртасида тенглик ва дўстликка асосланган ҳамкорликни йўлга қўйиш жамиятдаги тинчлик-тотувлик ва барқарорликни таъминлаш гарови эканлигини барчанинг қалби ва онгига сингдириш ишларини ташкиллаштириш.

Буларнинг барчаси давлатнинг бош ислохотчилик роли, энг аввало, жамиятдаги ижтимоий ҳамкорликни таъминлайдиган иқтисодий асосларни, сиёсий вазиятни, маданий муҳитни, ҳукукий-қонуний муносабатларни ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилиш фаолиятида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам жамият ҳаётининг барча соҳаларини эркинлаштириш ижтимоий ҳамкорликнинг зарурий шарти сифатида қаралиши керак. Зеро, моҳиятан эркинлик ғояси асосига қурилган ижтимоий ҳамкорлик ана шундай шароитдагина жамият тараққиётининг кафолатига айланади.

2.6. Миллатлараро тотувлик ғояси

2.6.1. Миллат тушунчаси ва унинг асосий белгилари. “Миллат” арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб “халқ; дин, мазҳаб” деган маъноларни англатади. Олимлар томонидан “миллат” тушунчасига кўплаб тарифлар берилган. Шулар ичида ҳозирча умум томонидан қуйидаги таъриф эътироф этилган. Миллат деб кишиларнинг ягона тилда сўзлашиши, яхлит ҳудудда истиқомат қилиши, муштарак иқтисодий ҳаёт кечириши, умумий маданият ва руҳиятга эга бўлиши асосида тарихан ташкил топган барқарор бирлигига айтилади.

Миллатнинг қуйидаги умумэътироф этилган белгилари: 1) ҳудудий; 2) иқтисодий; 3) тил; 4) маданият; 5) миллий ўз-ўзини англаш бирликлари қиради²⁰⁷.

Маълумотларга кўра, Ер юзидан 1600 дан ортиқ миллат бўлиб, уларнинг сони бир неча ўн мингдан бир неча юз миллионгачани ташкил этади.

²⁰⁷ Қаранг: Очилова Б.М. Ижтимоий фалсафа. Ўқув-услубий қўлланма. –Т.: Университет, 2010. –Б.122.

Сон жиҳатидан миллатлар тўрт гуруҳга бўлинади: 1) энг кўп сонли миллатлар (хитойлар 1 миллиарддан ортиқ; ҳиндлар, америкаликлар, руслар, японлар юз миллиондан ортиқ); 2) кўп сонли миллатлар (50 миллиондан юз миллионгача-инглизлар, французлар, испанлар, турклар ва бошқалар); 3) йирик миллатлар (10 миллиондан 50 миллионгача – ўзбеклар, португаллар, поляклар ва бошқалар); 4) кам сонли миллатлар (ҳар бири бир неча ўн мингдан бир миллионгача). Бинобарин, ўзбеклар йирик миллатлар туркумига киради.

Миллатларнинг сони уларнинг буюклиги ёки гегемонлиги учун асос бўла олмайди. Зеро, барча миллатлар тенг, озод ва эркиндир. Ана шу тамойил жаҳон сиёсатининг зарур қондаси бўлиб ҳисобланади.

2.6.2. Миллатлараро тотувлик ҳолати – давлат этник сиёсатининг асоси. *Тотувлик деб кишиларнинг ўзаро дўстона муносабатда иттифоқ, аҳил, иноқ бўлиб яшашларига айтилади.* Тотувлик бор жойда мамлакатда тинчлик ва барқарорлик ҳукм суради, одамларнинг ҳалол меҳнати билан топган неъматлари фойдали ва баракали бўлади. Ер юзидаги миллатларнинг бор-йўғи 200 га яқини ўз давлатчилигига эга, ҳолос. Бундай шароитда бутун дунёда миллатлараро тотувликни таъминлаш учун, уларнинг манфаатлари, руҳияти, интилишларини мунтазам ўрганиб бориш, сиёсий-ижтимоий ҳаётда буни доимо эътиборга олиш зарур.

Маълумки, ҳозирги давлатлар этник жиҳатдан асосан икки турга – полиэтник (кўп элатли) ва моноэтник (бир элатли) давлатларга бўлинади. Ўзбекистон давлати полиэтник давлатлар жумласига киради. Чунки, бугунги кунда мамлакатимизда 136 та миллат, элат, халқ вакиллари яшайди. Бунда ўзбеклар мамлакат аҳолисининг 80% ни, қолган миллат ва элат вакиллари эса 20% ни ташкил қилади. Демак, мамлакатимиздаги ички сиёсий аҳволнинг барқарорлиги, миллий хавфсизлик ва ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий ривожланишнинг ўзгарувчанлиги ўзбеклар билан биргаликда яшаётган бошқа миллат ва элат вакилларининг ўзаро муносабатларига боғлиқ. Шунинг учун ҳам, миллатлар ўртасидаги муносабатларни одилona ҳал этиш учун Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида:

“Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар”²⁰⁸, – дейилган. Бу қонун-қоида миллатлар ўр-

²⁰⁸ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2012. –Б.6.

тасидаги муносабатларни ҳал этишнинг ҳуқуқий асоси – тамал тоши ҳисобланади.

Миллатлараро тотувлик ғояси *деб муайян мамлакатда яшайтган кўпчиликни ташкил қилувчи асосий миллат билан озчиликни ташкил этувчи бошқа элат ва миллат вакилларининг ягона мақсад йўлида бирлашиб, ўзаро тенглик, ҳамкорлик, аҳиллик, иноқлик билан бир-бирларининг тили, диний эътиқоди, урф-одатлари, анъана ва миллий қадриятларини ҳурмат қилиб, эъозлаб яшаишларини тараннум этувчи фикрлар ва амалий хатти-ҳаракатлар тизимига айтилади.*

Миллатлараро тотувлик ғояси куйидаги конституциявий тамойилларга:

биринчидан, фуқароларнинг қандай миллат, элатга мансублигидан қатъи назар қонун олдида тенглиги;

иккинчидан, фуқароларнинг диний эътиқодидан қатъи назар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эгалиги;

учинчидан, мамлакат ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилиниши, уларнинг ривожланиши учун шароит яратиб берилиши кабиларга асосланади.

Мамлакатимизда бу тамойилга амал қилиниши эса, барча миллатларнинг равнақи, гуллаб-яшнаши учун хизмат қилиши табиийдир.

Ўзбекистон давлати этник сиёсатининг туб моҳият-мазмунини “Ҳар қандай миллат, у нақадар кичик бўлмасин – инсониятнинг бойлигидир ва ҳар қандай миллий бирликнинг, унинг тили, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги маданий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади. Шу боис ҳар бир этник бирликни сақлаб қолиш, унга мансуб одамларнинг энг муҳим мақсади бўлмоғи керак. Ва бу мақсад, биринчи навбатда, шу этник гуруҳларни ўз ичига олувчи ҳар бир алоҳида давлатнинг вазифасидир”²⁰⁹, – деган методологик аҳамиятга молик бўлган сўзлар ташкил қилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, қайсидир кўп сонли миллатлар: биринчидан, ўзларининг моддий-маънавий эҳтиёж ва манфаатларини бошқа кам сонли миллат ва элатлар ҳисобидан қондириш; иккинчидан, уларни ҳар хил баҳоналар билан жисмоний жиҳатдан йўқ қилиш ёки бошқа жойларга бадарға этиш; учинчидан, уларнинг тили, дини, урф-одатлари, анъаналарини тақиқлаш ёки камситиш; тўртинчидан,

²⁰⁹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари // Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.б. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.81.

уларни сунъий равишда биоижтимоий омиллар асосида бошқаларга кўшиб юбориш сиёсатини олиб борса, бундай ғайриинсоний этник сиёсат юргизаётган мамлакатда ҳеч қачон тинчлик ва барқарорлик бўлмайди.

2.6.3. *Миллатлараро тотувлик ғоясини амалга оширишдаги вазифалар.* Бу олийжаноб бунёдкор ғояни омилга оширишдаги устувор вазифаларни куйидагилар: 1) барча миллат ва элатларнинг тенг ҳуқуқини қонунда ва амалда таъминлаб бориш; 2) миллатлараро ҳамкорлик ва ҳамжихатликни узлуксиз тарзда йўлга қўйиш; 3) турли миллий маданиятлар ривожини учун кенг йўл очиб бериш; 4) бошқа миллат ва элатларга ҳурмат билан қараш, уларни камситмаслик ва менсимасликка йўл қўймаслик; 5) миллий ва умумбашарий қадриятларнинг ўзаро уйғунлигини ва бирлигини таъминлаш қабиларни ташкил этади. Ана шу устувор вазифаларнинг бажарилиши миллатлараро абадий дўстликнинг қарор топишига олиб келади ва миллатчиликнинг ҳар қандай кўринишларига қақшатқич зарба беради. Чунки, миллатчилик сиёсий тус олса, у давлат ва миллат хавфсизлигига кенг кўламда кучли таҳдид солади. Ўз навбатида, таҳдиднинг кучайиши эса, шакшубҳасиз, фуқаролар урушини келтириб чиқаради. Бунга асло йўл қўйиб бўлмайди.

Шунинг учун ҳам ўзбек халқининг миллий мафқураси тизимидан жой олган миллатлараро тотувлик ғояси ҳар қандай кўринишдаги миллатчиликнинг, шу асосда келиб чиқувчи миллатлараро мажораларнинг олдини олувчи маънавий куч – восита ҳисобланади.

Миллатлараро тотувлик ғоясининг жамият тараккиётидаги бебаҳо ўрнини ҳисобга олган ҳолда **2017 йил 19 майда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев “Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Фармон** чиқарди.

Мазкур Фармоннинг мамлакатимиздамиллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқаларини янада такомиллаштириш бўйича тутган ўрни куйидагилардан иборат.

Маълумки, жамиятда бағрикенглик ва инсонпарварлик маданиятини юксалтириш, миллатлараро ва конфессиялараро ҳамжихатликни, фуқаролар тотувлигини таъминлаш, шунингдек, хорижий мамлакатлар билан дўстона, тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли муносабатларни мустаҳкамлаш Ўзбекистон давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир.

Бугун Ўзбекистонда 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари бир оила бўлиб яшамокда. Улар барча соҳа ва тармоқларда фидокорона меҳнат қилиб, ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган демократик ҳуқуқий давлат қуришга ва кучли фуқаролик жамиятини шакллантиришга катта ҳисса қўшмоқдалар. Мустақиллик йилларида миллий маданий марказларнинг 120 дан ортиқ фаоли давлат мукофотларига сазовор бўлди, орден ва медаллар билан тақдирланди, жумладан, 14 нафарига “Ўзбекистон Қаҳрамони” юксак унвони берилди.

Республика байналмилал маданият маркази, 138 миллий маданий марказ, Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан дўстлик ва маданий-маърифий алоқалар жамиятлари кенгаши, шунингдек, 34 дўстлик жамияти фаолияти Ўзбекистондаги барча миллат ва элатларнинг тарихи, маданияти, маънавийкадриятлари, анъана ҳамда урф-одатларини асраш ва ҳар томонлама ривожлантириш, миллатлараро муносабатларни уйғунлаштириш, жамият ва давлатни барқарор ривожлантиришда муҳим ўрин тутди.

Улар “халқ дипломатияси” механизмидан фаол фойдаланган ҳолда, тинч ва фаровон ҳаётни асраш, хорижий мамлакатлар билан дўстона муносабатлар ва маданий-маърифий алоқаларни ривожлантириш, чет элдаги ҳамюртлар билан яқин ва ўзаро манфаатли муносабатларни йўлга қўйишга салмоқли ҳисса қўшмоқда. Бугунги кунда мамлакатимиз таълим муассасаларида ўқиш 7 тилда олиб борилмоқда. Телерадиокўрсатув ва эшиттиришлар 12 тилда эфирга узатилмоқда, газета ва журналлар 10 дан ортиқ тилларда чоп этилмоқда.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг қабул қилиниши ва амалга оширилиши, биз яшаётган бугунги даврнинг ўзи давлатимиз мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, мамлакат атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва яқин қўшничилик муҳитини яратишга қаратилган пухта ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий сиёсатни юритиш, шунингдек, аҳоли, айниқса, ёшлар онгида инсонпарварлик кадриятларини, турли миллат вакиллари ўртасида ўзаро ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлаш, бу борада амалга оширилаётган ишларни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтаришни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони жамиятда барқарорлик, тинчлик ва тотувликни таъминлаш, фуқаролар

онгида катта, кўп миллатли ягона оилага мансублик туйғусини мустаҳкамлаш, миллий маданий марказлар ва дўстлик жамиятлари фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва янада ривожлантириш, хорижий мамлакатлар билан маданий-маърифий алоқаларни кенгайтиришга қаратилган.

Хусусан, Республика байналмилал маданият маркази ва Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан дўстлик ва маданий-маърифий алоқалар жамиятлари кенгаши негизида **Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитасининг** ташкил этилиши муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур Қўмита зиммасига жамиятда миллатлараро тотувлик ва бағрикенгликни таъминлаш, тинчликсевар сиёсатни, мамлакат ҳаётининг барча соҳасида эришилган ютуқ ва муваффақиятларни кенг тарғиб қилиш, халқаро ҳамжамият, шу жумладан, чет элдаги ҳамюртларимиз диаспораси билан дўстликни мустаҳкамлашга доир давлат сиёсатини изчил амалга ошириш вазифаси юкланади.

Қўмита миллатлараро тотувлик, дўстлик ва ҳамжиҳатлик таъминловчи қарор топтириш, миллатлараро муносабатлар маданиятини ривожлантиришга қаратилган ижтимоий ташаббусларни қўллаб-қувватлаш, мувофиқлаштириш ва рағбатлантиришга доир чора-тадбирларни амалга оширади. Шунингдек, миллий маданий марказларга амалий ва методик ёрдам кўрсатади, уларнинг ташаббусларини қўллаб-қувватлайди, миллати, ирқи ва диний эътиқодидан қатъи назар, фуқаролар онгида кўп миллатли ягона оила туйғусини мустаҳкамлаш, “Ўзбекистон – умумий уйимиз” тамойилини амалга ошириш чораларини кўради.

Ёшларни бағрикенглик, миллий ва умуминсоний кадриятларга ҳурмат, тарих, маданият, миллий анъана ва урф-одатларни асраб-авайлаш руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилади. Бу миллатчилик ва экстремизм ақидаларига қарши мафкуравий иммунитетга эга, мустақиллик ғояларига содиқ, Ўзбекистон миллий манфаатларини ҳимоя қиладиган ва илгари сурадиган маънавий баркамол авлодни шакллантириш имконини беради.

Қўмитага давлат органларида миллий маданий марказлар ва дўстлик жамиятларининг манфаатларини ҳимоя қилиш, улар фаолиятини мувофиқлаштириш, мамлакатимизда яшаётган турли миллат ва элат вакилларининг ўзига хос миллий анъаналари, урф-одатлари ва маросимларини асраш ва ривожлантиришга қўмаклашиш вазифаси юкланган.

Фармонда хорижий мамлакатлар билан дўстона муносабатларни, чет элдаги ҳамюртларимиз ва турдош ташкилотлар билан алоқаларни янада мустахкамлаш вазифалари белгиланган. Қўмита мамлакатимизда фаолият юритаётган хорижий мамлакатларнинг ташкилотлари ва дипломатик ваколатхоналари, хорижий давлатларда фаолият кўрсатаётган турдош ташкилотлар билан самимий ва ўзаро ҳурматга асосланган алоқалар ўрнатиш ҳамда изчил ривожлантиришга қаратилган ишларни тизимли амалга оширади.

Бу борадаги ишлар халқаро ҳамжамиятда республиканинг нуфузи ва мақомини янада юксалтириш, Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва кучли фуқаролик жамиятини куриш борасида эришилган ютуқларни кенг жамоатчиликка етказишга қаратилган. Бу борада Ўзбек халқининг бой тарихи, маданияти, маънавий қадриятлари ва анъаналари, шу заминда туғилиб ўсган буюк олим ва мутафаккирлар мероси, уларнинг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасини кенг намойиш этиш бўйича тадбирлар ўтказилади.

Қўмита Ўзбек халқининг мамлакатимиз ташқарисидаги тарихий ва маданий мерос объектларини асраб-авайлашни таъминлаш мақсадида давлат ва нодавлат ташкилотлари билан фаол ҳамкорлик қилиш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратади.

Хорижий мамлакатлар билан миллатлараро муносабатлар ва дўстона алоқаларни янада ривожлантириш ва уйғунлаштиришга қаратилган илмий тадқиқот ишларини ташкил қилиш ва олиб боришда бевосита иштирок этишга кўмаклашиш Қўмитанинг устувор вазифалари сифатида белгиланган.

Миллати, ирқи ва диний эътиқодидан қатъи назар, фуқаролар онгида кўп миллатли ягона оила туйғусини мустахкамлаш, “Ўзбекистон – умумий уйимиз” тамойилини амалга ошириш чораларини кўради.

Ёшларни бағрикенглик, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат, тарих, маданият, миллий анъана ва урф-одатларни асраб-авайлаш руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилади. Бу миллатчилик ва экстремизм ақидаларига қарши мафкуравий иммунитетга эга, мустақиллик ғояларига содиқ, Ўзбекистон миллий манфаатларини ҳимоя қиладиган ва илгари сурадиган маънавий баркамол авлодни шакллантириш имконини беради.

Қўмитага давлат органларида миллий маданий марказлар ва дўстлик жамиятларининг манфаатларини ҳимоя қилиш, улар фаолиятини мувофиқлаштириш, мамлакатимизда яшаётган турли миллат ва элат вакиллариининг ўзига хос миллий анъаналари, урф-одатлари ва маросимларини асраш ва ривожлантиришга кўмаклашиш вазифаси юкланган.

Фармонда хорижий мамлакатлар билан дўстона муносабатларни, чет элдаги хамюртларимиз ва турдош ташкилотлар билан алоқаларни янада мустаҳкамлаш вазифалари белгиланган. Қўмита мамлакатимизда фаолият юритаётган хорижий мамлакатларнинг ташкилотлари ва дипломатик ваколатхоналари, хорижий давлатларда фаолият кўрсатаётган турдош ташкилотлар билан самимий ва ўзаро ҳурматга асосланган алоқалар ўрнатиш ҳамда изчил ривожлантиришга қаратилган ишларни тизимли амалга оширади.

Бу борадаги ишлар халқаро ҳамжамиятда республиканинг нуфузи ва мақомини янада юксалтириш, Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва кучли фуқаролик жамиятини куриш борасида эришилган ютуқларни кенг жамоатчиликка етказишга қаратилган. Бу борада ўзбек халқининг бой тарихи, маданияти, маънавий қадриятлари ва анъаналари, шу заминда туғилиб ўсган буюк олим ва мутафаккирлар мероси, уларнинг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасини кенг намойиш этиш бўйича тадбирлар ўтказилади.

Қўмита ўзбек халқининг мамлакатимиз ташқарисидаги тарихий ва маданий мерос объектларини асраб-авайлашни таъминлаш мақсадида давлат ва нодавлат ташкилотлари билан фаол ҳамкорлик қилиш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратади.

Хорижий мамлакатлар билан миллатлараро муносабатлар ва дўстона алоқаларни янада ривожлантириш ва уйғунлаштиришга қаратилган илмий тадқиқот ишларини ташкил қилиш ва олиб боришда бевосита иштирок этишга кўмаклашиш Қўмитанинг устувор вазифалари сифатида белгиланган.

Фармонга мувофиқ, ҳудудларда миллатлараро муносабатларни ривожлантириш ва хорижий мамлакатлар билан дўстона алоқаларни йўлга қўйиш борасидаги ишларни мувофиқлаштириш Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг жамоат ва диний ташкилотлар билан алоқалар бўйича ўринбосарлари зиммасига юклатилади.

Мухтасар айтганда, Фармон қоидаларининг ҳаётга татбиқ этилиши мамлакатда миллатлараро ва конфессиялараро тотувлик, тинчлик ва барқарорликни таъминлаш бўйича яхлит тизимли ривожлантириш, миллий маданий марказлар учун янада қулай ва кенг имкониятлар яратиш, уларнинг бунёдкорлик ташаббуслари ва интилишларини қўллаб-қувватлаш, фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, хорижий мамлакатлар билан дўстлик ва маданий-маърифий алоқаларини янада ривожлантириш, “халқ

дипломатияси” воситасида чет элдаги ватандошлар билан муносабатларни кенгайтиришга хизмат қилади²¹⁰.

2.7. Динлараро бағрикенглик ғояси

2.7.1. Дин тушунчаси ва унинг жамиятда бажарадиган вазифалари. Инсоният пайдо бўлганидан бошлаб дин ҳам яшаб келмоқда. “Дин” арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “ишонч”, “этиқод”, деган маъноларни англатади. Дин – диндорликни касб қилиб олган художўйларнинг фикрича – Аллоҳ томонидан ўз пайғамбарлари орқали башарият оламига жорий этилажаги зарур бўлган илохий қонунлардир. У азалдан инсоннинг Аллоҳ билан алоқа қилиш эҳтиёжидир. Диний фалсафий нуқтаи назардан эса, дин – табиат, жамият, инсон ва унинг онгини, яшашдан мақсади ҳамда тақдирини бевосита қуршаб олган, атроф-муҳитдан ташқарида бўлган, инсонни яратган, айни замонда унга бирдан-бир “тўғри”, “ҳақиқат” ва “одил” ҳаёт йўлини кўрсатадиган ва ўргатадиган илохий қудратга ишонч ва ишонишни ифода этадиган маслак, қараш, таълимотдир.

Дунёвий нуқтаи назар бўйича эса дин – ижтимоий-тарихий ҳодиса бўлиб, кишилиқ жамияти тарихий тараққиётининг маълум босқичида пайдо бўлган ижтимоий онг шаклларидаан биридир. Шунга кўра, дин – муайян таълимотлар, ҳис-туйғулар, тоат-ибодатлар ва диний ташкилотларнинг фаолиятлари орқали намоён бўладиган, олам, ҳаёт яратилишини тасаввур қилишнинг алоҳида тарзи, уни идрок этишнинг ўзига хос усулидир. Умуман олганда, дин – борлиқни яратувчи ва бошқарувчи, адолатнинг юксак намунаси, моддий оламга хос бўлмаган ва айни вақтда баркамолликнинг олий кўриниши сифатида тушунилувчи олий мавжудотга, яъни Худога нисбатан муносабат, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуидир.

Ҳар қандай дин жамиятда маълум ижтимоий, маънавий ва рухий аҳамиятга молик бўлган қуйидаги: биринчидан, овутиш, тасалли бериш; иккинчидан, бирлаштириш; учинчидан, этиқод қилувчиларнинг турмушини тартибга солиш ва назорат қилиш; тўртинчидан, жамият ва шахслар билан алоқа боғлаш; бешинчидан, яшашдан мақсад нималигини, ҳаёт мазмунини англаиб туриш каби бир қатор вазифаларни бажаради. Демак, дин ана шу вазифаларни бажариб келаётганлиги туфайли минг йиллардан бери одамларда ишонч ҳиссини, эртанги кунга умид ҳиссини мустаҳкамлаб, уларга ҳаётдаги муаммо ва қийинчиликларни енгиб ўтишда куч-қувват

²¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Фармонида шарҳ // «Халқ сўзи» газетаси, 2017 йил 23 май.

бағишлаб келмоқда. Шунинг учун ҳам И.А.Каримов: “Дин одам-зотни ҳеч қачон ёмон йўлга бошламайди. Дин бу дунёнинг ўткинчи эканини, охиратни эслатиб туради, одам боласини хушёр бўлишга, ҳаром йўллардан узоқ юришга, яхши бўлишга, яхши из қолдиришга ундаб туради”²¹¹, – деган эди.

Ҳозирги кунда дунё аҳолисининг сони 7 миллиард кишига етди. Уларнинг барчаси у ёки бу динга эътиқод қилади, десак хато қилмаган бўламиз. Динларни эътиқод қилувчилар сонига қараб жаҳон ва миллий динларга ажратиш мумкин. Бунда жаҳон динларига христианлик, ислом ва буддавийлик киради.

1. Христианлик. Бу дин 254 мамлакатда тарқалган бўлиб, унга 2 миллиард киши эътиқод қилади. Унинг католиклик, православлик, протестантликдан иборат учта йўналишлари мавжуддир.

Католиклик йўналишига асосан Италия, Испания, Португалия, Франция, Бельгия, Польша, Венгрия, Чехия каби мамлакатларда яшовчи 800 миллион киши эътиқод қилади. Унинг маркази Ватикан шаҳри, раҳбари эса Рим папаси ҳисобланади. Ватикан радиоси 32 тилда эшиттиришлар олиб боради. Ўзбекистонда 4 та Рим-католик черкови ва 1 та марказ фаолият кўрсатади.

Православлик йўналишига кўпроқ Шарқий Европа ва Яқин Шарқда яшовчи аҳоли эътиқод қилади. Улар Константинополь, Александрия, Қуддус, Грузин, Серб, Румин, Болгар каби 15 мустақил (автокефаль) черковларга бўлинган бўлиб, Рус православ черкови (Москва патриархати) энг каттаси ҳисобланади. Ўзбекистонда православликка мансуб бўлган 31 черков, 3 та монастыр, 1 та семинария ва 1 марказ фаолият олиб боради.

Протестантлик. Христианликдаги уч асосий йўналишдан бир бўлган протестантлик (“протест” – норозилик) XVI асрда Европада католикларга қарши қаратилган норозиликлар натижасида юзага келган.

Лютеранчилик, цвингличилик, кальвинизм, унитаризм, социнчилик, анабаптизм, меннончилик ва англиканлик протестантликнинг илк шакллари эди. Кейинроқ баптистлар, методистлар, квакерлар, адвентистлар, Иегов шохидлари, мормонлар ёки “Охират авлиёлари”, “Нажот армияси”, “Христиан фани”, пятидесятниклар каби “диний уйғониш” ҳамда илк христианлик ва Реформация идеалларига қайтиш

²¹¹ Каримов И.А. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар // Унинг ўзи. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.26.

шиори остида ташкил топган “сўнги протестантлик” шакллари пайдо бўлди.

Ҳозирда протестантлик дунёнинг барча қитъаларида тарқалган. Протестантликнинг жаҳон маркази – АҚШда бўлиб, бу ерда баптист, адвентист, иегов шоҳидлари каби оқимларнинг қароргоҳлари жойлашган. 1948 йилдан протестантларнинг Жаҳон черковлари кенгаши фаолият олиб бормоқда.

Бундай оқимларнинг айримлари Ўзбекистонда ҳам расман фаолият юритмоқда. Улар қаторида корейс протестант черковлари, адвентистлик, баптистлик, Евангел христиан-баптистлар черкови тўлиқ инжил христианлари (пятидесятниклик), лютеранлик, методистлик, новоапостоллик черкови, иегов шоҳидлари қабиларнинг 124 та черкови, 2 та маркази ва 1 та семинариясини айтиб ўтиш мумкин.

2. Ислом дини. Ислом динига 173 мамлакатда яшовчи 1,5 миллиард киши эътиқод қилади. Бу диннинг асосчиси Муҳаммад (с.а.в.), маркази эса Макка ва Мадина шаҳарлари ҳисобланади. “Ислом” арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “бўйсунуш”, “итоат этиш”, “ўзини Аллоҳ иродасига топшириш”, деган маъноларни англатади – жаҳонда кенг тарқалган уч диндан бири ҳисобланади.

Умуман олганда, XX асрда мусулмонлар дунё аҳолисининг 15–16 фоизини ташкил этган бўлса, 2000 йилда бу кўрсаткич Ер юзидаги ҳар беш кишидан бирини ташкил этди. 2025 йилда эса, дунё аҳолисининг 30 фоизини Исломга эътиқод қилувчилар ташкил этиши мумкин.

Миср, Қувайт, Саудия Арабистони каби бир қатор мамлакатларда ислом давлат дини (ёки расмий дин) сифатида тан олинган бўлса, айримларида “ислом” сўзи давлатнинг расмий номи таркибига киритилган: Эрон Ислом Республикаси, Покистон Ислом Республикаси.

1969 йилда тузилган Ислом конференцияси ташкилоти (Муназамат ал-муътамар ал-исломий)га 57 мамлакат, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси 1996 йилдан аъзодир. Бундан ташқари, халқаро ноҳукумат мусулмон ташкилотлари орасида Ислом олами уюшмаси, Ислом олами конгресси, Ислом олами ташкилоти Европа ислом кенгаши ва бошқаларни кўрсатиш мумкин. Улар, асосан, исломни тарғиб қилиш ва ёйиш, диний арбобларнинг халқаро учрашувларини ташкил этиш, турли мамлакатлардаги ислом жамоаларига ёрдам бериш билан шуғулланадилар.

Тожикистоннинг Тоғли Бадахшон ҳудудида тарқалган шиаликнинг исмоилийлик оқимини ҳисобга олмаганда, минтақамиз давлатлари аҳолиси, асосан, суннийликнинг ханафийлик мазҳабига эътиқод

киладилар. Мамлакатимиз аҳолисининг, тахминан, 92 фоизидан ортиқроғини мусулмонлар ташкил этади.

Суннийлик, шиа, муридчилик исломдаги асосий йўналишдан бўлиб, ундаги суннийликка ҳанафийлик, моликийлик, шофийлик, ханбалийлик каби 4 та фикхий ҳамда ашъария ва мотуридия каби 2 та ақидавий таълимотлар киради.

3. Буддавийлик. Буддавийликка 86 мамлакатда истиқомат қилувчи 700 миллион киши эътиқод қилади. Бу динга миллоддан аввалги VI–V асрларда Ҳиндистонда яшаган Будда Сиддхартха Гаутама асос солган.

Буддавийлик – диний-фалсафий таълимот бўлиш билан бир қаторда ахлокий меъёр, урф-одат, анъана ва санъатнинг ўзига хос турлари, дунёга муносабат ва амалий ҳаракатлар услубларини қамраб олган ижтимоий-маданий тизим ҳам ҳисобланади.

Буддавийлик таълимоти, асосан, Трипитакада (уч сават, уч қисмдан иборат бўлгани учун шундай ном берилган) мужассамлашган. Буддавийликнинг мазкур ёзма манбаси ҳозирги даврда Шри-Ланкада сақланиб қолган.

Бугунги кунда буддавийлар, асосан, Шри-Ланка, Ҳиндистон, Непал, Бутан, *Хитой*, Сингапур, Малайзия, Монголия, Корея, Вьетнам, Япония, Бирма, Таиланд, Лаос каби давлатларда ва Россиянинг Бурятия, Қалмиқистон минтақаларида истиқомат қиладилар.

Ҳозирда республикамизда битта буддавийлик жамоаси расмий рўйхатдан ўтиб, фаолият кўрсатмоқда.

2.7.2. Бағрикенглик тушунчаси ва унинг кўринишлари. “Бағир” сўзи асл маънода – инсон танасининг бўйнидан қорингача бўлган қисми; кўкрак, кўкс, тўш; кўчма маънода эса кучок, ҳимоя, паноҳ, юрак, қалб, дил каби маъноларни англатиш учун ишлатилади. Шунга кўра, **бағрикенглик деб эса шахс, элат, миллат, халқларнинг бирон-бир нарсага нисбатан кенг кўламда, чин дилдан очиқ кўнгишлик билан ёндашишларига айтилади.**

Бағрикенглик *биринчидан*, инсоний, оилавий, миллий ва умуминсоний бағрикенглик тарзида кўзга ташланиб турса; *иккинчидан*, ўз-ўзини ҳурматлаш ва қадрлаш, муроса, ўзаро ҳурмат, қадрлаш, сабртоқат, чидамлилик, қаноат, шукр қилиш каби шаклларида намоён бўлади ва ниҳоят, *учинчидан*, диний, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, халқаро ва давлатлараро йўналишларда фаолият кўрсатади. Шундай қилиб, бағрикенглик бор жойда қилинган гуноҳлар кечиради, ички ва ташқи зиддиятларнинг олди олинади, хайрли ва савобли ишларга қўл уриш учун кенг имкониятлар очилади, оилада тотувлик, ин-

соннинг маънавий вужудида эса тансихатлик ва хотиржамлик ҳукм сура бошлайди, халқлар ва мамлакатлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик, қолаверса, дўстлик ва биродарлик ришталари тобора мустаҳкамланиб бораверади.

2.7.3. Диний бағрикенглик ғоясининг таърифи ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари. Диний бағрикенглик ғояси деб хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир Ватанда, олийжаноб ғоя ва ниятлар йўлида чин дилдан очиқ кўнгиллик билан ҳамкор ва ҳамжихат бўлиб яшашини тараннум этувчи фикрлар ва амалий хатти-ҳаракатлар тизимига айтилади.

Бу ғояни амалга ошириш учун куйидаги чора-тадбирларни:

- 1) эътиқод ва виждон эркинлигини ҳар томонлама таъминлаш;
- 2) барча динлар томонидан илгари сурилаётган ғояларнинг мантикий жиҳатдан мазмун-моҳиятини теран англаб олиш асосида иш юритиш;
- 3) турли дин ва конфессияларнинг тенг ҳуқуқлигини эътироф этиш;
- 4) ҳар хил дин ва конфессияларнинг бир-бирларига ўзаро ҳурмат билан боқишларини йўлга қўйиш;
- 5) диний-маънавий кадриятларни эъзозлаш амалиётини жорий этиш;
- 6) барча дин вакилларининг ўзаро ҳамкорлик ва ҳамжихатликда яшашлари учун шарт-шароитларни яратиш;
- 7) диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўймаслик;
- 8) барча диндорларнинг сиёсий жараёнларда тенг, фуқаро сифатида иштирок этишини таъминлаш;
- 9) диний партиялар тузиб, диндан бузғунчилик мақсадларида фойдаланишга йўл бермаслик;
- 10) диндорларнинг диний туйғуларини ҳурмат қилиш;
- 11) диний қарашларга амал қилувчи фуқароларнинг ҳам, уларга амал қилмайдиган фуқароларнинг ҳам ҳуқуқларини тенг кафолатлаш ҳамда уларни таъқиб қилишга йўл қўймаслик каби бир қатор ишларни амалга ошириш талаб этилади.

Юқорида зикр қилинган диний бағрикенглик ғоясини амалга ошириш борасида 14 мадраса, 2042 масжид, 16 конфессияга тааллуқли 181 та ноисломий ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Бундай яратилган шарт-шароитлар турли хил динларга эътиқод қилувчи диндорлар, яъни художўйлар ўртасида муроса фалсафаси пайдо қилиб, натижада улар озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт бунёд этиш ғоясини қўллаб-қувватлайдилар ва унинг ижобат бўлишига ўзларининг бор куч-ғайратларини сарфлайдилар.

Ислом динининг бағрикенглигини ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайди. У асрлар оша халқларни бирдамликка даъват эътиб, дунёда тинчлик ва барқарорлик бўлиши, барча халқларнинг таълим ва маърифат булоғидан сув ичиб, эркин ва фаровон яшашини учун курашиб келаёт-

ган жаҳон динларидан биридир. **Ш.М. Мирзиёев** таъкидлаганидек: «Муқаддас динимиз бундан буён ҳам халқимизни бирлаштириб, миллати ва тилидан қатъи назар, маънавий покланиши, одамларни тинчлик, эзгулик, бағрикенглик, ўзаро ҳурмат ва тотувликка ундайдиган, ўрнини ҳеч нарса боса олмайдиган восита бўлиб хизмат қилиши шубҳасиздир²¹². Ислоҳ дини фақат нурли ҳаётга, илм-маърифатга, яхшиликка ундайди. Ҳеч қачон хунрезлик, қотиллик, зўровонликка чақирмайди»²¹³.

²¹² Мирзиёев Ш.М. Тинчлик, маърифат ва бунёдкорлик йўлида ҳамкорлик // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 19 октябрь.

²¹³ Мирзиёев Ш.М. Ватанимиз тақдири ва келажаги йўлида янада ҳамжиҳат бўлиб, қатъият билан ҳаракат қилайлик // «Халқ сўзи» газетаси, 2017 йил 16 июнь.

9-БОБ. АДОЛАТ ҒОЯСИ – ЖАМИЯТ РИВОЖЛАНИШНИ МАЪНАВИЙ- МАФКУРАВИЙ ЖИҲАТДАН ТАЪМИНЛАШНИНГ ТАКТИК ВА СТРАТЕГИК ЙЎЛИ

1-§. Адолат ғояси ва унинг ижтимоий-маънавий асослари

1.1. Адолат тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти. Инсоният пайдо бўлибдики, у доимо ер юзида адолат тантана килиши учун курашиб келади. Чунки, адолат ҳар қандай жамият ҳаёт фаолиятини, унинг келгусидаги истиқболларини белгилашда буюк ҳакам вазифасини бажаради. Бунда оксоч тарих қаерда адолат бўлса, ўша жойда барқарор тараққиёт ва аксинча, адолат бўлмаган жойда эса шахс, элат, миллат ва халқлар таназзулга гирифтор бўлганлигидан далолат беради. Зеро, шундай экан асрлар оша адолат нима, деган савол кўпчиллик мутафаккирларни кизиқтириб келган. Бугунги кунда ёзилган адабиётларда: “Адолат – инсониятнинг азалий орзуси, эзгу ғояси, маънавият, ахлоқ ва ҳуқуқнинг меъёрий категорияларидан бири”²¹⁴, “Адолат – ахлоқ ва ҳуқуқнинг асосий категорияларидан бири; конун олдида барчанинг тенглиги ва қонуннинг барчага баробарлиги”²¹⁵, “Адолат – шахс ва ижтимоий гуруҳлар имкониятлари ва талаблари, ҳуқуқлари ва фаровонлигининг меъёрини, жамиятнинг шахс олдида қўядиган талаблари меъёрини, турли синфлар ва ижтимоий гуруҳларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-маданий воқеаларга муносабатини характерловчи ижтимоий онг тушунчаси”²¹⁶ – деган бир қатор таърифлар берилган. Бу таърифларнинг кадр-қимматини камситмаган ҳолда, унга

²¹⁴ Қаранг: Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. –Б.15.

²¹⁵ Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: «Akademiya», 2007. –Б.86

²¹⁶ Қаранг: Фалсафа: қомусий луғат –Т.: «Шарқ», 2004. –Б.14.

фалсафий таъриф беришдан олдин «адолат» тушунчасининг луғавий маъносини билиш мақсадга мувофиқдир.

«Адолат» – арабча сўз бўлиб, одиллик, тўғрилик, ҳаққонийлик деган маъноларни англатади²¹⁷. Умуман олганда, «Адолат» кенг қамровли тушунча сифатида жамиятдаги барча муносабатларни ўз ичига камраб олади. Шунга кўра «адолат» тушунчасига куйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Адолат деб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий муносабатларга киришган одамларнинг ўз бурч ва вазифаларини жамият томонидан ўрнатилган ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий меъёрлар талабларидан келиб чиққан ҳолда тўғри, қонуний, ҳалол, виждонан, ҳаққоний ва одилона бажаришларини ўзида ифодаловчи хатти-ҳаракатлар тизимига айтилади.

Адолат тушунчасининг **мазмун-моҳияти** инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг асосий мезони сифатида идрок этилгани учун ҳам доимо ижтимоий аҳамият касб этган ҳолда ва «ижтимоий адолат» тарзида ифодаланиб келинади.

Ижтимоий адолат тушунчасининг мазмун моҳиятини:

- жамиятда демократиянинг мавжудлиги;
- инсоннинг ижтимоий ҳимоялангани;
- барчанинг қонун олдида тенглиги;
- фуқароларнинг иш билан таъминлангани;
- малакали тиббий хизматнинг қандай йўлга қўйилганлиги;
- уй-жой билан таъминланиш имконияларининг бор ёки йўқлиги;
- бепул таълим тизимининг ўрнатилганлиги;
- маданий нъматлар ва маънавий кадриятларга дахлдорлиги;
- меҳнатга яраша ҳақ олиш тизимининг қониқтириши;
- жиноятга яраша жазонинг муқаррарлиги кабилар ташкил қилади.

Юқорида баён қилинган фикрлардан ҳам кўриниб турибдики ижтимоий адолат инсонлар ҳаётида реал кадрият бўлиб, у адолатли ҳуқуқий демократик давлатни бунёд этиш ҳамда фуқаролик жамияти шакллантириш ва ривожлантиришнинг узвий қисми ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда адолат юксак маънавий кадрият бўлиб, у «тинчлик», «ҳамкорлик», «бахт-саодат» каби инсоннинг азалий эзгу ниятларини ифодаловчи олийжаноб тушунчалар қаторига киради.

1.2. Адолат ғояси, унинг генезиси ва эволюцияси. Жамиятда адолат икки хил кўринишда:

²¹⁷ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж. 1. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.41.

биринчидан, адолат – бу жамиятда кишилар ўртасида бўладиган барча ижтимоий муносабатларнинг мезони;

иккинчидан, адолат – бу кишиларнинг жамиятда келгусида қарор топажак энг олийжаноб эзгу истакларини ўзида ифода этувчи бунёдкор ғоя сифатида ўзлигини намоён қилади.

Унинг бу хилдаги кўринишлари диалектик тарзда бир-бирларини тўлдириб туради.

Адолат ғоясининг генезисини: *биринчидан*, инсониятнинг пайдо бўлиши билан ижтимоий-иқтисодий муносабатларга киришган одамлар ўртасидаги алоқаларни ахлоқий нормалар орқали тартибга солиш заруратининг пайдо бўлганлиги; *иккинчидан*, катта-кичик уруғ ва қабилаларни бошқаришда ижтимоий-ахлоқ нормаларининг кенг қўлланила бошланиши; *учинчидан*, одамларнинг мавжуд ижтимоий тартиб-қоидалардан розилиги ёки нарозилиги ўртасида зиддиятларнинг келиб чиқиши ва кучайиб бориши; *тўртинчидан*, кўпчиллик томонидан эътироф этилган ижтимоий-ахлоқий нормаларнинг қонун даражасига ўсиб ўтиши; *бешинчидан*, ижтимоий-ахлоқий нормалари билан ҳуқуқий нормалар ўртасидаги муносабатларнинг ҳукмрон доиралар манфаатидан келиб чиққан ҳолда уйғунлаштирилиши қабилар билан ифодалаш мумкин.

Адолат ғоясининг эволюциясини масалан, қадимги даврларда яшаган мутафаккирлар томонидан «адолат» ҳақида айтилган қуйидаги фикрлар мисолида кўриш мумкин.

Зардуштийлик динининг муқаддас китоби «Авесто»да: “Биз адолат истовида бу ерга келдик. Биз бу ерда адолатни истаймиз. Агар сен озурда бўлмасанг, адолат истагувчини мақсад манзилига етказасан. Захмларга ҳаммадан яхши малҳам бўлурсан. Ўғри ва қарокчиларни ҳаммадан кўра яхшироқ нобуд айлагайсан²¹⁸. Ҳар бир зардуштий адолатли, сулҳпарвар ҳамда некандеш бўлмоғи лозим²¹⁹”, – деган кўплаб адолат кўплаб фикрлар баён қилинганлигини кўриш мумкин.

Қадимги юнон файласуфларидан бири, «*биринчи муаллим*» номига мушарраф бўлган мутафаккир **Афлотун** (Платон – миллоддан аввалги 428–347 йилларда яшаб ўтган) адолат ҳақида ўзининг “**Давлат**” номи мунозара, баҳслардан иборат бўлган тўпламида” Адолат – олтиндан қимматлидир. Энг кучли нарса – адолатнинг ўзидир. Ҳар кимнинг ўзи билан шуғулланиши адолатдир. Ҳар кимга ўзига муносибини бе-

²¹⁸ Қаранг: Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. –Т.: «Шарқ», 2001. –Б.250.

²¹⁹ Қаранг: Ҳомидий Ҳ. «Авесто»дан «Шоҳнома»га. –Т.: «Шарқ», 2007. –Б.155.

риш – адолатдир. Адолатли одам – этиборга лойиқ, донишманд одам, адолатсиз эса – жоҳил ва нолойиқ одам”²²⁰, – деган эди.

Қадимги юнонистоннинг яна бир машҳур файласуфи Арасту (Аристотель – миллоддан аввалги 384–322 йилларда яшаб ўтган) адолат ҳақидаги аниқ фикрларини ўз шогирди Александр Македонскийга қилган куйидаги насиҳатларида баён этади:

«Эй Искандар, балки сен жиноятчини жазолашга буюриб, бунинг қилган гуноҳи учун берилган жазо ёки унинг тўғри йўлга киришига сабаб бўладиган тadbир деб ҳаёл қиларсан. Агар шундай иш қилишга жазм қилган экансан, аввало, ўз қалбингга мурожаат қилгин. Бунинг сабабини қалбингнинг ташқарисидан, сиртқи қисмидан эмас, балки тубидан, замиридан излагин. Жиноятчига жазо белгилашдан мақсаднинг яхши ном чиқаришми ёки қаҳру газабингга таскин беришми, шунини аниқлагин. Агар бу ишда кўзлаган мақсаднинг қасос олиш бўлса, билгилки, қаҳру газаб аччиқдир, аччиқ дарахт эса ширин мева бермайди. Агар жазони белгилашдан мақсаднинг, сенинг нуқтаи назарингдан ҳам, жиноятчи учун ҳам тузалиши бўлса, у ҳолда жиноятчини молу мулкидан маҳрум этсанг ёки таҳдид қилиб, қўрқитсанг, бу сени аччиқ устидан газаб билан оғир жазолар белгилашдан халос этади.

Зиндонга ташлашнинг ўзигина етарли бўлган кимсага нисбатан шамшир ишлатиш ёки таҳдид, дўқ-пўписанинг ўзи кифоя қилган кишини зиндонга ташлаш лойиқу шойиства иш бўлмайди. Чунки бир хилдаги жиноятлар учун жазо белгилашда жиноятчилар ахлоқининг ҳар хиллигини назарда тутиш керак.

Билгил, агар ҳакамлик қилган чоғингда жазо белгилай туриб ҳаддан зиёда қаттиққўллик қилсанг ва белгилаган жазоларинг ҳақиқатга ҳилоф бўлса, мақсаднинг жиноятчини тўғри йўлга солиш бўлмаса, у ҳолда жазолаш орқали ўзингга етказган зараринг жазоланувчига етказган зарарингдан кўпроқ бўлади. Шундай бўлгач, қозилик қилганингда диққат ва синчковлик билан иш тутгил, токи беғуноҳлар сенинг шамширинг ва қамчингдан ноҳақ балога гирифтор бўлмасин.

Жиноятини шамшир ва қамчисиз тузатиб бўлмайдиган одамлар сендан омонлик топмасин.

Ёлгондан сақлангил. Зеро, ёлгон нафснинг заифлигидан, фикрнинг сустлигидан ва кетини ўйламай иш қилишдан келиб чиқади.

Сен ҳирс ва тамадан сақланишинг керак. Сен ислоҳ эта оладиган ва ўзингнинг ёрдамнинг билан тузалишингга сабаб бўладиган куч тўғрилиқ, порсолик ва тақводорлиқдир.

²²⁰ Қаранг: Афлотун. Давлат: насрий дoston. –Т.: Янги аср авлоди, 2005. –Б.20–44.

Шаҳвоний ишлардан парҳез қилгил. Шаҳватни тарк этишида кўйидаги ҳикматни ёдда тутсанг сенга ёрдам беради. Билгил, шаҳват ақлни емиради, фикрни қоронгулаштиради, шахснинг обрўйига доғ туширади ва унинг буюк ишлар қилишига тўсқинлик этади.

Билгилки, адолат буюк ва қудратли Худонинг ер юзидаги ўлчо-видир. Унинг ёрдамида заиф бўлган ҳақ одам кучли бўлган ноҳақдан ўз ҳақини олади. Кимки, Аллоҳ бандалари орасида ўрнатган илоҳий адолат ўлчовини бузса ва ундан четлашса, катта нодонликлар қилиб, хатоликларга йўл қўяди»²²¹.

Ўрта асрларга келиб, адолат ғояси Марказий Осиёлик мутафаккирлар ижодининг асосий қисмига айланади. Бунинг мисолини Амир Темурнинг давлатни адолатли бошқариш асосида жамиятда адолат-парварликнинг қарор топтириши борасида қилган саъй-ҳаракатларида кўриш мумкин.

1.2.1. Амир Темурнинг “Куч – адолатдадир” ғоясининг тарихий аҳамияти. Сокибқирон Амир Темур таниқли давлат арбоби сифатида давлатни бошқариш, давлат хизматчиларининг, хусусан, давлатда ҳуқук-тартибот ўрнатиш учун масъул бўлган кишиларнинг ахлоқий фазилатларининг сараси бўлмиш адолат ҳақида илғор ғояларни илгари сурган ва унга амал қилган.

Давлат қурилиши масаласида: «Давлат агар дину тартиб асосида қурилмас экан, тўра-тузукка боғланмас экан, ундай салтанатнинг шуқуҳи, қудрати ва тартиби йўқолади. Бундай салтанат яланғоч одамга ўхшайдирким, уни кўрган ҳар кимса ундан нигоҳини олиб қочади. Ёхуд ҳар хил қаланғи-қасанғи одамлар тап тортмай кириб чиқадиган томсиз, эшиги-тўсиғи йўқ уйга ўхшайди»²²², – деган ўғитни баён қилиб, ҳар бир давлат раҳбари ўзининг салтанатини (ҳоқимиятини, – Н.М.) биринчи навбатда, адолатли қонун-қоидалар асосида қуриши, бу қонун-қоидаларнинг фуқаролар томонидан тан олинисини таъминлаб, уларнинг бажарилиши йўлида хизмат қилиши лозимлигини уқтиради.

Давлатни адолатли тарзда бошқариш масаласига келганда эса, биринчидан кенгаш; иккинчидан, машварату маслаҳат; учинчидан, хушёрлигу мулоҳазакорлик, қатъий қарор, тадбиркорлик; тўртинчидан, эҳтиёткорлик билан иш юритиш керак, деган қоидали баён қилган ҳолда, давлатни бошқариш ниҳоятда катта масъулият талаб қилишини, уни ўзбошимчалик билан эмас, балки халқ қалбига қулоқ солиш орқали оқилона бошқариш зарурлигини таъкидлайди.

²²¹ *Қаранг:* Арастунинг Искандарга насиҳати // Ўзбек педагогикаси антологияси. Икки жилдли. Ж.1 –Т.: Ўқитувчи, 1995. –Б.39–46.

²²² *Қаранг:* Темур тузуклари. –Т.: Ғ. Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. –Б.72.

Айниқса, мамлакатни бошқариш ҳуқуқ-тартибот ишларини ташкил қилишда давлат вазирларининг ўрни катта эканлигини англаган Амир Темур: «*Султон ҳар нарсада адолатпеша бўлсин, қошида инсофли, адолатли вазирлар тутсин, токи подшоҳ зулм қилгудек бўлса, одил вазир унинг чорасини топсин. Агар вазир золим бўлса, кўп вақт ўтмай салтанат уйи қулайди*»²²³, – деб уқтирган ҳолда «*адолатли вазир давлат устунидир*» деган ғояни илгари суради.

Амир Темур давлатни идора қилиш ишларини куйидаги ўн икки қоидага:

1) ҳар ерда ва ҳар вақт ислом динини қувватлаб, Муҳаммад Мустафонинг шариатига дунёда ривож бериш;

2) ўн икки табақа ва тоифадаги кишилар билан иш кўриб, давлат, салтанат устунларини ўшалар билан мустаҳкамлаш;

3) маслаҳат, кенгаш, тadbиркорлик, фаоллик ва хушёрлик, эҳтиёткорлик билан иш кўриб, дўсту душман билан мурсою мадора қилиш;

4) давлат ишларини салтанат қонун-қоидаларига асосланган ҳолда бошқариш;

5) амирлар ва сипоҳийларни мартаба ва унвонлар билан мукофотлаб, хушнуд этиш;

6) адолат ва инсоф билан иш юритиш;

7) саййидлар, уламо машойих, оқилу донолар, муҳаддислар, хабарчиларнинг иззату ҳурматларини жойига қўйиш;

8) азму жазм билан иш тутиб, бошлаган ишни охирига етказиш;

9) раият аҳволидан огоҳ бўлиш, улуғларини оға қаторида, кичикларини фарзанд ўрнида кўриш;

10) турку тожик, арабу ажамнинг (барча халқлар ва миллатларнинг) турли тоифа ва қабилаларидан бўлган кишиларни тенг кўриб, уларнинг ҳурматини жойига қўйиш;

11) фарзандлар, қариндошлар, ёру биродар, қўшнилари ва дўстларни унутмаслик, ҳолидан хабар олиш;

12) дўст-душманлигига қарамай, ҳар жойда сипоҳийларни ҳурмат қилиш»²²⁴, – асосида амалга оширганлигини айтиб, ҳар бир давлат арбобига ўз салтанатини ана шу қоидалар асосида адолатли бошқаришни маслаҳат беради.

Амир Темур давлатда адолатли тарзда ҳуқуқ-тартибот ишларини ўрнатиш билан бевосита амирлар, вазирлар, ҳокимлар, қозилар, нуён-

²²³ Қаранг: Темур тузуклари. –Т.: Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. –Б.86.

²²⁴ Қаранг: Темур тузуклари. –Т.: Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. –Б.68–72.

лар, мингбошилар, юзбошилар, шайх-ул-исломлар, садрлар, муфтийлар, каххудолар, калонтарлар шуғулланиши кераклигини айтиб, улар куйидаги ахлокий фазилатларга эга бўлиши зарурлигини уктиради.

Биринчиси беғаразлик, яъни хаммага бир хил жиддий ва одилона қараб, ҳеч кимни бир-биридан фарк қилмасдан. бойни камбағалдан устун қўймасдан иш юритиш фазилатига эга бўлиш. Чунки, қаерда ғаразғўйлик бўлса, ўша жойда адолат қарор топмайди, қонуннинг устунлиги таъминланмайди. Беғаразлик қонун устунлигини таъминловчи юксак ахлокий хислат бўлиб, адолатли жамият қуришнинг маънавий таянчларидан бири ҳисобланади.

Иккинчиси – ростғўйлик, яъни ҳақиқатни ёлғондан ажрата билиш асосида адолатни қарор топтириш фазилатларига эга бўлиш. Унинг ўзи бутун умри мобайнида «куч – адолатдир», аниқроғи «рости – русти», яъни «ҳақиқат – сихат саломатлик, ҳақиқат – тартиб, ҳақиқат – адолатдир»²²⁵, деган ғояни илғари сурган ҳолда иш кўрган эди. Чиндан ҳам, адолатнинг, ҳақиқатнинг бўлмаслиги инсонда ўзига, атрофидагиларга, қонун кучига, қолаверса, давлат ҳокимиятига ишончсизлик келтириб чиқаради. Шундай экан, адолатни, ҳақиқатни қарор топтириш ҳуқуқ-тартиботчилар фаолиятининг тамал тоши ҳисобланади. Зеро, адолатпарварлик, ҳақиқатғўйлик нафақат юксак ахлокий фазилат, балки ҳуқуқ-тартиботчиларнинг муқаддас бурчи ҳамдир.

Учинчиси – раҳм-шафқатлилиқ, яъни гуноҳкорга ҳам, беғуноҳга ҳам раҳм қилиб, адолат, ҳаққоният юзасидан ҳукмлар чиқариш асосида иш юритиш фазилатларига эга бўлиш. Дарҳақиқат, қаерда раҳм-шафқат бўлса ўша ерда ҳуқуқ-тартибот ўзаро ишонч асосида қарор топади, ашаддий жиноятчиларга нисбатан халқнинг каҳр-ғазаби ошади. Аксинча, раҳм-шафқат қилинмаган жойда ёвузлик келиб чиқади. Ёвузлик эса одамлар ўртасида нифок солувчи қора куч бўлиб, давлат ҳокимиятининг илдизларини емиради.

Тўртинчиси – ҳар қандай одамнинг гуноҳини бир маротаба кечириш, иккинчи, учинчи марта гуноҳ қилса, у ҳолда гуноҳига яраша жазолаш, яъни кечиришни, кечиримли бўлишни юксак ахлокий фазилат деб билиш. Кечириш одамлар ўртасидаги меҳр-шафқатнинг мезони, раҳмдилликнинг негизи ҳисобланади. Шу туфайли, кечириш, афв этиш мамлакатда ўрнатилган адолатли тартибнинг самарадорлигини оширувчи омиллардан биригина бўлиб қолмасдан, айна вақтда қабул қилинган қонунларнинг инсонпарварлик даражасини кўрсатув-

²²⁵ Қаранг: Мўминов И.М. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. Ёзма манбалар маълумоти асосида // Унинг ўзи. Танланган асарлар. Биринчи том. –Т.: Фан, 1969. –Б.463.

чи мезонлардан бири ҳисобланадики, бу мезон бузилган жойда ҳуқуқ-тартиботчилар халқ назаридан қолиб, унинг нафратига дучор бўлади.

Бешинчиси – «иймон билан қудрат бир онадан туғилган, мустаҳкам иймонга таянган қудрат буюк бўлади» деб, ҳар бир фуқаронинг, айниқса, ҳуқуқ-тартиботчининг иймон-эътиқодли бўлишини талаб этади. Шубҳасиз, иймон бутун бўлган жойда қонунга итоаткорлик устун бўлиб, ҳуқуқ-тартиботчи ахлоққа зид иллатлар ва жиноятлар оғушига ботиб кетмасдан, ҳар қандай шароитда ҳам Ватан олдидаги бурчини бажаради. Иймонли-эътиқодли ҳуқуқ-тартибот ҳимоячилари билан давлат куч-қудратга тўлиб, буюклик сари қадам ташлайди²²⁶.

Амир Темур давлатда ҳуқуқ-тартибот ўрнагувчиларнинг ахлоқий фазилатларини баён қилиш билан бир қаторда, яхши ахлоққа зид бўлган ғийбат, тухмат, уйдирма, ёлғон, зулм қилиш, ўзига ёқмаган кишиларни йўқотиш, пайига тушиш, гина-кек сақлаш, ҳасад қилиш, ичиқоралик каби иллатларни буткул қоралайди. Бундай кишиларга ҳуқуқ-тартибот ишларини ишониб топшириш мумкин эмаслигини қайта-қайта уқтиради.

Амир Темур ахлоқий хислатларининг марказида турувчи энг муҳим фазилатлардан бири инсонпарварлик бўлган. У ҳар бир мамлакатни фатҳ этгач, уни тартибга келтириш ва юксалтириш, ободончилигини таъминлаш борасида чора-тадбирлар белгилаб, қатта ишларни амалга оширган. Айниқса, солиқ масаласида одилона иш юритиб, хирожни экиндан олинган ҳосил ва ернинг унумдорлигига қараб олишни, солиқ ундириш ишларини фақат буйруқ бериш ёки яхши сўз билан амалга оширишни тайинлаган, солиқ тўламаганларни қалтаклаш, уриш-сўқиш, аркон солиб судраш, занжирбанд қилишни қатъиян тақиқлаган.

Худди шунингдек, амалдорларга қимки бирон чўлни, ташландиқ ерни обод этса, ундан биринчи йил солиқ олмастикни, хароб ерларни ўзлаштиришга кучи етмаганларга турли асбоб-ускуна ва керакли нарсалар беришни тайинлаган ва унинг бажарилишини назорат қилган. Бузилган йўлларни тузатиш, янги йўл ва кўприклар қуриш ишларига эътиборини қаратиб, йўловчиларнинг ўзини ва мол-мулкининг дахл-сизлигини таъминлаш мақсадида йўлларга кузатувчи ва соқчилар қўйган²²⁷.

Булардан ташқари, мамлакатни ободонлаштириш, маданий-маърифий ривожлантириш учун қатта-кичик ҳар бир шаҳар, ҳар бир кишлоқда

²²⁶ Қаранг: Муҳаммадиев Н.Э. Ички ишлар идоралари ходимларининг касб этикаси ва эстетик маданияти. Дарслик. Иккинчи нашр. –Т.: ИИВ Академияси, 2014. –Б.43–50.

²²⁷ Қаранг: Темур тузуқлари. –Т.: Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996. –Б.94.

масжид, мадраса, ҳокимлар учун сарой, ҳуқуқ-тартиботчилар учун дор ул-адолат, яъни қозихона, камбағал, етим-есирларга овқат бериладиган ғарибхоналар курдириб, касаллар учун шифохоналар солдириб, уларда ишлаш учун табиблар тайинлаган ва ўз «Тузук»ларида қайд этилган ана шу талабларни келгуси ҳукмдорлар ўзларининг дилларига жо килишларини маслаҳат берган. Амир Темур жон таслим қилиш олди-дан: «Миллатнинг дардига дармон бўлмоқ вазифангиздир. Заифаларни қўринг, йўқсилларни бойлар зулмига ташламанг. Адолат ва озодлик – дастурингиз, раҳбарингиз бўлсин»²²⁸, – дея васият қилган эди.

Соҳибкирон Амир Темур ҳазратларининг ўзбек халқининг номини жаҳон тарихига олтин ҳарфлар билан битишдаги беқиёс хизматлари ҳақида буюк давлат ва жамоат арбоби И.А.Каримов: «Кимки, Ўзбек номини, Ўзбек миллатининг куч-қудратини, адолатпарварлигини, чексиз имкониятларини, унинг умумбашарият ривожига қўшган хиссасини, шу асосда келажакка ишончини англамоқчи бўлса, Амир Темур сиймосини эслаши керак»²²⁹, «Амир Темур шахсини идрок этиш – тарихни идрок этиш демакдир. Амир Темурни англаш – ўзлигимизни англаш демакдир. Амир Темурни улуғлаш – тарих қаърига чуқур илдиз отган томирларимизга, маданиятимизга, қудратимизга асосланиб, буюк келажакимизга ишончимизни мустаҳкамлаш демакдир»²³⁰, – деган эди.

1.3. Жаҳон мутафаккирлари адолат ҳақида фикрлари – адолат-парварлик ғоямизнинг фалсафий манбаи. Жаҳонга танилган мутафаккирлар адолат ва ҳақиқат ҳақида шундай фикрларни билдирганки, улар бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган адолатли ҳуқуқий демократик жамиятни куриш ғоясининг фалсафий асоси бўлиб хизмат қилмоқда. Булар қуйидагилардан иборат.

– *Куч – адолатдадир (Амир Темур).*

– *Адолат ва ҳақиқат билан тўғри сиёсат юргизмаган ҳар бир раҳбар ва бошлиқ қаттиқ азоб-уқубат ва балога гирифторм бўлади (Абулқосим аз-Замахшарий).*

– *Агар адолат ҳимоя қилинмаса, заиф ва кучли одамлар йўқолиб кетади. Халқнинг аҳволи адолатсиз яхшиланмайди (Ҳусайн Воиз Кошифий).*

²²⁸ Қаранг: Амир Темур васияти // Амир Темур ўғитлари (Тўплам). –Т.: Наврўз, 1992. –Б.61.

²²⁹ Каримов И.А. Халқимиз бор экан, Амир Темур номи барҳаётдир // Унинг ўзи. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т.5. –Т.: Ўзбекистон, 1997. –Б.169.

²³⁰ Каримов И.А. Миллий давлатчилигимиз тарихининг мумтоз намунаси // Унинг ўзи. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. Т. 19. –Т.: Ўзбекистон, 2011. –Б.285.

- *Адолат ҳаёт учун нон сингари керакли озуқадир (Л.Берне).*
- *Адолатпарвар одамнинг ахлоқий хислатлари бемалол қонун ўрнини боса олади (Менандр).*
- *Адолат кетган жойда кишилар ҳаётининг қадр-қимматини ушлаб турадиган ҳеч нарса қолмайди (И.Кант).*
- *Агар ҳокимият атрофида адолат ҳукм сурмаса, у инқирозга юз тутади (Абу Бакр ал-Хоразмий).*
- *Юрт ободлиги тўрт нарса сабабидан: раҳбарлар адолати, олимлар илми, бойлар саховат, муҳтожлар дуоси (Абу Ҳомид ал-Ғаззолий).*
- *Ким адолатсизлик бўлаётганини билатуриб сукут қилса, гўё у соқов шайтондир (Абу Али Даҳқоқ).*
- *Дунёда адолатлироқ нарсани кўрмадим: унга хизмат қилсанг, сенга хизмат қилади, уни тарк этсанг, у ҳам сени тарк этади (Абу Абдуллоҳ Мағрибий).*
- *Кучга таянмаган адолат гирт ожизликдир, адолатсиз куч эса – зўровонлик. Демак, адолатни куч билан уйғунлаштирмақ ва бунинг учун адолатнинг кучли, кучнинг эса адолатли бўлишига эришмоқ зарур (Б.Паскаль).*
- *Азизим, адолатли шоҳ, амалдор халқнинг тинчлиги, осойишталигини таъминлаш учун ғамхўрлик қилмас экан, фитнанинг қўли азоб-уқубатни, адолатсизликни кучайтиришга кўмаклашади. Агар адолат шаъмининг нури билан бечора халқнинг уйини ёритмас экан, ситамдий-даларнинг дили каби мамлакат ҳавзаси ғамга ботади, қоронгилашади.*

БАЙТ

*Адолат дастини тутгайки яхши шоҳ,
Анга пушту паноҳ бўлгай ўзи Оллоҳ.
Адолатдан қўлин тортса агар султон,
Ситаминдан вилоятлар бўлур вайрон²³¹.*

(Ҳожа Самандар Термизий)

2-§. Адолат ғояси – жамият ҳаёт фаолиятининг кузгуси ва ҳаками

2.1. Адолат принципи тушунчаси ва унинг мезонлари. Жамиятда тинчликни сақлаш, ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш ва унинг барқарор ривожланишини таъминлашдаги энг муҳим принциплардан бири адолат билан иш юритиш ҳисобланади.

²³¹ Қаранг: Термизий Ҳожа Самандар. Дастур ул-мулук: Подшоҳларга қўлланма. –Т.: Ғ.Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1997. –Б.62.

Адолат принципи деб кишиларнинг жамият томонидан белги-ланган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий нормаларни ҳаққонийлик билан, одилона ва ҳолисона, тўғри, қонуний тарзда ҳаётга татбиқ этишига қаратилган фаолиятига айтилади.

Бу принцип, ўз мазмунига кўра, уч таркибий қисмдан – тақдирлаш мезони, талаб қилиш мезони ҳамда қонуний баҳо беришдан ташкил топади

Адолат принципining:

1) **тақдирлаш мезони** деганда – жамиятнинг, хизмат жамоаларининг ҳар бир одамни, хизматчининг қилган меҳнатига (хизматига) яраша сийлаши ёки қилмишига яраша жазолаши;

2) **талаб қилиш мезони** деганда – шахс-хизматчининг жамият ва хизмат жамоалари томонидан норма, одоб коидаси, анъана, урф-одат шаклида қарор топган ахлоқий талабларга оғишмай амал қилишини, уларни бажаришини қатъий талаб қилиши;

3) **қонуний баҳо бериш** деганда эса ўрнатилган ахлоқий баҳолаш ўлчови асосида ҳар бир ҳаракатга берилган баҳонинг тўғри ёки нотўғрилигини белгилаб бериши тушунилади.

Адолат принципи жамиятимиз фуқароларининг фаолиятида куйидаги ҳолларда яққол кўринади.

Республикамиз Конституциясида баён этилганидек, Ўзбекистон Республикаси, энг аввало, ўзининг барча фуқароларини – жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар – қонун олдида тенг деб билади (12-модда). Бу олий даражадаги адолат принципining кўринишидир. «Ҳеч ким қонунга асосланмаган ҳолда ҳибсга олиниши ёки қамокда сақланиши мумкин эмас. Жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошқора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча, у айбдор ҳисобланмайди. Ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки кадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги таъйиққа дучор этилиши мумкин эмас» (24-модда).

Бундай адолатли қонун-қоида жамиятимизда тинчлик, ҳамкорлик ва барқарор тараққиётини таъминлашнинг кузгуси, тактик ва стратегик таянчи ҳисобланади. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига мувофиқ, «жиноят содир этишда айбдор бўлган шахсга нисбатан қўлланиладиган жазо ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси одилона бўлиши, яъни жиноятнинг оғир-енгиллигига, айбнинг ва шахснинг ижтимоий хавфлилик даражасига мувофиқ бўлиши керак, ҳеч ким айнан битта жиноят учун икки марта жавобгарликка тортилиши мумкин эмас» (8-модда), шунингдек, «қилмишида жиноят таркибининг мав-

жудлиги аниқланган ҳар бир шахс жавобгарликка тортилиши шарт» (10-модда).

Адолат принципи ҳар бир раҳбардан, мутассади ходимдан объектив, ҳаққоний, беғараз, садоқатли, раҳмдил бўлишни талаб қилади.

Улуғ аллома Носириддин Тусий: «Ижтимоий адолатнинг учта асосий талаби бордир, булар: биринчидан, аҳоли турли табақаларининг ўзаро уйғун бўлишини таъминлаш; иккинчидан, эл-улуснинг ҳақ-хукуки тенг таъминланган ҳолда кишиларни хизматга тайинлашда шахснинг салоҳияти ва имкониятларидан келиб чиқиш; учинчидан, барчанинг тенг фаровонлигини ҳимоя қилиш билан бирга, бу фаровонликни юзага келтиришдаги хизмати ва ҳукукига қараб ҳар бир инсон ўз улушини олишига имкон яратишдан иборатдир»²³², – деган эди. Бу доно фикрлар ҳозирги кунда ҳам ўзининг кучини йўқотгани йўқ.

2.2. Адолат принципining жамият ҳаётида амал қилиш қоидалари. Мамлакатимизда бозор иқтисодиётига асосланган демократик жамият барпо этилмоқда. Ҳеч шубҳасизки, бу жамиятда умум эътироф этган адолат принципларининг қоидаларига мувофиқ тарзда фаолият олиб борилади.

Адолат принципining демократик жамиятда амал қилиш қоидаларини қуйидагича: 1) талаб ва таклиф қоидаси; 2) тенг имкониятлар қоидаси; 3) эҳтиёж қоидаси; 4) ижтимоий қафолат қоидаси; 5) хизмат кўрсатиш қоидаси; 6) мутаносиблик қоидаси; 7) эквивалентлик қоидаси; 8) рағбатлантириш қоидаси; 9) касбий лаёқатлилиқ қоидаси; 10) ижтимоий фойдалилик қоидаси кабиларга ажратиш мумкин. Мазкур қоидалар бозор иқтисодиётига асосланган барча демократик жамиятларда кенг қарор топган. Бу қоидалар ҳаётга қанчалик кенг жорий этилса, фуқаролик жамияти пайдевори шунчалик мустаҳкам бўлади. Айни пайтда мутахассислар бу қоидаларни тўлдирувчи бошқа принциплар ҳақида ҳам фикр юритади. Америкалик социологлар Р.Хьюсман ва Д.Хэтфилд “адолат омили” принципини асослаб, уни амалга оширишдаги кўл келадиган қоидаларни келтиради. Булар қуйидагилар: 1) инсон ўзгалар билан муносабатини ўзининг жамият ишига қўшган ҳиссаси ва шунинг эвазига оладиган улушини таққослаш орқали баҳолайди; 2) ҳисса ва улушнинг ўзаро мос келмаслиги норозиликка сабаб бўлади; 3) инсон ўзига тегаётган улушдан қониқмаса, ўзича адолатни тиклашга ҳаракат қилади. Хуллас, ижтимоий адолатнинг мазкур қоидалари жамият барча аъзолари учун умумийлиги ва бир хилда татбиқ қилиниши билан

²³² Қаранг: Иброҳимов А., Султонов Х., Жураев Н. Ватан туйғуси –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.33–39.

аҳамиятлидир. Шунингдек, бу қоидалар ижтимоий уйғунликнинг зарурий асоси ҳисобланади²³³.

2.3. Демократик жамиятни барпо этишда адолат ғоясини қарор топтиришдан мақсад ва уни амалга оширишдаги тактик-стратегик вазифалар. Ўзбек халқининг асосий мақсади адолат ғоясига асосланган демократик жамиятни барпо этишдир. Адолат ғоясининг ҳуқуқий демократик давлатни барпо этишдаги тактик²³⁴ вазифалари қаторига жамиятнинг кундалик ҳаёти, шунингдек, яқин икки, уч йил ичида бажарадиган қуйидаги:

биринчидан, жамиятдаги ижтимоий муносабатларни мақсадга мувофиқ ташкил этиш;

иккинчидан, турли ижтимоий гуруҳлар манфаатларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш асосида улар орасидаги мувозанатни сақлаб туриш;

учинчидан, жамиятдаги мулкчилик муносабатларини, ишлаб чиқариш фаоллигини ошириш;

тўртинчидан, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимояловчи восита сифатида хизмат қилиш;

бешинчидан, воқелиқда кенг илдиз отган, лекин ижтимоий тараққиётга тўсқинлик қилаётган муносабатларни бартараф этиш;

олтинчидан, келажакка ишонч туйғуларини уйғотиш вазифаларни киритиш мумкин.

Адолат ғоясини жамиятда қарор топтириш учун кураш юқорида келтирилган вазифаларни бажариш билан тугамайди. Модомики, биз мустақил мамлакат сифатида дунё тургунча турмоқчи эканмиз (бунга шубҳа йўқ, албатта) адолат ғоясини қарор топтириш борасида стратегик²³⁵ вазифаларни олдимизга қўйиш ва уни бажариш механизмларини ишлаб чиқишни ҳам талаб қилади.

²³³ Қаранг: Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. –Б.18.

²³⁴ **“Тактика”** (юнонча taktike – қўшин тузиш, сафлаш маҳорати) – кўзланган мақсадга эришмоқ учун олиб бориладиган курашнинг муайян шароитга мос йўл ва воситалари, шакл ва усуллари // Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.3. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2007. –Б.646.

²³⁵ **“Стратегия”** (юнонча strategia < stratos – қўшин + ago – бошлаб бораман) асл маънода «уруш олиб бориш санъати», кўчма маънода «ижтимоий-сиёсий курашга раҳбарлик қилиш санъати», шунингдек, «умуман, **бошқарувни тўғри ва истиқболли режалаштириш санъати**» // Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.3. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2007. –Б.573.

Ана шундай стратегик вазифаларни бажаришни ўз ичига камраб олган бирини Ўзбекистон Республикасининг Президенти томонидан 2017 йилнинг 7 февралда қабул қилинган «*Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида*» *Фармони*ни ташкил қилади.

Шуни ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, унинг ҳар бир банди ижтимоий адолат ғоясини амалга ошириш вазифаларини ўзида акс эттирган бўлиб, унинг сўзсиз бажарилиши эса мамлакатимизда адолатли демократик жамиятни барпо этишга ўзининг беқиёс ҳиссасини қўшади.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясидан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда адолатли демократик жамиятни барпо этишда ижтимоий адолат ғоясини амалга ошириш борасидаги стратегик вазифалар қаторига куйидагиларни:

– ҳар бир фуқаронинг табиий яшаш ҳуқуқини мустаҳкамлаш ва уларнинг жамият олдигаги бурч ва ҳуқуқларини уйғунлаштириб бориш;

– ҳар бир фуқарони ўзи танлаган касб-корига қараб тўлиқ иш билан таъминлашга эришиш, уларнинг ижодий иш билан шуғулланишига шарт-шароитларни яратиб бериш;

– ҳар бир фуқаронинг саломатлигини сақлаш бўйича одилонга иш олиб бориш ва аҳолининг тиббий маданиятини юксалтириш;

– моддий ва маънавий ишлаб чиқаришдан ҳосил бўлган неъматларни, уларнинг қўшган ҳиссасига яраша истеъмол қилиш маданиятини шакллантириш, юлғичлик ва боқимандаликка қарши кескин чоралар кўриш;

– мулкий муносабатларни ривожлантиришда соғлом рақобатнинг аҳамиятини ошириш, уни жамиятнинг ҳаракатлантирувчи механизмига айлантириш;

– давлат бошқарувининг ҳар қандай бўғинида халқ билан мулоқот қилиш асосида, унинг куч-қудратига қараб одилонга иш олиб бориш, яъни раҳбарлик сиёсатини юритиш;

– аёллар, болалар, ногиронлар, кексалар ва бошқа ижтимоий ёрдамга муҳтож кишиларга моддий ва маънавий ёрдам қўлини чўзиш, саховатпеша бўлишни таъминлаш кабиларни киритиш мумкин.

2.4. Адолатпарварлик ва унинг моҳияти. Инсоният пайдо бўлгандан бошлаб жамият ҳаётида адолатпарвар кучлар билан адолатсизлик қилувчилар ўртасидаги тинимсиз кураш давом этиб келади. Адолат ғоясининг амалдаги ифодаси ҳар бир шахс, ижтимоий гуруҳ, жамият ва давлатнинг адолатпарварлик билан иш юритишида яққол кўзга ташлана-

ди. Шундай экан адолатпарварлик нима? **Адолатпарварлик** – бу кишиларнинг жамиятда ўрнатилган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий нормалар асосида шаклланган устувор инсоний муносабатлар доирасида бир-бирларига нисбатан тенг ва ҳолисона муносабатда бўлишидир.

Бугунги кунда жамиятимиз ҳаётида инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг тўлиқ рўёбга чиқарилиши, мулкка эгалик ҳиссининг, тадбиркорлик ва ишбилармонлик каби фаолият шакллариининг мустаҳкам қарор топиши, барча фуқароларнинг ўз имконият ва қобилиятларини намоён қилиши учун етарли имкониятлар яратилаётгани, ҳеч шубҳасиз, ана шундай уйғунликни таъминлаш учун муҳим асос бўлиб хизмат қилади. Албатта, фуқаролик жамияти ҳаётимизда баъзан учраб турадиган айрим адолатсизлик кўринишлари билан келиша олмайди. Бундай камчиликларга барҳам беришда давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, сиёсий партиялар, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқарув идораларининг адолат ва қонун устуворлиги муҳитини жорий этиш борасида яқин ҳамкорликда иш олиб бориши катта аҳамият касб этади. Бугунги кунда илгари сурилаётган ва изчил амалга оширилаётган “Ислоҳот – ислоҳот учун эмас, балки инсон учун, унинг манфаатлари учун”, деган принципал қоида адолатпарварлик тамойилининг барча соҳалардаги фаолиятимизнинг бош мезонига айлантиришни тақозо этади. Шу боис жамият ҳаётида ижтимоий адолат қоидаларини ҳаётга реал жорий қилиш механизмларини ишлаб чиқишга қаратилган илмий тадқиқотларни кучайтириш; аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий ҳимоялаш қоидаларига изчил риоя этилиши устидан жамоатчилик назоратининг замонавий услубларини янада кенгрок жорий этиш; сиёсий партиялар, нодавлат, нотижорат ташкилотлар ва ОАВнинг турли соҳалардаги ислоҳотларни янада изчил ва қатъият билан амалга оширишда фаол бўлиши, айниқса, муҳимдир.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси учун адолатлилик энг муҳим ҳислатлардан бири бўлмоғи керак. Чунки адолат азалдан халқимизда ардоқланган энг улуғ ҳислатлардандир. Шунга кўра, ҳар бир мутассадди ходим адолатпарвар бўлиши керак. Адолатли бўлиш – одобнинг устуниси, инсонийликнинг асоси ҳисобланади. Ҳар бир масъул ходим одоб ва инсонийликка етишаман деса, адолатли бўлишни унутмаслиги керак. Адолатли сўз уни айтувчига ҳам, эшитувчига ҳам манфаат етказди. Тўғрилиқ одамларни ҳамиша яхшиликка етаклайди, яхшилик эса адолатга етказди.

Адолатпарварлик – инсондаги ўткир ақл, соф мулоҳаза, тоза кўнгил, олийжаноблилик ва мардликни кўрсатувчи далилдир. Дунёда

адолатпарварликдан кўра кўркемроқ хулқ ва табиат йўқ ва ундан кўра шарафлироқ хислат ва икбол, таъсирлироқ наф килувчи нарсани топиш амри маҳолдир.

2.5. Адолатсизлик ва унинг шакллари. Адолатпарварликнинг зидди – бу адолатсизликдир. **Адолатсизлик** – бу кундалик ҳаётда айрим кишиларнинг жамиятда ўрнатилган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий нормалар асосида шаклланган муносабатлар доирасида бир-бирларига нисбатан менсимаслик, лавозимини пеш қилиш, қўлга киритган бойлиги билан мақтанishi, орқасида турган “ака”сига ишониб бировларни кўркейтиш ҳисобига ўзгаларнинг мулкани ўзлаштириш, боқимандалик кайфиятига берилиш каби гайри инсоний муносабатлар асосида хатти-ҳаракатлар содир этилишидир. Ушбу таърифдан кўриниб турибдики, адолат меъёрлари, қонун ва жамият томонидан ўрнатилган тамойилларининг бузилиши, маънавий тамойилларга амал килмаслик адолатсизликни келтириб чиқаради.

Адолатсизлик ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа шаклларда намоён бўлади. У гоҳида бутун жамиятга, баъзан шахслар ёки ижтимоий субъектларга (синф, гуруҳ, партия, миллат, давлат ва б.) нисбатан бўлиши мумкин. Тарихда адолатсизликнинг хилма-хил кўринишлари учрайди, чунончи, боскинчилик урушлари, колониализм сиёсати, халқларни она юртидан зўрлик билан кўчириш, муайян халқ ёки миллатга нисбатан геноцид уюштириш, миллий маданиятидан жудо қилишга интилиш, унинг бошига бўҳтонлар ёғдириб, ёмонотлик қилиш, таҳқирлаш ва шу қабилар.

Адолатсизлик нисбий тушунча бўлиб, унинг бошқа шакллари ҳам учраб туради. Буларга куйидагилар киради.

1. Протекционизм. *Протекционизм* (лотинча *protectio* – ҳимоялаш) ижтимоий ҳаёт учун хавfli бўлган иллат бўлиб, юкори мансаб ва мавқега эга бўлган шахс томонидан ўзга шахснинг муаммоларини ҳал қилиш учун ноқонуний ҳомийлик кўрсатиш ҳисобланади. Демак, у ҳокимиятни ғаразли мақсад йўлида ноқонуний қўллаш билан боғлиқ ҳолатдан иборат бўлган жиноятдир.

2. Бюрократизм. *Бюрократизм* (французча *bureau* – девонхона, идора; ёзув столи ва юнонча *kratos* қудрат, ҳокимият) – бу ўз вазифасига расмиятчилик билан қаровчи, расмиятпараст, тўрадир, яна ҳам аниқроғи ишга, ўз вазифасига расмиятчилик ва совуққонлик билан қараш, куруқ расмиятчилик билан иш тутиш, қоғозбозлик, тўрачилик билан иш юритиб ечилиши лозим бўлган муаммонинг ечимини атайлаб мураккаблаштиришидир. У жамиятнинг демократлашувига нисбатан жиддий тўсиқ ҳисобланади. Бюрократия ҳал этилмаган ижтимоий

муаммоларнинг янада мураккаблашувига, баъзан ҳатто кескинлашувига олиб келади. Кўпинча, бюрократ ўзи учун муайян имтиёзларни ноқонуний равишда жорий этишга уринади. Иш жараёнидаги зўравонлик, ишни яхши билмаслик, мансабдорларга кўр-кўрона итоат этиш, расмиятчилик, сансалорлик, буйруқбозлик, кўзбўямачилик каби иллатлар сохта обрўга интилиш, фиску фасод, такаббурлик, одамларга беписандлик, ёлғон гапириш, шароитга мослашиш орқали пардаланади, натижада протекционизм, маҳаллийчилик, буйруқбозлик каби салбий ҳолатлар юзага келади.

3. Маҳаллийчилик. Маҳаллийчилик бирон-бир ҳудудга мансубликка асосланган салбий ҳолатдир. У жамият ҳаётининг муҳим соҳаларини ўргимчак тўридек ўраб олиб, соғлом фикр, юксак тараққиёт, умумий миллий бирлик ва ҳамжихатлик йўлида ғов бўлиши туфайли ўта зарарлидир.

4. Боқимандалик. Боқимандалик ўзини ўзи муносиб баҳолай олмаслик, ўз қобилияти ва жамиятдаги ўрнини нотўғри тушуниш оқибатидир. Жамиятда боқимандаликнинг кучайиши икки хил салбий ҳолатга олиб келади. Биринчи ҳолатда шахс ўз хизматларини ортиқча баҳолаб юборади. Натижада у «одамлар менинг олдимда қарздор» қабилдаги сохта тасаввурлар билан ўзига кўпроқ имтиёзлар талаб қила бошлайди. Иккинчи ҳолатда эса шахс ўз имкониятларини етарли баҳолай олмайди ва шу тариқа ношуд, ташаббусдан йироқ, иродасиз одамга айланиб, “Берсанг – ейман, урсанг – ўламан” деган нақлдаги аянчли ҳолатга тушиб қолади. Боқимандаликнинг илдизлари, аввало, тарбиядаги нотўғри ёндашув билан боғлиқ. Иккинчидан, шахснинг ижтмоийлашув жараёнида узилиш юз бериши, унинг ижтимоий муносабатларга тўла жалб этилмаслиги оқибатида келиб чиқади. Бундай кимсалар умрбод «давлат ёки бошқалар мени боқиши керак», деган кайфиятда кун кечиради.

2.6. Адолатсизликка қарши кураш чора-тадбирлари. Адолатли ҳуқуқий демократик давлатни бунёд этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш ўзбек халқининг пировард мақсадидир. Адолатли жамият қуриш учун адолатсизликка қарши курашиш керак. Ўзбек халқининг буюк фарзанди И.А.Каримовнинг: “Адолат” сўзи минг йиллар давомида инсонга ҳамроҳ бўлиб келган. Асрлар давомида кишилар адолат учун курашган, мислсиз қурбонлар берган.

Адолат ҳақида жуда чиройли гапириш мумкин. Адолат ҳақида жуда узоқ гапириш мумкин. Аммо гап чиройли ва узоқ гапиришда эмас, балки ҳаётда адолатни ўрната олишда.

Айниқса, раҳбар адолати, элу юртга етакчилик қилишдек оғир масъулиятни бўйнига олган одамнинг адолати бугунги кунда беқиёс

аҳамиятга эга. Авваллари ҳам кўп бор айтган бир фикримни яна такрорламоқчиман: **халқ очликка, йўқчиликка, ҳамма нарсага чидаши мумкин, аммо адолатсизликка чидай олмайди.**

Одил ҳукмдор, адолатли раҳбар ғояси Форобийдан тортиб Алишер Навоийгача ва яна бошқа кўп-кўп мутафаккирларимизнинг улуғ маънавий идеали бўлиб келган. Шарқда қадимдан жуда машҳур бўлган “Сиёсатнома”, деган асарда подшоҳ, ҳоким, амир ва беклар, козию куззотнинг, замонавий тил билан айтганда, раҳбарнинг бош вазифаси “қўю кўзиларни бўрилардан муҳофаза қилиб, **харом қўлларни кесиб, ер юзини ёмонлик қилувчилардан тозалаш, жаҳонни адолат ва осоишталик билан обод қилишдан иборат**”, деб кўрсатилган.

Ҳар сафар шу каби ҳикматли фикрларни ўқиганимда чуқур ўйга толаман. Қани эди, шу сўзлар ҳар бир раҳбарнинг, амал курсисида ўтирган катта-кичик мансабдорларнинг иймон-этиқодига айланса, деб орзу қиламан.

Менинг комил ишончим шундан иборатки, дунёда адолат қонуни мавжуд эканини ҳеч ким инкор этолмайди. Эртами-кечми ҳар бир инсон ана шу қонун олдида жавоб бериши муқаррар. Буни асло унутмаслик керак. Қолаверса, одам ўз қилган гуноҳлари, қилмишлари учун замон қонунлари берадиган жазодан қочиши мумкин, аммо охиратда қаерга қочасан?

Агар одам охиратдан кўркса, одам бўлиб яшашга интилади, одамийлиги ортади. Акс ҳолда, унинг ҳайвондан деярли фарқи қолмайди.

Биз янги озод жамият, ҳуқуқий давлат қуришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйган эканмиз, адолат тамойилини устувор принцип сифатида эътироф этамиз. Ва ҳеч қандай куч бизни бу йўлдан ортга қайтаролмайди²³⁶. Адолатга интилиш – халқимиз маънавий-руҳий дунёсига хос энг муҳим хусусият. Адолатпарварлик ғояси бутун иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимига сингиб кетиши, ижтимоий қўмақлашув механизмида ўз аксини топишига сидқидилдан хизмат қилиш керак²³⁷. Чунки, одамлар ҳамма нарсага чидаши мумкин. Аммо адолатсизликка чидай олмайди»²³⁸, – деган фикрларини доимо ёдда тутишимиз зарур.

²³⁶ Каримов И.А. Адолат ҳар ишда ҳамроҳимиз ва дастуримиз бўлсин // Унинг ўзи. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.239–240.

²³⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида // Унинг ўзи. Ватан саждогоҳ каби муқаддасдир. Т.3. – Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.354–355.

²³⁸ Каримов И.А. Эл-юртга ҳалол, виждонан хизмат қилиш – ҳар бир раҳбарнинг муқаддас бурчи // Унинг ўзи. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродаимизга боғлиқ. Т.12. –Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б.295.

И.А.Каримовнинг қолдирган сиёсий меросини методологик асос сифатида қабул қилган Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев жамиятда адолатни қарор топтириш учун адолатсизликларнинг ҳар қандай кўринишларига барҳам бериш ишига каттик киришди.

Адолатсизликка қарши курашиш борасидаги тактик ва стратегик йўналишлар қилиб қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш белгиланди.

1. Аҳолининг саломатлигини сақлаш борасида ҳар бир фуқаронинг малакали тиббий ёрдам олишлари учун дори-дармон ва бошқа ихтисослашган шифо муолажаларининг хизматлар кўрсатиш қийматларини оронлаштириш ҳамда айни вақтда беморларни даволаш ишида учраётган порахўрлик, юлғичлик, бюрократия, протекционизм каби иллатларига қарши кескин чоралар кўришни мунтазам тарзда йўлга қўйиш.

2. Жамият томонидан яратилган моддий ва маънавий неъматларни тақсимлашда, ҳар бир инсоннинг қўшган хисса ва улушларга қараб тақсимот ишларини амалга ошириш, пировардида аҳолининг кескин тарзда табақаланиб кетишига, яъни бир томонда ўта бойлар, иккинчи томонда эса ўта қашшоқ-камбағалларга бўлиниб кетишига йўл қўймаслик. Пировардида ўз мулкига эга бўлган ўрта мулкдорлар синфини шакллантириш ва ривожлантириш. Уларни жамиятимизнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучига айлантириш.

3. Хуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг барча бўғинларида адолат кузгуси ва ҳаками бўлган халқчил қонунлар талабларини сўзсиз бажаришга эришиш. Қилинган ишлар ҳақида халқ олдида мунтазам равишда ҳисобот бериб бориш. Халқнинг фикрини — адолат кузгуси ва ҳаками деб тушуниш.

4. Адолатли ҳукм чиқарувчи мутасаддилар сафини маънавиятсиз, порахўр, тамагир, калондимоғ, оддий жабрдийда халқнинг арз-додини эшитмайдиған қорчалонлардан тозалаш. Бу ишга юксак маънавиятли кишиларни масъул этиб тайинлаш. Чунки, *«адолат ва маънавият — ўзаро чамбарчас боғлиқ тушунчалар бўлиб, маънавият бўлмаган жойда ҳеч қачон адолат ҳам бўлмайди»*²³⁹. Демак, адолат ва маънавият бир-биридан ажралмасдир. Адолатсизликка қарши фақат маънавиятли кишиларгина курашишга қодирдирлар.

5. Ҳар қандай адолат фарзандлар шуурида оиладан, ота-онанинг бир-бирларига ва фарзандларига бўлган муносабатларидан бошланади. Бола

²³⁹ *Мирзиёев Ш.М.* Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш — барча эзгу мақсадларимизга эришишнинг энг муҳим шarti // «Халқ сўзи» газетаси, 2017 йил 14 июнь.

отани адолат тимсоли деб билса, онани адолат кўриқчиси деб тушунади. Ота-она ўртасидаги ҳар қандай адолатсизликка асосланган муносабатлар, боланинг адолат ҳақидаги мурғак қарашларининг илдизига болта уради.

6. Ўқувчи, талаба адолатни ўзларига сабоқ бераётган таълим муассасаларидаги ўқитувчилари тимсолида кўрмоқчи бўлади. Унинг билимига нисбатан қўйилган ҳар қандай одилона тўғри баҳо, унинг кўнглини тоғдай кўтариб адолатга бўлган ишончини оширади, ва аксинча, унинг билмига қўйилган нотўғри баҳо ёки ўқитувчининг тамагирлиги туфайли ўзидан паст билимга эга бўлган ўқувчига қўйган адолатсиз «аъло» ёки «яхши» баҳоси унинг юрагига ханжар бўлиб санчилади. Минг надоматлар бўлсинким, юлғич, порахўр, тамагирни ўқитувчустоз деб бўладими. Афсуски, йўқ. Бундайларни ҳеч қачон таълим муассасалари даргоҳига йўлатмаслик (яқинлаштирмаслик) керак.

7. Ҳар бир ходим адолатни ўзининг иш жойдаги раҳбаридан кидиради. Раҳбар адолатли бўлса, унинг ишида файз-барака бўлади, келажакка бўлган ишончи ортиб боради. Раҳбар адолатсиз бўлса ғийбат, чақимчилик, ғаразғўйлик, сотқинлик авж олади, жамоада маънавий-ахлоқий муҳит бузилади. Оқибатда, жамоа таназзулга юз тутаети. Бугунги куннинг энг муҳим адолатли талаби: **“Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбарнинг – бу Бош вазир ёки унинг ўринбосарлари бўладими, ҳукумат аъзоси ёки ҳудудлар ҳокими бўладими, улар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиб қолиши керак”**²⁴⁰. Чунки, бундай чора-тадбирсиз адолатсизликка қарши курашиб бўлмайди.

²⁴⁰ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар – фаолиятининг кундалик қондаси бўлиб қолиши керак // «Халқ сўзи» газетаси, 2017 йил 16 январь.

3-ҚИСМ

ВАЙРОНКОР ҒОЯЛАР

10-БОБ. ВАЙРОНКОР ҒОЯЛАР – ИНСОНИЯТНИ ТАНАЗЗУЛ ВА ТУБАНЛИККА БОШЛОВЧИ ЁВУЗ КУЧ

1-§. Вайронкор ғоялар ва уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари

1.1. Вайронкор ғоялар: тушунчаси ва генезиси. Инсоният пайдо бўлган кунидан бошлаб ўз яшаётган борлиқдан ҳаёт ҳақиқатини излашга киришди. Натижада, мавжуд реал борлиқда содир бўлаётган нарса, ҳодиса, воқеа, жараёнлар уларнинг эҳтиёж ва манфаатларига мос келса, бу оламда ҳақиқат бор экан, борди-ю мос келмаса бу оламда ҳақиқат йўқ экан, уни топиш учун курашмоқ керак, деган ғоянинг пайдо бўлишига олиб келди.

Ҳаёт ҳақиқатини ҳар хилда англаш, яъни бир томондан, мавжуд реал борлиқнинг ижодкорлик кучини эътироф этиш бунёдкор ғоя ва мафкураларнинг пайдо бўлишига, иккинчи томондан, мавжуд реал борлиққа нисбатан билдирилган норозилик, уни шахсий манфаатларни кўзлаб ўзгартиришга киришиши эса вайронкор, бузгунчи ғояларнинг келиб чиқишига сабаб бўлди. Одамларнинг мавжуд воқеликка нисбатан ички туйғу, тафаккурида содир бўладиган норозилик: ҳасад, ғазаб, сабрсизлик, тоқатсизлик, ваҳима, кўркув, кўролмаслик, соткинлик ва бошқалар уларни ёвуз хатти-ҳаракатлар: тухмат, ғийбат, ёлғончилик, айғоқчилик, зўронлик, кўркитиш, тажовуз қилиш каби умуминсоний ахлоққа зид хатти-ҳаракатлар қилишига олиб келди ва келмоқда. Жаҳонда ана шу ҳаракатларни қўллаб-қувватловчи катта молиявий имкониятга эга бўлган шахслар, жамоат ташкилотлари, партиялар, ҳатто давлатлар томонидан вайронкор ғоя ва мафкуралар ҳақида янгидан янги таълимотлар яратилмоқда, уларни амалга ошириш механизмлари ишлаб чиқилмоқда ва мафкуравий майдонлар бўйлаб ишга туширилмоқда.

Хўш, шундай экан вайронкор ғоялар деб нимага айтилади? **Вайронкор ғоялар** деб, инсон ва жамиятни тубанликка бошлайдиган, одамларни гаразли ният ва қабих мақсадларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназзул ва ҳалокатга маҳкум этадиган ёвузлик ва жаҳолатга хизмат қиладиган ғоялар мажмуига айтилади.

1.2. Вайронкор ғояларнинг турлари. Вайронкор ғояларнинг турлари деб, инсон ва жамиятни тубанликка бошлайдиган, одамларни гаразли ният ва қабих ишларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназзул ва ҳалокатга маҳкум этадиган ёвузлик ва жаҳолатга хизмат қиладиган хатти-ҳаракатларига қараб бутун ва бўлақларга ажратишига айтилади. Буларни кўзлаган мақсадларига қараб мустабидлик, босқинчилик, терорчилик, ақидапарастлик, жаҳолатпарастлик, ирқчилик, миллатчилик, маҳаллийчилик, ватансизлик, ёвузлик; амалий хатти-ҳаракатларига қараб большевизм, коммунизм, неоконмунизм, фашизм, неофашизм, расизм, космополитизм, шовинизм, панславянизм, панамерканизм, панисломизм, панэронизм, пантуркизм, нацизм, фундаментализм, гегемонизм, конформизм каби турларга ажратиш мумкин.

1.3. Вайронкор ғояларга хос бўлган хусусиятлар. Уларга хос бўлган хусусиятлар: 1) ғоявий якка ҳокимликка интилиш; 2) фикрлар плюрализмини рад этиш; 3) демократик ва миллий кадриятларни тан олмаслик; 4) мутлақ ҳокимиятга даъво қилиш; 5) жамиятда ижтимоий-сиёсий беқарорликка мойиллик; 6) ягона, ҳукмрон мафкурага уриниш; 7) ижтимоий ихтилофларни қўллаш; 8) ақидапарастлик ва сиёсий экстремизмни ёқлаш кабилардан иборатдир.

1.4. Вайронкор ғояларнинг ташкилий асослари. Уларнинг ташкилий асосларини, яъни соҳибларини: диний экстремизм; халқаро терроризм; наркобизнес; ноқонуний қурол-яроғ савдоси; бегона, сохта диний ақидалар; жангариликни тарғиб этиш; ақидапарастлик билан шуғулланувчи гуруҳлар, ҳаракатлар, партиялар ва ҳ.к. ташкил этади.

1.5. Вайронкор ғоялар келтириб чиқарадиган зарарли оқибатлар. Вайронкор ғоялар жамият ҳаётида қуйидаги зарарли оқибатларни келтириб чиқаради: **а)** инсон табиатига зид бўлган салбий томонга ўзгартиради; **б)** тафаккур тарзини ўз негизларидан бегоналаштиради; **в)** носоғлом турмуш тарзини шакллантиради; **г)** бегона урф-одат, анъаналарни тарғиб қилади. Уларнинг кириб келишига муҳит яратади; **д)** фикрлар хилма-хиллигини чеклайди; **е)** қарамлик, тобелик, мутелик муҳитини яратади; **ё)** мамлакатни, халқни ўз миллий кадриятларидан, охир-оқибат ўз тараққиёт йўлидан бегоналаштиради; **ж)** жамиятда халқлар ва миллатлараро тотувлик, динлараро

бағрикенгликка раҳна солиб, ички ихтилофлар, парокандаликка олиб келади.

2-§. Вайронкор ғояларнинг мазмун ва шакллари, уларнинг мақсад ва вазифалари

2.1. Вайронкор ғояларнинг мазмуни ва шакллари. Ҳар бир нарса, ҳодиса, воқеа ва жараёнлар ўзининг мазмуни ва шаклига эга бўлгани сингари, вайронкор ғоя ва мафкуралар ҳам ўзининг мазмун ва шаклига эгадир. Бунда **вайронкор ғояларнинг мазмуни деб** *кишилар, ижтимоий гуруҳ ва бошқаларнинг ички ботиний томонида кечаётган жараёнлар: гоёвий бўшлиқ, заифлик, зиддият, саводсизлик, мутаассиблик, парокандалик, турғунлик, қарамлик кабиларнинг хусусият ва хоссалари, алоқалари, зиддиятлари ва ривожланиш тенденцияларининг мажмуи*га айтилади.

Вайронкор ғоя ва мафкураларнинг мазмунини эгоизм, пессимизм, нигилизм, тажовузкорлик, кўрқитиш, ваҳимага солиш, ишончсизлик, ёвузлик, хиёнат, сотқинлик, айғоқчилик, туҳмат уюштириш ва бошқалар ташкил қилади.

Вайронкор ғояларнинг шакллари деб *эса мазмунинг нисбатан турғун, муайян алоқалари ва ўзаро таъсирларини ўзида ифодаловчи элементларининг тuzилишига* айтилади.

Масалан, вайронкор ғоялар туркумига кирувчи «терроризм» ғоясининг мазмуни маълум ёвуз мақсадлар йўлида, куч ишлатиб, одамларни жисмонан йўқ қилишдан иборат бўлса, унинг шакллари ғоявий, этник, диний, жиноий, иқтисодий, сиёсий терроризм кабилар ташкил этади. Демак, бунда *терроризмнинг мазмуни* – ундаги барча кўркув ва даҳшатга солувчи нарсаларнинг барча элементлари ва жараёнларининг мажмуи бўлса, *шакли* эса ана шу мазмуннинг тuzилишидир. Аникроғи, терроризмнинг шакли – бу ички ва ташкининг бирлигидан иборат бўлган вайронкор ғоянинг бир кўркинчли кўринишидир.

Вайронкор ғоя ва мафкураларнинг асосий шаклига фашизм ва неофашизм, расизм, шовинизм, коммунизм ва неоконмунизм, экстремизм, терроризм, миллатчилик, коррупция, жиноятчилик ва шу кабилар киради.

2.2. Вайронкор ғояларнинг мақсад ва вазифалари. **Вайронкор ғояларнинг асосий мақсади** – *бу бир ҳовуч бойлик ва мансабга ўч одамлар, қолаверса, давлатлар томонидан ўзга халқларнинг моддий бойликларини зўрлик ёки маккорлик, кўрқитиш ёки фирибгарлик,*

мақташ ёки камситиш каби усулларни ишга солиш орқали эгаллаб олиш, уларнинг ҳақиқий соҳибларини эса текин ишчи кучига айлантириб катта бойлик орттиришдан иборат.

Вайронкор ғояларнинг вазифалари: а) ўзга халқларнинг моддий ва маънавий бойликлари ҳақида жосуслик усулини ишга солиб маълумот тўплаш; б) тўпланган маълумотларни чуқур таҳлил қилиш ва унинг натижаларидан мамлакат иқтисодий тизимини издан чиқаришнинг ғоявий-мафкуравий усулларини ишлаб чиқиш; в) халқларнинг тарихини сохталаштириш орқали, уни ўзлигидан жудо қилиш ишларини амалга ошириш; г) халқларнинг миллий урф-одат, анъана, маросим ва бошқа қадриятларини камситиш, уларни менсимаслик ишларини йўлга қўйиш; д) раҳбар ходимлар, уларнинг оила аъзолари ҳақида ҳар хил ўйдирмаларни тарқатиб, давлат идоралари раҳбарларини омма олдида обрўсизлантириш ишларини ташкиллаштириш; е) давлат сиёсатидан норози бўлганларни топиб, уларни ўз Ватанига хиёнат қилиш, яъни соткинлик балосига гирифтор қилиш; ё) “демократия” баҳонасида халқларни мавжуд давлат ҳокимиятини ағдариб ташлашга даъват қилиш ва бошқалар киради.

Вайронкор ғояларнинг мақсад ва муддаоларини ўз вақтида пайкаш, уларнинг тузаётган режаларидан вокиф бўлиш, “*жилвагар ҳусн-жамолига*” учмасдан унинг пайини қирқиш керак бўлади. Бунинг учун эса ҳар бир фуқародан доимо сергак ва хушёр бўлиш талаб этилади. Бундай бўлиш учун эса фуқароларимизни она-Ватанга нисбатан мухаббат, садоқат руҳида тарбиялаш зарурдир. Бундай тарбия фақат жамиятда ўрнатилган адолат мезонларининг ҳаётийлиги орқали амалга оширилади. Адолат бўлмаган жойда – вайронкор ғоялар ўз ҳукмронлигини ўтказиши муқаррардир.

11-БОБ. ВАЙРОНКОР ҒОЯЛАР – ХАЛҚЛАР ВА ДАВЛАТЛАРНИ ПАРОКАНДА ҚИЛУВЧИ БУЗҒУНЧИ МАФКУРАВИЙ ҚУРОЛ

1-§. Мутаассиб вайронкор ғоялар, уларнинг мазмун ва моҳияти

Вайронкор бузғунчи ғояларнинг кўпчилиги мутаассиб²⁴¹ характерга эга бўлиб, уларнинг баъзи бирларининг реакцион моҳиятини ёритиш мақсадга мувофиқдир.

1.1. Фашизм ва неофашизм. Фашизм (итал. – боғлам, бирлашма) – Ғарб мамлакатларида XX аср бошларидаги оғир иқтисодий, сиёсий ва маънавий бўҳронлар даврида вужудга келган ўта тажовузкор ва вайронкор ғоялар асосида шаклланган ғайриинсоний назария ва амалиёт. У энг реакцион ва тажовузкор доираларнинг дунёқараши ва манфаатини ифода этган ҳолда, очикдан-очик террористик диктатурага, зўровонлик ғоясига таянади. Фашизмнинг муҳим хусусияти – очикдан-очик шовинизм ва ирқчилик бўлиб, унинг моҳияти жамиятнинг барча таракқийпарвар катламлари, илғор фикрли аъзоларига қарши куч ишлатишнинг энг оғир ва зарарли шакллари қўллаш жараёнида яққол намоён бўлади. Фашизм ўз кирдикорларини яшириш ва хаспўшлаш учун сиёсий тилёғламалик, ёлғон ва бўҳтонлардан усталик билан фойдаланади.

Фашизмнинг ташқи сиёсати босқинчиликдан ва халқаро террорчиликдан иборат. Улар бошлаган уруш туфайли 1939–1945 йилларда ер юзида 60 миллиондан ортиқ одам халок бўлган эди. Фашизм инсониятнинг ашаддий душманидир.

²⁴¹ **Мутаассиб** – арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида «ўта фидойи», «берилган», «ғайратли», деган маъноларни англатади. Фанда: 1) динга қаттиқ берилган, унга кўр-кўрона амал қилувчи; 2) бировга кўр-кўрона эргашувчи, бирор ишга онгсиз равишда қаттиқ берилувчи, таассуб қилувчиларни ифдалаш учун ишлатилади // Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.653.

Неофашизм. Бу фашизмнинг янги тарихий шароитдаги кўриниши. Неофашистик гуруҳлар янги шароитга мослашган ҳолда ўзини жаҳон афкор оммаси кўз ўнгида мутлақо обрўсизлантирган фашизмдан фарқ қиладиган оқим сифатида кўрсатишга уринади.

Неофашистлар аҳолининг қашшок, маргинал гуруҳларини ўз томонига ағдариб олишга ҳаракат қилади. Шу боис ўз мавқеидан норози бўлган муайян гуруҳлар неофашистлар таъсирига тушиб қолади.

Неофашистлар қўллайдиган асосий тактик усул – турли йўллар билан мамлакатда ижтимоий танглик вазиятини келтириб чиқариш ва сақлаб туришдан иборат. Шу тариқа улар демократик йўл билан сайланган парламентлар ва ҳукуматларни мамлакатда тартиб ўрнатиш ва сақлаш учун ноқобил деб кўрсатмоқчи бўлади. Ижтимоий тангликнинг сурункали давом этиши аҳоли куйи табақаларининг бир қисмини неофашистлар сафига қўшилишга олиб келиши мумкин. Шунинг учун неофашистлар турли тартибсизликлар келтириб чиқариш йўли билан тангликни сақлаб туришга ҳаракат қилади. Масалан, Россия Федерациясидаги Э. Лимонов бошчилик қилаётган национал-большевиклар ўз фаолиятида мана шу усулдан фойдаланади.

1.2. Расизм – ирқчилик. “Расизм” сўзи “раса” (ирқ) атамасидан келиб чиққан. Бу атама XVII асрдан бошлаб Европада “инсоният насли”ни турли ирқий гуруҳлар, жумладан, “оқ” ва “сарик” ирққа ажратиш учун қўллана бошлади.

Ирқчилик – одамлар ўртасидаги ижтимоий тенгсизлик, босқинчилик, зўравонлик ва урушларни кишиларнинг турли ирқларга мансублиги билан оқлашга хизмат қилувчи ғайримиллий таълимот.

Ирқчилик таълимоти “оқ танли”ларнинг афзаллиги, уларнинг азалдан “олий ирқ” этиб танлангани, бошқа ирқларнинг эса “оқ”ларга қараганда номукамал яратилганлиги ва ҳамиша тараққиётнинг куйи поғоналарида туришини “асослаб” беради. Унинг асосий ғояси ўзининг “илоҳий” табиатига кўра “оқ” ирқларни “куйи” ирқлар устидан ҳукмрон қилишга даъват этишга қаратилгандир.

1.3. Буюк давлатчилик шовинизми. Инсониятнинг ягона бирлик сифатида эркин тараққий қилишига катта хавф туғдирувчи мафкура шаклларида бири шовинизмдир. *Шовинизм миллатчиликнинг ўзига хос шакли, бошқа миллатларни менсимаслик ва ўз миллатининг уларга нисбатан устунлигини асослашга қаратилган гоявий-назарий қарашлар тизими ва амалиётидир.*

Бундай қарашларнинг тарихи узоқ бўлсада, илмий тушунча сифатида шовинизм атамаси француз ёзувчилари ака-ука И. ва Т. Коньярларнинг “Уч рангли кокарда” номли комедиясининг қаҳрамонларидан

бири, ўзининг агрессив миллатчилиги билан ажралиб турадиган Никола Шовен номи билан боғлиқ ҳолда, XIX асрнинг биринчи ярмида пайдо бўлганини қайд этиш лозим. Наполеоннинг босқинчилик урушлари ветерани бўлган, “буюк Франция”ни яратгани учун императорга сажда қилиш руҳида тарбияланган, ўта миллатчи бўлган бу реал шахс ушбу бадиий образнинг прототиби ҳисобланади.

Шовинизм бошқа миллатларнинг жаҳон тарихида тутган ўрни, бугунги кундаги мавқеи ҳамда маънавий-маданий ҳаётининг ўзига хос томонларини менсимасликка интилишида яққол кўринади. Шовинизм кўп сонли халқларнинг кўп миллатли давлат доирасида, шунингдек, уни ўраб турган жуғрофий-сиёсий маконда ўзининг мутлак ҳукмронлигини ўрнатишга уринишида ҳам намоён бўлади.

Буюк давлатчилик шовинизми – бир давлатнинг бошқа давлат ёки давлатлар устидан сиёсий, мафкуравий, иқтисодий ва ҳарбий ҳукмронлигани ўрнатишга қаратилган назария ва амалиёт.

Хусусан, XIX аср охиридан бошлаб Россия империясининг ҳукмрон доиралари бошқа халқларга, жумладан, Ўрта Осиё халқларига нисбатан ана шундай сиёсат олиб борганлар. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврларда ҳам бир қанча мамлакатлар буюк давлатчилик сиёсатини хилма-хил кўринишда олиб бордилар.

Буюк давлат ва жамоат арбоби И.А.Каримов ўзининг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарида буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик хавфсизлигимизга таҳдид солаётган муаммолардан бири эканлигини алоҳида таъкидлаган: “Ўтган мустақил ривожланиш йиллари давлатимизнинг суверенитети ва барқарорлигига таҳдид сақланиб қолмоқда, деб айтиш учун асос бўла олади. Бу таҳдид буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик руҳидаги шиорларда, билдирилаётган фикрларда, шарҳларда ва муайян хатти-ҳаракатларда намоён бўлмоқда”²⁴².

Буюк давлатчилик шовинизми гайриинсоний хусусиятга эга бўлиб, бошқа халқларни қарам қилиш, иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётда уларни камситишнинг ўзига хос шаклидир.

Шовинизмнинг тарихан ҳалокатли эканлигига сабаб шуки, ҳаддан ташқари кучайиб кетган, ва айниқса, ўз миллий мумтозлигига ишонишга асосланган буюк давлатчилик зўравонлик асосига қурилганлигадир. Бу эса, ўз навбатида, буюк давлатчилик шови-

²⁴² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // *Унинг ўзи*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.64.

низми ва агрессив миллатчиликни ифода этувчи давлатларнинг ўзида кўплаб курбонлар ва йўқотишларга олиб келади.

Шу боис айтиш мумкинки, шовинизм, пировардида, давлатнинг ўзига зарба беради, унинг пойдеворини кучсизлантиради, ички зиддиятларни кучайтиради. У жамиятни парчалаб юборишга ва унинг учун оғир бўлган оқибатларни келтириб чиқаришга қодир. Гарчи тарихий даврлари ва шарт-шароитлари турлича бўлсада, Рим, Усмонлилар, Германия ҳамда Россия ва Совет империяларининг тарихидан бунга кўплаб мисоллар топиш мумкин.

Шовинистик кучлар бугунги кунда, *биринчидан*, мамлакат аҳолисига ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазйиқ ўтказиш, *иккинчидан*, минтақа давлатлари ичида зиддиятларни юзага келтириш, *учинчидан*, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввурларни шакллантиришга ҳаракат қилмоқда. Бу йўлда улар хилма-хил усул ва воситалардан фойдаланмоқдалар.

Буюк давлатчилик шовинизми ҳам жаҳолатнинг бир кўриниши. Унга қарши фақат маърифат билан курашиш мумкин. Бунда, айниқса, халқаро ҳамжамият, жумладан, унинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлган ҳар бир давлат билан ўзаро манфаатли алоқалар ўрнатиш яхши омил бўлиб хизмат қилади. Ана шундагина минтақамиз ҳеч қачон цивилизациялар тўқнашмайдиган, балки улар бир-бирига ижобий таъсир этиб, бир-бирини бойитадиган маконга айланади.

1.4. Коммунизм, большевизм ва неоконмунизм. Коммунизм (лотинча communis – умумий) – К.Маркс (1818–1883) ва Ф.Энгельс (1820–1895) томонидан ишлаб чиқилган сиёсий таълимот бўлиб, инсонларнинг тўқин-сочинлик асосида яшаши ва ҳар томонлама тенглигини таъминлайдиган ижтимоий идеалнинг радикал турларидан бири.

Коммунизм дунёни ўзгартирувчи яққою ягона куч ишчилар синфи, пролетариат деб билади, ўз ғояларини амалга оширишда уларга суянади.

Маркснинг синфий кураш ва инкилобий тараққиёт тўғрисидаги назарияси ҳозирги вақтда ғайриинсонийлиги билан ўта хавфли ҳисобланади, чунки у жамиятда маслакдош бўлмаган кучлар ўртасидаги курашни тарғиб этиб, зиддиятни янада авж олдиришга даъват этади. Ваҳоланки, инсоният ривожининг юқори босқичига синфий қарама-қаршиликларсиз, инкилобий ларза ва тўнтаришларсиз, тинч-осойишта, ўзаро ҳамкорлик тамойилларига асосланган ҳолда ҳам эришиш мумкин.

Коммунизм шахс ҳаётини иккинчи ўринга қўяди, инсон кадр-қиммати, ҳуқуқ ва эринликларига етарли эътибор бермайди. Бундай

абсолютлаштириш жараёнида ижтимоий манфаатлар шахсий манфаатлардан юқори қўйилиб, шахсий манфаатлар ижтимоий манфаатларга бўйсундирилди. Инсондаги ижтимоийликни, социалликни абсолютлаштирган ҳолда ундаги табиийлик, жонли ва биологик асос (хусусан, ҳаётнинг табиий томонлари – моддий қулайликлари, жисмоний ривожланиши, жисмоний маданият, муҳаббат) тўғри баҳоланмади. Шундан ярим тарки дунёчилик, камтарона яшаш, сипо кўринишга ҳаракат, мунофиқлик ва икки юзламачилик сари огишмай амал қилиб келди. Инсон барча ижтимоий муносабатлар мажмуаси деб баҳоланди.

Коммунизм таълимотига кўра, миллат – капитализм маҳсули, дин эса ўтмишнинг қолдиғи бўлиб, халқ учун афюн. Уларнинг фикрича, дин, миллат ва давлат инсоният тараққиётининг юқори босқичида барҳам топади.

Ҳар қандай социализм ва коммунизм таълимоти барбод бўлишга маҳкум. Агар социализм ғояси амалга ошириладиган бўлса, бу яна мустабид жамият, мустабид режим бўлади. Мустабид тузум жамият ривожига миллий ва диний кадриятларга ҳеч ҳам ўрин бермайди, уларни эскилик саркити ҳисоблаб, йўқотиш учун аёвсиз қураш олиб боришга чақиради. Жамиятда фикрлар ранг-баранглиги, халқларнинг миллий ўзлиги ва ғурурини англаши ҳамда сақлаб қолишига йўл қўймайди.

Большевизм. Унинг асосчиси, назариётчиси, ғоявий раҳбари ва раҳнамоси В.И.Ульянов (Ленин) эди. Большевизм В.И.Ленин бошчилигидаги тор доира сиёсий авантюристлари ва ҳокимиятпарастларнинг ўта реакцион, инсоният учун зарарли ва хавфли таълимотидир.

Большевизм – Россияда большевистик партия раҳбарлигида сиёсий ҳокимиятни эгаллаб олиш ва давлат бошқарувининг ғоявий, стратегик, тактик ва ташкилий принциплари ва воситалари сифатида амал қилди.

Большевизм – бу террор, зўравонлик, экстремизм, босқинчилик ва инсонларни талашнинг авж олиши, қутуриши ва ҳаддан ошиши, бу камок, концлагер, катағон ва сургунлардан иборат эканини собик совет тузуми кўрсатди.

Большевизм – бу қулларча меҳнат, ваҳшиёна эксплуатация, очлик, қажатчилик, касаллик, инсонларни ажалидан олдин бевакт ўлими эканига постсовет ҳудудидаги халқлар тарихи гувоҳ.

Большевизм – тажовузкор урушлар, сунъий равишда халқаро кескинликни кучайтириш, ўз халқини “темир тўсик” билан ташки оламдан ажратиб қўйишдан иборат экани жаҳон аҳлига маълум.

Большевизм коммунизм таълимотининг собиқ иттифоқ худудида 1917–1991 йилларда амал қилган кўриниши бўлиб, у ҳар бир инсондаги мавжуд имкониятларнинг рўёбга чиқишига тўсқинлик қилиш билан бирга инсоний кадриятларни оёкости қилди, ҳам моддий, ҳам маънавий, ҳам экологик жиҳатдан халқимизга жуда катта зарар келтирди.

Большевизмнинг асосий хусусиятлари ва намоён бўлиши, унинг мақсад ва кўрсатмалари, тактик тамойиллари Россия, Европа, Марказий Осиё, бутун жаҳон халқларига келтирган қурбонлик миқёси ва шунингдек, зўравонлик, оммавий терактлар, сунъий очарчиликлар, ваҳшийлик ва шафқатсизликлар, ғоявий кўпурувчиликлар, бошқа кўп жиноятлари большевикларнинг ўта ахлоқсиз хатти-ҳаракатларини ҳеч нарса билан оклаб бўлмайди.

Неокоммунизм (“нео” – “янги” ва “коммунизм” – умумий сўзларидан олинган) – ишлаб чиқариш воситаларига умумий мулкчилик кўзда тутилган ижтимоий-иқтисодий формация – коммунизмнинг янги кўриниши. Собиқ СССР тарқалиб кетганидан сўнг коммунистик партия негизда қайта ташкил топган, коммунистик ғояларни янгича талқин қилишга ҳаракат қилаётган сўл оқим.

Неокоммунизм тарафдорларининг фикрига кўра, марксизм-ленинизм таълимоти асосига қурилган коммунизм илмий ғояси бу ғояни амалга оширганлар томонидан нотўғри талқин қилинган ва мазкур таълимотга нотўғри тузатишлар киритилган. Хусусан, коммунизмни бутун жаҳон миқёсида ўрнатиш мумкин эмаслиги тўғрисидаги оддий ҳақиқат тушуниб етилмаган. Коммунизмни фақат ижтимоий турмуш тарзини ўзгартириш, яъни ташқи муҳитга таъсир кўрсатиш билан қуриб бўлмайди. Собиқ коммунистик арбоблар инсоннинг ички дунёсини ўзгартиришни унутиб қўйган.

Неокоммунизмга кўра, коммунизм – синфсиз жамият. Ҳолбуки, инсонлар ўртасида ҳамиша тафовутлар бўлади.

Неокоммунизмга кўра, синфсиз жамият қуришга фақат юксак тараққий этган инсонларнинг бирлашиши орқали эришиш мумкин. Ҳеч қандай ташқи кучлар, айниқса, мажбурлаш орқали коммунизмга эришиб бўлмайди, чунки бу инсон, унинг ички дунёсига мутлақо зиддир.

Мазкур таълимот муаллифларининг фикрича, неокоммунизм, энг аввало, фан ва дин (кўпроқ ҳақиқий диндорлик) синтезига асосланади. Неокоммунизмнинг коммунизмдан асосий фарқи – тўла коммунизмга ёки порлоқ ҳаётга эришиш.

Неокоммунизмнинг мақсади йўқ, чунки “мақсад”нинг барча тушунчалари пировард натижага олиб келади. Бу ғоя тарғиботчилари

“табиатда пировард натижа бўлмайди, ҳаёт – доимий ҳаракатда, шу сабабли у ўзини намоён қилиш шаклларини кўп ўзгартиради”, деган қарашни илгари суради. Собиқ коммунистлар ҳокимиятни кўлларида сақлаб қолиш учун мавжуд бўлмаган ана шу мақсадни излаш билан овора бўлади. Уларнинг “Мақсад ҳар қандай воситани оқлайди”, деган шиори кўплаб ажойиб инсонларни ҳалокатга дучор этган.

Неокоммунист қандайдир аниқ қоида ва қонунларга амал қилмайди, у вазиятга қараб иш тутади. Унинг учун умумий қоидалар қуйидагилардан иборат.

Иш, энг аввало, кониқиш ҳиссини уйғотиши керак. Шунинг учун неокоммунист ҳар қандай ишдан мамнуният ҳосил қилиши керак. У ўзида янги қобилиятларни топиши ва уларни ишга солиши лозим.

Неокоммунист дин ва сиёсат соҳасида фойдасиз ва хавфли баҳсларга қўшилмайди. Бироқ у инсониятнинг дин ва сиёсат соҳасидаги энг яхши тажрибасини ўрганиб, улардан ўзича фойдаланади.

Неокоммунист маслакдошлар топишга ортикча ҳаракат қилмайди. Керак одамлар ўзлари неокоммунизмни топиб олади. Неокоммунизм – пролетарчилар ҳаракати бўлиб, унда неокоммунист неокоммунистга дўст, ўрток ва биродар. Уларнинг кучи – бирликда.

Бундай “жозибадор-бузғунчи ғоялар”нинг асл моҳияти ҳақида И.А.Каримов: *“Бугунги кунда баъзи мамлакатларда эски совет даврини қўмсаш, ўша замонга қайтиш учун турли уринишлар бўляпти. Айрим хорижий телеканалларда Ленин даврини, Сталин даврини, СССРни улуглаш кайфиятлари кучайиб боряпти. Бундай қараш, бундай ёндашув бизга асло маъқул эмас. Бизнинг ўз ақлимиз, билим ва тажрибамиз, халқимизнинг хоҳиш-иродаси билан танлаб олган йўлимиз бор. Биз қарамлик ва тутқунликка қайтишига ҳеч қачон рози бўлмаймиз. Ота-боболаримиз айтганидек, кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Мустабид тузумдан бизга қандай оғир, қандай ночор мерос қолгани, халқимиз қанча азоб-уқубатлар тортганини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак”*²⁴³, – деган эди.

²⁴³ И.А.Каримов. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг биринчи ташкилий йиғилишидаги нутқ // Унинг ўзи. Эришган марралар билан чегараланмасдан, бошлаган ислохотларимизни янги босқичга кўтариш – бугунги кундаги энг долзарб вазифамиздир. Т.23. –Т.: Ўзбекистон, 2015. –Б.163–164.

2-§. Экстремизм – жамият тараққиётини издан чиқарувчи вайронкор ғоя ва куч

2.1. Экстремизм: тушунчаси ва турлари. *Экстремизм (лот. extremus – ўта) – ижтимоий-сиёсий характердаги муаммоларни ҳал этишда ўта кескин чора-тадбирлар, фикр-қарашларни ёқловчи назария ва амалиёт ҳисобланиб, мазмунига кўра – диний ва дунёвий, намоён бўлишига кўра – худудий, минтақавий, халқаро шаклларга бўлинади. Экстремистик қарашлар жуда чуқур илдизларга эга бўлиб, ҳеч қачон чегара билмаган, дин, миллат, худудни тан олмаган. Дунёвий экстремизмнинг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий кўринишлари мавжуд бўлгани ҳолда, диний экстремизм барча динлар доирасида ривожланган. Диний экстремистик руҳдаги қарашларни католиклар, протестантлар, православлар орасида ҳам учратиш мумкин.*

2.2. Диний экстремизм ва уни келтириб чиқарувчи сабаблар. *Диний экстремизм – маълум сиёсий мақсадлар йўлида ва дин ниқоби остида мутаассиблар ёки уларнинг иродасига кўра иш кўрувчи гуруҳлар томонидан олиб бориладиган ўта ашаддий ҳаракатлар ва қарашлар мажмуини англатади.*

Бошқачароқ айтганда, диний экстремизм – муайян диний йўналиш ва ташкилотлардаги ашаддий мутаассиб унсурулар сиёсий фаолиятининг мафкураси. Диний экстремизм намоён бўлишига кўра худудий, минтақавий, халқаро шаклларга бўлинади. Бундай қарашлар жуда қадимий илдизларга эга бўлиб, ҳеч қачон чегара билмаган, миллат, худудни тан олмаган, диний экстремизм барча динлар доирасида ривожланган. Диний экстремистлар қаерда ва қайси дин байроғи остида фаолият кўрсатмасин, асосий мақсади диний давлатни барпо қилиш бўлиб, бу мақсадга ўзаро низолар, ихтилофлар, курулди тўқнашувлар орқали, яъни қон тўкиш ва зўрлик билан эришишни кўзлайдилар.

Бу эса мустақилликка ҳам, тараққиётга ҳам катта ғов бўлади. Экстремистик гуруҳларнинг ягона мақсади ҳокимиятни қўлга олиш бўлиб, бу йўлда улар энг жирканч усулларни қўллашдан ҳам тап тортмайдилар. Бугунги кунга келиб экстремизм нафақат ислом дунёсида, балки бошқа динлар тарқалган худудларда ҳам, тўла-тўқис намоён бўлиб қолмоқда.

Дунёда инсон ҳуқуқлари ва демократик тамойиллар устувор бўлиб бораётган, қонун ҳамда халқаро ҳуқуқ қоидалари мамлакатлар, халқлар, давлатлар орасидаги муносабатларнинг асосий тамойилига айланаётган ҳозирги даврда диний экстремизмга ўрин қолмаяпти. Аммо, бу унга қарши курашмаслик, ҳушёрликни оширмамасликни билдирмайди. Мазкур соҳада ҳамкорлик, эзгу ғоялар йўлида кураш олиб

бориш ҳар бир Ватанпарвар инсонлар ҳаёт ва фаолиятининг асосий мезони бўлиб қолмоқда.

Диний экстремизмни келтириб чиқарувчи сабабларга: 1) диндан фойдаланиб, динга алоқаси бўлмаган сиёсий ҳамда бошқа тажовузлар ва мақсадларни амалга ошириш учун интилиш; 2) динни никоб қилиб, турли сиёсий можаролар, зиддиятларни келтириб чиқаришга уриниш; 3) инсон, миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини эмас, балки диннинг яшашга бўлган ҳуқуқини эътироф этиш; 4) диний дунёкараш, тафаккурнинг ягона воситаси деб ҳисоблаш кабилар қиради.

Ўз-Ўзидан равшанки, бу ҳодисалар Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш зарурлиги нуқтаи назаридан қараганда бутунлай зарарлидир.

2.3. Диний экстремизмнинг замонавий йўналиш-оқимлари. Вайронкор ғояларнинг диний илдизларидан бирини диний экстремизм ташкил қилади. Айдарбек Тулепов томонидан ёзилган «Ислом ва ақидапараст оқимлар»²⁴⁴ номли китобда ислом динига мансуб бўлган диний экстремистларнинг замонавий йўналишлари ҳақида батафсил маълумотлар берилган. Булар жумласига қуйидагилар қиради:

2.3.1. Мусулмон биродарлар. («Ал-Ихвон ал-муслимин»). Диний экстремизм шаклидаги бу уюшма 1928 йилда шайх Ғасан Банно (1906–1949 й.) томонидан тузилган бўлиб, у суфийлик, унга сингиб қираётган хурофот ва ахлоқнинг бузилиши натижасида «йўлдан озмоқда», бу оқимнинг уламолари ҳаётдан жуда орқада қолиб кетган, улар ҳозирги замон талабларига жавоб беришга ожиздирлар, деган қарашни илгари сурлади. «Мусулмон биродарлар» озод қилиш, «халос бўлиш илоҳиётини» илгари сурган ислом инқилобига даъват этганлар. Уларнинг эътиқод қилишича, турмушнинг барча соҳаларида ислом устунлигининг қарор топиши учун мусулмонлар нафақат «ғарбий христиан империализми», балки мусулмон «Ғарбликлар»га қарши муқаддас урушни бошлаши лозим, чунки улар ҳам «исломчи»ларнинг назарида жабр ўтказувчилардан, золимлардан, кофирлардан иборат бўлган. Шундай экан, «мўмин-мусулмонлар, исломнинг ҳақиқий жангчилари» ислом ташкилотига ислом учун курашга бирлашишлари керак²⁴⁵.

Хулоса қиладиган бўлсак, “Мусулмон биродарлари” ҳеч қандай маъмурий-жуғрофий ҳудудни тан олмайдилар ва пировард мақсадда ер юзидаги барча мамлакатларда ягона мусулмонлар бирлиги ва уларнинг диний ва дунёвий ҳокимиятини ўзида мужассамлаштирган “халифа” раҳбарлигидаги ягона мусулмон давлати қуришни кўзлайди-

²⁴⁴ Қаранг: Тулепов А. Ислом ва ақидапараст оқимлар. Иккинчи нашр. –Т.: «Sharq», 2013. –336 б.

²⁴⁵ Қаранг: Тулепов А. Ислом ва ақидапараст оқимлар. Иккинчи нашр. –Т.: «Sharq», 2013. –Б.217.

лар. Бу шартни бажармоқ, ниятга етмоқ учун ҳар қандай хунрезликка ва биродаркушликка фатво берилади.

Ҳозирги кунда бу уюшма умум-араб диний партиясига айланган бўлиб, Араб давлатларида ислом давлатини куриш йўлида кураш олиб бормоқда.

2.3.2. «Ҳизбут-таҳрир ал-исломий» («Ислом озодлик партияси»). Бу норасмий сиёсийлашган диний партия 1953 йилда Исроилда Такиюддин Набахоний (1909–1979) томонидан тузилган. «Ҳизб-ут-таҳрир ал-исломий» диний ташкилоти давлат сиёсий бошқарувига аралаштишга, ҳукуматни тўнтариш йўли билан қўлга киритиб, ислом давлати ўрнатишга интилади. Барча мусулмонларни халифаликни тиклашга даъват этади. Улар ҳукуматни қўлга олишда очик кураш, экстремизм, террор йўлини эмас, балки, ғоявий, мафкуравий кураш услубини қўллайдилар.

«Ҳизбут-таҳрир ал-исломий»нинг бошқа норасмий диний ташкилотлардан фарқи хужумни асосан фикрга қаратишидир, яъни фикрий кураш олиб бориб, фикрий инқилобга эришиш, ислом давлати низоми тарғиб этишдир.

«Ҳизбут-таҳрир ал-исломий» ташкилоти ўз олдига куйидагиларни мақсад қилиб қўяди:

- тинч, осойишта давлатда фуқаролар урушини бошлаш;
- мамлакат иктисодий фаолиятини издан чиқариш;
- миллатлар ва динлараро низоларни келтириб чиқариш;
- мамлакатга курол-аслаҳа ва наркотик моддаларни олиб кириб, фуқароларнинг тинч ҳаётига раҳна солиш;
- мустақил давлатни курол-аслаҳа ишлаб чиқарувчи хорижий мамлакатларга қарам қилиш.

«Ҳизбут-таҳрир ал-исломий» ташкилотининг асосий назарий мақсади икки йўналишни ўз ичига олади:

1. Сақофий. Партия аъзолари ислом ниқоби остида экстремистик ғоялар билан йўғрилган, ғаразли тушунтириш ишларини олиб борадилар ва ўз ғоялариға етиш учун кишиларнинг онгида ўз партиялари ҳақида тушунча уйғотишга ҳаракат қиладилар. Бунда улар ҳар бир шахснинг фикрлаш доирасига қараб ўз таълимотларига даъват этадилар.

2. Сиёсий. Жамиятда бўлаётган вақтинчалик қийинчиликлар, табиий офатларни кўрсатиб, агар исломнинг саҳиҳ ҳукмлари бўлганда эди бундай ҳодисалар рўй бермас эди, каби фикрлар билан ғаразли ниятларини амалга ошириш.

«Ҳизбут-таҳрир ал-исломий» диний ташкилотининг кураш босқичлари:

1. Таскиф – тушунтириш ишлари. Онги тўлик шаклланмаган ёшларни ўз тузоғига илинтириш. Фикри заиф, таъсирга берилувчан ҳуқук-тартибот органлари, ҳокимиятлардаги масъул шахсларни ўз тарафига оғдириш;

2. Тафоул – биргаликда ҳаракат қилиш, фикрий кураш орқали «Умнатнинг оёкка туриши, фикрий онглилиги ва келажак масалаларини идрок қилишга эришиши» йўлида фикрий инкилобга етишиш;

3. Инқилоб – тўнтариш, ҳуқуматни яратилган уммат орқали қўлга киритиш.

«Ҳизбут-таҳрир ал-исломий» аъзолари ҳам бошқа диний экстремистик ташкилотлар каби мавжуд конституциявий тузумни ағдариб ташлаб, ҳокимиятга қелишга интиладилар. Ягона сиёсий, иқтисодий ва ҳудудий кенглик – халифалик давлатини қуриш уларнинг асосий ва сўнги мақсадлари бўлиб ҳисобланади.

Юқоридагилардан хулоса қилинса, «Ҳизбут-таҳрир»нинг ғояси ислом таълимотидан узок, демократик ҳуқуқий давлат конституциясига зид бўлиб, демократик ўлкалардаги, алаҳхусус, юртимиздаги виждон эркинлигини суиистеъмол этиб, сиёсий ҳокимиятга интилишдан бошқа нарса эмас. Бундай партия ва оқимлар сиёсий бекарорлик, иқтисодий таназзул, энг ёмони биродарқушлик, хунрезлик келтириб чиқаради, холос²⁴⁶.

2.3.3. Туркистон исломий ҳаракати. Бу исломий ҳаракатнинг таркибида минглаб жангарилар, ёлланган ажнабий жиноятчилар мавжуд. Ушбу ташкилот раҳбарлари халқаро террорчи ташкилотлар ҳисобланмиш «Ал-Қоида», «Толибон», «Ҳизб ат-таҳрир», «Мусулмон биродарлар», Покистондаги «Ислом жамоаси», ХХР Уйғур автоном туманидаги сепаратистик «Ислом диний ҳаракати» ва бошқалар билан алоқа боғлаб, Афғонистон, Туркия, Саудия Арабистонида яширинча фаолият кўрсатаётган ташкилотларнинг маблағи ҳисобидан йилдан-йилга кенгайиб борган ҳамда 1997–2001 йиллар давомида мустақил Ўзбекистон Республикаси хавфсизлигига таҳдид солган.

Интернетдан олинган маълумотларда кўрсатилишича, «Туркистон исломий ҳаракати» раҳбарлари биринчи ракамли террорчи, Усома бин Ладен билан учрашганида, уларга уч миллион АҚШ доллари миқдоридagi маблағ берилган. Бу ташкилот 1500 нафар қонхўр жангариларни тарбиялаган. Жиноятчилар энг янги қурол-яроғлар, жумладан, бир неча дона БМП ва БТР, ракета­ларни уриб туширишга мўлжалланган замонавий ўқотар қуролларига эга бўлган.

²⁴⁶ Қаранг: Ҳусниддинов З. Ислом: йўналишлар, маъзаблар, оқимлар. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2000. –Б.95–96.

Уюшманинг аъзолари Афғонистон, Чеченистондаги жангарилар харбий дала лагерларида, Ҳиндистоннинг Кашмир ва Яқин Шарқ давлатларидаги «Ал-Қоида», «Ансорлар ҳаракати», «Ислом партияси», «Жиход ҳаракати», «Жамоат ат-таблиғ вад-даъва», Покистон давлати ҳудудидаги «Фави», «Саада», «Мирон-шоҳ», «Варсақ» каби харбийлаштирилган жойларда тайёргарлик кўрган. Ҳозирги кунда ҳам бу тўда дунёдаги энг хавфли террорчи жиноий уюшмалардан бири ҳисобланади²⁴⁷.

2.3.4. Қорасаллалилар: Бу диний-ақидавий гуруҳ аъзолари асо-сан, Тошкент шаҳри ва вилоятида тарқалган бўлиб, улар:

- барча масжидларда соқол қўйган диндорларни сайлаш, соқолсиз, сунъий тиш қўйган имом-хатиблар фаолият олиб боришаётган масжидларга бормаслик;

- телевизор кўриш ва радио тингланни тақиқлаб қўйиш;

- мактаб ёшидаги фарзандларни жоме масжидларда ўқиладиган жума намозларига оммавий тарзда жалб қилиш;

- фарзандларни эса 4–5 йиллик мактаб таълимотидан сўнг ўрта мактабларга юбормаслик;

- мактаб таълим дастурларига ислом дини тушунчаси бўйича дастурлар ва таълимотларни киритиш ва уни мактаб ўқувчилари орасида кенг ёйиш;

- қабрларни зиёрат қилиш «мустаҳаб», яъни лозим эмаслигини уқтириш;

- вафот этган яқин қариндошларининг дафн маросимини аҳолидан яширинча равишда қилиш, ҳаттоки кечаси шам ва чироклар ёрдамида қабристонга дафн қилиш;

- «Рамазон» ва «Қурбон» ҳайит байрамларини аҳолидан фарқли равишда бир кун олдин ёки бир кун кейин фақат гуруҳ аъзолари иштирокида нишонлаш;

- динга унчалик эътиқод қилмайдиган, айниқса, намоз ўқимайдиган шахслар билан умуман алоқада бўлишмаслик ва бундай тоифадаги шахсларни ўз уйларига киритмаслик;

- намозни овоз чиқармасдан ўқиш, намоздан сўнг «Ёсин» сурасининг оятларини ўқимаслик, 33 марта айтиладиган такбирларни айтмаслик ва шу қабиларни бажаришга ҳаракат қиладилар²⁴⁸.

Қорасаллалилар давлат томонидан олиб борилаётган сиёсатга очикча фикр билдиришмайди, бироқ уларнинг амалда қилаётган хатти-ҳаракатлари ислом динининг асосий арконларига болта уради. Бу деган сўз, улар келажакда қандайдир исломий таълимотга асослан-

²⁴⁷ Қаранг: Тулепов А. Ислом ва ақидапараст оқимлар. Иккинчи нашр. –Т.: «Sharq», 2013. –Б.246.

²⁴⁸ Қаранг: Тулепов А. Ислом ва ақидапараст оқимлар. Иккинчи нашр. –Т.: «Sharq», 2013. –Б.247–250.

ган “ислом давлати”ни тузиш ва унинг конун-қоидалари асосида яшашни орзу қилади демакдир. Кўриниб турибдики, улар ўз орзуларини амалга ошириш учун вайронкор ғоялар ишлатадиган мафкуравий қурооллардан фойдаланадилар. Бу эса бутун меҳнатсевар, тинчликсевар ўзбек халқини уларга нисбатан хушёр бўлишга чорлайди.

3-§. Терроризм – мудҳиш бузғунчи ғоя ва кўрқинчли мафкуравий қурул

3.1. Терроризм тушунчаси. Терроризм (лот. террор – кўрқув, даҳшат) – маълум ёвуз мақсадлар йўлида, куч ишлатиб, одамларни жисмоний йўқ қилишдан иборат бўлган ғояга асосланган зўравонлик усули. Кўрқитиш ва даҳшатга солиш орқали ўз ҳукмини ўтказишга уриниш террорчиликка хосдир. У иқтисодий, сиёсий, диний, ғоявий, ирқий, миллий, гуруҳий, индивидуал шаклларда намоён бўлиши мумкин. Таъқиб, зўравонлик, қўпоровчилик ва котиллик террорчиликнинг ҳар қандай кўриниши учун умумий хусусият бўлиб, гуманизм, демократия, адолат тамойилларига зиддир. Шунинг учун, терроризм қандай “байрок” остида амалга оширилмасин, моҳиятан инсониятга, тараққиётга, эзгуликка қарши жиноятдир.

Террор билан консерватив, инкилобий, диний, миллатчи руҳдаги кучлар шуғулланиши мумкин. Лекин уларнинг асосий моҳияти сиёсий бўлади. Қатор давлатлар учун террорист ҳисобланган кучлар, бошқалар учун исёнчи ёки эркинлик йўлидаги курашувчи сифатида намоён бўлмоқда.

Терроризм – *муайян гуруҳнинг руҳсат этилмаган ҳолатда онгли равишда куч ишлатишидир*. Бунда террорчилар аниқ мақсадни кўзлайди ва ўзини тўла ҳақ деб билади. Бундан шу нарса аниқ бўладики, террорчилардаги мавжуд куч мақсадни амалга оширишда ижтимоий-сиёсий муҳит билан бевосита алоқадорликда бўлади. Шунинг учун бирон-бир сабабга асосланган мақсад террорчиликка олиб боради.

Террор кўп ҳолатларда кенг миқёсдаги ҳарбий кучлар билан алоқадор бўлади ва бундай мисоллар тарихда бир неча бор қузатилган. Бундан ташқари, террор давлатнинг ўзи томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин. Бунда икки хил шаклда куч ишлатилади: жазо бериш органлари ёки ҳарбий кучлар томонидан. Бунда сиёсий мақсадларни амалга ошириш ёки аниқ бир режимни жорий қилиш учун террор амалга оширилади. “Терроризм” тушунчаси ҳамма вақтда ҳам террористик ҳаракатнинг тез суръатда амалга оширилишини билдиради. Бундай ҳодиса сиёсий, этник, диний ва бошқа кўринишларда бўлади.

3.2. Ғоявий терроризм. Ғоявий терроризм сиёсий идеолог раҳбарлар томонидан вужудга келтирилади. Бунга расмий тор доирадаги истисно килинган ички сабаблар кўрсатилади. Бунда миноритар идеологлар жамиятни бошқа бир жамиятга аралаштириб юборади. Табиийки, бу мафкуралар бир жамиятдан бошқа бир жамиятга ўтиб туради ва бир давлатда яширин ҳолда мавжуд бўлса, бошқа бир давлатда эса парламент ёки ҳокимиятда ифодаланиши мумкин.

3.3. Этник терроризм. Этник терроризм субъекти ғоявий бўлмай, балки миллийлик ва жамиятнинг этниклигидир. Ҳозир сўз миноритар этник гуруҳлар ҳақида бормоқда. Этник терроризмга басқлар (ЕТА айирмачи ташкилоти), сицилия сепаратистлари, ирландлар, курдлар ва янги чиқаётган корабоғлик арман ва чеченлар кабиларни мисол сифатида келтириб ўтиш мумкин.

3.4. Диний терроризм. Диний терроризм муайян бир диний секта ёки гуруҳ таълимотининг жамиятда мутлақлаштирилиши оқибатида келиб чиқади. Бунда ушбу ғоя тарафдорлари бошқаларнинг фикр ва ғояларини кескин танқид остига олиб рад қилади ва ғоявий безовталикни келтириб чиқаради. Бунинг даҳшатли томони улар қўллайдиган амалий чораларда кўринади. Чунки, одатда, фундаментализм тарафдорлари кўлида қурол ва баъзан бутун бошли ҳарбий гуруҳлар бўлади. Бугунги кунда ядровий, биологик, бактериялогик қуроолларнинг террорчилар қўлига тушиб қолиши эҳтимоли – энг катта хавфдир.

3.5. Жиноий терроризм. Жиноий терроризмга бандитлик – талоичилик ва гомицид мисол бўлади. Таҳликали замонда кишилар бошига кулфат солаётган ва уларнинг ҳаёти, фарзандлари, мол-мулкига таҳдид қилаётган жиноий терроризм кундан-кунга кучайиб бормоқда ва жаҳон ҳамжамиятида жиддий хавотир уйғотмоқда.

3.6. Иқтисодий терроризм. Иқтисодий манфаатларни кўзлайдиган ва моддий бойликларни ўзлаштиришни мақсад қилиб олган бу террорчилик коррупция каби катта жиноий тизим билан узвий боғланиб кетган. Унда ракиблари ёки уларнинг яқинларини ўлдириш, ўғирлаб кетиш, зўравонлик, тажовуз билан кўрқитиб, ўз ҳукмини ўтказишга уриниш, мол-мулкни ўзлаштириб олиш йўлларидан фойдаланилади. Бунинг яна бир томони – баъзан бу террор сиёсий, этник, баъзан эса диний характер касб этмоқда. Мана шундай вазиятда бу террорчиларнинг мақсади ҳокимиятни эгаллашга ҳам қаратилиб, пирамидасимон характерга эга бўлиб бормоқда.

3.7. Индивидуал терроризм. Индивидуал терроризмнинг субъекти, бошқа террорчилик ҳаракатидан фарқли ўлароқ жамоа эмас, ягона шахсдир. Бунда теракт ягона инқилобчи, ягона диний мутаассиб, яго-

на миллатчи каби тушунчалар остида амалга оширилади. У ўзининг ички ҳиссиётидан келиб чиқиб ҳаракат қилади, унинг онгидаги вайронкор ғоя унга йўл кўрсатади ва бу йўлда у ҳеч кимни тан олмайди. Индивидуал террор ҳам ўта хавфли куч ҳисобланади, негаки у жамиятнинг бошқа аъзоларига таъсир қилиши ва бунинг оқибатида террорнинг оммавий турларини келтириб чиқариши мумкин. У ўз ғояларини сингдириш орқали бошқаларни ҳам жамиятга қарши қўйиши мумкин.

3.8. Ахборот терроризми. Кейинги йилларда интеллектуал ва оммавий ахборот соҳаларида ҳам террорчилик элементларидан фойдаланилмоқда. Муайян мафкуравий полигонларнинг муттасил таркатаётган ахборотларидаги ёвуз ва зарарли ғоялар оқими, телеэкранлар орқали доимий намойиш этиладиган жангари фильмлар, болаларга мўлжалланган, бузгунчи ғоялар асосида ишланган ўйинлар, компьютер тармоклари дастурларини ишдан чиқарадиган вируслар тарқатиш шулар жумласидандир.

3.9. Сиёсий терроризм. Ўзининг ёвуз ниятларига эришиш учун ҳокимиятни қўлга киритишни кўзлайдиган кучларнинг зўравонлиги ва кўпоровчилиги сиёсий террорга мисол бўлади. **Сиёсий терроризм** нафақат жиноятчи гуруҳлар, ҳатто баъзи тажовузкор руҳдаги расмий реакцион сиёсий доиралар ва кучлар томонидан уюштирилиши ва қўлланиши ҳам мумкин.

Чоризм империясининг колониал ва шовинистик сиёсати, совет империясининг ғоявий катағонлари халқимизга қарши ўзига хос террор эди.

Бугунги кунда ҳам мустақил ривожланиш йўлидан бораётган мамлакатимизга нисбатан ғараз ният билан қаровчи ёвуз кучлар террорчилик йўли билан тараккиёт йўлимиздан чалғитишга, бизни яна қарамлик ва асоратга солишга уринмоқда. Улар ватанфуруш хоинлардан ҳам, террорчиликни касб қилиб олган, буюртма бўйича кўпоровчилик ва босқинчилик билан шуғулланадиган ёлланма халқаро террорчи, жиноятчи гуруҳлардан ҳам фойдаланмоқда.

Террорчилар ҳаракатларининг икки жиҳати мавжуд бўлиб, улар рационал ёки иррационал тарзда амалга оширилади. **Террорнинг рационаллиги** шунда намоён бўладики, бунда фавқулодда зўравонлик билан бир қанча ижтимоий меъёрлар доирасидан чиқиб, одамлар террористларга ён беришга мажбурланади ва муайян сиёсий ёки ижтимоий мақсадга етилади: бошқа террорчиларни озод қилиш, биронта сиёсий ёки этник эркинликни тан олдириш, жамиятдаги ижтимоий барқарорликни издан чиқариш, рухий тушкунлик ёки ночорлик ҳолатини уйғотиш, муайян гуруҳлар томонидан кенг намойишлар ўтказиш ва шунга ўхшаш шартлар қўйилиши мумкин. Ҳозирда содир этилаётган террорчилик ҳаракатларининг деярли

ҳаммаси мана шу усулда амалга оширилмоқда. Ҳатарли томони шундаки, баъзан бу борада ён беришлар кузатилмоқда.

Иккинчи жиҳат иррационал ҳолатда содир этилади. Бу экзистенционал тажрибада чегараланиб, теракт катнашчисининг кучли эҳтиросга берилиши ва жазавага тушиши натижасида содир бўлади. Ҳозирги вақтда бундай террорчилик камдан-кам ҳолатда содир этилмоқда. Бунда инсон моҳияти мавжуд қонун-қоидалар асосида ҳаракатга келтирилади. Жамиятда шаклланиб бораётган нобоп хатти-ҳаракатлар ва уларнинг турли номлар остида қонунийлаштирилиши индивидуал характердаги террорни келтириб чиқармоқда.

Бугун жаҳон ҳамжамияти бу бало-қазоларнинг ечимини топиш устида бош қотирмоқда ва унга қарши курашмоқда²⁴⁹.

4-§. Ҳозирги кундаги халқлар ва давлатларни пароканда қиладиган бузғунчи мафкуравий ғоялар

Бутун инсониятнинг ҳаёт фаолияти XX аср охири – XXI асрнинг бошига келиб янги техника ва технологияларнинг кашф қилиниши туфайли ахборотлар оқимининг тезкор кечиши натижасида шу қадар тезлашиб кетдики, уни қандайдир қатъий ўрнатилган ғоялар ва мафкуралар орқали бошқариш мумкин бўлмай қолди. Бир сўз билан айтганда инсоннинг ўзидан ўзининг «бегоналашуви» жараёни кучайиб кетмоқда. Бу жараённинг яловбардори сифатида ҳар хил ғоявий-мафкуравий никобларни кийиб олиб, бутун дунё халқлари устидан ўзларининг ғоявий-мафкуравий ҳукмронлигини ўрнатишга уринаётган «кашфиётчилар»нинг эса адоғи кўринмайди.

Улар томонидан глобаллашув туфайли жамият ҳаётида кечаётган ижобий ва салбий ҳодисаларни рўқач қилиб, илгари сурилаётган баъзи бир «замонавий» бузғунчи ғоя ва мафкуралар жумласига қуйидагилари киритиш мумкин.

4.1. Космополитизм. Космополитизм (юн.*kosmopolites* – дунё фуқароси) – бу «жаҳон давлати» тузишини ва «жаҳон фуқаролиги»ни тарғиб этиб, одамларни ватанпарварлик ҳис-туйғуларидан, миллий маданият ва анъаналардан воз кечишга даъват қилувчи таълимотга асосланган бузғунчи ғоядир.

Бу ғоянинг ўз келиб чиқиш тарихига назар ташласак, унинг Қадимги Юнонистон шаҳар-полисларга бўлиниб кетган даврларда уларнинг бар-

²⁴⁹ Қаранг: Миллий ғоя ва раҳбар масъулияти. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. –Б.450–453.

часини ягона давлат уюшмасига бирлаштиришга ва ўзига хос «жаҳон давлати» барпо этиб, одамларни «жаҳон фукаролиги» мақомида яшаш руҳида қовуштиришга интилиш ғояси сифатида шакллана бошлаганлигини кўрамиз. Кейинчалик, Рим империяси ташкил топгандан кейин бу ғоя янада кенгрок тарғиб этила бошланди, унинг бағрида фукаролик мақоми юксак даражага кўтарилди, «жаҳон фукаролиги» кадри ортди. Космополитизм ғояси Европа феодал тарқоқлигига қарама-қарши ўларок, буржуа космополитизми кўринишида, уйғониш даврида (Данте, Рабле, Сервантес), ундан кейин француз буржуа инқилоби арафасида маърифатпарварлик таълимотида (Волтер, Дидро, Голбах, Гелвещий, Руссо), шахсни феодал қарамликдан озод қилиш ғояларида (Лессинг, Гёте, Шиллер, Кант, Фихте) кенг ўрин эгаллаган эди. Ҳозирги даврда ҳам космополитизм ғояларини илгари суриб, барча одамлар истикбол тақдири бирлигини рўқач қилган ҳолда «жаҳон фукаролиги» томон ривожланиш зарурлигини уқтираётган тадқиқотчилар, сиёсий арбоблар, халқаро ташкилотлар мавжуд²⁵⁰.

Бугунги кунда космополитизм ғояси: *биринчидан*, жаҳон миқёсида ахборот айирбошлаш имкониятлари ошиб бораётганлигини; *иккинчидан*, глобал иктисодий интеграциянинг кучайиб тадбиркорликнинг давлат чегараларини «ювиб» ташлаётганлигини; *учинчидан*, аҳоли миграциясининг чегара билмас даражада ўсиб кетаётганлиги каби ҳолатларни рўқач қилиб олган ҳолда ҳозирги кунда Ватан тушунчасининг нисбий эканлигини, «*қаерда яхши бўлса, ўша жой Ватан*» эканлигини илгари суриб элатлар, миллатлар ва халқларнинг ўз она-Ватанига бўлган меҳр-муҳаббатини йўқка чиқариб, уларни мустақиллигидан маҳрум қилиб, қандайдир жаҳонда танҳо ҳукмронлик қилишга уринаётган кучларга тобе қилишга уринмоқдалар. Айни вақтда космополитизм ғоясининг тарғиботчилари одамларнинг «жаҳон давлати» тасарруфида «жаҳон фукароси» бўлиши эса уларнинг онғида Ватан туйғусини глобал миқёсда тасаввур қилиш имкониятини беради, шахс эркинликларининг тамомила рўёбга чиқишига олиб келади, деб бонг ўрмоқдалар.

Космополитизм ғояси ўзбекларнинг металитетига тўғри келмайдиган бузғунчи ғоядир. Чунки, унга эргашиш мустақиллигимиздан маҳрум бўлиш демақдир. Биз учун бу ёруғ жаҳонда ўзбекларнинг яшайдиган жойи битта – бу ҳам бўлса – мустақил Ўзбекистон давлатидир.

4.2. Худқушлик. Худқушлик – бу одамларнинг ҳаёт жумбоқларини тушуниб етиши, унинг кийинчиликларини енгиб ўтиши борасида юзага келган сабабларини охиригача ечишдан чалғитиб, ўзига тегишли бўлган мол-дунёсидан воз кечтириб, уларни ўзгаларга мерос

²⁵⁰ Қаранг: Фалсафа: қомусий луғат. –Т.: «Шарқ», 2004. –Б.207.

қилиб қолдириш учун ўз жонига қасд қилишнинг ҳар хил руҳий омилларини тарғиб ва ташвиқ қилувчи бузғунчи ғоя ҳисобланади.

Худқушлик ғоясининг мазмун-моҳиятига эътибор берадиган бўлсак *биринчидан*, худқушларнинг аксариятини ўзига тўқ фуқаролар ташкил этишини; *иккинчидан*, худқушлар ўзларига тегишли бойликларни қариндош-уруғлари, таниш-билишларига эмас, аксинча, қандайдир сирли клублар фаолиятини ривожлантиришга сарфлашни васият қилиб қолдираётганлигини; *учинчидан*, худқушликни қандайдир фирибгарлар томонидан тузилган клублар томонидан уюштираётганликларини кузатиш мумкин.

«Тадқиқотлар натижасига таяниб шуни айтиш мумкинки, XX асрда бундай клублар нафақат АҚШ, балки Европа мамлакатларида ҳам кенг тарқалиб улгурган экан. Одатда, бундай клубларни бир ёки бир неча фирибгарлар бирлашиб ташкил этган. Клубларнинг Низом ва бошқа ҳужжаглари ўта пухталиқ билан ишлаб чиқилган. Шунингдек, ҳар бир клубда ҳуқуқшунос, нотариуси ва руҳшунос-шифокор ҳамда руҳоний фаолият юритган. Улар клубга аъзоликка асосан, бошига бирор-бир ташвиш тушган, кўнгилчан ва ўзига тўқ одамларни танлашган. Фирибгарлар шу даражада устамонлик билан ишлашганки, қонун ҳимоячилари уларни айблай олмаган. Бунинг учун улар клубга аъзо бўлган ҳар бир шахсни қатор синовлардан ўтказишган. Кейин руҳшунос-шифокор ва руҳоний уни ўз жонига қасд қилишга “тайёрлаган”. Бунинг учун унга кейинги ҳаётда битмас-туганмас роҳат-фароғат ва жаннат ваъда қилишган. Нафақат ваъда қилишган, балки шунга тўғридан-тўғри ишонтиришган. Ўз жонига қасд қилаётган клуб аъзоси ўлганидан сўнг тўппа-тўғри жаннатга тушишига заррача шубҳаланмаган. Миждоз ўз жонига қасд қилишга тайёр бўлганидан кейин эса, ҳуқуқшунос ва нотариус ишга киришган. Улар миждознинг розилиги билан унга тегишли барча маблағлар ва мол-мулкни клубнинг ҳисобига расмийлаштиришган»²⁵¹.

2017 йилнинг бошларида мафкура майдонларига ташланган **“Кўк қит”** ғояси ҳам ана шундай худқушликни тарғиб ва ташвиқ қилувчиларнинг иши эди.

Худқушлик бизнинг ғоявий ва мафкуравий қарашларимизга, турмуш тарзимизга тамомила ёт бўлган бузғунчи ғоядир. Чунки, инсоннинг ўз жонига қасд қилиши ислом динимизда, ҳатто жанозаси ўқилмайдиган гуноҳлар қаторига қиради. Шунинг учун ҳам худқушликнинг «жозибаси»га учмасдан, Яратган томонидан берилган умрни она-Ватанга садоқат билан, ҳалол ризқ топиб, сермазмун тарзда яшаб

²⁵¹ Қаранг: Миллий ғоя ва раҳбар масъулияти. –Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. –Б.490.

Ўтказиш ҳар бир фуқаромизнинг бурчидир. Ёшларимизни худкушлик балосидан асраш ҳар бир ота-она, маҳалла, бутун жамиятимиз ахлининг вазифасидир.

4.3. Демократия транзитологияси. Дунёда энг ривожланган АҚШ, Франция, Германия, Англия каби давлатлар ўзлари демократиянинг «отаси» ҳисоблаб, ички ва ташқи сиёсатида демократик тамойилларга асосланиб иш юритишга ҳаракат қиладилар. Улар томонидан ишлаб чиқилган демократия тамойиллари бошқалар учун «андоза» деб биладилар. Шу сабабли улар кам ривожланган, авторитар, тоталитар ёки ҳали демократик бошқарув тизимига тўлиқ ўтиб улгурмаган давлатларга ўзларининг «демократик андоза»ларини транзит қилишга, яъни демократик транзитология билан шуғулланишга уринадилар.

Демократия транзитологияси назариётчилари жамият ҳаётининг барча соҳаларида эркинлик бўлишини таъкидлагани ҳолда, муайян мамлакатнинг тарихий ўтмиши, иқтисодий-ижтимоий тараққиёти даражаси, кишиларнинг металитети, миллий кадриятларини ҳисобга олмаган ҳолда у ерда демократик тартибни жорий қилишга, айниқса, инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун демократияни экспорт қилиш баҳонасида ўзларининг ҳукмронлигини ўрнатишга, мазкур халқларнинг бойлигини текинга ўзлаштирмакчи бўладилар. Масалан, АҚШ бошчилигида Ғарб давлатлари томонидан Ироқ, Ливия, Миср каби мамлакатларда демократик тартиб ўрнатиш баҳонасида олиб борилган жанговор ҳаракатлар, Грузия, Украина, Қирғизистонда амалга оширилган «рангли инкиллоб»лар ёки Андижонда уюштирилган бузғунчиликлар бунинг яққол мисоли ҳисобланади.

Демократия транзитологияси масаласида ҳар бир сиёсатчи инглиз давлат ва жамоат арбоби Уистон Черчилнинг “Демократия ҳам камчилликлардан холи эмас, аммо инсоният ундан мукамалроқ тузумни ҳали ўйлаб топмаган” ҳамда америкалик сиёсатчи Зигмунд Бжежинскийнинг “Исломотарихи ва маданий кадриятларига беписандлик билан ёндашиб, демократияни мажбуран киритишга уриниш, охиरोқибат унинг тамоман инкор этилишига сабаб бўлади” ва аксинча, “ташқи тазйикдан холи бўлган, табиий тараққиёт натижаси ўларок, босқичма-босқич шакллантирилган демократия сиёсий маданияти ислом жамияти томонидан қабул қилинади ва ўзлаштирилади”²⁵², – деган фикрларини ёдда тутишлари фойдадан холи бўлмайди.

Демократия транзитологияси ғоясининг бузғунчиликдан иборат бўлган маъно-мазмунни, мақсад ва вазифалари: *биринчидан*, ўзга

²⁵² Қаранг: Бжежинский З. Выбор: мировое господство или глобальное лидерство. –М.: Международные отношения, 2004. –С.279–280.

халкларга демократияни ўргатиш баҳонасида мавжуд конституциявий тузумни ағдариб ташлаш; *иккинчидан*, ички ва ташқи ишларига аралашиб мавжуд бойликларини сув-текинга сотиб олиш; *учинчидан*, давлат ҳокимиятини заифлаштириб, уларни «қўғирчок»ка айлантириш; *тўртинчидан*, уларни ҳар хил ғоя ва мафкураларни синаб кўрувчи мафкуравий полигонга айлантириб, ғоявий карамлик балосига гирфтор қилишдан иборатдир.

Бизнинг халқимиз бундай мазмундани демократия транзитология ғоясини ҳеч қачон қабул қилмайди ва уни мамлакатимиз халқлари ҳаётида даҳшатли оқибатларни келтириб чиқарувчи, унинг таракқиётга нуқта қўйиши мумкин бўлган вайронкор ғоялардан бири деб баҳолайди.

5-§. Ҳозирги кунда одамларни маънавий таназзулга дучор қилувчи умуминсоний ахлоққа зид бўлган бузғунчи ғоялар

Жаҳонда техника ва технологиялар қанчалик тез ривожланаётган бўлса, уларнинг натижаларидан баҳраманд бўлиш тенденциялари бир томондан уларни моддий қадрият сифатида қадрлаб унумли фойдаланиш; иккинчи томондан, уларнинг маънавий-ахлоқий томонларини бузиб талқин қилиш ишлари кўзга ташланмоқда. Бунда Ғарб мамлакатлари аҳолисининг бир қисми фақат моддий манфаатини кўзлаб иш юритаётган бўлса, қолган қисми маънавий-ахлоқий қадриятларни шунчаки одам ҳиссиётини қондириш деб билган ҳолда ўз турмуш тарзини янги мазмунда ташкил этаётганлигида кўриш мумкин. Буни Ғарб ҳаётида кейинги вақтларда оммалашиб бораётган қуйидаги айрим ғайриахлоқий хатти-ҳаракатлар мисолида кўриш мумкин.

5.1. Нимфомания. Қадимги юнон мифологиясида келтирилишича, ўрмонлар, далалар, пода ва чўпонлар ҳомийси ҳисобланган Пан худосининг қувноқ, ҳаётдан хурсанд ва ҳар қандай жинсий чекловлардан озод қилинган жориялар *нимфалар* деб аталган. Афсоналарга кўра, нимфалар эчкиоёқли Паннинг овозини эшитиши билан унга томон югуриб, ўраб олган. Хушчақчақ хор қўшиқлари бошланиб, кенг ўтлоқ далада кайф-сафога берилган. Пан ва унинг ҳирсий бетизгин – эчкиоёқ сатираларнинг шу каби хатти-ҳаракатларига ўхшаш, жинсий майлга ўта берилган Ғарбда тобора кўпайиб бораётган аёллар нимфоманка деб аталади.

5.2. Садизм. *Садизм* ўз ҳамкори ёки бошқа бир одамни жисмоний қийнаш, таҳқирлаш, унга азоб беришнинг турли йўлларида фойдала-

ниб, хирсий ва жинсий кониқиш ҳосил қиладиган одамларга нисбатан ишлатиладиган атама. Бундай иллатга эга одамлар учун унинг хирсий кониқишларини таъминловчи кишининг кимлиги фарқ қилмайди. Садизм учун у эркак, аёл, киз ёки ўғил бола бўлиши ҳам мумкин. Ўзга одамни ўз майлига бўйсундириш, хирсий талабларини бажаришга мажбур қилиш садизм эҳтиёжининг асосини ташкил этади. Одамларда бу иллат жинсий функцияларнинг етишмовчилиги, жисмоний ва руҳий касаллик оқибатида пайдо бўлади.

5.3. Анимализм. *Анимализм* маънавий бузилишнинг бир кўриниши бўлиб, *ҳайвонлар билан жинсий яқинлик ёки зоофилия* атамалари билан ҳам ифодаланади. Бу муносабатларнинг илдизи қадим замонларга бориб тақалади. Лекин бугунги Ғарбий Европада инсон эркинликларининг ўта мутлақлаштирилиши оқибатида ахлоқсизликнинг бу кўриниши тобора кенг тарқалиб бормоқда. Устига устак, бу ярамас одатнинг видеофильмлар, порнографик журналлар ва бошқа манбалар орқали эркин намойиш этилиши, кенг тарғиб этилиши унинг тобора оммавийлашувига имкониёт яратмоқда.

5.4. Қондошлар. Яқин қариндошлар ўртасида юзага келадиган хирсий муҳаббат бўлиб, ҳозирги Ғарбий Европа жамиятида бир уйда яшайдиган қондош қариндошларнинг ёшлиқдан бир-бирини яланғоч тарзда кўравериши, оила муҳитидаги ҳаёсизлик оқибатида вужудга келган хирсий ахлоқсизликдир. Бу иллат оилада ҳаё, ибо, уят каби оддий ахлоқий меъёрларнинг қарор топмагани ва Ғарб теле, видео ва порнографик журналлари орқали бундай хатти-ҳаракат узлуксиз тарғиб этилаётгани оқибатида вужудга келиб, борган сари хавфли тус олмоқда.

5.5. Лесбиянкалар. Бу хусусият анча қадим замонларданоқ кузатилган. У Европа, Осиё, Африка, Америка қитъаларида яшаган, маданий жиҳатдан ривожланган кўп халқларда кузатилган. Ушбу атама Лесбос ороли (Юнонистон) номи билан боғлиқ бўлиб, *сафизм* ёки «*Лесбос муҳаббати*» деб аталган. Кейинчалик Европада «*эркин муҳаббат*» номи билан кенг тарқалади. У кўпроқ бой-бадавлат хонадонлар, аслзодалар жамоаларида пайдо бўлиб, аёлнинг аёлга нисбатан жинсий хирсий муҳаббатини ифодалаган. Ўша хонадонларда кўплаб гетералар хизмат қилиб, олий табақа аёллар жинсий майлини қондириш билан машғул бўлган. Бахтга қарши бундай ғайриахлоқий хатти-ҳаракатлар юксак тараққиёт чўққисига кўтарилган Ғарб мамлакатларида нафакат олий табақа ва аслзодалар орасида, балки санъат, адабиёт, шоу бизнес ва бошқа соҳаларда фаолият юритаётган кишилар орасида ҳам урф бўлмоқда. Ачинарлиси шундаки, иқтисодий-маданий жиҳатдан юксак ривожланган бугунги Европада бу хусусият меъёрдаги турмуш тарзига айланиб бормоқда.

5.6. Бир жинслилар никоҳи. Инсоният моддий ва маънавий жиҳатдан қанчалик тараққий этмасин, аммо унинг танасини емирувчи вайронкор ва бузғунчи ғоялар, уларни амалга оширувчи воситаларнинг ҳам шунчалик «юзсиз»лашиб кетаётганлигининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Ана шундай ғайриинсоний қилмишлардан бири – бу бир жинслилар ўртасидаги никоҳдир. Бунинг келиб чиқишига асосий сабаблар каторига қуйидагиларни:

биринчидан, Ғарб мамлакатларида моддий жиҳатдан яхши яшашга интилиб, маънавий соҳани ўзи бўларчилиқка ташлаб қўйилганлиги;

иккинчидан, маиший бузуқчиликнинг мисли кўрилмаган даражада кучайиб, айрим эркаклар учун аёл зотига бўлган қизиқиш ҳиссининг сўниб кетганлиги;

учинчидан, умуминсоний ва миллий кадриятларнинг қўпчиллик томонидан тан олинмасдан, уларга нисбатан минсимаслик ҳолатларининг ҳаддан ташқари кучайганлиги;

тўртинчидан, одамларнинг ҳар хил жинсий касалликларга гирифтор бўлиши туфайли оила қуришга бўлган ишончни йўқотиб «фуқаролик никоҳи» никоҳи остида эркин жинсий ҳаёт кечиришга интилаётганлиги;

бешинчидан, «оммавий маданият»нинг катта маблағ ишлаб олиш мақсадида эркин жинсий ҳаётни тинмай тарғиб ва ташвиқ қилаётганлиги кабиларни киритиш мумкин. Шу туфайли дунёнинг ўнга яқин мамлакатларида бир жинсли никоҳга руҳсат беришган. Ўзбекистонда бундай хатти-ҳаракатни содир этиш тақикланган бўлиб, уни содир этган шахслар қонун йўли билан жазоланади.

Биз Ғарб жамиятида ёрқин намоён бўлаётган ва кенг тарқалиб бораётган ғайрияхлоқий хатти-ҳаракатларнинг айримлари хусусидагина тўхталдик. Бундан ташқари, бугунги Ғарб жамиятига хос бўлган бу каби ғайриинсоний хатти-ҳаракатлар жумласига мазохизм, фетишизм, телесексуализм, некрофилия, казановачилик, вуайеризм сингари шарқона маданият, урф-одат ва кадриятларга мутлақо ёт, ўта зарарли иллатларни ҳам киритиш мумкин. Бирок бизнингча, таҳлил этилган иллатларнинг ўзи ҳам Ғарб ижтимоий-маънавий ҳаётида рўй бераётган салбий ҳолатлар ҳақида етарли тасаввур беради. Бундай ҳолатлардан тегишли сабоқ чиқаришимиз, уларга қарши изчил ҳамда самарали чора-тадбирлар ишлаб чиқиб, ҳаётга татбиқ этишимиз, энг муҳими, вояга етаётган ёш авлодни, фарзандларимизни бундай иллатлардан асраб-авайлашимиз даркор²⁵³.

²⁵³ Қаранг: Миллий ғоя ва раҳбар масъулияти. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. –Б.390–391.

4-ҚИСМ

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ҒОЯВИЙ ВА МАҒКУРАВИЙ КУРАШ

12-БОБ. ЖАҲОНДА ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ КЕЧИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

1-§. Глобаллашув тушунчаси, манбаи, белги ва хусусиятлари

1.1. Глобаллашув тушунчаси. Глобаллашув масаласини бугунги кунда барча мамлакатлардаги олимлар, сиёсатчилар, журналистлар ва тадбиркорлар муҳокама қилмоқдалар. Уларнинг барчаси мазкур феномени дунё халқлари ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий ҳаётининг ўзига хос бўлган замонавий ҳолати, уларда кечаётган ички ва ташқи жараён ҳамда уларнинг умумпланетар тарзда ривожланиш тенденцияси сифатида талқин этмоқдалар. Умуман олганда *“глобаллашув”* тушунчаси французча *global* – умумий ва лотинча *globus* – шар сўзларидан олинган бўлиб, биринчидан, Ер юзига оид, бутун Ер шарини қамраб олувчи; иккинчидан эса умумбашарий, кенг миқёсдаги; жаҳоншумул, жаҳон аҳамиятига молик, деган маъноларни англатади. «Глобаллашув» атамаси 1981–1983 йилларда америкалик социолог Дж.Маклин, америкалик тадқиқотчи Т.Левитт, англиялик олим Р.Робертсонлар томонидан ёзилган мақола ва китобларда ишлатилган²⁵⁴. Бугунги кунда глобаллашувни объектив жараён сифатида олимлар турлича таърифлайдилар. Масалан, Қ.Назаров томонидан ёзилган “Фалсафа асослари” номли китобида глобаллашув тушунчасига олимлар томонидан берилган: **“глобаллашув:**

– инсоният тараққиёти ва жамият ҳаётининг жаҳон миқёсида интеграциялашиши натижасида содир бўлаётган жараёнларнинг оламшумул аҳамият касб этиши;

²⁵⁴ Қаранг: Буянов В.С. Сущность глобализации // Глобализация: Учебник –М.: Изд-во РАГС, 2008. –С.17–18.

– жаҳон иқтисодиётининг сармоя, ишчи кучи ва кашфиётлар оқимининг кенгайиши, шунингдек, мамлакатларнинг жаҳон микёсидаги иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга қаратилган биргаликдаги ҳаракатлари туфайли давом этаётган интеграцияси;

– ташкилотларнинг халқаро микёсда кенгайишга ва халқаро майдонда тобора каттароқ ўрин эгаллашга қаратилган стратегияси;

– товарлар, хизматлар, меҳнат, технология ва капиталнинг халқаро майдонда ҳаракатланиши;

– савдо, инвестиция, молия-иқтисод, маданият ва бошқа иқтисодий-ижтимоий соҳаларда ҳукуматлар, ташкилотлар ва халқларнинг ўз мамлакатлари чегараларидан чиқиб, ҳамкорликка интилиши;

– инсон қанитали, молиявий ва интеллектуал капиталнинг дунёнинг энг катта иқтисодий нукталарига интилиши;

– иқтисодий фаолият учун мамлакатнинг жўғрофий жойлашиши омили аҳамиятининг ўзгариб бориш жараёни²⁵⁵, – деган таърифлар келтирилган. Уларнинг барчасини умумлаштирадиган бўлсак, **глобаллашув фалсафий маънода** – бу жаҳондаги мамлакатларнинг *ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий соҳада ўзаро яқинлашуви, янги сифатий бирлашуви натижасида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларнинг тез суръатлар билан бир мамлакат доирасидан чиқиб, умумпланетар миқёсга эга бўлишидир.*

Глобаллашувни жараён сифатида онтологик жиҳатдан учта: *биринчидан, табиат борлигида* (иклимнинг ўзгариши, ҳайвонот дунёси ва ўсимликлар оламининг камайиб кетиши, табиий бойлик захираларининг тугаб бориши ва бошқалар); *иккинчидан, ижтимоий табиий борликда* (энергетик, экологик, демографик ва бошқалар); *учинчидан, ижтимоий ёки кишилиқ жамиятининг таракқий этишида* (техника ва технологияларнинг ривожланиши, мегаполисларнинг кўпайиши, иқтисодий ҳаёт даражасининг кескин табақаланиб бориши ва бошқалар) содир бўлаётган гуруҳларга ажратиш мумкин. Глобаллашувни *мақонда* содир бўлишига кўра планетар ва регионал, *замонда* юз беришига қараб доимий, узок муддатли ва қисқа муддатли турларга ажратиш мумкин.

1.2. Глобаллашув жараёнларининг манбаи ва асосий белгилари. Глобаллашув жараёнларининг манбаи деб, *уларнинг келиб чиқиши, шаклланиши ва ривожланиши учун асос бўладиган омилларга айтилади.*

Бундай асос-омиллар жумласига: *биринчидан*, ахборот коммуникация технологиялари соҳасида юз бераётган туб сифатий ўзгариш-

²⁵⁵ Қаранг: Назаров Қ. Фалсафа асослари. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2012. –Б.676–677.

лар; *иккинчидан*, давлатларнинг инвестиция соҳасида олиб бораётган янги саноат саноати; *учинчидан*, инновацион таълимнинг камровлилик даражасининг ўсиб бориши; *тўртинчидан*, жаҳонда дунёвий тартибнинг ўзгариши натижасида мавжуд борлиққа нисбатан янги дунёкарашнинг вужудга келиши ва шу қабила қиради.

Глобаллашувнинг умум эътироф этилган қуйидаги *асосий белгилари* мавжуд: а) халқаро савдонинг кенгайиши ва эркинлашиши; б) халқаро капитал айланмаси ва унинг йўлидаги тўсиқларнинг бартараф этилиши; в) электрон коммуникация инқилоби натижасида молиявий муносабатларда содир бўлган чуқур ўзгаришлар; г) трансмиллий корпорациялар фаолиятининг кенгайиши, халқаро молиявий ва иқтисодий институтларнинг ташкил топиши ва бошқалар.

Жаҳон миқёсидаги бундай умумий тараққиёт: *биринчидан*, одамлар дунёкараши ўзгариши, коммуникациялар юксалиши, халқаро муносабатлар ривожини одамзот ҳаётига таъсирни кучайтиради; *иккинчидан*, давлатлар ва халқлар ўртасида бирлашишга интилишни кучайтиради, айни вақтда миллий хусусиятлар, анъаналар ва маънавий меросни сақлаб қолиш орқали мустақил саноатий тамойилларни ишлаб чиқиш зарурлигини ҳам кўрсатиб берилади²⁵⁶.

1.3. Глобаллашув жараёнининг хусусиятлари. Глобаллашув жараёнларига ҳос бўлган баъзи *бир хусусиятлар* қуйидагилардан иборат:

1) инсон ҳаётининг барча жабҳалари бўйича халқлар ва мамлакатларнинг бир-бирларига боғлиқлиги ва ўзаро алоқадорлигининг ўсиб бориши;

2) бозорларнинг планетар миқёсда кенгайиши натижасида умумжаҳон молия-иқтисодий маконининг пайдо бўлиши, алоҳида иқтисодий тизимларнинг глобал иқтисодиётга қўшилиб кетиши ва янги иқтисодий тартибнинг вужудга келиши;

3) ахборот соҳасида янги компьютер ва медиатеологиялар, глобал телевидения, интернетнинг кенг қўламда ишлатилиши асосида бутун жаҳон алоқа-мулоқот тармоғининг пайдо бўлиши;

4) объектив мазмундаги демократия ва турли хил ғоявий-мафкуравий жараёнлардан субъектив мақсадларда фойдаланишнинг кучайиши ва бошқалар.

XXI асрга келиб инсоният ўзининг ҳаёт шароитини янада яхшилаш учун табиат, жамият, инсон тафаккури сир-асрорлари қонунларини янада чуқурроқ ўрганиш орқали буюк кашфиётларни амалга оширишга киришдилар. Буларга энг орзон ва қулай энергия манбаини топиш борасида қилинаётган кашфиётлар, масалан, ер қобиғи иссиқлигидан (“геотермал”

²⁵⁶ Қаранг: Назаров Қ. Фалсафа асослари. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2012. –Б.677–678.

бунда “гео” – ер, “термал” – иссиқлик), одам танасининг доимий тебранма ҳаракатланишидан ҳосил бўлувчи иссиқлик энергиясидан фойдаланишни йўлга қўйиш учун ишлаб чиқилган “энергетик кастюм”, одамларнинг йўлакларда юришидан ҳосил бўладиган “йўл-йўлак энергияси” ҳамда “водород ёнилғиси”, кишиларнинг ўсиб бораётган озик-овқатларга бўлган эҳтиёжларини қондиришга қаратилган “трансген маҳсулотлар”, ичимлик суви муаммосини ечишга бағишланган “тегирмон суви”, компьютерлаштиришга асосланган “аккли уй”, “аккли шаҳар”, яшаш жойига бўлган эҳтиёжни қондиришга қаратилган “гидрополислар” (сув ости шаҳарлари), “сузиб юрувчи шаҳарлар”, “сеҳрли мўжизакор нур” (лазер), супер аккли роботлар, шунингдек, узок яшаш бўйича олиб борилаётган “генмуҳандислиги” борасидаги бир қатор “кўз кўриб, кулок эшитмаган” илмий тадқиқот ишларини киритиш мумкин.

2-§. Глобаллашув жараёнларинг соҳавий йўналишлари ва уларнинг ривожланиш тенденциялари

Глобаллашув жараёнларининг сиёсий, ижтимоий, маданий ва илмий жабҳаларга ўтказётган таъсирини ўрганиш орқали, унинг миллий ғоямизга ўтказётган таъсирларини куйидагиларда кўриш мумкин.

2.1. Иқтисодийнинг глобаллашуви. *Иқтисодийнинг глобаллашуви деб ишлаб чиқариш, савдо ва банк фаолиятининг транс-национлашуви туфайли мамлакатларнинг иқтисодий ҳаётида тез суръатлар билан кечаётган жараёнлар силсиласига айтилади.* Масалан, биргина бизнинг мамлакатимизда иқтисодий тармоқлари бўйича асосий капиталга киритилган чет эл инвестициялари саноатда 67,7%, кишлок хўжалигида 2,3%, транспортда 14,5% ташкил қилиши, шунингдек, 2017 йилда давлатимиз раҳбари **Ш.М.Мирзиёевнинг** Туркманистон, Қозоғистон, Россия Федерацияси, Хитой, Саудия Арабистони каби давлатларга ташрифи чоғида имзоланган шартномалар ҳам иқтисодий глобаллашувнинг ёрқин намунаси ҳисобланади. Иқтисодий глобаллашув ўз навбатида маънавий-мафкуравий масалаларни ҳал қилишни ҳам кун тартибига қўяди. Бу хусусда И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Агар иқтисодий ўсиш, тараққиёт – жамиятнинг танази бўлса, маънавият-маърифат ва сиёсий онг етуқлиги унинг руҳи, акли ва жонидир”²⁵⁷. Шундай экан, иқтисодийнинг глобаллашуви

²⁵⁷ Каримов И.А. Илму фан мамлакат тараққиётига хизмат қилсин // Унинг ўзи. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. –Т.:Ўзбекистон, 1996. –Б.261.

бевосита миллий ғоя-мафкурамизга таъсир ўтказди. Моддий ишлаб чиқариш ҳар бир ҳудуд ва унда яшовчи халқлар эҳтиёжига кўра такомиллашиб келган экан, бу соҳада ўзига хосликнинг сақланиши, миллий иктисодиётнинг ривожланиши муҳим амият касб этади. Давлатлар ўртасидаги молиявий тафовут дунё ғоявий ранг-баранглигини бир кутб томон силжишига шароит яратиб беради. Бу жараёнда, айниқса, трансмиллий компаниялар таъсири яққол сезилади. Бугунги кунда кенг тарқалган тор жинси шимлар, калта юбкалар, очик кофталар ёки турли маҳсулотлар этикеткаларидаги ярим яланғоч тасвирлар ниманинг ифодаси? Албатта, булар ҳеч бир халқнинг миллий ишлаб чиқариш маҳсулотлари эмас. Бундай маҳсулотлар оддий ўрамдаги маҳсулотларга караганда “жозибадор” ва эътиборни тортувчи ҳисобланади. Фақат истеъмолчилар эътиборини тортиш ва савдони жадаллаштириш мақсадларида ишлаб чиқарилаётган бундай маҳсулотлар, албатта, миллат маданияти ва маънавиятига ўзининг салбий таъсирини кўрсатади. Бундай ҳолатлар, айниқса, ёш авлод миллий-маънавий дунёкарашини шаклланишига, унинг асосидаги ҳаётий-ахлоқий қарашларга жиддий путур етказди. Бу каби ҳолатлар инсоният келажиги бўлмиш ёш авлод дунёкарашининг шаклланиши ўз миллий заминлари ҳисобига эмас, балки унга зид бўлган, бугунги кунда кенг илдиз отиб бораётган маънан қашшоқ “оммавий маданият”нинг ривожланиб боришига олиб келади.

2.2. Сиёсий-ҳуқуқий ҳаётнинг глобаллашуви. Сиёсий-ҳуқуқий ҳаётнинг глобаллашуви деб, инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, жамиятни демократик тамойиллар асосида бошқариш, давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, ҳар бир халқнинг тинч-осуда янашини таъминлаш, инсониятни ҳар хил ядровий фалокатлардан асраш каби амалларни тез суръатлар ичида бажаришига қаратилган фаолиятлар тизимига айтилади. Сиёсий-ҳуқуқий ҳаётнинг глобаллашув жараёнлари бунёдкор гоёлар ёки вайронкор мафкуралар таъсирида кечишини ҳам инкор қилиб бўлмайди, албатта. Бунинг мисолини БМТ, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти ёки НАТО мисолида кўриш мумкин. Сиёсий-ҳуқуқий глобаллашув жараёнларининг кечишида Ўзбекистон ташқи сиёсатининг ўрни ва роли ҳақида давлатимиз раҳбари **Ш.М.Мирзиёев:** “Бу сиёсатнинг асосий маъно-мазмунини – тинчлик-парварлик, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, юзага келадиган зиддият ва қарама-қаршилиқларни фақат тинч, сиёсий йўл билан ҳал этиш, барча хорижий давлатлар ва жаҳон ҳамжамияти билан амалий ҳамкорлик қилишдан иборат.

Мамлакатимиз ҳеч қандай ҳарбий-сиёсий блоklarга қўшилмайди, бошқа давлатларнинг ҳарбий база ва объектлари Ўзбекистон ҳудудида

жойлаштирилишига, шунингдек, ҳарбий хизматчиларимизнинг мамлакатимиз ҳудудидан ташқарида бўлишига йўл қўйилмайди.

Ташки сиёсатни амалга оширишда барча давлатлар, биринчи навбатда, қўшни мамлакатлар билан дўстона муносабатлар ва ўзаро манфаатли ҳамкорликни янада мустаҳкамлашни ўзимизнинг биринчи даражали вазифамиз деб биламиз.

Бу борада илгари ҳам айтган бир фикримни такрорлашни истардим. Биз қўшниларимиз билан ракобат қилиш эмас, аксинча, ҳамкорлик қилиш йўлини изчил давом эттирамиз. Ҳамкорликни тинчлик ва тараққиётнинг асосий гарови деб биламиз. Қўшниларимиз билан ўзаро ҳурмат ва манфаатли ҳамкорликни канча ривожлантирсак, бундан юртимиз ҳам, бутун минтақамиз ҳам шунча кўп наф қўради”²⁵⁸, – деган эди. Ўзбекистон учун сиёсий-ҳуқуқий ҳаёт жабҳаларининг глобаллашуви жараёнларининг мазмун-моҳияти, унинг ўрни ва роли ана шу фикрларда ўзининг ҳақиқий ифодасини топган, десак муболаға қилмаган бўламиз.

2.3. Маданият соҳасининг глобаллашуви. Маданий-маънавий ҳаёт соҳаларининг глобаллашув деб жаҳонда бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда мазмунан кўпроқ даромад топишга қаратилган, шаклан турли хил кўринишга эга бўлган, моҳиятан ўзга элат, миллат, халқларнинг асрлар мобайнида шаклланган миллий қадриятларини ичидан парчалаб ташлаш эвазига, уларни маданий-маънавий қарамликка маҳкум қилишга йўғрилган катта молиявий қудратга эга бўлган давлат ва шахслар томонидан тез суръатлар билан содир этилаётган ҳодисалар тизимига айтилади. Бундай ҳодисалар **томоша жараёнини** бозор муносабатларининг, хусусан, санъат индустрияси, шоубизнеснинг шаклланиши истеъмолчи талабига кўра маҳсулотни таклиф қилиниши билан характерланади. Бу соҳаларда савдо-сотик муносабатларининг шаклланиши, бутун дунё бўйича “томоша индустрияси”ни юзага келтирди. Унинг таъсирида “эрмак ва томошалар” шиори остида истеъмолчилик руҳияти авж олдириляпти. Маданият соҳасида истеъмолчилик кайфиятининг шаклланиши миллий маънавиятнинг такомиллашиб, янада бойиб боришига салбий таъсир кўрсагади. Чунки истеъмолчилик кайфияти кучайган жамият аъзолари ўз миллий маънавиятини янги асосларда бойитишдан кўра тайёрига таклид қилиш, уни ўз маънавиятининг таркибига киритишга мойил бўлишади. Бу эса жамият аъзоларини маънавий қарамликка олиб келади. Шу маънода, сиёсатшунос З.Бжежинский: “Америкаликларнинг қизиқишига, овқатланиш ва ҳатто кийиниш одат-

²⁵⁸ Мирзиёев Ш.М. Тошкент – барчамиз учун онадек улуғ ва муътабардир // Унинг ўзи. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. –Б.480.

ларигача бутун дунёда таклид қилинади”²⁵⁹, – деб таъкидлайди. Маданий истеъмолчилик қайфиятининг ривожланиши маданий ва маънавий бойликларга нисбатан муносабатга, шу билан бирга, миллий маънавиятининг реал ҳаётдаги ифодаси бўлиши урф-одатлар, анъана ва маросимлар, кадриятларга нисбатан ҳам салбий таъсир кўрсатади. Уларни кишилар ҳаётдан сиқиб чиқаради. Бугун ёшлар орасида урф бўлиб бораётган очиқ-сочиқ кийиниш, муомалада миллий тилга эътиборсизлик, Европа менталитетига интилиш каби ҳолатларни кўплаб учратиш мумкин. Булар барчаси миллий маънавиятининг ахлоқий асосларига путур етказди.

2.4. Ахборот-коммуникация соҳасининг глобаллашуви. Ахборот-коммуникация соҳаларининг глобаллашуви деб жаҳонда юз бераётган ҳар қандай воқеа, ҳодиса, жараёнлар, нарсалар, предметлар, фактлар, шахслар Ер шарининг исталган нуқтасидан ахборотларни тезликда узатиш ва қабул қилиш, уларни йиғиш, ўзгартириш, қайта ишлаш, сақлаш, қидириш ва тарқатиш жараёнларига айтилади. Ахборот-коммуникация соҳасининг глобаллашуви натижасида дунё ҳамжамияти Ер шарининг ихтиёрий нуқтасидан ахборот қабул қилиш ва узатиш имкониятига эга бўлди. Бу борада кейинги йилларда телефон, интернет тармоқлари, шунингдек, радио ва телевидение воситалари кенг қўламда қўлланилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги маълумотларига кўра юртимизда интернет фойдаланувчилари 2015 йил март ҳолатида 10,5 миллиондан ортиқ кишини ташкил этди. Шундан 5,5 миллиондин ортиқ киши уяли телефон орқали интернет хизматларидан фойдаланади. Айтиш мумкинки, Ўзбекистонда бугунги кунда деярлик барча оилаларда теле ва радиоускуналардан фойдаланиш йўлга қўйилган.

Бугунги кунда маданий-маънавий маҳсулотлар, санъат асарлари асосан, АҚШ, Европа ва Шарқ мамлакатлари маънавий ҳаётини кенг тарғиб этмоқда десак муболаға бўлмас. Бу борада таниқли америкалик сиёсатшунос **З.Бжежинский** “Америка телевизион дастурлари ва фильмлари бу соҳада дунё бозорининг деярли тўртдан уч қисмини эгаллайди. Америка оммабоп мусикаси энг етакчи погонани эгаллаган, интернет тили – инглизча, глобал компьютер тармоғидаги сўзлашишнинг асосий қисми ҳам америкача ва “глобал суҳбатлар”га ўз таъсирини ўтказмоқда”²⁶⁰, деб

²⁵⁹ Қаранг: *Збигнев Бжежинский*. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) Перевод О.Ю.Уральской. –М.: Международные отношения, 1998. –С.39.

²⁶⁰ Қаранг: *Збигнев Бжежинский*. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) Перевод О.Ю.Уральской. –М.: Международные отношения, 1998. –С.39.

таъкидлайди. Булардан, АҚШ, Европа мамлакатлари маънавияти экспанциясининг нақадар авж олганлигига амин бўлиш мумкин.

2.5. Ҳозирги глобаллашув даврида мафкуравий жараёнларнинг хусусиятлари. XXI асрнинг бошларига келиб мафкуравий жараёнларнинг универсаллашуви шу даражага етадики, ундан бирор киши четда қолаётгани йўқ. У бутун Ер юзини, барча минтақа ва мамлакатларни камраб олди, дунёдаги барча одамлар унинг таъсири остида ҳаёт кечирмоқда.

Буни унинг куйидаги хусусиятларида: *биринчидан*, глобаллашиш – инсонпарварлашиш, жамиятнинг барча соҳаларига таъсирида; *иккинчидан*, интеграциялашиш – демократиялашиш, миллий чегаралар доирасида қолиб кетмаслигида; *учинчидан*, дифференциациялашиш – сиёсийлашиш, инсон умрининг барча босқичларига умумий таъсир кўрсатишида кўриш мумкин.

2.6. Ҳозирги пайтда мафкуравий жараёнларни глобаллаштирувчи ва универсаллаштирувчи омиллар. Бугунги дунёда мислсиз илмий кашфиётлар, улкан техникавий имкониятлар, универсал технологиялар, ахборот тарқатишнинг глобаллашуви, яъни уларнинг бутун куррайи заминини камраб олиш жараёни шиддат билан бормоқда. Бу жараёнлар жаҳон тараккиётининг муҳим хусусияти эканини эътироф этган ҳолда, уларнинг кучли мафкуравий таъсир воситаси эканини ҳам унутмаслик даркор.

Мафкуравий жараёнларни глобаллаштирувчи ва универсаллаштирувчи омилларга: 1) иқтисодий муносабат ва алоқаларнинг кучайиши; 2) ижтимоий-сиёсий муносабатларнинг кенгайиши; 3) маънавий муносабатлар ва маданий алоқалар кўламининг ортиши; 4) ахборот ва алоқа коммуникацияларининг тараккиёти; 5) фундаментал илмий кашфиётлар ва фан ютуқларининг кўпайиши; 6) техник ва технологик имкониятларнинг ўсиши ва бошқалар киради.

Юқоридаги фикрларни умумлаштирган ҳолда шундай хулосага келиш мумкинки, **мафкуравий жараёнларнинг глобаллашуви** – *бу халқлар ва давлатларнинг бир-бирларига гоъвий таъсир ўтказиш имкониятларининг кенгайиши натижасида, улар ўртасидаги мафкуравий муносабатларнинг Ер юзининг барча минтақаларида ижобий ёки салбий тарзда кенгайиб умумбашарий аҳамият касб этишидир.*

2.7. Глобаллашув жараёнларининг ижобий ва салбий оқибатлари. Ҳар бир нарса ва ҳодисаларнинг ижобий ва салбий томони бўлгани сингари, глобаллашув жараёнининг ҳам ана шундай томонлари мавжуддир.

АҚШдаги Флорида университети профессори Гарри Дамс “Капи-

тализм трансформацияси” асарида глобаллашув жараёнининг ижобий ва салбий жиҳатлари ҳақида тўхталиб: “Бу жараённинг афзалликлари (ижобий томонлари – Н.М.) ҳақида сўз кетганда, *биринчидан*, дунё микёсида сифатли маҳсулот ҳажмининг ортиб бораётгани, унга нисбатан талаб-эҳтиёжнинг кенгайиши; *иккинчидан*, авто ва авиатранспорт, туризм ҳамда аҳоли миграциясининг кучайиши; *учинчидан*, компьютер, Интернет, сунъий йўлдош орқали телекўрсатувларни узатиш тизимининг мислсиз даражада ривожланиши; *тўртинчидан*, янги кашфиёт ва замонавий технологиялар воситасида ўсимлик ва ҳайвонот оламида ирсиятни ўзгартириш орқали озик-овқат ишлаб чиқариш ҳамда ўта хавфли ирсий касалликларни бартараф этиш имконияти туғилаётганини эътироф этиш даркор. Аммо мазкур жараённинг салбий жиҳатларидан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Хусусан, технологик инқилоб, ҳаддан ташқари саноатлаштириш жараёнининг сайёрамиз иқлимга глобал таъсир этиши оқибатида инсоният саломатлигига жиддий хавф туғилмоқда. Маданиятларнинг бирхиллашуви эса миллий давлатлар, турли халқлар кадриятларига путур етказмоқда”²⁶¹, – деб ёзган эди.

Ўзбек халқи ҳам барча одамлар каби глобаллашувдан четда қолаётганича йўқ. Халқимизнинг глобаллашув жараёнларига бўлган муносабати Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби **Маҳатма Гандининг**: “*Мен уйимнинг дарвоза ва эшикларини доим маҳкам беркитиб ўтира олмайман, чунки уйимга тоза ҳаво кириб туриши керак. Шу билан бирга, очилган эшик ва деразаларимиздан кираётган ҳаво довул бўлиб уйимни ағдар-тўнтар қилиб ташлаши, ўзимни эса йиқитиб юборишини ҳам истайман*”²⁶², – деб айтган сўзларига ҳамоҳангдир. Демак, глобаллашув жараёнларининг ижобий томонларини ўз уйимиз бўлган Ўзбекистонимизга қабул қиламиз, улардан унумли фойдаланамиз, аммо салбий ҳолатларининг эса уйимизга кириб келиб ағдар-тўнтар қилишларига йўл қўймаймиз. Чунки, “бугунги кунда, – деган эди И.А.Каримов, – инсон маънавиятига қарши йўналтирилган, бир қарашда арзимас бўлиб туюладиган кичкина хабар ҳам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин зарарини ҳеч нарса билан коплаб бўлмайдиган улкан зиён етказиши мумкин”²⁶³.

²⁶¹ Қаранг: Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари: иқтисодий, ижтимоий ва маънавий жиҳатлари. –Т.: Маънавият, 2006. –Б.14–15.

²⁶² Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалаврият босқичи учун дарслик. –Т.: “Академия” нашриёти, 2005. –Б.81.

²⁶³ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.115.

3-§. Аксилглобализм – ижтимоий-сиёсий ҳодиса сифатида

3.1. Аксилглобализм ва унинг келиб чиқиш сабаблари. Оламда мавжуд бўлган барча нарсалар ўзининг зиддига, яъни карама-қарши томонларига эгадир. Шу нуқтаи назардан караганда глобализмнинг зидди бу аксилглобализмдир. Аксилглобализм – ижтимоий-сиёсий ҳаракат сифатида биринчи марта 1994 йил 1 январь куни Мексиканинг Чиапас штатидаги хиндуларнинг НАФТА (АҚШ, Канада, Мексика)дан иборат Шимолий Америка эркин савдо шартномасининг имзоланишига қарши курали кўзғолони шаклидаги чиқишларида ўзини намоён қилди. Кўзғолончиларнинг мақсади давлат ҳокимиятини эгаллаш эмас, балки НАФТАнинг икгисодиётни эркинлаштириш баҳонасида уларнинг ерларини тортиб олишларига қарши қаратилган эди. Кўзғолончилар ўзларини Мексикалик инқилобчи Эмилиано Сапата номи билан Сапата миллий озодлик армияси (СМОА) деб атаётган бошладилар. Бундан кейин 1999 йилнинг ноябрь ойида АҚШнинг Сиэтле штатида Бутунжаҳон савдо ташкилоти (БЖСТ)га аъзо давлатларнинг вазирлари иштирок этадиган конференцияга қарши америка ёшларининг аксилглобалистик чиқишлари бошланиб кетди. 2000 йилга келиб бу ҳаракат Европага кўчиб ўтди. Айниқса, шу йили Прага шаҳрида Халқаро Валюта жамғармаси (ХВЖ) ва Жаҳон банки (ЖБ) ходимларининг учрашувига қарши турклар, курдлар, греклар, немислар, поляклар, испанлар, басклар иштирокида аксилглобалистик намоёнишлар уюштирилди. 2001, 2002, 2006 ва ундан кейинги аксилглобалистик чиқишларда 200–500 мингдан ортиқ одамлар иштирок эта бошладилар.

Аксилглобалистик ҳаракатларнинг (АГҲ) пайдо бўлишини кузатар эканмиз, унинг келиб чиқишига қуйидаги бир қатор объектив ва субъектив омиллар сабаб бўлганлигининг гувоҳи бўламиз. Бунда АГҲнинг пайдо бўлишида жаҳон молия капиталининг дунёдаги бозорларни либерализация қилишига қаратилган сиёсати **объектив омил**, айтилганда глобаллашувнинг чуқурлашуви натижасида жаҳон молия капиталининг неолиберализация сиёсати амалга оширилаётган жойларда ижтимоий адолатнинг йўқолиб бориши, оддий одамлар турмушининг кундан кунга ёмонлашуви, ишсизликнинг кучайиши, ижтимоий дастурларни кесиб ташланиши, экологик зиённинг кенгайиб бориши қабиларнинг **субъектив омил** бўлганлигини кўрамиз.

3.2. Аксилглобалистик ҳаракатнинг асосий кучи ва иштирокчилари. XX асрнинг охирига XXI асрнинг бошларига келиб жаҳон молия капитали неолиберализация сиёсатини давом эттириб, ривожланиш

сари кадам ташламоқчи бўлган мамлакатларга бериладиган кредитларни ўзига хос “ўғирлаш” йўлларини ишга солиб, яъни молиявий спекуляция ўйинларини уйнаб ўз фойдалари ҳисобига ўзлаштиришга киришдилар.

Жаҳон молия магнатлари неолиберализация сиёсатининг асосий ғояси: бозор иктисодиёти фаолиятига давлатнинг аралашувига батамом чек қўйиш; давлатга тегишли бўлган барча корхоналарини тўлиқ приватизация қилиш; бозордаги бошқарувни қайтадан ташкил этиш; капиталнинг жаҳон бўйлаб эркин ҳаракатланишини таъминлашни йўлга қўйиш орқали *кўзланган мақсади* эндигина ривожланиш йўлига кириб келаётган давлатларнинг кредит олиш ва инвестиция киритиш сиёсатини ўзига бўйсундириш, миллий давлатларнинг иктисодиётни бошқаришдаги функцияларини максимум даражагача қискартириш туфайли уларни давлат суверенитетидан маҳрум қилиб, ўзларига қарам қилиб олишдан иборат эди. Бу деган сўз, барча ҳокимият Трансмиллий корпорациялар қўлига ўтади демакдир.

Жаҳон молия капиталининг асосий бўғини бўлган Халқаро Валюта жамғармаси (ХВЖ) ва Жаҳон банки (ЖБ)нинг неолиберализация сиёсати туфайли дунё иккига – бой ва кашшок давлатларга ажрала бошлади. Дунёдаги бой давлатлар АҚШ, Япония, Англия, Германия ва бошқалар дунёдаги давлатларнинг бешдан бир қисмини ташкил қилган ҳолда жаҳондаги ялпи ички маҳсулотнинг 86%, жаҳон савдосининг 82%, фуқаролар жамғармасининг 85,5% шуларнинг ҳиссасига тўғри келади.

Аксилглобалистлар жаҳон молия капиталининг ана шундай хатти-ҳаракатларига қарши, янги дунёвий тартибни вужудга келтириш учун ҳаракат қилмоқдалар. АГҲ қатнашчиларининг таркиби гетероген хусусиятга эгадир.

АГҲ қатнашчиларини иккита муҳим қисмга ажратиш мумкин. *Биринчиси* – бу “анъанавий-мумтоз” чап қанотни ташкил этувчи *оммавий ҳаракат вакиллари*: қасаба уюшмалари, аксарият коммунистик партиялар, социал-демократлар, анархистлар, маочилар, троцкийчилар ва бошқалар.

Иккинчиси – “оқсоч” чап ва ишчилар ҳаракатидан четда турувчилар. Буларга турли хил истеъмолчи жамият аъзолари, қишлоқ хўжалик маҳсулотлаприни ишлаб чиқарувчилар уюшмаси (Масалан, Франция деҳқонлар конфедерацияси) ва бошқалар қиради. АГҲнинг сафини миллий озчилликнинг манфаатларини ҳимоя қилувчилар, ирқчиликдан, ТМҚнинг зуғумидан азоб-уқубат чекканлар, экологик жиҳатдан зарар кўрганлар, шунингдек, ҳайвонларнинг, сексуал озчиликнинг ҳуқуқини ҳимоя қилувчилар йилдан йилга тўлдириб боради.

АГҲ марказий бошқарув аппаратига эга эмас. Бирок, ҳар бир жойда уларнинг етакчилари бор. АГҲнинг кўзга кўринган етакчилари Мексикада Сапата миллий озодлик армияси (СМОА)нинг субкоменданти Маркос, Францияда деҳқон қасаба уюшмаларининг раҳбари Ж.Бове, португал ёзувчиси, адабиёт соҳаси бўйича халқаро Нобель мукофотининг совриндори Ж.Сарамагу ва бошқалар ҳисобланади. Етакчиларнинг 40% ни ёшлар ташкил этади. Уларнинг барчаси учун ягона бўлган ғоя ва мафкура ҳамда низом ва дастурлари ҳам йўқ. Ҳеч ким уларнинг сонини қайд қилмаганлиги сабабли қанча эканлигини ҳам билмайди. Молиявий жиҳатдан АГҲни гуманитар ташкилотлар, ҳар хил корпорациялар, фермерлар ҳаракати, қасаба уюшмалари қабилар қўллаб қувватлаб турадилар. Демак, АГҲ таркибининг гетероген бўлганлиги учун уни ягона ижтимоий тарихий воқелик сифатида ўрганиш ўзига хос кийинчиликларни туғдиради. Шундай бўлсада АГҲни илмий жиҳатдан тадқиқи зарурий ҳолдир. Чунки у сиёсий кураш олиб боришнинг турли хил шакл ва усулларини қўллаши мумкинлиги боис (масалан, қуролли қўзғолон, иш ташлашлар, жаҳон молия капиталининг етакчиларини жисмонан йўқ қилиш ва бошқалар) қутилмаган ходисаларни келтириб чиқариши мумкин.

13-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЯНГИ ДУНЁВИЙ ТАРТИБНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ, ШАКЛЛАНАШИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

XXI аснинг биринчи чорагида жаҳонда юз бераётган ходисалар орасида умумпланетар аҳамиятга молик бўлган икки жараён – глобаллашувнинг тошкин дарёдек жўш уриши ва янги дунёвий тартибнинг шаклланиши алоҳида аҳамият касб этмоқда. Бу жараёнлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бунда глобаллашув жамият ҳаётининг барча соҳаларига кириб борган сари янги дунёвий тартибнинг вужудга келишига ўз таъсирини ўтказётган бўлса, бошқа томондан эса давлатлар томонидан юритилаётган геоиқтисодий, геосиёсий, геосратегик ва геомафкуравий фаолиятлар, шуниндек, кутбсиз дунёдан кейин юзга келган маконда содир бўлаётган бошқа ходисалар ҳам ўз навбатида глобаллашув жараёнининг боришига ва характериغا ўзининг таъсирини ўтказмоқда.

XXI асрга келиб янги дунёвий тартибнинг вужудга келиши биринчи навбатда давлатларнинг геоиқтисодий фаолият юритишдан бошланиб, у геосиёсий воситалар орқали амалга оширилмоқда ва ғоявий-мафкуравий асос сифатида геомафкуравий жихатдан қўллаб-қувватланиб узлуксиз ижтимоий борлиқ шакли сифатида таъминланишга ҳаракат қилинмоқда.

1-§. Геоиқтисодиёт – янги дунёвий тартиб вужудга келишининг иқтисодий асоси

1.1. Геоиқтисодиёт тушунчаси ва унинг объектив мавжудлигини таъминловчи омиллар. XXI асрга келиб жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви янада тезлашиб зиддиятли тус ола бошлади-ки, уни: *биринчидан*, бирон-бир мамлакатнинг иқтисодиётида юз бераётган ҳар қандай ижобий ёки салбий ўзгаришларнинг тезликда бутун дунёга тарқалиб мавжуд коммуникация ва инфратузилма тармоқлари ри-

вожиг таъсир кўрсатаётганида; *иккинчидан*, глобал трансмиллий корпорацияларнинг кун сайин кўпайиб, «давлат чегараларини ювиб» кетаётганида; *учинчидан*, халқаро савдо-сотик суръатларининг жадаллашиб бораётганида; *тўртинчидан*, молиявий глобаллашув – геомолиявий жараёнларнинг авж олаётганида; *бешинчидан*, иктисодий фойда кўриш учун рақобат турларининг кўпайиб, ошқора ёки пинҳона тарзда тобора кескинлашаётганида; *олтинчидан*, жаҳон бозорида протекционизм сиёсатининг тобора кенг қўлланилаётганлигида; *еттинчидан*, иктисодий жиҳатдан ҳукмронлик қилишга интилаётган кучларнинг ўз мақсадларига эришиш учун мафкуравий кураш қуролларини тинмай ишга солаётганида кўриш мумкин.

Шу тариқа, жаҳон иктисодиётининг тез, кескин ва зиддиятли тарзда глобаллашиб бориши жараёнининг хусусиятларини фалсафий жиҳатдан *ижобий* ҳодиса сифатида ҳам элат, миллат, халқлар ўртасида иктисодий интеграциянинг кучайиши; замонавий коммуникация ва ахборот технологияларининг тез тарқалиши; инвестиция, капитал ва товарларнинг эркин ҳаракат қилиши; янги иш жойларининг яратилиши; иктисодий бўҳронларнинг олдини олиш учун биргаликда ҳаракат қилиш имкониятларининг ортиши ва бошқалар тарзида, айни вақтда *салбий* жараён сифатида ҳам қудратли иктисодий кучга эга бўлган айрим субъектларнинг катта фойда кўриш, ҳар қандай воситалардан фойдаланган ҳолда ўз мақсадларига эришиш учун ҳаракат қилиб, бутун бошли элат, миллат ва халқларни иктисодий таназзулга учратиш учун пинҳона хатти-ҳаракатлар олиб бораётганлиги; кам тараққий этган мамлакатларни рақобат майдонига олиб чиқиб, синдириб ташлаётгани; ҳар хил шаклда тезкор иктисодий ёрдам бериш баҳонасида асрий «иктисодий куллик» тамғасини бўйнига осиб кўяётганликлари; инсон қалбини забт этиш учун замонавий ахборот технологияларидан мафкуравий бузғунчи ғояларни тинмай тарғибот-ташвиқот қилаётганликлари орқали баҳо бериш мумкин.

Шундай бир мураккаб ва ўта зиддиятли шароитда Ўзбекистоннинг мустақил ҳукукий демократик давлат сифатида шаклланиб, ривожланиб бориши ва унинг қисқа муддат ичида жаҳон ҳамжамиятига кўшилиши учун: 1) жаҳонда асрлар мобайнида шаклланган иктисодий маконда ўз ўрнини топиш; 2) иктисодиётни қандай шарт-шароитда, қимлар билан интеграциялаш, мамлакат иктисодиётини жаҳон андозалари даражасига кўтариш учун қандай илғор ноанъанавий технологиялардан фойдаланиш, ишлаб чиқарилган товарларни жаҳон бозорида қимларга, қандай нархларда сотиш масалаларини ҳал қилиш; 3) жаҳон бозорида янгидан шаклланаётган мулкдорлар синфининг бевосита иштирок этишларини таъминлаш; 4) жаҳонда юз бераётган иктисодий

Ўзгаришларнинг мантикини тезликда англаб етиш учун геоиктисодиёт принципларидан хабардор бўлиш ва уларни амалда қўллашни ташкил қилиш каби муаммоларнинг илмий ва амалий ечимини топиш масаласини кун тартибига қўймоқда.

Хўш, геоиктисодиёт нима, унинг келиб чиқиш сабаблари, моҳияти, мазмуни, мақсад ва вазифалари нималардан иборат?

“Геоиктисодиёт” тушунчасини биринчилар қаторида қўллаган киши ўтган XX асрнинг 80-йилларида АҚШнинг Давлат департаменти ва Миллий хавфсизлик кенгашида маслаҳатчи бўлиб ишлаган Эдвард Льюгтвак ҳисобланади. У ўзининг мазкур ташкилотлар учун тайёрлаган ахборотлари ва ёзган китобларида “Америка орзуси хавф остида: иктисодий устунлик учун бўлаётган геоиктисодий беллашувда АҚШ ғолиб келиши ва учинчи давлатлар қаторига тушиб қолмаслиги учун нима қилмоқ керак?”, – деган масалаларга тўхталиб: “Геоиктисодиёт – бу халқаро беллашувда давлатлар ўртасида бўладиган рақобат бўлиб, унда давлат “ўзининг” компания ва бошқа хўжалик бирлашмалари учун жаҳондаги “ўзга” компанияларга нисбатан максимал устунликни таъминлайди”²⁶⁴, – деган эди.

Шундай қилиб, “Геоиктисодиёт” атамаси янги бир иктисодий воқеликнинг инъикоси сифатида муомалага киритилар экан, жаҳон илмий жамоатчилиги томонидан турлича талқин этила бошланди. Масалан, XX асрнинг охириларида геополитиканинг янги бир оқими сифатида пайдо бўлган, геоиктисодиётга “hoto esopoticus ва макон омилларининг товарларни ишлаб чиқариш ва тақсимлаш соҳасига таъсир этиши, иктисодий фаолиятни янада кенгайтириш учун иктисодий маконлардан фойдаланиш”²⁶⁵, “жаҳонда даромадни шакллантириш ва қайта тақсимлашга эришиш мақсадида миллатнинг геоиктисодий маконда миллий жиҳатдан ўзини ўнглаб олиш учун тезкор ҳаракатларни амалга ошириш техникаси”²⁶⁶, “давлатнинг жаҳон ёки минтақада иктисодий йўл билан устунликка эришишнинг стратегик ривожланиши ҳақидаги фан. Геоиктисодий глобализация ва регионализация омиллари таъсирида шаклланаётган ҳозирги замон геосиёсати”²⁶⁷, “жаҳон микёсида турли қитъа,

²⁶⁴ Қаранг: Жан К. Геоэкономика (господство экономического пространства) / К. Жан, П. Савона; Пер. с итал. –М., 1997. –С.8.

²⁶⁵ Қаранг: Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику. Гл. 5. –М.: Конкорд, 1996. –С.76.

²⁶⁶ Қаранг: Кочетов Э. Г. Геоэкономика (Освоение мирового экономического пространства). –М.: БЕК, 1999. –С.4.

²⁶⁷ Қаранг: Дергачев В. А. Глобальная геоэкономика (Трансформация мирового экономического пространства). –Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 2003. –С.3.

минтақа ва давлатлар иқтисодиётининг интеграциялашуви негизида шаклланаётган ягона иқтисодий тизим, иқтисодий макон”²⁶⁸, деган таъриф ва тавсифлар берилди. Бу таърифлар, геоиқтисодиёт, *биринчидан*, геоиқтисодиётнинг геосиёсатдаги янги бир оким сифатида пайдо бўлганлигини; *иккинчидан*, глобал иқтисодий жараёнларнинг маҳсули сифатида ўзига хос объекти, субъекти, предметига эгаллигини; *учинчидан*, ижтимоий-иқтисодий воқеликнинг бир кўриниши сифатида фалсафий жиҳатдан ўрганилиши зарурлигини кўрсатади.

Геоиқтисодиёт масаласини назария ва амалиётнинг диалектик бирлигидан келиб чиққан ҳолда, икки томонлама, яъни ижтимоий-иқтисодий жараён ва ижтимоий-иқтисодий ғоя, фалсафий тафаккур шакли сифатида илмий жиҳатдан ўрганиш мумкин.

Геоиқтисодиётнинг ижтимоий-иқтисодий жараён сифатида мавжудлигини таъминловчи омиллар жумласига қуйидагилар киради:

1. Геоиқтисодиёт элат, миллат, халқ ва давлатларнинг географик жойлашуви, ер ости ва усти бойликлари, табиий-иклим шароитларига боғлиқ бўлади. Бунда қайси бир давлат географик жиҳатдан қулай жойлашган, ер ости ва усти бойликлари кўп ва хилма-хил, табиий иқлим шароити яхши бўлса, ўша давлат геоиқтисодий жараёнларда устунликка эга бўлиб, шаклланаётган янги геоиқтисодий маконларнинг марказий тортиш кучига айлана боради.

2. Геоиқтисодиёт ҳар бир давлатнинг суверенитетига, иқтисодий мустақиллигига боғлиқ ижтимоий-сиёсий жараёнлар қаторига киради. Иқтисодий мустақиллигини тўла-тўқис қўлга киритиб, хилма-хил мулк шакллариининг ҳуқуқий тенглигини таъминлаш асосида бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтган давлатларгина геоиқтисодий жараёнларда ҳар томонлама иштирок этиб, ундан етарлича фойда кўриш, иқтисодий даромаддан ўз улушини ажратиб олиш имкониятларига эга бўладилар.

3. Геоиқтисодиётнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучларидан бири мулкдорлар синфи ҳисобланади. Ана шу мулкдорлар синфининг тадбиркорлик, ишбилармонлик, омилкорлик фаолияти бутун бошли элат, миллат, халқ ва давлатларнинг иқтисодий эҳтиёж ва манфаатларини кондириш учун геоиқтисодий жараёнларнинг иштирокчисига айланишга ундайди ва уларнинг геоиқтисодий маконлардан жой излаб топишига олиб келади.

²⁶⁸ Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати / Тузувчи ва масъул Қ. Назаров. –Т.: Академия, 2007. –Б.117; Миллий ғоя ва раҳбар масъулияти / Қ. Назаров, И. Эргашев ва бошқ. –Т.: Ғафур Ғулом, 2007. –Б. 572–573.

4. Геоиктисодиёт ҳар бир давлатнинг иктисодий салоҳиятига: товарларни ишлаб чиқариш технологияси, уларнинг турлари, рақобатбардошлиги, харидорғирлиги, миқдори ва ҳажми; ички бозорлар мамлакатнинг ўзида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар билан тўлдирилганлиги; коммуникация тармоқларининг сифати; логистикаси; банклардаги капиталнинг миқдори ва ҳаракати; аҳолининг бандлик даражаси ва реал пул даромадлари кабиларга асосланади. Ушбу кўрсаткичлар канчалик юқори бўлса, мамлакатдаги геоиктисодий вазият ҳам шунчалик турғун ва барқарор бўлади.

5. Геоиктисодиёт ҳар бир элат, миллат, халқ ва давлатнинг иктисодий интеграциялашув даражасига боғлиқ. Бундай интеграциялашув бўлмаган жойда геоиктисодиёт мавжуд бўлолмайди.

Геоиктисодиётнинг мавжудлигини таъминловчи ушбу омиллардан келиб чиққан ҳолда унга ижтимоий-иктисодий жараён сифатида қуйидагича таъриф бериш мумкин.

Геоиктисодиёт (грекча *geo* – ер, иктисод – араб. хўжалик, тежаб-гергаш) – муайян бир элат, миллат, халқ ва давлатнинг географик ўрни, ҳудудий жойлашуви, суверенитети, иктисодий мустақиллиги, мулкдорларнинг тадбиркорлиги, коммуникацион имкониятлари ҳамда иктисодий салоҳияти даражаларига қараб ўзга элат, миллат, халқ ва давлатлар билан интеграциялашуви негизда даромад тониш, фойда кўриш мақсадида юритаётган иктисодий фаолиятдир.

Фалсафа илмидан шу нарса маълумки, ҳар қандай жараённинг ўз атрибутлари мавжуд. Шунингдек, бугун жаҳонда юз бераётган геоиктисодий жараёнлар ҳам ўз атрибутларига эга бўлиб, улар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин.

1. Маълумки, ҳар қандай бозор иктисодиётида асосий муомала объектини, товар ва унинг миқдорий ҳамда сифатий кўрсаткичлари ташкил қилади. Демак, геоиктисодиётнинг ҳам биринчи атрибутини унинг муомала объекти ҳисобланмиш товар ва унинг миқдори ва сифатидир. Товар ва халқаро товар муомаласиз геоиктисодиёт мавжуд бўлолмайди. Геоиктисодиётнинг атрибутини ташкил қилувчи товарларнинг бир босқич ёки ҳолатдан иккинчи босқич ёки ҳолатга ўтишидаги изчиллигига қараб, қуйидаги шаклларини ажратиш мумкин: алоҳида-ягона товар (алоҳида ишланган нарса, буюмлар ёки алоҳида хомашё компонентлари, яримфабрикатлар); муайян гуруҳларга ажратилган товарлар (одамларнинг эҳтиёжларини қондириш учун ишлаб чиқилган товарлар ассортименти, яъни бир-бирдан ўзининг бир ёки бир нечта белгиси билан фарқ қилувчи товарлар гуруҳи. Масалан, сотиш учун ишлаб чиқарилган бир ёки бир неча турдаги эркаклар кўйлаги. Улар

Ўзларининг ранги, чидамлилиги, матосининг таркиби билан ўзаро фарк қилади); объект-товар (бирон-бир мамлакатнинг ривожини учун товар шаклида қуриб бериладиган объект-корхона. Масалан, автомобиль заводи, тўқимачилик комбинати, сайёҳлар учун қурилган меҳмонхоналар ва бошқалар); дастур-товар (мамлакатнинг у ёки бу соҳасини ривожлантириш мақсадида ишлаб чиқилган лойиҳа-дастурлар. Масалан, тўқимачилик саноатини ривожлантириш, энергетика таъминотини яхшилаш, алоқа тизимини янгилаш бўйича ишлаб чиқилган дастурлар).

2. Бозор иқтисодиёти шароитида асосий муомала субъекти товар ишлаб чиқарувчилар ва уларнинг эгаларидир. Худди шунингдек, геоиқтисодиётнинг иккинчи муҳим атрибутини муомала субъекти ҳисобланмиш товар ишлаб чиқарувчилар ва уларнинг соҳиблари ташкил қилади. Буларга яқка товар соҳиблари бўлган алоҳида фирмалар, муайян гуруҳларга ажратилган товарлар соҳиблари бўлган катта бирлашма – корпорациялар, объект-товар соҳиблари бўлган ишлаб чиқариш – тижорат бирлашмалари, дастур-товар соҳиблари бўлган давлат институтлари иштирок этадиган бирлашмалар қиради.

3. Бозор иқтисодиётининг муҳим атрибутларидан яна бирини «бозор» ташкил қилади. Бозор – фақат савдо-сотикдан иборат фаолият, яъни сотувчилар билан харидорларнинг олди-сотди қилиш орқали амалга оширадиган ўзаро манфаатли ҳамкорлик алоқаларидир. Демак, геоиқтисодиётнинг яна бир муҳим атрибутини бозор ташкил қилади. Бозорларни, товарларнинг турига қараб, асосан истеъмол товарлари, ишлаб чиқариш воситалари ва ресурслар, иш кучи ёки меҳнат, молия, интеллектуал товарлар, қурул-аслаҳа бозорларига ажратиш мумкин.

Геоиқтисодиётнинг атрибутларидан бўлган бозор ҳам ҳар бир давлат ва минтақанинг географик ўрни, худудий жойлашуви, иқтисодиётининг ривожланиш даражаси, интеграциялашиб бориш жараёнларига қараб геоиқтисодий жиҳатдан учта – микро, мезо, макро-даражадаги – бозор мавқеига эга бўлиб бормоқда.

Фалсафа тили билан айтганда, микро, мезо, макро даражалардаги бозорлар – мулкдорлар ўртасида товар айирбошлаш муносабатларининг алоҳидалик, хусусийлик ва умумийлик шаклида яққол намоён бўлишидир.

4. Бозор иқтисодиётидан кўзланган мақсад – асосан фойда (даромад) олиш. Фойдасиз нарсалардан воз кечиш бозор иқтисодиётига хос хусусиятдир. Демак, қуриладиган фойданинг, олинадиган даромаднинг мазмуни ва характери геоиқтисодиётнинг ажралмас атрибутидир.

Юқорида баён қилинган фалсафий таҳлиллардан шундай хулосага келиш мумкинки, бугунги кунда геоиқтисодиётнинг пайдо бўлиши ва ривожланиб боришига қуйидагилар сабаб бўлмоқда:

биринчидан, жаҳонда икки кутбли иктисодий тизим ўрнига кўп кутбли эркин иктисодий тизимларнинг пайдо бўлганлиги, мустақиллигини қўлга киритган давлатларнинг ўз географик жойлашувини ҳисобга олиб иктисодий фаолият юрита бошлаганлиги;

иккинчидан, ахборот технологияларининг тезкор ҳаракати натижасида «номоддий» иктисодий алоқалар (банклар ўртасида пул ўтказиш, кредитлар ажратиш, товар биржаларидаги ахволдан хабардор бўлиш, мамлакатлар иктисодий кўрсаткичларидан таҳлилий хулосалар чиқариш кабилар)нинг сифатли ишлаши йўлга қўйилганлиги;

учинчидан, элат, миллат, халқ ва давлатларнинг худудий жойлашуви ва иктисодий имкониятларига қараб иктисодий ривожланишни таъминлаш мақсадида ўзаро интеграция жараёнларининг кучайиши;

тўртинчидан, катта ва кичик мулкдорларнинг чегара билмас даражада даромад топиш ва фойда олиш учун ҳар хил худудий уюшма ва трансмиллий иттифокларга бирлашиши;

бешинчидан, ривожланган катта давлатларнинг технологик жиҳатдан устунликларидан фойдаланиб, ўзга халқларнинг ер ости ва усти бойликларини ўзлаштириб олишларига қарши кам ривожланган миллий суверен давлатларнинг ўз иктисодий мустақилликларини сақлаб қолиш борасида олиб бораётган изчил ҳатти-ҳаракатлари.

Демак, геоиктисодиёт – бу дунёда мавжуд бўлган 200 га яқин давлатларнинг давлатнинг географик ўрни, худудий жойлашуви, суверенитети, иктисодий мустақиллиги, мулкдорларнинг тадбиркорлиги, коммуникацион имкониятлари ҳамда иктисодий салоҳияти даражаларига қараб ўзга элат, миллат, халқ ва давлатлар билан интеграциялашуви негизида даромад топиш, фойда кўриш мақсадида юритаётган иктисодий фаолиятидир юритиши бўлиб, уни мазкур макон ва замонда вужудга миллий онгнинг ўсиши натижасида ўзлигини сақлаб қолиш учун янгича иктисодиёт – неоиکتисодиётни барпо этиш асосига қурилажак янгича дунёвий тартибни шакллантиришнинг асосий атрибути деб ҳисоблаш мумкин.

1.2. Неоиکتисодиёт – янги дунёвий тартиб модели. XX асрнинг охири ва XXI аср бошига келиб цивилизация таракқиётнинг постиндустриал модели ривожланишининг чўккиси бўлган техноген босқичга кирди. Бу босқичга ҳос хусусиятлар, *биринчидан*, товар маҳсулотларини ишлаб чиқаришдан катта фойда олиш учун илм-фан, техника ва технологиянинг энг сўнгги ютуқларидан тинимсиз равишда фойдаланишнинг йўлга қўйилганлиги; *иккинчидан*, бундай замонавий товарларнинг ишлаб чиқарилиши асосида товарлар “хаёт цикли”нинг тезда қисқариб бориши; *учинчидан*, табиий ва инсон

ресурсларидан аёвсиз фойдаланишнинг кучайиши ва унинг салбий оқибатлари билан қизиқмаслик ҳолатларининг тобора ортиб бориши; *тўртинчидан*, янги технологияга асосланган ишлаб чиқариш структурасини яратаман деб бинойидек ишлаб турган структуранинг фаолиятини тўхтатиш ҳолатлари кўпайиб бориши, унинг эса, ўз навбатида, оммавий ишсизликларни келтириб чиқариши, натижада жамиятда барқарор ривожланишнинг бузилиши кабиларда кўрина бошлади. Бундай ҳолатлар, охир-оқибатда жамиятда технологик эскиришни келтириб чиқара бошлади. Бундан қутулиш учун эса бошқарувнинг демократик, маъмурий ва тоталитар усуллари ишга солинмокда. Аммо уларнинг истикболи йўқлиги кундан-кун аён бўлиб бормокда. Худди шу жойда иктисодиётнинг янги бир шакли сифатида вужудга келаётган неоиқтисодиётнинг белгилари ҳам кўзга ташланмокда.

Глобал тафаккур қилиш орқали жаҳонда юз бераётган глобал иқтисодий жараёнларни фалсафий таҳлилдан ўтказар эканмиз, цивилизацион тараккиётнинг постиндустриал модели ўрнига келаётган янги неоиқтисодиёт моделининг бош атрибутини (асосий элементини) топишга ҳаракат қиламиз.

Маълумки, дунёда ҳамма нарса, жумладан, бизнинг иқтисодий тизимлар ҳақидаги тасаввурларимиз ҳам ўзгариб боради. Ҳаёт диалектикаси шуни такозо этади. Техногенлашган иқтисодий тизим умрининг тугаб бораётганининг асосий сабаби инсоният тақдирини хавф остига қўйганлигидадир. Бугун унга фақат этноиқтисодий тизимларгина қарши тура олиши яққол кўзга ташланмокда.

Этноиқтисодий тизимнинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрнини глобал тафаккур мезонлари асосида фалсафий жиҳатдан таҳлил қиладиган бўлсак, ҳар хил кўринишдаги цивилизацион тараккиёт моделларига қараб тортаётган учта иқтисодий тортиш майдони мавжудлигини кўрамиз. *Биринчиси* – индустриаллашмаган тизимларни ҳар хил усуллар билан ямлаб ютишга ҳаракат қиладиган постиндустриал тизим, *иккинчиси* – глобаллашув жараёнида ўзлигини сақлаб қолишга интилаётган, техноген цивилизация ютуқларидан эҳтиёткорлик билан фойдаланаётган анчайин миллий тизим. Уларнинг биринчиси инсоннинг яшаш муҳитини бузиш ва шу асосда этномиллий илдизларнинг томирини қирқмокда, иккинчиси эса элат, миллат яшаётган жойга цивилизацион борлиқнинг кириб келишига қаршилик кўрсатиб, унинг ривожланишига тўсқинлик қилмокда. Ана шундай бир вазиятда ижтимоий тараккиётнинг постиндустриал моделидан неоиқтисодий моделига ўтиш даврини ўзида акс эт-

тирувчи *учинчи* – *оралиқ тортиш кучи* ҳам майдонга келмоқда. Бу этноиктисодий тизимдир.

Янгидан шаклланаётган этноиктисодий тизимнинг хусусиятлари қуйидагиларда кўринади: *биринчидан*, мустақиллигини қўлга киритиб, иктисодиётини модернизация қилиш асосида халқнинг фаровон турмуш кечирishiни таъминлашга интилиш борасида ҳеч қачон цивилизация тараққиётнинг янги моделларини инкор қилмаслиги, балки ундан унумли фойдаланишга ҳаракат қилиши; *иккинчидан*, ҳар хил оқим ва сиёсий ўйинларга берилмасдан, мустақил ташқи иктисодий алоқалар олиб бориш асосида ўзга давлатлар билан ўзаро фойдали ҳамкорликни йўлга қўйиши; *учинчидан*, иктисодий тараққиётни маънавий тараққиёт билан уйғунлаштириш асосида иш юритиши.

Шунга кўра, постиндустриал иктисодиётнинг ўрнига келаётган неоиктисодиётнинг бош атрибутини этноиктисодий тизимлар ташкил қилади.

Этноиктисодиёт (يونونча *ethnos* – халқ ва иктисод – араб. *хўжалик, тежаб-тергаш*) деб, *бирон-бир элат, миллат ва халқнинг моддий ва маънавий неъматларни яратиши, тақсимлаши ва истеъмол қилиши, ҳар хил хизматлар кўрсатиши билан боғлиқ иқтисодий хатти-ҳаракатларига айтилади*. Шунга кўра, бир нечта элат, миллат, халқларнинг ўзаро фойдали иктисодий ҳамкорлик қилиш йўлида трансмиллийлашуви асосида пайдо бўлаётган янги иктисодий жараёнлар мажмуи **этноиктисодий тизим** деб аталади. Янгидан шаклланиб келаётган этноиктисодий тизимларга Япония, Тайвань, Жанубий Корея, Ўзбекистон каби давлатларнинг этноиктисодиёти мисол бўла олади.

Иктисодиёт ривожининг фалсафий тахлилидан шундай хулосага келиш мумкинки, **неоиктисодиёт** – *глобал иқтисодий тизимнинг жамият ҳаётини сифат жиҳатидан такрор ишлаб чиқариш учун техноген, этномиллий, маданий ва маънавий-ахлоқий омилларни ўзаро уйғунлаштиришига қаратилган янги кадриятларни ўзида мужассамлаштирувчи цивилизация тараққиётнинг этноиктисодиётга асосланган янги моделидир*.

Неоиктисодиёт масаласи келгусида иктисодчи, файласуф, социолог, сиёсатшунос олимлар томонидан ҳар тарафлама ўрганишни такозо этадиган муаммолар жумласига қиради. Шу боис ҳам биз унинг айрим жиҳатларига тўхталдик, холос. Бунда шуни унутмаслигимиз керакки, Ўзбекистонда амалга оширилаётган иктисодий ислохотлар, жаҳон молиявий-иктисодий инқирозининг олдини олиш борасида қилинаётган барча ишлар мамлакатимиз иктисодиётининг

неоиктисодиёт сари ташланган кадамларидан биридир. Бу хусусда улуғ инсон И. А. Каримов: “Барчамиз бир ҳақиқатни англаб етишимиз лозим – Ўзбекистон бугун халқаро ҳамжамиятнинг ва глобал молиявий-иктисодий бозорнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади”²⁶⁹, – деган эди.

Ўз-ўзидан маълумки, ҳозирги кунда техноген фаолиятга асосланган постиндустриал иқтисодий тизим ўз ўрнини этноиктисодиёт заминида қуртак отиб келаётган неоиктисодиётга осонликча бўшатиб бермайди. Бу борада бир қатор кийинчиликларни енгиб ўтишга тўғри келади.

1.3. Геоиктисодий уруш ва унинг келиб чиқиш сабаблари.

Этноиктисодий тизимга асосланган неоиктисодиёт бир қатор объектив ва субъектив сабабларга кўра янги дунёвий тартибнинг модели сифатида техноген тизимга асосланган постиндустриал тартиб билан чиқишолмайди. Техноген тизимга асосланган постиндустриал тартибга асосланган давлатлар, ўзларининг техник ва технологик устунликларидан фойдаланиб иқтисодий жиҳатдан дунёда яққа ҳукмронлик қилишни даъво қилса, этноиктисодиётга асосланган неоиктисодиёт ҳар бир давлатнинг ўз имкониятларидан келиб чиққан ҳолда мустақил иқтисодий фаолият олиб боришни маъқул кўради. Ана шу кўзланган мақсадларга эришиш учун кураш – «кўзга кўринмас» бўлган геоиктисодий урушни келтириб чиқаради.

Хўш, геоиктисодий уруш деб нимага айтилади? Геоиктисодий уруш деб минтақавий жиҳатдан ўзаро яқин ва узоқ қўшни бўлган бир мамлакатнинг иккинчи бир мамлакатни ўзига тобе қилиш учун олиб борадиган сиёсатини иқтисодий қамал воситалари орқали амалга оширишларига айтилади.

Геоиктисодий урушни келтириб чиқарувчи *объектив омиллар* жумласига, бирон-бир миллатнинг эгаллаган географик мақонида яшаши учун зарур бўлган табиий бойликларнинг камлиги, транспорт-алоқа коммуникацияларининг ноқулай жойлашганлиги, сув ҳавзаларининг етарли эмаслиги ёки аксинча, уларнинг қўшни давлатларникига нисбатан кўплиги; *субъектив омилларига* эса, мазкур давлатнинг етакчи раҳбарлари, ижтимоий ҳаракат уюшмалари, сиёсий партиялари ва шунга ўхшашларнинг қандай ғоявий-мафкуравий тамойилларга амал қилиши кабилар киради. Бунда геоиктисодий урушнинг келиб чиқиши кўпинча субъектив

²⁶⁹ Каримов И. А. Жаҳон молиявий-иктисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йуллари ва чоралари. –Т.: Ўзбекистон, 2009. –Б.11.

омиллар ғоявий-мафкуравий дунёкарашининг қанчалик даражада шаклланганлигига, яъни тоталитар-тажовузкор ёки демократик келишув, ҳамкорликка асосланган тинчликсевар характерга эга эканлигига боғлиқдир.

XXI асрга келиб геоиктисодий уруш «учинчи қўл»ларнинг кўзга кўринмас ҳаракатлари туфайли тобора авж олмоқда. Бунинг мисолини АҚШ, Англия, Франция, Россия каби давлатлар томонидан миллий мустақилликка эришган давлатларни, шунингдек, айниқса, табиий газ ва нефтга бой бўлган мамлакатларни ўзларига оғдириб олиш учун, улар ўртасида сунъий тарзда геоиктисодий урушларни келтириб чиқармоқда. Бўйсунмаганларга нисбатан ҳар хил шакллардаги иктисодий камал воситаларини ишга солмоқда. Натижада эса юз минглаб бегуноҳ одамлар геоиктисодий урушнинг қурбонига айланмоқда.

Бундай бедодликларнинг олдини фақат этноиктисодий тизимга асосланган неоиктисодиётни ташкил қилиш, шакллантириш ва ривожлантириш орқали амалга ошириш орқали олиш мумкин. Бу ишнинг демократик шаклда амалга оширилиши эса янги дунёвий тартибни вужудга келтиришнинг тамал тошини қўйиш демакдир.

2-§. Геосиёсат – янги дунёвий тартибни шакллантиришнинг сиёсий воситаси

2.1. Геосиёсат тушунчаси, унинг моҳият-мазмун. Глобаллашув шароитида давлатлар сиёсатида туб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Булар, биринчидан, жаҳонда кечаётган интеграллашув жараёнида иштирок этиш; иккинчидан, ўзининг табиий бойликлари, географик жойлашуви, минтакавий жиҳатдан қулай жойда эканлигига қараб геоиктисодий сиёсат юритишга ҳаракат қилаётганликларида кўриниб турибди. Бу эса янги геоиктисодиётга асосланган геосиёсат юритилаётганидан дарак бермоқда. Хўш, геосиёсат нима? *геополитика* (юн. *гео* – ер, *политика* – давлатни бошқариш санъати) деб бирон-бир мамлакатнинг ташқи сиёсатда географик ўрни, ҳудудий жойлашиши, коммуникацион имкониятларини ҳисобга олиб юритиладиган фаолиятидир.

Тарихда геополитика жамият тараққиётида географик шароитларнинг ўрнини юқори даражада мутлақлаштирувчи қараш тарзида намоён бўлди. “Ҳаётинг маконнинг торлик қилаётгани”, “табиий сарҳадларни кенгайтириш зарурати” сингари даъволар геополитикани босқинчиликни асословчи сиёсий концепция, деб баҳоланишига олиб келди.

Геополитика атамасини фанга швециялик сиёсатшунос олим Рудольф Челлен (1864–1922) киритган. Бу атама I жаҳон уруши арафасида кенг қўлланила бошлади. Ўша даврда яшаган немис олими Фридрих Ратцель (1844–1904) давлатлар муайян жой ва ҳудудда мавжуд бўлади, бу эса, ўз навбатида уларни зарур ҳудудларни эгаллашга мажбур қилади, деб ҳисоблаган. Бундай караш реакцион бўлиб, дунёни қайта бўлиб олиш учун курашга отланган Кайзер Германиясининг урушга шайланаётган сиёсатчилари учун ниҳоятда макбул бўлган.

XX аср бошларидан геополитика мустакил фан ва сиёсат соҳаси, дея талкин этила бошланди, 1923–1927 йилларда чоп этилган “Геополитика” журнали географик омилнинг давлатлар, халқларнинг мавжуд бўлишига таъсирини мутлақлаштириш йўлидан борди. Бундай караш Германия, сўнгра Италия ҳамда Япония давлатлари сиёсатининг асосий доктринасига айланди. Ўзга ҳудудларга нисбатан босқинчилик сиёсатининг устувор қўйилиши ўша пайтдаги мустамлакачилик сиёсатини оклашга, миллий озодлик ҳаракатларини бостиришга қаратилган эди.

II жаҳон урушидан кейин баъзи йирик давлатлар дунёдаги қатор мамлакатларни ўз манфаатлари доирасига киритиб, уларда мустаҳкам ўрнашиш ва шу асосда ўзларининг таъсир доираларини кенгайтиришга интилдилар. Натижада дунё сиёсий харитасида қарама-қарши икки кутб юзага келди. XX асрнинг 60-йилларига келиб геополитика икки қарама-қарши система, кўпроқ АҚШ ва собик Иттифок орасидаги курашни асослашга йўналтирилди. Совук уруш сиёсати геосиёсий йўллар ва усулларга ҳам ўз таъсирини ўтказди.

СССР тарих саҳнасидан кетиши билан давлатлар томонидан олиб бориладиган геосиёсатнинг ҳам мазмуни ва йўналишлари ўзгарди. Эндиликда давлатлар геосиёсатни совук қуроқлар билан эмас, балки мафкуравий қуроқларни ишга солиш орқали ўзларининг муайян мақсадларини амалга оширишга киришдилар. Натижада, янги геостратегик мақсадлар пайдо бўлди. Улар эса манфаатлар силсиласидан келиб чиккан ҳолда янгича геомафкуравий сиёсат юргизиш орқали амалга оширила бошлади. Шундай қилиб, глобаллашув шароитида давлатларнинг геостратегик мақсад ва манфаатлари тобора кенгая бошлади.

2.2. Геостратегик мақсадлар. *Геостратегик мақсадлар деб бирон-бир давлатнинг геоиқтисодий омилларни ҳисобга олган ҳолда амалга оширадиган истиқболли интилишлари, муносабатлари тизимига айтилади.*

Масалан, Ўзбекистон ўзининг қулай жуғрофий жойлашувидан мамлакат иқтисодиёти, ижтимоий-сиёсий, маданий, илмий-техника-

вий салоҳиятини янада ривожлантириш йўлида фойдаланишга ҳаракат қилмоқда.

Бу соҳада, *биринчидан*, Ўзбекистонда йирик газ, кўмир, нефть конлари топилгани ва ишга туширилаётгани мамлакат эҳтиёжларини қондирибгина қолмасдан, балки унинг экспорт имкониятларини ҳам оширади.

Иккинчидан, Ўзбекистон дунёдаги жуда катта олтин, қумуш ва бошқа қимматбаҳо маъдан захираларига эга бўлган давлатлар жумласига қиради. Ҳозирги вақтда мамлакатимизда қатор қимматбаҳо маъдан конлари қидириб топилган. Бу эса, чет эл инвестицияси ва технологиясини ишлаб чиқаришга фаол жалб қилишни талаб этади.

Учинчидан, мамлакатимиз рангли металллар – мис, қўрғошин, рух, вольфрам рудаларига бой бўлган геостратегик макондир. Айни пайтда рений, молибден, кадмий, селен, индий ва олтингугуртнинг катта захиралари бўлган конлар ҳам мавжуд.

Тўртинчидан, мамлакатимизда мрамар, гранит конлари мавжуд. Уларнинг захиралари, тахминан, саксон беш миллион кубометр деб ҳисобланади. Ҳозирда Ғозғон, Нурота, Зарбанд конларида мрамар блокларни ишлаб чиқариш борасида чет эл замонавий технологияси асосида шериклар билан биргаликда иш олиб борилмоқда.

Бешинчидан, мамлакатимиз фосфоритларга, кадмий ва ош тузи конларига бой ҳудуд ҳисобланади.

Буларнинг барчаси юртимиз тараққиёт истиқболини белгилаб берувчи геостратегик мақсадларни белгилаш ва ҳаётга татбиқ этишда улкан аҳамият касб этади.

2.3. Геостратегик манфаатлар. *Геостратегик манфаатлар* – муайян мамлакат ёки минтақанинг жуғрофик жойлашуви билан белгиланадиган эҳтиёж ва интилишлар инъикоси. У истиқболни англаш билан боғлиқ ҳолда рўёбга чиқади.

Ўзбекистон Амударё билан Сирдарё оралиғида жойлашган бўлиб, у жуғрофий жиҳатдан жуда қулай геостратегик мавқега эгадир. Қадимдан Шарқ билан Ғарбни боғлаган Буюк ипак йўли айнан Ўзбекистон ҳудудидан ўтгани савдо-сотик, маданий-маърифий алоқаларни кенг ривожлантиришга сабаб бўлган. 1991 йилда Марказий Осиё мамлакатлари мустақилликка эришганидан кейин бу борадаги қадимий алоқалар қайтадан жонланди.

Ўзбекистон Марказий Осиёда кучлар мувозанатини таъминлаш, минтақада ҳамкорликни мустаҳкамлаш соҳасида муҳим ўрин тутиши учун ҳамма катта имкониятларга эга. Чунки у ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан катта куч-қуд-ратга эга бўлган мамлакатдир. Буларнинг барчаси

Ўзбекистоннинг жаҳон иктисодиётига интеграциялашуви, чет эл инвестицияларини жалб қилиниши, юртимизни давлатлар ўртасида ўзаро фойдали ҳамкорликнинг, товар ва капитал транзитининг ўзига хос минтақавий марказига айланганди. Бунинг натижасида транспорт, сайёҳлик ва молиявий хизматларнинг ривожланиши учун кенг имкониятлар очилмоқда.

Ўзбекистоннинг ноёб ва бой табиий хомашё захираларига эга экани, қулай иқлим шароити ва қишлоқ хўжалиги таракқиётидаги улкан салоҳияти уни дунёнинг энг ривожланган мамлакатлари қаторидан ўрин олиши учун шароит яратади.

Буларнинг барчаси Ўзбекистоннинг геостратегик жihatдан буюк мамлакатлар қаторидан жой олиши учун ҳамма имкониятлар мавжудлигидан далолат беради.

Уларнинг ҳар иккаласи ҳам давлат томонидан юргизиладиган геоиқтисодиётга асосланган геосиёсат воситаси орқали амалга оширилади. Геосиёсатнинг қалбини геомафкуравий сиёсат ташкил эдади.

3-§. Геомафкура – янги дунёвий тартибни қарор топтиришнинг ғоявий манбаи

3.1. Геомафкура тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари.

Глобаллашув шароитида ижтимоий таракқиёт қанчалик тезкор кечмасин, барибир айнан бир-бирига ўхшаш одамлар бўлмагани сингари, бир-бирига ўзининг миқдорий кўрсаткич ва сифатий хусусиятларига кўра теппа-тенг бўлган ғоявий-мафкуравий ҳодисаларни ҳам учратиш мумкин эмас. Ҳар бир ғоявий-мафкуравий жараён ўзига хос бўлган бир ҳодисадир. Дунёда қанча одам, элат, миллат, халқ, давлат ва жамият бўлса улар ҳар бирининг ўзига хос бўлган ғоявий-мафкуравий манфаатларини ўзида акс эттирувчи шунчалик индивидуал ғоявий-мафкуравий қарашлари ҳам мавжуддир. Бироқ, улар ўртасида кўзланган мақсадлар муштараклигига қараб умумпланетар, минтақавий, алоҳида давлатларга хос бўлган ғоявий-мафкуравий қарашлар тизими ҳам мавжуддир. Глобаллашув туфайли вужудга келиб, тезликда шаклланиб бораётган ғоявий-мафкуравий қарашлардан бири – бу геомафкурадир.

Геомафкура²⁷⁰ – бу муайян бир элат, миллат, халқ ва давлатнинг географик ўрни, ҳудудий жойлашуви, мустақиллиги, суверенитети, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий имконият-

²⁷⁰ Қаранг: **Геомафкура** юнонча «geo» – ер, «мафкура» – фикр юргизиш; тафаккур; эътиқод ва маслақлар тизими, яъни бирон-бир ернинг юзида жойлашган жамиятдаги муайян сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий, фалсафий, илмий қарашлар, фикрлар ва ғоялар мажмуи.

лари даражаларига қараб ўзга элат, миллат, халқ ва давлатлар билан сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий, фалсафий, илмий қарашлар, фикрлар муштарақлиги асосида ўзаро умумий эҳтиёж ва манфаатлар, орзу-истак, мақсад ва интилишлар, ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган ғоялар, уларни амалга ошириш усул ва воситалари тизимидир.

Умуман олганда геомафкура тушунчасини кенг ва тор маънода талкин қилиш мумкин. Биз уни фалсафа илмининг умумийлик, хусусийлик, алоҳидалик тамойилларидан келиб чиққан ҳолда хусусий жиҳатдан ёритишга ҳаракат қилдик. Шунга кўра геомафкуранинг шаклланиши ва янги дунёвий тартибни қарор топтиришдаги ўзига хос бўлган баъзи хусусиятлари куйидагилардан иборат:

1. Географик ўрни ва ҳудудий жойлашувига кўра бир-бирига яқин ёки ўхшаш бўлган давлатларнинг мазкур минтақада иктисодий алоқаларни йўлга қўйишга бўлган эҳтиёжнинг объектив зарурият сифатида мавжудлиги. Иктисодий алоқаларсиз иктисодий мустақиллигидан маҳрум бўлишнинг муқаррарлиги.

2. Муайян минтақада яшаётган элат, миллат ва халқларнинг тарихий ўтмишининг бирлиги, яъни аجدодларининг бир-бирлари билан қўшилиб кетганлиги. Уларнинг минг йиллар мобайнида бир-бирларига қондош ва жондош бўлиб, табиий ва ижтимоий папуляциянинг маҳсулига айланиб улгурганлиги.

3. Бирон-бир минтақада асрлар мобайнида яшаб келаётган элат, миллат ва халқларнинг тил ва тафаккур, маданият ва санъат, ахлоқий ва эстетик қадриятлар, урф-одатлар, маросимлар ва шунга ўхшаш маънавий қадриятлар ҳамда менталитетларининг тарихий илдиз, фалсафий асос, дунёвий манбаларининг бирлиги. Уларни қандайдир бузғунчи ғоялар манфаатини кўзлаб тубдан ажратишга уриниш ёки бир-бирига қарама-қарши қўйишнинг кўнгилсиз воқеаларни келтириб чиқариши, хусусан, элатлар ва миллатлар ўртасида низоларнинг келиб чиқишига олиб келиши мумкинлигини англаган ҳолда бузғунчи-вайронкор ғояларга қарши биргаликда курашнинг зарурат эканлиги.

4. Минтақада яшовчи ҳар бир инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳар томонлама ҳимоя қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқий дахлсизлигини таъминлаш, уларни ички ва ташка тажовузлардан сақлашни қафолатлаш, айниқса, аёллар ва болалар меҳнатидан шафқатсизларча фойдаланиш, миллий ва ирқий, ижтимоий жиҳатдан камситишга йўл қўймаслик каби адолат нормаларини бажариш борасидаги ғоявий-мафкуравий консенсусга эришишни тинчлик ва тенгликни таъминлаш гарови деб билиш ва уни амалга ошириш.

Геомафкурада иккита – дифференциаллашув ва интеграциялашув жараёнларининг ҳаракат доираси мавжудлигини кўриш мумкин. Бунда *геомафкуравий дифференциаллашув* – бу минтақада жойлашган битта давлатда яшовчи халқлар миллий мафкурасининг асосий ғоя ва тамойилларига мос равишда шу минтақада жойлашган бошқа бир алоҳида давлат халқларининг миллий ғоя ва мафкураларига нисбатан олиб борган дифференциал ғоявий-мафкуравий муносабати бўлса, *интеграллашуви* эса шу минтақада жойлашган давлатлар халқларининг ғоявий-мафкуравий муштараклик асосида қайтадан маънавий жиҳатдан интеграциялашиб, ягона минтақавий ғоявий-мафкуравий қарашларнинг қарор топишидир. Шунга кўра, геомафкура – бу, асосон, бирон-бир минтақада жойлашган турли хил мустақил давлатларда яшовчи халқларнинг ғоявий қарашлари асосида ўзаро интеграциялашган мафкуралар тизими ҳисобланади. Бу ҳали ўзининг ечимини кутаётган фалсафий масала-муаммолар жумласига киради.

3.2. Геомафкуравий сиёсат ва унинг тур ва шакллари. Геомафкуравий сиёсат – бу бир минтақада яшовчи давлатлар халқларининг ўзаро консенсусга келганлиги натижасида шаклланган муайян ғоявий қарашлар тизимини одамлар онгига синдириши, зарарли маънавий-мафкуравий таъсирлар, турли кўринишдаги тазйиқларнинг олдини олишга қаратилган услуб ва воситалар ҳамда уларни ишлаб чиқиш, тартибга солиш ва бошқариш билан боғлиқ фаолият мажмуидир.

Геомафкуравий сиёсатни бир минтақада бажариши лозим бўлган мафкуравий вазифаларни амалга ошириш учун бўлган ҳаракат тарзида ҳам тушуниш мумкин. Бу вазифалар бир минтақада жойлашган мамлакат ёки халқнинг дунё ҳамжамиятида тутган ўрни, нуфузи, халқаро иктисодий, сиёсий, дипломатик алоқалардаги мавқеи, таракқиёт даражаси каби бир қатор кўрсаткичлардан келиб чиқади. Масалан, мустақил Ўзбекистон шароитида миллий истиклол мафкурасини яратиш орқали миллий хавфсизликни, шу жумладан, унга эришиш учун минтақавий хавфсизликни таъминлаш ва мустаҳкамлаш масаласи долзарб аҳамиятга эга.

Одатда, *ички ҳамда ташқи геомафкуравий сиёсат* бир-биридан фарқланади.

Ички геомафкуравий сиёсат мамлакат ичкарисидаги минтақаларда, худудларида яшовчи халқнинг ўз олдига қўйган стратегик мақсадларидан келиб чиқиб, таракқиётнинг янги бир босқичга кўтарилиши учун фуқароларни сафарбар қилиш вазифасини ўтайди. *Ташқи геомафкуравий сиёсат*, минтақадаги ўзаро ҳамкорлик асосида ҳаракат қилишга келишган давлат халқларининг халқаро май-

дондаги нуфузини мустаҳкамлаш, мустикал тараққиётнинг халқаро муносабатлар билан боғлиқ жихатларини таъминлаш ҳамда бегона мафкураларнинг таъсиридан ҳимоя қилишга қаратилгани билан ажралиб туради.

Геомафкуравий сиёсатнинг самарадорлиги унинг қандай воситалар, усуллар ва шаклларда юритилишига боғлиқ. Бу ўринда ижтимоий тараққиётдаги турли гуруҳлар, синфлар ва қатламлар манфаатларининг ҳисобга олиниши муҳим аҳамиятга эгадир. Мафкуравий таъсир ўтказиш йўллари омма учун қанчалик яқин, тушунарли ва табиий бўлса, ижтимоий воқеликнинг келгуси истиқболларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилса, геомафкуравий сиёсат шунчалик самарали бўлади.

3.3. Геомафкуравий сиёсатни амалга оширишнинг усул ва воситалари. Геомафкуравий сиёсатни амалга оширишнинг умумий усулларига қуйидагилар қиради:

1. Минтақада жойлашган ҳар бир давлат мустикаллигини, давлат суверенитетини тан олиш ва унинг ички ишларига аралашмаслик.

2. Яқин ва узоқ қўшни давлатларнинг қандай жамият қуриш йўлини танлаганлигидан қатъи назар улар билан яхши қўшничилик алоқаларини ўрнатиш, халқлар ўртасида дўстлик ришталарини мустаҳкамлаш.

3. Давлатлар ўртасида тузилган битим ва шартномаларни ўз вақтида бажариш, ўзаро манфаатли янги шартномаларни тузиш.

4. Давлатларнинг мустикаллигига хавф соладиган таҳдидларга қарши биргаликда қурашиш, «*қўшнинг тинч – сен тинч*», деган ибратли ўғитга амал қилиш.

Геомафкуравий сиёсатни амалга оширишнинг воситаларига қуйидагилар қиради:

1. Минтақадаги давлатларда яшовчи халқларнинг қўшни давлатда яшовчи халқларнинг ижтимоий турмуш шароитига нисбатан бўлган муносабатини аниқлаш (озик-овқат, кийим-кечак, уй-жой таъминоти ва бошқаларни киёслаш) орқали уларнинг бир-бирларига бўлган ғоявий-мафкуравий онгининг шаклланганлик даражасини билиш. Шу асосда ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш.

2. Қўшни давлатларда яшовчи аҳолининг минтақадаги мамлакатлар мустикаллигига қилинаётган ички ва ташқи ғоявий-мафкуравий таҳдидларга нисбатан қарши қурашиш истагини билиш, уларни умумий душманга қарши ягона мафкуравий қураш фронтига бирлаштириш.

3. Минтақадаги давлатлар ўртасида геоиқтисодий муносабатларни ривожлантириш, уларни геосиёсий воситалар ёрдамида ҳаракатга кел-

тириш, геомафкуравий усуллар оркали уларнинг стратегик йўналишларини белгилаш ва амалда бажаришнинг дастурли ҳаракатлар тизimini яратиш ва бошқалар.

4-§. Марказий Осиёда кечаётган геомафкуравий жараёнлар ва уларнинг ривожланиш тенденциялари

4.1. Марказий Осиёда жойлашган мустақил давлатлар ва уларнинг жаҳондаги нуфузи. Марказий Осиё (1993 йил январь ойидан бошлаб, унгача Ўрта Осиё ва Қозоғистон деб юритилган) 5 та мустақил давлат – Ўзбекистон, Қозоғистон, Туркменистон, Тожикистон, Қирғизистонни ўз ичига олувчи 4 миллион кв.км. майдонни ишғол қилган, 70 миллион кишига яқин аҳолини ўз ичига камраб олган минтақадир.

Марказий Осиё давлатлари ўзининг жойлашувига кўра катта геоектисодий ва геосиёсий мавқега эга бўлиб, Осиё ва Европа давлатларини бир-бирларига боғлайдиган кўприк ҳисобланади. Қадимда бу ердан Буюк Ипак йўли ўтган бўлса, ҳозирги кунда бу йўлни қайта тиклаш учун ХХР томонидан “Бир йўл, бир белбоғ” ғояси асосида ҳаракатлар бошлаб юборилди.

Марказий Осиёда жойлашган давлатларнинг нуфузи ҳақидаги маълумотлар қуйидагилардан иборат.

ЎЗБЕКИСТОН. Расмий номи – Ўзбекистон Республикаси. Пойтахти Тошкент. Худуди – 447400 км². Аҳолиси – 32000000 киши (2017 й.). Давлат тили – ўзбек. Дини – ислом. Пул бирлиги – ўзбек сўми.

Марказий Осиёдаги давлат. Шимол ва ғарбда Қозоғистон (чегаранинг узунлиги – 2203 км), жанубда Туркменистон (1621 км) ва Афғонистон (137 км), жануби-шарқда Тожикистон (1161 км), шарқда Қирғизистон (1099 км) давлатлари билан чегарадош. Чегарасининг умумий узунлиги – 6221 км. Ўзбекистон рельефига кўра текислик ва адир-тоғ қисмларга бўлинади. Табиий газ, нефть, кўнғир кўмир, тошкўмир, олтин, кумуш, мис, калайи, молибден, марганец, хром, вольфрам, висмут, уран, флюорит, гранит, мармар, оҳактош, каолин, топаз, феруза, амитист, тоғ хрустали, халцедон яшма, нефрит, амазонит, родонит, мармар оникси Ўзбекистон қазилма бойликларини ташкил этади.

Иклими – иссиқ, курук континентал. Жануби субтропик минтақага қиради. Ўзбекистон худудида 120 оилага мансуб 3700 га яқин турдаги ёввойи ўсимликлар учрайди.

Давлат тузилиши – республика. Мамлакат таркибига 12 та вилоят ва Қорақалпоғистон Республикаси киради. Ўзбекистон ўз мустақиллигини 1991 йил 31 августда эълон қилган. Миллий байрами – 1 сентябрь (Мустақиллик куни). Ижро этувчи ҳокимият Президент (давлат бошлиғи) ва Вазирлар Маҳкамасини бошқарадиган Бош вазирга тегишли. Қонун чиқарувчи ҳокимият Сенат (юқори палата) ва Қонунчилик палатаси (қуйи палата)дан иборат икки палатали парламент – Олий Мажлисга тегишли. Сиёсий партиялари: Халқ демократик партияси, Адолат социал-демократик партияси, Миллий тикланиш демократик партияси, Ўзбекистон либерал-демократик партияси.

Иқтисоди бозор ислохотларини чуқурлаштиришга, хусусийлаштириш ва тадбиркорликни кенгайтиришга, молиявий ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга, миллий валютани мустаҳкамлашга қаратилган.

ТОЖИКИСТОН. Расмий номи – Тожикистон Республикаси. Пойтахти – Душанбе. Ҳудуди – 143100 км². Аҳолиси – 7200000 киши (2017 й.). Давлат тили – тожик. Дини – ислом. Пул бирлиги – сомоний.

Марказий Осиёда жойлашган давлат. Жанубда Афғонистон (чегаранинг узунлиги – 1206 км), шимол ва ғарбда Ўзбекистон (1161 км), шимолда Қирғизистон (870 км), шарқда Хитой (414 км) билан чегарадош. Чегараларнинг умумий узунлиги – 3651 км. Тожикистон ҳудудининг 90% дан ошиғини тоғлар ташкил қилиб, мамлакат ҳудудининг ярмидан ошиғи денгиз сатҳидан 3000 м баландликда жойлашган.

Асосий табиий бойликлари: нефть, газ, кўмир, уран. Гидроресурсларга бой.

Иқлими – континентал. Ўсимлик дунёси бой.

Давлат тузилиши – республика. Мамлакат таркибига Суғд ва Хатлон вилоятлари ҳамда Тоғли Бадахшон вилояти киради. 1991 йил 9 сентябрда Тожикистон мустақиллиги эълон қилиниб, ушбу кун миллий байрам – Мустақиллик куни деб қабул қилинган. Ижро этувчи ҳокимият президент (Олий Кенгашнинг раиси) ва Бош вазир бошчилигидаги Вазирлар Маҳкамасига тегишли. Қонун чиқарувчи олий орган – Олий Кенгаш. Энг йирик сиёсий партиялари: Эркин меҳнат партияси, Тожикистон халқ партияси, Коммунистик партия. Тожикистон – аграр-индустриал давлат. Фуқаролар уруши натижасида Тожикистон иқтисоди чуқур инқирозни бошидан кечирган. Кимё, енгил саноат, рангли металлургия, машинасозлик озиқ-овқат саноатлари яхши ривожланган.

ТУРКМАНИСТОН. Расмий номи – Туркменистон Республикаси. Пойтахти – Ашхобод. Ҳудуди – 488100 км². Аҳолиси – 5500000 киши (20017 й.). Давлат тили – туркман. Дини – ислом. Пул бирлиги – манат.

Марказий Осиёдаги давлат. Шимолда ва шарқда Ўзбекистон (чегаранинг узунлиги – 1621 км), шимолда Қозоғистон (379 км), шарқда ва жанубда Афғонистон (744 км), жанубда Эрон (922 км) билан чегарадош. Ғарбда мамлакат Каспий денгизининг сувлари билан туташган. Чегаранинг умумий узунлиги – 3736 км. Соҳилнинг узунлиги – 1768 км. Мамлакат ҳудудининг катта қисми пастгепалик бўлиб, унда Қорақум саҳроси жойлашган. Саҳронинг майдони – 375 минг км.

Туркменистон нефть, газ, калий ва ош тузлари, рангли ва ноёб металлларга бой. Ҳайдаладиган ерлар мамлакат ҳудудининг 2% ини, яйловлар 69% ини ташкил этади.

Иқлими – кескин континентал. Ўсимлик дунёсини чўл ва адир ўсимликлари ташкил этади.

Давлат тузилиши – президент республикаси. 1991 йилнинг 27 октябрида Туркменистон мустақил бўлган. Мустақиллик куни (27 октябрь) Миллий байрам ҳисобланади. Давлат бошлиғи – Президент. Президент Бош вазир (Вазирлар Кенгаши раиси)ни тайинлайди. Қонун чиқарувчи олий орган – Мажлис (бир палатали парламент). Рўйхатдан ўтган ягона сиёсий партия – Туркменистон демократик партияси.

Саноатнинг асосини нефть ва газ казиб чиқариш ҳамда нефтни қайта ишлаш ташкил этади. Қишлоқ хўжалигида пахта, мевалар, сабзавотлар етиштирилади. Экспорт қилинадиган асосий маҳсулотлар – пахта толаси, дизел ёқилғиси, мазут, қўлда тўқилган гиламлар. Асосий савдо шериклари – Россия, Украина, Ўзбекистон, Қозоғистон, Озарбайжон, Туркия.

ҚИРҒИЗИСТОН. Расмий номи – Қирғизистон Республикаси. Пойтахти – Бишкек. Ҳудуди – 198500 км². Аҳолиси – 5,3000000 киши (2017 й.). Давлат тили – қирғиз. Дини – ислом, шунингдек, христианлар ҳам бор. Пул бирлиги – сом.

Марказий Осиёнинг шимоли-шарқидаги давлат. Ғарбда Ўзбекистон (чегара узунли – 1099 км), шимолда Қозоғистон (1051 км), жанубда Тожикистон (870 км) ва Хитой (858 км) билан чегарадош. Ер ости бойликлари – олтин, сурма, ртуть, кўмир, нефть, газга бой. Ҳайдаладиган ерлар ҳудуднинг 7% ини, ўтлоқ ва майсазорлар 42% ини эгаллайди. Иқлими – континентал.

Давлат тузилиши – республика. Мамлакат 6 та вилоятга бўлинади. Миллий байрами 31 август – Мустақиллик куни. Ижро этувчи ҳокимият – президент (давлат бошлиғи) ва ҳукумат бошлиғи премьер-министр ҳисобланади. Қонун чиқарувчи ҳокимиятни бир палатали парламент амалга оширади. Сиёсий партиялари: Қирғизистон Демократик ҳаракати, Қирғизистон Республика партияси, Эркин Қирғизистон, Қирғизистон коммунистлар партияси.

Бирмунча ривожланган саноат тармоклари – рангли металлургия, машинасозлик, енгил ва озиқ-овқат саноати, қишлоқ хўжалигининг етакчи тармоклари – чорвачилик, пахтачилик ва бошқалар. Асосий савдо ҳамкорлари – Россия, Украина, Ўзбекистон, Қозоғистон ва бошқа МДХ мамлакатлари.

ҚОЗОҒИСТОН. Расмий номи – Қозоғистон Республикаси. Пойтахти – Астана. Худуди – 2717300 км². Аҳолиси – 15,100000 киши (2017 й). Давлат тили – козок. Дини – ислом (47%), православ (44%), протестантлик (2%). Пул бирлиги – тенге.

Марказий Осиёдаги давлат. Шимолда Россия (чегара узунлиги – 6846 км), жанубда Ўзбекистон (2203 км), Қирғизистон (1051 км) ва Туркманистон (379 км), шарқда Хитой билан чегарадош. Умумий чегара узунлиги – 12012 км. Ер ости бойликлари кўплаб фойдали қазилмаларга бой: уран, рух, олтин, мис, молибден, нефть, фосфорит, боксит, темир, марганец, кўрғошин.

Давлат тузилиши – президент республикаси. Маъмурий жихатдан 20 та область (вилоят)га бўлинади. 16 декабрь Миллий байрам – Республика куни. Давлат бошлиғи – президент. Қонун чиқарувчи олий орган бир палатали парламент – Юқори Кенгаш. Асосий сиёсий партиялари: Қозоғистон халқ бирлиги иттифоқи (КХБИ), Қозоғистон социалистик партияси (ҚСП), Қозоғистон халқ конгресси (КХК), Республикачилар партияси.

Бирмунча ривожланган саноат тармоклари: рангли ва қора металлургия, тоғ-кон саноати, машинасозлик, нефтни қайта ишлаш саноати. Қозоғистон кўп микдорда жун, пахта, картошка, ғалла етиштиради. Асосий савдо ҳамкорлари: Россия, Украина, Ўзбекистон, Хитой.

Юқорида келтирилган маълумотлардан ҳам кўриниб турибдики, Марказий Осиё давлатлари ягона геомафкуравий байроқ остида бирлашсалар жаҳонда энг кучли бунёдкор минтакавий ғоявий-мафкуравий маконлардан бирига айланади. Бунинг учун эса ҳамма асослар бор. Галдаги мақсад улар барчасининг этноиктисодётини шакллантириш, барқарор ривожлантиришга асосланган неоиқтисодиёт устига қуриладиган янги дунёвий тартибни вужудга келтиришдан иборатдир.

4.2. Марказий Осиёда кечаётган геомафкуравий жараёиларга ижобий таъсир кўрсатувчи омиллар. Бугунги кундаги глобаллашув шароитида Марказий Осиёда ҳам мураккаб геомафкуравий жараёнлар бормоқда. Бунда, аввало, Марказий Осиё халқлари мустақкам дўстлигининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Чунки, минтақа туб халқларининг маънавий илдизлари бир, руҳи, турмуш тарзи яқин, улар

ана шу бой манбадан бирдек баҳра оладилар. Шу маънода ҳам улар бирлигини мустаҳкамлаш умумминтақавий маънавий юксалишимизга ўзининг ижобий таъсирини ўтказиб тураверади.

Марказий Осиё минтақасидаги геомафкуравий жараёнларга ижобий таъсир кўрсатувчи омиллар жумласига қуйидагилар киради:

1. Марказий Осиё давлатлари ўртасида интеграция жараёнларининг кучайиб бориши.

2. Марказий Осиё минтақасидаги мустақил давлатлар ўртасида стратегик ҳамкорликнинг кучайтирилиши.

3. “Туркистон – умумий уйимиз” ғоясининг амалга ошиши учун ҳаракатларнинг фаоллаштирилиши.

4. Марказий Осиёда террорчиликка қарши кураш марказининг ташкил этилиши ва самарали фаолият олиб бориши.

5. Диний ақидапарастликка қарши курашда умумий фаолият олиб бориш тактика ва стратегиясининг ишлаб чиқилиши ва ишга туширилиши.

6. «6+3» гуруҳини тузиш ва унинг фаолиятини кучайтириш.

4.3. Марказий Осиёда кечаётган геомафкуравий жараёнларга салбий таъсир кўрсатувчи мафкуравий таҳдидлар. Марказий Осиёдаюз бераётган ижобий геомафкуравий жараёнларга қарши қаратилган ҳар қандай мафкуравий таъсир ёки ҳаракатлар умумминтақавий барқарорликка ҳалакит беради.

Марказий Осиёда кечаётган геомафкуравий жараёнларга салбий таъсир кўрсатувчи мафкуравий таҳдидларга қуйидагилар киради:

1. Ислом халифалиги байроғи остида мусулмон халқларини янги империяга бирлаштиришга интилишлар. Аслида бу нимкоса тагида яширинган ҳақиқат – Марказий Осиё давлатларини мустақиллигидан маҳрум этиб, араб бойларининг қулига айлантиришдан иборатдир.

2. Ёш мустақил давлатларни собиқ иттифокка бирлаштириш ғояси. Аслида бу нимкоса тагида яширинган ҳақиқат – Марказий Осиё давлатларини мустақиллигидан маҳрум этиб, собиқ рус коммунистик партия раҳбарларининг қўлидаги қўғирчокка айлантиришдан иборатдир.

3. Тарихимизни, миллий кадриятларимиз ва диннинг моҳиятини сохталаштиришга уринишлар. Аслида бу нимкоса тагида яширинган ҳақиқат – жаҳондаги бир ҳовуч қора ниятли молия магнатлари томонидан Марказий Осиё давлатларида яшовчи халқларни тарихидан, тилидан, диний кадриятларидан, маданиятидан жудо этиш туфайли ўзлигидан жудо қилиб, мустақиллигидан маҳрум қилиш орқали ўзларига тобе қилишдан иборатдир.

4. Ахлоқсизлик ғояларини ёйиб, халқларни маънавий жиҳатдан бузишга интилишлар. Ҳар қандай ахлоқсизлик маънавий-мада-

ний мустақилликнинг илдиизига болта урувчи восита ҳисобланади. Ахлоқсизлик – миллатимизнинг ғоявий-мафкуравий эътиқодини издан чиқариб, уни маънавий таназзул сари етаклаб борувчи бузғунчи ғоялардан бири ҳисобланади.

Марказий Осиё минтақасидаги геомафкуравий жараёнлар тизимида Афғонистонда давом этаётган фуқаролар уруши ҳам алоҳида ўрин эгаллаб турибди. 38 (1979–2017 йй.) йилдан буён давом этиб келаётган ҳарбий мажоралар оқибатида умуминсоний цивилизациядан узилиб қолган Афғонистон ҳудуди халқаро террорчилик ва диний экстремизм, қурол-яроғ ва гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний савдоси ўчоғига айланди. Бу эса турли зарарли ғояларнинг террорчилик, таҳдид ва таҳлика йўли билан бутун минтақага ёйилиш хавфини тугдирмоқда. Шунинг учун ҳам жаҳондаги нуфузли давлат раҳбарлари минтақада яшовчи халқлар хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ бўлган халқаро терроризм ва нарқобизнесга қарши фаол курашиш, Марказий Осиё минтақасидаги барқарорлик ва хавфсизликни таъминлаш ва жаҳон хавфсизлик тизимини такомиллаштириш муаммоларининг ечимини топишга ҳаракат қилмоқдалар.

Минтақада хавфсизликни таъминлашнинг асосий шарти Афғонистонда давом этаётган фуқаровий урушни тўхтатиш, у ерда тинчликни таъминлашдир. Чунки бу заминда давом этаётган уруш натижасида нарқотик моддаларни ноқонуний йўл билан минтақа мамлакатларига олиб ўтиш, қуролларни ғайриқонуний йўл билан тарқатиш, террорчилик ҳаракатларини авж олдириш содир бўлмоқда. Бу борада ҳам Ўзбекистон илгари сураётган Афғонистондаги ҳарбий мажораларни сиёсий йўл билан ҳал этишга қаратилган «6+3» гуруҳи фаолиятини йўлга қўйиш, террорчиликка қарши халқаро кураш марказини ташкил қилиш борасидаги ташаббуслар, минтақа мамлакатлари ўртасидаги интеграция жараёнларини кучайтириш юзасидан олиб борилаётган саъй-ҳаракатлар муҳим аҳамият касб этмоқда.

Маълумки, «фундаментализм», «экстремизм», терроризм», каби тушунчалар жамиятда қабул қилинган қонун-қоидаларга мос келмайдиган ва уларга зид бўлган ғоялар ҳамда улар асосидаги ҳаракатларни ифодалайди. Қандайдир бир йўналишни ёки ақидани мутлақлаштириб ёки бузиб талқин этган ҳолда сиёсий мақсад қўйувчи ҳаракат экстремизмга олиб келади. Экстремизм қандай номланган ёки қандай кўринишга эга бўлмасин, унинг асосий мақсади жангари гуруҳларни шакллантириш орқали ҳокимият тепасига келишдан иборат. Худди шундай «фундаментализм», «терроризм» каби сўзлар ҳам том маънода ҳокимият ёки бирор-бир ғаразли мақсадлар учун курашувчи ижтимоий-сиёсий гуруҳ ва оқимларга тегишлидир.

Аслида «фундаментализм» ва «экстремизм» ғояларининг Марказий Осиёга кириб келишидан кўзланган мақсад – диннинг қадриятларини қайтадан тиклаш эмас, балки ана шу ғоялардан восита сифатида фойдаланиш орқали минтақада беқарорликни, диний ва миллатлараро низоларни вужудга келтириш, охир-оқибат эса ҳокимиятни қўлга киритишдир. Бу уринишларда тузатиб бўлмас фожиаларга олиб келиши мумкин бўлган, тарих саҳифасида қолиб кетган халифаликни тиклаш ғоясига ҳам зўр берилмоқда. Бугун диний экстремизм ва фундаментализм томонидан Марказий Осиёда олиб борилаётган қўпоровчилик ва террористик ҳаракатлар ҳам ана шундай мақсад, йўл ва услубларга таянмоқда.

Ўзларини ислом динининг «ҳимоячилари» деб кўрсатишга уринаётган террористларнинг асл нияти чинакам исломий қадриятларни тиклаш эмас, балки ҳокимиятни қўлга киритиш, Марказий Осиёдаги мамлакатларни ўзлари танлаган йўлдан қайтариш ва бутун минтақада ўз ҳукмронлигини ўрнатишдир. Аслида, мустақиллик йилларида мамлакатимизда ҳақиқий исломий қадриятларимиз тикланди ва бу йўналишда изчиллик билан катта ишлар амалга оширилмоқда.

Хуллас, ҳозирги замонда инсон қалби ва онги учун кураш ниҳоятда мураккаб тус олган. Бу геоиқтисодиёт, геополитика ва глобаллашув жараёнлари билан қўшилиб, уйғунлашиб кетмоқда. Марказий Осиёда ҳам, унга нисбатан таъсирларда ҳам ана шундай серкирра жараён, хилма-хил хусусият, турлича хатти-ҳаракатлар мавжуд. Булар барчасини англаш, рўй бераётган воқеа-ҳодисалар мағзини чақиш, мустаҳкам бунёдкор геомафкуравий эътиқодни шакллантириш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда.

14-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ НАМОЁН БЎЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

1-§. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси.
Ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг асосий
йўналишлари

1.1. Дунёнинг мафкуравий манзараси тушунчаси. “Дунё” арабчадан ўзбек тилига кириб келган сўз бўлиб, “*жаҳон, олам*”, деган маъноларни англатади. Умуман олганда, дунё сўзи энг кўп маъноларни англатувчи сўзлар жумласига киради. Шунга кўра бу сўз: 1) бутун борлик; коинот, олам; 2) ижтимоий ҳаёт ёки турмушда юз берган (мавжуд бўлган) ҳолатга нисбатан, унга қарама-қарши бўлган бошқа бир ҳолат; 3) ер юзи ва ундаги барча одамлар, инсоният; 4) кишининг маънавий, руҳий олами, ҳаёти; 5) маълум бир ижтимоий тузумга, ўзига хос маданий ва ижтимоий-тарихий хусусиятларга эга бўлган омиллар билан бирлашган кишилик жамияти ва у мавжуд бўлган давр, деган маъноларни ифодалайди²⁷¹.

“*Манзара*” сўзи ҳам арабчадан ўзбек тилига кириб келган бўлиб, “*кўриниш, панорама; кузатиш маскани*”, деган маънони билдирсада, дунёдаги нарса, воқеа, жараёнларнинг “*кўзга таъшиланиб турадиган ёки тасаввур этиладиган кўриниш, тасвир*”ини²⁷² ифодалаш учун ишлатилади.

Ушбу тушунчаларнинг маъно-мазмунидан келиб чиққан ҳолда “дунёнинг мафкуравий манзараси”, деган тушунчага қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Дунёнинг мафкуравий манзараси деб жамият тараққиёти қонунилари, унинг ривожланиш тенденцияларини муайян ижтимоий

²⁷¹ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.1. А–Д. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.662–664.

²⁷² Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2. Е–М. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.537.

гуруҳ, этник бирликлар, сиёсий кучларнинг ўзига хос манфаатларидан келиб чиқиб талқин қилиш ва унга асосланган ҳолда инсоният истикболини белгилашга қаратилган мафкуравий тизимлар мажмуининг макон ва замонда яққол кўзга кўриниб турадиган жойлашув тартибига айтилади²⁷³.

Дунёнинг мафкуравий манзарасини аниқроқ тасаввур этиш учун унинг моҳиятини билиш зарур. Маълумки, бирон-бир ижтимоий қатлам, жамият ва давлат манфаатларини ифодалаётган мафкуралар ҳар хил мафкуравий воситаларни ишга солиш орқали ўзларининг таъсир доираларини кенгайтиришга, шу орқали қандайдир моддий ва маънавий наф кўришга ҳаракат қилади. Кишилиқ жамияти ижтимоий ҳаётида юз бераётган ўзгаришлар, ҳар бир давр таъқозо қилаётган талаблар асосида муайян мақсадни кўзлаб ҳаракат қилаётган ижтимоий гуруҳ, қатлам, жамият, давлат макомини олган мафкуралар мунтазам равишда ўзларининг мафкуравий кураш олиб бориш воситаларини миқдорий ва сифатий жиҳатдан такомиллаштириб борадилар. Уларни ишга солиш эса мафкура майдонларида содир бўлаётган ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг йўналишларига боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

1.2. Дунёнинг мафкуравий манзарасида содир бўлаётган ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг йўналишлари. Бугунги кунда дунёнинг мафкуравий манзараси доирасида содир бўлаётган ғоявий-мафкуравий жараёнларни иккита бир-бирига қарама-қарши бўлган йўналишга ажратиш мумкин.

1.2.1. Прогрессив йўналишдаги мафкуравий жараёнлар. Буларга: тинчлик, барқарорлик ва таракқиёт; миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенглик; инсон эркинлиги ва шахс камолоти; умуминсоний кадриятлар устуворлиги қабиларни яратишга қаратилган мафкуравий жараёнларни киритиш мумкин.

1.2.2. Реакцион йўналишдаги мафкуравий жараёнлар. Буларга: уруш, қуролланиш, терроризм ва экстремизм; ирқчилик, миллатчилик, диний ақидапарастлик; тоталитаризм, мустабидлик; эгоизм, маҳаллийчилик каби разилона хатти-ҳаракатлардан иборат бўлган мафкуравий жараёнларни киритиш мумкин.

Бугунги кунда ана шу прогрессив ва реакцион ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг ўзаро кураши нисбатидан келиб чиққан ҳолда И.А.Каримов: “Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, бугунги замонда

²⁷³ Қаранг: А. Очилдиевнинг “Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар” (–Т.: “Мухаррир нашриёти”, 2009. –Б.53.) номли китобида келтирилган таъриф асос қилиб олинди ва тўлдирилди.

мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кўпроқ кучга эга”²⁷⁴, – деган эди.

Бугунги кунда прогрессив йўналишда фаолият олиб бораётган мафкуралар инсониятни ҳар хил самовий ва замин офатларидан, уруш ва бошқа мажоралардан халос этиб, тинч-тотув, ўзаро ҳамжиҳатликда яшаш, худудлар бўлинмаслиги, чегаралар дахлсизлигини таъминлаш, моддий ва маънавий бойликлардан ўзаро фойдали ҳамкорлик асосида фойдаланишга ҳаракат қилаётган бунёдкор ғоялар сифатида иш юритмоқда. Бунга, ўзбек халқининг миллий мафкураси яққол мисол бўлади.

Реакцион йўналишда фаолият олиб бораётган мафкуралар уруш, қуролланишни тарғибот-ташвиқот қилиш, шунингдек, одамларни эса ҳар хил ғоявий ўйинларни ўйлаб топиш асосида мафкуравий йўл билан ичидан бўлиб ташлаш эвазига уларнинг табиий бойликларини эгаллаб олиш, ўзларини эса ғоявий қарамликка гирифтор қилиш сари тинмай ҳаракат қилаётган вайронкор ғоялар сифатида иш юритаётганлиги кўзга ташланиб турибди. Бунга буюк давлатчилик шовинизми, ислом дини конун-қоидалари асосида араб халифалиги давлатини ташкил этиш, панамерканизм, панславянизм, пантуркизм каби ғоялар байроғи остида фаолият олиб бораётган мафкуравий марказларни киритиш мумкин.

Бугунги кунда дунёнинг мафкуравий манзарасидан жой олган ана шу икки йўналишдаги мафкуравий жараёнларнинг мазмунидан шу нарса аён бўлмоқдаки, жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринишлар авж олмақда.

2-§. Глобаллашув шароитида мафкуравий кураш ва унинг асосий йўналишлари

2.1. Мафкуравий кураш тушунчаси ва унинг моҳият-мазмуни.

Жамият тараққиётининг ҳозирги даврида рўй бераётган мафкуравий жараёнлар инсон онги, қалби хилма-хил усулларда олиб бориладиган ғоявий тарғибот ва ташвиқотнинг асосий объекти ҳамда мақсадига айланганини кўрсатмоқда. *“Бугунги кунда инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроғлар Ер қуррасини бир неча бор яқсон қилишга етади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катта ҳавф – инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашидир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилади.*

²⁷⁴ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.113.

Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик лозим”²⁷⁵. Масаланинг моҳиятини тушуниш учун ғоя ва онг муносабатига дахлдор бўлган куйидаги ҳолатларга эътибор бериш зарур.

Муайян ғоя инсон томонидан қабул қилинмаслиги ёки у шахс онгида факат муайян ахборот сифатида сакланиб қолиши мумкин. *Биринчи ҳолатда ғоя инсон онгида ҳеч қандай из қолдирмаса, иккинчисида ғоя шахс учун ижтимоий аҳамиятга эга бўлмайди.* Инсон онги ва калби учун кураш, деган фикрда ғоя ва онг муносабати шарқона фалсафий тафаккур асосида ифодалаб берилган.

Ғоя фақатгина инсон онги орқали унинг қалбини эгаллаган, инсон маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айлангандагина ҳаракатга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, фаолият учун қўлланмага айланади. Шунинг учун ҳам буғунги кунда ушбу тамойил мафкуравий курашнинг ўзагини ташкил этмоқда.

Мафкуравий кураш – бу турли ғоявий қарашлар, ёндашувлар, хил-ма-хил маслак ва мақсадларга эга ижтимоий субъектлар ўртасида юзага келадиган, қарама-қаршиликка асосланган муносабатлар демакдир. У янги, шаклланаётган ғоялар билан ўз “вазифасини” бажариб бўлган мафкура ёки унинг қолдиқлари ўртасидаги муносабат шаклида ҳам содир бўлиши мумкин. Шу билан бирга, мафкуравий кураш муайян ғояларни сингдириш ёки ҳимоя қилиш жараёнини ҳам англатади. *Мафкуравий курашни* муҳолиф мафкуравий қарашларнинг ҳар қандай кўринишини йўқ қилишга, ғоявий плюрализмни бартараф қилишга қаратилган ҳаракатлар – *мафкуравий конфронтациядан* (фран. – қарама-қарши кўйиш) фарқлаш керак.

Мафкуравий конфронтация аксарият ҳолларда ғоявий соҳада мутлақ устувор бўлиб келган қарашлар тизими барбод бўлган, кишилар кўп йиллар давомида шаклланиб келган ҳаётий мўлжалларини йўқотиб қўйган, содда қилиб айтганда, мафкуравий беқарорлик вазиятининг ҳосиласи ҳисобланади²⁷⁶. Бундай беқарорлик ҳолати кескин ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, хусусан, бир тузумдан бошқасига ўтиш даври, муайян ҳолларда ташқи таъсир, масалан, халқаро майдонда яққаланиб қолиш ёки ҳарбий ҳаракатлар, ўзаро урушларда енгилиш оқибатида юзага келган ижтимоий-сиёсий вазият натижаси ҳам бўлиши мумкин. Бир сўз билан айтганда, мафкуравий беқарорлик жамиятдаги мавжуд мафкуравий мувозанат бу-

²⁷⁵ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир // *Унинг ўзи*. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.491.

²⁷⁶ Қаранг: Очлдиев А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар. –Т.: “Муҳаррир” нашриёти, 2009. –Б.15–16.

зилган, ammo янгиси қарор топмаган вазиятдаги ғоявий ўзгарувчан ҳолат ҳисобланади.

Жамият тараққиёти бундай ҳолларда ғоявий антагонизмга асосланадиган мафкуравий конфронтация юзага келиши учун реал шарт-шароит пайдо бўлишини кўрсатади. Бундай антагонизм муайян жамият (давлат) доирасидаги ҳамда мамлакатлараро даражадаги зиддиятларнинг кескин характер касб этишининг инъикоси ҳисобланади. Мафкуравий конфронтация вайронкор характерга эга бўлади, унда душман деб ҳисобланган мафкура (лар)ни йўқотишга алоҳида эътибор берилади.

Бундай пайтда ўз даврига нисбатан яшовчан, кишилар руҳияти, орзу-умидлари билан боғлиқ майлларни тўғри ва аниқ ифодалаган мафкура ғолиб бўлади. Бундай мафкура моҳиятан ҳамма вақт ҳам прогрессив характерга эга бўлмаслиги мумкин. Фашистлар Германиясида национал социализм, шўролар даврида большевизмнинг муҳолиф ғоявий қарашлар, уларнинг соҳиблари ва тарафдорларини йўқ қилиш йўлида олиб борган ғайриинсоний ҳаракатлари бунинг исботи бўла олади.

Ўзгача ғоявий қарашлар ва ёндашувларга ашаддий душманлик кўзи билан қараладиган, жамият тараққиётининг ягона ва энг оқил йўлини кўрсатишга даъво қиладиган ҳамда кишиларда ғоявий индифферентлик руҳиятининг қарор топишига хизмат қиладиган мафкура яккахокимлиги шароитида мафкуравий кураш ҳақида гапириш мумкин эмас.

Мафкуравий кураш манбаини ўз мазмун-моҳиятига кўра, бир-биридан фарқланувчи турли ғоявий қарашлар соҳиблари, уларнинг манфаатлари ўртасидаги зиддиятлар ташиқил этади. Ammo, мафкуравий кураш содир бўлиши учун турли ижтимоий субъектлар мавжудлигининг ўзи етарли эмас. Бундай кураш уларнинг манфаатлари бир-биридан фарқланувчи ғоявий шакл касб этган, мафкуравий плюрализм реал воқеликка айлангандагина, содда қилиб айтганда, мафкуравий зиддият мавжуд бўлгандагина реал характер касб этади. Шундагина мафкуравий жараёнлар жамият ривожланишини таъминлашнинг зарурий шarti сифатида ўзлигини намоён қилади. Кишилар, ижтимоий гуруҳларнинг бир-биридан фарқланувчи эҳтиёж ва манфаатларини рўёбга чиқариш имконияти пайдо бўлади. Бу, ўз навбатида социал структурадаги ўрнидан катъи назар, жамият аъзолари учун ижтимоий тараққиётнинг оптимал йўлларини ойдинлаштиришга хизмат қилади. Айни пайтда, бу жараён янгидан-янги ғояларнинг пайдо бўлишига, мафкуравий қарашлардаги ижобий ва салбий жиҳатларнинг ошқор бўлишига замин яратади, муайян мафкуравий қоида, тамойилларнинг

кайта кўриб чиқилиши, кун тартибидан олиб ташланиши ҳамда мавжуд ижтимоий қатламлар эҳтиёж ва манфаатлари, орзу-умидлари ва интилишларига ҳамоханг бўлган қарашларнинг янада ривожланишига йўл очади. Мазкур ҳолатлар бирон-бир жамият ёки давлат янгиланаётганида, бир босқичдан бошқасига ўтаётганида яққол намоён бўлади.

2.2. Мафқуравий курашнинг асосий йўналишлари. Ҳозирги кунда мафқуравий кураш қуйидагича йўналишларга эга бўлиши мумкин:

– ўз умрини ўтаб бўлган, янги замон талабларига жавоб бера олмай қолган мафқура, ғоялар тизими ёки ғоявий-мафқуравий тамойилларга қарши фаолият;

– муайян миллат, жамият ва давлат учун бегона ҳамда ёт бўлган, четдан туриб, турли мақсадларда, хилма-хил воситалар орқали жорий этишга ҳаракат қилинаётган ғоя ва мафқураларга нисбатан амалга ошириладиган ҳаракат, чора-тадбирлар мажмуи;

– асл мақсадлари халқ ва жамиятнинг умумий манфаатларига зид бўлиб қолган ички кучлар, консерватив субъектларга хос ғоя ва мафқуравий қарашларга қарши кураш;

– янги жамият ва янги давлат барпо этиш, ҳаётда туб ўзгариш ва ислохотларни амалга оширишга хизмат қиладиган ғоялар ҳамда мафқуравий тизим шаклланиши учун олиб бориладиган фаолият ва бошқалар.

Замон ва давр нуктаи назаридан узок муддатни камраб олиши, истиқболни англаш билан боғлиқлиги ҳамда диалектик характери билан ажралиб турадиган мафқуравий кураш муайян мамлакат ёки жамиятнинг манфаатлари ва имкониятлари билан белгиланадиган эҳтиёжлар ва интилишлар инъикоси сифатида намоён бўлади.

Қандай ҳолда бўлмасин, ғоявий кураш ҳамisha амалга ошириладиган ҳаракат натижалари, унга эришиш йўлларининг белгилаб олинишини билдирадиган фаолият сифатида муайян мақсадларда амалга оширилади.

Уларни рўёбга чиқаришда хилма-хил усул ва воситалардан фойдаланилади. Жумладан, бунда ташкилий омил – тарғибот ва ташвиқот инфраструктурасининг ривожланганлик даражаси у ёки бу тарзда ғоявий таъсирни рўёбга чиқаришда ўзига хос ўринни эгаллайди. Шу билан бирга, техника ва технологиялар ҳам бугунги кунда ғоявий мақсадларни амалга оширишда тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Интеграция жараёнлари чуқурлашиб бораётган, мамлакатлар ва минтақалар бир-бири билан тобора мустақкам боғланиб бораётган бугунги кунда миллий, диний ва демографик омиллар мафқуравий мақсадларни амалга оширишнинг манбаи сифатида намоён бўлмоқда.

Булардан ташқари минтақада гегемонликка даъвогар бўлган мамлакат борлигини асослаш, таъбир жоиз бўлса, шундай давлат образини яратиш йўлида ҳам жиддий ҳаракатлар қилинмоқда. Бундай образларнинг яратилиши Ер юзининг турли нуқталарида низоли вазиятларни, миллатлараро ва давлатлараро муносабатларда тангликларни юзага келтирган. Ҳозирда ҳам бундай “образларнинг” яратилиши мамлакатларнинг иқтисодий, маънавий-интеллектуал салоҳияти жамият тараққиётини таъминлаш ўрнига ана шу “образ” таъсирининг олдини олишга йўналтирилмоқда. Натижада асосий мақсадга – муайян давлатни заифлаштириш орқали ўз “иттифокчисига” айлантиришга эришилмоқда. Демак, мафкуравий кураш майдонида мафкуравий гегемонизм механизми ҳам ишга туширилмоқда.

2.3. Мафкуравий гегемонизм. Гегемонизм (юнон. гегемония – етакчилик, бошқариш) – ижтимоий гуруҳ, синф, давлат ёки этноснинг бошқа гуруҳлар, синфлар, давлат ва этнослар устидан етакчиликка даъво қилиши. Ижтимоий-сиёсий таълимотлар тарихида гегемонияга турлича ёндашувлар бўлган. Қадимги юнонлар ва римликлар ўзларини маданиятли одам ҳисоблашган ва бошқа барча халқларни, шу жумладан, Европа халқларини ҳам варварлар, яъни ёввойилар деб ҳисоблашган. Бундай ёндашув, табиийки, юнонлар ва римликларнинг дунёда гегемонликка даъво қилишига олиб келган.

Маркс ва Лениннинг сиёсий назариясида асосий ўрин пролетариат гегемонлигига ажратилган эди. Уларнинг фикрига кўра, барча қуйи синфлар, қатлам ва гуруҳларнинг социалистик инқилоб йўлидаги иттифокига пролетариат етакчилик қилиши лозим. Мамлакатларнинг XX аср давомида ва XXI аср бошларидаги ривожланиши пролетариат гегемонияси тўғрисидаги таълимот ўринсиз эканини кўрсатди. Ҳар бир муайян мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражасига, унинг ижтимоий тузилмаси хусусиятларига боғлиқ равишда турли ижтимоий қатлам ва гуруҳлар бошқа гуруҳ ва қатламларга маълум давр давомида етакчилик қилиши мумкин.

XX аср ўрталарида жаҳон сиёсий харитасида икки қутблилик вужудга келгач, АҚШ ва собиқ Совет Иттифоқи гегемонликка даъво қила бошлади. Собиқ Иттифок парчаланиб кетгач, сиёсий майдонда қўп қутблилик вужудга келди. Бирок АҚШ дунёга гегемонлик қилиш даъвосидан қайтмади.

Умумжаҳон миқёсида гегемонликка даъво қиладиган давлатлардан ташқари минтақавий гегемонликка даъво қилувчи давлатлар ҳам бор. Улар ўз минтақаларидаги давлатларга сиёсий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан таъсир ўтказмоқчи бўлади.

Бирон-бир ғоя ёки мафкура муайян халқ, ҳудуд ва жамият ҳаётида яқка ҳукмрон бўлиб турса, гегемония тушунчасини ғоя ва мафкура атамаларига нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Шунга кўра **мафкуравий гегемонизм деб** муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, давлат ҳаётида яқка ҳукмрон бўлган ғоя ва мафкуранинг бошқалар устидан ҳукмронлик қилишини ифодаловчи назария ва амалиёт хатти-ҳаракатлар тизимига айтилади.

Муайян ғоя ёки мафкурага ишониш ё ишонмаслик ҳар бир инсоннинг шахсий иши. Гегемонликка интилувчи ғоя ва мафкура жамиятдаги вазиятдан фойдаланиб, куч ишлатиш, зўравонлик ёки бошқа бир ноқонуний хатти-ҳаракат билан гегемон бўлиб олишга уриниши мумкин. Бундай уринишларни ўз вақтида пайкаб олиш ҳамма вақт ҳам осон бўлмаган. XX асрнинг 30-йилларида Германияда фашизм ҳукмрон мавкени эгаллаб, нафақат немис халқи, балки дунёдаги миллионлаб кишиларнинг бошига чексиз кулфатлар келтиргани бунга мисол бўла олади. Коммунизм ғояси ҳам дунёдаги кўплаб халқлар онгини заҳарлаб, ижтимоий таракқиётнинг секинлашувига сабаб бўлди.

Ҳозирги кунда ҳам мафкуравий гегемонликка интилаётган мафкуралар кўпдир. Масалан, буюк давлатчилик шовинизми, неофашизм, панамерканизм ва бошқалар. Уларнинг барчаси очиқ ёки ёпиқ тарзда мафкуравий тажовуз билан шуғулланмоқдалар.

2.4. Мафкуравий тажовуз. Мафкуравий тажовуз – муайян миллат, жамият, давлатнинг тинчлиги ва барқарорлигига қарши қаратилган, сиёсий ва конституцион тузумни заифлаштириш ва бузишга йўналтирилган, фуқаро ва жамият хавфсизлигига таҳдид соловчи ғоявий-назарий қарашлар ва унга асосланган амалиёт мажмуи ҳисобланади.

Мафкуравий тажовуз ёвуз кучлар ва ҳар хил марказлар томонидан бирон-бир мамлакатга нисбатан ичкаридан ёки ташкаридан туриб бевосита амалга ошириладиган ғоявий бузғунчиликнинг бир шаклидир. Улар ўз жирканч мақсадларига эришиш учун ҳар қандай усуллардан, одамларнинг диний, миллий ҳиссиётлари, ҳаётда мавжуд бўлган ижтимоий-иктисодий қийинчиликлардан, шунингдек, замонавий техника, телекоммуникация воситаларидан усталик билан фойдаланишга ҳаракат қиладилар.

Бугунги кунда мафкуравий тажовуз деганда, аҳолининг маълум бир қатламлари, айниқса, ёшларнинг қарашларини ўзларига маъқул бўлган йўналишда ўзгартириш, бузғунчи ғоялар, диний экстремизм, ахлоқсизлик ғояларини сингдириш каби ғаразли мақсадлар тушунилади. Бундай тажовуз фуқароларни қонуний

хокимият органлари фаолиятига ҳалақит қилиш, зўравонлик хатти-ҳаракатларини амалга оширишга ундаш ёки уларни конституцияда кўзда тутилмаган бошқа тузилмалар билан алмаштиришга чақиришда намоён бўлмоқда.

3-§. Мафкуравий майдон – мафкуравий кураш макони

3.1. Мафкуравий майдон тушунчаси. Мафкуравий курашлар каерда, қачон ва нима сабабдан пайдо бўлади, деган саволга ҳеч иккиланмасдан идеосферанинг ажрамас атрибутларидан бири бўлган мафкуравий майдонда содир бўлади, деб жавоб бериш мумкин. Демак, шундай экан мафкуравий майдон нима? Бу саволга мафкурачи олимлар, *биринчидан*, «мафкуравий майдон» атамаси янги тушунча бўлиб, «мафкура» ва «майдон» сўзларининг кўшилишидан ташкил топган ҳамда мафкуравий жараёнлар билан боғлиқ тушунча; *иккинчидан*, глобаллашув жараёни интеграциялашув, сиёсатлашув, дифференциялашув жараёни; *учинчидан*, бир-бирига карама-қарши бўлган 2 кутбли (социалистик ва капиталистик) лагер ғоя ва мафкураларнинг барҳам топиб, кўп кутбли, хилма-хил қарашларга айланган, шаклланган майдони; *тўртинчидан*, бир-бирига мутлақо зид дунёқараш, эски ва янги мафкураларнинг ўзаро зиддиятли кураш майдони; *бешинчидан*, турли кўлам ва манзарага эга бўлган мафкуравий майдонларда турфа қараш ва мафкуралар тўқнашуви майдони²⁷⁷, – деган жавобларни беришган. Ушбу таъриф ва тавсифларнинг қийматини камситмаган ҳолда мафкуравий майдонни мафкуравий курашлар содир бўладиган макон деб қараш мумкин. Шу нуқтаи назардан қараганда мафкуравий майдон ўзининг жойлашиш ўрнига, вақтига ва кўламига эга бўлишини назардан қочирмаслик керак бўлади. Мафкуравий майдонни эгаллаган ўрни, яъни жойига кўра планетар, минтақавий ва давлат; юз берадиган вақтига қараб доимий ёки вақтинча; кўламига кўра кенг ёки тор камровли турларга ажратиш мумкин. Демак, ана шу фалсафий ёндашувдан келиб чиққан ҳолда мафкуравий майдон тушунчасига қуйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин. **Мафкуравий майдон деб бутун жаҳонда, унинг минтақаларида, алоҳида халқлар ва давлатлар ҳаётида кечаётган мафкуравий курашларнинг жойи, вақти ва кўламини ўзида мужассамлаштирган маънавий-мафкуравий тизимлар мажмуига айтилади.**

²⁷⁷ Қаранг: Мухторов А. Глобаллашув шароитида маънавий таҳдидларни бартараф этиш омиллари. –Т.: «Маънавият», 2015. –Б.9.

3.2. Мафкуравий майдоннинг намоён бўлиш хусусиятлари. Мафкуравий майдон ўзига хос бўлган ўлчамлар орқали ўз хусусиятларини:

– сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаблар ва секталар ўртасидаги фикр талашувлар, баҳс, мунозаралардан келиб чиқиб, зиддиятли, қонли тўқнашув, оммавий қирғинларга, одамлар бошига кайғу-кулфатлар солаётган;

– ғоявий, мафкуравий таъсир кўрсатиш мумкин бўлган зиддиятли ва ўзаро ҳамкорликнинг аке этиш жараёнидаги макон;

– муайян бир ҳудудда давлат тизими бир ижтимоий-иқтисодий тизимдан бошқасига ўтиш даврида бўш қолган мафкура майдонидан бизга бегона, орзу-интилишларимизга мутлақо ёт ғоялар ўрин эгаллаши мумкин бўлган ҳудудлар майдони сифатида намоён қилади.

3.3. Мафкуравий майдонни ташкил этувчи омиллар ва воситалар. Ҳар бир мафкуравий майдоннинг мавжудлигини таъминловчи омил ва воситалари бўлади. Ундаги объектив омиллар жумласига: кишиларнинг маълумот даражаси, маданий савияси; субъектив омилларга эса таълим-тарбия муассасалари, тарғибот ва ташвиқотчилар, мафкура ходимларининг профессионал маҳорати, оила, маҳалла, меҳнат жамоалари, сиёсий партиялар, ОАВ, дин, коммуникациялар, шунингдек, иш вақти ва ишдан кейинги бўш вақт ва бошқалар киради.

Мафкуравий майдон воситалари: 1) мафкуравий марказлар; 2) мафкуравий таъсир ўтказувчи фан, адабиёт, санъат, матбуот, ОАВ, интернет, мобил алоқа станциялари, электрон почта, космик телерадио алоқа тизимларининг техник-технологик воситалари кучайиб бораётган ахборот алмашуви; 3) ахборот майдони, ахборотлашган жамият киради кабилар этади. Мафкуравий майдон омиллари унинг мавжудлигини, фаолият олиб боришини таъминласа; воситалари эса субъектларнинг объектларга ва бошқа субъектларга ўз таъсирини ўтказиш вазифаларини бажаради.

3.4. Мафкуравий майдоннинг ғоявий манбалари. Ҳар бир мафкуравий майдон қандайдир ғоявий манбадан озикланади ва кўпинча озикланган манбаси субъектларининг манфаатларини ҳимоя қилади. Бунга *биринчидан*, муайян ижтимоий-сиёсий кучлар, гуруҳ, қатлам, миллат, жамият, давлатлар, сиёсий марказларнинг мақсад ва манфаатларини ифода этадиган ҳудудий; *иккинчидан* эса мафкуравий жихатдан бўлиб олиш билан боғлиқ бўлган терроризм, буюк давлатчилик шовинизми, диний экстремизм, сепаратизм, тажовузкор миллатчилик каби мафкуравий таҳдидлар намоён бўладиган майдондан озикланган ғоялар киради. Мафкуравий майдоннинг ғоявий манбаларининг мазмун-моҳияти юқорида баён этилган ғоявий манбаларнинг қандай

усуллар, яъни: 1) берилган маънавий ва мафкуравий тарбия; 2) ўтказилган маънавий-марифий тадбирлар; 3) тушунтириш ва ишонтириш; 4) мажбур қилиш; 5) мафкуравий иммунитетнинг ҳосил қилинганлик даражаларига боғлиқ бўлади.

3.5. Мафкуравий майдонда ғоявий таъсир ва акс таъсир кўрсатиш жараёнлари. Ҳар бир жараён таъсир ва акс таъсир орқали ўзининг хусусиятларини намоён қилади. Худди, шунингдек, мафкуравий майдон узра кечаётган ғоялар ҳам бир-бирларига таъсир ва акс таъсир ўтказадилар. Мафкуравий майдонда содир бўлаётган бундай жараёнларни: 1) мафкуравий марказнинг босими ошган, ғоявий-мафкуравий тазйик ва тажовузларнинг намоён бўлиш; 2) бугун дунёда бораётган курашлар ичида энг катта, энг таъсирчан кураш, аввало, мафкура майдонларида олиб борилаётган жараён; 3) иқтисодий қамал, сиёсий тазйиклар, дўк-пўписа, кўрқитиш, ҳарбий таъсирлар ва бошқа ш.к. майдонларга ажратиш мумкин. Ғоявий таъсир ва акс таъсир ўзининг озиқланаётган манбаига кўра ўзаро ҳамкорлик ёки тажовузкор характерда бўлиши мумкин.

3.6 Мафкуравий майдон шакллари. Мафкуравий майдонни унда кечаётган мафкуравий жараёнларнинг тузилишига, яъни ички ва ташқи томонларининг бирлигига қараб қуйидаги шаклларга ажратиш мумкин:

1. Бўлиб ташлаб, ҳукмронлик қилиш майдони.
2. Инсон онги ва қалбини эгаллаш майдони.
3. Ғоявий, мафкуравий бўшлиқдан фойдаланиб, ўз ғоясини сингдириш майдони.
4. Ишонтириш учун турли хил мафкуравий тарбия усул ва воситаларидан фойдаланиш майдони²⁷⁸.

Ниҳоятда катта иқтисодий имкониятга эга бўлган мафкуравий манба яловбардорлари, ўзлари томонидан яратилган бирон-бир ғояни мафкуравий майдонга киритишдан олдин, унинг табиати ва хусусиятларини, келтириб чиқарувчи оқибатларини билиш мақсадида, биринчи навбатда, мафкуравий полигонда синаб кўришни ўзларига урф-одат қилиб олмоқда.

3.7. Мафкуравий полигон – турл хил ғояларни синайдиган мафкуравий майдон. “Полигон” сўзи юнонча “poly-кўп” “gonia-бурчак”, яъни “кўп бурчак” сўзидан олинган бўлиб, 1) мамматика илмида кўп бурчак; текисликдаги синик чизиқ; 2) ҳарбий соҳада куруклик ёки денгизнинг махсус иншоотлар, қурилмалар билан жиҳозланган ва ҳар хил қуроллар ва жанговоар техникани синаб кўриш, шунингдек,

²⁷⁸ Қаранг: Мухторов А. Глобаллашув шароитида маънавий таҳдидларни бартараф этиш омиллари. –Т.: «Маънавият», 2015. –Б.9–10.

ҳарбий машқлар ўтказиш учун мўлжалланган қисми; 3) кўчма ижтимоий маънода эса муайян иш-ҳаракат, фаолият билан шуғулланиш майдони, соҳасини англатиш учун ишлатилади²⁷⁹. Шуларга асосланган ҳолда мафкуравий полигон тушунчасини куйидагича таърифлаш мумкин.

Мафкуравий полигон, бу – катта ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий имкониятларга эга бўлган айрим шахс, элат, миллатларнинг ўзга одамлар ва халқларнинг қалби ва онгини эгаллашга қаратилган турли зояларни жанггоҳга ташлаш олдидан синаб кўрадиган маҳсус мафкуравий майдондир.

Мафкуравий полигонларнинг ядро полигонларидан устунлиги нимада? Бу устунлик *биринчидан*, катта моддий ва молиявий ресурсларни тежаб қолиш имкониятини беради. Масалан, битта ядро қуролини ишлаб чиқиш, уни кўзланган жойга элтиб ташлаш учун неча-неча миллионлаб, миллиардлаб пул маблағлари сарфланади.

Иккинчидан, ядро қуроллари ишлатилгудай бўлса, эгалламокчи бўлаётган барча моддий бойликлар вайрон бўлиб, яроксиз ҳолга келиб қолади, ваҳоланки, ядро қуролини ишлатиш орқали забт этилган жойда “ғолиб-ядрочи”нинг ўзи ҳам яшаш имкониятларидан маҳрум бўлади.

Учинчидан, миллионлаб одамларнинг ҳалок бўлиши ёки майиб-мажруҳ бўлиши оқибатида “ғолиб-ядрочи” тайёр ишчи кучидан ажралади.

Тўртинчидан, бутун экосистеманинг издан чиқиши оқибатида “ғолиб-ядрочи”нинг ўзи ҳам катта фалокат ёқасига келиб қолади.

Бешинчидан, ядровий қурол ишлатиш хавфини олдиндан сезиш мумкин, аммо мафкуравий қурол орқали ўтказиладиган тазйиқни, унинг таъсири ва оқибатларини илғаб олиш ниҳоятда қийин. Буни ақли расо ҳар бир одам яхши билади. Шунинг учун ҳам табиий захираларга бой бўлган ҳудудларни эгаллаш уринаётган ҳар хил кучлар, қандайдир ғоя ва мафқуралар байроғи остида бирлашиб, ўзларининг мафкуравий қуролларини ишга солган ҳолда ўша жойларни эгаллаш учун мафкуравий курашни авж олдиришга киришмоқдалар. Бу кураш ўзининг ғирром ўйинлар тарзида пинҳона кечаётганлиги билан ўзбек халқининг мустақиллигига, унинг ривожланишига таҳдид солмоқда.

²⁷⁹ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.З.Н-Т. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.291.

15-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ҲАЁТИГА ХАВФ СОЛАЁТГАН МАЪНАВИЙ-МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАР

1-§. Таҳдид тушунчаси, унинг моҳият-мазмунни, тур ва шакллари

1.1. Таҳдид тушунчаси. Хўш, таҳдид нима? “Таҳдид” арабча “дўк қилиш, кўрқитиш”, деган сўздан олинган бўлиб, кундалик ҳаётда “бирорни кўрқитиш, унга дўқ, пўписа қилиш ҳамда бирор фалокатнинг, кўрқинчли воқеанинг содир бўлиш хавфи”²⁸⁰, деган маъноларни англатиш учун ишлатилади. Фалсафий маънода *“Таҳдид – инсон, жамият ва давлат ҳаёти ҳамда фаолиятига нисбатан муайян давр мобайнида аниқ мақсадга йўналтирилган маҳаллий, ҳудудий, минтақавий ва умумсайёравий салбий омилларнинг таъжовузи тўғрисида аниқ макон ва замонда вужудга келадиган хавф-хатар шакли, муайян барқарор сиёсий-ижтимоий ва тарихий вазиятни ифодаловчи тушунча”*²⁸¹, бўлса, жамиятнинг ривожланишига таъсири, яъни тор маънода эса таҳдид деб, макон ва замонда мавжуд бўлган реал жамиятнинг ижтимоий тузилмаларини заифлаштиришга, қолаверса, емиришга қаратилган шахсий, маҳаллий, ҳудудий, минтақавий омилларнинг кўрқитиши, дўқ, пўписа қилишдан иборат бўлган хатти-ҳаракатларига айтилади.

Таҳдидларнинг хусусияти ва тараққиёт соҳаларига ўтказадиган таъсир даражасига қараб, инсон, шахс, фуқаро, миллат, давлат, жамият, минтақа, глобал, ички ва ташқи, катта ва кичик, шунингдек, иқтисодий, социал, сиёсий, экологик, демографик, мафкуравий, ҳарбий, табиий-иқлимий, макон нуқтаи назаридан эса, узоқ ва яқин ва бошқа шакллarga ажратиш мумкин. Аммо улар қандай шаклда юзага келишидан қатъи назар, ўзининг моҳият-мазмунига кўра жамият тараққиётига қарши қаратилган куч ҳисобланади.

²⁸⁰ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. Т-Ш. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.41.

²⁸¹ Қаранг: Маънавият: асосий тушунчалар ва изоҳли луғат. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. –Б.546–547.

1.2. Таҳдидларнинг тур ва шакллари. Бугунги кунда ўзбек халқининг мустақиллигига, унинг тинч-осуда яшашига, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ва маънавий-маданий тузилмаларига солинаётган таҳдидларни куйидаги тур ва шаклларга ажратиш мумкин.

Сиёсий таҳдидлар: ташқаридан реакцион экстремистик партия ва бошқа уюшмаларнинг кириб келиши ва бузғунчи ғояларни тарқатиши; ҳар хил “рангли инқилоб”лар баҳонасида мамлакатнинг ички ишларига аралаштириш; диний экстремизм ва сепаратизм; халқаро терроризм, уюшган жиноятчилик, қурол-яроқ савдоси, наркотик моддаларни тарқатиш; ҳокимиятнинг юқори бўғинларида коррупция ва порахўрликнинг авж олиши ва бошқалар.

Иқтисодий таҳдидлар: “хуфёна” иқтисодиётнинг авжга чиқиши; иқтисодий дезинтеграция; банкларнинг тўлов қобилиятини йўқотиши; ташқи кучларнинг жаҳон иқтисодиётига йўл қўймасликка уриниши; рақобатга бардош беролмаслик ва ишсизликнинг юқори даражада мавжудлиги ва бошқалар.

Буларни шартли равишда ички ва ташқи таҳдидларга ажратиш мумкин.

1. *Ташқи таҳдидлар* деб бузғунчи кучларнинг мамлакатга ташқаридан кириб келган ҳолда унинг ижтимоий тузилмаларини йўқ қилишга, халқни маънавий-мафкуравий жиҳатдан парокандаликка учратиш, ўзларига тобе қилишга қаратилган хуружларга айтилади.

2. *Ички таҳдидлар* деб ўз ватанига, ватандошига зарар етказишга қаратилган ғоя, ҳагги-ҳаракатларга айтилади, одатда, носоғлом маҳаллийчилик; ёнидагиларни менсимаслик; ватандошларнинг ҳақиқатга хиёнат қилиш; “маънавий эмиграция” (бахтини ўз ватанидан эмас, ўзга жойлардан кидириш); одамларни бой камбағалга бўлиб муомала қилиш; порахўрлик ва коррупция; қўполлик; ашаддий миллатчилик; меркантилизм – ортиқча мол-дунёга ҳирс қўйиш; бефарқлик ва лоқайдлик; ўзлигини англамаслик ва бошқа шу каби иллатлар шаклида бўлади.

Хўш, “таҳдид” кучми ёки ҳодиса, омил ёхуд жараён; уларнинг негизида нималар туради; у хавф-хатардан нималари билан фарқ қилади, деган бир қатор саволларга жавоб қайтариш керак бўлади.

Аввало, шуни таъкидлаш лозимки, бу тушунчанинг мақомига аниқ жавоб қайтариш мураккаб масала. Чунки унинг реал ҳолатда фақат қурол воситасидаги қўринишини аниқ тасаввур этиш мумкин. Бошқа барча ҳолатларда кўзга қўринмас, мавҳум, зимдан амал қилади. Унинг ана шу таъсири моддий борлиқ сифатида намоён бўлгандагина уни сезиш, англаб етиш ва қўриш мумкин бўлади. Бу узоқ давом этадиган жараёндир. Маънавиятга қарши қаратилган таҳдидларнинг моҳияти ва таъсирини

тез англаб етишнинг мураккаб жиҳати, унинг онг ва дунёқараш билан боғлиқлигидир. Инсон ботинига жойлашиб олган ҳар қандай салбий таъсирлардан озод бўлиш жуда мураккаб масала ҳисобланади.

Ана шу фикримизга асосланиб айтиш мумкинки, таҳдидга моддий куч, омил ва назарий жараён сифатида қараш мумкин. Қачонки, у моддийлик асосида (қурол, восита кўринишида) юзага келадиган бўлса, куч даражасида намоён бўлади. Маънавийят, ғоя ва мафкуралар кўринишида юзага келган таҳдидларнинг барчаси онг ва дунёқарашга жойлашадиган бўлса, у аста-секин моддийликка айланади. Бу таҳдиднинг назарий жараён сифатидаги жиҳати ҳисобланади. Уларнинг барча кўриниши тараққиёт учун ниҳоятда хатарлидир²⁸². Бундай кўз илғамас таҳдидлар қанча кенг тарқалса, ўзбекларнинг ғоявий бирлигига шунча кўп зарар етказди, пароканда қилади, ҳамжиҳатлик бўлмайди. Ғоявий бирлиги мўрт миллатнинг давлат хавфсизлиги ҳам мўрт бўлади.

2-§. Ўзбек халқининг тинчлиги ва барқарорлигига таҳдид солаётган ички маънавий-мафкуравий таҳдидлар

2.1. Маънавий таҳдид тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти. “Таҳдид” тушунчасининг сиёсий-фалсафий моҳиятининг бир қатор қирралари жаҳон олимлари томонидан таҳлил этиб келинмоқда. Зеро, инсониятнинг онгли фаолияти бошланибдики, “таҳдид” ҳам инсоннинг ўзи билан ёнма-ён яшаб, “улғайиб”, қудратли кучга айланиб келаяпти. Шунинг учун ҳам бугунги кунда бу тушунчанинг таъсир кучи ва уни жиловлаш билан боғлиқ масалаларни ўрганишга бўлган қизиқиш барча минтақаларда кучайиб борапти. Ўзбекистонда ҳам уни ўрганишга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Бу борада, энг аввало, буюк давлат ва жамоат арбоби И.А.Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарининг умумметодологик аҳамиятга эга бўлганини таъкиддаш лозим.

Асарнинг методологик, назарий ва амалий аҳамияти шундан иборатки, собиқ иттифоқдош республикалар ўз мустақиллигини қўлга киритганликлари қувончи ва эйфорияси билан яшаётган бир пайтда И.А.Каримов унга қарши қаратилган таҳдидларнинг юзага келадиганлигидан нафақат Ўзбекистон халқини, шунингдек, МДХ халқларининг ҳам огоҳ бўлиши зарурлигини кўрсатиб берган эди. Асарда илгари сурилган ғоялар, хавф-хатар ва таҳдидлар у эълон қилинган 1997

²⁸² Қаранг: *Отамуратов С.* Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.259.

йилдан кейинги ўтган даврда ўзининг тўғри эканлигини тасдиқлаб келмоқда. “Энг мураккаб саволлардан бири шуки, – деб огоҳлантирган И.А.Каримов, – биздаги барқарорлик ва хавфсизлик йўлида таҳдид бўлиб турган муаммоларни англаб етаяпмизми?”²⁸³

Мустакиллигимизни қўлга киритиш қанчалик мураккаб бўлган бўлса, уни сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш унданда мураккаб эканлиги тараққиётимиз жараёнида ўз тасдиғини топиб келмоқда. И.А.Каримов таҳдидларнинг маъно-мазмунини ва бутун мамлакатни ҳалокатга олиб келувчи катта куч эканлигини кўрсатиб бериш билан бирга, уларнинг шакллари ҳамда намоён бўлиш хусусиятларини ҳам кўрсатган эди.

Хуллас, мазкур фундаментал асар тараққиётимизга қарши қаратилган таҳдидларни ҳар бир тарихий босқичдаги хусусиятлари ва таъсир кучини ўрганишнинг назарий асосини ташкил қилиб келмоқда²⁸⁴.

И.А.Каримов ўзининг “Юксак маънавият – енгилмас куч” номи асарида маънавий-мафкуравий таҳдид тушунчаларига тўхталар экан: “*Маънавий таҳдид деганда, аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, гоъвий ва инфор- мацион хуружларни* назарда тутиш лозим, деб ўйлайман.

Агарки, масалага амалий кўз билан қарайдиган бўлсак, маънавиятимизга қарши қаратилган ҳар қандай хуруж – бу миллатимизни миллат қиладиган, асрлар, минг йиллар давомида аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятларга, миллий ғурур, миллий ифтихор туйғусига, бизни доимий равишда тадрижий тараққиётга чорлайдиган, шу йўлдаги барча асорат ва иллатлардан ҳалос бўлиб, озод ва фаровон ҳаёт барпо этишдек эзгу мақсадларимизга катта зарба берадиган мудҳиш хавф-хатарларни англатади.

Лўнда қилиб айтадиган бўлсак, бундай *мафкуравий хуружлар миллий ва диний томирларимизга болта уришини, улардан бизни бутунлай узиб ташлашдек ёвуз мақсадларни кўзлашини*, ўйлайманки, юртимизда яшайдиган соғлом фикрли ҳар бир одам яхши тушунади. Бундай тажовузқорона ҳаракатлар бизлар учун мутлако бегона мафкура ва дунёқарашни, аввало, беғубор ёшларимизнинг қалби ва онгига сингдиришга қаратилгани билан, айниқса, хатарлидир”²⁸⁵, – деган эди.

²⁸³ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997. –Б.4.

²⁸⁴ Қаранг: Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.256.

²⁸⁵ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.13–14.

2.2. Мафқуравий таҳдид: тушунчаси ва кўринишлари. Иқтисодий, сиёсий таҳдидлар ичида маънавий таҳдидларнинг бир фаол кўриниши, аниқроғи воситаси бўлган мафқуравий таҳдидлар энг хатарлиси ҳисобланади.

Мафқуравий таҳдид деб макон ва замонда реал мавжуд бўлган ижтимоий-сиёсий ҳаракат, оқим ёки сиёсий кучларнинг ўз мафаатларини ифодаловчи мафқураларини қўрқитиш, зўрлик қилиш йўли билан бошқаларга тиқиштиришларига айтилади. Соддароқ қилиб ифодаланганда “мафқуравий таҳдид жамият, давлат ёки халқ, миллат ёки элат тақдирига хавф солиб турган, фожиали оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган мафқуравий хавф-хатарлар мажмуасидир”²⁸⁶.

Мафқуравий таҳдидларни мафқуравий қурол вазифасини ўташи жиҳатидан ички ва ташқи таҳдидларга ажратиш мумкин.

Ички мафқуравий таҳдидлар деб мамлакат ичкарасида яшовчи меҳнаткаш ва захматкаш аҳолининг танасига зулукдай ёпишиб олган носоғлом кучларнинг шахс, элат, миллат, давлат ва жамиятнинг бойлигини текинга ўзлаштириб олиш эвазига яхши яшашга уриниш илинжида, унинг изчил тараққий этишига катта зарар етказишга қаратилган жинояткорона хатти-ҳаракатларига айтилади.

Бундай таҳдидлар одатда, носоғлом маҳаллийчилик; ёнидагиларни менсимаслик; ватандошларнинг ҳақиқага хиёнат қилиш; “маънавий эмиграция” (бахтини ўз ватанидан эмас, ўзга жойлардан қидириш); одамларни бой камбағалга бўлиб муомала қилиш; порахўрлик ва коррупция; кўполлик; ашаддий миллатчилик; меркантилизм – ортиқча мол-дунёга хирс қўйиш; бефарқлик ва лоқайдлик; ўзлигини англамаслик ва бошқа шу каби иллатлар шаклида бўлади.

Ташқи мафқуравий таҳдид – бу мамлакатимиздаги тинчлик, барқарорлик ва хавфсизлик тизимини издан чиқариш учун тажовузкор ғоя тарафдорлари томонидан ташқаридан туриб мамлакатимиз ичкарасига томон хуруж қилишидир.

Бундай таҳдидлар халқаро терроризм, экстремизм, неокоммунизм, шовинизм, панамерканизм, пантуркизм, пансловянизм каби шакллари “диндош”, “миллатдош”, каби маслақлар бирлиги тарзида амалга оширилади.

2.3. Лоқайдлик, бепарволик, бефарқлик. Ички маънавий-мафқуравий таҳдидлар ичида энг хунуги бу лоқайдлик, бепарволик ва бефарқлик ҳисобланади.

Лоқайдлик – инсон, жамият, миллат ишига бепарво ва совуққонлик билан ёндашиш, муносабатда бўлишни ифодаловчи маънавий-ғоявий

²⁸⁶ Қаранг: Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. –Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. 297–298-б.

иллат. У муайян кишининг гоҳида ўз ҳаёти, ўзгалар фаолияти, атрофида рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга бефарқлиги ва муносабатсизлигидир. Ҳаётини позициянинг аниқ эмаслиги, долзарб вазифалардан ўзини олиб қочиш, эл-юрт, жамият ва миллат ташвишларидан четда туриш ҳолатлари лоқайдлик кўринишларидир.

Бепарволик (бефарқлик, эътиборсизлик, лоқайдлик) – кишидаги ўзгалар ҳаётига, атроф воқеликка эътиборсизлик, лоқайдликдир. Айниқса, давлат ва жамият ҳаётида жиддий ўзгаришлар содир бўлаётган, Ватан тақдири ҳал бўлаётган паллаларда кишилардан юксак фаоллик, масъулият талаб қилинганда бефарқлик нафақат иллат, балки жиноят ҳамдир. Лоқайдлик ва бепарволик ўзаро алоқадордир.

Бефарқлик – жамиятга, ижтимоий ҳаётга, атрофдаги инсонлар ва ҳодисаларга нисбатан бирор-бир қизиқиш ва аниқ маънавий-ҳиссий муносабатнинг намоён бўлмаслигини ифодалайдиган тушунча. Бефарқликни ўзини тугиб туриш, вазминлик ҳолатидан фарқлаш лозим. Вазмин одам ўзини идора қила олиши ҳисобига қалбидаги туғёнларни босиб тура олади ва ўзининг мустаҳкам иродасини намоён қилади.

Лоқайдлик ва бефарқлик – маънавий қашшоқлик ва ахлоқсизликни келтириб чиқарувчи иллатлар. Лоқайдлик – қайд этмаслик, эътибор бермаслик, дахлдорликни ҳис этмаслик. Бефарқлик эса «менга нима» деб, ўзини четга олиш. Ушбу иллатлар ҳар доим тараққиётга зарар етказиши. Ташки ҳолати таъсир ички маънавий лоқайдлик, заифлик бор жойда илдиз отади. Бу иллатлар фаолликнинг кушандаси. Лоқайдлик, бефарқлик ҳафсаласизликка сабаб бўлади. Бефарқ одамлар бошқаларнинг иродасига тез бўйсундилар. Бу ҳол улардан турли мақсадларда фойдаланиш, уларни салбий томонга етаклаш имконини беради.

Шунингдек, «беғамлик» ҳам бепарволик, лоқайдлик билан маънодош сўздир. Беғам киши турмушда юзага келган муаммоларнинг ечимини излашга интилмайдиган, ҳамиша беғам, ташвишдан йирок яшашни кўзлайди. Беғамлик кайфияти охир-оқибат теварак-атрофдагиларга, жамиятга моддий ва маънавий-ҳолати зарар келтиради. Мавжуд муаммоларнинг янада кескинлашувига олиб келади.

Бепарво ва лоқайд одам жамиятимизда амалга оширилаётган демократик ислохотлар, бунёдкорлик ишларини ҳис қилишдан йирок. Шу боис ганимлар бундай одамлардан ўзларининг ғаразли мақсадлари йўлида фойдаланадилар ва жамиятга жуда катта зарар келтирадилар. Лоқайд инсонлар мамлакатимизда яратилаётган имкониятлардан фойдаланишга ҳаракат қилмайдилар, улар учун келажакка интилиб яшаш, халқ фаровонлиги йўлида курашиш, эзгу амаллар ва савоб ишларни амалга ошириш бегонадир.

Азалдан маълумки, бепарво одам душмандан ҳам хавфлироқдир. Чунки душманнинг кимлиги, асл қиёфаси сиз учун олдиндан маълум бўлади. Бироқ лоқайд ва бепарво одамнинг қиёфасини бирданига билиб бўлмайди. Шунинг учун у ичингизда юриб, сизга қарши тиш қайрайдиган душманлар учун имконият яратиб беради.

Донишмандлардан бири ана шу ҳаётий ҳақиқатни чуқур таҳлил этиб, қуйидаги ҳаққоний фикрларни баён қилган: *«Душманлардан қўрқма, нари борса улар сени ўлдириши мумкин. Дустлардан қўрқма, нари борса улар сенга хиёнат қилиши мумкин. Бефарқ одамлардан қўрқ – улар сени ўлдирмайди ҳам, сотмайди ҳам, фақат уларнинг жим ва бепарво қараб туриши туфайли ер юзида хиёнат ва қотилликлар содир бўлаверади».*

Ҳар бир инсон учун ғоят муҳим аҳамиятга эга ана шундай фикрларни униб-ўсиб келаётган ёшларнинг онгига сингдириш, уларни ҳаёт синовларига бардошли этиб тайёрлаш бизнинг ота-она, устоз-мураббий, раҳбар-раҳнамо сифатидаги, шу муқаддас юрт фуқароси сифатидаги муқаддас бурчимиздир.

Мамлакатимизнинг барқарор ривожланишига катта зарар етказувчи ички мафкуравий таҳдидлар жумласига коррупция ва жиноятчилик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, миллатчилик кабилар қиради.

3-§. Коррупция ва жиноятчилик, уруғ-аймоқчилик, маҳаллийчилик ва миллатчилик – ички мафкуравий хавф-хатардир

Ўзбек халқининг мустақиллигига, унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ва маънавий-маданий асосларига нафақат ташқи томондан, балки мамлакат ичкарасидан ҳам мафкуравий таҳдид солиш ҳолларининг мавжудлигини инкор қилиб бўлмайди.

Бундай таҳдидлар жумласига коррупция ва жиноятчилик, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик, одамларнинг бефарқлиги, мактончоклиги, хушомадгўйлиги, ҳасадгўйлиги, ман-манлиги, ҳақиқатни менсимаслиги, таниш-билишчилик, мансабпарастлик, порахўрлик қилишлари каби умуминсоний ахлоққа зид бўлган иллатларни киритиш мумкин.

3.1. Коррупция ва жиноятчилик. Мамлакатнинг бошқарув тизимини издан чиқариб, уни инқироз ёқасига олиб келувчи таҳдидлардан бирини коррупция ташкил қилади. Хўш, коррупция қандай иллат, унга нисбатан қандай курашмоқ керак, деган савол туғилади. *Коррупция* (лотинча “*corruptio*” – бу порага сотилиши,

айниши, таназзул) – мансабдор шахсининг, бойиши мақсадида, ўз мансаби билан боғлиқ ҳуқуқларини суиистеъмом қилишидан иборат жиноятдир. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январда қабул қилинган “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида” Қонунида: “Коррупция – шахсининг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек, бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш”²⁸⁷, – деган таъриф берилган.

Тарих нуқтаи назаридан олганда, коррупция энг қадимий жиноятлардан бири: каердаки давлат бўлса, давлат аппаратининг турли тармоқларида, пастдан юқоригача таралган жиноят бўлган. Худудий жиҳатдан қараганда, коррупция бутун жаҳонга ёйилган жиноятлардан биридир. Шундай қилиб, коррупция замон ва маконда тенг-баробар тарқалган жиноят шаклларида биридир. Турли давлатлар ўтмишда ва ҳозирда, дунёнинг барча қитъаларида коррупцияга қарши муваффақиятли ёки муваффақиятсиз кураш олиб борганлар ва борадилар. Лекин, ҳозирча, уни батамом йўқ қилишнинг йўлини топа олмадилар ва олмаяптилар.

Бу масала билан ҳаттоки Бирлашган Миллатлар Ташкилоти алоҳида шугулланиб, махсус қарор қабул қилган ва коррупцияни қуйидагича таърифлаган:

1) мансабдор шахслар томонидан давлат мулкани ўғирлаш, талон-торож қилиш ва ўзлаштириш;

2) ноқонуний фойда олиш учун ўз хизмат лавозимини суиистеъмом қилиш; 3) ижтимоий бурч ва шахсий таъмағирлик, манфаатлар ўртасидаги зиддият. Коррупциянинг кенг тарқалганлиги ва уни таг-томири билан йўқ қилишнинг иложини топиш қийинлигини кўзда тутиб, уни “халқаро офат” деб аташ мумкин.

И.А.Каримов коррупциянинг пайдо бўлиш сабаблари ва унинг келтириб чиқарадиган салбий оқибатлари ҳақида қуйидаги фикрларни билдирган эди. “Жамиятда жинойий “хуфёна иқтисодиёт”нинг мавжуд бўлиши уюшган жиноятчиликни келтириб чиқаради. Давлат ҳокимияти тузилмаларининг турли бўғинлари ва турли даражалари вакиллари ҳам унинг йўлдан оздирувчи таъсирига тушиб қолади. *Коррупция вужудга келиб, у энг аввало, уюшган жинойий тузилмаларга мададкор бўлиши ёки тўғридан-тўғри ёрдам бериш учун давлат хизматининг имкониятларидан фойдаланади. Бу эса жиноятчилик ва коррупция жамиятга келтирадиган салбий оқибатлар тўғрисида жамият хавфсизлиги ва барқарорлигига тўғридан-тўғри таҳдиддир.*

²⁸⁷ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. № ўРҚ – 419. Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида. 2017 йил 3 январь // Халқ сўзи, 2017 йил 04 январь.

Коррупциянинг мамлакатимизнинг хавфсизлигига солаётган таҳдидлари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, *сиёсий жиҳатдан олганда, коррупция амалга оширилаётган ислохотларга қаршилик кўрсатиш ифодасидир.* Унда ўз умрини яшаб бўлган, янги иқтисодий муносабатларни ўзига қарши таҳдид деб билган ҳолда, уларнинг ривожланишини секинлаштириб қўйишга ҳаракат қиладиган маъмурий-буйруқбозлик тизими билан "хуфёна" иқтисодиётнинг манфаатлари объектив равишда бирлашиб кетади. Коррупция домига илинган амалдорлар шахсий бойлик орттириш мақсадларини ва уруғ-аймоқларнинг манфаатларини давлат манфаатларидан устун қўяди. Бу эса, мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий йўлига ҳамда аҳолининг аксарият қисмига тузатиб бўлмайдиган зарар етказди. Бундан ташқари, янги иқтисодий муносабатларга эндигина асос солинаётган ва сифат жиҳатидан бошқа сиёсий тизим шакллантирилаётган ўтиш даврида коррупция ўз хатти-ҳаракати билан бу жараённинг йўлини тўсиб қўйиш имконига эга.

Иккинчидан, *жиноятчилик ва коррупциянинг авж олиши давлатнинг конституциявий асосларини емиради, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари жиддий тарзда бузилишига олиб келади.* "Қонунлар ва фармонларни қабул қилишдан мақсад уларни четлаб ўтишдир", деган мутлақо ярамас коида жамиятнинг энг оддий ҳуқуқий тартибот ва жамоат тартибини саклаб туриш қобилятидан маҳрум бўлишига олиб боради. Башарти иқтисодиётда жинойий гуруҳлар ва "рекетчилар" тўдалари "базм курса", кўчаларда эса одамлар кўркканларидан тасодифий ўткинчилардан қочиб юрсалар, жамиятдаги барқарорлик ва собитқадамлик ҳақида гап бўлиши мумкинми? Йўқ, албатта.

Учинчидан, *жиноятчилик ва коррупция жамиятнинг маънавий-ахлоқий асосларини емиради.* Жамият аъзоларининг фуқаролик мавқеини йўққа чиқаради. Амалга оширилаётган ўзгаришларга салбий муносабат вужудга келиши учун шароит яратади. Ислохотлар ғоясининг ўзини обрўсизлантиради ва эски замонларни, шу жумладан, "қудратли марказнинг кучли қўли"ни кўмсаш ҳиссини туғдиради.

Ўтиш даврининг муайян қийинчиликлари шароитида фуқаролар онгида, айниқса, ёш авлоднинг бир қисмида, ҳаётда юксак турмуш даражасига эришишнинг асосий усули қонунга хилоф фаолият билан боғлиқ, деган мутлақо ахлоққа зид нуқтаи назар шаклланиши ва қарор топиши мумкин. Қинғир йўл билан бойлик орттиришга интилиш, башарти у жамиятнинг ва ҳуқуқий назоратнинг эътиборидан четда қолса, одамларни, айниқса, ҳаётга эндигина қадам қўйиб келаётган ёшларни ёмон йўлга оғдиради. Ахир, жамият ва давлат учун ёш авлоднинг ахлоқан бузилиши ва юзтубан кетишидан ҳам аянчлироқ, ҳалокатлироқ ҳол борми ўзи?

Туртинчидан, “пул ҳокимиятга интилади”, деган бир ибора бор. Лекин бу пул жиноий йўл билан топилган бўлса-ю, унинг эгалари жамиятнинг ҳокимият тузилмаларига чиқиб олсалар, улар қандай усуллар билан бошқаришларини тасаввур қилиш кийин эмас.

Жиноят оламининг нуфузли шахслари ҳокимиятга қандай йўллар билан кириб олиши яхши маълум ва кўп мамлакатларда синовдан ўтган. Аввалига бу иш нопок даромад манбаларини сақлаб қолиш, улардан кафолатли фойдаланиш мақсадида ҳокимият тузилмалари билан алоқа боғлаш ва бу алоқани мустаҳкамлашдан бошланади. Шундан сўнг ҳокимиятнинг ўзи ҳам қўлга киритилади.

Ҳокимият органларининг жиноятга аралашиб қолиши ривожланган жамият учун энг жиддий хавф-хатарлардан биридир. Жиноий тузилмаларнинг давлат органлари амалдорлари билан чатишиб кетиши, уларнинг турли ҳокимият тармоқларига кириб олиши жамоатчилик наздида фуқароларнинг ҳимоясизлиги ҳиссини кучайтиради. Давлатнинг ўзини обрўсизлантиради. Мамлакат ичкарисида ҳам, ташқарисида ҳам унга ишончсизлик ортиб боради.

Бешинчидан, нопок йўл билан бойлик орттирганлар жазодан қутулиб қолиш ва ўзларининг жиноий сармояларини ҳимоя қилиш учун ҳар қандай хатти-ҳаракатларга тайёр туришларини яхши биллиб олиш лозим. Бундай кимсалар адолатли жазодан кўркиб, ҳамма ишни қилишга, ҳатто вазиятни бекарорлаштиришга, оммавий тартибсизликларни келтириб чиқаришга шай турадилар. Бундай пайтда эҳтиросларни жунбушга келтириш, оломонни кўзгатиш ва унинг орқасига яшириниб олишдан қулайи йўқ. Бундай одамларнинг “Фақат бизга яхши бўлса, ишимиз битса – бўлгани” кабилидаги маслаги худбинликнинг, ҳамюртларига нисбатан сурбетларча лоқайдликнинг яққол кўринишидир.

Олтинчидан, жиноий усуллар билан бойлик ва мўмай пул орттирган кимсаларнинг янги ҳуқуқ ҳимоячилари ва ҳатто демократия учун жафо чеккан курашчилар сифатида сиёсатга кириб олишга ҳаракат қилаётганидан далолат берувчи мисоллар, жумладан, бизда ҳам оз эмас.

Улар бундай хатти-ҳаракатлари билан инсониятнинг адолат ва демократия каби олийжаноб идеалларига нақадар жиддий зарар етказётганларини, ўз халқлари ва мамлакатлари шаънига доғ тушираётганларини айтиб ўтиришнинг ҳожати бормикин? Нафсиламрини айтганда, улар ўз халқлари ва мамлакатларининг тақдирига, озодлик ва мустақиллик идеалларига мутлақо бефарқ қарайдилар.

Бундай шахсларнинг туриш-турмуши кетма-кет қилинган жиноий хатти-ҳаракатлар занжиридан иборатдир. Аввалига ўз халқини алдаб

капитал тўпланади, кейинги гал – демократия ва адолатни рўқач қилган ҳолда жамоатчилик фикрини алдаб, сиёсий обрў орттирилади. Сир эмаски, бундай шахслар ўз манфаатлари йўлида республикадаги вази-ятга таъсир кўрсатишга уринаётган ташки кучларга хизмат қилишга ҳамиша тайёр турадилар.

Мамлакатимизнинг келажагини ва обрў-эътиборини кадрлайдиган ҳар бир виждонли фуқаро бу таҳдидни эсда тутмоғи даркор. Ҳалол меҳнат қилиш, ўз билими, куч-ғайрати ва ижодий қобилиятини сарф-лаш учун барқарор шарт-шароит бўлишини истайдиган, фарзандлари ва яқин кишилари келажакда ҳам демократик, фуқаролик жамиятида цивилизациялашган бозор муносабатларининг самараларидан тўла-тўқис фойдаланишни орзу қиладиган ҳар бир фуқаро, жиноятчилик ва коррупция йўлига ўз вақтида зарур тўсиқ қўйилмаса, бу иллатлар қандай аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлигани яхши англаб етмоғи лозим²⁸⁸.

Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январда қабул қилинган № ЎРҚ – 419 рақамли “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида” қонунига мувофиқ **коррупцияга қарши курашишнинг асосий принциплари** қуйидагилардан иборат: қонунийлик; фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги; очиклик ва шаффофлик; тизимлилик; давлат ва фуқаролик жамиятининг ҳамкорлиги; коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар устуворлиги; жавобгарликнинг муқаррарлиги (4-модда).

Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

– аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш;

– давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш;

– коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлаш (5-модда)²⁸⁹.

²⁸⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // *Унинг узи*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.б. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.90–93.

²⁸⁹ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. № ЎРҚ – 419. Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида. 2017 йил 3 январь // *Халқ сўзи*, 2017 йил 04 январь.

3.2. Уруғ-аймоқчилик. Кўпчилик луғатларда берилган таърифларга кўра, уруғ-аймоқчилик феодал жамиятларга хос ходисадир. *Бўқон-қариндошлик алоқалари билан боғланган одамларнинг бирлигидир. Уруғ жамоаси ўз бошлигининг номи билан аталарди. У эса аъзолари учун энг обрўли одам хисобланар уруғнинг манфаатларини жамоасининг нисбатан маҳдуд олампидан ташқарида ифодалар эди. Айнан уруғ-аймоқ ўз аъзоларини химоя этар, уларга ҳомийлик қилар ва ёрдам берар эди.*

Замонлар ўтди, ижтимоий-иктисодий формациялар алмашди, одамлар ўртасидаги муносабатлар ўзгарди. Ўзгарди-ю, аммо изсиз йўқолиб кетмади. Баъзан тоғ жинсларида қадимги ўсимликнинг аранг илғаш мумкин бўлган излари кўриниб қолганидек, ҳозирги жамиятда, унинг ижтимоий-маданий ходисаларида ҳам узок ўтмишнинг аниқ излари намоён бўлади. Уруғ жамоалари ҳам шундай ходисалар сирасига қиради.

Бугунги дунёда ҳақиқий маънодаги уруғ-аймоққа бўлинган жамиятни топиш мушкул бўлса керак. Лекин баъзан у шакли ўзгарган, “янгиланган” ҳолда мавжуд бўлади. Кўпгина мамлакатларда қондошлик ришталари ҳозир унчалик кучли эмас. Бирок улар ўрнига бошқа муштараклик, бошқа бирликнинг ришталари, жумладан, юртдошлик, ҳудудий яқинлик ришталари вужудга келди. У ёки бу жойдан чиққан, ўша жойнинг ҳудудидан ташқарида, мамлакатнинг бошқа ерларида ўрнашиб қолган кишилар ўз юртдошларига ёрдам берсалар, бунинг нимаси ёмон, деган савол туғилиши ҳам мумкин. Ёмон эмас, албатта. Бирок, уларнинг давлат тузилмаларига сукилиб кириши, ҳокимият тизимидаги мансаблардан ўзларининг шахсий манфаатлари йўлида фойдаланиши хавфлидир.

Бунда уруғ-аймоқчиликнинг мақсади – ўз аъзоларини давлат ҳокимияти тиллапояларидан мумкин қадар юқори кўтаришдан иборат. Уруғ-аймоқчиликни ажратиш турувчи белги – унинг аъзоларининг бир жойда туғилганлигидир. Шуни назарда тутиш кераки, машғулот турларининг умумийлиги, маънавий манфаатлар, дунёқарашларнинг муштараклиги эмас, балки айнан туғилган жойнинг умумийлиги асосий белгидир. Шу белгига қараб иш юритиш маҳаллийчиликни келтириб чиқаради.

3.3. Маҳаллийчилик. *Бу – кишиларда ўзлари туғилиб ўсган жой билан боғлиқ ҳолда шаклланадиган ҳудудий яқинлик туйғусининг салбий шаклда намоён бўлиши.*

Маҳаллийчиликнинг энг номақбул томони маҳалла, ҳудуд, минтақа манфаатларини жамият манфаатларидан устун қўйишдир. Жамиятда бундай қараш ва муносабатлар тизимининг мавжуд бўлиши давлатнинг ҳудудий яхлитлиги, барқарорлиги, ва тараккий этишига салбий таъсир

кўрсатади. Маҳаллийчиликнинг кучайиши, ўз навбатида жойларнинг ўзини-ўзи чегаралаб қўйишига, мавжуд хўжалик ва ижтимоий алоқалар тизимининг кучсизланишига, иктисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий таназзулига олиб келиши ҳам мумкин. Шунингдек, давлат ичида муайян ҳудуд ўзининг устунлигини таъминлаш мақсадида, ўзларига бузғунчилик ғояларини шиор қилиб, ҳокимият учун курашадиган экстремистик ва қўпоровчилик гуруҳларини вужудга келтириши ҳам мумкин.

Маҳаллийчиликнинг ҳар қандай кўриниши жамият учун хавфли-лигини тушунган ҳолда унинг келиб чиқишини олдини олиш, ва бинобарин, бу иллатга йўл қўймаслик муҳим вазифа ҳисобланади. Бу вазифани амалга оширишда миллий истиқлол мафкурасининг ўрни бекиёсдир. Бу мафкура ўз аҳамиятига кўра жамиятимизда яшовчи барча халқлар, миллатлар ва элатларнинг асосий мақсадлари ва орзумидларини амалга оширишга хизмат қилади, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик ғояларига қарши кураша олади. У халқнинг маънавий камолотига, маърифатига асосланиб, кишилар онгида умуммиллий ғурур туйғуси билан бирга, мамлакатимизнинг барча ҳудудларида яшайдиган ватандошларимизнинг маданияти ва кадр-киммати ҳур-мат қилинишини таъминлашга даъват этади.

3.4. Миллатчилик. Бу – бошқа миллат кишилари манфаатлари, эҳтиёжларига беписандлик билан қараш, худбинларча муносабатларни ифодоловчи ғоявий-назарий қарашлар тизими ва амалиёти. Миллатчилик – ўз миллати манфаатларини, эҳтиёжларини бошқа миллат манфаатларини, эҳтиёжларини камситиш ёрдамида қондиришдир.

Миллатчилик чинакам миллий ғурурни шакллантирмайди. Миллий ғурурни миллатчилик билан тенглаштириш миллатлараро муносабатлар маданиятига ғов бўлади. Миллий ғурур бир миллатга хос бўлган хусусиятларни ривожланишига, уларнинг келажак ҳаётини юксалтиришга қаратилган интилиш бўлса, миллатчилик бошқа миллатлар, элатлар манфаатлари, эҳтиёжларини назар-писанд қилмаслик, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чегаралашга қаратилган фаолият, ҳаракатдир.

Миллатчилик сиёсий тусга кирса, кучли салбий йўналиш касб этиши мумкинлигани таъкидлаш зарур. Бу давлат ва миллат хавфсизлигига, минтақавий ва кенг қўламдаги хавфсизликка анча кучли таҳдидга айланиб кетиши мумкин.

Миллатчилик турли шаклларда намоён бўлади. У бир ҳудудда яшаётган миллатларнинг ёки бир давлатда истиқомат қилаётган миллатлар ўртасида, муайян империя шароитида бир миллатнинг иккинчиси ёки бошқаларидан устунлиги тарзида рўй бериши ҳам мумкин.

Ҳар қандай миллат, у нақадар кичик бўлмасин – инсониятнинг бойлигидир ва ҳар қандай миллий бирликнинг, унинг тил, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги маданий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади. Шу боис ҳар бир этник бирликни сақлаб қолиш унга мансуб одамларнинг энг муҳим мақсади бўлмоғи керак. Ва бу мақсад, биринчи навбатда, ушбу этник гуруҳларни ўз ичига олувчи ҳар бир алоҳида давлатнинг вазифасидир.

Айни маҳалда бир миллат ўз эҳтиёжлари ва манфаатларини бошқа миллатнинг ёки бошқа халқлар вакиллариининг худди шундай интилишларини камситиш ҳисобига рўёбга чиқармаслиги лозим. Баъзи миллат, этнослар вакиллариининг бошқаларга такаббурлик билан, менсимай муносабатда бўлиши каби ҳолатлар юзага чиқиши мумкин бўлган ҳар қандай шароитга барҳам бериш лозим²⁹⁰.

4-§. Ўзбек халқининг ҳаётига жиддий хавф туғдираётган ташқи мафкуравий таҳдидлар

Мустақил ўзбек халқининг ҳаётига дунёнинг турли мамлакатларида жойлашган, катта маблағ ва таъсир кучига эга бўлган баъзи марказларларнинг кўз олайтириши, ўз ҳукмини ўтказишга интилишларининг сабаби – юртимизнинг геополитик нуқтан назардан ғоят қулай ҳудудда жойлашгани, интеллектуал салоҳият ва табиий захираларга бойлигидир. Ана шу макон, салоҳият ва табиий бойликлардан ҳар хил мафкуравий найрангларни ишлатиб текинга фойдаланиш уларнинг асосий мақсадидир.

Бундай найранглар жумласига: 1) ўз миссионерларини юбориш; 2) китоб, газета, журналларни юбориш; 3) мактаблар очиш; 4) қўшма корхоналар очиш; 5) чет элга олиб бориб ўқитиш; 6) молиявий ёрдам-қўмак бериш; 7) демократия тарафдорларини қўллаб-қувватлаш; 8) “диндош”, “миллатдош”ларга ғамхўрлик қилиш каби никобланган ишлар асосида олиб бориш ва бошқалар киради.

Ҳозирги кунда ана шундай найрангларга асосланган мақсадларни амалга ошириш илинжида юрган ғаламис кучларнинг *жамиятимиз ҳаётига жиддий хавф туғдираётган мафкуравий таҳдидларнинг асосий йўналишлари* куйидагилардан иборат:

– ислом халифалигини тиклаб, унинг байроғи остида мусулмон халқларни янги империяга бирлаштиришга қаратилган интилишлар;

²⁹⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // *Унинг ўзи*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.90–93.

– ёш мустақил давлатларнинг собиқ иттифоққа бирлаштириш ғояси;

– тарихимизни, миллий кадриятларимиз ва диннинг моҳиятини сохталаштиришга уринишлар;

– ахлоқсизлик ғояларини ёйиб, халқни маънавий жиҳатдан бузишга интилишлар;

– турли мафкуравий воситалар орқали минтакавий ва давлатлараро можароларни келтириб чиқаришга қаратилган ҳаракатлар ва бошқалардан иборатдир.

4.1. Ислом халифалигини тиклаб, унинг байроғи остида мусулмон халқларни янги империяга бирлаштиришга қаратилган интилишлар. Ҳозирги кунда ислом халифалигини тиклаб, янги мусулмон империясини ташкил қилиш учун мафкуравий тарғибот-ташвиқот ишлари билан фаол шуғулланиб, амалий хатти-ҳаракатларни содир этаётган исломий кўринишдаги «Ваҳхобийлик», «Ҳизбут-таҳрир», «Таблиғчилар», «Акромийлар», «Нур»чилар, «Ислом уйғониш партияси», «Ислом лашкарлари», «Адолат», «Ирок ва Шом ислом давлати» каби бузғунчиликлар билан шуғулланувчи оқимлар қиради.

4.1.1. Ваҳхобийлик. Ваҳхобийлик – диний-сиёсий оқим бўлиб, 18-асрда Марказий Арабистоннинг Нажд воҳасида юзага келган. Унинг асосчиси Муҳаммад ибн Абдул-Ваҳҳоб (1703–1792 йилларда яшаган) ҳисобланади.

Ваҳхобийлар бевосита дин номидан иш кўрган ва уни «тозалаш», гўёки пайгамбар давридаги асл ҳолатига қайтариш, барча арабларни яшил байрок остида бирлаштириш каби ғояларни илгари сурган. Инглиз мустамлакачилиги бу вазиятдан ўз мақсадида фойдаланган: ғоя тарафдорларини қуроллантириб, Усмонли туркларга қарши жангга ташлаган. Шунинг учун ҳам улар Усмонлилар мансуб бўлмиш ханафийлик, моликийлик, шофиийлик мазҳабларини кофирлар мазҳаби деб эълон қилишган, қандайдир доиралар манфаати йўлида исломдаги ўз биродарларини кофирга чиқаришгача бориб етишган.

Ваҳхобийлар дунёвий маданиятга катъий қарши туриб, мусика, театр ва тасвирий санъат билан шуғулланиш, бадиий завқ-шавқ олиш кечирилмайдиган гуноҳ деб ҳисоблашади. Айни пайтда улар ҳокимиятни эгаллаш ва унинг воситасида ўз тартиб-таомилларини ҳаётга татбиқ этиш учун катъий кураш олиб боришади, бу ғиятти амалга ошириш учун диндан факат восита сифатида фойдаланишади, холос.

Маълумки, ислом дини ҳамжиҳатликка, Аллоҳ йўлида бир бўлишга даъват этади. Замонлар ўтиши билан бу бирдамлик айрим давлатларга ёқмай қолди, тўғрироғи, улар мусулмонлар якдиллигидан ҳайиқа бош-

ладилар. Бир четда туриб курул кучи билан араб давлатларига таҳдид солиш ҳеч бир фойда бермагач, қандай қилиб бўлмасин, мусулмонларни ичидан бузишга, низо чиқариб уларни бўлиб юборишга ҳаракат қилишди. Бу вазиятда мавжуд мазҳаблар ичида низо чиқариш имконияти қўл келди. 17-асрда исавийлар ҳозирлаган дастурлар асосида гўё исломга эътиқод қўйган болалар Туркия, Қоҳира, Миср ва Сурияга юбориб ўқитилди, улардан эса уламолар етишиб чикди, бу олимлар ўзлари олган таълим-тарбиядан келиб чиқиб исавийлар мафқурасига, динни ичидан бузишга хизмат қилишди. Гарчи исломдаги бир кичик мазҳаб бўлса-да, ханбалия мазҳабидагилар динга амал қилишда пуританлик, яъни ҳарфхўр ислом бўлишни талаб қила бошлашди. Ваҳоланки, ҳеч ким пайғамбар алайҳиссалом ҳадисларини ўзича талқин қилишга, уларни манфаатларига мослаштиришга ҳақли эмас. Ислом олимларининг таъкидлашларича, Расули акрам «Ҳар бир янгилик залолатдир» деганларида дунёвий янгиликни, тараккиётни эмас, ибодатдаги янгиликни назарда тутганлар.

Арабларни бўлиб ташлаган бу ҳаракат шу тахлит кучга киради ва ваҳҳобийлик номини олади. Ваҳҳобийлик ҳаракати 19-аср бошларида жуда кучаяди. Абд ал-Ваҳҳоб биринчи амалий қадамини саҳоба Зайд ибн ал-Хаттобнинг Жубайлидаги сағанаси устига қўяди ва уни ер билан яксон қилади. 1803 йил ваҳҳобийлар Маккани, кейин Мадина шаҳрини босиб олишди. Улар шу даражага бориб етишдики, Маккаю Мадинадаги барча қабртошларни, ҳатто Биби Оиша, Биби Фотима ва саҳобалар сағанасидаги қабр-тошларни бузиб, синдириб ташлашди. Улар Пайғамбар мақбарасидан гумбазларни бузишга чоғланган бир пайтда куч билан тўхтатиб қолинди. Бу – ҳаракатнинг зоҳирий кўриниши. Аслида эса улар динни «асл ҳолатига келтириш» даъвати остида босқинчилик, талончилик билан машғул бўлишди. Ҳатто улар 1810 йилга келиб, Муҳаммад алайҳиссаломнинг муборак масжидини ҳам талон-тарож қилишди. Ўмарилган мулкни эса юз минг талер (кумуш танга)га сотиб юборишди.

Сўнгги пайтда ваҳҳобийлик муайян кўринишда Ўзбекистонда ҳам пайдо бўлди. Улар ёшларни йўлдан уришга, ҳар қандай воситани ишга солиб, ўзлари учун ижтимоий муҳит яратишга уриндилар. Ана шундай оқимлардан бири Акримийликдир.

4.1.2. Акримийлик. Акримийлик, тахминан, 1997–1999 йилда Фарғона водийсида вужудга келган ушбу диний-сиёсий ҳаракат вакиллари Аллоҳгагина эътиқод қиладилар ва Пайғамбарга имон келтирмайдилар. «Акримийлар» бугунги мавжуд барча тузумларни тан олмайди, давлатга, қонун-қоидаларга, ота-онага ҳам эмас, фақат оқим сардорларига бўйсунуш лозим деб ҳисоблайди. Унинг асосчиси 1960

йилда Андижон шаҳрида туғилган Йўлдошев Ақром Сотволдиевич ханбалий мазҳаби ваҳхобийлик оқими таълимотига таяниб, 1992 йилда 12 дарсдан иборат «Имонга йўл» деб номланган дастурни ишлаб чиққан. Ушбу дастурда оқимнинг пировард мақсади ислом давлатини барпо этишдан иборат экани таъкидланган. Ўз ҳаракатларига номзодларни танлаб олиш ва уларни тайёрлашда қуйидаги шартли номланган 5 босқичдаги мақсадли дастурга амал қиладилар:

1. «Сирли», ёки «махфий» деб номланган босқичда диний таассубга мойиллиги бор, таъсирчан, берилувчан, шунингдек, раҳбарлик, нотиклик ва ташкилотчилик қобилияти бор ҳамда ҳаётдан норози бўлиб юрган шахслар ўрганилади, сўнг ўз тарафларига оғдириш бўйича ҳаракатлар олиб борилади.

2. «Моддий» босқич. Бунда гуруҳга янги кирган аъзоларнинг моддий ҳаётини таъминлашга асосий эътибор қаратилади, уларни моддий манфаатдорлик юқори бўлган вазифаларга ишга жойлаштириб, топган даромадининг 1/5 қисмини «байтул мол»га, яъни умумий мақсадлар учун солиқ ажратиш мажбурий ҳисобланади.

3. «Маънавий» босқич. Бу босқичда гуруҳ аъзолари ғоявий-сиёсий жиҳатдан қайта тарбия этилади, мавжуд ҳокимиятни ағдариб ташлаш йўллари ва экстремизм, терроризм руҳидаги адабиётлар билан таништирилади.

4. «Узвий майдон». Бу босқичда ҳар жиҳатдан тайёр бўлган, ҳаракат пешволарининг топшириқларини сўзсиз бажарадиган аъзоларни давлат ва жамоат ташкилотлари таркибига киритиш орқали ўз нуфузларини ошириб, кенг қамровли фаолият ташкил этишга ҳаракат қиладилар.

5. «Тўнтариш». Мазкур сўнгги босқичда акромийлар асл ва асосий мақсадлари – мавжуд конституциявий тузумни ағдариб ташлаб, ўзларининг ҳокимиятларини ўрнатиш йўлида фаолият олиб борадилар.

Мазкур босқичлар махфий равишда, изчиллик сақланган тартибда ва ижро муддати катъий белгиланмаган ҳолда амалга оширилиши кўзда тутилади. Андижон вилояти ва Қўқонда уларнинг таъсири кенгрок сезилган.

Оқим вакиллари ҳозирги кунда мусулмонларга намоз ҳам, рўза, закот, ҳаж ҳам фарз эмас, чунки биз куфр давлатида яшамокдамиз, деб ҳисоблайдилар. Ислом тарихидан маълумки, Макка даври, яъни Муҳаммад пайғамбар то Мадинага кўчиб ўтгунга қадар, 13 йил давомида кишилар фақат Аллоҳ ва охиратга имон келтиришга даъват қилинганлар. Намоз, рўза ва ҳаж, закот каби ибодатлар Мадина даврида фарз бўлгани учун то ислом давлати қурилмагунча мазкур ибодатларни бажариш шарт эмас деб қарайдилар, сигарета ва спиртли ичимлик ичиш ҳамда шарият томонидан таъқиқланган «муваққат никоҳ»

(вақтинчалик, яъни маълум муддат – 1 соат, кун ва ҳ.к.)га рухсат берилади.

Ислом уламолари бу борада аниқ мисоллар келтириб, ҳар қандай давлат ва ҳукумат қўл остида бўлишдан қатъи назар шариатнинг инсон шахсининг ўзигагина боғлиқ бўлган кўрсатмалари ҳеч қачон амалда тўхташи мумкин эмаслигини айтадилар.

4.1.3. «Тавба». Бу экстремистик руҳдаги ҳаракатга Бокуда Ҳожи Абдулла Озарбойжон асос солган. Ўзбекистонда ушбу ҳаракат 1991 йили намоён бўлди: Наманган шаҳридаги «Отауллоҳ» масжидида қирғизистонлик Йўлдош Турғунбоев, наманганлик Абдували Йўлдошев ва Исҳоқ Жабборов ғайриқонуний ишлар олиб бордилар.

Ҳаракатнинг мақсади «ваҳҳобийлик»ни қўллаб-қувватлаш, аҳоли орасида мавжуд конституцион тузумга қарши тарғибот-ташвиқот ишлари олиб бориш, жангариларни ўқитиш, уларни моддий рағбатлантириб туриш, республикада ислом давлатини тиклаш шиори остида ҳокимиятни ҳатто террор йўли билан эгаллашдан иборат эди. Ҳаракатни хориждаги қатга террористик гуруҳлар маблағ билан таъминлаб турган, бундан ташқари турли талон-тарож ва террор йўли билан топилган маблағлар билан ҳам «тавба»чилар ўзларининг моддий эҳтиёжларини қондирганлар. Улар аксарият водийлик йигитларни тўплаб, асосан, Тожикистон ҳудудидаги жангарилар лагерларида покистонлик мутахассислар ёрдамида ўқитганлар. Ҳаракат аъзоларининг ҳар бирига камида 11 кишини ўз қаторларига жалб қилиш мажбурияти юкланган. «Тавба» ҳаракати вакиллари тарафидан Фарғона водийсида ҳокимият органлари ходимлари, шунингдек, аҳолига бир қатор оғир азият етказилгани аниқланган.

Юртимизда «тавба»чиларнинг юзга яқин аъзоси тезкор кўрилган чоралар асосида қўлга олинди ва ҳаракат фаолияти тугатилди. А. Йўлдошев ҳарбий амалиёт чоғида ўлдирилган.

4.1.4. «Ислом уйғониш партияси». «Ислом уйғониш партияси» 1989–1991 йилларда фаолият кўрсатди. Диний мутаассиб жамоалар уни тузиш ташаббусқори бўлганлар. Уларнинг асосий шиори: дунёвий ҳокимият барча ишларини диндорлар билан мувофиқлаштириши ва қилган ишларига ҳисобот бериши, қилажак ишларидан хабардор этиб, рухсат олиши керак. Мақсад – мусулмон давлати барпо этиш. Айни шу партия Тожикистондаги тартибсизликларни келтириб чиқарди. Бу партиянинг Россияда ҳам намояндалари бор эди. Лекин бу ерда улар жума кунини дам олиш кунини деб эълон қилиш талаблариданнари ўтмадилар. Қисқа муддат чиқиб турган газеталарида маданий-маърифий, диний фикрлар эмас, балки муайян табақаларнинг ҳокимиятга интилишини ифода қилувчи ҳамда Қуръон ояти ва ҳадисларни бирёклама шархловчи

мақолаларни чоп этдилар. Мавжуд давлат тизими ва олиб борилаётган сиёсатни кескин қоралашга ҳаракат қилдилар. Шу сабаб ва илм-маърифат қолиб ўта агрессив фаолият олиб борганликлари учун ўзларига тарафдорлар топа олмадилар. Партия раҳбарларидан Муҳаммад Шариф Ҳимматзоданинг қуйидаги гаплари бу сиёсий ҳаракатнинг қиёфасини белгилайди: «Тарихдан маълумки, ислом динида масжиднинг мавқеи ва ўрни жуда муҳимдир. У мадраса, ибодатгоҳ, мусулмон жамиятининг муаммоларини ҳал қилувчи ва сиёсий марказ вазифасини ўтаган. Бугунги кунда ундан сиёсий ташкилот мақомини олиб қўйиш ҳатодир. Вақт соат етди, энди ислом ҳаётнинг барча жабҳаларига: иқтисодга, сиёсатга ва бошқа соҳаларга арилишиши керак!»

1991 йил Ўзбекистон мустақилликка эришгач, партия ўз фаолиятини тугатди.

4.1.5. «Ислом лашкарлари», «Адолат». Булар 1990–1992 йиллар Наманган вилоятида «Отавалихон» жоме масжидида Абдулла Ўтаев, Тохир Йўлдошев бошчилигида 100–200 кишидан иборат 60 дан зиёд гуруҳлар ташкил этилган эди. Ўша пайтда «Адолат» ҳаракати фаоллари дружиналар тузиб, кечки пайт ўз маҳалласидан ташқарида юрган эркак-аёлларни тўхтатиб, уларга нисбатан тажовузкорлик қилишган. Ичкиликка қарши кураш баҳонасида беғуноҳ одамларни масжид олдида устунларга боғлаб қўйишдек бедодликка боришди.

Ҳозир қочиб кетган «Адолат»нинг баъзи фаоллари тожик муҳолифатига қўшилган. 1992 йил 17 мартдан бошлаб апрель ойи охирларига-ча бўлган муддатда уларнинг фаолияти тугатилди.

Уларнинг умумий белгилари: беўхшов узун сокол ўстириш, намозда икки оёқни кенг кериб туриш, қўлларини кўкракда боғлаб туриш, баланд овозда «Омин!» дейиш ҳамда суннат намозларини масжидда ошқора ўқимаслик²⁹¹.

“Ислом лашкарлари”, “Адолат” уюшмаси ва бошқа гуруҳлар қонунсиз фаолият кўрсатиб, ижтимоий тузумни зўрлик ишлатиш йўли билан ўзгартиришни мақсад қилдилар. Халқнинг хавфсизлигига раҳна солмоқчи бўлдилар. Маънавиятимизга тажовуз қилувчи ҳаракатлар билан миллий ва диний руҳдаги чиқишлари, намойишлари ҳамда шаҳар кўчаларидаги юришлари билан жиҳодни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилдилар. Оқибатда, уюшма сифатида ҳаракат, партия ёки жамият сифатида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтмаган “Адолат” ва “Ислом лашкарлари” гуруҳи фуқароларнинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликларини поймол этди. Фарғона водийсида,

²⁹¹ Қаранг: Ҳусниддинов З. Ислом: йўналишлар, маҳзаблар, оқимлар. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2000. –Б.119.

айниқса, Наманган вилоятида Ислоом динининг қонунсиз ривожланиши, ҳатто мактаб ўқувчиларининг дунёвий билимдан кўра диний билимларга берилиб кетиши, мактаб ёшидаги ўғил ва киз болаларнинг қонун талабларига зид ҳолда ҳужраларда ўқитилиб, диний билимларнинг ижобий эмас, балки салбий томонлари уқтирилиши ҳолатлари аниқланди. Натижада, кўплаб ёшлар дунёвий билим олишда ўз тенгдошларидан сезиларли даражада ортда қолдилар.

1989–1992 йилларда Наманган вилоятида турли сиёсий чиқишлар авж олди. Бунга Конституциямиз талабларига зид ҳолда тузилган диний оқимларнинг ғараз ниятларига хизмат қилган “Адолат”, “Ислоом лашкарлари”, “Тавба” ҳаракати ва бошқалар сабаб бўлди. Ушбу оқимларга аъзо бўлган фуқаролар Ўзбекистонда Ислоом давлати тузишга чақириқлари, ҳокимиятни қўлга олишга интилиб қилган ҳаракатлари билан оддий халқнинг тинчини буздилар. Қонунга хилоф равишда ташкил тонган диний йўналишлардаги оқимлар тоат-ибодат билан шуғулланиш ўрнига, ўзларининг моддий таъминотларини яхшилаш мақсадида фуқаролардан, ташкилотлардан очикдан-очик пул ва маблағ талаб қилиб олиб, улардан ўз сафларини кенгайтириш ва қурол-ярғоқ билан мустаҳкамлаш учун фойдаланганлар. Улар талаб қилган пул ва маблағни беришдан бош тортганларни азоблаб, уриб, қийнаб, турли даражадаги тан жароҳати етказганлар. Айримларини эса қийнаб ўлдириш даражасига етганлар.

Шунинг учун ҳам бундай ғайриинсоний хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш ўзбек халқининг мустақиллигини ўз қўлида сақлаб қолиш, халқнинг тинч-осуда яшашини таъминлаш учун изчил сиёсат олиб бориш ҳаётий зарурат эди.

Бундай ваҳхобийлик кўриш шаклидаги мафкуравий таҳдидлар Ўзбекистон ҳукуматининг юритаётган изчил мафкуравий сиёсати тўғрисида диний экстремизм ва ақидапарастлик ёйилишининг олдини олди олинди.

4.1.6. «ИШИД – Ироқ ва Шом ислом давлати» – давлат эмас, бузғунчилар тўдасидир.

1. ИШИД бузғунчилар тўдасининг мафкуравий паспорти. «Ироқ ва Шом ислом давлати» террорчилар тўдасининг:

Никоб қилган номлари: «Ироқ ислом давлати» (2006 й.), «Ироқ ва Шом ислом давлати», 2013 й.) ҳамда 2014 йилдан «ислом давлати» деб аталмоқда;

Қўлловчилари: «ал-Қоида» террорчи ташкилоти ва учинчи томон;

Ботил ақидаси: хорижийлар тоифасидан бўлмиш азрақийлар ҳамда рофизийлар каби адашган фирқалар ақидаси;

Тўда қароргоҳи: Суриянинг Ракка шаҳрида;

Тўдабоши: «Абу Бакр Бағдодий» лақабли шахс;

Сохта даъво ва белгилари: «ислом давлати» ёки «халифалик» куришни иддао қилиб, ҳатто ислом динининг муқаддас калималарини қора байроқларига ёзиб олиб, жирканч мақсадлари йўлида фойдаланишмоқда;

Манфур мақсади: мусулмонларни қофирга чиқариш тухмати орқали йўқ қилиш, ўзлари яшайдиган жойдан бошқа ерни куфр диёри деб ҳижрат қилишга чорлаб, жиҳод ва шаҳидлик никоби остида разил мақсадларини амалга ошириш;

Қинғир молия манбалари: талон-тороғ, карокчилик, ўғирлик, босқинчилик, қора бозордаги нефт савдоси, одамларни қул қилиб сотиш ва шу қабилар;

Дахшатли таҳдиди: Бағдодий ва унинг газандалари учинчи манфаатдор томоннинг буйруқларини бажариш орқали мусулмонларни йўқ қилишга уринмоқда.

2. ИШИД бузғунчилар тўдасининг асл мақсад ва муддаолари. ИШИДнинг кўринмас мақсадлари ёхуд учинчи қўл кирдикорлари қуйидагилардан:

- ислом маърифати тарқалишига тўсқинлик қилиш;
- бутун оламни Ислом динидан кўрқитиш ва чўчитиш;
- ислом динига нисбатан оммавий нафратни пайдо қилиш;
- ислом дини ва мўмин-мусулмонларни ёмонотлик қилиш;
- ёшларни жиҳод шиори остида жувонмарг қилиш;
- уламоларни қофирга чиқариш билан йўқ қилиш;
- мусулмон ўлкаларида таҳликали фитналарни уюштириш ва низо чиқариш қабилардан иборат.

ИШИДчилар ўз ғояларига эргашмаган инсонларни ваҳшийларча қатл этиб, аҳоли гавжум жойларда ўзини портлатиб, худкушлик амалиётлари ўтказишга одамларни мажбур қилдилар. Натижада минглаб одамлар ҳаётдан бевакт кўз юмди, сон-саноксиз болалар етим қолиб, оналик ва оталик меҳридан жудо бўлдилар. Шу туфайли, дунёдаги бирорта уламо бу "давлат"ни тан олмади. 2014 йил сентябрь ойида дунёга машҳур 126 нафар уламо кўпоровчи ташкилот бошчисига Очик хат ёзди. Унда ИШИДчилар амалга ошираётган ҳаракатлари Қуръон ва Ҳадисга тамоман зид экани айтилиб, инсонийликдан йироқ, манфур жиноятлари қораланди²⁹².

ИШИД ва бошқа террорчилар бугунги кунда интернетдан унумли фойдаланмоқда. Шунинг учун мамлакатимиз ёшларини ушбу хавфдан огоҳ қилиш мақсадида уларга тааллуқли бўлган ин-

²⁹² Қаранг: Тулепов А. ИШИД фитнаси –Т.: Мовароуннаҳр, 2015. Номли китобда келтирилган маълумотлардан фойдаланилди.

тернетдаги саҳифаларнинг қуйидаги ўзига хос бўлган хусусиятларини:

1) улар саҳифалари ва гуруҳларида ўзларини ягона туғри йўлда юрувчилар деб ҳисоблаб, ўзларига эргашмаганларни кофир санагини;

2) имон келтирмаган ёки бошқа динга эътиқод қиладиган ҳар қандай кишини душман деб айтишини;

3) ер юзид адолат ўрнатишнинг ягона йўли – исломий давлат қуриш ва шу мақсадда “ҳижрат” ва “жиход” қилиш ғояларини илгарни суришини;

4) ўзларининг жиноятчи тўдабошиларида бошқа олимларни коралаб, уларни ҳақоратлаши ва ёмонотлиқ қилишини;

5) давлат ҳокимиятига нисбатан норозилик кайфиятини уйғотиш ва мавжуд камчиликларни бўрттириб кўрсатиш орқали одамларни ваҳимага солишини;

6) халқ билан гўёки яқинлигини билдириш мақсадида уларнинг кийинчилиги ва ташвишига ўзларини “шерик” қилиб кўрсатишини, аслида эса уларнинг диний туйғуларидан усталик билан фойдаланишини;

7) ихтилоф чиқарадиган масалаларни ўз саҳифалари орқали ёритиб, одамларда ўз қарашлари тўғрилигига ишонч ҳосил қилишга уриниши²⁹³ каби салбий хатти-ҳаракатларининг мазмун-моҳиятини уқтириш, ўргатиш, келтириб чиқарадиган зарарли оқибатларидан огоҳ қилиш ишларини йўлга қўйиш керак бўлади.

Маълумки, ҳар қандай иллатнинг олдини олиш учун, аввало, жамият организмда унинг томир отиб кетмаслиги учун унга қарши кураш олиб бориш зарур. ИШИД ҳеч қачон ўз мақсадига етолмайди, чунки унинг қўли минглаб гуноҳсиз инсонлар қонига белангандир.

4.1.7. Ёш мустақил давлатларнинг собиқ иттифокқа бирлаштириш ғояси. СССР парчаланиб кетганидан сўнг, унинг ўрнида пайдо бўлган катта-кичик мустақил давлатлар мамлакатнинг иқтисодий, сиёсий, маданий соҳаларидаги мустақиллигини амалда таъминлаш масаласида бир қатор кийинчиликларга дуч келдилар. Масалан, ишлаб чиқаришдаги узилишлар, етиштирилган маҳсулотни кимга, қаерда, неча пулга сотиш, ишсизлик, ҳокимият учун кураш ва бошқалар. Ана шу кийинчиликларнинг осон бўлган ечимини топиш учун Россия коммунистлари ёш мустақил давлатларни қайтадан собиқ иттифокқа бирлаштириш ғоясини ўртага ташлади. Бу ғоянинг тарафдорлари бошқа давлатлардан ҳам топилиб қолди. Бунга собиқ СССР да нарх-навонинг арзонлиги, ойлик маош, нафақа пулларининг ўз вақтида берилиши, таълим олиш ва даволанишнинг бепуллиги ва бошқалар ваз қилиб кўрсатилди

²⁹³ Қаранг: Тулепов А. ИШИД фитнаси. –Т.: Мовароуннаҳр, 2015. –Б. 89–91.

бошлади. Бу ғоянинг оркасида собиқ КПСС раҳбарларининг ва рус шовинистларининг олдингидек роҳат-фароғатда яшаши ғояси яширинган бўлиб, ёш мустақил давлатларни мустақиллигидан жудо қилиб, бу ерда яшаётган халқларни ўзларига тобе қилиш ва уларнинг бойликларини текинга ўзлаштириб олишдан иборат эди.

4.1.8. Тарихимизни, миллий кадриятларимиз ва диннинг моҳиятини сохталаштиришга уринишлар. Собиқ Иттифок мафкурачилари “совет халқи”ни вужудга келтириш учун у ерда яшаётган барча халқларнинг тарихини сохталаштиришга, унинг саҳифаларини синфий кураш ғояси асосида битишга ҳаракат қилдилар. Масалан, соҳибкирон Амир Темур босқинчи, жаллод, қонхўр саркарда, Россия подшоҳ ва императорлари мазлумларнинг душмани сифатида тарихга киритилди. Айниқса, Чор-Россиясининг Ўзбекистонни босиб олиши сохталаштирилиб, унинг ихтиёрий қўшилиши сифатида тарих саҳифаларига битилди. Буларнинг ҳаммаси тарихни сохталаштиришдан бошқа нарса эмас эди. Бундан кўзланган асосий мақсад – ўзга миллатларни тарихидан, яъни ўзлигидан жудо қилиб КПССнинг «маданийлашган-манқурт» қулига айлантиришдан иборат эди. Бундай ҳаракатлар ҳозир ҳам олиб борилмоқда. Зеро, И.А.Каримов айтганидек: “Инсон учун тарихидан жудо бўлиш – ҳаётдан жудо бўлиш демакдир”²⁹⁴.

Миллий кадриятларимиз тизимида она тилининг ўрни алоҳида ажралиб туради. *Ўзбек тили – давлат тили сифатида ўзбекларнинг жаҳонда борлигини билдирувчи атрибутлардан бири ҳисобланади. Ўзбек тилининг имкониятларини камситиш – бу бутун бошли ўзбек миллатининг ўқ томирига болта уриш демакдир.* Буни англаб етган вайронкор кучлар, уни тан олмасликка, қолаверса, тил муаммосини кўтариб халқларнинг ўртасига нифоқ солишга уринадилар. Бундай нифоқлар эса, ҳеч шубҳасиз, жамиятимизни таназзулга олиб келиши мумкинлигини айтмаса ҳам бўлади.

Бу хусусда Чор Россиясининг генерали Скобелев ўз императорига: “Маҳаллий халқ биз ўйлагандан кўра маданиятли экан. Уни бўйсундира олмаяпмиз. Бу халқнинг ўтмишида яратилган барча осори атикаларни, масжиду мадрасаларни, диний китобларни ер билан яксон қилибгина, уларнинг маънавиятини сўндирибгина ўз қанотимиз остига олишимиз мумкин”²⁹⁵, деб мурожаат қилган эди. Бундан ҳозиргача унумли фойдаланишга уринмоқчи бўлганлар кўплаб топилади.

²⁹⁴ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. –Т.: Ўзбекистон. 139-бет.

²⁹⁵ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Унинг ўзи. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. –Т.: Ўзбекистон. –149-бет.

Исломи динимизнинг моҳиятини сохталаштириш, уни ёвузлик манбаи килиб кўрсатишга, ҳатто пайғамбаримизни ва бошқа диний арбобларни ҳажв қилиш ҳоллари ҳам учраб турибди.

4.1.9. Ахлоқсизлик ғояларини ёйиб, халқни маънавий жиҳатдан бузишга интилишлар. Мамлакатимиз халқининг қалби ва онгига ёт мафқуранинг сингдириш учун душманлар бир карашда беозор, гўё сиёсатдан холи туюладиган мафқуравий воситаларга катта эътибор қаратадилар. Кейинги йилларда намойиш этилаётган енгил-елпи ёки жангари фильмлар бунга мисол бўла олади. Маълумки, бу фильмларни кўпчилик, айниқса, ёшлар марок билан томоша қиладилар. Сир эмаски, аксарият одамлар табиатида, ҳулқ-атворида мана шундай хатти-ҳаракатларга оз бўлса-да, мойиллик бўлади. Онги шаклланиб улгурмаган аксарият ёш томошабинлар бундай фильмлардан кўпинча турли ёвузлик, йиртқиқлик, шафқатсизликларни ўрганади, холос. Натижада уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади. Ҳатто шундай томоша ва фильмларнинг қаҳрамонларига кўр-кўрона таклид қилишни истайдиган йигит-қизлар ҳам топилади. Чунки улар бундай уйдирма талқинлар таъсирида қўл ураётган иши қандай аянчли оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайди. Афсуски, бизнинг телевидениемизда ҳам шундай фильмларни намойиш этишга ортиқча ружу қўйилмоқда.

Ғарб мамлакатларида 50-йилларда оммавийлашган «эркин муҳаббат» ғояси бугун айнаи ҳосилга кирганлигини, аёлларнинг ўз танларини «фоҳишахона»лар орқали пуллаб, бой-бадавлат яшашга интилаётганликлари ҳамда ёшларнинг ғоявий жиҳатдан бузилиб кетишида кўриш мумкин. Испания, Нидерландия ва АҚШда бугун бир жинсли шахслар никоҳдан ўтиб, бемалол яшашмоқда. Буларнинг барчаси мамлакатимиздаги миллий, маданий-маънавий-мафқуравий тизимни издан чиқариб, ғоявий жиҳатдан одамларимизни Ғарб маънавий дунёсига қарам қилиб қўйиши мумкин.

4.1.10. Турли мафқуравий воситалар орқали минтақавий ва давлатлараро мажораларни келтириб чиқаришга қаратилган ҳаракатлар. Минтақавий ва давлатлараро келиб чиқадиган мафқуравий мажораларнинг ичида энг даҳшатлиси – бу одам савдосидир.

4.1.11. Одам савдоси. «Одам савдоси» ноқонуний қуроли-яроғи сотиш, гиёҳвандликдан кейинги ўринда турадиган энг даромадли бизнесга айланди. Бугун одам, унинг органлари товар сифатида сотилмоқда. БМТ маълумотига кўра, дунёда ҳар йили, тахминан, 2 миллион 700 минг киши одам савдоси қурбонига айланмоқда. Одам савдоси йилига 12 миллиард долларгача даромад келтиряпти. Унинг қурбонлари, асосан, аёллар ва болалардир. Одам савдоси Интернетда тарғиб этилиб, махсус трасса

ва клубларда амалга оширилмоқда. Германия ва Чехия ўртасида 5 минг километрга чўзилган «Е 55 трассаси»ни бугун бугун дунё билади. Бугун одам савдоси қурбонларига айланган ўзбек аёллари – Бирлашган Араб Амирликлари, Малайзия, Исроил, Туркия, Россия, Қозоғистон, Италия каби мамлакатларда махсус ишни амалга ошираётганлиги ачинарли ҳолдир. Ахлоқсизланиш жараёнларини фақат ахлоқий нормалар асосидагина тўхтатиш мумкин. Бу ҳолатларни «куч ишлатиш», «такиклаш» ёки «фоҳишахоналарни расмийлаштириш» орқали ҳал этиб бўлмайди.

4.1.12. Худудий даъво. Минтиқавий ва давлатлараро келиб чиқадиган мафкуравий мажоралардан яна бирини дунёни жаҳонда мавжуд бўлган миллатларнинг жойлашган жойига қараб қайтадан бўлиш ҳисобланади. Масалан, Тожикистонлик айрим айирмачи мафкурачилар Ўзбекистонда тожик миллатига мансуб бўлган аҳоли кўп яшайдиган худудларни (Самарқанд, Бухора) Тожикистонга қўшиб олиш давоси билан чиқмоқда. Бу ғоянинг мақсади бўлинган дунёни қайтадан бўлиш асосида ўзларига тегишли бўлган худудларни кенгайтиришдан иборатдир.

Юқорида келтирилган фикрлардан ҳам кўриниб турибдики, мафкуравий таҳдид ўз моҳиятидан келиб чиқиб, энг аввало, инсон онига, тафаккури ва хулқ-атвориغا хавф-хатар солмоқда. Инсон онги ва қалбини вайронкор ҳамда бузғунчи ғоялар билан издан чиқаришга ҳаракат қилиш мафкуравий таҳдиднинг энг асосий мазмун-моҳиятини белгилайди. Мафкуравий таҳдид муайян жамият аъзоларини ягона мақсад ва муддаолардан чалғитиб, миллий менталитетга мос келмайдиган бегона ғоялар, фикрлар, мақсадлар ва қарашларни четдан туриб, экспорт қилиш жараёнида ўзини янада аниқроқ намоён қилади.

4.1.13. Мафкуравий таҳдидларнинг умумий тарзда намоён бўлиш хусусиятлари. Умуман олганда *ҳозирги вақтда мафкуравий таҳдидлар қуйидагиларда намоён бўлмоқда:*

- юртимиздаги демократия кадриятлари ва демократик тараққиёт имкониятларига нисбатан шубҳа билан қараш ҳолатини вужудга келтириш;
- одамларни эзгу ғоялардан чалғитиш, хаёлий фаровон турмуш тарзини ваъда қилиш;
- жамият аъзолари, айниқса, ёшлар тафаккурида миллий кадриятларга содиқлик туйғуларини заифлаштириш;
- халқимиз урф-одатлари, миллий менталитетига бегона одатларни киритишга интилиш;
- экстремистик руҳдаги диний ғояларни тикиштиришга интилиш;
- аҳоли ўртасида миллий тараққиёт моделига ишончсизлик уйғотиш;
- жамоапарварлик, ижтимоий ҳамкорлик руҳини инкор этиб, индивидуализм ғояларини сунъий равишда тикиштириш.

Шундай қилиб, бу таҳдидлар, энг аввало, оддий инсонлар қалби ва онгини забт этишга, уларни ўз миллий кадриятларидан, умумбашарий цивилизация ютуқларидан маҳрум қилишга, пировард натижада юртимизни ўзига қарам қилиб олишга қаратилган замонавий тажовузкорликнинг мафкуравий бир шаклидир. Ҳозирги кунда мавжуд бўлган таҳдидлар ва уларга қарши курашиш тўғрисида **Ш.М.Мирзиёевнинг**: *"Бугунги кунда дунёнинг айрим минтақаларида тобора кескинлашиб бораётган қонли можаро ва зиддиятлар, терроризм ва экстремизм хавфи биздан доимий огоҳ ва ҳушёр бўлишни талаб этмоқда"*²⁹⁶. **И.А.Каримовнинг**: *"Бугунги кунда содир бўлаётган воқеаларни ҳолисона баҳолаш эканмиз, кескинлик ва хавф-хатарларнинг тобора ўсиб, геосиёсий қарама-қаршиликлар, ўз таъсир доирасини кенгайтиришга қаратилган курашнинг, радикализм, терроризм ва экстремизм каби таҳдидларнинг кучайиб бораётгани барчамизни таъвиш ва хавотирга солмасдан қўймайди, албатта"*²⁹⁷, – деган фикрларини билдириб, одамларимизни ҳушёрликка даъват этмоқдалар.

²⁹⁶ *Мирзиёев Ш.М.* Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамыз // Халқ сўзи, 2016 йил, 16 декабрь.

²⁹⁷ *Каримов И.А.* Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2015 йил, 24 январь.

16-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ТИНЧ ҲАЁТИГА ҚАРШИ АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯЛАРИ ОРҚАЛИ ҚИЛИНАЁТГАН МАФКУРАВІЙ ХУРУЖЛАР

1-§. Ахборот-коммуникация технологиялари – ахборотлашган жамиятнинг асосий атрибути

1.1. Ахборотлашган жамият тушунчаси ва унинг мазмун-моҳияти.

XX асрнинг охири – XXI асрнинг бошларида дунё халқларининг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ҳаётда, шунингдек, табиатда юз бераётган глобал ўзгаришлар бугунги жамиятни “Ахборотлашган жамият” деб аташга асос бўлмоқда. Хўш ахборотлашган жамият нима? Бу саволга ўзбек тилида нашр этилган адабиётларда: “Ахборотлашган жамият – ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, энг аввало, ахборотни ишлаб чиқариш, унга “ишлов бериш”, сақлаш ва жамият аъзоларига етказиш билан боғлиқ бўладиган жамият”²⁹⁸, “ахборотлашган жамият, ижтимоий-иқтисодий йўналишда меҳнат қилувчиларнинг, фан ва маданият вакилларининг ахборот, айниқса, унинг олий шакли бўлмиш, дунёвий билимлар мажмуини шакллантириш, яратиш, сақлаш, қайта ишлаш ва халқаро бозорда сотишни амалга ошириш билан машғул бўлган жамиятдир”²⁹⁹, “Ахборотлашган жамият – кўпчиллик ишловчиларнинг ахборот, айниқса, унинг олий шакли бўлмиш билимларни ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотишни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган жамиятдир”³⁰⁰, – деган таърифлар берилган.

²⁹⁸ Қаранг: Фалсафа: энциклопедик луғат. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.32.

²⁹⁹ Қаранг: Абдумаликов А. Фуқаролик жамиятида шахс информацион маданиятини шакллантириш: монография. –Т.: Фан, 2016. –Б.60.

³⁰⁰ Қаранг: С.Ғуломов., С.Шермухаммедов., Б. Бегалов. Ахборотлашган жамиятнинг мужассамланиши. “Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси”, 1999., январь-февраль. –Б.7.

Ахборотлашган жамиятни ижтимоий феномен тарзда тушунтириб бериш масалалари Д.Белл, А.Тоффлер, М. Кастельс, У.Ростоу, П.Дракер, Ж.Гелбрейт, Ф.Уэбстер, И.Масуда каби олимларнинг асарларида муфассал баён килинган.

«Ахборотлашган жамият» атамаси дастлаб Японияда вужудга келган. Япон файласуф олими Ю.Хаяши 1969 йилда Япония ҳукумагига “Япония ахборотлашган жамият бардамлиги сиёсатига чизгилар”, 1971 йили “Ахборотлашган жамият режаси” каби тадқиқотларни тақдим этди. 1971 йилдан бошлаб мазкур тушунча илмий жамоатчилик томонидан кенг қўлланила бошлади. Демак, ахборотлашган жамият тушунчасини биринчи бўлиб фанга Токио технологик университетининг профессори Ю.Хаяши киритган. Унинг фикрича, моддий маҳсулот эмас, ахборотлашув маҳсулоти жамиятнинг инквалантирувчи ва ривожлантирувчи кучига айланади.

Тўғри, ахборотлашган жамиятнинг моҳият-мазмуни ҳақида олимлар томонидан турли хил қарашлар, ғоялар, назариялар илгари сурилган. Шулар ичида М.Кастельснинг фикри диққатга сазовордир. Унингча, Ахборотлашган жамият моҳиятини бир-бирига боғлиқ қуйидаги жараёнлар белгилайди: ахборот ва билимлар ижтимоий-иктисодий, технологик ва маданий ривожланишнинг ҳақиқий ўзак кудратига, унинг қимматли манбаига айланади; ишлаб чиқариш омили бўлмиш хомашё, меҳнат, маблағ ресурсларига тенглаштирилган ахборот ва билим бозорлари шакллана бошлайди; ахборот етказиб бериш ва ундан фойдаланишни таъминловчи соҳалар аҳамияти шиддатли тарзда оша боради.

Жамиятни ахборотлаштириш жараёни бир-бири билан боғлиқ бўлган уч қисмдан таркиб топади: **медиатизация** (лот.*mediatus* – воситачи) – ахборот тўплаш, сақлаш ва тарқатиш воситаларини такомиллаштириш жараёни; **компьютерлаштириш** – ахборот излаш ва унга ишлов бериш воситаларини такомиллаштириш жараёни; **интеллектуализация** – ахборот яратиш ва уни идрок этиш қобилиятини ривожлантириш, яъни жамиятнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш, шу жумладан, сунъий интеллектдан фойдаланиш жараёни. Умуман олганда, жамиятни ахборотлаштиришни замонавий ахборот-техника воситалари ёрдамида ижтимоий тузилма ва жараёнларни такомиллаштириш деб талқин қилиш лозим. Ахборотлаштириш ижтимоий интеллектуализация жараёнлари билан уйғун ҳолда бўлиши керак. Зотан, бу шахс ва у яшаётган ахборот муҳитининг ижодий салоҳиятини ошириш имконини беради³⁰¹.

³⁰¹ Қаранг: Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общества, культура. –М.: Изд-во «ВШЭ», 2000. –С.502–503.

Ахборотлашган жамият олдинги жамиятлардан моддий омиллар билан эмас, балки маънавий омиллар – билим ва ахборот биринчи ўринда туриши билан тубдан фарк қилади. Ахборот ва билим олиш, уларга ишлов бериш ҳамда уларни сақлаш ва етказиш жараёнида жамият аъзоларининг аксарияти банд бўлади. Ахборотлашган жамиятда ахборот тайёрлаш моддий ишлаб чиқаришни сиқиб чиқармайди, балки унинг негизида шаклланиб, бу соҳа ривожига туртки бўлади³⁰².

2006 йилнинг БМТ Бош Ассамблеяси Бутун жаҳон ахборот жамияти йили деб эълон қилиниши ҳам ҳозирги кунда жамият ахборотлашувининг аҳамияти ортиб бораётганлигидан далолат беради. Ҳозирги даврда дунёдаги барча давлатларнинг ахборотлашган жамият томон интилиши кузатилмоқда.

Ахборотлашган жамиятда нафақат турмуш тарзи, маънавий кадриятлар тизими ўзгаради, моддий бойликларга фақат жамғарма сифатида қарашлар ўрнига маданий ҳордик чиқариш, интеллектуал бойлик ортириш воситаси сифатида ёндашувнинг аҳамияти ортади. Россиялик файласуф олим А.А.Чернов глобал инфор­мацион жамият тушунчасини ахборот технологияларини ўсиб бориши ва жамият ҳаётига кириб боришидир деб изоҳлайди: “глобаллашув кўп ҳолларда ахборот ва ахборот технологияларининг янги сифат кўрсаткичларига эга бўлишидир, “электрон ҳокимият”нинг такомиллашуви, пайдо бўлиши, “киберсиёсат”нинг кенгайиб бориши, “кибердемократия”нинг кучайиши, “сиёсий коммуникацияларни компьютерлаштиришининг ривожланиши глобаллашувни юзага келтирмоқда”³⁰³. Юқоридаги таъриф ва таснифда ахборотлашган жамиятнинг техник ва технологик жиҳатларига асосий урғу берилган, глобаллашув фақат ахборотлашув билангина боғлиқ деган хулоса илгари сурилган. Бу жараён глобал ўзгаришларга хос бўлиб, ахборот маданияти ўсишининг ривожланган босқичини англатиб, унинг жамият ҳаётида тобора салмоқли ўрин эгаллаётганлигини билдиради. Инсоният глобаллашув ва ахборотлаштириш деб аталган янги алоқа ва ҳамкорлик тизимлари йўлга қўйилган ва тобора жадал суръатларда кенгайиб бораётган тараққиёт босқичига чиқди. Натижада “глобаллашув” ва “ахборотлашув” тушунчалари фақат иқтисодий ҳаётни эмас, балки ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий, маданий ва бошқа деярли барча соҳалардаги умуминсоний жараёнларни қамраб олувчи тушунчага айланди.

³⁰² Қаранг: Фалсафа: энциклопедик луғат. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. –Б.33–34.

³⁰³ Қаранг: Чернов А. А. Становление глобального информационного общества. Проблемы и перспективы. –М.: Дашников и. К.: 2003. –С.5–6.

Глобаллашув инсоният тарихи ва тараққиётидаги объектив зарурият бўлиб, уни четлаб ўтиш мумкин эмас, у халқларнинг, давлатларнинг, миллий маданият ва иқтисодиётларининг яқинлашувини тезлаштиради. уларнинг ривожланиши учун янги имкониятлар яратади, шунинг учун ҳам фуқаролик жамияти даврида ахборот коммуникациялар тизимидаги глобаллашув тобора илгарилаб бораётган ижтимоий воқеликдир.

Глобаллашув туфайли одамлар бир лаҳзада ўзини қизиқтирадиган ахборотни дархол олиш, унга эғалик қилиш имкониятига эга. Ушбу жараён мазмуни тўғрисида И.А.Каримов: “Бугунги кунда замонавий ахборот майдонидаги ҳаракатлар шу қадар тифиз, шу қадар тезкорки, энди илгаридек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво қараб бўлмайди. Ана шундай кайфиятга берилган халқ ёки миллат тараққиётдан юз йиллар орқада қолиб кетиши ҳеч гап эмас”³⁰⁴, – деган эди.

Шундай қилиб, **ахборотлашган жамият** – бу табиат ва жамиятда содир бўлаётган нарса, ҳодиса, воқеа, жараёнлар ҳақида ахборотларни йиғиши, яратиши, сақлаши, қайта ишлаши, тизимлаштириши, узатиши ва қабул қилиши, истеъмол, айирбошлаши, тақсимлашга асосланган моддий ва маънавий ишлаб чиқариши жараёнларини уйғун ҳолда тезкор ҳаракатга келтирувчи интеллектуал муносабатлар заминига қурилаётган кишилар жамиятидир.

1.2. Ахборот тушунчаси, унинг тур ва шакллари. Хўш, ахборот ўзи нима? Бу саволга олимлар қуйидагича жавоб беришганлар. Масалан, Н.Винер: “Ахборот – ташқи оламга кўникиш жараёнида ундан олинган мазмунни ифодалашдир”³⁰⁵, (Бу ерда ахборот ташқи оламни акс эттириш (гносеологик жиҳат) ва адаптация (унга кўникиш) деб ифодаланади), Л.Попов: “Ахборот коммуникация ва алоқа жараёнидаги ноаникликнинг бартараф қилиниши”³⁰⁶, – деб ҳисоблайди. (Бу таърифда асосан ахборотнинг фалсафий-психологик (коммуникация, алоқа) томонига эътибор қарагилди) Р.Эшби: “Ахборот – структураларнинг меъёри, янгилик, оригиналлик”³⁰⁷, С.Моль: “Ахборот – танлаш эҳтимоллиги”³⁰⁸, Л.Г.Свитич: “Ахборот тушунчаси кўп маънога эга, лекин умумий фалсафий, метолингвистик маънода потенциал, кенг ёритилган реал

³⁰⁴ Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.112.

³⁰⁵ Винер Н. Кибернетика и общество. –М.: Наука, 1991. –С.620.

³⁰⁶ Қаранг: Попов Л. Информациология и информационная политика. –М.: Луч, 1999. –С.27.

³⁰⁷ Қаранг: Эшби Р. Массовая информация: стратегия и тактика потребления. –М.: Дело, 1993. –С.469.

³⁰⁸ Қаранг: Моль С. Информационное воздействие в современном мире. –М.: Крымский мост, 2004. –С. 484.

моҳиятларнинг мажмуи³⁰⁹, – деган таърифларни беришган. Булар ичида ахборотнинг энг содда классик таърифи бу – маълумот беришдир.

Юқоридагилардан ҳам кўриниб турибдики, ахборот мазмуни ва тушунчасига берилган таърифлар хилма-хиллиги билан ажралиб туради.

Умуман олганда бугунги кунда ахборот тушунчасини кундалик ҳаётда қўллаётган кишилар:

– ахборот – унга мослашиш жараёнида ташки дунёдан олинган мундарижани англашдир;

– ахборот – жараён давомида номаълумликни бартараф этадиган коммуникациядир;

– ахборот – хилма-хиллигини етказишдир;

– ахборот – оригиналик, янгиликдир;

– ахборот – тизимнинг мураккаблиги чорасидир;

– ахборот – танлаш эҳтимолидир;

– ахборот – хилма-хилликни акс этиришдир, деган маъноларни англатиш учун ишлатадилар. Кўриниб турибдики, ахборот тушунчаси бугунги кунда глобал маъно касб этмоқда. У инсон тафаккурига таъсир ўтказувчи, инсоният ҳаёти ва тақдирини у ёки бу томонга буриб юбурвчи, гоҳ салбий, гоҳ ижобий моҳият касб этувчи воситага айланди³¹⁰.

Хулоса тарзида шуни айтиш мумкинки, ахборот арабча “хабар” сўзидан олинган бўлиб, “дарак”, “маълумот”, “овоза”, деган маъноларни англатади³¹¹. Шу тарика бугунги кунда **ахборот деганда бирор кимса, нарса ёки ҳодиса ҳақида дарак, маълумот бериш, билдириш, уни муайян воситалар орқали етказиш ёки овоза қилиш тушунилади.**

Фалсафий жиҳатдан ахборотларни ўзининг акс этириш **объектига** кўра: *биринчидан*, табиат (коинот, ер-сув, тупрок, ўсимлик, хайвонот ва бошқалар); *иккинчидан*, жамият (одамлар, жамоат бирлашмалари, давлатлар, уларнинг тузилишлари, иктисодий, сиёсий, маънавий-маърифий фаолиятлари); *учинчидан*, инсон фаолияти (жисмоиний ва аклий салоҳияти, саломатлиги, онги ва тафаккури, менталитети, мойиллиги ва бошқалар) ҳақида бағафсил маълумотларни етказиб берувчи гуруҳларга ажратиш мумкин. Бу билан уларни таснифлаш муаммоси тугамайди. Дарвоқе, мавжуд оламда юз бераётган ҳодиса, воқеа, жараёнлар қанчалик тез ва изчил кечса, улар ҳақидаги информациялар окими ҳам шунчалик кўп ва хилма-хил бўлади.

³⁰⁹ Қаранг: Свитиц Л.П. Социальная информатиология. –М.: Алгоритм, 2000. –С.250.

³¹⁰ Қаранг: Мухаммад Амин Яҳё. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя. –Т.: «Мовароуннаҳр», 2016. –Б.206.

³¹¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4.Ж. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.370.

Бугунги кундаги ахборотларни ўзининг **субъектига** кўра учта катта гуруҳга ажратиш мумкин. Бунда:

биринчи гуруҳга ахборотларни ўзида микдорий ва сифатий жиҳатдан акс эттирган ҳолда сакловчи, қайта ишловчи ва узатувчи технологияларга асосланган воситалар – оддий алоқа тармоқларидан тортиб бугунги кундаги мураккаб технология асосига қурилган ихчам ва қулай ҳар хил турдаги катта ва кичик қурилмаларгача бўлган воситаларни ўз ичига олувчи;

иккинчи гуруҳга уларнинг ижодкори бўлган интеллектуал ақл соҳибларини;

учинчи гуруҳга улардан фойдаланувчи шахс, жамоа ва бошқа турли хилдаги бирлашмаларни киритиш мумкин.

Булардан ташқари ахборотларни қуйидаги тур ва шаклларга ажратиш мумкин:

“идрок қилиш усулига кўра қуйидаги кўринишларга ажратилади:

– визуал – кўриш органлари орқали қабул қилинадиган ахборотлар;

– аудиал – эшитиш органлари орқали қабул қилинадиган ахборотлар;

– хидлаш орқали қабул қилинадиган ахборотлар;

– тери сезгиси орқали қабул қилинадиган ахборотлар.

Тақдим этиш кўринишига кўра ахборотларнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

– матнли ахборот – турли рамзлар орқали ифодаланади;

– сонли ахборот – рақамлар ва белгилар ёрдамида ифодаланади;

– график ахборот – предметлар, тасвирлар, графиклар ёрдамида ифодаланади;

– товушли ахборот – оғзаки ёки товуш узатадиган ёзув шаклида ифодаланилади.

Ахборот вазифасига кўра қуйидаги турларга ажратилади:

– оммавий жамиятнинг кўпчилик қисми учун тушунарли бўлган ахборотлар;

– махсус тор ижтимоий гуруҳ доираси учун мўлжалланган ахборотлар;

– шахсий кайсидир шахс тўғрисидаги маълумотлар мажмуидан иборат ахборотлар»³¹².

Табиат ва жамият ичида ва улар ўртасида қанчалик нарса, воқеа, ҳодиса ва жараёнлар кўп бўлса, уларнинг инъикоси ва ташувчиси бўлган ахборотлар ҳам шунчалик кўп ва серкирра мазмунга эга бўлади. Тараққиётнинг келгусидаги тақдири ана шу ахборотлардан тез ва самарали фойдаланишга кўп жиҳатдан боғлиқдир.

³¹² Қаранг: Алиев Б., Мелиқулов А. Ахборот хуружларидан хабардормисиз? –Т.: «Маънавият», 2015. –Б.7–8.

1.3. Ахборот – коммуникация технологиялари ва уларнинг ривожланиш тенденциялари. Эндиликда, XXI асрга келиб инсоният ўзининг янги сифатий босқичига ўтиши ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди, десак муболаға қилмаган бўламиз. Чунки кўз олдимизда техника ва технологияларнинг янгидан янги авлодлари яратилиб, бир томондан, инсон ақл-заковатининг чексиз эканлигини кўрсатса, иккинчи томондан эса уни барча кишилар ўзлаштириб олишлари, ўз мақсадлари йўлида фойдаланиш борасида бир қатор қулайликларни яратиб бермоқда. Уларнинг негизида ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) соҳасида юз бераётган инқиллобий ўзгаришлар туради.

Шундай экан ахборот – коммуникация технологиялари деб нималарга айтилади? Бунда ахборот³¹³ – маълумотларни йиғиш, сақлаш ва узатиш бўлса, коммуникация³¹⁴ – транспорт, алоқа йўллари, иншоотлардан иборат бўлган алоқа воситалари туркуми, технология³¹⁵ – хомашё ва материалларга тегишли ишлаб чиқариш қуроллари ёрдамида ишлаб бериш ёки қайта ишлаш, уларнинг ҳолати, хоссалари ва шаклини ўзгартиришда қўлланадиган усуллар (методлар) мажмуи ҳисобланади. Ушбу атамаларнинг мазмун-моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ахборот коммуникация технологиялари тушунчасига қуйидагича таъриф ва тавсиф бериш мумкин. ***Ахборот – коммуникация технологиялари деб ахборотларни олиш, тўплаш, сақлаш, қайта ишлаш, ўзгартириш ва узатиш жараёнида қўлланиладиган воситаларнинг ҳолати, хосса ва шаклларини ўзгартириш усуллари орқали янгиларини яратиш ва улардан тезкор суръатлар билан фойдаланиш амалиётига айтилади.***

Булар жумласига интернет, телевидение, радио, матбуот ва бошқалар киради.

Ахборот – коммуникация технологияларининг ривожланиш тенденциялари³¹⁶ қуйидагилардан иборат.

³¹³ **“Ахборот”** – арабча хабар сўздан олинган бўлиб, иш, воқеа-ҳодисалар ҳақида тушунча берувчи хабар, маълумот деган маъноларни англатади // Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.1. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.119.

³¹⁴ **“Коммуникация”** – лотинча communication < communicate – «умумий қилмоқ, боғламоқ фикр алмашув, алоқа», деган маъноларни англатади // Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.395.

³¹⁵ **“Технология”** – юнонча techne – маҳорат, санъат + logos – таълимот, яъни «бирон-бир нарсани яратишда қўлланиладиган маҳорат ҳақидаги таълимот», деган маънони англатади // Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 200. –Б.81.

³¹⁶ **“Тенденция”** – немисча Tendens < лотинча tendere – йўналмоқ, интилмоқ сўзларидан олинган бўлиб, тараққиёт йўналиши; бирор

1-тенденция. Ахборот-коммуникация технологияларининг ичида юз бераётган ўзгаришлар, натижасида уларнинг янги авлодини яратиш борасидаги изланишлар. Масалан, транспорт воситаларидан фойдаланишда бензин, газ, электр энергиясидан фойдаланиш охир-окибатда кутилмаган ҳолатларни келтириб чиқариши мумкин, шунинг учун ҳам ҳозирги кунда бу масалани ечиш устида иш олиб борилмоқда.

2-тенденция. Ахборот-коммуникация технологияларидан қандай мақсадларда фойдаланишларига қараб жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий ҳаётида содир бўлаган ўзгаришларнинг фалсафий мантики ташкил қилади. Масалан, давлатлараро ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида “электрон ҳукумат” доирасидаги олиб бориладиган шартномалар ва уларнинг бажарилиши бунга мисол бўлаолади.

АКТни ривожлантириш ва унинг натижаларидан мамлакат ҳаётининг барча соҳаларида унумли фойдаланиш учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 июнь куни «Республикада ахборот технологиялари соҳасини ривожлантириш учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони эълон қилинди. Бундан кўзланган мақсад – мамлакатимизда АКТ учун халқаро стандартларга мувофиқ дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш, маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан сифатли ва рақобатдош дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш, АКТ маҳсулотлапри экспортини кенгайтириш, маҳаллий ва хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантиришни ташкил этишдан иборат³¹⁷.

3-тенденция. Ахборот-коммуникация технологияларидан мафқуравий мақсадларда фойдаланиш борасидаги хатти-ҳаракатлар. Бунинг якқол ифодасини ахборот коммуникация технологияларидан тинчлик, ҳамкорлик, бунёдкорлик йўлида иш олиб бораётган эзгулик тарафдорлари ҳам, шунингдек, уруш олиб бориш, гегемонлик қилиш, сотқинлик, хунрезлик, ваҳшийлик каби ғайриинсоний хатти-ҳаракатлар билан шуғулланувчи бузгунчи тўдалар ҳам фойдаланишга урунаётганлигида кўриш мумкин. Буларнинг ичида интернет алоҳида ажралиб туради

нарсага қизиқиш, мойиллик, интилиш, деган маъноларни англатади // Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 200. –Б.65.

³¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республикада ахборот технологиялари соҳасини ривожлантириш учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони. 2017 йил 30 июнь // «Халқ сўзи» газетаси, 2017 йил 1 июль.

2-§. Интернет – мафкуравий хуруж воситаси сифатида

2.1. Интернет ва ундан фойдаланишнинг ижобий ва салбий томонлари. Мафкуравий гегемонликка интилаётган кучлар ахборот технология коммуникациялар, жумладан интернет орқали мамлакатимизга мафкуравий хуружларларни амалга оширомоқда. Бунга сабаб қилиб қуйидаги интернетдан фойдаланиш борасидаги фикрларни келтириш мумкин.

Хўш, интернет нима? *Интернет* инглизча *Internet* – *тўр, ўрғимчак тўри: умумжаҳон тармоғи* деган сўزلардан олинган бўлиб, ўзбек тилида умумжаҳон компьютер тармоғи, яъни бутун жаҳон бўйича тарқалган ва телефон ҳамда оптик-толали линиялар, модемлар ва бошқалар билан ўзаро боғланган, ҳар қандай ахборотни ўзаро алмаша оладиган катта миқдордаги компьютерлар мажмуи, деган маънони билдиради. Бу тармоқ 1972 йилда АҚШ мудрофаа вазирлигининг лойиҳаси асосида вужудга келган бўлиб, у XX асрнинг буюк кашфиётларидан бири ҳисобланади. Умунан олганда интернет вақтни ва маблағни тежашга ёрдам беришидан ташқари ахборотларни жуда тез узатиш ва қабул қилиш, керакли маълумотларни тез излаб топиш, узоғимизни яқин қилиш, онлайн суҳбатлар қуриш, дунё воқеалари билан қисқа фурсатларда хабардор бўлиш каби кўплаб имкониятларни яратиб беради.

Ҳозирги кунда интернет тизимининг ижтимоий тармоқлари хизматлари кенг оммалашиб бормоқда. Ижтимоий тармоқнинг мақсади интернетда ўзаро қизиқишлар ёки фаолиятга эга шахслар билан мулоқот қуришдан иборат.

Фойдаланувчиларининг сони бўйича ҳозирда Facebook ижтимоий тармоғи 500 000 000 фойдаланувчиси билан етакчилик қилмоқда. Ундан кейинги ўринларда MySpace (255000000 фойдаланувчи), Одноклассники (205000000 ортик), Twitter (200000000 фойдаланувчи), Windows Live Spaces (120 000 000 фойдаланувчи) ижтимоий тармоқларни келтириш мумкин.

Аммо ҳамма нарсанинг яхши ва ёмони бўлганидек, бу қулайликлар билан бирга интернетдан самарали ва мақсадли фойдаланувчилардан ташқари ундан вақтни бекорга ўтказиш, турли кўнгилочар ҳамда беҳаё сайтлардан фойдаланувчилар ҳам кўпайиб бормоқда. Бунинг асосий сабаби интернетдан фойдаланувчиларнинг, айниқса, ёшларнинг тизимдан мақсадли фойдаланиш кўникмалари ва маданиятини тўлик шаклланмаганлиги деб айтиш мумкин.

Эътибор бериб, келтирилган веб саҳифалар таҳлили қуйидаги *салбий ҳолатлар ва камчиликлар*: фойдаланувчиларнинг айримлари

Ўз номлари билан рўйхатдан ўтказмаслиги; номакбул фото суръатлар қўйиши; ўзаро мулокатларда ҳурматсизлик қилиши; бемаъни гаплар ёзиши, баъзан нотўғри маълумотлардан фойдаланиши; саҳифалар ижтимоий бўлишига қарамасдан сиёсий мулокатлар ўрнатиши каби ҳолатларнинг учраб туришини кўрсатмоқда.

Шу билан бир каторда катта молиявий имкониятларга эга бўлган корчалонлар ўзларининг гаразли мақсадларини амалга ошириш мақсадида ўзларининг ғоявий душманларини бадном қилиш ёки бошқалар устидан мафкуравий гегемонликка эришиш учун ўзга халқларга нисбатан мафкуравий хуруж қилиш ишларини бажаришда интернетдан кенг равишда фойдаланмоқда.

2.2. Интернет орқали қилинаётган мафкуравий хуружлар ва унинг оқибатлари. Юкорида таъкидлаганидек, интернет – инсоният ақлий салоҳияти эришган энг буюк кашфиётлардан бири бўлди. Бугунги кунга келиб дунё аҳолисининг деярли 35% (2 миллиард 400 миллиондан ортиқ) қисми интернетга уланиш имконига эга. Мутахассислар томонидан 2020 йилга бориббў кўрсаткич 50% ни ташкил этиши айтиб ўтилмоқда. Мутахассисларнинг тадқиқотлари натижасига кўра ҳозирда интернет тармоғидаги маълумотларнинг 70-75 % и инсон учун зарар келтирувчи ғоялар ҳисобланади³¹⁸.

Мутахассислар ўтказган махсус тадқиқотлар натижаларига кўра, барча мавжуд сайтларнинг, тахминан, 12 фоизи парнографик хусусиятларга эга, 44,0% зўравонлик ва ёвузлик кўринишига, 41,0% жангари, турли отишмалар ва портлашларга асосланган мавзуга бағишланган. Шунингдек, бугунги кунда, инсонийликка бутунлай зид, ёвузликка асосланган шайтоний секталар фаолияти ҳам жадаллашмоқда³¹⁹.

Шундай экан, ўзбек халқини танлаган йўлидан чалғитиш учун интернет орқали қилинаётган мафкуравий хуружларни қуйидагича таснифлаш мумкин.

Биринчидан, жамиятимиз аъзоларининг онги ва тафаккурига таъсир қилишга қаратилган хуружлар. Маълумки, халқимизнинг асрлар давомида шаклланиб келаётган миллий онги ва дунёқарошида ҳамда хулқ-атвор нормаларида ота-онага, ўзи яшаётган маҳалла жамоасига, катта ёшдаги кишиларга чуқур ҳурмат билан қараш, муайян воқеа ва ҳодисаларга босиклик, мулоҳаза ва андиша билан муносабатда бўлиш, жамоа фикрига нисбатан алоҳида эҳтиром кўрсатиш каби хислатлар устуворлик қилади. Қолаверса, айнан мана шу кадриятлар жамиятимиз маънавиятининг тамал тошини ташкил қилади.

³¹⁸ Қаранг: <http://old/religions.us/usb/news> 17 Ноябрь, 2013. Инсон онги учун курашнинг янги шакллари.

³¹⁹ Қаранг: Абдумаликов А. Фуқаролик жамиятида шахс информацион маданиятини шакллантириш: монография. –Т.: Фан, 2016. –Б.60.

Бундай вазиятни яхши ўрганган ғанимларимиз бизга қарши маънавий хуружларни амалга оширишда халқимизнинг мана шундай улуғвор кадриятларига мутлақо тескари ва бегона бўлган, асосан, “индивидуализм”, “эгоизм”, “космополитизм”, “зўравонлик”, “диний мутаассиблик” ғояларини иложи борича чиройли никобларга ўраб, жамиятимизга олиб киришга уринмоқда. Ғанимларимизнинг халқимиз миллий онига таъсир кўрсатишдан кўзланган асосий мақсади давлатимиз асосчиси И.А. Каримов хулоса қилганидек: “Ўзбекистонда ҳукм сураётган тинчлик ва осойишталикни, жамиятимиздаги бунёдкорлик мухитини, бугун биз барпо этаётган фаровон ва осуда ҳаётни бузиш, тобора кучга кираётган давлатимизни ағдариш, танлаган йўлимиздан қайтаришдир. Одамларимизнинг юрагига ваҳима ва кўркув солиш ҳисобидан уларнинг эртанги кунга бўлган ишончини йўқотиш, бир-бирига қарши қўйиш, юртимизда, минтақамизда ўз манфаати, ўз сиёсатини ўтказишдан иборат”³²⁰.

Иккинчидан, миллий урф-одатларимизга бўлаётган хуружлар. Маълумки, халқимизда ўзига хос миллий одатлар, анъаналар шакллланган. Жамоа бўлиб яшаш, қариндош-уруғларга меҳрибонлик, тўй ва маъракалар, байрамлар, тарбия масалаларида, ҳашарларда ижтимоий ҳамкорликнинг бошқаларда учрамайдиган ўзига хос юқори даражасининг намоён бўлиши шулар жумласидан. Халқимизнинг бу урф-одатлари асрлар давомида жамият мустахкамлигининг асоси бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Миллий анъаналаримиз ва урф-одатларимизнинг мамлакатимиз тараққиёти учун нақадар улкан аҳамиятини сезган таҳдидчилар бу борада ҳам муайян хуружларни амалга оширмоқда. Шу мақсадга эришиш учун улар глобал алоқа тизимлари ва бошқа воситалар орқали маънавий қашшоқликка, таркидунёчиликка, одамларга нисбатан оқибатсизлик ва шафқатсизликка олиб келувчи ғояларни ҳамда урф-одат нормаларини зўр бериб тарғиб қилмоқда. Булар орасида, айниқса, одамовилик, ота-онага нисбатан беписанд қараш, шахсий ҳаётни улуғлаш каби ғоя ва қарашлар устуворлик қилмоқда.

Учинчидан, миллий маданиятимизга бўлаётган хуружлар. Сир эмаски, халқимизнинг миллий маданияти ўзининг қадимийлиги, бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Марказий Осиё тарихида ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билим-

³²⁰ Каримов И.А. Ватанимизнинг тинчлиги ва хавфсизлиги ўз куч-қудратимизга, халқимизнинг ҳамжиҳатлигига ва букилмас иродасига боғлиқ // *Унинг ўзи*. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т.12. –Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б.250.

донликни ўзида мужассам этган алломалар кўп бўлган. Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Бобур ва бошқа кўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар, халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолдилар. Уларнинг номи, жаҳон цивилизацияси таракқиётига қўшган буюк ҳиссаси ҳозирги кунда бутун дунёга маълум.

Маънавий-мафкуравий хуруж уюштираётган кучлар жамиятимиз аъзоларини миллий маданий бойликлар ва имкониятлардан бегоналаштиришга ҳаракат қилмоқда. Шу мақсадда улар Интернет тармоғидан, кинофильмлар ва санъат турларидан фойдаланган ҳолда ниҳоятда оҳанрабо, лекин енгил-елпи, инсон тафаккурини ривожлантиришга эмас, аксинча унинг саёзлашувига хизмат қилувчи намуналарни жамиятимизга олиб киришга интилоқда. Бундай санъат ва маданият намуналарида беҳаёлик, мантуксизлик ғояларининг тарғиботи етакчилик қилмоқда. Ваҳоланки, бу мамлакатларнинг ўзлари миллатларни парокандаликка олиб борадиган, инсоният учун шармандали вазиятларни демократия, инсон ҳуқуқлари каби олий кадриятлар шиори остида тарғиб қилмоқда.

Мана шундай ҳолатлардан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда мамлакатимизнинг ҳар бир фуқаросида самарали ва мустаҳкам маънавий иммунитетни шакллантириш кечиктириб бўлмай-диган вазифага айланди. И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Бир халқни ўзига тобе қилишни истаган кучлар, аввало, уни ўзлигидан, тарихидан, маданиятидан жудо қилишга интилади. Шунга ўхшаш зарарли таъсирлар давом этаверса, миллат ўзлигини йўқотиши, минг йиллик анъаналарини бой бериб, оломонга айланиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас. Табиий савол туғилади: бундай мафкуравий таъсирлар салбий оқибатларга олиб келмаслиги учун нима қилиш керак? Бунинг йўли – одамларимиз, авваламбор, ёшларимизнинг иймон-эътиқодини мустаҳкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш. Уларнинг тафаккурида ўзлигини унутмаслик, отабоболарнинг муқаддас кадриятларини асраб-авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатини қарор топтириш. Уларнинг, мен ўзбек фарзандиман деб, гурур ва ифтихор билан яшашига эришишдир”³²¹. Бугун кучли давлатларнинг тарғибот ва ташвиқотлари натижасида учинчи дунё мамлакатлари ўзларининг юқори малакали мутахассисларидан ажралмоқдалар. Оддийгина рақамларга мурожаат қилганимизда бунинг тасдиғини кўрамыз. Ғарб оммавий ахборот воситаларининг доимий тарзда олиб борадиган

³²¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир // *Унинг ўзи*. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б.494.

тарғибот ва ташвиқотлари натижасида камбағал Африка мамлакатлари учун юқори малакали мутахассисларга бўлган эҳтиёж юқори бўлиб турган бир пайтда, олий ва юқори малакали ходимларнинг ҳар учтасидан биттаси ривожланган давлатларга кетиб қолмоқда. Ҳар йили Африкадан ўртача 23 000 илмий ходим ва ўқитувчи чиқиб кетмоқда. Кейинги беш йил мобайнида қитъа давлатлари 60 мингдан ортиқ ўрта ва юқори бўғиндаги бошқарув ходимларидан маҳрум бўлди.

2.3. Интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш – мафкуравий хуружларга қарши кураш омили. Ахборот коммуникация технологиялари орқали қилинаётган мафкуравий хуружларга қарши мафкуравий курашни кучайтиришда интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш ва юксалтиришни тақозо этади.

Бунинг учун ёшларимизга: 1) интернетдан мақсадли фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш; 2) керакли маълумотларни тез излаб топиш малакасини ортиши; 3) вақтдан унумли фойдаланиш, вақтни кадрига етиш; 4) ёзиш саводхонлиги ортиши; 5) билим ва амалий кўникмаларини шакллантириш; 6) ижодий ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқариш; 7) замонавий ахборот технологияларни амалиётга қўллаб билиш; 8) замон талаби билан ҳамнафас бўлиб яшашни ўргатиш асосида, уларнинг *интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш* учун *биринчидан*, ғоявий-мафкуравий салоҳиятини ўстириш ва баркамол авлод тарбиясида замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан тўғри фойдаланишни; *иккинчидан*, ахборот-коммуникация ва интернет технологиялари ютуқларидан оқилона ва мақсадли фойдаланиш; *учинчидан*, ахборот-коммуникация технологияларидан ва ахборотлардан фойдаланиш муҳитини яратиш; *тўртинчидан*, интернет тармоғида ёшларга, уларнинг кизиқишларига ва интилишларига, ахборот эҳтиёжларига йўналтирилган электрон манбаларни ташкиллаштириш керак.

Афсуски, дунёда кибер фирибгарлик, ахлоқсизлик ва жиноятнинг турлари ва усуллари тобора кўпайиб бормоқда. Уларга нисбатан қонунчиликни янада такомиллаштириш, аҳолининг холис ахборот ва ҳавфсиз интернетга бўлган ҳуқуқларини етарли ҳимоя қилиш бугунги кун талаби ҳисобланади.

Ёшларнинг интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантиришда миллий мафкурамизни тарғиб қилувчи, ўзлигимизни англаувчи, кучли ғоявий, маънавий-маърифий, илмий, бадиий, спорт, ҳарбий-ватанпарварлик, миллий ўйинлар йўналишларида миллий ахборот ресурсларини яратиш ва ривожлантириш замон талаби ҳисобланади. Демак, бу иш билан фақатгина педагоглар ёки ота-оналар эмас, балки маҳалла кўйи, тарбиячилар, “интернет клуб”ларнинг ходимлари, болалар ва ёшларнинг “Камалак” ва “Ёшлар иттифоқи” каби ташкилотлари, провайдер-

лар, оммавий ахборот воситалари, хуллас, кенг жамоатчилик биргаликда шуғулланиши лозим. Чунки, эндиликда ёшлар интернетдан фаол фойдаланувчи субъектларнинг аксарият қисмини ташкил этади, уларнинг мафкуравий онги унда берилаётган маълумот-ахборотлар орқали шаклланиб боради. Бу мафкуравий жараёни таққ йўли билан тўхтатиб бўлмайди.

3-§. “Оммавий маданият” таҳдиди ва унга қарши кураш чора-тадбирлари

3.1. “Оммавий маданият” тушунчаси. Жамият ҳаётининг барча соҳалари глобаллашиб борар экан, у албатта маданият соҳасида биринчилар қаторида ўзини намоён қилади. Шундай ҳодисалардан бири “оммавий маданият” ҳисобланади. “Оммавий маданият” нима? Бу саволга ҳар бир халқ ўзининг манфаатлари ва кадриятларидан келиб чиққан ҳолда жавоб берадилар. Умуман олганда “оммавий маданият” бизнинг кадриятларимизга мутлақо тўғри келмайдиган маданиятлар қаторига киради. Бу хусусда Президентимиз Ш.М.Мирзиёев: **“Барчангизга аён, ҳозирги кунда дунё микёсида бешафқат рақобат, қарама-қаршилик ва зиддиятлар тобора кескин тус олмоқда. Диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, “оммавий маданият” каби хавф-хатарлар кучайиб, одамзот асрлар давомида амал қилиб келган эътиқодлар, оилавий кадриятларга путур етказмоқда. Мана шундай ва бошқа кўплаб таҳдидлар инсоният ҳаётида жиддий муаммоларни келтириб чиқараётгани – айни ҳақиқат ва буни ҳеч ким инкор этолмайди”**³²², – деган эди. Шу нуқтаи назардан қараганда биз учун **оммавий маданият** – бу бир гуруҳ бойликка ўч одамлар томонидан замонавий ахборот-технологияларининг имкониятларидан унумли фойдаланган ҳолда ахлоқий бузуқлик, зўравонлик, ўз манфаатини ўзгалар манфаатидан устун қўйиши, “мен”ни улуғлаш кабиларни акс эттирувчи ҳар хил ўта саёз маданият асарларини моддий ва маънавий ҳаёт майдонларига ташлаб, кўнгилочарлик баҳонасида тижоратга асосланган истеъмолчиликни йўлга қўйиб халқларни ўз миллий кадриятларига асосланган маданиятдан жудо қилиш эвазига катта даромад топишга қаратилган аксилмаданиятдир.

3.2. «Оммавий маданият»нинг белгилари. Буларга ахлоқий бузуқлик, зўравонлик, индивидуализм, эгоцентризм ва бошқалар киради.

³²² Мирзиёев Ш.М. Жисмоний ва маънавий етук ёшлар – эзгу мақсадимизга етишда таянчимиз ва суянчимиздир // “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 1 июль.

1. Ахлоқий бузуқлик. Бу энг тубан инсоний фаолият бўлиб, у аста-секин «эркин муҳаббат»дан «бир жинсли инсонлар ўртасида никоҳ тузиш»гача бўлган босқичларга кўтарилади. У ёшларни маънавий жихатдан айнитиб, минглаб йиллардан буён ардокланиб келаётган мукаддас муҳаббат анъанаси ўрнига зинокорликни тақдим қилади.

2. Зўравонлик. Бу иллат мазмуниши инсоннинг инсон, миллатнинг миллат, давлатнинг давлат устидан ўз ҳукмронлигини ўтказиш ташкил қилади. Зўравонлик шахс ҳуқуқини паймол қилиб, унинг онгида ҳайвонийлик ҳис-туйғуларини ва хусусиятларини таркиб тонттиради.

3. Индивидуализм. Бу ғояга кўра шахс ўз манфаатларини ўзгалар манфаатларидан устун қўяди. Индивидуализм жамоавийликнинг зиддий кўриниши бўлиб, у шахсни жамиятдан айро яшашга, қўни-қўшничилик, маҳалла-қўйчилик ва жамоавийликка қарши руҳда вояга етказди. Бу иллатга мубтало бўлган киши ўз манфаатларини ўзгаларникидан устун қўяди, фақат ўзи учун яшаш одатини ўзлаштиради.

4. Эгоцентризм. Бу ғоя инсон «мен»лигини устувор қўйишдан иборатдир. Унга кўра, инсон ҳар бир нарсага ўзининг «мен»лик нуқтаи назаридан қарайди. Бунинг энг ташвишли жихати шундаки, ундай одам ўзини доимо ҳақ деб билади, ўзгаларга нисбатан беписанд қараш, ўз ҳатти-ҳаракатларини мутлақо тўғри деб билиш эгоцентризмнинг энг асосий белгисидир.

3.3. “Оммавий маданият”га қарши кураш чора-тадбирлари. Мадомики, ушбу маданият миллий қадриятларимиз илдизига болта ураётган экан, унга қарши курашишимиз зарурдир. Бу эса қуйидаги чора-тадбирларни қўллашни тақозо этади

1. Контрабанда йўли билан юртимизга кириб келаётган шахвоний фильмлар, турли порнографиялар воситасида ахлоқий бузуқликни тарғиб қилувчи маҳсулотларни мамлакат ичкарасига киритмаслик. Пинхона иш юритаётган фоҳишахоналарнинг фаолиятига чек қўйиш тадбирларини кучайтириш.

2. Қудратли давлатларнинг қудратсиз давлатлар устидан зўравонлигини мадҳ қилувчи ҳар қандай маҳсулотларни (кийим кечаклар, видеофильмлар ва шунга ўхшаш нарсалар)нинг кириб келишига, айниқса уларни ёшларнинг маънавий истеъмол қилишларига йўл қўймаслик ишларини узлуксиз тарзда ташкил этиш.

3. Инсон ўзи учун эмас, ўзини ўзи улуғлаб эмас, балки жамият манфаати, юрт тинчлиги, унинг озодлиги ва ободлиги, шу юртда эркин ва фаровон ҳаёт кечириш учун яшашлигини ғоявий-мафқуравий жихатдан таъминлашни йўлга қўйиш ишларини изчил давом эттириш кабилар ташкил этади.

17-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА МАФКУРАВИЙ ПРОФИЛАКТИКАНИ ОЛИБ БОРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ

1-§. Мафкуравий иммунитет, уни шакллантиришнинг усул ва воситалари

1.1. Иммунитет тушунчаси. “Иммунитет” сўзи латинча “*immunitas, immunitatus* – қутулиш, халос, холи бўлиш”, деган сўзлардан олинган бўлиб, тиббиёт илмида “организмнинг ўзидан ирсий жиҳатдан ёт хусусиятлари билан фарқ қиладиган, унинг бутунлигига ва биологик ўзига хослигига зарар етказадиган микроорганизмлар (касаллик кўзгагувчилар), захарли моддалар ва бошқалардан ҳимояланиш реакцияси”³²³, – деган маънони англатиш учун қўлланилади.

Одатда, организмни микроблардан, захарли моддалардан, унинг учун ёт бўлган ҳужайра ва тўкималардан муҳофаза қилишда лейкоцитлар уларнинг захаридан зарарланган тўкимага бориб, уларни ютиб юборади ва ҳазм қилади. Шу тариқа организм зарарланган тўкимадан қутилиб ўзини ўзи ҳимоялайди. Буни 1863 йилда машҳур рус биологи И. И. Мечников кашф этган ва уни *фагоцитоз* (грек. *фагос* – ютувчи), яъни «ютувчи» ҳужайраларни эса *фагоцитлар* деб атаган. Шу тариқа иммунитетнинг фагоцитар назариясини баён қилган.

Шу билан бир қаторда организм ёт жисмлардан фақат биргина фагоцитлар ёрдамида ҳимояланмайди. Унда бу ёт жисмларни ва уларнинг захарини зарарсизлантирувчи алоҳида оксиллар – *антителоларни* ҳосил қилиш орқали ҳам ҳимояланади. Улар организмнинг касалликларга қарши умумий қаршилигини оширади. Шундай қилиб, фагоцитоз ва антителолар ишлаб чиқариш – организмнинг иммунитет

³²³ *Қаранг:* Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2.Е-М. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.202.

деб аталадиган ягона химоя механизми ҳисобланади. Иммуниет организмни юкумли касалликлардан муҳофаза қилади, нобуд бўлган ва ёт ҳужайралардан холи қилади.

Биологик нуктаи назардан иммуниетни иккига:

1) туғма, яъни одам конида тайёр туғма антителолар бор бўлган, ота-онадан наслга ўтадиган иммуниетга;

2) ҳосил қилинган, яъни одам юкумли касаллик билан касалланганидан кейин ҳосил бўлган иммуниетга ажратишади.

Бунда туғма ёки касалликдан кейин ҳосил этилган иммуниет *табиий*, одамни бирон-бир юкумли касалликдан химоя қилиш учун эмлаш орқали ҳосил қилинган иммуниет *сунъий* иммуниет деб аталади.

1.2. Мафкуравий иммуниет тушунчаси ва унинг моҳияти.

Умуман олганда иммуниет табиати бўйича учга бўлинади:

Биринчиси. *Филогенетик иммуниет* – анатомик ва физиологик белгилар билан таъминланиб, наслдан-наслга ўтадиган алоҳида химоя омиллари ёки организмнинг алоҳида резистентлиги. Бу омиллар патоген агентлар билан биринчи бўлиб алоқа қилади, шунинг учун уларнинг фаолияти ҳисобига одам организмнинг кўпгина юкумли касаллик кўзғатувчиларга чидамлилиги таъминланади.

Иккинчиси. *Туғма иммуниет* (турга хос, табиий) – бир биологик турнинг маълум бир патоген агентга нисбатан чидамлилиги бўлиб, наслдан-наслга ўтади.

Учинчиси. *Орттирилган иммуниет* – ҳаёт давомида организм иммун системасининг ёт антигенлар билан таъсирлашуви ҳисобига юзага келадиган химоя бўлиб, наслдан-наслга ўтмайди.

Имуниет масаласини жамиятнинг мафкуравий соҳасига татбиқ қиладиган бўлсак мафкуравий иммуниет биринчи галда орттирилган иммуниетлар турига қиради.

Хўш, мафкуравий иммуниет нима? Бу саволга фалсафа илмига оид адабиётларда: “Мафкуравий иммуниет – шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятни турли зарарли ғоявий таъсирлардан химоялашга хизмат қилувчи тизим”³²⁴, “Мафкуравий иммуниет маънавий, маърифий, сиёсий, иқтисодий билимларни оддийгина қабул қилиб олишни эмас, балки уларни онгли равишда тушуниб етишни, бу билимлардан замонавий ижтимоий воқеаларга мафкуравий курашлар воқелигидан келиб чиқиб, муносабат билдириш кўникмаларини шакллантириш, айрим носоғлом ғояларга жавоб бериш, уни қабул қилмаслик

³²⁴ Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007. –Б.191.

холатидир”³²⁵, “Мафкуравий иммунитет аслида давлат ва миллатнинг маънавий бирлиги бўлиб, уларнинг маънавий соғломлигини ҳимоя қилувчи ғоявий қалқон вазифасини бажаради”³²⁶, “Мафкуравий иммунитет – шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятни турли зарарли ғоявий таъсирлардан ҳимоя қилишга хизмат қиладиган ғоявий-назарий қарашлар ва қадриятлар тизимидидир”³²⁷, “Мафкуравий иммунитет – маълум бир шахс ёки ижтимоий гуруҳда ўзига хос бўлган катъий, барқарор, соғлом мафкуравий қарашнинг шаклланганлиги. маълум мафкура тамойилларини улар томонидан ўз ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва яшаш тарзи мезонига айлантирилганлигидир”³²⁸, – деган таърифлар берилган. Ушбу таърифларнинг барчасини умумлаштирган ҳолда **мафкуравий иммунитет** – бу шахс, ижтимоий гуруҳ, элат, миллат ва халқларнинг тинч яшаши учун ўзларини ҳар хил зарарли ғоя ва мафкуралардан ҳимоя қилиш борасида эгалланган билимлари, улар замирида шаклланган баҳолар, қадриятлар ҳамда кўзланган мақсадларни аниқ ифодалаб мафкуравий дахлсизлигини таъминловчи ғоявий-назарий қарашлар тизимидир. **Мафкуравий иммунитетнинг туб моҳиятини** кишиларнинг ўзини ўзи асраши учун ҳар хил зарарли, бузғунчи ғоялардан ҳимояланиш қобилятининг қандай даражада эканлиги билан ифодаланади ва белгиланади.

1.3. Мафкуравий иммунитетнинг хусусиятлари ва элементлари.

Мафкуравий иммунитет қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Одамдаги табиий иммунитет туғма бўлса, унинг мафкуравий иммунитетини туғма эмас, балки ҳаёти давомида унинг онгига таъсир этувчи воситалар орқали шакллантириб бориладиган иммунитетдир.

2. Мафкуравий иммунитет доимий ва абадий эмас, балки ўзгарувчан, яъни ҳар бир авлод учун ўзига хос бўлган иммунитетлар тизими мавжуд бўлиб, у даврлар ўзгариши билан ўзгариб турган ва шундай бўлавереди.

3. Мафкуравий иммунитет тизими шакллангандагина шахс, элат, миллат, халқнинг мафкуравий дахлсизлиги таъминланиб борилади. Бошқача қилиб айтганда, шаклланган мафкуравий иммунитет халқнинг мафкуравий дахлсизлигини таъминловчи восита ҳисобланади.

³²⁵ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси. Дарслик. –Т.: Академия, 2005. –Б.95.

³²⁶ Қаранг: Саифназаров И., Саифназарова Ф. “Мафкуравий хуружлар нима? –Т.: «Маънавият», 2015. –Б.17.

³²⁷ Қаранг: Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. –Б.292.

³²⁸ Қаранг: Фалсафа: энциклопедик луғат. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. –Б.177

Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий элементлари қуйидагилардан иборат:

1. Жамият тараққиётига хизмат қилувчи объектив илмий билимлар. Илмий билимларсиз мафкуравий иммунитетни шакллантириб бўлмайди, бўлганда ҳам у мўрт бўлиб, ўзининг қаршилиқ қилиш хусусиятини тезликда йўқотади.

2. Халқнинг реал ҳаётини ва унинг келажагини ўзида акс эттирувчи кадриятлар – моддий ва маънавий кадриятлар тизими. Бу тизимсиз мафкуравий иммунитет ўзининг миллий негизидан айрилади, аниқроғи халқнинг ҳимоявий қобиғи ичига тушадиган мафкуравий қурт-қумурскаларга йўл очиб беради.

3. Мафкуравий иммунитетнинг яна бир элементи, уларнинг ижтимоий-иктисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий мақсадлар тизими билан ажралмаслигидадир. Чунки, мақсад – фаолиятнинг фикран шакллантирилган даражасидир, мақсад бевосита омил сифатида инсон хатти-ҳаракатларини йўналтиради ва тартибга солади. Мақсад пайдо бўлгач, фаолият ҳам самарали кеча бошлайди. Демак, мақсад аниқ бўлса мафкуравий иммунитет ҳам самарали таъсир кўрсатиш қобилиятига эга бўлади.

Ушбу элементлар биргаликда ишга туширилмас экан мафкуравий иммунитет синдирилиши ва шу асосда ғоявий бўшлиқ ҳосил қилиниб, унинг ўрнига бошқа ёт ғояларнинг кириб келишига йўл очиш мумкин. Буни эрамиздан олдинги VI асрда яшаб ўтган файласуф ва ҳарбий кўмондон Сун Цзынинг қуйидаги фикрларида кўриш мумкин.

1. Сиз рақиб мамлакатдаги барча яхши нарсаларни бузинг, айнитинг;

2. Рақиб давлатдаги атоқли арбобларни шерик қилиб олиб, жиноятга бошланг;

3. Рақиб давлат раҳбариятининг обрўсини тўқинг, қулай пайтда уларнинг жамоат олдида шармандасини чиқаринг;

4. Бу ишда ўша мамлакатдаги энг паст, мараз одамлар билан шериклик қилинг;

5. Рақиб мамлакат одамлари орасида келишмовчилик, жанжал чиқаринг;

6. Ёшларни кексаларга қарши гиж-гижланг;

7. Ҳукуматни яхши иш юритишига ҳар қандай йўл билан қаршилиқ кўрсатинг;

8. Рақиб кўшинларининг таъминоти, тартибига тўсиқлар қўйинг, бузинг;

9. Аскарларини қўшиқ ва қуйга ошуфта қилиб, иродасиз қилинг;

10. Душманингизнинг аъналарини кадрсизлантиринг, худоларига ишончини синдириг;

11. Бузук аёлларни юбориб, уларни янада кучлироқ айнитинг;
 13. Ракиб томон ҳақида маълумот олишга, бу ишда улар орасидан шериклар топишга, уларга пул тўлашда жуда саҳий бўлинг;
 14. Умуман пулни ҳам, ваъдаларни ҳам аяманг, чунки улар ажойиб натижаларни беради³²⁹.

1.3. Китобхонлик – мафкуравий иммунитет тизимини шакллантириш ва ривожлантиришнинг асосий воситаси. Глобаллашув шароитида жaxon миқёсида бўлаётган ижобий ва салбий ўзгаришлар мамлакатимизда яшовчи халқларнинг мафкуравий иммунитетини бир тизим шаклида шакллантириш ва уларнинг ҳаётий бардошлилик қобилятларини ошириш орқали ўзлигини сақлаб қолиш ва ривожлантириш масаласини кун тартибига қўймоқда.

Мамлакатимизда мафкуравий иммунитет тизимининг **объектини** 33 миллионга яқин ўзбек халқи, унинг **субъектини** эса ана шу халқ вакиллари томонидан **мафкуравий билим, ҳис-туйғу, ирода, кўникма, малакага** эга бўлган шахслар, ижтимоий гуруҳлар ташкил этади. Шу тарика ўзбек халқи мавжуд реал макон ва замонда бир томондан мафкуравий иммунитет тизимининг объекти, айни вақтда ўзига хос бўлган билим, кўникма, ирода, малакаларига қараб субъекти хисобланади.

Мафкуравий иммунитет тизимини шакллантириш ва ривожлантириш воситалари жуда кўп бўлиб, шулар ичида **китобхонлик** алоҳида ажралиб туради. Бу хусусда мамлакатимиз Президенти **Ш.М.Мирзиёев**: “Инсон маънавий оламини бойитишда улкан таъсирга эга бўлган китоб ҳақида сўз очилган экан, шу билан боғлиқ муҳим бир масалага эътиборингизни қаратмоқчиман. Яъни, бугунги кунда жамиятимизда китобхонлик даражаси қандай? У бизни кониктирадимиз? Ким кейинги пайтда қайси китобни ўқиди, фарзандимизга қандай китоб олиб бердик?”

Афсуски, кўп ҳолларда бу саволларга ижобий жавоб беришимиз кийин.

Одамларнинг онгу тафаккури, дунёқарашини ўзгартириш, маънавий савиясини юксалтириш ҳақида кўп гапирамиз. Лекин бу борада энг оддий ва айни пайтда энг таъсирчан восита – бу китоб эмасми? **Мен шунга аминман – китобсиз тараққиётга, юксак маънавиятга эришиб бўлмайди. Китоб ўқимаган одамнинг ҳам, миллатнинг ҳам келажаги йўқ.**

Албатта, ҳозирги вақтда ахборот-коммуникация соҳаси шиддат билан ривожланмоқда, телевидение, радио, интернет, компьютер, мобил телефон кундалик ҳаётимиздан чуқур жой олмоқда. Биз ана шу имко-

³²⁹ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси. Дарслик. –Т.: Академия, 2005. –Б.101–102.

ниятлардан самарали фойдаланиб, мамлакатимизда ёшларнинг китоб ўқишга бўлган кизикишини кучайтириш, аҳолининг китобхонлик савиясини янада оширишга алоҳида эътибор қаратишимиз лозим.

Таълим-тарбия муассасалари, идора ва ташкилотлар, меҳнат жамоаларида шу масала бўйича турли танлов, фестиваль ва акциялар, китоб байрамларини ташкил этишимиз керак. Мавжуд ахборот-ресурс марказларини бойитиш, кутубхоналар йўқ жойларда уларни ташкил этишимиз лозим. Ота-боболаримиздан қолган яхши анъаналарни давом эттириб, навойихонлик, бобурхонлик, машрабхонлик кечалари ўтказсак, керак бўлса, бадий асрларни телевидение орқали ўқитишни йўлга қўйсак³³⁰, – деган эди.

Китобларнинг жамият тараққиётидаги ўрни ҳақида жаҳонга таникли мутафаккирлар шундай деган эдилар.

Китоб ҳар ҳандай билимнинг жони ва юраги, фаннинг ибтидосидир.

Цвейг Стефан (1881–1942) – Австрия ёзувчиси

Китоб фикрлаш қобилиятимизни ҳаракатга келтирувчи ихчамгина қуролдир; у ақлий танбаллигимиз билан курашишимизда бизга қўмаклашувчи тафаккур қувватидир.

Фагэ Эмиль (1847–1916) француз тарихчи-олими

Китоблар қалбни ёритади, инсонни юксакликка кўтаради ва кучига-куч қўшади, унда энг яхши орзу-истакларни уйғотади, ақлни чарчлайди ва юракни юмшатади.

Теккерей Уильям Майкнис (1811–1863) – инглиз ёзувчиси

Китоблар ақл фарзандларидир.

Свифт Жонатан (1667–1745) – инглиз ёзувчиси

Китоблар донишмандликни ёйиш қуролидир.

Коменский Ян Амос (1592–1670) – чех донишманди

Китоблар орзу-истак тугдиради, уни ҳаётга чорлайди, кишини фикрлашга мажбур этади, муҳокамаларда мустақил бўлиш қобилиятини тарбиялайди.

Струмилин Станислав (1877–1973) – рус иктисодчи-олими

Китоб энг олис ва зимистон умр йўлларида инсонга нур багишлаб турувчи сеҳрли чироқдир.

Упит Андрей (1877–1970) – латиш ёзувчиси

Китоблар мангулик ҳусусиятига эга. Улар инсон фаолиятининг энг умрбоқий меваларидир. Китоблар бизни яхши жамият сари

³³⁰ Мирзиёев Ш.М. Мамлакатимизнинг жавоҳир хазинаси // Унинг ўзи. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курашимиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017. –Б.114.

етаклайди, бизни барча замонларнинг буюк ақл эгалари билан таъминтиради. Ўсмир ақлида чуқур из қолдирувчи китоб одатда кўпинча инсон ҳаётида бутун бир даврни ташкил қилади. Яхши китоб ҳаётнинг беқиёс ганж-хазиналаридан биридир.

Смайлс Самюэль (1816–1903) – инглиз ёзувчиси

Китоблар қаршисида жамики нарсалар нурсиз бўлиб қолади.

Чехов Антон Павлович (1860–1904) – рус ёзувчиси

Китобнинг кишилар ҳаётидаги ўрни ҳақида бундай олийжаноб фикрларни кўплаб келтириш мумкин. Демак, китоб ўқиш одамнинг ақлий салоҳиятини ривожлантириб, жамиятда юз бераётган мафкуравий жараёнлар ичидан оқини-оққа, қорасини-қорага ажратиш имконини беради ва шу асосда кишиларнинг мафкуравий иммунитетини шакллантириш ва ривожлантиришнинг асосий воситаларидан бири ҳисобланади.

Мамлакатимиз аҳолисининг китобга бўлган эҳтиёжини қондириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 январда “**Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида**”³³¹ Фармойиши қабул қилинган бўлиб, унда китоб маҳсулотларини тайёрлаш, аҳолининг китобхонлик маданиятини шакллантиришни йўлга қўйиш борасида чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш бўйича вазифалар белгилаб берилган.

1.4. Компьютер саводхонлиги ошириш – ёшларнинг мафкуравий иммунитетни шакллантириш усули. Компьютер саводхонлиги мафкуравий иммунитетни шакллантириш усули сифатида ёшларнинг интернет орқали узатилаётган маълумотларни мантиқан ажрата билиш қобилиятларини шакллантиришга хизмат қилади. Бу усулнинг моҳиятини қуйидагилар:

- ёшларда интернетдаги маълумотларни ажрата билиш саводхонлигини шакллантириш;
- ўсмирларга интернетдаги қандай маълумотни олиш кераг-у, қайсиларини қабул қилмаслик лозимлигини тушунтириш;
- ёш авлодга интернетдаги фотосуратлар, видеоларҳаларни кўриш, томоша қилиш юзасидан зарур тавсияларни бериш;
- ёшларнинг интернет тармоғига кизиқишларини мунтазам ўрганиш ва бу борада керакли маслаҳатлар бериб бориш;

³³¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида” Фармойиши. 2017 йил 12 январь // Халқ сўзи газетаси, 2017 йил 13 январь.

– келажак авлодни миллий маънавиятга, одоб-ахлоққа салбий таъсир этувчи маълумотлардан ҳимоя қилиш;

– интернет хуружларига қарши мунтазам тарғибот ишларини олиб бориш қабилар ташкил қилади³³².

Хулоса, ўрнида шуни қайд қилиш лозимки, мамлакатимиз аҳолисининг мафкуравий иммунитетини шакллантириш ва ривожлантириш жаҳонда юз бераётган мафкуравий жараёнларнинг ривожланиш мантикига боғлиқ бўлиб, у глобаллашув шароитида доимо янги тарғибот ва ташвиқот технологияларига таянган ҳолда ўзгариб боради.

Мафкуравий иммунитетни кучайтиришда мафкуравий профилактиканинг ўрни алоҳида ажралиб туради.

2-§. Мафкуравий профилактика ва уни ўтказиш чора-тадбирлари

2.1. Мафкуравий профилактика тушунчаси. Мафкуравий таҳдидларнинг олдини олиш ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш ва кучайтириш учун мафкуравий профилактика чора-тадбирларини узлуксиз равишда олиб бориш керак.

Хўш, профилактика нима? **“Профилактика”** юнонча “prophylaktikos – сакловчи, олдини олувчи” деган сўзлардан олинган бўлиб, тиббий маънода – одамлар соғлигини саклаш, касалликларнинг пайдо бўлиши ва тарқалиб кетмаслигининг олдини олиш, аҳолининг жисмоний ривожланишини яхшилаш ва узок умр кўришини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи; техникавий маънода эса умуман бирон ҳодисанинг олдини олиш, механизм, машиналарнинг муддатидан олдин ишдан чиқиши, бузилишидан саклаш учун кўриладиган чоралар³³³, деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади. Бу усулнинг мафкура соҳасида қўлланилиши “мафкуравий профилактика”га деган тушунчанинг келиб чиқишига сабаб бўлди.

Мафкуравий профилактика бу гайринсоний ғоя ва мафкураларнинг олдини олиш, уларнинг тарқалиб кетишига йўл қўймаслик учун давлат, жамоат ташиқлотлари томонидан кўриладиган чора-тадбирлар тизимидир. Бу чора-тадбир ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий парокандаликни олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатлам, гуруҳни ёт ва зарарли ғоялар таъсиридан халос қилиш мақсадида

³³² Қаранг: Тулепов А. ИШИД фитнаси. –Т.: Мовароуннаҳр, 2015. –Б.Б.97.

³³³ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.З. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. –Б.316.

амалга оширилади. Бунда ғоявий таъсирнинг хилма-хил усул ва йўллари билан фойдаланилади, турли воситалар қўлланилади.

Мафкуравий профилактика тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чора-тадбирлар қўллаш лозим бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва собит қадамлик билан иш олиб бориш кўпроқ натижа беради.

2.2. Мафкуравий профилактика олиб бориш чора-тадбирлари. Мафкуравий профилактика моҳиятан, ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган қуйидаги чора-тадбирларга таянади.

Буларга қуйидагилар:

1) ҳар қандай ғайриинсоний ғояларни тарғиб-ташвиқ қилишга мўлжалланган воситалар – китоб, газета, журнал, фильм ва бошқаларни давлат чегарасидан киритмаслик чораларини кўриш;

2) бузғунчилик билан шуғулланадиган ғоя ва мафкураларнинг муассасаларида хизмат қилувчи вакилларни ушлаб олган ҳолда зарарсизлантириш, айниқса, ўзини шу йўлда қурбон қилувчи фанатикларни;

3) вайронкор ғояларни ишлаб чиқувчи, тарқатувчи, улардан қирғин қилиш асосида оммани кўрkitувчи, даҳшатга солувчи куч сафатида фойдаланаётган мафкуравий марказларнинг молиявий ўқ томирларини қирқиш;

4) ғайриинсоний бузғунчи ғояларнинг тарқалаётганлиги, уларнинг мақсад-муддаолари ҳақида халқни хабардор қилиш, уларни огоҳликка даъват этиш;

5) вайронкор ғояларнинг ички ва ташқи илдизларига болта уриб, уларнинг асл башарасини очиб ташлаш;

6) ғайриинсоний ғоялар тарқалиши мумкин бўлган жойларда тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтириш;

7) вайронкор ғоялар хуружига қарши маънавий-маданий-маърифий тадбирлар ўтказиш ва бошқалар қиради.

18-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИДА ҒОЯВИЙ-МАҒКУРАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРЛИГИ

1-§. Хавфсизлик – объектив ижтимоий феномендир

1.1. Хавфсизлик тушунчаси ва унинг объекти ва субъекти. Хавфсизлик муаммоси мустақил давлатчиликнинг шаклланиши ва жамиятда ижтимоий, сиёсий, иқтисодий манфаатларнинг қарор топиши билан бир вақтда вужудга келади. Чунки шу вақтдан бошлаб, барқарорлик, ривожланиш билан бир каторда хавф-хатар, турли-туман таҳдидлар ҳам пайдо бўлиб, уларни ҳисобга олиш, уларга асосланиб, давлат стратегияси ва сиёсатини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш мамлакат хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Хўш, хавфсизлик нима? Хавфсизлик арабча “хавф-хатар” сўзидан олинган бўлиб, “кўркинч”, “вахима”, “ҳадиксираш”, “хавотирланиш”ларнинг йўқлиги, уларнинг олдини олиш деган маъноларни англатади³³⁴. Бу тушунча Робер маълумотномасига кўра 1190 йилда пайдо бўлган ва у, дастлаб, ўзини ҳар қандай хавф-хатардан ҳимояланган деб ҳисобловчи инсон руҳининг хотиржам ҳолатини ифодалаган³³⁵. Ушбу маънода мазкур термин Ғарбий Европа халқлари лексиконида XVII асргача қўлланилган. Тарихнинг кейинги даврларида давлат тузилмаларининг шаклланиши билан боғлиқ равишда хавфсизлик тушунчаси моддий, сиёсий ва иқтисодий соҳаларда давлат қурилиши, бошқариш органлари тенденцияларига мос келадиган реал хавф-хатар (жисмоний ва маънавий)нинг йўқлиги натижасида вужудга келадиган тинчлик ҳолати шароити маъносини англатган³.

XX асрнинг охириларига келиб, “хавфсизлик” ва “миллий хавфсизлик” тушунчалари бизнинг лексиконимизда тез-тез қўлланила бошланди.

³³⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4.Ж. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.372.

³³⁵ Қаранг: Абулқосимов Ҳ. Иқтисодий хавфсизлик. –Т.: «Akademiya», 2006. –Б.5.

Бу инсоният ривожланишининг мураккаблашуви, ядро, атом ва бошқа оммавий қирғин қуролларининг кенг тарқалиши, экологик вазиятнинг оғирлашганлиги, янги хавфли касалликларнинг вужудга келиши, терроризм хавфининг кучайиши, тоғалитар тузум емирилганидан кейин дунёнинг карама-қарши қутбларга бўлиниши барҳам топгандан кейинги давлатлар ўртасидаги мувозанатнинг бузилиши, янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлиши, уларда бозор ислохотларининг амалга оширилиши билан изоҳланади. Дунёдаги бундай ўзгаришлар хавфсизлик, умумий ва миллий хавфсизлик муаммоларига бўлган эътиборни янада кучайтирди.

Хавфсизлик тушунчаси кўп қиррали бўлиб, турлича маънода талқин этилади. Масалан, профессор С.Отамуратов: “Хавфсизлик деганда, воқеа, ҳодиса, жараён ва турли муносабатларда кечадиган устуворликка интилиш амалиёти давомида “қучли”нинг “заиф” ёки “қучсиз” томонга ўтказадиган салбий таъсиридан ҳимояланганлик салоҳиятини тушуниш мумкин”³³⁶, профессор Р. Самаров эса: “Хавфсизлик – аниқ объектнинг (ички ва ташқи жиҳатдан) ҳимояланганлик ҳолати бўлиб, бунда барча таҳликалар меъёрий даражалардан ошиб кетмаслиги тушунилиши лозим”³³⁷, педагог олима Умида Ёзиева: “Хавфсизлик – инсоннинг турли кўринишдаги хавфли ҳаракатлардан ҳимояланганлигини билиши ва сезишидир”³³⁸, Россиялик олим А.Архипов:

“Хавфсизлик – бу шахс, жамият, давлатни ташқи ва ички хавф ва таҳдидлардан ҳимоя қилиш ҳолати бўлиб, давлат, жамият ва кишилар фаолиятига суянади”³³⁹, – деб таъкидлайдилар. Умуман олганда *хавфсизлик бу – бутун инсониятнинг нормал яшаши учун хавф соладиган табиий, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий аҳамиятга молик бўлган хавф-хатарларнинг олдини олиш туфайли уларнинг барқарор ҳаёт кечирishiни таъминлаш учун яратилган хавфсиз шарт-шароитларнинг муайян тизимидир.*

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Шундай бўлишига қарамадан уларда умумий гоё ҳам мавжуд бўлиб, бунга кўра хавфсизлик инсоният ҳаётининг турли соҳаларида вужудга келадиган хавф-хатардан ҳимояланиш, кафолатланиш маъносини англатади. Хавф-хатар эса давлат ва жамият ривожланишига, нормал амал қилишига таҳдид

³³⁶ Қаранг: Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.181.

³³⁷ Қаранг: Самаров Р. Хавфсизликнинг методологик асослари. –Т.: Академия, 2010. –Б.74.

³³⁸ Қаранг: Ёзиева У. Ахборотлар таҳдидидан ҳимояланишнинг педагогик шарт-шароитлари: монография. –Т.: Akadernashr, 2016. –Б.28.

³³⁹ Қаранг: Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения Вопросы экономики. –Москва, 1994. –№ 12. –С.36, 44.

солувчи потенциал ёки реал куч, омил ҳисобланади. Хавф-хатар намоён бўлишининг кескин шаклларига табиий, ижтимоий катаклизмалар, портлашлар ва ларзалар, кризислар, тангликлар, революция, кўзғолон, исён, уруш, куролли тўқнашувлар киради.

Хавфсизлик кўп қиррали бўлиб, у бутун инсоният, давлат ёки иктисодий тизимнинг нормал фаолият юритиши, ривожланиши учун нохуш салбий, зарарли таъсирлардан, хавф-хатарлардан сакланиш, ҳимояланиш ҳолатини ифодалайди. Хавфсизлик умумий тарзда зиён етказиш учун потенциал шароитларнинг йўқлигини, сакланишлик, ҳимояланиш ва ишончлилиқни англатади. Бу тушунча кишилар ва жамият ҳаёт фаолиятининг аниқ специфик соҳаларида ўзига хос хусусиятларга эга бўлади.

Хавфсизлик қандай соҳада, қандай шакл ва қиёфада намоён бўлмасин, уларнинг барчаси умумийлик хусусиятига эгадир. Умуман, хавфсизлик хавф-хатардан ҳимояланиш шарти ва стратегияси сифатида ижтимоий тизим, шахс, жамият ва давлат ҳаёт-фаолиятининг нормал амал қилишини таъминлашга йўналтирилган бўлади³⁴⁰.

Хавфсизликнинг субъектлари шахс, аҳоли ижтимоий гуруҳлари, кишилар уюшмалари ҳамда бирлашмалари, давлат ва жамият ҳисобланади.

Хавфсизлик объекти инсон ҳаётининг барча соҳалари, шу жумладан, шахсий-оилавий, сиёсий, иктисодий, ижтимоий, маданий, маънавий табиий соҳа ва жабҳаларини ўз ичига қамраб олади.

1.2. Хавфсизликнинг тури, мазмун ва шакллари. Ҳаёт фаолияти билан жараёнларни, хавфсизликни таъминлашни бошқаришда «хавфсизлик» атамасининг ўзи ишлатилмасдан, баъзан мураккаб, масалан «ҳимоя қилиш» каби атамалар қўлланилади ва унда «хавфсизлик» атамаси ташкил этувчи бўлиб хизмат қилади.

«Хавфсизлик» ташкил этувчи тушунча сифатида қуйидагиларни ўзида акс эттиради:

– ҳаёт фаолияти субъектлари – шахс, шахс хавфсизлиги, жамият, жамият хавфсизлиги, давлат, давлат хавфсизлиги;

– ҳаёт фаолияти объектлари – субъектларнинг муҳим ҳаётий манфаатларини қондиришни таъминлаш: ҳудуд, ҳудуд хавфсизлиги; иктисод, иктисодий хавфсизлик; атроф-муҳит, атроф-муҳит хавфсизлиги ва бошқалар;

– объектлар – хавф манбалари: атроф-муҳит-атроф-муҳитнинг экологик хавфсизлиги, саноат объекти – саноат объектининг хавфсизлиги, банк – банк хавфсизлиги ва бошқалар;

³⁴⁰ Қаранг: Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. –М.: РАГС, 2001. –С.7.

– объектлар – хавфсизлик воситалари: самолёт – самолётнинг хавфсизлиги; автомобиль – автомобилнинг хавфсизлиги; умуман, техника хавфсизлиги;

– ҳаёт хавфсизлиги жараёни: меҳнат – меҳнат хавфсизлиги, йўл ҳаракати – йўл ҳаракати хавфсизлиги ва бошқалар³⁴¹.

Мамлакат ҳамда унинг фуқаролари, жамият ва давлатнинг муҳим манфаатларини ташки ва ички хавфлардан ҳимоялаш учун хавфсизликни қуйидаги турларга:

1) миллий хавфсизлик – бирон-бир элат, миллатга мансуб бўлган давлатларнинг ички ва ташки душманларидан ҳимояланиши;

2) минтақавий хавфсизлик – бирон-бир минтақада жойлашган давлатларнинг мустақиллигига хавф солаётган таҳдидлардан биргалашиб ҳимояланиш;

3) халқаро хавфсизлик – бутун дунё халқларининг ҳаётига хавф солаётган хавф-хатарлардан (масалан, ядровий фалокатлардан) жамоавий бўлиб ҳимояланиш қабиларга ажратиш мумкин. тоифадаги турларга ажратиш мумкин. Шунга кўра **хавфсизликнинг мазмуни деб хавфсизлик субъектлари ва объектлари ўртасида юз берадиган ички жараёнлари, хусусият-хоссалари, алоқалари, ривожланишлари ва зиддиятлари, тенденцияларининг мажмуига айтилади.** Масалан, бирон-бир шахснинг давлат қурилишига бўлган муносабати, у билан бўладиган алоқаси шулар жумласига киради. **Хавфсизликнинг шакллари деб эса юқорида баён қилинган мазмунни ифодалаш усули, элементларининг нисбатан турғун, муаян алоқалари ва ўзаро таъсирлари, унинг тўзилиши, структурасига айтилади.** Шунга кўра хавфсизликни қуйидаги шаклларга ажратамиз.

Булар қуйидагилардан иборат: ижтимоий хавфсизлик, иктисодий хавфсизлик, сиёсий хавфсизлик, маънавий хавфсизлик, мафкуравий хавфсизлик, экологик хавфсизлик, шахс хавфсизлиги, ҳарбий хавфсизлик, ресурс хавфсизлиги, оила хавфсизлиги ва бошқалар. Демак, хавфсизлик кенг қамровли объектив ижтимоий феномен бўлиб, ўзини диалектиканинг умумийлик, хусусийлик, алоҳидалик категориялари тамойилларига кўра: хавфсизлик – *умумий*; миллий хавфсизлик – *хусусий*; ижтимоий хавфсизлик, иктисодий хавфсизлик, сиёсий хавфсизлик, маънавий хавфсизлик, мафкуравий хавфсизлик, экологик хавфсизлик, шахс хавфсизлиги, ҳарбий хавфсизлик, ресурс хавфсизлиги, оила хавфсизлиги – *алоҳидалик* шаклида ўзини намоён қилади.

Булар ичида миллий хавфсизлик ҳар бир давлатнинг хавфсизлигини таъминлашнинг барча жиҳатларини ўзида қамраб олиши билан ажралиб туради.

³⁴¹ Қаранг: Ёзиева У. Ахборотлар таҳдидидан ҳимояланишнинг педагогик шарт-шароитлари: монография. –Т.: Akademnashr, 2016. –Б.28.

2-§. Миллий хавфсизлик ва унинг таркибий тузилиши

2.1. Миллий хавфсизлик тушунчаси ва унинг хусусиятлари. Хўш, миллий хавфсизлик нима? *Миллий хавфсизлик бу мамлакат ва унинг ҳудудида яшайдиган барча инсонларнинг миллати, irqи, жинси, диний эътиқоди, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, турли салбий таъсирлардан, ёвуз кучлар ва ғоялар хавф-хатаридан ҳимояланганлиги даражасидир.*

Миллий хавфсизлик тушунчаси кўп қиррали ва хилма-хил шаклларда намоён бўлади. Аммо шунга қарамай, **миллий хавфсизлик тушунчаси қуйидаги хусусиятларга эга:**

Биринчидан, миллий хавфсизлик аниқ тарихий мазмунга эга, яъни жамиятга қайси соҳаларда ва қандай даражада таҳдидларнинг вужудга кетаётганлигини аниқлашга қаратилган аниқ ҳолатлардаги аниқ таҳлилларни талаб қилади.

Иккинчидан, миллий хавфсизлик бир-бирига зид ўлчамлар, жамиятга хавф соладиган таҳдидлар ва уларни бартараф этишни тавсифлайдиган ижтимоий-иқтисодий параметрлар ва кўрсаткичлар билан ифодаланади.

Учинчидан, миллий хавфсизлик муаммосининг аҳамияти ва кескинлиги жаҳон ҳамжамияти ҳамда айрим мамлакат, ҳудуд тараққиётининг бурилиш даврларида ғоят ўсиб кетади.

Тўртинчидан, миллий хавфсизлик томойиллари ва параметрлари, кўрсаткичлари ўзгарувчан ҳамда турли мамлакатларда ўзига хос хусусиятга эга бўлади. Аммо шунга қарамасдан ҳар бир мамлакатнинг миллий хавфсизлиги инсониятнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиётининг умумий тенденциялари билан боғлиқдир. Шунингдек, умумбашарий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий муносабатлар тизимидаги ўзгаришлар миллий хавфсизликка таъсир ўтказиб туради.

Бешинчидан, миллий хавфсизлик тушунчасига миллий давлат манфаатлари ва миллий ғоя, миллий мафкура ҳам ўз таъсирини кўрсатади³⁴².

2.2. Миллий хавфсизликнинг таркибий тузилиши ва уларнинг ўзига хос жиҳатлари. Миллий хавфсизлик ҳар бир мамлакатнинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ташкил этилади. Мамлакат манфаатлари эса учта муҳим мақсадга йўналтирилган бўлади: 1) халқ фаровонлигини ошириш; 2) мамлакат ҳаёт фаолиятини ва ҳудудини ҳимоя қилиш ҳамда обод этиш; 3) миллий маданиятни ривожлантириш³⁴³. Демак, мамлақати-

³⁴² Қаранг: Ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш. –Т.: Ғафур Ғулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. –Б.403.

³⁴³ Қаранг: Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. –М.: РАГС, 2001. –С.29.

мизда миллий хавфсизлик миллий истиклол мафкураси ифодаладиган умумий манфаатлардан келиб чиққан ҳолда ташкил этилиб, қуйидаги таркибий тузилишга эгаллиги билан бошқа хавфсизлик тизимидан ажралиб туради. Бунда:

Миллий хавфсизликнинг ўзининг таркибий тузилишига кўра:

- 1) сиёсий хавфсизлик – мамлакат давлат бошқарувининг одилона фаолият олиб боришини таъминлаш;
- 2) ҳарбий-мудофаа хавфсизлиги – мамлакатимиз мустақиллигини ички ва ташқи душманлардан қуролли қучлар орқали ҳимоя қилиш, аynи вақтда мамлакат мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш;
- 3) иқтисодий хавфсизлик – мамлакатни иқтисодий жиҳатдан мустақил, барқарор ривожланишига қодирлигини белгилаш;
- 4) ахборот хавфсизлиги – мамлакат ҳаётининг барча соҳаларига қилинаётган ахборотлар ҳужумидан ҳимоялаш;
- 5) экологик хавфсизлик – табиатга зарар етказишнинг олдини олиш;
- 6) ғоявий, мафкуравий хавфсизлик – турли зарарли ғоя ва мафкураларнинг тажаввузқорона хатти-ҳаракатларига чек қўйиш каби чоратадбирлар тизимидан ташкил топган бўлади.

Юқоридагилардан ҳам кўриниб турибдики, миллий хавфсизлик икки хил: биринчидан, жамоатчилик; иккинчидан, давлат даражасида амалга оширилади. Улар яна ўз ичида ички ва ташқи кўринишларга бўлинади. Миллий хавфсизликнинг асосини шахс, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш ташкил қилади, чунки шахс-фуқаро давлат ва фуқаролик жамиятининг хавфсизлигини таъминлашни ҳаётий зарурат қилиб кўяди. Шахс-фуқаро хавфсизлиги таъминланмаса – давлар ва жамият хавфсизлиги ҳам таъминланмай қолиб кетиши муқаррардир. Шу туфайли мамлакатимизнинг миллий хавфсизлигини таъминлан, нафақат давлат идора ва ташкилотларининг, балки барча ватанпарвар шахс-фуқароларнинг ҳам муқаддас бурчидир. Келажак авлодлар олдидаги қарзи ва фарзидир.

3-§. Мафкуравий хавфсизлик ва уни таъминлаш механизмлари

3.1. Мафкуравий хавф-хатар ва уларнинг юзага келиш ҳолатлари. Миллий маънавиятга, ғоя ва мафкурага қарши бўлган хавф-хатарларнинг юзага келиши нималар билан боғлиқлигини, унинг сабабларини аниқлай билиш лозим бўлади. Қандай сабаблар, омиллар ва воситалар миллий маънавият, ғоя ва мафкурага қарши хавф-хатар-

ларнинг юзага келишига олиб келиши мумкин? Бу саволга жавоб беришдан олдин “хавф-хатар” ва “таҳдид” тушунчалари устида киска тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

“Таҳдид” турғунлик ҳолатидаги хавф-хатардир. Хавф-хатар эса “таҳдид”нинг амалиётга айланиши, “ишлаши”, нимагадир таъсир ўтказишининг бошланишидир. “Таҳдид”нинг хавф-хатарга айланиши миллий маънавият, ғоя ва мафкурага нисбатан қўлланилганда унда ички ва ташқи емирилиш жараёни кечаётганини тушуниш мумкин. Зеро, “таҳдид” хатарли куч бўлишига қарамасдан, агар амалиёт даражасига айланмаса, унинг таъсир ўтказиш мақомини англаб етиш мураккаблигича қолади. Хавф-хатар доим ҳаракатда бўладиган жараён ҳисобланади. У “таҳдид”нинг юзага келиши оқибатида содир бўлади. Хавф-хатарнинг бошида “таҳдид” туради. Таҳдидда турғунлик мавжуд бўлса, хавф-хатар ҳар доим ҳаракатдаги жараён дир. Бугун миллий маънавият, ғоя ва мафкурага қайси бири кучли таъсир ўтказмоқда, деган саволга жавоб излайдиган бўлсак, айтиш мумкинки, уларнинг ҳар иккаласи ҳам кучайгандан кучайиб бормоқда. Бунинг маъноси шуки, таҳдид кучайиб боргани сари унга мос равишда миллий маънавият, ғоя ва мафкурага нисбатан хавф-хатар ортмоқда ҳамда уларни ичкаридан ва ташқаридан емиришга ҳаракат қилиш авж олмақда. Айни пайтда, улар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ягона куч сифатида амал қилмоқда.

Миллий маънавият, ғоя ва мафкурага нисбатан хавф-хатар қуйидаги ҳолатларда: миллатнинг ўзгаларга қарамлик ҳолатига тушиб қолишида; миллий бирликнинг сусайишида; миллат вакилларининг ўз миллий маънавиятидан бегоналашувида; таълимнинг тарбиядан узилиб қолишида; мамлакатда қонун устуворлигининг етарли даражада амал қилмаслиги ва коррупциянинг кучайишида; демократик кадриятлар ривожланишининг миллий тараққиёт эҳтиёжларидан орқада қолиши шароитида юзага келади.

3.2. Миллий-маънавий хавфсизлик. Миллий маънавият, ғоя ва мафкурамизга қаратилган ҳар қандай таҳдид ва хавф-хатарларнинг олдини олишда миллий-маънавий, ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминлаш алоҳида ўрин эгаллайди. Бунда, **миллий-маънавий хавфсизлик** – миллий маънавиятнинг барқарор тараққий қилиши учун шарт-шароит, вазият, имкониятларнинг мавжудлиги, унинг ўзига ҳослигига зид бўлган турли маънавий, рухий, ахлоқий ва эстетик таҳдидлардан ҳимояланганлиги ва миллий маънавиятнинг умум-миллий тараққиётнинг табиий эҳтиёжи ва амалиётга айланганлик салоҳиятини, **ғоявий-мафкуравий хавфсизлик** эса шахс, миллат, жамият, давлатнинг хилма-хил шаклларда намоён бўладиган ғоявий-мафкуравий тажовузлар, турли мафкуравий марказларнинг

бузғунчилик таъсиридан ҳимояланганлик даражасини тавсифловчи тусунча ҳисобланади.

3.3. Ғоявий-мафкуравий хавфсизлик. *Ғоявий-мафкуравий хавфсизлик деганимизда, миллий ғоя ва миллий мафкуранинг миллатни заифлаштиришга қаратилган ташқаридан кириб келувчи ҳар қандай ёвуз ғоялар ва мафкураларга нисбатан кучлилиги, миллий онг, дунёқарашни улар таъсиридан ҳимоя қилиши ва миллий манфаатларни тараннум этишида ҳамда унинг амалиётда намоён бўлишини таъминлай бўлишдаги катта салоҳияти назарда тутилади.* Бунга эришиш ҳам юксак даражада ривожланган маънавиятга боғлиқ ҳолда кечади.

Қайсики, миллий-маънавий хавфсизлик миллий хавфсизлик механизми занжирдаги халқаларнинг ҳаракатга келишини таъминловчи асосий омиллардан бири бўлса, ғоявий-мафкуравий хавфсизлик эса ушбу омилни амалга ошириш воситаси бўлиб хизмат қилади.

3.4. Ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминлашнинг усул ва воситалари. Миллий-маънавий, ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминлаш ҳар хил мафкуравий таҳдид, хавф-хатар ва тажовузларнинг олдини олиш воситаси эканлиги қуйидагилар билан ифодаланади.

1. Миллий онг, дунёқараш, руҳият ва қалбда миллий хавфсизликни таъминлаш миллат вакилларида миллатни асраш ва ривожлантиришнинг асосий шарти эканлиги англаб етилмас экан, унга эришиб бўлмайди.

2. Миллий-маънавий қашшоқлик бўлган жамиятда сиёсий беқарорлик юзага келади.

3. Маънавияти қашшоқ миллатда ўз ватанини ҳимоя қилишга куч-қудрат етмайди. Бундай миллат вакиллари ўз ватанига хоинлик қилишдан ҳам қайтмайди. Унга ҳамма жой ватандай кўринаверади, ўз манфаатини ҳамма кадриятлардан устун қўйиб яшайдиган беватан инсонлардир.

4. Ватанни ҳар қандай ёвуз кучлардан ҳимоя қилиш, унинг чегаралари мустаҳкам бўлишига ўз ҳиссасини қўшишга интилувчи инсонларда миллий маънавият кучли бўлади. Ўз ватанининг чегаралари мустаҳкамлиги, унинг хавфсизлиги таъминлаганлигини худди ўз оиласининг мустаҳкамлиги ва хавфсизлигини таъминлаш сифатида қарайдиган инсонларнинг маънавияти юксак бўлади. Иктисодий хавфсизликда мамлакатнинг мавжуд ресурсларидан тежаб фойдаланиш, уларнинг талон-торож қилинишига ва чет элларга олиб чиқилишига йўл қўймаслик ҳам инсонлар маънавияти билан боғлиқ. Маънавиятли инсонлар мамлакат бойлигини кўз қорачиғидай асраш, уларни гайриконуний йўл билан ўзлаштиришга ҳаракат қиладиган кимсаларга нисбатан нафрат туйғуларининг юзага келиши ҳам маънавият билан боғлиқдир.

5. Жамиятда миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, турли ижтимоий табакалар ўртасидаги муносабатлардаги дўстлик, ўзаро ҳамкорлик ва барқарорликнинг амал қилиши ҳам маънавият билан боғлиқдир. Агар маънавият тараққий қилган бўлса, улар ўртасида ўзаро муносабатларда манфаатлар мувозанати амал қилади ва жамият барқарор ривожланиб бораверади.

6. Атроф-муҳитни тоза, ораста тутиш, мамлакат табиатини, хайвонот дунёсини, ўрмон ва сув захираларини асраш, об-хавонинг ифлосланишига йўл қўймаслик ҳам маънавият билан боғлиқдир. Маънавиятли инсонлар ана шу бойликлар нафақат бугун, шу билан бирга истиқболда ўз авлодлари учун ҳам зарурлигини яхши билади ва ўз имконияти доирасида уларни асрашга ҳаракат қилади. Маънавий қашшоқ инсонлар эса бундай туйғуларга эга бўла олмайди.

7. Бугун инсонлар ва миллатлар кучли ахборот босими остида яшамоқда. Тараққий қилган мамлакатлар ўзларида мавжуд бўлган юксак даражадаги ахборот воситалари орқали дунёда ўз хукмронлигини ўтказиш мақсадида турли бузғунчи ғоялар, ахлоқий қашшоқдик ва бўҳтонлардан иборат хабарлар, ахборотлар ва маълумотларни жаҳон афкор оммаси ўртасида тарғиб қилмоқдалар. Мана шундай шароитда уларни танлаш, инсон ва миллат манфаатларига зид бўлган жиҳатларидан огоҳ бўлиш маънавият билан боғлиқдир. Маънавияти юксак инсонлар ва миллатларгина огоҳ бўлишга ҳамда улар таъсиридан ўзларини химоя қилишга қодир бўлади.

8. Бугун дунёдаги тараққий қилган мамлакатларнинг жаҳондаги турли мамлакатлардаги юксак интеллектуал салоҳиятли олимлар ва мутахассисларни “ўғирлаш”и анъанага айланган. Улар бундай олимлар ва мутахассисларга барча моддий имкониятларни вужудга келтириш, техник ва технологик шарт-шароитларни яратишга ваъда бериб, уларни ўз мамлакатларига олиб кетишга муваффақ бўлмоқдалар. Улар бу фаолиятлари билан, бир томондан, ана шундай кадрларни тайёрлашга кетадиган маблағ ва вақтни тежашга эришиб, тайёр олим ва мутахассисларни қўлга киритмоқдалар; иккинчи томондан, мамлакатларни интеллектуал жиҳатдан заифлаштиришга ва охир-оқибатда ўзларига қарам қилишга интилмоқдалар. Бундай шароитда юксак маънавиятга, ўз миллати ва Ватанини севиш руҳиятига эга бўлган инсонлар моддий бойлик эвазига ўзга мамлакатларга кетишдан ўзларини тиядилар. Бунга ҳам юксак маънавиятлиларгина амал қилиши мумкин. Маънавияти қашшоқлашган, ўзга ғоя ва мафқураларнинг алдовига учган инсонлар эса ўзгаларнинг таклифларига мойиллик билдирадидлар. Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, бошқа мамлакатларга кетиб, ўзи ва ўз мамлакатига манфаатлар келтирадиган интеллектуаллари ҳам борки, бу умум-

миллий тараккиёт учун аҳамиятлидир. Шу маънода қандай бўлишидан қатъи назар, ўз интеллектуаллар маънавий юксаклигини таъминлаш миллий тараккиётнинг зарурий шарти бўлиб қолмоқда³⁴⁴.

Шундай қилиб, ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминлаш жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олиш, ўзининг пировард мақсадларига мос ва унга хизмат қиладиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни муттасил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафкуравий иммунитетни ошириш орқали зоҳир бўлади.

Ўзбекистон Республикасида миллий-маънавий, ғоявий-мафкуравий хавфсизликни таъминловчи ички омил – жамиятнинг сиёсий-ижтимоий, ахлоқий ва маънавий салоҳиятидир. Бундан ташқари, мафкуравий хавфсизлик халқимизнинг асрий анъаналари, тили, дини, маънавияти ва миллий ривожланишига хизмат қилувчи умуминсоний кадриятларга асосланади. Шунингдек, давлат идоралари, жамоат ташкилотлари ва уюшмалари, маданий-маърифий муассасалар томонидан амалга оширилаётган тарбиявий ишлар, маънавий-маърифий тадбирлар тизими мафкуравий хавфсизликни таъминлашнинг зарурий шартидир. Мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлиги илмий асосланган ижтимоий сиёсатга, ҳуқуқий маданиятга, жамиятнинг маънавий етуқлиги ва демократиялашувига узвий равишда амалга ошириладиган ғоявий тарбияга таянади. Жамият, давлат ва шахс мафкуравий хавфсизлигини таъминлаш – давлат сиёсатининг тарқибий қисми ҳисобланади.

4-§. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш – мамлакат мустақиллиги ва давлат суверенитетини мустаҳкамлаш воситаси

4.1. Ўзбекистоннинг мустақиллигини ва давлат суверенитетини таъминловчи ахборотлар тизими. Ўзбекистоннинг давлат суверенитетини таъминловчи ахборотларни мустақилликнинг шакллари бўйича қуйидагиларга ажратиш мумкин:

1) *иқтисодий мустақиллигини* мустаҳкамлашга хизмат қилувчи, яъни меҳнат жамоаларининг саноат, кишлок хўжалиги, илм-фан соҳасида эришган ютуқлари борасидаги;

2) *сиёсий мустақиллигини* мустаҳкамлашга хизмат қилувчи, яъни давлат ҳокимиятининг тузилиши, уларда хизмат қилувчилар сони, касб-кори, функционал вазифалари, режалаштирилаётган ишлари,

³⁴⁴ Қаранг: *Отамурадов С.* Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013. –Б.193–196.

айникса, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, қуроли кучларнинг таркиби, қурол-яроқлари ва бошқалар ҳақидаги;

3) *маънавий мустақиллигини* мустаҳкамлашга хизмат қилувчи, яъни фуқароларга таълим-тарбия бериш, уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, ғоявий-мафкуравий кураш йўллари ва воситалари, ўтказилиши кўзда тутилаётган маънавий-маърифий тадбирлар, уларнинг иштирокчилари тўғрисидаги маълумотлар кабиларни ўз ичига олувчи тизимларга ажратган ҳолда **таснифлаш** мақсадга мувофиқдир.

Фалсафа илмининг умумийлик, хусусийлик, алоҳидалик категорияларининг методологик аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда мазкур ахборотларни **ишлатилиш ўрнига** қараб умумий, хусусий ва алоҳида ахборотлар тизимига ажратиш керак бўлади. Бундаги:

а) *умумий ахборотларга* Ўзбекистоннинг географик жойлашуви, табиати, давлат тузилиши, пул бирлиги, тарихий ривожланиш босқичлари, кадриятлари, таълим-тарбия тизими, аҳолининг саломатлик даражалари ҳақида бутун жаҳон аҳли;

б) *хусусий ахборотларга* саноат, кишлок хўжалиги ва бошқа ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар, уларни истеъмол қилиш, таксимлаш, айирбошлаш, хорижий давлатлар билан тузилган икки ва кўп томонлама шартномалар ҳақида алоҳида меҳнат жамоалари, туман, вилоят аҳолиси, баъзи бир давлатлар;

в) *алоҳида ахборотларга* давлат ва меҳнат жамоаларининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда уларнинг ишлаб чиқариш фаолияти, меҳнат қилиш тартиби, хизмат вазифаларини бажариш борасидаги **сир-асрорларини** ташкил этувчи, ошкор қилинганлиги учун қонунда белгиланган тартибда жазоланиши муқаррар бўлган, шу туфайли алоҳида кишилар билишига мўлжалланган ахборотлар қиради.

4.2. Ахборот таҳдиди ва хуружи – ахборот хавфсизлигини таъминлаш қушандаси. Ўзбек халқининг мустақиллигига, унинг давлат суверенитетига қарши ғанимларимиз томонидан мунтазам равишда ахборот-коммуникация тизимлари орқали ахборот таҳдиди ҳамда мустақил тараққиёт йилларида эришаётган ютуқларига қарши эса ахборот хуружлари олиб борилмоқда.

Хўш, ахборот таҳдиди нима? Бу саволга адабиётларда: “ахборот таҳдиди – ахборот соҳасида шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий муҳим манфаатларига хавф туғдирувчи шароит ва омиллар йиғиндисидир”³⁴⁵, – деган таъриф берилган бўлиб, уни бир оз такомиллаштирган ҳолда қуйидагича таърифлаш мумкин. Демак, **ахборот таҳдиди деб, шахс,**

³⁴⁵ Қаранг: Ёзиева У. Ахборотлар таҳдидидан ҳимояланишнинг педагогик шарт-шароитлари: монография. –Т.: Akadernashr, 2016. –Б.25.

эллат, миллат, жамият ва давлатнинг ҳаётӣ муҳим манфаатларига хавф тугдирувчи шароит ва омиллар ҳақида тўпланган, қайта ишланган ҳолда манипуляция³⁴⁶ шаклида ахборот-коммуникация тизимлари орқали тарқатиладиган қўрқитиш, дўқ-пўписа қилишга асосланган хатарли хабарлар йиғиндисига айтилади.

Ахборот таҳдидларини куйидагича таснифлаш мумкин:

1. Таҳдид объектлари бўйича:

- фуқароларнинг ахборот соҳасида амалга оширилувчи конституцион ҳуқуқ ва эркинликларига таҳдидлар;
- жамият маънавий ҳаётига таҳдидлар;
- ахборот инфратузилмасига таҳдидлар;
- ахборот ресурсларига таҳдид.

2. Таҳдид манбаи бўйича:

- ташки – табиий офатлар, техноген, сиёсий, ижтимоий омиллар, ахборот ва коммуникацион технологиялар, бошқа ташки таъсирлар билан боғлиқ;

– ички – ҳисоблаш ва коммуникация техникасининг ишдан чиқиши, дастурий таъминотдаги хатолар билан боғлиқ.

3. Таҳдид юзага келишига кўра:

- табиий (объектив) – инсон ихтиёридан ташқари объектив табиий жараёнлар ёки табиий ҳодисаларнинг ахборот муҳитига таъсири натижа-сида;

– сунъий (субъектив) – инсоннинг ахборот муҳитига таъсири натижа-сида келиб чиқади.

Сунъий таҳдидлар куйидагилар билан фаркланади:

- ихтиёрсиз (тасодикий) таҳдидлар – дастурий таъминот, ходимларнинг хатолари, ҳисоблаш ва коммуникация техникасининг ишдан чиқиши ва ҳоказо;

– ихтиёрий (қасддан) таҳдид – ахборотлар базасига ёки маконига рухсатсиз кириш, унинг учун таҳдид килувчи махсус дастурий таъминотни ишлаб чиқиш, вирусли дастурларни ишлаб чиқиш, тарқатиш ва хоказоларни амалга ошириши мумкин. Ихтиёрий таҳдид кишиларнинг ҳаракатларига боғлиқ бўлиб, у ахборотнинг конфиденциаллиги, яхлит-

³⁴⁶ Қаранг: “Манипуляция” французча manipulation <manipulus – ҳовуч <manus – қўл сўзларидан олинган бўлиб, ноқонуний операция, 1969 йил Нью-Йоркда чоп қилинган “Замонавий социология луғати” да эса “бошқаларга билдирмасдан, асл мақсадни яширин тутган ҳолда бошқалар устидан ҳукмронлик қилиб, ўзи истаган хулқ-атвори шакллантириш” деб таърифланган // “Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2.Е-М. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.538. Миллий истиқлол ғояси. Дарслик. –Т.: Академия, 2005. –Б.99.

лиги ва қулайлигини руҳсатсиз бузиш, шунингдек, ресурслардан ўз мақсадларида фойдаланишга қаратилган бўлади.

Таъсир кўрсатиш принципига кўра имкониятдан ва яширин йўллардан фойдаланган ҳолда конфеденциалликни, яхлитликни ҳамда қулайликни бузиш мақсадида амалга оширилиши мумкин.

Таъсир характериға кўра у фаол ва суёт бўлади.

Таъсир этишиға кўра ахборот муҳитиға умумий таъсир этувчи ва унинг алоҳида элементлариға таъсир этувчи таҳдидларға бўлинади³⁴⁷.

Аниқроғи, «таҳдид» арабча сўз бўлиб, дўк килиш, кўркитиш, пўписа; «хуруж» ҳам арабча сўз бўлиб, олға чиқиш, отланиш, сўзға чиқиш, тўсатдан ҳужум килиш, деган маъноларни англатади. Шунға кўра, соддарок килиб айтганда **ахборот таҳдиди** – бу кимларнидир кўркитишға асосланган зарарли, ўта хатарли хабарларни тарқатиб дўк килиш бўлса, **ахборот хуружи** эса ахборот таҳдиди соҳибларининг ахборот воситалари орқали тўсатдан ҳужум уюштиришлари ҳисобланади. Умуман олганда «**ахборот хуружи**» тушунчасиға қуйидагича таъриф бериш мумкин. *Ахборот хуружи бу ўзбек халқининг ички ва ташқи ганимлари томонидан атайин тўсатдан унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий маданий ҳаётида юз бераётган ижобий ўзгаришлар, ислоҳотлар натижасида эришилган марралар, баъзида йўл қўйилган хато ва камчиликлар ҳақида ахборот-коммуникациялари, интернет ва бошқа оммавий ахборот воситалари орқали ишончсиз, ёлгон, ўйдирма, одамларнинг онгини заҳарлайдиган ҳар хил маълумотларни тарқатиш учун тўсатдан қилаётган ҳужумидир.* Шундай ўта бемаъни ахборотларнинг олдини олиш учун ҳам ахборот хавфсизлигини таъминлаш зарур. Демак, ўзбек халқининг кўлга киритган мустақиллигини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришда ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ўрни бекиёсдир.

4.3. Ахборот хавфсизлиги тушунчаси ва уни моҳияти. ХХI асрға келиб бу тушунчанинг мазмуни ўзгача маъно касб эта бошлади. Унинг бугунги кундаги ўрни ҳақида И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Хавфсизлик – узлуксиз ҳолатдир, ҳадсиз-худудсиздир. Ҳар бир минтақада хавфсизликни таъминлаш муаммолари муайян моҳиятға эға. Ҳар бир минтақанинг ўз хусусиятлари, ўз таҳдид манбалари ва хавфсизликни сақлаш омиллари бор”³⁴⁸.

Юқорида келтирилган “ахборот” ва “хавфсизлик” тушунчалари-

³⁴⁷ Қаранг: Ёзиева У. Ахборотлар таҳдидидан ҳимояланишнинг педагогик шарт-шароитлари: монография. –Т.: Akademnashr, 2016. –Б.25–26.

³⁴⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Унинг ўзи. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.37.

нинг қисқача фалсафий таҳлилларидан келиб чиққан ҳолда “**ахборот хавфсизлиги**” тушунчасига куйидагича фалсафий таъриф бериш мумкин.

Ахборот хавфсизлиги – бу, муайян шахс, оила, ижтимоий гуруҳ, меҳнат ва хизмат жамоаси, давлат ва жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маданий омиллар асосида хавф-хатарсиз тарзда нормал фаолият олиб боришлари учун зарур бўлган информацияларни ўрнатилган тартибда сақлаш ва етказиб бериш тизимидир.

4.4. Ўзбекистон давлатининг ахборот хавфсизлигини таъминлаш тизими. Бунга:

1) Ўзбекистоннинг бевосита мустақиллигини сақлашга қаратилган, яъни ўзбекларнинг тарихий макон ва замондаги ўрнини инкор қилувчи ёки бу ҳақдаги тарихий далилларни сохталаштириб, уларни бузиб жаҳон афкор оммасига етказишга уринувчи сохта информациялар окимидан ҳимояланишни ўз ичига олувчи ҳаққоний маълумотлар тизимини мунтазам равишда ишга солиш;

2) глобаллашув шароитида Ўзбекистоннинг иқтисодиёт соҳасидаги эришаётган ютуқларига раҳна солувчи ҳар хил информация хуружларнинг олдини олиш ва уларга ишончли маълумотлар орқали қакшатқич зарба бериш, яъни бугунги кундаги жаҳон-молиявий инқирози шароитида мамлакатимида юз бераётган иқтисодий барқарорлик, қолаверса, иқтисодий ўсишнинг сабабларини тушунтириб беришни таъминлаш, уларни сохталаштириб ёки энг ривожланган мамлакатлар билан қиёслаш орқали “**ўзбек модели**” ва унинг **мантиқий давоми бўлган “Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси**”нинг обрўсини туширишга интилаётган ғанимларга қарши информация хужумни уюштириш;

3) Ўзбекистоннинг сиёсий тизимини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга, яъни мамлакатимизнинг сиёсий-ҳуқуқий ҳаётини либераллаштиришга, Ўзбекистонда “демократия” йўқ деб, бутун дунёга жар солаётган “сиёсатчи”ларнинг ғоявий хуружлари ва амалий хатти-ҳаракатларининг олдини олиш ва уларни бадном этиш;

4) Ўзбекистонда яшовчи аҳолининг 32% ини ташкил этувчи ёшларни мустақиллик ғояси руҳида тарбиялаш, уларнинг онгига миллий мафқуранинг бош ва асосий ғояларини сингдиришга қаратилган, яъни ёшларнинг маънавиятини юксалтириш, ҳар хил мафқуравий хуружларга қарши иммунитетини шакллантириш, “оммавий маданият” унсурлари орқали кўзга кўринмас даражада ўтказилаётган таъсирлар доирасига тушиб қолмаслик учун олиб борилаётган ахборотлар хавфсизлигини таъминлаш ишларини киритиш мумкин.

Ахборот хавфсизлигининг юқорида баён қилинган тизими фуқароларнинг ахборот эркинлигини чекламайди, балки уларнинг бу соҳадаги конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишга хизмат қилади. И.А.Каримов таъкидлаганидек: *“Фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи инсоннинг ахборот олиши, ахборотни ва ўз шахсий фикрини тарқатиши ҳуқуқи ва эркинлигини ўзида мужассам этган бўлиб, бу Ўзбекистонда демократик жамият асосларини барпо этишининг муҳим шартли, таъбир жоиз бўлса, тамал тоши ҳисобланади”*³⁴⁹.

Ахборот ва инъикос жараёнининг диалектик алоқадорлиги масаласидаги яна бир жиҳат бу ахборотларда инъикос эттирилган маълумотларнинг хавфсизлигини таъминлаш муаммосидир. Бу хусусда И.А.Каримов: *“Айни пайтда жаҳон миқёсида ахборотлаштириш жараёнлари тобора глобаллашиб, бу борадаги рақобат кучайиб бораётган, ахборот наинки товар, балки кучли мафкуравий қуролга айланаётган ҳозирги шиддатли замонда ҳаётнинг ўзи, Ўзбекистон миллий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, бу йўналишда янги-янги вазифаларни олдимизга кескин қилиб қўймоқда”*³⁵⁰, – деган эди.

4.5. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш чора-тадбирлари. Демак, ахборот ва унинг хавфсизлигини таъминлаш муаммосини ҳал этишда қуйидагиларга асосий эътибор қаратилиши муҳим.

1. Ахборотларнинг миқдорий жиҳатдан хавфсизлигини, яъни нарса, воқеа, ходисалар ҳақида тўлиқ бўлмаган маълумотларни статистик ва ностатистик йўллар билан тўплаш асосида ноаникликларни йўқ қилиш ва шу асосда тўлиқ ишончли бўлган ахборотларга эга бўлиш, уларни сақлаш ва узатиш ишларини амалга оширишни таъминлаш. Бу масаладаги ҳар қандай миқдорий ноаниклик ахборот объекти ва субъектига хавф туғдириши табиийдир.

2. Ахборотларнинг сифатий жиҳатдан хавфсизлигини таъминлаш. Маълумки, ҳозирги кунда ахборотларни таснифлашнинг бир неча, масалан, гносеологик белгиси бўйича – объектив ва субъектив; прагматик белгиси бўйича – потенциал ва актуал; объективлик фарқи бўйича – табиат (тирик ва нотирик), жамият ва техникага оид турлари мав-

³⁴⁹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // *Унинг ўзи: Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир.* Т.19. –Т.: Ўзбекистон, 2011. –Б.71.

³⁵⁰ Каримов И.А. Тошкент ахборот технологиялари университетининг профессор-ўқитувчилари ва талабаларига, бутун жамоасига // *Унинг ўзи: Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий қадрият.* Т.14. –Т.: Ўзбекистон, 2006. –Б.53–54.

жуддир. Булар ичида биологик ва ижтимоий соҳага оид ахборотлар сифатий жиҳатдан ўта пишиқ бўлишни талаб этади. Ахборотларнинг сифатий жиҳатдан пишиқлиги жамиятда барқарорликни таъминлаш гарови ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу соҳада олинган ҳар бир маълумот қайта-қайта текшириб кўришни талаб этади. Шунда маълумот пишади ва ахборот пишиқлик хусусиятига эга бўлади. Пишиқлик ҳар бир нарсанинг сифатий хусусияти ҳисобланади. Уни инкор этиш кийин бўлади. Шу нуктаи назардан қараганда ғоявий тарбия соҳасида ишлатаётган ахборотларимиз ўта пишиқ бўлишни талаб этади. “Пишмаган ош, коринни оғритади” деганларидек, пишиқликка эга бўлмаган ҳар қандай ахборот миллий хавфсизлигимизга таҳдид солади.

3. Мамлакатимиз мустақил тараққиётининг келгусидаги истиқболларини белгилашда ахборотлар хавфсизликни таъминлаш масаласи ҳам муҳимдир. Бунда фақат ахборотларнинг миқдорий ва сифатий кўрсаткичлари эмас, балки, уларнинг ҳажми ва мазмуни, сабаб ва оқибатлари, мантиқий хулосалар чиқариш усуллари ҳам ҳисобга олиниши зарур.

4. Давлатни бошқаришда ижтимоий, яъни аҳоли сонининг ўсиш суръатлари, ишлаб чиқариш, таъминот, истеъмол ва тақсимот, тadbиркорлик, ижтимоий ҳимоя, жиноятчилик, миллатлар ўртасидаги муносабатлар, диний эътиқод масалаларига оид ахборотлар хавфсизлигини таъминлаш ўта муҳим аҳамият касб этадиган масаладир. Мафкуравий онг ва иммунитетни шакллантиришнинг тамал тоши ҳам ана шу ҳақидаги ахборотларнинг мағзида жойлашгандир. Чунки, инсон ижтимоий мавжудот, уни ижтимоийликдан бегоналаштириш, ундаги ҳайвоний сифатларнинг ўсишига йўл кўйиб бериш демакдир. Ҳайвоний сифат эса бузгунчилик, вайронгарчилик қилишнинг манбаидир.

Шу тарика, *ахборот хавфсизлигини таъминлаш – бу, ганимларимиз томонидан мамлакатимизга нисбатан қилинаётган ахборот хуружларининг олдини олиш ҳамда уларга нисбатан миллий ахборот воситаларимиз орқали қарши қақшатқич зарба бериш демакдир.*

Зеро, ахборот хавфсизлигини таъминлаш масаласи мамлакат мустақиллиги ва давлат суверенитетини мустаҳкамлаш воситаси экан, унинг аҳамиятини биринчи навбатда ёшлар орасида тушунтириш, амалиётда қўллаш сирларини ўргатиш борасида мутассадилар қуйидаги ишларни бажармоқлари шарт.

Булар қуйидаги:

- интернет тармоғидан мактабда ва уйда фойдаланиш коидалари рўйхатини тузиш ва унга риоя қилишни талаб этиш;
- интернет тармоғига уланадиган компьютернинг умумий хонада бўлишини таъминлаш;

- ёшлар билан уларнинг интернетдаги дўстлари хақида суҳбат қилиш, улар ким эканлиги хақида доимий маълумотга эга бўлиш;
- керак бўлмаган контентга блок қўйинг;
- ёшларни электрон почтада шахсий, яъни хусусий маълумотларни киритмасликка, номаълум хатларга жавоб ёзмасликка ўргатиш;
- интернетдан келиши мумкин бўлган дағдаға ёки кўркитиш хақида маълумот бериб боришга ўргатиш;
- фойдаланадиган сайтлар хақида маълумотга эга бўлиш;
- тармоқларда безорилик килмаслик ёки бошқа инсонларни кўркитиш учун ишлатмаслик лозим эканлигини тушунтириб бориш кабилардан иборат.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун куйидаги ишларни амалга ошириш зарур:

1. Ахборот хавфсизлигига тааллуқли педагогик шартларини муваффақиятли амалга ошириш, яъни компьютер хоналарида хавфсизлик ҳудудини ташкил этиш; компьютер хоналарининг ишлаш тартибини тасдиқлаш; Интернет билан ишлашда ўқувчиларга ахборот хавфсизлиги ва уни амалга ошириш бўйича йўл-йўриқлар кўрсатиш.

2. Фуқароларга ахборот хавфсизлиги ҳамда таҳдидлар хақида тушунтириш ишларини олиб бориш ва уни баргараф этишни таъминлаш учун таълим-тарбия жараёнини ахборот маданияти, этика, инсонпарварлик ғояларига йўналтириш.

3. Интернет ахборот ресурсларидан олинаётган таълимга тааллуқли маълумотларни филтрлар орқали олиш, Интернетга қўшилган компьютерларда филтр дастурлари ўрнатилган бўлиши шарт. Ана шу ишлар бажарилса, мамлакатимизда ахборот хавфсизлиги таъминланади.

Хулоса қилиб айтганда, И.А.Каримов таъкидлаганидек: “*Хавфсиз дунё – умуман, бутун инсоният учун ҳам, ҳуқуқлари учун кураида озмунча найзаси синмаган ҳар бир инсон учун ҳам олий мақсаддир*”³⁵¹.

³⁵¹ Каримов И.А. Минтақада хавфсизлик ва ҳамкорлик учун // *Унинг ўзи*. Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.34.

5-ҚИСМ

ГОЯВИЙ ВА МАФКУРАВИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ

19-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРАНИ ХАЛҚ ҚАЛБИ ВА ОНГИГА СИНГДИРИШНИНГ УСУЛ ВА ЙЎНАЛИШЛАРИ

1-§. Миллий ғоя ва мафқурани халқ қалби ва онгига сингдиришнинг асосий йўналишлари

Миллий ғоя ва мафқурани халқ қалби ва онгига сингдириш асосан икки – таълим ва тарбия йўналишида олиб борилади.

1.1. Таълим йўналиши. “Таълим” арабча “ўргатиш, ўқитиш, илм бериш, маълумот”, деган сўзлардан олинган бўлиб 1) билим бериш, маълака ва кўникмалар ҳосил қилиш жараёни, кишини ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашнинг асосий воситаси; 2) илм-фан ёки касб-ҳунар соҳалари бўйича эгалланадиган, олинадиган маълумот ва кўникмалар мажмуи; 3) тарбия, одоб-ахлоқ; 4) кўрсатма, йўл-йўриқ, ўргатув, деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади³⁵². Шунга кўра халққа *ғоявий таълим бериш деб миллий ғоянинг мақсади, вазифалари, қонун ва категориялари, бош ва асосий ғоялари, жаҳонда кечаётган мафқуравий кураш, дунёнинг мафқуравий манзараси ва шунга ўхшаш бошқа мафқуравий жараёнларнинг бориши ҳақида ёшларга билим бериш асосида уларнинг қалби ва онгига миллий мафқуранинг бош ва асосий ғояларини сингдиришга қаратилган жараёнга айтилади.*

Умуман олганда ғоявий таълим турли таълим воситаларини қўллаш орқали: мактабгача таълим; умумий ўрта таълим; ўрта махсус, касб-ҳунар таълими; олий таълим муассасаларида олиб борилади.

1.2. Тарбия йўналиши. “Тарбия” арабча ривожлантириш, парваршиш килиш, ўстириш, ўргатиш, илм бериш, деган сўзлардан олинган бўлиб; 1) инсонларга таълим, одоб-ахлоқ ва шу қабиларни ўргатиб, сингдириб, уларни вояга етказиш, улғайтириш, ўстириш; 2) инсонларнинг касб-ҳунар, меҳнатга бўлган муносабатини шакллантиришга,

³⁵² Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.27–28.

ривожлантиришга, унинг жамиятда яшаши учун керак бўлган хислатларга эга бўлишини таъминлашга қаратилган иш-амаллар мажмуи ва шу йўл билан сингдирилган одоб-ахлоқ, хислат, фазилатлар қабиларнинг ўзини англатиш учун ишлатилади³⁵³. Шунга кўра, *ғоявий тарбиялаш деб, уларнинг онги ва тафаккури тизимида шу йўналишдаги дунёқарашни, фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, диний, эстетик, ахлоқий, бадий, касбий ва бошқа тамойилларни муайян мафкура асосида мақсадли шакллантириш жараёнига айтилади. Мафкуравий тарбия эса инсон, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият дунёқарашини шакллантиришга, уларни муайян мақсадларни ифода этадиган ғоявий билимлар билан қуроллантиришга йўналтирилган жараёндир.* Улар бир-биридан ажралмас қисмлардир. Ғоявий тарбия мафкуравий тарбия орқали зоҳир бўлади.

Умуман олганда ғоявий тарбия:

- оила;
- маҳалла;
- ижтимоий-оммавий институтлар;
- маъмурий-сиёсий ташкилотлар;
- меҳнат жамоаларида олиб борилади.

Шуни унутмаслик керакки, таълим тарбиядан, тарбия эса таълимдан ажралмасдир. Бу хусусда И.А.Каримов: “Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди – бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси”³⁵⁴, – деган эди.

2-§. Миллий ғоя ва мафқурани халқ қалби ва онгига сингдириш усуллари

Халқ қалби ва онгига миллий ғоя ва мафқурани сингдириш икки – таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот қилиш усуллари орқали амалга оширилади.

2.1. Таълим-тарбия усули. Таълим-тарбия усулида ўқитишнинг;

- кўргазмалилик;
- узлуксизлик;
- янги педагогик технологияларни қўллаш;
- тарихий-манتيқий изчилликни таъминлаш усуллари кенг фойдаланилади.

2.2. Тарғибот-ташвиқот усули. “Тарғибот” арабча “тарғиб – хоҳишни, қизиқтиришни кучайтириш; рағбатлантириш” деган сўздан

³⁵³ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.З. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.678.

³⁵⁴ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б.62.

олинган бўлиб 1) чукур тушунтириш йўли билан бирор ғоя, таълимотни ва шу кабиларни ёймок, кишиларнинг онгига сингдирмок; 2) тушунтириш йўли билан бирор ишга чақирмок, даъват этмок деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади³⁵⁵. Шунга кўра, миллий ғоя тарғиботи, яъни *ғоявий тарғибот деб миллий ғояни барча аҳоли қатламларининг орасида ёйишига, улар онгига сингдиришига қаратилган ишлар, тарғиб ишларига айтилади*. Миллий ғоя тарғиботи билан шуғулланувчи ходимларни миллий ғоя тарғиботчилари деб аташади.

“Ташвикот” арабча “ташвик – кизиқиш, хохишни кучайтириш” сўзидан олинган бўлиб, “бирор нарсага йўллаш, йўналтириш, чақириш мақсадидаги гап-сўз, хатти-харакат, ундамок, даъват қилмок”, деган маъноларни ифодалаш учун ишлатилади³⁵⁶. Шунга кўра, миллий ғоя ташвикоти, яъни *ғоявий ташвикот деб оммага мафкуравий ёки бошқа жиҳатдан таъсир кўрсатиши мақсадида ёзма ва оғзаки равишда қилинадиган ишлар, тадбирларга айтилади*.

Тарғибот-ташвикот ишлари:

- кенг камровлилик;
- мақсадга йўналтирилганлик;
- ишончлилик, асосланганлик;
- илмийлик асосида олиб борилади.

3-§. Ёшларига ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия беришни фаоллаштиришнинг ташкилий-тадбириий жиҳатлари

Ёшларга ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия бериш ишлари бири бири билан узвий алоқада бўлган икки йўналишда олиб борилади. *Биринчи йўналиш* ўрта умумий, олий ва ўрта махсус таълим муассасалари, малака ошириш, мутахассисларни қайта тайёрлаш, раҳбар ходимларни тайёрлаш факультетлари ва курсларида замонавий назарий билимларни бериш орқали олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий ишлардан иборат бўлса; *иккинчи йўналиш* давлат ва нодавлат муассасалари таркибидаги маданий-маърифий муассасалар, яъни клублар, маданият саройлари, кутубхоналар, маърифатхоналар, дам олиш масканлари кабиларда олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий ишлардан ташкил топади. Бу йўналишдаги тадбирлар ёшлар билан олиб бориладиган маъри-

³⁵⁵ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.6.

³⁵⁶ Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.4. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. –Б.21.

фат дарслари; турли давлат ва жамоат арбоблари, олимлар, шоирлар, санъаткорлар, саркардалар, меҳнат фахрийлари, хорижлик ҳамкасблар билан бўладиган учрашувлар; маданият ва истироҳот боғларига, тарихий аҳамиятга молик жойларга саёҳатлар; кино-концерт залларига, музейларга, театрларга, маданият саройлари ва уйларига, фан-техника ва маданият ютуқлари кўргазмаларига қилинадиган ташрифлар; радио, телевидение, газета ва журналларда қилинадиган чиқишлар ҳамда турли маданий-маърифий муассасалар ишларини ташкил этиш кабиларни камраб олади.

3.1. Маърифат дарслари ва уларни ўтказиш шакллари. Маърифат дарсларини олиб боришнинг методологикасосларини И.А.Каримов томонидан айtilган: “Жамият тараққиётининг асоси, уни мукаррар ҳалокатдан қутқариб қоладиган ягона куч – маърифатдир”³⁵⁷, – деган фикр ташкил этади. Шунга кўра, ёшларга мўлжалланган маърифат дарслари маҳсул дастур, иш режаси асосида олиб борилади.

Маърифат дарсларини ташкил қилишдан кўзланган асосий мақсад ёшларни энг замонавий билимлар, фан ва техника ютуқлари, ижтимоий-сиёсий ҳаётда юз бераётган ўзгаришлар ва дунёда содир бўлаётган янгиликлар билан таништириш асосида уларнинг маънавий-ғоявий савиясини оширишдан иборат. Уларда, асосан, қуйидаги масалалар ҳақида атрофлича фикр юритилади:

- давлатнинг ички ва ташқи сиёсати;
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқлари, мақолалари, китоблари ҳамда фармон, фармойиш ва кўрсатмаларида баён этилган фикрларнинг мазмуни, моҳияти ва аҳамияти;
- республика ҳукуматининг қарорлари, буйруқлари, хизмат низомлари ва уларнинг бажарилишига оид масалалар;
- мамлакатда аҳолининг саломатлик даражаси, ҳар хил юкумли касалликларнинг тарқалиш учоқлари ва уларнинг олдини олиш муаммолари;
- мамлакат аҳолисининг меҳнатда эришаётган ютуқлари, ишлаб чиқариш соҳасидаги аҳвол, кишиларнинг турмуш тарзида бўлаётган ўзгаришлар, ҳаётга кириб келаётган янгича урф-одатлар, ёшларнинг ҳаётга муносабатлари;
- дунёда юз бераётган воқеалар, тарихий ҳақиқатни қарор топтириш муаммолари;
- адабиёт, санъат ва фан-техника соҳаларида эришилган ютуқлар ёки йўл қўйилган камчиликлар ва ҳ.к.

³⁵⁷ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // *Унинг ўзи*. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.135.

Маърифат дарсларини, асосан, маъруза, мунозара (семинар), давра сухбати, савол-жавоб кечаси, сиёсий ахборот шаклларида махсус ажратилган вақт – маърифат кунларида малакали тарғиботчи-ташвиқотчилар, ахборотчилар, раҳбарлар ва мутахассислар ўтказадилар.

3.2. Маъруза ва уни ўқиш методикаси. Маъруза ўқиш – маърифат дарсларини ўтказишнинг кўп қўлланиладиган, анъанавий шаклларида бири бўлиб, унда танланган мавзу ёки бирон муаммоли масала оғзаки равишда, оммавий ёки илмий тилда баён этилади.

Ҳозирги кунда кўпроқ ноанъанавий бўлган: муаммоли маъруза, маъруза-маслаҳат, маъруза-матбуот конференция, маъруза-икковлон, маъруза-сухбат, маъруза-мунозара, маъруза-тадқиқот, маърузада тескари алоқа техникасини қўллаш, визуал маърузалар шаклларида фойдаланишга эътибор қаратилмоқда.

Умуман олганда, маъруза ўқиш мураккаб ва кўп киррали жараён бўлиб, уни ғоявий-мафкуравий фаолият воситаси, материални оммавий тарзда баён қилиш тури, илмий-назарий аҳамиятга молик янгилик ва кашфиётларни баён этувчи комусий асар, нотиклик санъатининг намунаси, ҳиссий ва илмий-ақлий салоҳиятнинг кўриниши сифатида талкин этиш мумкин.

Маърифат дарсларида ўқиладиган маърузаларга қўйиладиган умумий талаблар қуйидагилардан иборат:

– масаланинг моҳиятини, аҳамиятини илмий-оммабоп тарзда баён этиш;

– ҳукумат қарорлари ва буйруқларини унинг мазмунига зид ҳолда талкин этишга йўл қўймаслик;

– масалага ўзбек миллий мафқураси нуктаи назаридан ёндашиш;

– ҳаётий ҳақиқатдан келиб чиққан ҳолда маънавий изчилликни таъминлаш ва ҳ.к.

Ҳар қандай маъруза уни тайёрлашдан бошланади.

Маърузага тайёргарлик кўриш, асосан, уч босқичдан иборат бўлиб, *биринчи босқичда* маъруза мавзуи танланади. Бунда мамлакат ҳаётида юз бераётган сиёсий воқеалар, ходимларнинг маънавий, ахлоқий, руҳий аҳволи, эҳтиёжи, оператив вазият ҳамда раҳбарларнинг кўрсатмалари инобатга олинади.

Иккинчи босқичда бевосита маъруза тайёрланади. Бунда мавзуга доир материаллар – китоблар, рисоалар, мақолалар, газета ва журналлар, буйруқлар, йўриқномалар, қонунларга шарҳлар, маълумотномалар, ҳисоботлар, социологик тадқиқотлар натижалари, афоризмлар, мақоллар, маталлар, топишмоқлар ва бошқалар тўпланади ҳамда маз-

мунига кўра тартибга солинади. Сўнгра маъруза матнини тайёрлаш-га киришилади. У одатдагидек – кириш, асосий қисм ва хулосалардан иборат режани тузишдан бошланади.

Тайёрланган маъруза матни мукамал режа, асосий қоидалар, тезислар, конспект ва тўлиқ матн шаклларида бўлиши мумкин.

Учинчи босқичда тайёрланган маъруза қайта-қайта ўқиб чиқилади, камчиликлари тузатилади, овоз чиқариб ўқиш орқали машқ қилинади. Бу эса маърузачининг ўзига ишончини оширади, вақтни тўғри тақсимлаш имконини беради.

Нотик маъруза ўқиш жараёнида ҳам муаллиф, ҳам режиссёр, ҳам ижро этувчи актёр сифатида намоён бўлади. Маъруза одамларнинг кўз ўнгида ўқилади. Шу боис маърузачи, албатта, ўз товушининг оҳангларига, нутқининг изчиллигига, образлилигига, аудитория билан боғланиш даражаларига алоҳида этибор бериши лозим.

Яхши ўқилган маъруза одамларга завқ-шавқ бағишлайди.

Маъруза ўқишда қуйидаги методик тавсияларга амал қилмоқ керак:

- маъруза содда, ҳамма учун тушунарли тилда ўқилиши керак, ҳар бир назарий фикр ва қоида асосланмоғи, ишончли далиллар билан исботланмоғи керак;

- тингловчилар учун нотаниш терминлар, хорижий сўзларни ишлатишга берилиб кетиб, шу асосда ўзини билимдон қилиб кўрсатишга уринмаслик керак;

- нутқ фактларга асосланган бўлиши, айти вақтда ҳар хил бадиий ўхшатишлар, мақоллар, афоризмларга бой бўлиши лозим;

- маъруза вақтида тингловчиларни турғизиб қойиш, уларга танбех бериш, ҳар хил кесатиклар қилиш мумкин эмас;

- кўرғазмали қуроллар, техника имкониятларидан унумли фойдаланган маъқул;

- маърузада тингловчиларнинг касб-кори, кизикишлари, билимдонлик даражаси, руҳиятини ҳисобга олиш зарур.

3.4. Ёшларнинг сиёсий маданиятини шакллантиришни ташкил этиш методикаси. XXI асрга келиб жаҳонда кечаётган воқеаларнинг сиёсийлашиб бориши тобора чуқурлашиб бормоқда. Бунга бир томондан эзгулик қучларининг тинчлик учун курашиб, инсониятни ҳар хил фалокатлардан, қирғин-барот урушлардан сақлаб қолиш учун тирмай ҳаракат қилаётганлигида, иккинчи томондан эса ёвуз қучларнинг бўлинган дунёни қайтадан бўлиш эвазига жаҳонда ўз ҳукмронлигини ўрнатиш учун ҳеч насадан қайтмай қирғин-барот урушларни ташкил қилаётганликларида, сиёсий саводсизларнинг улар

сафини кундан-кунга тўлдириб бораётганлигида кўриш мумкин. Мамлакатимиз ёшлари ўзларининг инсонпарварлик бурчларини бажариш чоғида ҳали сиёсий курашлардан четга суриб қўйилганича йўқ.

Бу эса уларнинг сиёсий онги ва маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришни тақозо этади. Бу эса улар орасида сиёсий ўқишни ташкиллаштириш асосида амалга оширилади.

Сиёсий ўқиш – маърифат дарсларининг муҳим турларидан бири бўлиб, унда ёшларга мамлакатдаги ички аҳвол ва ташқи вазият ҳақида қуйидаги масалаларга доир маълумотлар берилади:

а) мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий ҳаёти;

б) давлатнинг ташқи сиёсати ва халқаро аҳвол;

в) ахлокий, ҳуқуқий масалалар, меҳнат, хизмат фаолиятидаги янгиликлар;

г) фан, техника, маданият, маънавият, маърифат янгиликлари ва ҳ.к.

Сиёсий ўқишнинг самарали бўлиши учун қуйидаги методик қоидаларга амал қилиш талаб этилади:

1) сиёсий ўқиш учун мавзу танлаганда жамоанинг диққат-эътиборини тортаётган нарсалар, воқеа-ҳодисаларни инобатга олиш, мавзунинг номи қиска, ихчам ва маъноли бўлишига ҳаракат қилиш керак;

2) сиёсий ўқишнинг бош ғояси, асосий максadini аниқлаб олиш зарур;

3) сиёсий ўқиш учун қанча вақт ажратилганлигини билиб олиш ва шунга қараб ишни аниқ режалаштириш лозим;

4) сиёсий ахборот учун зарур бўлган маълумотларни тўплаш, тартибга солиш, шу асосда режа тузиш, конспект ёки тезислар ёзиш керак;

5) сиёсий ўқишни ўтказишда унинг сўзлаб бериш, суҳбат ўтказиш, воқеалар обзори каби шакллардан бирини танлаш жоиз.

Сўзлаб бериш мавзуни жонли ва ифодали қилиб баён қилиш шаклларида бири бўлиб, унда ахборотчи айтилаётган воқеаларга нисбатан эркин тарзда, тингловчини ўз фикрига қўшилишга мажбурламасдан ўз мулоҳазаларини баён этади, асослайди, тавсиялар беради.

Суҳбат тингловчиларни муайян мавзудаги баҳс-мунозараларга жалб қилиш бўлиб, қўпинча савол-жавоб тариқасида ўтказилади. Бундай тарзда берилган ахборот тингловчиларнинг фаол иштироки туфайли қизиқиш билан қабул қилинади ва хотирадан мустаҳкам ўрин олади.

Воқеалар обзори бўлиб ўтаётган воқеа-ҳодисаларни умумлаштириб шарҳлашдан иборат. У умумий хусусиятга эга бўлиши ёки муайян мавзуга бағишланган бўлиши мумкин.

Сиёсий ўқиш ёшлар орасида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб боришнинг оғзаки шакли бўлиб, у орқали ҳар бир ходим дунё

вокеаларидан, мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатидан, фан-техника ва маданият ютуқларидан баҳраманд бўлади. Унинг ёрдамида ёшлар сиёсий онгининг, мамлакат ҳукумати қўйган вазифаларни бажаришдаги ижодий қобилиятининг тобора ошиб боришига эришилади.

3.5. Ёшлар билан давра суҳбати, савол-жавоб кечалари, уларни ташкил қилиш ва ўтказиш методикаси. Давра суҳбати, савол-жавоб кечалари маърифат дарсларининг муҳим шакллариандир. Уларда раҳбар, ходимлар, мутахассислар иштирокида ходимларни қизиқтирувчи масалалар юзасидан суҳбат, баҳс-мунозара уюштирилади. Уларни асосан қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

– олдиндан белгилаб олинган битта кичик ижтимоий-сиёсий мавзу бўйича олиб борилувчи, қисқа;

– бир неча мавзуларни, масалаларни ўз ичига олувчи кенг қамровли;

– фақат ёш мутахассислар ёки хизмат соҳаси у ёки бу бўлинмасининг аъзолари билан ўтказилувчи ва ҳ.к.

Давра суҳбатини, савол-жавоб кечаларини ўтказиш узок тайёргарликни талаб этадиган иш бўлиб, қуйидагиларни амалга оширишни тақозо этади:

Биринчидан, ёшларни қизиқтирувчи муаммоларни аниқлаш ҳамда шу асосда давра суҳбати ва савол-жавоб кечасининг мавзуини белгилаб олиш зарур.

Иккинчидан, ёшларни давра суҳбати ва савол-жавоб кечаси бўлишидан камида икки ҳафта олдин унда қандай масалалар, муаммолар кўриб чиқилиши ва кимлар иштирок этишидан хабардор қилиш керак. Айни вақтда, ўтказиладиган кечада ёки суҳбатда ёшларнинг тўлиқ иштирок этишини таъминлаш, иштирокчиларнинг дилларидаги орзу-истакларини билиш учун барча шарт-шароитларни яратиш, яъни саволларни тўплаш учун махсус кутилар, дафтарлар ташкил қилиб, телефон рақамларини ҳам айтиш керак.

Учинчидан, тушган саволларни яхшилаб ўрганиш, уларни таснифлаш ҳамда шу саволларга жавоб бериши лозим бўлган раҳбарлар ва мутахассисларга етказиш лозим.

Тўртинчидан, кечани ўтказувчи раисни танлаш, уни ўтказиш вақтини, жойини белгилаб олиш ва керакли раҳбарлар, мутахассисларни таклиф қилиш зарур.

Бешинчидан, давра суҳбати, савол-жавоб кечаси, албатта, уни, олиб борувчининг қисқача кириш сўзи билан очилиши, шундан сўнг саволларга жавоб бериш тартиби тўғрисида келишиб олган ҳолда иш юритилиши лозим.

Олтинчидан, жавоблар аниқ бўлиши, унинг исботи учун зарур хужжатлар, видеолавҳалар, мутахассисларнинг фикрларидан тўлиқ фойдаланиш керак. Ҳеч бир савол жавобсиз қолмаслиги зарур.

Давра суҳбати, савол-жавоб кечалари ёшлар билан жонли мулоқот олиб боришнинг асосий шаклларида бири бўлиб, у гоъвий-мафкуравий ишларни ташкил қилишнинг асосий воситаларидан бири эканлигини ҳар бир мутассади, раҳбар ходим чуқур англаб олиши керак.

3.5. Маърифатхона ишларини ташкил қилиш. *Маърифатхона* – ёш ходимлар билан сиёсий, ижтимоий, маънавий-маърифий ишлар олиб бориладиган жой. Унда қуйидагилар бўлиши шарт:

- Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси;
- Ўзбекистон Республикасининг байроғи, герби;
- Ўзбекистон Республикаси мадҳиясининг матни;
- Ўзбекистон Республикаси шифокорининг касамёди;
- Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш ходимларининг *касб* маданияти қўлланмаси;
- Иккинчи жаҳон уруши иштирокчилари ва давлат ва нодавлат муассасалари фахрийлари, фаол ходимларнинг суратлари;
- Вазирлик, бошқарма, бўлим (қисм) тарихига оид материаллар;
- телевизор ва радиоприёмниклар;
- кундалик матбуот нашрлари.

Маърифатхона ишлари қуйидагича ташкил этилади:

1. Ходимларнинг умумий йиғилишида 5–7 кишидан иборат Маърифатхона кенгаши сайланади. Сайланган Кенгаш аъзолари ўзлари учун Кенгаш раисини, унинг ўринбосарини сайлаб ва бажарилиши лозим бўлган вазифаларни бўлиб оладилар. Масалан, Кенгаш аъзоларидан бири Маърифатхонани жиҳозлаш учун масъул бўлса, иккинчиси – у ерда ўқиладиган маъруза, ўтказиладиган маърифат дарслари; учинчиси – ҳар хил тўғараклар ишлари; тўртинчиси – маданий-маърифий ишлар; бешинчиси – кундалик матбуот нашрлари олиниши; олтинчиси – кутубхона, яъни кўчма кутубхона ишларини ташкил қилиш учун масъул бўлади.

2. Маърифатхона кенгашининг аъзолари ўзлари бажарадиган ишларни ойма-ой режалаштириб борадилар ва ана шу режа асосида иш юритадилар. Уларнинг режаларида барча ходимларнинг истак-хоҳишлари, қизиқишлари инобатга олиниши зарур. Тузилган режа, албатта, бўлим бошлиғи ёки унинг ўринбосари томонидан тасдиқланган ва кўзга кўринарли жойда осиб қўйилган бўлиши шарт.

3. Маърифатхона кенгашининг аъзолари маънавий-мафкуравий ишларни, албатта, бўлимдаги бошқа жамоат ташкилотлари билан

бамаслаҳат олиб боришлари керак. Масалан, фахрийлар, аълочилар, мураббийлар, хотин-қизлар кенгашлари билан “Янги йил”, “Наврӯз”, “Халқаро хотин-қизлар куни”, “Мустақиллик куни”, “Хотира ва Қадрлаш куни” каби байрамларни нишонлаш каби тадбирларни амалга оширишда бамаслаҳат иш олиб боришлари лозим. Маърифатхона кенгашининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

– ёш ходимларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, тартиб-интизомли, миллий истиқлол мафкураси талабларидан келиб чиққан ҳолда сиёсий жиҳатдан онгли қилиб тарбиялашда қўмаклашиш;

– ходимларни хизмат вазифаларини муваффақиятли бажаришга сафарбар қилиш;

– ходимларга Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, нутқ, мақола, китобларни, республика ҳукуматининг ички ва ташқи сиёсатини тушунтириш;

– Ўзбек халқининг тарихий хизматларини, ҳуқуқий демократик давлат куриш борасида қўлга киритаётган ютуқларини, давлат ва нодавлат муассасалари ходимларининг хизмат вазифаларини бажариш чоғида қўрсатган жасоратларини тарғиб ва ташвиқ қилиш;

– ёш ходимларда ўз касбига нисбатан меҳр-муҳаббат ҳиссини уйғотиш, жамоатчилик ва дўстлик туйғуларини шакллантириш;

– юқори даражадаги эстетик дидни шакллантириш;

– бошқа ижодий меҳнат жамоалари билан яхши алоқалар ўрнатиш;

– ёшларнинг оилалари ўртасида ўртоқлик муносабатларини ривожлантиришга ҳаракат қилиш;

– ёш ходимлар ва уларнинг оила аъзоларига маданий ҳордиқ чиқаришларида қўмаклашиш.

Маърифатхона кенгашининг ишларини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан ёшлар ишлаётган муассасаларининг бошлиғи ёки унинг ўринбосари бошқариб туради.

20-БОБ. ХАЛҚ БИЛАН МУЛОҚОТ – ҒОЯВИЙ ВА МАФКУРАВИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ТАКТИК ВА СТРАТЕГИК ЙЎЛИ

1-§. Халқ билан мулоқот – ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларининг ҳаётийлигини ва стратегик йўналишларини белгилаш омили

1.1. Мулоқот тушунчаси, унинг тур ва вазифалари. Ижтимоий муносабатлар, аслида, одамнинг сиёсий муносабатларидан тортиб, унинг шахслараро муносабатлари хусусиятларини ўз ичига олган мураккаб жараён дир. Бу жараённи турли назарий оқим вакиллари ўзларича ўрганишлари маълум. Масалан, интеркционизм вакиллари уни шахслараро ўзаро таъсирнинг турличанамоён бўлиши шаклида тушунсалар, ижтимоий алмашинув назарияси тарафдорлари одамларнинг бир-бирларига нисбатан талаблари, кутишлари ва манфаатдорликларининг ўзаро алмашинуви жараёни сифатида тасаввур қиладилар. Шунга ўхшаш ҳозирда турли-туман ёндашувлар мавжуд, лекин уларнинг барчасини бирлаштирадиган ягона ғоя – бу одамлар ўртасида содир бўладиган ўзаро таъсир ва алоқа жараёнларининг механизмларини аниқлаш ва ушбу жараённи бошқариш усулларининг тактика ва стратегиясини ишлаб чиқиш дир.

Фалсафа илмидан шу нарса маълумки, ҳар қандай ижтимоий муносабатлар кўпқиррали, бўлиб, ҳар бирининг ўзига хос кечиш хусусиятлари ва шарт-шароитлари, қонуниятлари бўлади. Агар раҳбар ўз жамоасидаги шахслараро муносабатлар нимага асосан кечишини билса, уни бошқариш осон. Шунга кўра таъкидлаш мумкинки, агар жамоада ҳақиқий самарали, ижодий меҳнатга сафарбар этувчи «иклим» ташкил қилинмаган бўлса, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар ва муомала ҳам асосан ҳиссиётларга, одамларнинг бир-бирларини ҳурмат қилишлари, ёқтириш-ёқтирмасликларига асосланиб қолади. Одамлар ишга отланар эканлар, аввало кимларни кўриш, кимлар билан тушликка чиқиш ёки бир стол атрофида ўтириш, вақтни ўтказиш учун қайси ишлар билан шуғулланиш

ғамини еб келади. Демак, бундай жамоада иш қониқарсиз ташкил этилган бўлиб, одамлар ўртасидаги муносабатлар соф эмоционал-ҳиссий муомалага таянади. Ана шундай ерларда гуруҳбозлик, жамоанинг кичик-кичик гуруҳчаларга бўлиниб кетиши, бунинг оқибатида бир нечта норасмий лидерларнинг пайдо бўлиб, ҳар бири ўз «ихлосмандларини» ўзига хос манфаатлар билан атрофида бирлаштираётганлигини кўриш мумкин.

Бошқа жамоада эса иш бутунлай бошқача ташкил этилган бўлиши мумкин. Оқил ва ташаббускор раҳбар қўл остида ишлаётганлар жамоани бир яхлитлик деб тасаввур қилиб, ишга кетаётганда, энг аввало, кеча охирига етказа олмаган ишлари бор-йўқлигини, бугун қандай ишни ва ким билан, ким орқали битказишини, ишни янада яхшилаш учун бугун яна қандай чоралар кўра олиши ҳақида ўйлайди. Жамоанинг ҳар бир аъзоси энг аввало ишни ўйлаб уйидан чиқади. Демак, бундай жамоадаги ўзаро шахслараро муносабатлар ҳам ишчанликка асосланади ва жамоанинг энг ташаббускор, фидойи, ақлли аъзоси ким бўлишидан, ёши ёки жинсидан қатъи назар, норасмий обрўга эга бўлиши ва лидерликка даъвогар бўлиши мумкин. Раҳбар эса ана шундай ташаббускор, меҳнатқаш, жонқуяр одамлар билан доимо ҳисоблашади ва улар фикрига қулоқ солади. Бундай раҳбарнинг маҳорати унинг жамоадаги норасмий ва расмий лидерлар билан ҳамкорликда ишлай олиш санъати билан баҳоланади.

Бундан ташқари, ҳар бир конкрет вазиятда ва жамоада одамлар ўртасидаги муносабатларнинг турли шакллари намоён бўлиши мумкин. Масалан, улар ўртасидаги ўзаро муносабат фақат расмий алоқалар билан чекланмай, балки бир вақтнинг ўзида норасмий, шахсий муносабатлар билан уйғунлашади. Агар умуман жамият миқёсида оладиган бўлсак, ижтимоий муносабатларнинг сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, мафкуравий, диний, маънавий соҳаларда рўй берадиган шакллари ҳам фарқлаш мумкин. Улар юқоридагилардан келиб чиқиб, конкрет вазият ва ижтимоий фаолият турига мос тарзда ўзига хос қонуниятларга асосланиб рўй беради.

Хўш, шундай экан мулоқот нима деган савол туғилади. Бу саволга жавоб топиш билан кўпинча психолог олимлар шуғулланганлар. Масалан, психологияга оид китобларда: “Мулоқот – ҳамкорликда фаолият эҳтиёжи билан тақозоланган алоқа ўрнатиш ва уни ривожлантириш жараёни; Мулоқот – белгилар тизими орқали субъектларнинг ўзаро таъсирлашуви. Мулоқот – камида икки кишининг ўзаро таъсир жараёни бўлиб, бу таъсир давомида ахборот алмашинади, муносабат ўрнатилади ва ривожлантирилади, тугатилади ёки коррекцияланади”³⁵⁸, – деган таърифлар берилган.

³⁵⁸ Қаранг: Сирлиев Б.Н., Фарфиев Ё.А., Турсунова О.А. Ички ишлар идоралари ходимлари фаолиятида касбий муомала: Ўқув қўлланма. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. –Б.6–7.

Маълумки, мулоқот субъектларини барча тирик мавжудлар, одамлар ташкил этади. Мулоқот барча тирик мавжудотлар ўртасида юз бериши мумкин, бироқ, одамлар ўртасидаги мулоқот тил ва тафаккурга боғлиқ эканлиги билан ажралиб туради. Жонли ижодий мулоқот фақат инсонлар ўртасида амалга оширилиши мумкин. Мулоқотда ижтимоий ва шахсий муносабатлар рўёбга чиқарилади. Мулоқотсиз кишилик жамияти бўлиши мумкин эмас. Айнан мулоқот ҳамкорликда фаолият юритувчи индивидлар жамоасини шакллантиради. Ҳамкорликдаги фаолият режасини тузиш, уни рўёбга чиқариш учун индивидлар ўртасида мулоқот амалга оширилиши шарт. Мулоқот воситасида ҳамкорликдаги фаолият ташкил этилади ва амалга оширилади. Айни вақтда фаолият давомида кишилар ўртасида янги-янги муносабатлар ва алоқалар шаклланади. Демак, мулоқот ва фаолият ўзаро чамбарчас боғлиқдир. Шундан келиб чиққан ҳолда мулоқот тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин.

Мулоқот³⁵⁹ – бу, кишиларнинг ўзаро бевосита ёки билвосита учрашиши, кўришиши, қабул қилиши орқали ўрнатиладиган муносабатлари натижасида ахборотлар алмашиладиган, олинган маълумотлар бўйича тегишли хулосалар чиқаришга асос бўладиган кўп қиррали жараёндир.

Шунга кўра, мулоқот жараёни қуйидагиларни:

- индивидларнинг ўзаро таъсир жараёни;
- индивидлар ўртасидаги ахборот алмашинуви жараёни;
- бир шахснинг бошқа шахсга муносабати жараёни;
- бир кишининг бошқаларга таъсир кўрсатиш жараёни;
- бир-бирларига ҳамдардлик билдириш имконияти;
- шахсларнинг бир-бирларини тушуниши жараёнини ўз ичига

камраб олади.

Аҳоли билан бўладиган мулоқотни қуйидаги **турларга**: 1) бевосита; 2) билвосита; 3) ролли; 4) мазмунли; 5) расмий; 6) норасмий ажратиш мумкин. Бунда:

1. *Бевосита мулоқот* «юзма-юз» суҳбат бўлиб, унинг ҳар бир иштирокчиси идрок қилади, алоқа қилади ва ҳамма мавжуд воситаларни кенг қўллайди.

2. *Билвосита мулоқот* ҳам алоқа воситаси бўлиб, унда шахслар, алоқа воситалари ва механизмлар иштирок этади (масалан: телеграф, телефон орқали гаплашиш).

3. *Ролли мулоқот* бу одамлар томонидан ижтимоий роллар орқали амалга оширилади. Масалан, терговчи ва жабрланувчи ўртасидаги мулоқот роллидир.

³⁵⁹ **“Мулоқот”** арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида «учрашиш», «кўришиш»; «қабул қилиш», деган маъноларни англатади // Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.2. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б.636.

4. *Мазмунли мулоқот* бу индивиднинг бошқа шахсга ўз холати, кайфияти, хоҳишини мимика, ҳаракат, имо-ишора орқали билдиришидир.

5. *Расмий мулоқот* юридик кучга эга бўлиб, давлат ва жамият манфаатини кўзлаган ҳамда кайд этиладиган мулоқот туридир. Масалан, тергов жараёнидаги сўрок қилиш.

6. *Норасмий мулоқот* бу шахслараро ўзаро мулоқот жараёнида ўзини кизиктирган у ёки бу маълумотга эга бўлиш ҳисобланади.

Мулоқот куйида **вазифаларни**: 1) *алоқа ўрнатиш* – суҳбатдошни алоқага киришиш учун тайёрлаш; 2) *информацион* – суҳбатдош билан муайян маълумотлар, фикрлар ва режаларни алмашиш; 3) *фаолиятга ундаш* – суҳбатдошни бирор ҳаракатни бажаришга стимуллаштириш; 4) *координацион* – суҳбатдош билан ҳамкорликдаги фаолиятни ташкил этиш ва уни амалга оширишда ҳаракатларни мувофиқлаштириш; 5) *тушуннишни таъминлаш* – суҳбатдошнинг фикрлари ва ҳиссиётларини тушуниш; 6) *мотивлаштириш* – суҳбатдошда муайян ҳиссиётларни уйғотиш ҳамда уларни ўзгартириш; 7) *муносабат ўрнатиш* – муносабатлар тизимидаги шахсий ўрнини, мавқени аниқлаш; 8) *таъсир кўрсатиш* – суҳбатдошнинг хулқ-атвори, шахсий хусусиятлари, мақсадлари ва йўл-йўриқ, кўрсатма, дастурларини ўзгартириш ва ш.к. бажаради.

1.2. Халқ билан мулоқот – ҳаёт кузгуси. Мулоқот тушунчасига берилган таърифлар, уларнинг турлари ва бажарадиган вазифалари шуни кўрсатадики, бундаги энг асосий масала ҳар бир инсоннинг дилидаги яшашдан мақсади нима эканлигини, бунинг учун қандай ишларни бажариш истаги борлигини, келгусидаги орзу-ҳавасларини билиш, шунга қараб уларнинг оғирини енгил қилиш учун шарт-шароитлар яратиб беришдан иборатдир.

Мамлакатимиз фуқароларига тегишли бўлган барча ҳуқуқ ва мажбуриятлар Асосий қонунимизда батафсил кўрсатилган. Зеро, шундай экан Президентимиз Ш.М.Мирзиёев: *“Бугун ҳаётимизнинг ўзи Конституциямизда ифодасини топган энг асосий мақсад – инсон манфаатларини ҳар томонлама таъминлаш масаласини долзарб вазифа қилиб қўймоқда. Инсон манфаатларини таъминлаш учун эса аввало одамлар билан, халқ билан мулоқот қилиш, уларнинг дарду ташвишлари, орзу-ниятлари, ҳаётий муаммо ва эҳтиёжларини яхши билиш керак.*

Биз кейинги пайтда одамлар билан мулоқот қилишни унутиб қўйдик. Уларнинг ичига кириб, очик ва самимий гаплашиш, дардини эшитиш бизнинг фаолиятимизда, афсуски, охириги ўринга тушиб қолди. Ҳозирги вақтда одамлар давлат идораларидан нимани истаяпти?»³⁶⁰ –

³⁶⁰ *Мирзиёев Ш.М.* Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 8 декабрь.

деган ҳолда, ушбу саволга жавоб топиш учун мамлакатимизнинг барча олис ва яқин жойларида яшовчи аҳолининг барча қатламлари билан ўзаро мулоқотда бўлдилар.

Президент Ш.М.Мирзиёевнинг мунтазам равишда бевосита халқ билан олиб борган мулоқотлари натижасида қуйидагилар :

– уй-жойларнинг етишмаслиги, борларининг ҳам таъмирталаб бўлиб қолганлиги;

– газ, электр энергияси, ўтин таъминотидаги узилишлар, кишда уйларни иситиш тизимининг тобора издан чиқиб бораётганлиги;

– коммунал, транспорт ва савдо хизматининг паст даражада ташкил этилганлиги;

– ички йўлларнинг қаровсиз ҳолатга келиб қолганлиги;

– дори-дармонларнинг ҳаддан ташқари қимматлиги, уларнинг хуфёна йўллар билан сотилиши;

– беморларга тез ёрдам кўрсатиш тизимининг тобора ёмонлашиб бораётганлиги;

– шифохоналарда малакали тиббий ёрдам олиш учун шароитнинг йўқлиги, айрим даволаш муассасаларида тамагирликнинг авжига чиққанлиги;

– мактабгача таълим, ўрта мактабларда болалар ва ўқувчиларнинг таълим-тарбия олишлари учун етарлича шароитлар яратилмаганлиги, ўқитувчи мутахассисларнинг етишмаслиги, уларнинг бошқа ишларга жалб қилиниши;

– касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейларда ўқувчилар давомадининг пастлиги, ўқитиш сифатининг замон талабларига жавоб бермаслиги, айрим таълим муассасаларида маънавий-ахлоқий муҳитнинг ёмонлиги;

– олий таълим муассасаларида мутахассислар тайёрлаш сифатининг замон талабларидан орқада қолиб кетаётганлиги, профессор-ўқитувчилар касбий тайёргарлигининг паст даражада эканлиги, ўқув дастурларининг амалиёт билан етарлича боғланмаганлиги, ўқишга қабул қилиш жараёнида адолат принципларининг бузилаётганлиги, яъни «бункер», «ректорат» деган рўйхатлар асосида қобилятсиз кимсаларнинг ўқишга кираётганлиги;

– мутасадди раҳбарлар томонидан ишни ташкил этиш ва ўз вақтида бажариш учун бюрократик тўсиқлар қўйилаётганлиги;

– раҳбарлар томонидан қонунга зид бўлган қўллаб идоравий йўриқномаларнинг чиқарилаётганлиги;

– банк кредитлари ажратишда таниш-билишчилик асосида тамагирлик билан қатта пул маблағларининг ўзлаштирилаётганлиги;

– тадбиркорлик бўйича ноқонуний текширишларнинг авж олаётганлиги;

– ҳуқуқ-гартибот идораларининг жабрдийдалар арзига кулоқ солмаётганлиги, уларнинг ўзлари мавжуд қонунларни оёқ-ости қилаётганликлари;

– ишсизлик, ишлаётганларнинг иш ҳақини, айниқса, пенсионерларнинг пенсия пулларини ўз вақтида ололмаётганлиги, бу борада айрим банк ходимларининг “турли хил ўйинлар”ни ўйнаётганликлари;

– ютуқлардан эсанкираш, мадҳиябозлик, айрим раҳбарлардан “худо ясаш” каби одамларни маънавий инқирозга олиб келувчи ҳолатларнинг мавжудлиги ва бошқа шу каби салбий ҳолатларнинг мавжудлиги аён бўлиб қолди.

Бунинг яна бир тасдиғини 2016 йил 25 сентябрь куни интернет тармоғида иш бошлаган бош вазирнинг сўнгра Президентнинг виртуал электрон қабулхонасига мамлакатимиз фуқароларидан келиб тушган 1 млн. дан ортиқ мурожатларида кўриш мумкин. Уларнинг 93% ўз ечимини топган бўлиб, қолганлари кўриб чиқилмоқда.

Бу хусусда Ш.М.Мирзиёев: “Очиқ айтишим керак, бу мурожаатлар таҳлилидан кўп нарса аён бўлди. Таъбир жоиз бўлса, улар ҳаётимизда мавжуд бўлган ўтқир муаммоларга кўзимизни очиб берди.

Мана, одамлар нималар ҳақида мурожаат қилмоқда. Аввало, улар турли соҳалардаги бюрократик тўсиқларни олиб ташлаш, қонунга зид бўлган кўнлаб идоравий йўриқномаларни бекор қилиш, ставкаси оптимал бўлган банк кредитлари ажратиш, тадбиркорлик бўйича ноқонуний текширишларга барҳам бериш ҳақида, ҳуқуқ-гартибот идораларининг фаолияти ҳақида мурожаат қилмоқда.

Шу билан бирга, аҳолимиздан уй-жой қурилиши, коммунал, транспорт ва савдо хизмати, энергия таъминотини, йўлларнинг ҳолатини яхшилаш бўйича ҳам кўплаб мурожаатлар келиб тушмоқда. Кўриб турибсизки, бу талабларнинг барчаси қонуний ва адолатли. Бу борада ортиқча изохнинг ҳожати йўқ.

Лекин шу ўринда бир савол туғилади: мана шу мурожаатларда кўтарилган ҳаётий муаммоларни жойлардаги ҳокимлик ва идоралар, тегишли мутасаддилар ўз вақтида ҳал этиши зарур эмасми? Қолбуки, бу масалада алоҳида қонун, яъни “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги қонун (2014 йил 3 декабрь) қабул қилинган. Лекин, минг, афсуски, бу қонуннинг ижросини назорат қилиш ўз ҳолига ташлаб қўйилган.

Шу сабабли ана шу қонун талабларини бажармаётган раҳбар ва мансабдор шахсларни нафақат маъмурий, балки жиноий жавобгарликка тортиш зарур, деб ҳисоблайман.

Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак ва бу ҳақиқатни аввало барча бўғиндаги

рахбарлар яхши тушуниб олиши зарур. Шу муносабат билан тадбир-корлик фаолияти ва хусусий мулкни ҳимоя қилиш юзасидан қабул қилинган барча ҳуқуқий ҳужжат талабларига сўзсиз амал қилишни таъминлаш шарт. Нега деганда, **халқ бой бўлса, давлат ҳам албатта бой ва қудратли бўлади**. Шу нуқтаи назардан қараганда, *халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари тушунчалари ўзаро шунчалик боғланиб кетганки, уларни бир-биридан асло ажратиб бўлмайди*³⁶¹, – деган эди.

Юқорида келтирилган далилларнинг барчаси халқ билан мулоқот қилиш орқали билиб олинган нарсаларнинг барчаси жамият ҳаётини акс эттирувчи кузги ҳисобланади. Демак, ана шу кузгуда акс эттирилган нарсаларни ақл орқали идрок қилиш ва унинг ечимини ақл тарозиси орқали топиш ҳаётий зарурат бўлиб, унга қулоқ солмаслик, ана шу кузгунини синдириб қўйишга олиб келиши мумкин.

1.3. Халқ билан мулоқот олиб бориш методикаси. Халқ билан мулоқот қилиш шунчалик учрашувдан, ҳол-аҳвол сўрашувдан иборат бўлмасдан, илмий-амалий асосда олиб борини такозо этади. Бунинг учун эса мулоқот қилиш қонун-қоидаларини, айниқса, методикасини яхши билиш керак бўлади. Шу сабабли, халқ билан мулоқот олиб боришда, улар билан қуйидаги алоқа ўрнатиш методикасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир:

1. Ўзаро бир-бирини тушуниш.
2. Умумий ёки мос келадиган қизиқишларни топиш.
3. Мулоқот учун таклиф этиладиган сифат ва қабул қилинадиган принципларни билиш.
4. Мулоқот учун хавфли бўлган сифатларни аниқлаш.
5. Индивидуал таъсир этиш ва суҳбатдошга мослашиш.
6. Умумий қоидаларни яратиш ва ўзаро ҳаракат қилиш.

Мулоқот жараёнида ходимнинг барча касбий сифатлари (хотира, диққат, идрок, сезги, тафаккур, ҳаёл) иштирок этади. Бу жараёнлар ходимнинг мантиқий фикрлашига, воқеани ўтмишдаги вазият билан боғлашига, ўзаро солиштириш ва қиёслаш, объект ва шароитни мукамал тарзда идрок этишига ёрдам беради.

Халқ билан мулоқот олиб боришни ташкил этишда мулоқотнинг қуйидаги: коммуникатив, интерактив, перцептив томонлари борлигига эътибор қаратиш керак бўлади.

1. Халқ билан мулоқот олиб боришнинг коммуникатив томони – бу маълумотлар алмашинув жараёни бўлиб, биргаликдаги фаолият давомида одамлар турли фикрлар, ўй-хаёллар, ҳис-туйғу ва кечинмалар

³⁶¹ Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 8 декабрь.

билан ўртоклашадилар. Бунда ўй-фикрлар, хис-туйғу ва кечинмаларни ахборот сифатида, коммуникацияни эса ахборот алмашинуви сифатида талқин этиш мумкин. Аммо шуни эътиборга олиш керакки, инсонлараро коммуникация шунчаки ахборот алмашинувидан иборат эмас. Чунки мулоқот жараёнида ахборот нафақат узатилади, балки шакллантирилади, аниқлаштирилади, ривожлантирилади. Демак, инсон мулоқотини шунчаки ахборот алмашинувидан иборат жараён деб ҳисоблаш мумкин эмас. Зеро, биринчидан, мулоқот жараёнида ахборот бир томондан иккинчи томонга шунчаки ҳаракатланмайди, балки фаол алмашилади (коммуникатив жараён иштирокчилари бир-бирига ахборот юбораётганда бир-бирининг мотивлари, мақсадлари, йўл-йўриқларини таҳлил қиладилар); иккинчидан, мулоқот жараёнида ахборот алмаша туриб кишилар белгилар тизими орқали бир-бирига таъсир этиши мумкин (инсонлараро ахборот алмашинувида, албатта, суҳбатдош хулқ-атворида муайян таъсир ўтказилади); учинчидан, мулоқот жараёнида коммуникатор (ахборотни юбораётган одам) ва реципиент (ахборотни қабул қилаётган одам) бир хил кодлаштириш ҳамда декодлаштириш тизимига эга бўлиши керак (ягона тизимни қабул қилишгина коммуникатив жараён иштирокчиларига бир-бирини тушуниш имконини беради); тўртинчидан, мулоқот жараёнида фақат инсонлараро коммуникацияга хос тўсиқлар вужудга келиши мумкин (тўсиқлар нафақат белгилар тизимидаги фарқлар, балки ижтимоий-сиёсий, диний, касбий фарқлар ёки умумий дунёқараш, оламни хис этишдаги фарқлар туфайли вужудга келиши мумкин).

Коммуникатордан чиқаётган ахборот икки хил бўлиши мумкин: 1. Ундовчи ахборот буйруқ, маслаҳат, илтимос ва ҳоказоларда намоён бўлади. Ундан кўзланган мақсад реципиентни бирор ҳаракатга рағбатлантиришдан иборат. Рағбатлантириш уч хил бўлиши мумкин: а) фаоллаштириш (бирор ҳаракатни қилишга ундаш); б) интердикциялаш (бирор ҳаракатни қилишдан тўхтатиш); в) дестабиллаштириш (бирор ҳаракатдаги мувозанатни бузиш).

Констатацияловчи ахборот маълумот тарзида ифодаланади. Бу турдаги ахборот турли таълимий тизимлардан ўрин олган бўлиб, хулқ-атворни ўзгартириш учун бевосита таъсир кўрсатмайди (лекин билвосита таъсир кўрсатиш мақсади ҳам бўлади).

Коммуникатив жараённинг қуйидаги беш унсур: а) ким (ахборот ким томонидан узатилмоқда); б) нима (қандай ахборот узатилмоқда); в) қандай (ахборот қандай йўл билан узатилмоқда); г) кимга (ахборот кимга йўналтирилмоқда); д) қанчалик самарали (ахборот қанчалик самарадор узатилди) ташкил топган бўлади.

2. Халқ билан мулоқот олиб боришнинг интерактив томони – биргаликдаги фаолиятни ташкил этиш ва амалга оширишда мулоқот

иштирокчиларининг бир-бирига таъсир ўтказиши тушунилади. Коммуникация орқали одамлар биргиликдаги фаолиятни ташкил этадилар. Умумий фаолиятда иштирок этар экан одамлар, албатта, бир-бирига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ўзаро таъсир биргаликдаги фаолиятнинг ташкил этилиши сифатида тушунилади.

Биргаликдаги фаолиятнинг уч хил модели мавжуд:

1) ҳар бир иштирокчи бошқалардан мустақил равишда ишнинг ўзига тегишли қисмини бажариши (масалан, шанбаликдаги иш);

2) умумий вазифанинг босқичма-босқич ҳар бир иштирокчи томонидан бажарилиши (масалан, конвейердаги иш);

3) ҳар бир иштирокчи бошқалар билан биргаликда бир вақтнинг ўзida умумий фаолият билан машғул бўлиши (масалан, футбол жамоасидаги иш).

Одатда мулоқот жараёнидаги ўзаро таъсирнинг икки хил тури ажратилади:

1) кооперацияга асосланган ўзаро таъсир – коммуникатив жараён иштирокчиларининг умумий мақсади ва ўз кучларини бирлаштиришдан иборат.

Кооперациянинг бир неча тури фаркланади:

а) автоматик (инстинктив-биологик даражада мавжуд бўлади);

б) анъанавий (таркиб топган ижтимоий меъёрлар билан, анъана ва урф-одатлар билан тақозоланган бўлади);

в) спонтан (дўстлик, муҳаббат ва шу каби муносабатлар билан тақозоланган бўлади);

г) директив (мажбурий ҳамкорлик ҳукм сурувчи жойларда мавжуд бўлиши);

д) шартномавий (расмий келишувлар билан тақозоланган бўлади).

Кооперация – биргаликдаги фаолиятнинг зарурий элементиدير.

2) Рақобатга асосланган ўзаро таъсир коммуникатив жараён иштирокчиларининг шахсий ёки гуруҳий мақсадларга эришиш учун ўзаро кураш шароитида бир-бирига таъсир кўрсатишидан иборат.

Бундай ўзаро таъсирда томонларнинг шахсий фаоллиги одатда юқори бўлади. Шундай бўлса-да, у кооперация билан маълум даражада боғлиқдир. Чунки рақобат давомида ҳам муайян қоидалар ўрнатилиши талаб этилади. Акс ҳолда ўзаро кураш урушга айланиб кетиши мумкин. Рақобатнинг энг ёрқин шакли низодир.

3. Халқ билан мулоқот олиб боришнинг перцептив томони – кишиларнинг бир-бирини идрок этиш жараёни бўлиб, инсоннинг инсон томонидан идрок этилиши «ижтимоий перцепция» дейилади.

Ижтимоий перцептив жараёнларда индивид куйидагиларни идрок этиши мумкин: 1) ўз гуруҳига мансуб индивидни; 2) бошқа гуруҳга мансуб индивидни; 3) ўзининг гуруҳини; 4) ўзга гуруҳни.

Ижтимоий перцептив жараёнларда гуруҳ куйидагиларни идрок этиши мумкин: 1) ўз индивидини; 2) ўзга гуруҳ индивидини; 3) ўзини; 4) ўзга гуруҳни.

Мулоқот жараёнида бир-бирини идрок этаётган одамлар бир-бирини тушунишга ҳаракат қиладилар. Бунинг учун куйидаги механизмлар ишга солинади:

а) идентификация – инсоннинг ўзини хаёлан суҳбатдоши ўрнига қўйиши орқали унинг фикрлари ва тасаввурларини тушунишга интилиши;

б) эмпатия – инсоннинг ўзини хаёлан суҳбатдоши ўрнига қўйиши орқали унинг кечинмалари ва ҳиссиётларини тушунишга интилиши;

в) рефлексия – инсоннинг суҳбатдоши томонидан қандай идрок этилаётгани ва тушунилаётганини англашга интилиши;

г) стереотипизация – инсоннинг суҳбатдошини тушунишга интилиши йўлида муайян шаблонлардан фойдаланиши.

1.4. Халқ билан мулоқот – мамлакатнинг стратегик истиқболни белгилаш воситаси. Ҳар бир катта ва кичик мутасадди раҳбар учун халқ билан мулоқот қилиш шунчалик салом-алик, танишиш, эшитишдан иборат бўлмасдан, балки мулоқот чоғида кўтарилган масалани жойида ҳал этишдан иборат бўлмоғи даркор. Бунинг исботини Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан олиб борилаётган амалий ишлар мисолида кўриш мумкин.

Халқ билан мулоқот қилиш орқали, халқнинг дилидаги орзу-истакларини амалга ошириш учун қисқа муддат ичида куйидаги ишлар бажарилмоқда.

1. Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича 2017–2021 йилларга мулжалланган Ҳаракатлар стратегияси ишлаб чиқилди ва у аниқ дастурлар асосида амалга оширилмоқда.

2. Халқнинг замонавий қулайликларга эга бўлган уй-жойларга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун мамлакатимизнинг барча ҳудудларида арзон уй-жой қурилишлари бошлаб юборилди.

3. Аҳолининг энг катта бойлиги, унинг саломатлигини сақлаш бўйича соғлиқни сақлаш тизими тубдан ислоҳ қилинмоқда.

4. Мамлакатнинг иқтисодий қудратини ошириш борасида катта инвестицион лойиҳалар асосида бунёдкорлик ишлари жадал суръатлар билан олиб борилмоқда.

5. Мамлакатда ишсизликни тугатиш учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ҳеч қандай бюрократик тўсиқларсиз ташкил этиш ҳар томонлама кафолатланди ва уларга етарлича кредитлар бериш йўлга қўйилди.

6. Аҳолининг томорқа хўжалигидан ўзини-ўзи боқиши учун унумли фойдаланиши бўйича чора-тадбирлар кўрилмоқда.

7. Таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш бўйича ишлар бошлаб юборилди.

8. Ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизими ўзгартилмоқда. Айниқса, адолатли судловни йўлга қўйиш бўйича катта ишлар амалга оширилмоқда.

9. Фуқаролиги бўлмаганларни Ўзбекистон фуқаролигига қабул қилиш масаласи ўз ечимини топмоқда.

10. Ёшларни ғоявий-мафкуравий тарбиялаш ишига ёнгина ёндашув концепцияси яратилиб, уни амалга ошириш ишлари давлат сиёсати даражасида олиб борилмоқда.

Мантиқан олиб қараганда халқ билан мулоқот қилиш натижасида, уларнинг ишончини оқлаш учун қилинаётган барча ишлар мамлакатимизнинг келгусидаги истиқболларини белгилашнинг стратегик воситаси ҳисобланади.

Ушбу тактик ва стратегик аҳамиятга молик бўлган нарсаларни бажаришда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 декабрда қабул қилган «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чоратадбирлар тўғрисида» Фармониға мувофиқ:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхонаси – Ўзбекистон Республикаси Президенти девони ишлар бошқармасининг Фуқаролар қабулхонаси негизида;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари (бундан буён – Халқ қабулхоналари) – Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида, шунингдек, ҳар бир туман ва шаҳарда (туманға бўйсунувчи шаҳарлардан ташқари);

Ўзбекистон Республикаси Президентининг виртуал қабулхонаси (бундан буён – Виртуал қабулхона) тузилиши алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Ташкил этилган Халқ қабулхоналари ва Виртуал қабулхонанинг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

– аҳоли билан тўғридан-тўғри мулоқотни ташкил этиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини тўлақонли ҳимоя қилишға қаратилган, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлашнинг сифат жиҳатидан янги ва самарали тизими фаолиятини таъминлаш;

– фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Президентига, Олий Мажлисға, Ўзбекистон Республикаси Президенти девонига, Ҳукуматға, давлат бошқаруви органларига, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органларига, маҳаллий давлат ҳокимияти орган-

ларига, бошқа давлат ташкилотларига ва хўжалик бошқаруви органларига мурожаат қилишга оид конституциявий ҳуқуқларнинг сўзсиз амалга оширилиши учун шароитлар яратиш;

– Халқ қабулхоналарига ва Виртуал қабулхонага келиб тушган мурожаатлар “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига қатъий амал қилган ҳолда, тўлиқ, ҳолис ва ўз вақтида кўриб чиқилишини ташкил этиш;

– Халқ қабулхоналарига ва Виртуал қабулхонага келиб тушган ҳамда тегишлилиги бўйича давлат органлари ва хўжалик бошқаруви органларига юборилган мурожаатлар кўриб чиқилиши устидан тизимли мониторинг ва назоратни амалга ошириш;

– жисмоний шахсларнинг ва юридик шахслар вакиллари-нинг қабуллари давлат органлари ва хўжалик бошқаруви органларининг мансабдор шахслари иштирокида, шу жумладан, видеоконференцалоқа орқали ўтказиш;

– Халқ қабулхоналарига ва Виртуал қабулхонага келиб тушаётган мурожаатларнинг кайд этилиши, умумлаштирилиши, тизимлаштирилиши ва кўриб чиқилиши устидан назорат қилиниши бўйича ягона электрон ахборот тизимини жорий этиш ва юритиш йўли билан мурожаатлар билан ишлашда замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш³⁶².

2-§. Якка тартибда ғоявий-мафқуравий таълим ва тарбия ишларини олиб бориш – юксак маънавиятли ёшларнинг янги авлодини вояга етказиш гарови

2.1. Якка тартибда ғоявий-мафқуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг моҳияти ва хусусиятлари. “Барчамизга аёнки, – деб ёзган эди И.А.Каримов, – инсон қалбига йўл, аввало, таълим-тарбиядан бошланади”³⁶³. Зеро, шундай экан ёшларни ғоявий-мафқуравий жиҳатдан чиникқан, юксак маънавиятли шахс қилиб тарбиялаш жараёнининг асосларидан бирини улар билан якка тартибда ғоявий-мафқуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш ишлари ташкил этади.

³⁶² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 декабрда қабул қилган «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида» Фармони // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 29 декабрь.

³⁶³ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: «Маънавият», 2008. –Б.130.

Ёшлар билан якка тартибда олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишлари билан бевосита жамоат ташкилотлари, давлат ва нодавлат муассасаларининг раҳбар ходимлари, бўлим ва бўлинмаларнинг бошликлари, мураббийлар ва фахрийлар шуғулланадилар.

Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш деб жамоат ташкилотлари, давлат ва нодавлат муассасаларидаги раҳбар, бошлиқ ва мансабдор шахсларнинг ўзига бўйсунувчи ҳар бир ёшниҳар томонлама ўрганиш, шахсий имкониятларини инобатга олиш асосида унинг онгида озод ва обод Ватанга меҳр-муҳаббат, қонунга ҳурмат туйғусини шакллантириш, инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, йўл қўйилган ҳато ва камчиликларини тезда тузатиб, тартиб-интизомни мустаҳкамлаш, ҳар қандай кийинчиликларга бардош бериб, тўсиқлардан қўрқмасдан ўз хизмат вазифасини ҳалол, бекаму-кўст бажаришларини таъминлаш учун мунтазам равишда олиб борадиган фаолиятига айтилади.

Шунга кўра, якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг моҳияти, биринчидан, ёшларнинг шахсини ҳар томонлама чуқур ўрганиш, тарбияда ходимнинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш; иккинчидан, ёшларга руҳий таъсир ўтказиш; учинчидан, камчиликларини тузатишга, қусурларидан қутулиб, ижобий ҳислатларини ривожлантиришига ва ўзини ўзи тарбиялашига ва шу асосда ўзлигини англашига ёрдам беришда ифодаланади.

2.2. Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг хусусиятлари. Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш бошқа тарбия шакллари билан куйидаги *хусусиятлари* билан ажралиб туради:

- 1) аниқ мақсадга йўналтирилганлиги;
- 2) тезкорлиги, яъни ҳар қандай вақтда, ҳар қандай жойда, ҳар қандай шароитда олиб бориш мумкинлиги;
- 3) самарадорлиги, яъни одамга таъсир этиш имкониятининг кучлилиги ва ҳ.к.

Якка тартибда олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия жараёнининг *таркибий қисмларига* куйидагилар киради:

– тарбияланаётган ёш ходимларини шахс сифатида ҳар томонлама чуқур ўрганиш;

– ёш ходимлар билан таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг келгусидаги истиқболларини белгилаш (якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш дастурини тузиш);

– ёш ходимларга ҳар томонлама таъсир ўтказиш учун якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг энг

яхши, самарали восита, усул ва шаклларини танлаш ва уларни амалда қўллаш;

– ҳамма тоифадаги тарбиячилар ва хизмат жамоасини ёш тиббиёт ходимларини юксак маънавиятли шахс қилиб шакллантиришга йўналтириш;

– якка тартибда ғоявий-мафкуравий тарбиявий ишларнинг бориши ва натижаларини мунтазам равишда кузатиш, назорат қилиш ва ҳ.к.

Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг юксак маънавиятли ёш ходимларнинг янги авлодини тайёрлашдаги *аҳамияти* куйидагиларда намоён бўлади:

1. Мунтазам равишда ва бирон аниқ мақсадни кўзлаб олиб бориладиган якка тартибдаги ғоявий-мафкуравий тарбиявий иш ҳар бир ёш ходимнинг ўз вазифасини қандай бажараётганлигини, ишдаги ютук ва камчиликларини, унинг характеридаги кучли ва заиф томонларни, оилавий аҳволини, кайфиятини, турмуш тарзини чуқурроқ билиш ҳамда қандай масалалар ва муаммоларни ҳал этишга эътиборни кўпроқ қаратиш зарурлигини аниқлаш имкониятини беради.

2. Якка тартибда олиб бориладиган ғоявий-мафкуравий тарбиявий иш ҳар бир ёш ходимнинг ички эътиқодини шакллантириш воситаси ҳисобланади. Чунки берилган тўғри маслаҳат, кўрсатилган тўғри йўл-йўриқ, одамдаги қусурни йўқ қилишга қаратилган панднасихатларнинг амалий натижалари, охир-оқибатда, одамнинг ички ишончига, эътиқодига айланиб боради. Ушбу ички ишонч ва эътиқод ёш ходимнинг қандай шароитда ва вазиятда, кимнинг олдида бўлмасин, ўз принципларига содиқ қолиши, ўз сўзининг устидан чиқиши, берилган топшириқни уддалашига имкон беради.

3. Якка тартибдаги ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишлари “*бошлиқ-бўйсунувчи*” тизими доирасида олиб бориладиган экан, у шубҳасиз бошлиқ ва бўйсунувчи ўртасидаги ўзаро масъулиятнинг узвийлигини таъминлайди. Бунда бошлиқ ёки раҳбар ўзининг берган маслаҳатлари ёки кўрсатмалари, топшириқларининг тўғри, аниқ ва ҳаётий эканлиги учун бўйсунувчи ходим олдида масъул бўлса; бўйсунувчи эса бошлиқнинг кўрсатмалари, топшириқлари, маслаҳатлари бекаму кўст бажарилиши учун масъулдир. Ҳар икки томоннинг ушбу ғоявий-мафкуравий тарбия жараёнига жиддий ёндашуви иш муваффақиятининг гарови ҳисобланади.

2.3. Якка тартибдаги ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб боришнинг усул ва шакллари. Юксак маънавиятли ёш ходимларнинг янги авлодини тайёрлаш, асосан, уларнинг онгига таъсир ўтказувчи, тажрибада синалган ғоявий-мафкуравий тарбия усуллари ва шаклларини қўллашга кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларини олиб бориш *усуллари*га куйидагилар киради:

1. Сухбатлашиш орқали билиш усули. Бу усул ёш ходимнинг ички дунёсини, хислатларини, дунёкарашини, олдига қўйилган вазифани нечоғлик тушунишини, турмуш тарзини билиб олишга хизмат қилади. Бу усулни қўллаш куйидаги талабларни бажаришни тақозо этади:

- сухбат мавзусини, мақсадини ва вазифаларини олдиндан белгилаб олиш;

- сухбатдошга доир ҳужжатларни, унга берилган тавсифномаларни ўрганиш ва жамоанинг у ҳақдаги фикрдан хабардор бўлиш;

- самимий сухбатлашишга имкон берадиган вақт ва жойни танлаш;
- сухбатлашишда мажбурийликка, сўроқ қилиш шаклидаги савол-жавобларга йўл қўймаслик, сухбатни ўта хайрихоҳлик ва олийжаноблик билан ўтказишга ҳаракат қилиш;

- сухбатга ижодий ёндашиш, уни раҳбарнинг ҳикоя қилиб бериши асосида ўтказиш;

- сухбат чоғида сухбатдошнинг кайфиятини, фикрини инobatга олиш;

- сухбатдошнинг кўз олдида унинг гапларини қайд қилиш, ёзиб олишга йўл қўймаслик;

- сухбат чоғида олинган маълумотларни олдинги маълумотлар билан солиштириб кўриш асосида таҳлил қилиш ва тегишли хулосалар чиқариш;

- сухбатлашиш асосида олинган маълумотлар фақат сухбатдош тўғрисидаги қайдлардан иборат бўлиб қолмаслиги, балки айна вақтда ғоявий-мафкуравий аҳамиятга молик тарбиявий иш олиб бориш мавзусига айланиб бориши керак.

2. Кузатиш усули. Бу усул ёш ходимни ҳар хил ҳолат ва шароитларда – хизмат вазифасини бажариш, жамоат жойларида ўзини тутиш, бўш вақтини қандай ўтказиш, фуқаролар ва хизматдошлари билан қандай муомалада бўлишларини билиш учун қўлланилади.

Кузатиш узок вақтли ёки қисқа муддатли бўлиши мумкин. Узок муддатли кузатиш давомида ходимнинг барча шахсий хислатлари ўрганилса, қисқа муддатли кузатишда эса унинг айрим шахсий хислатлари ўрганилади.

Кузатиш усули куйидаги шартларнинг бажарилишини талаб қилади:

- кузатишнинг аниқ мақсад ва вазифаларини белгилаб олиш;

- ходимнинг барча хислатлари намoён бўладиган ҳолатларни танлаш;

– кузатувни мунтазам равишда олиб бориш, яъни унинг узлуксизлигини таъминлаш;

– кузатув натижаларини қайд қилиб бориш ва таҳлил қилиш;

– кузатув нагижасида олинган маълумотларни мазкур ёш тиббиёт ходими тўғрисидаги бошқа маълумотлар билан солиштириб кўриш ва х.к.

3. Синов усули. Бу усул ёш ходимнинг кундалик оддий шароитда намоён бўлмайдиган айрим шахсий хислатларини махсус синов, тажриба орқали ўрганишда ифодаланади.

Ёш ходимни синаш сунъий ва табиий шароитларда амалга оширилади. *Сунъий шароитда синаш* махсус ўқув синфида, операция хонасида, лабораторияда ходимнинг у ёки бу хислатларини кўздан кечиришдан иборат бўлса, *табиий шароитда синаш* эса кундалик ишда, ўқишда ёш ходимга ҳар хил топшириқлар бериш орқали унинг шахсий хислатларини кўздан кечириш, амалда текшириш ҳисобланади.

4.3. Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишлари олиб боришнинг **шакллари**.

Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишлари олиб боришнинг қуйидаги **шакллари** амалда кўпроқ қўлланилади:

1. Якка тартибдаги суҳбат ва суҳбатлашиш. Ёш ходим билан бўладиган *яккама-якка суҳбат* ўртоқларча фикр алмашиш, ўзаро ишонч асосида ўтказилиб, унинг ўз камчиликларини тезда англаб олишига ва тезликда тузатишига, атрофда бўлаётган воқеаларнинг моҳиятини тезда илғаб олишига, ўзини ўйлантириб юрган саволларга жавоб топиб, ўзида янгича бир маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантиришига хизмат қилади. Якка тартибдаги суҳбат турли мавзуларда – хизмат, ўқиш, турмуш, унинг шахсий ҳаёти, жамоат ишларида қатнашиши, хизмат вазифаларини бажариши, касбий маҳоратини ошириши, интизоми бўйича олиб борилиши мумкин.

Суҳбатлашишида якка тартибдаги суҳбатдан фарқли ўлароқ бошлик ёки биринчи раҳбардан ташқари, унинг ўринбосарлари, жамоат ташкилотларининг етакчилари, фахрийлар иштирок этишлари мумкин. Бундай суҳбатлашишдан кутиладиган асосий мақсад ходим йўл қўйган хато-камчиликларнинг ҳақиқий сабабларини аниқлаш ҳамда уларни тузатиш ва тугатиш чора-тадбирларини белгилаб олишдан иборат.

Суҳбатлашиш ўзаро ишонч, дўстона муносабат тарзида олиб борилиши билан бир қаторда, талабчанлик, қатъийлик руҳида бўлмоғи керак. Ҳар бир танбеҳ асосланган бўлиши лозим. Энг муҳими, ходим ўз камчилигини дилдан ҳис қилиши ва уни тезликда тузатиб, жамоа билан биргаликда янги вазифаларни ҳалол, чин дилдан бажаришга киришишини таъминламоқ керак.

2. Шахсий ёрдам кўрсатиш. Шахсий ёрдам кўрсатиш кўпинча норматив ҳужжатларни, техникани, хизмат вазифалари талабларини, жамоат топшириқларини ўрганиш ва бажариш, турмуш шароитини яхшилаш давомида амалга оширилади.

Бошлик ёки раҳбар ўзига бўйсунувчи ёш тходимга шахсий ёрдам кўрсатишда қуйидаги асосий коидаларга риоя қилиши керак:

– кўрсатиладиган ёрдам, у қандай шаклда бўлмасин, аниқ ва амалий бўлиши керак;

– ўзаро ҳурмат, ўз кучига ишонч, шахсий дахлсизлигини таъминлаш, яъни шахсини ҳурматлаш асосига қурилиши зарур;

– ёрдам олувчи унинг шахсий ҳислатларини, маълумотини ва тайёргарлигини тўлиқ ҳисобга олиши шарт.

3. Якка тартибда шахсий топшириқ ва вазифа бериш. Ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишининг ушбу шакли одатда хизмат, ўқув, жамоат топшириқларини бериш асосида амалга оширилади.

Хизмат топшириқларига тажриба алмашиш, ёш ходимларга ёрдам бериш, навбатчилик, хизмат сафари, рейд операцияларини амалга оширишга доир вазифалар кирса, ўқув топшириқларига – тезкор, маънавий-маърифий, хизмат дарслари бўйича ўқув дастурлари талабларини ўрганиш ва ўзлаштиришга доир вазифалар; жамоат топшириқларига жамоат ишларида фаол қатнашиши учун бериладиган топшириқ ва вазифалар қиради.

Якка тартибдаги шахсий топшириқ ва вазифаларни берувчи бошлик ёки раҳбар қуйидаги коидаларга риоя этиши зарур:

– берилган топшириқ ва вазифанинг тарбиявий аҳамиятга эга эканлигини унутмаслик, унга ўзининг шахсий манфаатларини аралаштирмаслик;

– топшириқнинг аниқ бўлиши ва хизмат жамоаси олдида қўйилган вазифалардан келиб чиққан ҳолда берилиши;

– топшириқни беришда ҳар бир ходимнинг илмини, касбини, қобилиятини, малакасини ҳисобга олиш;

– берилган топшириқнинг бажарилишини назорат қилиб туриш;

– топшириқ бажарилганидан сўнг, унга, албатта, баҳо бериш, лозим бўлса тақдирланиши ёки интизомий жазо кўрилиши.

4. Ёш ходимлар фаолиятини назорат қилиш. Ғоявий-мафкуравий таълим-тарбиянинг ушбу шакли асосан ҳар бир ёш ходимнинг ўз хизмат вазифасини бажаришини якка тартибда текшириб туришда; берилган топшириқларни, улар тайёрлаган маълумот, билдирги ва бошқа ҳужжатларни ижро этишларини текшириб кўришда ифодаланади. Бу эса уларнинг ишига ҳолисона баҳо бериш, ишни тўғри ташкил қилиш имкониятини беради.

5. Йиғилишларда ёш ходимнинг ҳисоботини эшитиш. Ҳисобот – ёш ходимнинг ўз хизматдошлари олдида қилган ишлари бўйича берган виждон имтиҳони ҳисобланади. Унинг қанчалик ҳалол ишлагани, тўғри сўзлиги, ишга, дўстларига садоқати ана шу ҳисоботи орқали билиб олинади.

6. Шахсий намуна кўрсатиш. Шахсий намуна кўрсатиш раҳбарнинг ўз қўл остидагиларга хизмат вазифасини бажаришда, сўз ва иш бирлигида, оилада, дўстлар даврасида, умуман, ҳаётда ижобий ўрнак кўрсатишдан иборат.

Бошлик ёки раҳбар қуйидаги ишларда шахсий намуна кўрсатиши лозим:

– хизмат вазифаларини бекаму кўст бажаришда, норматив ҳужжатлар талабларини ижро этишда;

– тартиб-интизомни сақлашда, юриш-туришда, ташки қиёфада, меҳнатга тайёргарлигида;

– талабчанликда, принципиалликда, назорат қилишда;

– одамларга ғамхўрлик қилишда, турмуш шароитини яхшилашда;

– оилада, дўстлар даврасида, маҳаллада, кўча-кўйда;

– Ватанни севишда, одамларга иззат-ҳурмат кўрсатишда ва ҳ. к.

7. Ёш ходимнинг яшаш жойига ташриф буюриш. Бу бошлик ёки раҳбарнинг ўз қўли остидаги ёш ходимнинг оилавий аҳволини яхши билиш, унинг турмуш шароитини ўрганиб, унга ёрдам бериш мақсадида ўтказиладиган яқка тартибдаги таълим-тарбия шакллари-дан ҳисобланади.

Бу тадбир қуйидаги вазифаларни бажариш учун ўтказилади:

– ёш ходимнинг турмуш шароитини ўрганиш;

– оиладаги муносабатларни, уларнинг ёш ходим интизоми ва хизмат фаолиятига таъсирини ўрганиш;

– оила аъзоларининг ёш ходимнинг касбига бўлган муносабатларини аниқлаш;

– ёш ходимнинг бўш вақтни қандай ўтказишини, кизикишларини билиш;

– ёш ходимнинг таниш-билишларини ўрганиш, уни ҳар хил зарарли алоқалардан сақлаб қолиш;

– ёш ходимнинг ўз фарзандларини тарбиялашдаги иштирокини билиш ва ҳ.к.

Яқка тартибдаги ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларининг юқорида кўрсатилган барча шакллари бир-бирлари билан узвий бўлиб, уларнинг асосий мақсади ёшларнинг ғоявий-мафкуравий савиясини кундан кунга ошириб бориш асосида уларнинг янги авлодини вояга етказишдан иборат.

ХУЛОСА

XXI асрда ўзбек халқи ўзининг фидокорона меҳнатлари билан жамият ҳаётининг барча соҳаларида ўлкан муваффақиятларни қўлга киритиб, жаҳондаги энг тараққий этган давлатлар қаторидан жой олади. Чунки, унинг шаъну шарафини, ор-номусини, ишонч-эътиқодини ифодаловчи, тараққиёт йўлини ёритувчи, она-Ватан мустақиллигини мустаҳкамлаш учун маънавий жасорат кўрсатишга чорловчи миллий ғоя ва мафқураси бор.

Бугунги кунда ўзбек халқининг миллий ғоя ва мафқураси жамияти-мизнинг ғоявий-мафқуравий ҳаётини ўзида акс эттирувчи, унинг маънавий вужудини ҳаракатга келтирувчи куч сифатида одамларни буюк келажак сари бошлаб борар экан, у албатта, илму ирфон майдонида ўз мақомига эга бўлган гуманитар, ижтимоий-иктисодий фанлардан бири сифатида фаолият олиб боради. Зеро, бу фан котиб қолган ақидалар тўплами эмас, балки, замон талабларига мос равишда муттасил ривожланиб, такомиллашиб борадиган ғоялар тизимидан иборатдир.

Ўзбек халқининг миллий ғоя ва мафқураси фақат бош ва асосий ғоялардан иборат бўлиб қолмасдан, ўз ичига адолат ва ҳақиқат, соғлом авлод каби бунёдкор ғояларни ҳам олади. Шу сабабли миллий ғоя ва мафқуранинг ҳаётийлигини таъминлаш учун *бир томондан*, халқ билан мулоқот қилиш асосида одамлар ўртасидаги ғоявий-мафқуравий муносабатларни мунтазам равишда ўрганиб бориш, *иккинчи томондан*, турли хил ижтимоий гуруҳлар, сиёсий партиялар томонидан илгари сурилаётган ғояларни миллий ғоя ва мафқура тамойиллари асосида уйғунлаштириб бориш, учинчи томондан, кўшни мамлакат халқлари билан мақсадлар муштарақлиги асосида геомафқуравий сиёсат юргизишни тақозо этади. Бу эса миллий ғоя ва мафқура-мизнинг мазмунан бойишига, тез ва самарали ҳаракат қилишига олиб келади.

Ўзбек халқининг миллий ғоя ва мафқураси – ғоя ва мафқураларнинг генезиси, эволюцияси ва ривожланиш қонуниятларини ўрганувчи назарий ҳамда амалий фан сифатида мавжуд экан, унинг тарихий, фалсафий, диний, дунёвий асосларини тўлақонли ёритиш борасида фундаментал илмий изланишлар олиб бориш ҳаётий зарурият бўлиб, миллий ғоя ва

мафкурамиз руҳи билан суғорилган тарихимизни ўзгалар томонидан сохталаштирилишининг олдини олади, ўсиб-улғайиб келаётган ёшларимизни мустақиллик тарихи билан илмий жихатда қуроллантиради.

Ҳозирги кунда айрим давлатлар томонидан хомашё ресурсларини эгаллаш, коммуникациялар устидан назорат ўрнатиш учун геоиктисодий урушларнинг олиб борилаётганлиги, халқаро терроризм ва экстремизм экспансиясининг фаоллашуви, миллатлар ва конфессиялараро можароларнинг кучаяётганлиги ғоявий-мафкуравий курашнинг янги паллага кирганлигини кўрсатмоқда. Зеро, шундай экан жаҳонда кечаётган ғоявий-мафкуравий кураш майдонларида ўзбек халқининг ғоявий-мафкуравий рақобатбардошлигини таъминлаш ишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшадиган мутахассисларнинг янги авлодини тарбиялаб вояга етказиш ўзининг долзарблигича қолаверади.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлда қабул қилган *“Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”* ги қарорида: **“мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар, қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари, давлат дастурларининг мазмун ва моҳиятини аҳолининг кенг қатламларига етказиш; кенг жамоатчилик, олимлар, мутахассислар, ижодкор зиёлilarдан иборат “Маърифат” тарғиботчилари жамиятини шакллантириш ҳамда унинг фаолиятини доимий асосда йўлга қўйиш; дунёда юз бераётган мураккаб геосиёсий ва ғоявий-мафкуравий жараёнларнинг мазмун-моҳиятини ҳар томонлама чуқур ёритиб бориш, терроризм, диний экстремизм, ақидапарастлик, сепаратизм, одам савдоси, “оммавий маданият”, нарқобизнес ва бошқа таҳдидларга қарши самарали ғоявий кураш олиб бориш; жамиятимизнинг барқарор ривожланишига тўсқинлик қилаётган ички таҳдидлар – эл-юрт тақдирига лоқайдлик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, оилавий қадриятлар ва ёшлар тарбиясига эътиборсизлик каби ҳолатларга барҳам беришга қаратилган комплекс тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; миллий ғояни юртимизда яшаётган барча миллат ва элатлар, ижтимоий тоифа вакиллари ўртасида кенг тарғиб этиш, бунёдкорлик руҳини ялпи ижтимоий ҳаракатга айлантириш, эртанги кунга ишонч туйғуларини кучайтириш...”**³⁶⁴ каби бир қатор ўта муҳим вазибаларни бажариш зарурлиги кўрсатиб берилди.

³⁶⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг *“Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”* ги Қарори. № ПҚ-3160. 2017 йил 28 июль.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинган барча қарор ва фармонлар қанчалик даражада ўз вақтида ижро этилса, эркесвар, меҳнатқаш халқимиз жамият ҳаётининг барча соҳаларида улкан ютуқларни қўлга киритади ва шунчалик даражада стратегик жиҳатдан ўзининг жаҳон ҳамжамияти олдида ғоявий-мафкуравий дахлсизлигини таъминлашга қодир бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев айтганидек: «**Ҳеч қачон унутмайлик, гўзал ва бетакрор Ўзбекистон барчамизники экан, унинг тақдири ва келажаги учун барчамиз масъулмиз**³⁶⁵. **Бизнинг ҳавас қилса арзийдиган буюк тарихимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган улуғ аждодларимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган бекиёс бойлигимиз бор. Ва мен ишонаман, Худо хоҳласа, ҳавас қилса арзийдиган буюк келажагимиз ҳам, албатта, бўлади**»³⁶⁶.

Бунда ўзбек халқининг миллий ғоя ва мафкураси – жамиятимизда ўрнатилган тинчлик, ҳамкорлик ва барқарор тараққиётининг стратегияси бўлиб хизмат қилади.

³⁶⁵ *Мирзиёев Ш.М.* Юксак таърифларга муносиб замин // *Унинг ўзи*. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017. –Б.406.

³⁶⁶ *Мирзиёев Ш.М.* Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017. –Б.482.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Расмий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2014.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги» Қонуни, 2014 йил 3 декабрь. ЎРҚ – 378-сон.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисидаги» Қонуни, 2016 йил 14 сентябрь. ЎРҚ – 406-сон.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида» Қонуни, 2017 йил 3 январь. ЎРҚ – 419-сон.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракалар стратегияси тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 7 февраль.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Фармони, 2017 йил 3 февраль.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Фармони, 2017 йил 19 май.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида” Фармойиши, 2017 йил 12 январь.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида» Фармони, 2016 йил 28 декабрь.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлар тўғрисида» Қарори, 2017 йил 3 июнь.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида» Қарори, 2017 йил 31 май.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республикада ахборот технологиялари соҳасини ривожлантириш учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони, 2017 йил 30 июнь.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси ҳузурида Ўзбекистоннинг энг янги тарихи бўйича Жамоатчилик кенгаши фаолиятини ташкил этиш тўғрисида» Қарори, 2017 йил 30 июнь.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”ги Қарори, 2017 йил 28 июль.

II. Буюк давлат арбоби И.А.Каримов асарлари

1. *Каримов И.А.* Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999.
2. *Каримов И.А.* Жамиятимиз мафқураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин // Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. *Каримов И.А.* Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998.
4. *Каримов И.А.* Миллий истиқлол мафқураси – халқ этикоди ва буюк келажакка ишончдир // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000.
5. *Каримов И.А.* Мустақиллигимиз боқий бўлсин // Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
6. *Каримов И.А.* Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: «Ўзбекистон», 1996.
7. *Каримов И.А.* Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафқура. Т.1. –Т.: «Ўзбекистон», 1996.
8. *Каримов И.А.* Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафқура. Т.1. –Т.: «Ўзбекистон», 1996.
9. *Каримов И.А.* Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда // Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: «Ўзбекистон», 1999.
10. *Каримов И.А.* Бухоро шаҳрининг 2500 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги табрик сўзи // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: «Ўзбекистон», 1998.
11. *Каримов И.А.* Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли // Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафқура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
12. *Каримов И.А.* Мақсадимиз – тинчлик, барқарорлик, ҳамкорлик // Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. –Т.: «Ўзбекистон», 1996.
13. *Каримов И.А.* Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: «Ўзбекистон», 1996.
14. *Каримов И.А.* Мамлакатимизни демократик янгилаш ва модернизация қилишга қаратилган тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириш – бош мақсадимиздир // Эришган марралар билан чегараланмасдан, бошлаган ислохотларимизни янги босқичга кўтариш – бугунги кундаги энг долзарб вазифамиздир. Т.23. –Т.: «Ўзбекистон», 2015.
15. *Каримов И.А.* Юксак маънавият – энгилмас куч. –Т.: «Маънавият», 2008.
16. *Каримов И.А.* “Урта асрлар шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигадаги роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқ // Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислохотлар йўлининг тасдиқидир. Т.22. –Т.: Ўзбекистон, 2014.
17. *Каримов И.А.* “Авесто” китоби яратилганлигининг 2700 йиллигига бағишланиб барпо этилган ёдгорлик мажмуини очиш маросимидаги “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал улуғланган китоб” мавзусидаги 2001 йил 3 ноябрдаги нутқи // “Халқ сўзи” газетаси, 2001 йил, 6 ноябрь.
18. *Каримов И.А.* Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиз // Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни катъият билан давом эттириш йўлида. Т.21. –Т.: Ўзбекистон, 2013.

19. *Каримов И.А.* Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011.
20. *Каримов И.А.* Ваганимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз // Ваганимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. Т.17. –Т.: Ўзбекистон, 2009.
21. *Каримов И.А.* Ўзбек халқига тинчлик ва омонлик керак // *Унинг ўзи.* Мамлакатимизни янада обод этиш ва модернизация қилишни қатъият билан давом эттириш йўлида. Т.21. –Т.: Ўзбекистон, 2013.
22. *Каримов И.А.* Биз доим тарихдан сабоқ чиқариб, тинчликни кадрлаб, ғурур ва ифтихор билан яшайдиган халқимиз // Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар – биз танлаган ислохотлар йўлининг тасдиғидир. Т.22. –Т.: Ўзбекистон, 2014.
23. *Каримов И.А.* Дўстлигимиз қуёши минг йилликлар қаъридан нур сочади // *Унинг ўзи.* Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
24. *И.А.Каримов.* Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг биринчи ташкилий йиғилишидаги нутқ // Эришган марралар билан чегараланмасдан, бошлаган ислохотларимизни янги босқичга кўтариш – бугунги кундаги энг долзарб вазифамиздир. Т.23. –Т.: Ўзбекистон, 2015.
25. *Каримов И.А.* Илму фан мамлакат тараққиётига хизмат қилсин // *Унинг ўзи.* Биздан овоз ва обод Ватан қолсин. Т.2. –Т.: Ўзбекистон, 1996.
26. *Каримов И.А.* Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2015 йил, 24 январь.
27. *Каримов И.А.* Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. Т.19. –Т.: Ўзбекистон, 2011.
28. *Каримов И.А.* Тошкент ахборот технологиялари университетининг профессор-ўқитувчилари ва талабаларига, бутун жамоасига // *Унинг ўзи:* Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий қадрият. Т.14. –Т.: Ўзбекистон, 2006.
29. *Каримов И.А.* Минтақада хавфсизлик ва ҳамкорлик учун // *Унинг ўзи.* Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. –Т.: Ўзбекистон, 1996.

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг нутқ ва маърузалари

1. *Мирзиёев Ш.М.* Фарзандлари соғлом юртнинг келажаги буюқдир // «Халқ сўзи». 2017 йил 6 январь.
2. *Мирзиёев Ш.М.* Тошкент барчамиз учун онадек улуг ва муътабардир // Буюқ келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017 йил.
3. *Мирзиёев Ш.М.* Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 14 декабрь.
4. *Мирзиёев Ш.М.* «Шундай ўлка доим бор бўлсин» // Буюқ келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017 йил.
5. *Мирзиёев Ш.М.* Ғузал ва бетакрор ўлка // Буюқ келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017 йил.
6. *Мирзиёев Ш.М.* Олтин водий дурдонаси // Буюқ келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017 йил.
7. *Мирзиёев Ш.М.* Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 8 декабрь.
8. *Мирзиёев Ш.М.* Сахро бағрида мужизалар яратаётган эл // Буюқ келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017 йил.

9. Мирзиёев Ш.М. Тинчлик, маърифат ва бунёдкорлик йўлида ҳамкорлик // «Халқ сўзи» газетаси, 2016 йил 19 октябрь.
11. Мирзиёев Ш.М. Мамлакатимизнинг жавоҳир хазинаси // Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга курагимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017 йил.
12. Мирзиёев Ш.М. Юксак таърифларга муносиб замин // Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга курагимиз. –Т.: «Ўзбекистон», 2017 йил.
13. Мирзиёев Ш.М. Ватанимиз тақдирини ва келажакни йўлида янада ҳамжихат бўлиб, катъий ҳаракат қилайлик // «Халқ сўзи», 2017 йил 16 июнь.
14. Мирзиёев Ш.М. Жисмоний ва маънавий етук ёшлар – эзгу мақсадларимизга етишда таянчимиз ва суянчимиздир // «Халқ сўзи» газетаси, 2017 йил 1 июль.

IV. Монографиялар, китоблар, рисолалар, энциклопедиялар, луғатлар

1. Яхшиликков Ж.Я., Мухаммадиев Н.Э. Миллий ғоя ва мафкура. Монография. –Т.: «Фан», 2015.
2. Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. –Т.: Akademiya, 2011.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж.1-V. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006–2008.
4. Куръони Карим. Маънолар таржимаси (Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф. Тафсири ҳилол). –Т.: «Шарқ», 2008.
5. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007. –Б.88–90.
6. Мамашакиров С., Тоғаев Ш. Эркин ва фаровон ҳаёт қурилишининг ғоявий-мафқуравий масалалари. –Т.: «Маънавият», 2007.
7. Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. –Т.: Шарқ, 2011.
8. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2001.
9. Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. 2016 йил. Статистик тўплам. –Тошкент. Ўзбекистон республикаси Давлат статистика қўмитаси, 2016.
10. Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. Дарслик.Т.1. –Т.: ИИВ Академияси, 1998.
11. Философия луғати. –Т.: Ўзбекистон, 1976.
12. Фалсафа: комусий луғат. Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ. Назаров, –Т.: «Шарқ», 2004.
13. Қаххорова М. Маънавий идеал. –Т.: “Маънавият”, 2008.
14. Очилдиев А. Глобаллашув ва мафқуравий жараёнлар. –Т.: «Мухаррир», 2009.
15. Негматова Ш.Ш. Ўзбекистонда соғлом рақобатни ривожлантиришнинг маънавий, ахлоқий ва ҳуқуқий жиҳатлари: Монография. –Т.: «Фан», 2016.
16. Одилқориев Ҳ.Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. –Т.: «Шарқ», 2002.
17. Тўхлиев Н. Ўзбек модели: тараққиёт тамойиллари. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2014.
18. Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. –Т.: Ўзбекистон, 2013.
19. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Аскар Маҳкам таржимаси. –Т.: Шарқ, 2001. –Б.34.
20. Ҳомидий Ҳ. “Авесто”дан “Шохнома”гача. –Т.:Шарқ, 2007.
21. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.

22. Навоий Алишер. Махбуб ул-қулуб (Қалблар севгиси). –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.
23. Куръони Карим. Маънолар таржимаси (Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол). –Т.: Шарқ, 2008.
24. Кенжабек М. Термиз таъжираси. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001.
25. Ал-Бухорий, Абу Абдуллох Муҳаммад Ибн Исмоил. Ҳадис. 4-китоб. К.1. Ал-жомиъ Ас-Саҳих: (Ишонарли тўплам). –Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1991.
26. Муҳаммад пайғамбар қиссаси. Ҳадислар. –Т.: Камалак, 1991.
27. Миллий ғоя ва раҳбар масъулияти. –Т.:Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007.
28. Темир тузуқлари. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996.
29. Пулатов Х. Муस्ताқиллигимиз қадриятлари // Ўзбекистоннинг миллий истиклол мафқураси. –Т.: Ўзбекистон, 1993.
30. Очилова Б.М. Ижтимоий фалсафа. Ўқув-услубий қўлланма. –Т.: Университет, 2010.
31. Тулепов А. Ислол ва ақидапаратст оқимлар. Иккинчи нашр. –Т.: «Sharq», 2013.
32. Ҳусниддинов З. Ислол: йўналишлар, маҳзаблар, оқимлар. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2000.
33. Фалсафа: қомусий луғат. –Т.: «Шарқ», 2004.
34. Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари: иқтисодий, ижтимоий ва маънавий жиҳатлари. –Т.: Маънавият, 2006.
35. Миллий истиклол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. –Т.: “Академия” нашриёти, 2005.
36. Мухторов А. Глобаллашув шароитида маънавий таҳдидларни баргараф этиш омиллари. –Т.: «Маънавият», 2015.
37. Маънавият: асосий тушунчалар ва изоҳли луғат. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009.
38. Тулепов А. ИШИД фитнаси. –Т.: Мовароуннаҳр, 2015.
39. Абдумаликов А. Фуқаролик жамиятида шахс информацион маданиятини шакллантириш: монография. –Т.: Фан, 2016.
40. Ғуломов С., Шермухамедов С., Бегалов Б. Ахборотлашган жамиятнинг мужассамланиши. “Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси”, 1999., январь-февраль.
41. Муҳаммад Амин Яҳё. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя. –Т.: «Мовароуннаҳр», 2016.
42. Алиев Б., Меликулов А. Ахборот хуружларидан хабардормисиз? –Т.: «Маънавият», 2015.
43. Саифназаров И., Саифназарова Ф. Мафқуравий хуружлар нима? –Т.: «Маънавият», 2015.
44. Абулқосимов Ҳ. Иқтисодий хавфсизлик. –Т.: «Akademiya», 2006.
45. Самаров Р. Хавфсизликнинг методологик асослари. –Т.: Академия, 2010.
46. Ёзиева У.Ахборотлар таҳдидидан ҳимояланишнинг педагогик шарт-шароитлари: монография. –Т.: Akademiashr, 2016.
47. Ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007. –Б.403.
48. Саймидҳмедов Н. Ислол Қаримовнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» номли асарини олий таълим муассасаларида ўқитиш технологияси. –Т.: «Info Capital Group», 2011.
49. Назаров Қ. Фалсафа асослари. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2012.
50. Муҳаммадиев Н.Э. Ички ишлар идоралари ходимларининг касб этикаси ва эстетик маданияти. Дарслик. Иккинчи нашри. –Т.: ИИВ академияси, 2014.

V. Хорижий адабиётлар

1. 100 ученых изменивших мир. –Мн.: Харвест, 2006.
2. Бжежинский З. Выбор: мировое господство или глобальное лидерство. –М.: Международные отношения, 2004.
3. Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы). Перевод О.Ю.Уральской. –М.: Международные отношения, 1998.
4. Буянов В.С. Сущность глобализации // Глобализация: Учебник. –М.: Изд-во РАГС, 2008.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общества, культура. –М.: Изд-во «ВШЭ», 2000.
6. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества. Проблемы и перспективы. –М.: Дашков и.К.: 2003.
7. Винер Н. Кибернетика и общество. –М.: Наука, 1991.
8. Попов Л. Информациология и информационная политика. –М.: Луч, 1999.
9. Эшби Р. Массовая информация: стратегия и тактика потребления. –М.: Дело, 1993.
10. Моль С. Информационное воздействие в современном мире. –М.: Крымский мост, 2004.
11. Свитич Л. П. Социальная информациология. –М.: Алгоритм, 2000.
12. Экономическая безопасность хозяйственных систем. Учебник. –М.: РАГС, 2001.
13. Окиновская Н.А. Хартия глобального информационного общества. –Дипломатический вестник. –М.: 2000. –№8.
14. Жоль К.К., Сиволов Ю.В. Информация, общественные, науки, управление (Философско-экономический анализ). –Киев, Наукова думка, 1991.
15. Дубровский Д.И. Вержбинский В.В. Категория информации (философский обзор). “Философские науки”. –М.: 2006. №1.

VI. Интернет сайтлари ва материаллари

- www.ura.uz.** – Миллий ахборот агентлиги.
www.api.uz. – Ўзбек матбуот ва ахборот агентлиги.
www.google.uz. – Google кидирув тизими.
www.gov.uz. – Ўзбекистон Республикасининг Хукумат портали.
Pm.gov.uz. – Ўзбекистон Республикаси Президентининг виртуал кабулхонаси.
www.bilim.uz. – Илмий-оммабоп сайт.
www.philosophy.ru. – Философский портал.
ziyonet.uz. – Зиёнет интернет тармоғи.
www.lex.uz. – Ўзбекистон конун ҳужжатлари сайти, 243.
http://sharh.uz
http://Daryo.uz
kun.uz.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	4
-------------	---

1-ҚИСМ

МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА – ИЛМИЙ ВА АМАЛИЙ ФАН

1-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРАФАНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ	8
---	----------

1-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг пайдо бўлиш сабаблари, унинг объекти ва предмети	8
2-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг қонун ва категориялари	13
3-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг метод ва принциплари	16
4-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг мақсад, вазифа ва функциялари	22
5-§. Миллий ғоя ва мафкуранинг гуманитар ва табиий фанлар тизимида тутган ўрни	24
6-§. Миллий ғоя ва мафкура фанининг ўзига хос хусусиятлари	29
7-§. Миллий ғоя ва мафкура фанини ўрганишнинг аҳамияти	31

2-БОБ. ҒОЯ ВА МАФКУРА: ТУШУНЧАСИ, ТАЪРИФИ, ТАСНИФИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ	33
---	-----------

1-§. Ғоя тушунчаси, унинг турлари ва ижтимоий характери	33
2-§. Мафкура тушунчаси, унинг шакллари, мақсад ва вазифалари	48
3-§. Ғоя ва мафкуранинг умумий ўхшаш ва фарқ қилувчи томон- лари, уларнинг асосий вазифалари	61

3-БОБ. МУСТАҚИЛЛИК – ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ МУСТАҚИЛ ҲАЁТ КЕЧИРИШ ФАОЛИЯТИНИНГ ҒОЯВИЙ-МАФКУРАВИЙ ЗАМИНИ	67
---	-----------

1-§. Мустақиллик – ўзбек халқи ҳаёт фаолиятининг ғоявий – ме- тодологик асоси	67
2-§. Мустақиллик – ўзбек халқининг мустақил ҳаёт кечириш фа- олиятининг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий- мафкуравий замини	72

4-БОБ. ЖАМИЯТ ҲАЁТИНИНГ МАФКУРАВИЙ СОҲАСИ ВА УНИНГ РИВОЖЛАНИШ ҚОНУНИЯТЛАРИ82

- 1-§. Жамият ҳаётининг мафкуравий соҳаси. Идеосфера тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари82
- 2-§. Мафкуравий онг – идеосферанинг асосий постулати87
- 3-§. Мафкуравий жараён тушунчаси, мазмун-моҳияти ва хусусиятлари97
- 4-§. Жамият ҳаётидаги мафкуравий муносабатлар ва уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари99
- 5-§. Жамиятнинг мафкуравий фаолияти ва уни амалга ошириш тамойиллари103

5-БОБ. ЎЗБЕКИСТОННИНГ БОШ СТРАТЕГИК МАҚСАДИ ТАРАҚҚИЁТНИНГ «ЎЗБЕК МОДЕЛИ» ВА УНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ112

- 1-§. Ўзбек халқининг бош стратегик мақсади ва уни амалга оширишга қаратилган асосий вазифалар112
- 2-§. Жамият ривожланишининг замонавий миллий моделлари. Тараққиётнинг ўзбек модели ва унинг асосий тамойиллари124

6-БОБ. «ЎЗБЕКИСТОННИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ» – «ЎЗБЕК МОДЕЛИ»НИНГ МАНТИҚИЙ ДАВОМИ128

- 1-§. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси»нинг мақсади ва вазифалари128
- 2-§. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси»нинг устувор йўналишлари133

**2-ҚИСМ
БУНЁДКОР ҒОЯЛАР**

7-БОБ. БУНЁДКОР ҒОЯЛАР – ИНСОНИЯТНИ ТИНЧЛИК ВА БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТ САРИ ЕТАКЛОВЧИ КУЧ147

- 1-§. Бунёдкор ғоялар ва уларнинг жамият ижтимоий тараққиётида тутган ўрни ва аҳамияти147
- 2-§. Ўзбек халқининг миллий истиқлол мафкураси – бунёдкор ғоядир152
- 3-§. Ўзбек халқи миллий ғоя ва мафкурасининг тарихий илдиз, диний негиз, фалсафий ва дунёвий асослари159

8-БОБ. ЎЗБЕК ХАЛҚИ МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИННИНГ БОШ ВА АСОСИЙ ҒОЯЛАРИ179

1-§. Ўзбек халқи миллий мафкурасининг бош ғояси ва уни амалга оширишдаги устувор йўналишлар179

2-§. Ўзбек халқи миллий мафкурасининг асосий ғоялари ва уларни амалга оширишдаги устувор вазифалар188

9-БОБ. АДОЛАТ ҒОЯСИ – ЖАМИЯТ РИВОЖЛАНИШНИ МАЪНАВИЙ–МАФКУРАВИЙ ЖИХАТДАН ТАЪМИНЛАШНИНГ ТАКТИК ВА СТРАТЕГИК ЙЎЛИ221

1-§. Адолат ғояси ва унинг ижтимоий-маънавий асослари221

2-§. Адолат ғояси – жамият ҳаёт фаолиятининг кузгуси ва ҳаками230

3-ҚИСМ

ВАЙРОНКОР ҒОЯЛАР

10-БОБ. ВАЙРОНКОР ҒОЯЛАР – ИНСОНИЯТНИ ТАНАЗЗУЛ ВА ТУБАНЛИККА БОШЛОВЧИ ЁВУЗ КУЧ241

1-§. Вайронкор ғоялар ва уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари241

2-§. Вайронкор ғояларнинг мазмун ва шакллари, мақсад ва вазифалари243

11-БОБ. ВАЙРОНКОР ҒОЯЛАР – ХАЛҚЛАР ВА ДАВЛАТЛАРНИ ПАРОКАНДА ҚИЛУВЧИ БУЗҒУНЧИ МАФКУРАВИЙ ҚУРОЛ245

1-§. Мутаассиб вайронкор ғоялар, уларнинг мазмун-моҳияти245

2-§. Экстремизм – жамият ҳаётини издан чиқарувчи вайронкор ғоя ва куч252

3-§. Терроризм – мудҳиш бузғунчи ғоя ва қўрқинчли мафкуравий қурол257

4-§. Ҳозирги кундаги халқлар ва давлатларни пароканда қиладиган бузғунчи мафкуравий ғоялар260

5-§. Ҳозирги кунда одамларни маънавий таназзулга дучор қилувчи умуминсоний ахлоққа зид бўлган бузғунчи ғоялар264

4-ҚИСМ

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ҒОЯВИЙ ВА МАФКУРАВИЙ КУРАШ

12-БОБ. ЖАҲОНДА ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ КЕЧИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ267

1-§. Глобаллашув тушунчаси, манбаи, белги ва хусусиятлари267

2-§. Глобаллашув жараёнларининг йўналишлари ва ривожланиш тенденциялари270

3-§. Аксилглобализм – ижтимоий-сиёсий ҳодиса сифатида	276
13-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЯНГИ ДУНЁВИЙ ТАРТИБНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ, ШАКЛЛАНАШИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ	279
1-§. Геоиқтисодиёт – янги дунёвий тартиб вужудга келишининг иқтисодий асоси	279
2-§. Геосиёсат – янги дунёвий тартибни шакллантиришнинг сиёсий воситаси	289
3-§. Геомафкура – янги дунёвий тартибни қарор топтиришнинг ғоявий манбаи	292
4-§. Марказий Осиёда кечаётган геомафкуравий жараёнлар ва уларнинг ривожланиш тенденциялари	296
14-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ НАМОЁН БЎЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ	303
1-§. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси. Прогрессив ва реакцион йўналишдаги мафкуравий жараёнлар	303
2-§. Глобаллашув шароитида мафкуравий кураш ва унинг асосий йўналишлари	305
3-§. Мафкуравий майдон – мафкуравий кураш макони	311
15-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ҲАЁТИГА ХАВФ СОЛАЁТГАН МАЪНАВИЙ-МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАР	315
1-§. Таҳдид тушунчаси, унинг моҳият-мазмун, тур ва шакллари	315
2-§. Ўзбек халқининг тинчлиги ва барқарорлигига таҳдид солаётган ички маънавий-мафкуравий таҳдидлар	317
3-§. Коррупция ва жиноятчилик, уруғ-аймоқчилик, маҳаллийчилик ва миллатчилик – ички мафкуравий хавф-хатардир	321
4-§. Ўзбек халқининг ҳаётига жиддий хавф туғдираётган ташқи мафкуравий таҳдидлар	328
16-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ ТИНЧ ҲАЁТИГА ҚАРШИ АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ОРҚАЛИ ҚИЛИНАЁТГАН МАФКУРАВИЙ ХУРУЖЛАР	341
1-§. Ахборот-коммуникация технологиялари – ахборотлашган жамиятнинг асосий атрибути	341
2-§. Интернет – мафкуравий хуруж воситаси сифатида	349
3-§. "Оммавий маданият" таҳдиди ва унга қарши кураш тадбирлари	354

17-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА МАФКУРАВИЙ ПРОФИЛАКТИКАНИ ОЛИБ БОРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЧОРА- ТАДБИРЛАРИ	356
1-§. Мафкуравий иммунитет ва уни шакллантириш усуллари	356
2-§. Мафкуравий профилактика ва уни ўтказиш чора-тадбирлари	363
18-БОБ. ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИДА ҒОЯВИЙ-МАФКУРАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРЛИГИ	365
1-§. Хавфсизлик – объектив ижтимоий феномендир	365
2-§. Миллий хавфсизлик ва унинг таркибий тузилиши	369
3-§. Мафкуравий хавфсизлик ва уни таъминлаш механизмлари	370
4-§. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш – мамлакат мустақиллиги ва давлат суверенитетини мустаҳкамлаш воситаси	374
5-ҚИСМ	
ҒОЯВИЙ ВА МАФКУРАВИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ	
19-БОБ. МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРАНИ ХАЛҚ ҚАЛБИ ВА ОНГИГА СИНГДИРИШНИНГ УСУЛ ВА ЙЎНАЛИШЛАРИ	382
1-§. Миллий ғоя ва мафкурани халқ қалби ва онгига сингдириш- нинг асосий йўналишлари	382
2-§. Миллий ғоя ва мафкурани халқ қалби ва онгига сингдириш усуллари	383
3-§. Ёшларга ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия бериш ишлари- ни фаоллаштиришнинг ташкилий-тадбирийд жихатлари	384
20-БОБ. ХАЛҚ БИЛАН МУЛОҚОТ – ҒОЯВИЙ ВА МАФКУРАВИЙ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ТАКТИК ВА СТРАТЕГИК ЙЎЛИ	392
1-§. Халқ билан мулоқот – ғоявий-мафкуравий таълим-тарбия ишларининг ҳаётийлигини ва стратегик йўналишларини белги- лаш омили	392
2-§. Якка тартибда ғоявий-мафкуравий таълим ва тарбия ишла- рини олиб бориш – юксак маънавиятли ёшларни вояга етказиш гарови	403
ХУЛОСА	410
ҒОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР	412

66.3(5Ў)

Я 91

Яхшиликков Ж.Я

Миллий ғоя – тараққиёт стратегияси [Матн]: монография / Ж.Я.Яхшиликков, Н.Э.Мухаммадиев. –Тошкент: «Фан», 2017. –424 б.

УЎК 323(575.1)

КБК 66.3(5Ў)

ISBN 978-9943-19-405-2

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Самарқанд давлат университети Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

Мухаррир: *Б.Абдулхайров*

Мусахҳиҳ: *М.Мамадалиева*

Тех. муҳаррир, саҳифаловчи: *Д.Абдуллаев*

ЎЗР ФА «Фан» нашриёти.

Нашриёт лицензияси АІ №266, 15.07.2015 й.

100047, Тошкент, Я.Ғуломов кўчаси, 70-уй.

Тел.: (+99893) 500-61-21, 500-61-22

Нашриёт рақами: з-11. Саҳифалашга берилди 28.07.2017.

Нашрга рухсат этилди 07.08.2017. Қоғоз бичими 60x84 ^{1/16}*

Офсет босма. Офсет қоғози. Times гарнитураси.

Нашриёт-ҳисоб т. 26,0. Босма-шартли т. 24,64.

Тиражи 1000 нусха. Келишилган нарҳда.

«Print Line Group» ХК босмаҳонасида чоп этилди. 228-буюртма.

100097, Тошкент ш., Бунёдкор шоҳкўчаси, 44.

Жўрабой Яхшиликovich Яхшилик – фалсафа фанлари доктори, профессор. 1953 йилда туғилган. 1975 йилда ТошДУ (ҳозирги ЎзМУ) тарих факультетининг фалсафа бўлимини тамомлаган. 1975–2006 йилларда Самарқанд давлат университетида ўқитувчи, катта ўқитувчи, доцент, декан, проректор лавозимларида ишлаган. 1992 йилдан бошлаб шу кунгача «Миллий ғоя, фалсафа ва маънавият асослари» кафедраси мудири бўлиб ишлаб келмоқда.

У «Социал-иқтисодий ва маънавий тараққиётни жадаллаштириш диалектикаси» (Москва, 1989), «Темурийлар маънавияти» (Тошкент, 1999), «Улугбекнинг табиий-илмий мероси» (Тошкент, 1997), «Жадидчилик ва Беҳбудий» (Тошкент, 2004), «Миллий ғоя ва мафкура» (2015) каби ўнга яқин монография, шунингдек, 300 дан ортиқ илмий мақолалар, ўқув қўлланма, услубий қўлланма, маърузалар курси муаллифи ҳисобланади. Фалсафа, маънавият, миллий ғоя, илмий тадқиқот методологияси, этика ва эстетика фанларининг барча йўналишлари, айниқса, мустақилликни мустаҳкамлашнинг назарий ва амалий масалалари бўйича илмий изланишлар олиб боради.

«Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси».

Нурмуҳаммад Эргашевич Муҳаммадиев – фалсафа фанлари номзоди, доцент. 1953 йилда туғилган. 1979 йилда ТошДУ (ҳозирги ЎзМУ)нинг тарих факультети фалсафа бўлимини имтиёзли диплом билан тамомлаган. 1979–1980 йилларда Самарқанд давлат университетининг Фалсафа кафедрасида ўқитувчи бўлиб ишлаган. 1980–2007 йилларда қуролли кучлар ва Ички ишлар вазирлигининг олий таълим муассасаларида фаолият олиб борган. 2007–2009 йилларда Тошкент Педиатрия тиббиёт институтида кафедра мудири, 2010 йилдан эса доцент лавозимида ишлаб келмоқда. У «Ички

ишлар идоралари ходимларининг касб этикаси ва эстетик маданияти» (1998, 2014) номли дарслик ҳамда «Миллий ғоя ва мафкура» (2015) номли монография яратган. Жами 100 дан ортиқ ўқув қўлланма, дастур, методик ишланма ва илмий мақолалар муаллифи. Илм-фаннинг ҳуқуқий давлат назарияси, касб этикаси ва эстетикаси, ҳарбий жанг санъати фалсафаси, тиббиёт фалсафаси, миллий ғоя ва мафкура соҳалари бўйича илмий изланишлар олиб боради.

ISBN 978-9943-19-405-2

9 789943 194052